

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TAKRİRÎ SÜNNET VE DEĞERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI HÜSEYİN VURUŞKAN

MALATYA-2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TAKRİRİ SÜNNET VE DEĞERİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
HÜSEYİN VURUŞKAN

DANIŞMAN
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

MALATYA-2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TAKRİRİ SÜNNET VE DEĞERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

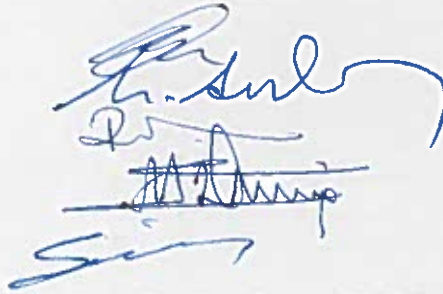
HAZIRLAYAN
HÜSEYİN VURUŞKAN

Jürimiz tarafından 15.12.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu doktora tezi (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Temel İslâm Bilimleri Anabilim, Hadis Bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

imzası

1. Prof. Dr. Saffet SANCAKLI
2. Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
3. Doç. Dr. Recep ASLAN
4. Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU
5. Yrd. Doç. Dr. Serkan DEMİR

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 16.11.2017... tarih ve 2017/53 sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI danışmanlığında hazırladığım “*Takrîrî Sünnet ve Değeri*” başlıklı bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Hüseyin VURUŞKAN

Malatya-2017

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

[Tarih ve İmza]

Hüseyin Vuruşkan

ÖNSÖZ

İslâm'ın hayat dolu bilgi ve esaslarını hem anlatarak hem de yaşayarak insanlığa sunan Allah Rasûlü (sav), her yönüyle incelenmeye değer ideal ve model bir şahsiyettir. Çünkü Allah Rasûlü (sav), Kur'ân'ı hayata aktaran bir vasıta olmanın yanında, Müslümanların yaşam tasavvurlarına ve hayat ölçülerine de kaynaklık etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de tebliğ, tebyin ve üsve-i hasene nitelemeleriyle ifade edilen bu kaynaklık sünnet olarak kavramlaştırılmıştır.

İslâmî hayat tarzı olan sünnet, muhtelif tanım, içerik, özellik ve kavramlara sahip bir yapı arz etmektedir. Çünkü sünnetin gerek tanımı gerekse kısım ve muhtevası konusunda ilim dallarına ve ulemânın kendi kanaatlerine göre farklı değerlendirmeler söz konusu olmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber'e izafe edilen her şeyi “*sünnet*” kabul edip, bu sünneti de kavli, fiilî ve takrîrî diye üçe ayırmak genel bir temayül olmuştur. Bu genel temayüle göre sünnetin en temel bölüm ve kavramlarından birini Hz. Peygamber'in takrîrleri oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber'in onay ve kabulleri anlamına gelen takrîrler, sünnetin yapısal bütünlüğü içerisinde çok yönlü bir mahiyet ve muhtevaya sahiptir. Çünkü sünnetin diğer kısımlarında sadece Hz. Peygamber'in kendisi söz konusu iken takrîrî sünnetlerde, takrîr eden Hz. Peygamber (sav) yanında, takrîr edilen şahıslar ile takrîr edilen söz ve fiiller de söz konusu olmaktadır. Bu durum delil hiyerarşisinde Kur'ân'dan sonra ikinci sırada olan sünnetin mahiyet ve muhtevasına çok yönlü bir değer ve zenginlik katmıştır.

Takrîrî sünnet ve değeri adlı çalışmamız takrîrlerin, sünnetin muhtevasına kattığı değerlerin ve zenginliklerin ifade edilmesi açısından önem arz etmektedir. Zira bu çalışmada, sünnetin müstakil olarak üçüncü kısmını oluşturan; kaynak, delil, hüküm ve beyan yönüyle kavli ve fiilî sünnete eş değerde olan takrîrler, bütün yönleriyle tahlil ve tetkik edilecektir. Böylece hem sünnetin doğru bilinmesi, anlaşılması ve yorumlanması doğrultusunda yapılan çalışmalara bir yenisi daha eklenecek hem de hadis ve sünnet konusunda ifade edilen metodolojilere önemli bir katkı sağlanacaktır. Çünkü sünnet ile ilgili bütün kavramların netleştirilmesi, doğru bir anlama ve sistematik bir metodoloji için önemli hususlardan biridir.

Bu çalışma muhterem hocalarımızın ve kıymetli arkadaşlarımızın destek ve yardımlarıyla teşekkül etmiştir. Bundan dolayı öncelikle, bu çalışma esnasında birikimlerinden ve yönlendirmelerinden çokça yararlandığım, gösterdiği içten destek ve katkıları dolayısıyla kendisini daima hayırla yâd edeceğim, danışman hocam Prof. Dr. Saffet Sancaklı'ya şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca tez konusunun ve tezin içeriği ile ilgili metodun belirlenmesinde ufuk açıcı yönlendirmelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Selçuk Çoşkun'a, tetkik ve tashihleriyle çalışmaya yön veren Doç. Dr. Veysel Özdemir'e, konuyla ilgili çalışmalarını benimle paylaşan Doç. Dr. Halit Özkan'a ve çalışma esnasında konuların okunmasında ve değerlendirilmesinde emeği geçen Yrd. Doç. Dr. Serkan Demir'e teşekkürlerimi arz ediyorum. Yine tashih ve tenkitleriyle tezin son şeklini almasında büyük katkıları olan jüri heyetinin değerli hocaları Prof. Dr. Mustafa Arslan, Doç Dr. Recep Aslan ve Doç. Dr. Mehmet Dinçoğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak çalışma boyunca destek ve yardımlarını esirgemeyen aileme ve bütün arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Hüseyin VURUŞKAN

Malatya-2017

ÖZET

Bu çalışma, Hz. Peygamber'in onay ve kabullerine dayanan takrîf sünnet hakkında yapılmıştır. Çalışmada takrîf sünnetin usul ve değer yönü, delilleriyle birlikte tahlil ve tetkik edilmiştir. Çalışma kısa bir girişten sonra iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde takrîf sünnetin kavramsal, tarihsel ve içeriksel çerçevesi; ikinci bölümde ise takrîf sünnetin kaynak ve teşrî değeri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde takrîf sünnetin anlamı, kapsamı, kavramlaşma süreci ve takrîfe benzeyen hususlar ele alınmıştır. Bu bölümde genel olarak takrîf sünnetin anlamı ve yapısal şekli konusunda muhtelif yaklaşımların olduğu ve takrîf kavramının erken dönemlerden itibaren ulemâ tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu bölümde takrîf sünnetin mahiyet ve muhteva itibariyle zengin bir içeriğe sahip olduğu ve Hz. Peygamber'in tebessüm ve sükûtunun onay yanında çok çeşitli anlam değerlerine sahip olduğu görülmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise takrîf sünnetin delil, beyan ve hükmî değeri ile sünnetin diğer kısımlarıyla tenâsüp ve teâruz ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde birtakım gerekçeler ve şartlar çerçevesinde takrîf sünnetin her konuda başlı başına delil olduğu ve şer'î hükümlere kaynaklık ettiği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Hadis, Takrîf, Delil, Hüküm

ABSTRACT

This study was carried out about taqriri sunnah which is based on the approval and acceptance of the Prophet. The procedures and the value of taqriri sunnah were analyzed and examined with the evidences in this study. The study was divided into two chapters after a brief introduction. In the first chapter, the conceptual, historical and contextual framework of taqriri sunnah; in the second chapter, the source and order value of taqriri sunnah are emphasized.

In the first chapter of the study, the meaning, scope, conceptualization process of taqriri sunnah and the issues similar to Taqirir have been discussed. In this section, it was determined that there were various approaches to the meaning and structural form of taqriri sunnah and that the concept of taqirir was used by ulema since the early period. Moreover, it has been seen that taqriri sunnah has a rich content in terms of nature and content in this chapter. It has been stated that the smile and the silence of the Prophet had a wide range of meaning values in addition to approval.

In the second chapter of the study, the evidence, the declaration and the judicial value of taqriri sunnah and the relation of the other parts of taqriri sunnah with contradiction and proportion have been emphasized. In this section, it has been stated that, taqriri sunnah is an evidence all by itself in all cases and was the source of the provisions of sharia within the scope of various reasons and conditions.

Key Words: Sunnah, Hadith, Taqirir, Evidence, Judgment

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	iii
BİLDİRİM.....	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZET	viii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Kaynakları	1
II. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	4
III. Araştırmanın Planı ve Metodu	4

BİRİNCİ BÖLÜM

TAKRİRÎ SÜNNETİN KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

1.1. TAKRİR LAFZININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI	6
1.1.1. Takrîr Lafzının Sözlük Anlamı	6
1.1.2. Takrîr Lafzının Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanımı.....	8
1.1.3. Takrîr Lafzının Hadislerde Kullanımı	13
1.1.4. Takrîr Lafzının Osmanlıca ve Türkçe'de Kullanımı	19
1.1.5. Takrîr Lafzının Terim Anlamı	20
1.2. TAKRİRÎ SÜNNETİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI.....	24
1.2.1. Takrîrî Sünnetin Sözlük Anlamı	24
1.2.2. Takrîrî Sünnetin Terim Anlamı	25
1.2.2.1. Takrîrlerin, Sünnetin Müstakil Bir Kısım Olarak Kabul Edilmesi....	25
1.2.2.2. Takrîrlerin, Sünnetin Müstakil Bir Kısım Olarak Kabul Edilmemesi.....	28
1.2.2.2.1. Takrîrî Sünnetin Kavî Sünnet Dâhilinde Kabul Edilmesi.....	28
1.2.2.2.2. Takrîrî Sünnetin Fiilî Sünnet Dâhilinde Kabul Edilmesi	30
1.3. TAKRİRÎ SÜNNETİN KAVRAMLAŞMA SÜRECİ	32
1.3.1. Hz. Peygamber (sav) Döneminde Takrîrî Sünnet.....	32
1.3.2. Sahâbe Döneminde Takrîrî Sünnet.....	34

1.3.3. Sahâbe Sonrası Dönemde Takrîrî Sünnet	36
1.3.3.1. Fıkıh İlminde Takrîrî Sünnetin Kavramlaşma Süreci	37
1.3.3.1.1. Hanefî Mezhebinde Takrîrî Sünnet	37
1.3.3.1.2. Mâlikî Mezhebinde Takrîrî Sünnet	43
1.3.3.1.3. Şâfiî Mezhebinde Takrîrî Sünnet	47
1.3.3.1.4. Hanbelî Mezhebinde Takrîrî Sünnet	53
1.3.3.1.5. Zâhirî Mezhebinde Takrîrî Sünnet	56
1.3.3.2. Hadis İlminde Takrîrî Sünnetin Kavramlaşma Süreci	57
1.4. TAKRİRÎ SÜNNETİN KAYNAKLARI	68
1.4.1. Takrîrî Sünnetin Şer'î Kaynakları	68
1.4.2. Takrîrî Sünnetin Beşerî Kaynakları	70
1.4.2.1. Sahâbenin Sözleri	71
1.4.2.2. Sahâbenin Fiilleri	72
1.4.2.3. Sahâbenin İçtihatları	73
1.4.2.4. Sahâbenin Rüyaları	77
1.4.2.5. Öneri ve Talepler	78
1.4.2.6. Ahlâkî Vasıflar	80
1.4.2.7. Örf ve Âdetler	81
1.4.2.8. Kıssalar	82
1.4.2.9. Gayr-i Müslimlere Ait Söz veya Fiiller	85
1.5. TAKRİRÎ SÜNNETİN KISIMLARI	86
1.5.1. Kaynağına Göre Takrîrî Sünnetin Kısımları	86
1.5.1.1. Kudsî Takrîr	87
1.5.1.2. Merfû Takrîr	90
1.5.1.2.1. Sarâhaten Merfû Takrîr	90
1.5.1.2.2. Hükmen Merfû Takrîr	92
1.5.1.2.3. Mürsel Merfû Takrîr	94
1.5.1.3. Mevkûf Takrîr	96
1.5.1.4. Maktû Takrîr	99
1.5.2. Kapsamına Göre Takrîrî Sünnetin Çeşitleri	100
1.5.2.1. Umumî Takrîr	101
1.5.2.2. Hususî Takrîr	102

1.5.3. Mahiyetine Göre Takrîrî Sünnetin Çeşitleri	103
1.5.3.1. Kavli Takrîr	103
1.5.3.1.1. Tasdik ve Tasvip Ederek Takrîr	104
1.5.3.1.2. Överek Takrîr	106
1.5.3.1.3. Dua Ederek Takrîr	107
1.5.3.1.4. Müjdeleyerek Takrîr	107
1.5.3.1.5. Teşvik Ederek Takrîr	108
1.5.3.1.6. Kinâyeli Lafızlarla Takrîr	108
1.5.3.2. Fiilî Takrîr	109
1.5.3.2.1. Fiilî Katılımla Takrîr	109
1.5.3.2.2. Sevinçle Takrîr	110
1.5.3.2.3. Tebessümle Takrîr	111
1.5.3.2.4. İşaretle Takrîr	112
1.5.3.3. Sükûtî Takrîr	113
1.6. TAKRÎRE BENZEYEN HUSUSLAR	117
1.6.1. Hz. Peygamber'in Tebessümünün Diğer Anlam Değerleri	117
1.6.1.1. Sevinç İfade Etmesi	118
1.6.1.2. Taaccüp İfade Etmesi	119
1.6.1.3. Ta'riz İfade Etmesi	120
1.6.1.4. Anlama İfade Etmesi	120
1.6.1.5. Tasdik İfade Etmesi	121
1.6.1.6. Hilm İfade Etmesi	121
1.6.1.7. Kırgınlık İfade Etmesi	122
1.6.1.8. Siyaseten Hareket Etme İfade Etmesi	122
1.6.1.9. Takdir İfade Etmesi	123
1.6.2. Hz. Peygamber'in Sükûtunun Diğer Anlam Değerleri	123
1.6.2.1. Vahiy Beklemeyi İfade Etmesi	125
1.6.2.2. Onaylamama İfade Etmesi	128
1.6.2.3. Hilm İfade Etmesi	128
1.6.2.4. Tefekkür ve Düşünme İfade Etmesi	129
1.6.2.5. Tasdik İfade Etmesi	130
1.6.2.6. Talim İfade Etmesi	131

1.6.2.7. Tedbir İfade Etmesi	132
1.6.2.8. Dinleme İfade Etmesi.....	132
1.6.2.9. Dikkat Çekmeyi İfade Etmesi.....	134
1.6.2.10. Kırgınlık İfade Etmesi	135
1.6.2.11. Utanma İfade Etmesi	136
1.6.2.12. Sosyo-Psikolojik Baskı ve Cezalandırma İfade Etmesi	137
1.6.2.13. Uygun Zamanı Bekleme İfade Etmesi	137
1.6.2.14. Siyaseten Hareket Etmeyi İfade Etmesi.....	138
1.6.2.15. Uyarı İfade Etmesi	139
1.6.2.16. Memnuniyet İfade Etmesi	141
1.6.2.17. Hoşnutsuzluk İfade Etmesi	141
1.6.2.18. Meşguliyet İfade Etmesi	142
1.6.2.19. Taaccüp İfade Etmesi	143
1.6.2.20. Öfke İfade Etmesi	143
1.6.2.21. İşitmeme İfade Etmesi	144
1.6.2.22. İsteksizlik İfade Etmesi	144

İKİNCİ BÖLÜM

TAKRÎRÎ SÜNNETİN TEŞRÎ VE KAYNAK DEĞERİ

2.1. TAKRÎRÎ SÜNNETİN DELİL DEĞERİ	145
2.1.1. Takrîrî Sünnetin Delil Oluşunun Gerekçeleri.....	146
2.1.2. Takrîrî Sünnetin Delil Oluşunun Şartları	155
2.1.2.1. Hz. Peygamber (sav) ile İlgili Şartlar	155
2.1.2.2. Takrîr Edilen Şahıs ve Mevzular ile İlgili Şartlar	161
2.2. TAKRÎRÎ SÜNNETİN BEYAN DEĞERİ	167
2.2.1. Takrîr ile Umumun Tahsisi	169
2.2.2. Takrîr ile Mücmelin Beyanı.....	172
2.2.3. Takrîr ile Mutlakın Takyidi.....	175
2.2.4. Takrîr ile Nesh	177
2.3. TAKRÎRÎ SÜNNETİN HÜKMÎ DEĞERİ	180
2.3.1. Takrîrî Sünnetin İbâhaya Delâlet Etmesi.....	180
2.3.2. Takrîrî Sünnetin Refu'l-Harac İfade Etmesi	182

2.3.3. Takrîrî Sünnetin Nedbe Delâlet Etmesi.....	185
2.3.4. Takrîrî Sünnetin Kerâhete Delâlet Etmesi.....	185
2.4. TAKRÎRÎ SÜNNETİN KAVLÎ VE FİİLÎ SÜNNET İLE İLİŞKİSİ	188
2.4.1. Takrîrî Sünnetin Kavlı ve Fiilî Sünnet ile Tenâsübü.....	188
2.4.1.1. Takrîrî Sünnetin Kavlı Sünnet ile Tenâsübü	189
2.4.1.2. Takrîrî Sünnetin Fiilî Sünnet ile Tenâsübü.....	191
2.4.2. Takrîrî Sünnetin Kavlı ve Fiilî Sünnet ile Teâruzu	193
2.4.2.1. Takrîrî Sünnetin Kavlı Sünnet ile Teâruzu.....	194
2.4.2.2. Takrîrî Sünnetin Fiilî Sünnet ile Teâruzu	204
2.5. TAKRÎRÎ SÜNNETİN KONULARINA GÖRE TAKSİMİ VE HÜKÜM	
İSTİNBATINDAKİ DELİL DEĞERİ	208
2.5.1. İtikat ile İlgili Takrîrler.....	208
2.5.2. İbadet ile İlgili Takrîrler	218
2.5.2.1. Temizlik ile İlgili Takrîrler	218
2.5.2.1.1. Abdest ile İlgili Takrîrler	218
2.5.2.1.2. Teyemmüm ile İlgili Takrîrler.....	222
2.5.2.1.3. Gusül ile İlgili Takrîrler.....	225
2.5.2.1.4. Kadınlara Mahsus Hâller ile İlgili Takrîrler	227
2.5.2.2. Namaz İle İlgili Takrîrler.....	230
2.5.2.3. Cenaze ile İlgili Takrîrler	240
2.5.2.4. Oruç ile İlgili Takrîrler	243
2.5.2.5. İtikâf ile İlgili Takrîrler.....	246
2.5.2.6. Zekât ile İlgili Takrîrler	247
2.5.2.7. Hac ile İlgili Takrîrler	251
2.5.3. Muâmelât ile İlgili Takrîrler.....	257
2.5.3.1. Alışveriş ile İlgili Takrîrler	257
2.5.3.2. Selem ile İlgili Takrîrler	258
2.5.3.3. Müzâraa ve Müsâkât ile İlgili Takrîrler.....	259
2.5.3.4. Mudârebe ile İlgili Takrîrler	260
2.5.3.5. Şirket ile İlgili Takrîrler.....	261
2.5.3.6. Vakıf ile İlgili Takrîrler.....	263
2.5.3.7. Kefâlet ile İlgili Takrîrler.....	264

2.5.3.8. Vekâlet ile İlgili Takrîrler	266
2.5.3.9. Aile Hukuku ile İlgili Takrîrler	266
2.5.4. Ukûbât ile İlgili Takrîrler	269
2.5.5. Mübahât ile İlgili Takrîrler	270
2.5.6. Ahlâk ve Âdâb ile İlgili Takrîrler	280
SONUÇ	283
KAYNAKÇA.....	286

KISALTMALAR

as	: Aleyhisselâm
A.Ü	: Ankara Üniversitesi
b.	: Oğlu
Bkz.	: Bakınız
bnt.	: Kızı
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
HRÜ	: Harran Üniversitesi
Hız.	: Hazreti
İFAV	: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
m.	: Madde
ö.	: Ölüm tarihi
ra	: Radıyallâhu anh, radıyallâhu anhâ
s.	: Sayfa
sav	: Sallallâhu aleyhi ve selem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme
t.y.	: Baskı tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Baskı yeri yok/Yayınevi yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Kaynakları

Sünnetin tanımında ve sınıflandırılmasında en önemli bölüm ve kavramlardan biri olan takrîrî sünnetin usul yönüyle değerlendirilmesi ve muhtelif açılardan değerinin ortaya konulması bu araştırmanın esas konusunu oluşturmaktadır.

Takrîrî sünnetin mahiyetinin ve muhtevasının doğru anlaşılması için öncelikle takrîrlerin usul yönüyle bilinmesi önem arz etmektedir. Bundan kastımız takrîrî sünnetin tanımının, kavramlaşma sürecinin ve kısımlarının tahlil edilmesidir. Ayrıca takrîrlerin, Hz. Peygamber'in beden dili ile münasebeti de aynı hususun kapsamındadır. Takrîrî sünnetin değeri ise takrîrlerin beyan, delil ve hüküm yönünün değerlendirilmesi ile ifade edilmiştir. Yine takrîrlerin, sünnetin diğer kısımlarıyla münasebeti ve hüküm istinbatındaki yeri ve önemi de aynı muhtevaya dâhil edilmiştir.

Takrîrî sünnetler, Hz. Peygamber'in, huzurunda veya gıyabında vâki olan söz ve fiilleri, söz veya davranışlarıyla yahut sükût ederek onayladığı hususları kapsamaktadır. Buna göre takrîrî sünnetlerin esas yapısını ve konusunu bir şahsa veya topluluğa ait söz veya fiiller ile bu söz ve fiilleri onaylayan Hz. Peygamber'in tavırları teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu hususlar da araştırmamızın önemli konuları arasındadır.

Takrîrî sünnetler konusunda gerek ülkemizde, gerekse ülkemiz dışında bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda ülkemizdeki ilk çalışmalar lisans düzeyindedir. Kaynaklarda geçtiği üzere bunlardan ilki Hüseyin Emanet'e ait olan *Buhârî'de Yer Alan Takrîrî Hadisler ve Fıkhî Hükümler* adlı lisans tezidir. Diğer bir çalışma ise Müştak Düzgün'e ait olan *Sahîh-i Buhârî'de Yer Alan Takrîrî Hadisler* adlı lisans tezidir.

Ayrıca bu konuda Halit Özkan'ın *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler* adlı bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Diyanet İslâm Ansiklopedisindeki "Takrîr" maddesi de Halit Özkan'a aittir. Bunun dışında hadis alanında Ali Çelik'in *Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)* ve fıkıh alanında Dursun Aygün'ün *Hz. Peygamber'in Fiil ve Takrîrlerinin Delil Değeri* adlı makaleleri bulunmaktadır.

Bu çalışmalardan en detaylı olanı ise Halit Özkan'ın *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler* adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Çalışmada takrîrî sünnet, önce usul açısından değerlendirilmiş daha sonra ise Buhârî'deki takrîrler esas alınarak

Buhârî'nin takrîr anlayışı ifade edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu alanda içerik itibarıyla başarılı bir çalışmadır.

Takrîrî sünnet hakkında ülkemiz dışında yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Muhammed Süleyman Aşkar'ın, Hz. Peygamber'in fiilleri üzerine kaleme alınmış olan fıkıh alanındaki *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye* adlı doktora çalışmasında takrîr konusuna kısmen de olsa değinilmiştir. Ayrıca Muhammed Ebû Umşer'nin fıkıh alanındaki *Ef'âlü'r-Rasûl ve Takrîrâtühû ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye* adlı mastır tezinde de takrîr konusuna yüzeysel olarak değinilmiştir. Bu iki eserde takrîr konusu, Hz. Peygamber'in fiilleri kapsamında kısaca ele alınmıştır.

Ülkemiz dışında takrîrî sünnet konusunda yapılan müstakil ve en detaylı çalışma ise Medîni Alî Medîni Âli el-Bârikî'nin hadis alanında kaleme aldığı *es-Sünnetü't-Takrîriyye fi'l-Kütubi's-Sitte* adlı mastır tezidir. Bu çalışmada takrîr konusu kısaca ele alınmakla birlikte genel olarak *Kütüb-i Sitte*'de yer alan takrîrî hadislerle ve bu hadislerden istinbat edilen hükümlere yer verilmiştir. Yine İbrahim Taha Hamûdî'nin hadis alanındaki *el-İkrârü'n-Nebevî Sîğahü ve Envâuhü ve Merâtübühü fi'l-Hadisi's-Şerîf* adlı makalesi de takrîrî sünnet konusundaki önemli çalışmalardan biridir.

Takrîrî sünnetin en önemli kaynaklarından biri hadis usulüyle ilgili çalışmalardır. Bu alandaki ilk çalışmalardan olan Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-Fâsil* ile Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü Ulûmü'l-Hadîs* adlı eserlerinde takrîrî sünnetten doğrudan bahsedilmemiştir. Buna mukabil Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye*, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-İlmâ*, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-Hadîs*, Irâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-İzâh*, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-Teysîr*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-Fiker* ile *Nüzhetü'n-Nazar*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-Râvî*, Kâsımî'nin (1866-1914) *Kavâidü't-Tahdîs* adlı eserlerinde takrîrî sünnete sadece sünnet veya merfû hadis tanımında yer verilmiştir. Bunlar arasında takrîr konusundaki en detaylı ve özgün açıklamalar İbn Hacer'in eserlerinde görülmektedir.

Son dönemlerde kaleme alınan Tâhir el-Cezâirî'nin (1852-1920) *Tevcîhün Nazar*, Mustafa es-Sibâî'nin (1915-1964) *es-Sünne ve Mekânetühâ fi't-Teşrîil-İslâmî*, Subhî es-Sâlih'in (1926-1986) *Ulûmü'l-Hadîs*, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin (1917-1997) *et-Tetimmât*,

Nûreddin İtr'in *Menhecü'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs* ve Ebû Zehv'in *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn* adlı eserlerinde de takrîrî sünnet konusuna kısaca yer verilmiştir.

Takrîrî sünnet, ülkemizdeki hadis usulü çalışmalarında da tanım düzeyinde kısaca işlenmiştir. Ahmed Naim'in (1872-1934) *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, Talât Koçyiğit (1927-2011), Ahmet Yücel ve İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Usûlü* adlı eserleri, Mücteba Uğur'un (1936-2005) *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* ve Abdullah Aydın'ın *Hadis Istılahları Sözlüğü* adlı çalışmaları bu konudaki önemli kaynaklardan bazılarıdır.

Takrîrî sünnetler konusunda hadis alanındaki diğer önemli eserler, şerhlerdir. Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Muvatta üzerine yapılan şerhler bu konudaki başlıca kaynaklardır. Bunlar arasında en önemlileri ise Bâcî'nin (ö. 474/1081) *el-Müntekâ*, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-Mu'lim*, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâc*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethü'l-Bârî*, Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî*, Azîmâbâdî'nin (1857-1911) *Avnü'l-Mabûd*, Sehârenfûrî'nin (1852-1927) *Bezlü'l-Mechûd* ve Mübârekfûrî'nin (1865-1935) *Tuhfetü'l-Ahvezî* adlı eserleridir.

Takrîrî sünnetlerin en yoğun işlendiği kaynaklar, fıkıh usulü eserleri olmuştur. Çünkü hüküm, delil ve beyan gibi konular fıkıh usulünün alanıdır. Bu sebeple araştırmada fıkıh usulü eserlerine daha çok yer verilmiştir. Cessâs'ın (ö. 370/981) *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, Ukberî'nin (ö. 428/1037) *Risâle fi Usûli'l-Fıkıh*, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-İhkâm*, Bâcî'nin (ö. 474/1081) *İhkâmü'l-Füsûl*, Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Lüma'*, Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Burhân*, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Mustasfâ*, Âmidî'nin (ö. 631/1233) *el-İhkâm*, İbn Teymiyye'nin (ö. 652/1254) *el-Müsevvede*, Tûfî'nin (ö. 716/1316) *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Bahru'l-Muhît*, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *et-Tahrîr* ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *İrşâdu'l-Fuhûl* adlı eserleri bu husustaki başlıca kaynaklardır.

Ayrıca fûrû-ı fıkıh alanındaki Sahnûn'un (ö. 240/854) *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Muhallâ*, Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb*, Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*, İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) *Bidâyetü'l-Müctehid*, İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî*, Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr*, Karâfî'nin (ö. 684/1285) *ez-Zahîra*, Şîrbînî'nin (ö. 977/1570) *Muğni'l-Muhtâc* ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Neylü'l-Evtâr* adlı eserleri çalışmamızda istifade ettiğimiz başlıca kaynaklardır.

II. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kur'ân-ı Kerîm'de üsve-i hasene olarak ifade edilen sünnet, İslâm Tarihi boyunca bütün Müslümanların ilgisine mazhar olmuştur. Bundan dolayı sünnet üzerinde muhtelif içerik ve özelliklere sahip pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı rivayet bir kısmı ise sünnetin doğru anlaşılıp yorumlanması noktasında yoğunlaşmaktadır. Yapılan bu çalışmalara katkı sağlaması bakımından sünnetin üçüncü kısmını oluşturan takrîrlerin tahlili ve araştırılması da büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışma Hz. Peygamber'in takrîrlerini bütün yönleriyle tanımak ve tanıtmak maksadıyla yapılmıştır. Böylece sünnetin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir. Şöyle ki, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra şer'î delillerin ikincisini oluşturan sünnet malzemesinin içinde Hz. Peygamber'in takrîrleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in takrîrlerinin kavramsal ve içeriksel çerçevesini tahlil etmek ve takrîrlerdeki gerekli mesajları okuyarak değerini tespit etmek, sünnetin doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Çünkü sünnete ait kavramların bütün yönleriyle iyi bilinmesi, sünnetin sübût ve delâlet yönüyle daha kuşatıcı ve daha doğru bir yaklaşımla değerlendirilmesini sağlayacaktır.

Ayrıca bu çalışma sünnetin değerinin tartışıldığı ve hadislere karşı olumsuz bakışların çoğaldığı günümüzde, sünnetin her yönüyle Müslümanların hayatlarında ne kadar değerli ve önemli olduğunu farklı bir açıdan bir kez daha ortaya koyacaktır. Zira Hz. Peygamber'in bir tebessümü üzerinde nice değerlendirmelerin ve yorumların yapıldığı ve buna istinaden nice hükümlerin istinbat edildiği bu çalışmada görülecektir. Yine bu çalışmada, ulemânın Hz. Peygamber'in mücerret sükûta dahi anlamlar yüklediği ve bu sükûta binâen birçok hükme ulaştıkları net olarak görülecektir. Dolayısıyla bu çalışma, ulemânın Hz. Peygamber'e ait olan her şeye karşı yaklaşımları noktasında nasıl bir edebe ve hassasiyete sahip olduklarını müşahede imkânı verecektir.

III. Araştırmanın Planı ve Metodu

Çalışmamız kısa bir girişten sonra iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, takrîr lafzının etimolojik yapısı üzerinde durulmuştur. Bu konu incelenirken takrîr lafzının sözlük anlamı ile bu lafzın âyetler ve hadisler yanında Osmanlıca ve Türkçe'de hangi anlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir. Daha sonra takrîr sünnetin sözlük ve terim anlamı üzerinde durulmuştur. Takrîr sünnetin terim anlamı ele alınırken konuyla ilgili farklı

yaklaşımlara yer verilmiştir. Bu bölümün en önemli konularından biri takrîf sünnetin kavramlaşma süreciyle ilgilidir. Bu konu Hz. Peygamber (sav), sahâbe ve sahâbe sonrası olmak üzere üç dönemde tahlil edilmiştir. Son olarak bu bölümde takrîf sünnetlerin kaynağı ve kısımları ile takrîfe benzeyen hususlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise takrîf sünnetin değeri üzerinde durulmuştur. Bu konu takrîf sünnetin beyan, delil ve hükûmî değeri çerçevesinde tahlil edilmiştir. Takrîf sünnetin delil olma şartları ve gerekçeleri ile takrîflerin, sünnetin diğer kısımlarıyla münasebeti de bu bölümün önemli konuları arasındadır. Son olarak bu bölümde takrîf sünnetin konularına göre taksimi ve hükûm istinbatındaki delil değeri üzerinde durulmuştur.

Yöntem konusuna gelince çalışmamızda kaynak tarama yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde çalışmamızın içeriğiyle ilgili olabilecek ana kaynaklar ile çalışmamızı destekleyebilecek diğer yardımcı kaynaklar taranarak konumuzla ilgili veriler tespit edilmiştir. Daha sonra ise elde edilen veriler konu başlıklarına göre tasnif edilmiştir. Çalışmamızın konu başlıkları tarama sonucunda elde ettiğimiz verilerin içeriklerine göre hazırlanmıştır. Çalışmamızda daha çok konumuzla ilgili olan klasik kaynaklara atıfta bulunulmakla birlikte kısmen modern ve güncel kaynaklara da yer verilmiştir.

Araştırmamız hakkında bilinmesi gereken diğer hususlar şöyledir:

1. Rivayetlerin sıhhati konusunda herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.
2. Takrîflerin anlaşılması için rivayetler, kaynaklarda zikredildiği şekliyle ihtisar edilmeden verilmiştir. Ancak rivayetin uzun olması hâlinde sadece takrîfi ilgilendiren bölüme yer verilmiş ihtisarin olduğu bölüme ise (...) şeklinde işaret edilmiştir.
3. Araştırmamızda, çalışmanın hacmini büyütmek için takrîf sünnetler ile ilgili sınırlı rivayetlere yer verilmiştir. Zira amacımız bu konudaki bütün rivayetleri toplamak değildir. Özellikle takrîrin daha anlaşılır olduğu rivayetler tercihimiz olmuştur.
4. Çalışmada yer verdiğimiz takrîf hadisler belirli kaynaklarla sınırlı kalmamıştır. Çalışmamızda muteber hadis kaynakları başta olmak üzere şemâil ve İslâm tarihi kaynaklarına da yer verilmiştir.
5. Takrîf sünnet ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesinde takrîf konusundaki yaklaşımlara işaret etmek amacıyla konu ile ilgili, ulemânın görüşlerine ve mezheplerin bakış açılarına detaylı olarak yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAKRİRİ SÜNNETİN KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

1.1. TAKRİR LAFZININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

1.1.1. Takrîr Lafzının Sözlük Anlamı

Takrîr kelimesi, sülâsî mücerred قَرَّ fiilinden türemiştir. Arapça'da قَرَّ fiili veznine göre farklı anlamlar ifade etmektedir. Fiil birinci bâbtan (fetha-zamme) geldiğinde¹ “*su dökmek, kulağa bir şey fısıldamak*” anlamlarına gelmektedir. Mesela, قَرَزْتُ الْمَاءَ “*suyu döktüm*” denilir. Diğer anlamda قَرَّ الْحَدِيثَ فِي أُذُنِهِ “*sözü kulağına fısıldadı*” denilir.² Fiil bu bâbta “*devamlı ses çıkarmak*” manasına da gelmektedir. Mesela, قَرَّ الطَّائِرُ “*kuş öttü*” veya قَرَّ الدَّجَاجَةَ “*tavuk gıdıkladı*” denilir.³

Fiil, ikinci bâbtan (fetha-kesra) geldiğinde⁴ “*yerleşmek, ikamet etmek, sabit olmak, karar kılmak, karar vermek, açıkamak, sakin olmak, mutmain olmak, soğumak*” gibi manalara gelmektedir.⁵ Fiil üçüncü bâbtan (fetha-fetha) geldiğinde ise⁶ “*sevinmek, mutlu olmak, hoşnut olmak, razı olmak, gönlü hoş olmak, gözü aydın olmak, soğumak*” anlamlarına gelmektedir.⁷ Arapçada genel olarak قَرَّ عَيْنٍ şeklinde ifade edilen ve “*sevindiren şey*” anlamına gelen kullanımlar bu bâbtan gelmektedir.⁸

¹ Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbü'l-Lüga*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001, III, 2924; Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru İhyâü't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1999, II, 676; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., s. 398; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Müessesetü'l-A'lamî, Beyrut, 2005, III, 3178; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, II, 724.

² İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, I, 114; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lüga*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, V, 8; Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbü'l-Lüga*, III, 2925; Cevherî, *es-Sihâh*, II, 676; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3178; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 461; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, II, 724.

³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3178; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, II, 724.

⁴ Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbü'l-Lüga*, III, 2924; Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi'l-Kur'an*, s. 397; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3178.

⁵ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lüga*, V, 7; Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbü'l-Lüga*, III, 2924; Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3178.

⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi'l-Kur'an*, s. 398. Ayrıca bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3179; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, II, 724.

⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, I, 114; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3179; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lüga*, V, 8; Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbü'l-Lüga*, III, 2923-2924; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, II, 724.

⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, I, 114; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi'l-Kur'an*, s. 398.

Takrîr kelimesi esas olarak ise sülâsî mezîd قَرَّرَ fiilinin تَفْعِيلِ vezninde, ism-i masdarıdır. Sözlükte “karar vermek, kararlaştırmak, onay vermek, kabul etmek, kabul ettirmek, itiraf ettirmek, anlatmak, açıklamak, saptamak, tespit etmek, tekit etmek, tayin etmek, belirlemek, tahdit etmek, yerleşmek, yerleştirmek, ikamet ettirmek, istikrar bulmak, sakinleşmek” manalarında kullanılmaktadır.⁹

Takrîrle aynı kökten türeyen ikrâr kelimesi de genel olarak takrîrle aynı manaları ifade etmektedir. İkrârın sözlük anlamları olan “kabul etmek, onay vermek, itiraf etmek, yerine getirmek, sabit kılmak, ispat etmek”¹⁰ gibi anlamlar, takrîrin anlam haritası içinde de bulunmaktadır. Bu sebeple bu iki kelime çoğu defa birbirinin yerine kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber’in onayları manasına gelen takrîr yerine ikrâr kelimesinin kullanılması bu anlamdaşlığı göstermektedir.¹¹ Bu husus özellikle fıkıh kaynaklarında daha belirgin işlenmiştir. Fıkıh kaynaklarında ikrâr kelimesi, takrîrle benzeşen manaları ifade etmek için kullanılmıştır.¹²

Takrîrin diğer bir müteradifi “itiraf” kelimesidir.¹³ İtiraf sözlükte “kabul etme, tasdik, ikrâr” anlamlarına gelmektedir.¹⁴ Mesela, وَأَخْرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ “Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler.”¹⁵ âyetindeki “itiraf” kelimesi “ikrâr” anlamındadır.¹⁶ Takrîr kelimesinin bazen itiraf anlamında kullanılması da bu anlamdaşlığın diğer bir ifadesidir. Mesela, حَتَّىٰ إِذَا قَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ “Allah Teâlâ (hesap günü mümine) günahlarını itiraf ettirir.”¹⁷ hadisinde bu müteradiflik ilişkisi net olarak görülmektedir. Aynı şekilde fukaha da

⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3178, 3180; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, II, 725.

¹⁰ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, I, 114; Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3180-3181; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 461.

¹¹ Bkz. Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, Dâru'l-Ğurabi'l-İslâmî, Beyrut, 1995, I, 315; Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib/Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Beyrut, 1995, s. 147; Kâdî İyâz, *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, Dâru't-Türâs/el-Mektebetü'l-Atîka, Kâhire/Tunus, 1970, s. 7; M. Süleyman Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2010, II, 89.

¹² Bkz. Ebû Hafs Necmedîn Ömer en-Neseffî, *Tilbetü'l-Talebe fî'l-İstulâhâti'l-Fıkhîyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2010, s. 281; Abdülvehhâb Hallâf, *İmü Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2011, s. 32.

¹³ Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, I, 114; Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbü'l-Lüga*, III, 2925; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 837.

¹⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1159; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi'l-Kur'ân*, s. 332; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 837; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 2584.

¹⁵ Tevbe, 9/102.

¹⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2001, I, 521.

¹⁷ Buhârî, *Mezâlim 2*, Hadis no: 2441; Ahmed b. Hanbel, III, 257, Hadis no: 5565.

takrîr ile anlamdaş olan ikrâr kelimesini, itiraf manasında kullanmışlardır.¹⁸ Mesela Mevsilî (ö. 683/1284), bir hukuk terimi olarak ikrârı, “kişinin kendisi üzerindeki başkasına ait bir hakkı itiraf etmesi” şeklinde tanımlamıştır.¹⁹ Arapça kökenli olan “*kabul*” kelimesi de takrîrin diğer müteradifi olarak kullanılmaktadır.²⁰

Takrîrin zıddı ise “*inkâr*”²¹ ve “*cuhûd*”²² kelimesidir. Bu iki kelime sözlük anlamı itibariyle “*kabul etmemek, reddetmek, tanımamak, karşı çıkmak, hoş görmemek*” anlamlarına gelmektedir.²³ Ancak “*inkâr*” lisanî, “*cuhûd*” ise kalbî olarak kabul etmemek anlamını ifade etmesi yönüyle birbirinden farklılık göstermektedir.²⁴

1.1.2. Takrîr Lafzının Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanımı

Takrîr kelimesi تفعيل veznindeki formlarıyla Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir. Ancak takrîrin türediği فَرَّ fiili, sülâsî ve mezîd, çeşitli türevleriyle Kur’ân’da 38 yerde geçmektedir. Bu türevler ve ifade ettikleri manalar şu şekildedir:

a. On âyette²⁵ مُسْتَقَرٌّ şeklinde geçer. “*İkamet yeri, kalma yeri, durulacak yer, durak, barınak, mesken, yörünge, bir şeyin gerçekleşme vakti*” manalarında kullanılır.²⁶

¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyâd, 1997, VVI, 262; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Minhâc*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997, II, 308.

¹⁹ Mevsilî, *Kitâbu’l-İhtiyâr li-Ta’lîl’l-Muhtâr*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2010, II, 153.

²⁰ Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2011, s. 13.

²¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi’l-Kur’ân*, s. 398; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 4017.

²² İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyîsü’l-Lüga*, V, 8; Ezherî, *Mu’cemü Tehzîbü’l-Lüga*, I, 541; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi’l-Kur’ân*, s. 398; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 532.

²³ İnkâr lafzı için bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, II, 394; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Lüga*, I, 483; Ezherî, *Mu’cemü Tehzîbü’l-Lüga*, IV, 3660. Cuhûd lafzı için bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, II, 714; Ezherî, *Mu’cemü Tehzîbü’l-Lüga*, I, 541; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi’l-Kur’ân*, s. 88.

²⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi’l-Kur’ân*, s. 88, 398, 505.

²⁵ Bakara, 2/36; En’âm, 6/67, 98; Furkân, 25/24, 66, 76; A’râf, 7/24; Hûd, 11/6; Yâsîn, 36/38; Kıyâme, 75/12.

²⁶ Âyetlerle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

1. (وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ) “*Bunun üzerine biz, ‘Birbirinize düşman olarak (oradan) inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır’ dedik.*” (Bakara, 2/36.) Bu âyetteki مُسْتَقَرٌّ kelimesi “*ikamet yeri, kalma yeri, barınak*” manalarında kullanılmıştır. (Bkz. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2009, s. 72; Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, s. 7; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, I, 44; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s. 5.)

2. (لِكُلِّ نَبَأٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ) “*Her haberin gerçekleşeceği bir zamanı vardır. İleride bileceksiniz.*” (En’âm, 6/67.) Âyetteki مُسْتَقَرٌّ kelimesi “*bir şeyin gerçekleşme zamanı*” manasına gelmektedir. (Bkz. Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, s. 135; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 134.)

b. Üç âyette²⁷ مُسْتَقَرٌّ şeklinde geçer. “Yerleşen, yerleşmiş, kalıcı, kalıcı olan, gerçekleşen” anlamlarına gelmektedir.²⁸

3. (وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ) “O, sizi bir tek candan yaratandır. Sizin bir karar kulma yeriniz, bir de emanet bırakılma yeriniz var.” (En’âm, 6/98.) Âyetteki مُسْتَقَرٌّ kelimesi “karargâh, durma yeri” anlamındadır. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 339; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 139.)
4. (قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ) “Allah dedi ki: Birbirinizin düşmanı olarak (oradan) inin. Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır.” (A’râf, 7/24.) Âyetteki مُسْتَقَرٌّ kelimesi “ikamet yeri, kalma yeri, barınak, yerleşme” manalarında kullanılmıştır. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 360; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 152.)
5. (وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a âit olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de o bilir. Bunların hepsi açık bir kitaptadır.” (Hûd, 11/6.) Bu âyetteki مُسْتَقَرٌّ kelimesi “durma yeri, mesken, barınak” manalarında kullanılmıştır. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 477; Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, s. 222; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 221.)
6. (أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا) “O gün cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı, dinlenecekleri yer daha güzeldir.” (Furkân, 25/24.) Bu âyette geçen مُسْتَقَرًّا kelimesi “kalacak yer” manasına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 744; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 361.)
7. (أَنهَآ سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا) “Şüphesiz, ne kötü bir durak ve ne kötü bir konaktır orası.” (Furkân, 25/66.) Bu âyetteki مُسْتَقَرًّا kelimesi “konum ve kalacak yer itibarıyla” anlamında kullanılmıştır.²⁶ (Bkz. Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, s. 365; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 364.)
8. (خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا) “Orada ebedi kalırlar. Orası ne güzel bir durak ve ne güzel bir konaktır!” (Furkân, 25/76.) Âyetteki مُسْتَقَرًّا kelimesi “mesken, kalacak yer” anlamında kullanılmıştır. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, II, 340; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 364.)
9. (وَالشَّمْسُ تَحْرِي لِمُسْتَقَرٍّ هَآ ذَلِك تَعْدِيرُ الْعَزِيمِ) “Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir.” (Yâsîn, 36/38.) Âyetteki مُسْتَقَرٍّ kelimesi “yörünge” anlamına gelmektedir. (Bkz. Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 441.)
10. (إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ) “O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur.” (Kıyâme, 75/12.) Bu âyetteki الْمُسْتَقَرُّ kelimesi “durulacak yer” anlamında kullanılmıştır. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1161; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, III, 461; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 577.)

²⁷ Neml, 27/40; Kamer, 54/3, 38.

²⁸ Âyetlerle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

1. (فَلَمَّا رَأَهُ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَتْلُوَنِي ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ) “Süleyman tahtı yanında yerleşmiş halde görünce şöyle dedi: Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbinin bana bir lütfudur.” (Neml, 27/40.) âyetteki مُسْتَقَرًّا kelimesi “kurulmuş, yerleşmiş halde” manasına gelmektedir. (Bkz. Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, s. 380; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 379.)
2. (وَكذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أُمَّةٍ مُسْتَقَرٌّ) “Peygamberi yalanladılar, nefislerinin arzularına uydular. Hâlbuki her iş, (Allah’ın takdir ettiği gibi) gerçekleşecektir.” (Kamer, 54/3.) Bu âyetteki مُسْتَقَرٌّ kelimesi “gerçekleşen” anlamına gelmektedir. (Bkz. Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 527.)
3. (وَلَقَدْ صَبَّحَهُم بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقَرٌّ) “Andolsun, onlara sabahleyin erkenden kalıcı bir azap geldi.” (Kamer, 54/38.) Bu âyetteki مُسْتَقَرٌّ kelimesi “devamlı, kalıcı, kalıcı olan” anlamına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1067; Heyet, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, s. 529.)

c. Bir âyette²⁹ اسْتَقَرَّ şeklinde geçer. “Durmak, yerinde kalmak, sabit olmak” anlamlarına gelmektedir.³⁰

d. Dokuz âyette³¹ قَرَار şeklinde geçer. “Kalma yeri, yerleşme, durmak, durak, barınak, yer, karargâh, ikametgâh” manalarına gelmektedir.³²

²⁹ A'râf, 7/143.

³⁰ Âyetle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

(قَالَ لَنْ تَرِيَنِي وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيَنِي) “Allah, Mûsa'ya !Beni (dünyada) katiyen göremezsın. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.’ dedi.” (A'râf, 7/143.) Bu âyetteki اسْتَقَرَّ kelimesi “durmak, sabit olmak” anlamına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 385; Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 167; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 166.)

³¹ İbrâhîm, 14/26, 29; Mü'minûn, 23/13, 50; Neml, 27/61; Mü'min, 40/39, 64; Sâd, 38/60; Mürselât, 77/21.

³² Âyetlerle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

1. (وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ) “Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir.” (İbrâhîm, 14/26.) Âyetteki قَرَار kelimesi “durma, sabit olma” anlamına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 551; Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 259; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 89; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 258.)

2. (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبُورِ جَهَنَّمَ يَصَلُّونَهَا وَنَسَّ الْقَرَارُ) “Allah'ın nimetini küfre değiştirenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O ne kötü duraktır!” (İbrâhîm, 14/28-29) Bu âyetteki الْقَرَار kelimesi kelimesi “durak, barınak” anlamına gelmektedir. (Bkz. Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 258.)

3. (ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ نُفُفًا فِي قَرَارٍ مَكِينٍ) “Sonra onu az bir su halinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik.” (Mü'minûn, 23/13.) Bu âyetteki قَرَار kelimesi “karargâh, yer” anlamına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 704; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 341.)

4. (وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَأَوْرَثْنَاهُمَا إِلَى رُبُوعَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ) “Meryem oğlu İsa'ı ve annesini büyük bir mucize kıldık ve her ikisini de oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik.” (Mü'minûn, 23/50.) Bu âyetteki قَرَار kelimesi “yerleşime elverişli yer” anlamına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 709; Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 345; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 344.)

5. (أَمْنَ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ جِبَالَهَا أُنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيًا وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا) “Yahut yeryüzünü karar kılma yeri yapan, içinde nehirlere akıtan, onun için oturaklı dağlar yapan ve iki denizin arasına bir engel koyan mı daha hayırlıdır?” (Neml, 27/61) Bu âyetteki قَرَار kelimesi “kalma yeri, yerleşim yeri” anlamına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 787; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 381.)

6. (يَا قَوْمِ إِنَّمَا هُذِيَ الْحَيَوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ) “Ey kavimim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Âhiret ise ebedi olarak kalınacak yerdir.” (Mü'min, 40/39.) Bu âyetteki الْقَرَار kelimesi “yurt, mesken,” anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998, III, 212; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 470.)

7. (اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) “Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır.” (Mü'min, 40/64.) âyetteki قَرَار kelimesi “yerleşim yeri” anlamına gelmektedir. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 99; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 473.)

e. Üç âyette³³ أَقْرَبْتُمْ ve أَقْرَبْنَا şeklinde geçer. “Kabul etmek” anlamına gelmektedir.³⁴

f. Bir âyette³⁵ نَفَرٌ şeklinde geçer. “Durdurmak, tutmak, sabit kılmak, sabitlemek”

manalarına gelmektedir.³⁶

g. Yedi âyette³⁷ فَرَّقَ عَيْنَهَا, فَرَّقِي عَيْنًا, فَرَّقَ عَيْنُهَا ve فَرَّقْتُ عَيْنٍ şeklinde geçer. “Göz aydınlığı,

gönül hoşnutluğu, mutluluk, neşe, sevinç, sevinmek” anlamlarına gelmektedir.³⁸

8. (قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْجَاءَ بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ) “O grup da, ‘Hayır, size rahat ve huzur olmasın. Bu cehennemimiz bizim önümüze siz sürdünüz. Orası ne kötü durak yeridir!’ der.” (Sâd, 38/60.) Bu âyetteki الْقَرَارُ kelimesi “durak, mesken, barınak” anlamına gelmektedir. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, III, 58; Heyet, Kur'an-ı Kerim Meâli, s. 455.)

9. (فَحَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ) “Sonra onu belli bir süreye kadar sağlam bir yerde (ana rahminde) tuttuk.” (Mürselât, 77/21.) Bu âyetteki قَرَارٍ kelimesi “karagâh, yer” anlamına gelmektedir. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, III, 477; Heyet, Kur'an-ı Kerim Meâli, s. 580.)

³³ Bakara, 2/84, Âl-i İmrân, 3/81.

³⁴ Âyetlerle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

1. (وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَبْتُمْ وَأَنْتُمْ تَسْهَدُونَ) “Hani, ‘Birbirinizin kanunu dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız’ diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz.” (Bakara, 2/84) Bu âyetteki أَقْرَبْتُمْ kelimesi “kabul etmek, itiraf etmek” anlamına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, el-Keşşâf, s. 84; Mahalli/Süyûtî, Tefsîru'l-Celâleyn, s. 13; Heyet, Kur'an-ı Kerim Meâli, s. 12.)

2. (وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَبْتُمْ وَأَخَذْتُمْ) “Hani, Allah peygamberlerden, ‘Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz’ diye söz almış ve, ‘Bunu kabul ettiniz mi; verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi?’ demişti. Onlar, ‘Kabul ettik’ demişlerdi. Allah da, ‘Öyleyse şahid olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardanım’ demişti.” (Âl-i İmrân, 3/81.) Bu âyetteki أَقْرَبْتُمْ ve أَقْرَبْنَا kelimeleri “kabul etmek, itiraf etmek” anlamına gelmektedir. (Bkz. Neseî, Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl, I, 270; Heyet, Kur'an-ı Kerim Meâli, s. 59.)

³⁵ Hac, 22/5.

³⁶ Âyetle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

(وَنُفِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِيَبْتَلِيَوهَا أَشَدُّكُمْ) “Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da güçlü çağınıza ulaşmanız için (büyütiyoruz).” (Hac, 22/5.) Âyetteki نَفَرٌ kelimesi “sabit kılmak, durdurmak” anlamına gelmektedir. (Bkz. Heyet, Kur'an-ı Kerim Meâli, s. 331.)

³⁷ Meryem, 19/26; Tâhâ, 20/40; Furkân, 25/74; Kasas, 28/9, 13; Secde, 32/17; Ahzâb, 33/51.

³⁸ Âyetlerle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

1. (فَكُلِّي وَاشْرَبِي وَفَرَّقِي عَيْنًا فَإِنَّمَا تَرِيينَ مِنَ الْبَشَرِ آخِذًا فُقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أَكَلِمَ الْيَوْمَ أَنسِيًا) “Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, ‘Şüphesiz ben Rahmân’a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım’ de.” (Meryem, 19/26.) Âyetteki فَرَّقِي عَيْنًا kelimesi “göz aydınlığı” anlamına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, el-Keşşâf, s. 635; Heyet, Kur'an-ı Kerim Meâli, s. 306.)

2. (إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمَمِكَ كَتِي تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ) “Hani kız kardeşin (Firavun ailesine) gidiyor ve ‘size onun bakımını üstlenecek kimseyi göstereyim mi?’ diyordu. Derken, gözü

h. Üç âyette³⁹ قَوَارِيرِ şeklinde geçer. Bu kelimenin müfredi قَاوِرَةٌ kelimesi olup “saf camdan mamul kap, şişe vb. eşya” anlamına gelmektedir.⁴⁰ Âyetlerde de “saf ve şeffaf cam, billur, sırça, kristal” manalarında kullanılmıştır.⁴¹

aydın olsun, üzülmesin diye seni annene döndürdük.” (Tâhâ, 20/40.) Bu âyetteki تَقَرَّرَ عَلَيْهَا kelimesi “sevinmek, göz aydınlığı” anlamına gelmektedir. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 214; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 313.)

3. (وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا) “Onlar, ‘Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle’ diyenlerdir.” (Furkân, 25/74.) Bu âyetteki قُرَّةَ أَعْيُنٍ kelimesi “sevinç, mutluluk, göz aydınlığı” anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 753; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 365.)

4. (وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَسْعُرُونَ) “Firavun’un karısı şöyle dedi: ‘Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniriz.’ Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi.” (Kasas, 28/9.) Bu âyetteki قُرَّتُ عَيْنٍ kelimesi “sevinç, mutluluk, göz aydınlığı” anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 391; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 385.)

5. (فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) “Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah’ın va’dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.” (Kasas, 28/13.) Âyetteki تَقَرَّرَ عَلَيْهَا kelimesi “sevinç, göz aydınlığı” anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 39; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 385.)

6. (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) “Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.” (Secde, 32/17.) Bu âyetteki قُرَّةَ أَعْيُنٍ kelimesi “nimet, lütuf, göz aydınlığı” anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te’vîl*, III, 9-10; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 463; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 415.)

7. (ذَٰلِكَ أَذَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُمْ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ) “Bu onların gözlerinin aydın olması, üzülmemeleri ve hepsinin de kendilerine verdiği rızayı olmaları için daha uygundur.” (Ahzâb, 33/51.) Bu âyette geçen تَقَرَّرَ عَلَيْهِنَّ “mutlu olmak, göz aydınlığı” anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 361; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 488; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 424.)

³⁹ Neml, 27/44; İnsân, 76/15, 16.

⁴⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi-Garibi'l-Kur'ân*, s. 398; Cevherî, *es-Sihâh*, II, 676; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3180; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 461.

⁴¹ Âyetlerle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

1. (قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَتْ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ) “Ona ‘köşke gir’ denildi. Köşkü görünce onu (zeminini) derin bir su sandı ve eteklerini topladı. Süleyman ona ‘Bu, (zemin) billurdan döşenmiş bir köşktür’ dedi.” (Neml, 27/44.) Âyetteki قَوَارِيرِ kelimesi “cam, billur,” anlamına gelmektedir. (Bkz. Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 382; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 379.)

2. (وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآيَةِ مِنْ فَضْلِهِ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا) “Etraflarında gümüş kaplar, şeffaf kadehler dolaştırılır.” (İnsân, 76/15.) Bu âyetteki قَوَارِيرًا kelimesi “cam şeffaflığında kap, kristal” anlamına gelmektedir. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 470; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 578.)

3. (قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا) “Gümüştan billur kaplar ki, onları (ihtiyaca göre) ölçüp düzenlemiştirler.” (İnsân, 76/16.) Bu âyetteki قَوَارِيرِ kelimesi “cam şeffaflığında kap, billur” anlamına gelmektedir. (Bkz. Mahallî/Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 579; Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, s. 578.)

1. Bir âyette⁴² قَرْنَ şeklinde geçer. Bu kelimenin aslı أَقْرُنَ veya أَقْرُنَ şeklindedir.

Ancak kelimeyi hafifletmek ve telaffuzu kolaylaştırmak için “ra” harflerinden biri hafzedilmiştir.⁴³ Kelime “oturmak, kalmak” manasına gelmektedir.⁴⁴

Görüldüğü üzere “göz aydınlığı” anlamına gelen قَرْنُ عَيْنٍ ile “saf ve şeffâf cam” manasına gelen قَوَارِيرِ kelimeleri hariç diğer bütün kullanım şekilleri, takrîr lafzının sözlük anlamıyla eşdeğer olarak görülmektedir. Özellikle “onay ve kabul” anlamlarını ifade eden أَقْرَزْنَا ve أَقْرَزْتُمْ kelimeleri Hz. Peygamber’in onay ve kabulleri olarak bilinen takrîrî sünnetin kavramsal temelini ifade etmeleri açısından önem taşımaktadır. Bu durum ayrıca takrîr ve ikrâr kelimeleri arasındaki anlamdaşlık ilişkisine de çok net olarak işaret etmektedir.

1.1.3. Takrîr Lafzının Hadislerde Kullanımı

Takrîr kelimesi, takrîr şekliye hadislerde geçmemektedir. Ancak takrîr kelimesinin esas olarak türediği sülâsî mezîd قَرَزَ fiilinin mâzi ve muzârî türevleri birkaç rivayette geçmektedir. Bununla birlikte takrîrin türediği قَرَّ fiili sülâsi ve mezid, çeşitli türevleriyle hadislerde kullanılmıştır. Bu türevler ve ifade ettikleri manalar şöyledir:

a. قَرَّ-يَقْرُ: Birinci bâbtan gelen bu fiil ve türevleri hadislerde “su dökmek, kulağa bir şey fısıldamak, devamlı ses çıkarmak” anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁵ Aşağıdaki hadislerde bu manalar söz konusudur:

1. Hz. Âişe (ö. 58/678) Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Melekler “anân” denilen bir bulutta yeryüzünde olacak şeyleri konuşurlar. Şeytanlar

⁴² Ahzâb, 33/33.

⁴³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi-Garibi'l-Kur'an*, s. 397. Ayrıca bkz. Ezherî, *Mu'cemü Tehzîbü'l-Lüga*, III, 2924; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3178.

⁴⁴ Âyetle ilgili detaylı bilgi aşağıdadır:

(وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى) “Evlerinizde oturun. Önceki câhiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın.” (Ahzâb, 33/33.) Âyetteki قَرْنَ kelimesi “oturmak, kalmak” anlamında kullanılmıştır. (Bkz. Heyet, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s. 421.)

⁴⁵ Bkz. Zemaşerî, *el-Fâik fi Garibi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, III, 178; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâru İbnü'l-Cevzî, Demâm, h. 1421, s. 742.

buradan duydukları şeyleri “sürahinin suyu bir kaba boşalttığı gibi kâhinin kulağına aktarırlar.” (فَتَقْرُهَا فِي أُذُنِ الْكَاهِنِ كَمَا تُقْرُ الْعَاوِرَةُ) Kâhin de bir kelimeye yüz yalan katar.⁴⁶

2. Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bazı insanlar Rasûlullah’a kâhinlerin sözleri hakkında ne düşündüğünü sordular. Hz. Peygamber (sav) “Onların sözleri asılsızdır.” buyurdu. Onlar “Yâ Rasûlallah! Ancak onların bazı söyledikleri doğru çıkıyor.” deyince Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: Bu gerçek sözleri cinler meleklere işitirler. “Sonra da kendi dostlarının kulaklarına tavuğun gıdaklaması gibi aktarırlar.” (فَيَقْرُهَا فِي أُذُنِ وَلِيهِ قَرَّ الدَّجَاجَةِ) Bu şekilde ona yüzden fazla da yalan katarlar.⁴⁷

b. قَرَّ-يَقَرُّ-قَرًّا-قَرَّ-قَرًّا-مَقَرَّ: İkinci bâbtan gelen bu fiil ve türevleri hadislerde “yerleşmek, yaşamak, sabit olmak, durmak, kalmak, ikamet etmek, soğumak, yerleşik, mukim, sabit, soğuk, karar, hüküm” anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁸ Bu fiil ve türevleri aşağıdaki hadislerde zikredilen anlamlara gelmektedir:

1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle anlatmıştır: (...) Hayber fethedilince Hz. Peygamber (sav) Yahudileri oradan çıkarmak istedi. Ancak Yahudiler Rasûlullah’tan Hayber’den elde edilen meyve ve ekinin yarısı mukabilinde çalışmak üzere kendilerini orada bırakmasını istediler. Bunun üzerine Rasûlullah onlara, “Bu şartla dilediğimiz müddetçe sizi burada bırakıyoruz.” buyurdu. “Onlar, Ömer, kendilerini Teymâ ve Erihâ’ya sürünceye kadar yerlerinde kaldılar.” (فَقَرُّوا بِهَا حَتَّى أَجَلَاهُمْ عُمَرُ إِلَى تَيْمَاءَ وَ أَرِيحَاءَ)⁴⁹

2. Ebû Humeyd (ö. 60/680) şöyle demiştir: (...) Rasûlullah (sav) namaza duracağı zaman ellerini omuzları hizasına kadar kaldırdı. “Sonra bütün kemikler mutedil olarak yerlerine yerleşince tekbir alırdı.”⁵⁰ (ثُمَّ يُكَبِّرُ حَتَّى يَتَقَرَّ كُلُّ عَظْمٍ فِي مَوْضِعِهِ مُعْتَدِلًا)

3. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber’e azil hakkında sorulunca Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Doğacak olanı sen mi

⁴⁶ Buhârî, Bed’ül-halk 11, Hadis no: 3288.

⁴⁷ Buhârî, Edeb 117, Hadis no: 6213; Müslim, Selâm 123, Hadis no: 2228; Ahmed b. Hanbel, X, 158, Hadis no: 20307.

⁴⁸ Bkz. İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadis ve’l-Eser*, s. 741-742.

⁴⁹ Müslim, Mûsâkât 6, Hadis no: 1551; Ahmed b. Hanbel, III, 496, Hadis no: 6519; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, VI, 188, Hadis no: 11623. Ayrıca bkz. Buhârî, Mûzâraa 17, Hadis no: 2338.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, Salât 155-116, Hadis no: 730; İbn Mâce, İkâmet 72, Hadis no: 1061.

yaratıyorsun, onun rızkını sen mi veriyorsun? Allah'ın hükmünü ikrâr et. Zira bu Allah'ın bir takdiridir.” (أَنْتَ تَخْلُقُهُ أَنْتَ تَرْزُقُهُ؟ فَأَقْرَرُهُ مَمْرَهُ فَإِنَّمَا كَانَ قَدَرٌ)⁵¹

4. Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir zamanlar on bir kadın oturmuşlar, kocalarının hâllerini gizlemeden anlatmaya birbirlerine söz vermişler. (...) Dördüncü kadın kocası hakkında şöyle demiş: Benim kocam Tihâme gecesi gibidir. “*Ne sıcaktır, ne soğuktur.*” (لا حَرٌّ وَلَا قُرٌّ) Ondan ne korkulur, ne de bıkılır. (...)⁵²

5. Abdullah b. Kurt (ö. 56/675) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Allah katında günlerin en değerlisi Kurban Bayramı'nın ilk günü, sonra yevmü'l-karr*⁵³ yani ikinci günüdür.” (إِنَّ أَعْظَمَ الْأَيَّامِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ النُّحْرِ ثُمَّ يَوْمَ الْقَرِّ)⁵⁴

6. Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Büyük bir kaya cehennemden kenarından aşağıya bırakılır. “*Yetmiş sene gider de yine cehennemden dibine varamaz.*” (فَتَهْوِي فِيهَا سَبْعِينَ عَامًا وَمَا تُقْضِي إِلَّا قَرَارَهَا)⁵⁵

c. قَرٌّ-يَقَرُّ-تَقَرَّرَ-قُرَّةٌ-قَرِيرٌ-قَرِيرَةٌ: Üçüncü bâbtan gelen bu fiil ve türevleri hadislerde “*sevinmek, mutlu olmak, gözü aydın olmak, mutlu, sevinçli, gönlü hoş*” anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁶ Aşağıdaki hadislerde bu anlamlar görülmektedir:

1. Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) nakledildiğine göre Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “*Bana dünya nimetlerinden kadın ve koku sevdirdi. Namaz ise gözümün nuru kılındı.*” (حُبِّبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا النِّسَاءُ وَالطِّيبُ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ)⁵⁷

2. Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle demiştir: “*Bir defasında Rasûlullah (sav) yanımdan mutlu ve sevinçli bir hâlde çıktı,*” (خرج النبيُّ من عندي وهو قريرُ العينِ طيبُ النفسِ) sonra üzüntülü bir şekilde döndü. Kendisine bunun sebebini sorduğumda şöyle dedi: Ben Kâbe'ye

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, V, 262, Hadis no: 12232; Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, III, 121, Hadis no: 1915.

⁵² Buhârî, Nikâh 83, Hadis no: 5189; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 92, Hadis no: 2448.

⁵³ Yevmü'l-karr, Kurban Bayramı'nın ikinci günüdür. Bu güne yevmü'l-karr denmesinin sebebi hacıların bu günde Minâ'da dinlenmesi ve ikamet etmesidir. Bkz. Zemahşerî, *el-Fâik fi Garibi'l-Hadis*, III, 172; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, s. 741.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, Menâsik 18, Hadis no: 1765; Ahmed b. Hanbel, VII, 690, Hadis no: 19592.

⁵⁵ Tirmizî, Sıfatü cehennem 2, Hadis no: 2584.

⁵⁶ Bkz. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, s. 742.

⁵⁷ Nesâî, İşratü'n-nisâ 1, Hadis no: 3946, 3945; Ahmed b. Hanbel, V, 361, Hadis no: 12627.

girdim. Ancak keşke bunu yapmasaydım. Zira benden sonra ümmetime bu konuda zorluk çıkarmış olabileceğimden endişe ederim.⁵⁸

d. أَقَرَّ-يُقَرُّ-إِقْرَارٌ-مُقَرَّرٌ-مُقَرَّةٌ: Bu fiil ve türevleri hadislerde “*yerleştirmek, ikamet ettirmek, onaylamak, kabul etmek, onay veren*” anlamlarında kullanılmıştır. Aşağıdaki hadislerde bu anlamlar söz konusu olmuştur:

1. Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725) Rasûlullah’ın bir ashâbından şöyle nakletmiştir: Kasâme⁵⁹ câhiliye döneminde vardı. “*Rasûlullah kasâmeyi câhiliye devrinde olduğu şekliyle kabul etti.*”⁶⁰ (أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَقَرَّ الْقَسَامَةَ عَلَى مَا كَانَتْ عَلَيْهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ)

2. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle anlatmıştır: Hayber fethedilince Yahudiler Rasûlullah’tan Hayber’den elde edilen meyve ve ekinin yarısı mukabilinde çalışmak üzere “*kendilerini orada bırakmasını*” (أَنْ يُقَرَّهُمْ فِيهَا) istediler. Onların bu istediği üzerine Hz. Peygamber (sav) onlara, “*Bu şartla dilediğimiz müddetçe sizi burada bırakıyorum.*” (أُقَرِّكُمْ فِيهَا عَلَى ذَلِكَ مَا شِئْنَا)⁶¹ buyurdu.

3. İbn Abbâs (ö. 68/687-88) Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Dul kadını evlendirme konusunda velinin söz hakkı yoktur. Bülûğa ermemiş yetim kızın da izni alınır. “*Onun susması, kabul etmesidir.*”⁶² (وَصَمَّتُهَا إِقْرَارُهَا)

4. Ebû Zer (ö. 32/653) Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Kıyamet günü bir adam getirilir ve “*Küçük günahlarını kendisine gösterin.*” denilir. Küçük günahları ona gösterilir, büyük günahları ise gizlenir. Sonra “*Sen falan gün şunu şunu yaptın mı?*” denilir. “*Adam inkâr edemeyerek kabul eder.*”⁶³ (وَهُوَ مُقَرَّرٌ لَا يُنْكِرُ)

⁵⁸ Tirmizî, Hac 45, Hadis no: 874; İbn Mâce, Menâsik 79, Hadis no: 3064.

⁵⁹ Kasâme, fâili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanların veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimidir. Bkz. Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, TDV, Ankara, 2001, XXIV, 528.

⁶⁰ Müslim, Kasâme 7, Hadis no: 1670; Nesâî, Kasâme 2, Hadis no: 4716, 4717, Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 224, Hadis no: 16467. Hadis, Saîd b. Müseyyeb’ten (ö. 94/713) de mürsel olarak nakledilmiştir. Bkz. Nesâî, Kasâme 2, Hadis no: 4718.

⁶¹ Müslim, Müsâkât 4, Hadis no: 1551; Ahmed b. Hanbel, III, 496, Hadis no: 6519; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 188, Hadis no: 11623. Ayrıca bkz. Buhârî, Müzâraa 17, Hadis no: 2338.

⁶² Ebû Dâvûd, Nikâh 34, Hadis no: 2100; Nesâî, Nikâh 31, Hadis no: 2360.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, VIII, 524, Hadis no: 22001; Bezzâr, *el-Müsned*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, el-Medînetü'l-Münevver, 1997, IX, 397, Hadis no: 3987.

5. Ebû Zer'den (ö. 32/653) yapılan nakilde Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: Kalbini yalnızca imana tahsis eden, kalbini selim, dilini sadık, nefsinin mutmain, ahlâkını düzgün kılan ve kulaklarını hakikati işiten, gözlerini hakikati gören kılan kişi kurtuluşa ermiştir. “Çünkü kalbin idrak ettiği şeyler için kulak hakikatleri toplayan, göz ise hakikatleri tespit eden bir yerdir.” (فَأَمَّا الْأُذُنُ فَمِمَّعٍ وَالْعَيْنُ بِمُقَرَّرَةٍ لِمَا يُوعَى الْقَلْبُ) Kalbini, ilâhî güzelliklerin dolup taşıdığı bir kap hâline getiren kişi kurtuluşa ermiştir.⁶⁴

e. **قَرَّرَ-يُقَرِّرُ**: Bu fiil hadislerde “*kabul ettirmek, itiraf ettirmek*” anlamlarında kullanılmıştır. Aşağıdaki hadislerde bu anlamlar görülmektedir:

İbn Ömer (ö. 73/692) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: Allah Teâlâ kıyamet günü bir mümini yanına yaklaştırır. Onu rahmet perdesiyle örter ve insanlardan gizler. Sonra da “*Şu şu günahını biliyor musun?*” diye sorar. Mümin, “*Evet, yâ Rabbi!*” der. “*Nihayet bütün günahlarını ona ikrar ettirir.*” (حَتَّىٰ إِذَا قَرَّرَهُ بِدُنُوبِهِ - فَيُقَرَّرُهُ⁶⁵) O kişi içinden helâk olduğunu düşünürken Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Ben bunları dünyada iken senin için örttüm. Bu gün de onları affedeceğim.*” (...)⁶⁶

f. **اسْتَقَرَّ - يَسْتَقِرُّ - مُسْتَقَرٌّ**: Bu fiil ve türevleri hadislerde “*yerleştirmek, ikamet etmek, konaklamak, durmak, sabit olmak, barınak, mesken*” anlamlarında kullanılmıştır. Aşağıdaki hadislerde bu anlamlar görülmektedir:

1. Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) yapılan nakle göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Allah Teâlâ yeryüzünü yarattığı zaman yeryüzü sallanmaya başladı. Bunun üzerine Allah dağları yarattı ve onları yeryüzüne dikti. Böylece yeryüzü sabit hâle geldi.*” (لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْأَرْضَ جَعَلَتْ تَمِيدًا فَخَلَقَ الْجِبَالَ فَعَادَ بِهَا عَلَيْهَا فَاسْتَقَرَّتْ)⁶⁷

2. Huzeyfe b. Esîd'den (ö. 42/663) yapılan rivayete göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Nutfenin kırk veya kırk beş gün rahimde ikamesinden sonra Melek ona*

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, VIII, 502, Hadis no: 21916; Beyhakî, *Şuâbü'l-Îmân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 132, Hadis no: 108.

⁶⁵ Bu kelime bazı rivayetlerde “*yükarriru*” şeklinde geçmektedir. Bkz. Buhârî, Tefsîr (Hûd) 4, Hadis no: 4685; Edeb 60, Hadis no: 6070; Tevhîd 36, Hadis no: 7514.

⁶⁶ Buhârî, Mezâlim 2, Hadis no: 2441; Ahmed b. Hanbel, III, 257, Hadis no: 5565.

⁶⁷ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 95, Hadis no: 3380; Ahmed b. Hanbel, V, 351, Hadis no: 12585.

gelir” (يَدْخُلُ الْمَلِكُ عَلَى النُّطْفَةِ بَعْدَ مَا تَسْتَقِرُّ فِي الرَّحِمِ بِأَرْبَعِينَ أَوْ خَمْسَةَ وَأَرْبَعِينَ لَيْلَةً) ve “*Yâ Rabbi! Bu şakî mi olacak yoksa saîd mi?*” diye sorar. (...) ⁶⁸

3. Ebû Zer (ö. 32/653) şöyle anlatmıştır: Bir defasında Hz. Peygamber (sav) ashâbına “*Bu güneş nereye gidiyor biliyor musunuz?*” diye sordu. Onlar “*Allah ve Rasûlü daha iyi bilir.*” diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “*O, arşın altındaki karargâhına varıncaya kadar gider ve orada secdeye kapanır.*” (إِنَّ هَذِهِ تَجْرِي حَتَّى تَنْتَهِيَ إِلَى مُسْتَقَرِّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ فَتَجْرُ سَاجِدَةً) ⁶⁹

g. تَقَارَرٌ: Bu fiil hadislerde “*bir yere oturmak, bir yere yerleşmek*” anlamında kullanılmıştır. ⁷⁰ Kelime aşağıdaki hadiste bu anlamdadır:

Ebû Zer (ö. 32/653) şöyle anlatmıştır: Bir gün Hz. Peygamber (sav) Kâbe’nin gölgesinde otururken yanına vardım. Beni görünce, “*Kâbe’nin Rabbine yemin olsun ki onlar hüsrandır.*” buyurdu. Hemen yanına oturdum. “*Ancak yerimde duramayıp geri kalktım*” (فَلَمْ أَتَقَارَّرْ أَنْ فُئْتُ) ve “*Yâ Rasûlallah! Anam babam sana feda olsun! Bunlar kimlerdir?*” diye sordum. Hz. Peygamber (sav) “*Onlar çok malı olanlardır. Ancak bol bol verenler müstesnadır. Onlar ise çok azdır.*” buyurdu. ⁷¹

h. فَارُورَةٌ – فَوَارِيرٌ: Bu kelime “*saf camdan mamul kap, şişe vb. eşya*” anlamına gelmektedir. ⁷² Kelime aşağıdaki hadislerde de bu anlamda kullanılmıştır: ⁷³

1. Hz. Âişe (ö. 58/678) Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Melekler “*anân*” denilen bir bulutta yeryüzünde olacak şeyleri konuşurlar. Şeytanlar buradan duydukları şeyleri “*sûrahinin suyu bir kaba boşalttığı gibi kâhinin kulağına aktarırlar.*” (فَتَقَرُّهَا فِي أُذُنِ الْكَاهِنِ كَمَا تُقَرُّ الْقَارُورَةُ) Kâhin de bir kelimeye yüz yalan katar. ⁷⁴

⁶⁸ Müslim, Kader 2, Hadis no: 2644; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 692, Hadis no: 15423.

⁶⁹ Müslim, İmân 250, Hadis no: 159; Ahmed b. Hanbel, VIII, 514, Hadis no: 21960.

⁷⁰ Bkz. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, s. 742.

⁷¹ Müslim, Zekât 30, Hadis no: 990; Ahmed b. Hanbel, VIII, 528, Hadis no: 22022.

⁷² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî-Garîbi'l-Kur'ân*, s. 398. Ayrıca bkz. Cevherî, *es-Sıhâh*, II, 676; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 3180; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 461.

⁷³ Bkz. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, s. 742.

⁷⁴ Buhârî, Bed'ül-halk 11, Hadis no: 3288.

2. Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Bir yolculukta Hz. Peygamber'in eşlerinin yanında Ümmü Süleym de vardı. Onların develerini Hz. Peygamber'in hizmetçisi Enceşe sevk ediyordu. O develeri hızlı sürünce Hz. Peygamber (sav), “Ey Enceşe! Cam gibi narin yolcularına mukayyet ol.” (يَا أُنْحَشُ رُوَيْدَكَ سَوْقَكَ بِالْقَوَارِيرِ) buyurdu.⁷⁵

Takrîr lafzının sülâsî ve mezîd çeşitli türevlerinin yukarıda zikredilen hadislerde kullanımına bakıldığında, takrîr lafzının hadislerde kullanımının, kelimenin sözlük anlamı çerçevesinde kaldığı görülmektedir. Ancak bazı hadislerde onay ve kabul anlamını ifade eden kelimelerin zikredilmesi, takrîrî sünnetin kavramsal temelini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in onay ve kabullerine dayanan sünnetlere takrîrî sünnet denmesi, kanaatimizce takrîr lafzının bu anlamı ihtiva eden bir lafız olmasıyla yakından ilgilidir. Diğer bir ifadeyle takrîr lafzının ihtiva ettiği onay ve kabul anlamları, Hz. Peygamber'in onay ve kabullerinin takrîrî sünnet şeklinde isimlendirilmesinin etimolojik zeminini ifade etmeye imkân vermektedir.

1.1.4. Takrîr Lafzının Osmanlıca ve Türkçe'de Kullanımı

Arapça kökenli bir kelime olan takrîr, hem Arapça'daki sözlük anlamlarına uygun olarak hem de kendine özgü anlamları ifade etmek üzere Osmanlıca'da da kullanılmış ve şu anlamları ifade etmiştir:⁷⁶

1. Yerleştirmek, yerine tayin ve tahsis etmek.
2. Sabit ve muhkem etmek, sağlamlaştırmak.
3. Anlatmak, beyan etmek, ifade etmek, tarif etmek.
4. Resmî olarak yazı ile bildirmek.
5. Siyasî nota.
6. Tapuda, mülkünü başkasına sattığını bildirmek.

⁷⁵ Buhârî, Edeb 111, Hadis no: 6202; Müslim, Fedâil 72, Hadis no: 2323; Ahmed b. Hanbel, V, 534, Hadis no: 13276; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 383, Hadis no: 21031.

⁷⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 425; Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, h. 1313, III-IV, 129. Ayrıca bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara, 1990, s. 1228; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkilâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1979, s. 811; Ahmet Doğan, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 1194.

Takrîr kelimesi Arapça ve Osmanlıca sözlük anlamlarına uygun olarak Türkçe’de de kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu kayıtlarına göre takrîr kelimesi, Türkçe’de dört anlamda kullanılmaktadır:⁷⁷

1. Anlatma, ders verme.
2. Yerleştirme, yerleştirilme.
3. Önerge.
4. Tapuda, taşınmaz malını başkasına sattığını veya ipotek ettiğini söylemek.

Takrîr kavramı yukarıdaki anlamlar yanında Osmanlıca⁷⁸ ve Türkçe’de⁷⁹ “*takrîr-i Nebî*” terkihiyle Hz. Muhammed’in (sav) bir söz veya fiil karşısında nehyedici bir tavır sergilemeksizin sükût etmesi anlamında da kullanılmıştır.

1.1.5. Takrîr Lafzının Terim Anlamı

Takrîr, terim olarak “*bir sözün manasını açıkça ifade etmek*” demektir. Bu yönüyle takrîr, tahrîrden farklıdır. Çünkü tahrîr, bir sözü kinâyeli olarak ifade etmek demektir.⁸⁰ Cürcânî’ye (ö. 816/1413) ait olan bu tanım takrîrin sadece beyan yönüne açıklık getirmektedir. Oysa takrîrin sözlük anlamı ve kullanım alanı dikkate alındığında takrîr kavramı muhteva olarak daha geniş ve zengin bir tanıma işaret etmektedir. Bu sebeple takrîrin “*bir şeyi açıklamak veya olumlamak ayrıca bir şeyin doğruluğunu belirtmek veya vurgulamak maksadıyla başvuru yazılı, sözlü veya sözsüz ifade şeklidir*” biçiminde tanımlanması anlam örüntüsü itibariyle daha kuşatıcı görülmektedir.

Genel olarak bu şekilde tanımlanan veya tanımlanabilen takrîr kavramı, zengin sözlük anlamına binâen hadis, fıkıh, belâgat, eğitim bilimleri ve diplomaside ıstılâhî olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Mezkûr alanlardaki takrîr tanımları şöyledir:

⁷⁷ Heyet, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 1892. Ayrıca bkz. Mehmet Bahaettin Toven, *Yeni Türkçe Lügat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 708; Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004, s. 1276; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, IV, 4557; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 1053.

⁷⁸ Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1229; İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006, s. 1623.

⁷⁹ Bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, IV, 4557; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2008, III, 3050.

⁸⁰ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-Fadîle, Kâhire, t.y., s. 58. Ayrıca bkz. Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1998, s. 310.

Hadis: Sünnetin kısımlarından biri olup Hz. Peygamber’in onayları demektir.⁸¹ Diğer bir anlatımla Rasûlullah’ın onaylayıcı tavırları anlamına gelmektedir.⁸² Konuyla ilgili detaylı açıklama “*takrîrî sünnetin terim anlamı*” bölümünde gelecektir.

Fıkıh: Fukaha metoduna göre telif edilen fıkıh usulü eserlerinde takrîr, beyanın bir kısmı olarak zikredilmiştir. “*Beyân-ı takrîr*” olarak isimlendirilen kavram “*mecaz veya husus ihtimallerine açık olan bir sözü bu ihtimalleri bertaraf ederek güçlendiren açıklama*” şeklinde tarif edilmiştir. Mesela “*Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve kanatlarıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir.*”⁸³ âyetindeki “*kanatlarıyla uçan*” şeklindeki açıklama “*kuş*”un mecazî manada anlaşılmasını engellediğinden, bir beyân-ı takrîrdir. Yine, “*Bütün melekler hep birlikte secde ettiler.*”⁸⁴ âyetinde “*bütün*” şeklindeki açıklama, umum ifade eden “*melekler*” lafzının tahsis yani “*bir kısım melekler*” diye anlaşılması imkânını ortadan kaldırdığı için bir beyân-ı takrîrdir. Beyân-ı takrîr, beyan dereceleri arasında en açık olanıdır.⁸⁵

Takrîr, aynı zamanda Ca’feriyye’nin icmâ usullerinden biridir. İcmânın ancak müçtehitler arasında imamın bulunması ve böylece onun da görüşünü ihtiva etmesi durumunda hüccet olacağı kanaatinde olan Ca’feriyye’ye göre, icmâ içinde imamın kavlinin veya tasvipinin yer alıp almadığını tespit etmek amacıyla ortaya konan usullerden biri de takrîrdir. Bu usule göre, imamın karşı görüşte olduğunu açıklamasına bir engel bulunmadığı hâlde sükût etmiş olması ittifaka katıldığının delili sayılır.⁸⁶

Belâgat: Bir belâgat terimi olarak takrîr; meânî ilminin⁸⁷ ana konularından olan istifham ve zikrin başlıca ifade şekillerinden biridir.

İstifham, bilinmeyen bir şeyi sorarak hakkında bilgi verilmesini istemektir.⁸⁸ Arapça’da soru, istifham edatları yardımı ile gerçekleştirilir.⁸⁹ Ancak istifham edatları

⁸¹ Halit Özkan, “Takrîr”, *DİA*, TDV, Ankara, 2010, XXXIX, 469.

⁸² Murteza Bedir, “Sünnet”, *DİA*, TDV, Ankara, 2010, XXXVIII, 151.

⁸³ En’âm, 6/38.

⁸⁴ Hicr, 15/30

⁸⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Beyân”, *DİA*, TDV, Ankara, 1992, VI, 24. Ayrıca bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve İstilahât-i Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976, I, 24.

⁸⁶ Hayreddin Karaman, “Ca’feriyye”, *DİA*, TDV, Ankara, 1993, VII, 7.

⁸⁷ Belâgat ilmi “*meânî, beyân ve bedî*” olmak üzere üç ilim dalını içine almaktadır. Bu ilim dallarından meânî, “*cümlelerin ifade ettiği mânânın, muktezâ-yı hâle uygunluğunu inceleyen ve bu konuda kurallar getiren bir ilim dalı*” olarak tanımlanır. Bkz. Kazvînî, *el-İdâh fî Ulûmi’l-Belâğa*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 23.

⁸⁸ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-Belâğa*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 2005, s. 78.

zaman zaman cümle içinde istifhamdan başka anlam ifade edecek şekilde kullanılır ki bunlardan biri takrîrdir.⁹⁰ Bu üslup tarzında takrîr, muhatabı herhangi bir konuyla ilgili olarak bildiği bir şeyi ikrâra sevk etmek demektir.⁹¹

Mesela, قَالَوْا ءَاِنَّكَ لَآنتَ يُوْسُفُ “Kardeşleri, ‘Yoksa sen, sen Yusuf musun?’ dediler”⁹²

âyetinde istifhâm-ı takrîrî vardır. Çünkü Yusuf (as) kardeşlerine “Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”⁹³ diye sorunca onlar kendilerine bu hatırlatmayı yapan şahsın Yusuf olduğunu anladılar, bunu tekit ve ikrâr ettirmek için ise, “Yoksa sen Yusuf musun?” diye karşılık verdiler. Âyetteki bu tekit ve ikrâr anlamı, istifham edatındaki “takrîr” manasından kaynaklanmaktadır.⁹⁴

Takrîr aynı zamanda zikir üslubunun da en önemli araçlarından birini teşkil etmektedir.⁹⁵ Zikir, söylenmesi gereken sözün ibarede yer almasıdır.⁹⁶ Bu üslup tarzında takrîr, “anlatılanı veya verilmek istenen mesajı, muhatabın zihnine iyice yerleştirmek” demektir.⁹⁷ Diğer bir ifadeyle bazı durumlarda, cümlede bulunması gerekli görülen bir kelimenin zikredilmesi, manayı iyice pekiştirmek maksadıyla yapılır ki buna takrîr denilir.⁹⁸ الْكَلَامُ إِذَا تَكَرَّرَ تَقَرَّرَ “Söz tekrar edilince iyice yerleşir.” ifadesi, zikir üslubunun bu boyutunu güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.⁹⁹

Mesela, وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ “Andolsun, onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, mutlaka, ‘Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı’ diyeceklerdir.”¹⁰⁰ âyetinde, “Andolsun, onlara, ‘Gökleri ve yeri

⁸⁹ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2006, II, 199; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 308; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, s. 78.

⁹⁰ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 200; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 315.

⁹¹ Tefâtânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, h. 1326, s. 90; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadîs, y.y., 2006, s. 518; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 200.

⁹² Yûsuf, 12/90.

⁹³ Yûsuf, 12/89.

⁹⁴ Kâdî Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâru'r-Reşîd/Dâru'l-Eymân, Dimeşk/Beyrut, 2000, II, 189; Ebussuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., IV, 304.

⁹⁵ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, s. 101; Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem/Dâru's-Şâmiye, Dimeşk/Beyrut, 1996, I, 315.

⁹⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 184; Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 284.

⁹⁷ Erdoğan Baş, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 105-106.

⁹⁸ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, s. 101; Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, I, 315.

⁹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 627; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 170.

¹⁰⁰ Zuhuf, 43/9.

kim yarattı?’ diye sorsan” sorusuna الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ “Mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah” cevabı yeterlidir. Ancak خَلَقَهُنَّ fiilinin zikredilmesiyle Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gerçeği muhatapların zihinlerine iyice yerleştirilmiştir.¹⁰¹

Diplomasi: Takrîr, Osmanlı diplomasisinde kullanılan bir belge türüdür. Bu anlamda bir diplomasi terimi olarak takrîr, bir işi veya konuyu yazılı şekilde ilgili mercilere bildiren belge türünü ifade etmektedir. Diğer bir tarifte takrîr, bir memuriyet, bir rütbe ve maaş verilmesine, kalem ve daire teşkiline dair resmî daire âmirlerince elkâbsız olarak tezkire gibi yazılan ve mühürlenmiş belge şeklinde tarif edilmektedir.¹⁰²

Eğitim Bilimleri: Takrîr, eğitim ve öğretimde en sık kullanılan yöntemlerden biridir. Anlatmayı gerektiren derslerde kullanılmaktadır.¹⁰³ Anlatma yöntemi de denilen takrîr yöntemi, bir konunun öğretmen ya da onun yerinde olan birisi tarafından belli bir sıra ve düzen içerisinde öğrencilere sunulmasıdır. Öğretmenin belli bir konuyu anlatıp, açıklaması ilkesine dayanan; genellikle öğrencilerin soru sormalarına, tartışmalarına ve birlikte çalışmalarına pek imkân vermeyen ve yine öğretmenin uyandıracak ilgi ile öğrencilerin duygu ve düşüncelerinde istenilen gelişmelerin sağlanmasını öngören bir öğretim yöntemidir.¹⁰⁴ Bu yöntemin uygulanma teknikleri ise şunlardır.¹⁰⁵

a. Biçimsel (formal) konuşma tekniği (konferans): Biçimsel anlatma (konferans), bir kişinin bir konuyu önceden hazırlayıp bir gurubun karşısında belli bir sıra ve düzen içinde anlatmasıdır.

b. Biçimsel olmayan (informal) konuşma tekniği: Biçimsel olmayan konuşma, öğretmenin herhangi bir öğretim yöntem veya tekniğini uygularken, zaman zaman yaptığı açıklamalardır.

c. Sempozyum: Sempozyum, bir konuyu çeşitli yönleriyle açıklamak için değişik kişiler tarafından yapılan seri konuşmalardır.¹⁰⁶

¹⁰¹ Bkz. Kâdî Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, III, 245; Ebû Zeyd Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1998, V, 174.

¹⁰² Mübahat S. Kütükoğlu, “Takrîr”, *DİA*, TDV, Ankara, 2010, XXXIX, 471.

¹⁰³ Bkz. Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. 240; Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s. 125.

¹⁰⁴ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 119.

¹⁰⁵ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 139.

¹⁰⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 139-142.

1.2. TAKRÎRÎ SÜNNETİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

1.2.1. Takrîrî Sünnetin Sözlük Anlamı

Takrîrî sünnet, takrîr ve sünnet kelimelerinin sıfat tamlaması şeklinde terkip edilmesiyle oluşan bir kavramdır. Bu terkip içinde takrîr “*onay ve kabul*” anlamındadır. Sünnet ise genel anlamda, üzerinde devamlı olarak yürünen yol, hayat tarzı, gelenek, âdet, uygulama gibi anlamlara gelirken¹⁰⁷ özel anlamda Hz. Peygamber’in hayat tarzı demektir.¹⁰⁸ Buna göre takrîrî sünnet “*onay içerikli, onaya dayanan sünnet*” anlamına gelmektedir. Diğer bir anlatımla Hz. Peygamber’in onay ve kabullerine dayanan sünnetler “*takrîrî sünnet*” olarak kavramlaştırılmıştır.

Takrîrî sünnette, bir şahsa veya topluluğa isnat edilen söz veya fiillerin Hz. Peygamber (sav) nezdinde kabul görerek onaylanması söz konusudur. Bu onay ve kabuller, Hz. Peygamber’in bizzat kendisinden sâdır olmuş gibi değerlendirilerek sünnet vasfı kazanmıştır.¹⁰⁹ Daha net bir ifadeyle bir şahıs veya topluluğa ait bir söz veya fiil Hz. Peygamber’in takrîriyle, sünnet vasfı kazanmakta ve takrîr edilen şahıs veya toplumu aşarak bütün Müslümanları ilgilendiren bir hüküm hâline gelmektedir. Bu nokta, takrîr ve sünnet kavramlarının anlam müşâbeheti açısından çok önemlidir. Çünkü sünnet kelimesi ara sıra ve gelişigüzel yapılan şeyleri değil, âdet niteliğinde, devamlı ve sürekli, aynı zamanda bilinçli davranışları ifade etmektedir. Dolayısıyla ara sıra yapılan ve bilinçsiz davranışlar sünnet anlamının dışında kalmaktadır.¹¹⁰ Buna göre sünnet kelimesinin etimolojisi sünnetin bireyde kalan bir davranış olmayıp gelenekselleşen bir davranış olmasını gerektirmektedir. Bir fertte kalıp toplumsallaşmayan bir davranışa sünnet denemez. Aynı şekilde sünnet, Hz. Peygamber (sav) ve onun sağlığındaki İslâm toplumu ile sınırlı değil yaşayan ve süregelen bir şeydir. Aksi hâlde bir nesle münhasır kalıp sonraki nesillere aktarılmayan hayat tarzlarına gelenekselleşmediği için sünnet denemez.¹¹¹ Sünnetin bu vasfı takrîr edilen söz veya fiiller için de geçerlidir. Takrîr

¹⁰⁷ Bkz. Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadis*, II, 201-203; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, s. 449-450; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru's-Safve, Kuveyt, 1988, IV, 163. Ayrıca bkz. Salahattin Polat, “Hadis İlmî: Temel Kavramları ve Alt Dalları”, *Hadis Tarihi ve Usulü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 4.

¹⁰⁸ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 308; Heyet, *Hadislerle İslâm*, DİB Yayınları, Ankara, 2013, I, 417.

¹⁰⁹ Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 32.

¹¹⁰ Polat, “Hadis İlmî: Temel Kavramları ve Alt Dalları”, *Hadis Tarihi ve Usulü*, s. 4.

¹¹¹ Salahattin Polat, “Din, Vahiy ve Peygamberlik Işığında Hadis ve Sünnetin Mahiyeti”, *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Kutlu Doğum Sempozyumu-2001, TDV Yayınları, Ankara,

edilen söz veya fiil bir kişi veya topluma münhasır olmayıp genel bir hüküm özelliği kazanmaktadır. Aynı şekilde takrîr edilen söz veya fiil geçici olmayıp sürekli bir hüküm vasfına da kavuşmaktadır. Sünnetin bu muhtevası takrîrin sözlük anlamlarından olan “yerleşmek, yerleştirmek, karar kılmak, sabit kılmak”¹¹² ile aynı anlamları ihtiva etmektedir. Takrîrle aynı kökten türeyip aynı anlam örgüsüne sahip olan “karâr, ikrâr ve istikrâr” kelimeleri de “süreklilik, kalıcılık, devamlılık” anlamlarını ihtiva etmesi yönüyle¹¹³ başka bir açıdan takrîr-sünnet ikilisi arasındaki anlam benzeşliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla takrîr ve sünnet kelimelerinin terkibi olan “takrîrî sünnet” kavramı, anlam ahenginin ve teyidinin sistematize edildiği bir bütünlük arz etmektedir.

1.2.2. Takrîrî Sünnetin Terim Anlamı

Hz. Peygamber’den gelen her şeyi “sünnet” kabul edip, bu sünneti de kavli, fiilî ve takrîrî diye üçe ayırmak genel bir temayüldür. Bununla birlikte bazı hadis ve fıkıh ulemâsına göre sünnet, kavli ve fiilî olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede Hz. Peygamber’in takrîrleri, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul edilmemiş, kavli veya fiilî sünnet kapsamında ele alınmıştır. Buna göre takrîrî sünnetin terim anlamında aşağıdaki şekliyle iki farklı yaklaşım söz konusu olmuştur:

1.2.2.1. Takrîrlerin, Sünnetin Müstakil Bir Kısmı Olarak Kabul Edilmesi

Sünnet üzerinde çalışma yapan hadis ve usul ulemâsının büyük çoğunluğuna göre takrîrî sünnet, sünnetin müstakil bir kısmını oluşturmaktadır. Bu durum sünnetin tanımında kendini açıkça göstermektedir. Çünkü bu anlayıştaki çoğunluğa göre sünnet Hz. Peygamber’den sâdır olan söz, fiil ve takrîrlerdir.

Hadisçilerden Kâdî İyâz (ö. 544/1149),¹¹⁴ İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245),¹¹⁵ İbn Hacer (ö. 852/1449),¹¹⁶ Süyûtî (ö. 911/1505),¹¹⁷ Ali el-Kârî (ö. 1014/1605),¹¹⁸ Cemâleddin el-Kâsımî (ö.

2003, s. 21. Bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. Ali Yardım, *Hadis I-II*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1997, I, 32.

¹¹² Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III, 3179; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, s. 725.

¹¹³ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Lüga*, I, 114; Cevherî, *es-Sihâh*, II, 677; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III, 3179-3180; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, s. 725.

¹¹⁴ Kâdî İyâz, *el-İlmâ ilâ Ma’rifeti Usûli’r-Rivâye ve Takyidi’s-Semâ*, s. 7.

¹¹⁵ İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü’l-Hadîs*, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1986, s. 48.

¹¹⁶ İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2006, s. 83, 313; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tavzihî Nuhbetü’l-Fiker*, Matbaatü’s-Sabâh, Dimeşk, 2000, s. 106.

¹¹⁷ Süyûtî, *Tedribü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 94-96.

¹¹⁸ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-Fiker fî Mustalahâtî Ehli’l-Eser*, Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, Beyrut, t.y., s. 548.

1332/1914),¹¹⁹ Subhî es-Sâlih (ö. 1407/1986)¹²⁰ ve Nûreddin İtr¹²¹ gibi isimler bu görüştedirler. Ülkemizde de hadis usulü ve istılahları alanında çalışmaları olan Ahmed Naim (1872-1934)¹²² Talât Koçyiğit (1927-2011),¹²³ Ali Yardım (1939-2006),¹²⁴ Mücteba Uğur (1936-2005),¹²⁵ Abdullah Aydınlı,¹²⁶ İsmail Lütfi Çakan,¹²⁷ Ahmet Yücel¹²⁸ ve Salahattin Polat¹²⁹ gibi isimler bu görüştedirler.

Fıkıhçılardan ise Hanefîlerden İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295),¹³⁰ İbn Melek (ö. 821/1418),¹³¹ Molla Fenârî (ö. 834/1431)¹³² ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457),¹³³ Mâlikîlerden Bâkîllânî (ö. 403/1013),¹³⁴ Bâcî (ö. 474/1081),¹³⁵ Karâfî (ö. 684/1285),¹³⁶ İbnü'l-Hâcîb (ö. 646/1249)¹³⁷ ve Şâtübî (ö. 790/1388);¹³⁸ Şâfiîlerden Şîrâzî (ö. 476/1083),¹³⁹ Cüveynî (ö. 478/1085),¹⁴⁰ Sem'ânî (ö. 489/1096),¹⁴¹ Gazzâlî (ö. 505/1111),¹⁴² Âmidî (ö. 631/1233)¹⁴³ ve Zerkeşî (ö. 794/1392);¹⁴⁴ Hanbelîlerden Ukberî (ö. 428/1037),¹⁴⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö.

¹¹⁹ Cemâleddîn el-Kâsmî, *Kavâidü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2010, s. 151.

¹²⁰ Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-Hadîs ve Mustalahu*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2009, s. 3.

¹²¹ Nûreddin İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1981, s. 28-29.

¹²² Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, (Mukaddime), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, I. 6-7.

¹²³ Talât Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 9-10.

¹²⁴ Yardım, *Hadîs I-II*, I, 32-33.

¹²⁵ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, s. 368.

¹²⁶ Abdullah Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 304.

¹²⁷ İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 27.

¹²⁸ Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32, 37.

¹²⁹ Polat, "Hadîs İlmî: Temel Kavramları ve Alt Dalları", *Hadîs Tarihi ve Usulü*, s. 4.

¹³⁰ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerreme, h. 1418, s. 253.

¹³¹ İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-Envâr fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 205.

¹³² Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli'l-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, II, 223.

¹³³ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, h. 1351, s. 303.

¹³⁴ Bakîllânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998, III, 249, 377.

¹³⁵ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, I, 315, 323; Bâcî, *el-İşârât fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 177.

¹³⁶ Karâfî, *Şerhu Tenkîhu'l-Füsûl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2004, s. 226.

¹³⁷ İbnü'l-Hâcîb, *Münthehe'l-Vüsûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 47-50; İbnü'l-Hâcîb, *Muhtasarü Münthehe's-Sûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2006, I, 411-416.

¹³⁸ Şâtübî, *el-Muvâfakât fî Usûli'l-Şerîa*, IV, 757, 761; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, 2008, II, 482.

¹³⁹ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, Dâru'l-Ğurabi'l-İslâmî, Beyrut, 1988, I, 560.

¹⁴⁰ Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Ensâr, Kâhire, h. 1400, I, 498.

¹⁴¹ Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fî'l-Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü't-Tevbe, Riyâd, 1998, II, 171-198.

¹⁴² Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, el-Câmîatü'l-İslâmiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, t.y., III, 472.

¹⁴³ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru's-Semî'î, Riyâd, 2003, I, 227, 251; Âmidî, *Münthehe's-Sûl fî İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 49, 53.

¹⁴⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîd fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 164, 201.

¹⁴⁵ Ukberî, *Risâle fî Usûli'l-Fıkh*, Mektebü's-Şüünü'l-Fenniyye, Kuveyt, 2010, s. 18-19.

458/1066),¹⁴⁶ Kelvezânî (ö. 510/1116),¹⁴⁷ İbn Akîl (ö. 513/1119),¹⁴⁸ İbn Kudâme (ö. 620/1223),¹⁴⁹ İbn Teymiyye (ö. 652/1254),¹⁵⁰ Tûfî (ö. 716/1316)¹⁵¹ ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350);¹⁵² Zâhirî mezhebinin önde gelen temsilcisi İbn Hazm (ö. 456/1064);¹⁵³ Zeydî ulemâsından Şevkânî (ö. 1250/1834)¹⁵⁴ takrîr içerikli sünnet malzemesini sünnetin müstakil bir bölümü olarak kabul eden başlıca isimlerdir.

Takrîrî sünneti, sünnetin müstakil bir bölümü olarak kabul eden bu çoğunluk, takrîrin tanımı konusunda ise iki farklı temayül göstermişlerdir. Bu iki farklı temayülün sebebi takrîrin muhtevasına biçilen içerikle ilgilidir.

Hadis ve usul ulemâsının ekserisinin benimsediği¹⁵⁵ birinci temayüle göre takrîrî sünnet, Hz. Peygamber'in sükûtî tavırlarından ibaret görülmektedir. Bundan dolayı olsa gerektir ki Hanefî fakihlerinden İbn Melek (ö. 821/1418) sünneti, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve sükûtu şeklinde tanımlamıştır.¹⁵⁶ Bu temayülde takrîrî sünnet ise Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) ifadeleriyle, “Hz. Peygamber'in huzurunda veya bilgisi dâhilinde olmak şartıyla gıyabında yapılan bir fiili veya söylenen bir sözü reddetmeksizin sükût ile karşılmasıdır” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁵⁷

Bu temayüldekilere göre takrîrî sünnet diğer bir tanımla, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) ifadeleriyle “Hz. Peygamber'in görüp bildiği veya işittiği hâlde reddetmeyip ikrâr ettiği hususlardır.”¹⁵⁸ Şîrâzî (ö. 476/1083) ise takrîrî sünneti, “Rasûlullah'ın işittiği sözleri veya gördüğü fiilleri herhangi bir engel olmaksızın reddetmeden olduğu hâl üzere ikrâr

¹⁴⁶ Ebû Ya'lâ Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, y.y., Riyâd, 1990, I, 127.

¹⁴⁷ Kelvezânî, *et-Temhid fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1985, I, 7-16.

¹⁴⁸ İbn Akîl, *el-Vâzih fî Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999, I, 38-41.

¹⁴⁹ İbn Kudâme, *Ravdatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir fî Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1993, II, 583.

¹⁵⁰ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fadîle, Riyâd, 2001, I, 201.

¹⁵¹ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998, II, 61-62.

¹⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûin an-Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, h. 1423, IV, 248-255.

¹⁵³ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, t.y., II, 6

¹⁵⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Fadîle, Riyâd, 2000, I, 186.

¹⁵⁵ Aşkar, *Ef'âlu'r-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 89.

¹⁵⁶ İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-Envâr fî Usûli'l-Fıkh*, s. 205.

¹⁵⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 201. Ayrıca bkz. Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 221; İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, s. 263; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, s. 358; Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü Kurtuba, y.y., t.y., s. 167; Abdülkerim Zeydân, *el-Medhal li-Dirâseti's-Şer'iyyeti'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2011, s. 182; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 387-388; Fahrettin Atar, *Fıkh Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 39-40.

¹⁵⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 6; IV, 56. Ayrıca bkz. İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, I, 201; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 1993, II, 166; Ebû Ya'lâ Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, I, 127.

etmesi” şeklinde tarif etmiştir.¹⁵⁹ Her iki tanımda her ne kadar “*ikrâr*” ifadesi geçse de bu ifade sükût içerikli bir onayı ifade etmektedir. Çünkü tanımda geçen “*reddetmeme*” ifadesi bu hususa işaret etmektedir. Dolayısıyla her iki tanımda takrîrin içeriğini sadece Hz. Peygamber’in bir söz veya fiil karşısındaki sükûtî tavırları oluşturmaktadır. Hz. Peygamber’in onay içerikli sevinç ve tebessümü de sözlü bir ifadeyi içermediği için bu tanımın kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁶⁰

İkinci temayüle göre takrîrî sünnet ise “*Hz. Peygamber’in huzurunda veya gıyabında söylenen bir sözü veya yapılan bir fiili reddetmeyip sükût ile karşılması veya söz ve davranışlarıyla onaylamasıdır.*”¹⁶¹ Bu tanım takrîrle ilgili efrâdını câmi ağyârını mâni bütün konuları kapsamaktadır. Çünkü takrîrî sünneti sadece Hz. Peygamber’in sükûtî tavırlarıyla sınırlandıran yaklaşım takrîrlerin muhtevasını tam olarak ihtiva etmemektedir. Ancak bu tanım, takrîrî sünneti bütün yönleriyle kapsamaktadır. Zira bu tanımın muhtevasını, Hz. Peygamber’e ait olup takrîre işaret eden sükût, yüzün parlaması, sevinme, tebessüm, teyit etme, razı olma, güzel bulma, övgü, dua vb. onaya dair bütün hususlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla kanaatimize göre takrîrî sünnetin en kapsamlı tanımı budur.¹⁶² Günümüzde İslâm bilginlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilen takrîrî sünnet tanımı da budur.

1.2.2.2. Takrîrlerin, Sünnetin Müstakil Bir Kısım Olarak Kabul Edilmemesi

Takrîrî sünneti, müstakil bir sünnet türü olarak kabul etmeyen usul ve hadis âlimleri Hz. Peygamber’in takrîrlerini kavî veya fiilî sünnet kapsamında kabul etmişlerdir. Neticede bu konuda iki farklı değerlendirme ortaya çıkmıştır:

1.2.2.2.1. Takrîrî Sünnetin Kavî Sünnet Dâhilinde Kabul Edilmesi

Takrîrî sünnet bazı hadis ve usul ulemâsına göre kavî sünnet kapsamında değerlendirilmiştir. Ahmed Naim (1872-1934) “*Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*”nde “*Usûl-i*

¹⁵⁹ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma*, I, 560; Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, s. 147.

¹⁶⁰ Bkz. Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 205-206; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 222-223; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 252; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Serâi'*, II, 227.

¹⁶¹ Bkz. Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 62; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 32; Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Teysîru İlmi Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1997, s. 135; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 10; Yardım, *Hadis I-II*, I, 33; Abdülfettâh Ebû Gudde, *et-Tetimmât ale'l-Mûkıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadis*, Mektebetü Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep, h. 1405, s. 98-99; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 304; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 27; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 32.

¹⁶² Konuyla ilgili olarak bkz. Ebû Gudde, *et-Tetimmât ale'l-Mûkıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadis*, s. 98.

fıkıh ulemâsına göre hadis, Hz. Peygamber'in akvâl ve ef'âlidir. Akvâlin içinde tekârir de dâhildir.” diyerek bu hususa işaret etmiştir.¹⁶³

Ancak Halit Özkan “*Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*” adlı yüksek lisans tezinde, takrîrî sünnetin, kavlî sünnet çerçevesinde incelenmesinin usul âlimleri arasında yaygın olarak kabul edilen bir husus olmadığını belirterek bunun genel bir kanaat olmadığını ifade etmiş hatta takrîrlerin, kavlî sünnete dâhil edilmesinin hata ve yanlışlıkla olabileceği varsayımında bulunmuştur.¹⁶⁴

Usul âlimlerine göre takrîrî sünnetin bütünüyle kavlî sünnet kapsamında değerlendirilmediği noktasında Halit Özkan'a katılmakla birlikte burada şu hususa açıklık getirmek gerekmektedir: Bazı usul ulemâsına göre takrîrî sünnet tamamen olmasa da kısmî olarak kavlî sünnete dâhil edilmiştir. Bu yaklaşımın sebebi ise Hz. Peygamber'in sözlü onaylarının kavlî sünnet sayılmasıdır. Bu yaklaşımda Hz. Peygamber'in bir söz veya fiili reddetmemesi takrîr, sözlü ifadeleri ise takrîrini tekit eden açıklamalar olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁵ Mesela, bir bayram günü mızrak ve kalkan oyunları sergileyen Habeşlilere, Hz. Peygamber (sav) “*Haydi bakalım Erfide oğulları!*” buyurmuştur.¹⁶⁶ Kâdî İyâz (ö. 544/1149) bu rivayette Hz. Peygamber'in Habeşlilere bir şey dememesinin takrîr, Hz. Peygamber'in “*Haydi bakalım Erfide oğulları!*” ifadesinin ise bu takrîri tekit eden bir açıklama olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷ Yine Hz. Peygamber'in sükûtunu, sevinmesini, tebessümünü fiilî sünnete dâhil eden M. Süleyman Aşkar¹⁶⁸ Hz. Peygamber'in sözlü onaylarının ise takrîr değil, takrîrin delâletini tekit eden açıklamalar olduğunu belirterek aynı bakış açısını ifade etmiştir.¹⁶⁹

Nitekim Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997) takrîrî sünneti, Hz. Peygamber'in sükûtî tavırlarına indirgeyen ulemâya göre Hz. Peygamber'in sözlü onaylarının ikrâr olarak kabul edilmeyip kavlî sünnete dâhil edildiğini belirterek bu bakış açısını açıkça ifade etmiştir.¹⁷⁰ Ona göre takrîrlerin müstakil bir sünnet sayılmamasının sebebi, takrîrî

¹⁶³ Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 6.

¹⁶⁴ Halit Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000, s. 15.

¹⁶⁵ Bkz. Aşkar, *Ef'âdur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 100-101.

¹⁶⁶ Buhârî, İdeyn 2, Hadis no: 950; Müslim, İdeyn 19, Hadis no: 892; Nesâî, İdeyn 35, Hadis no: 1591; Ahmed b. Hanbel, X, 641, Hadis no: 27082; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 369, Hadis no: 20977.

¹⁶⁷ Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 310.

¹⁶⁸ Aşkar, *Ef'âdur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, I, 54.

¹⁶⁹ Bkz. Aşkar, *Ef'âdur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 100-101.

¹⁷⁰ Ebû Gudde, *et-Tetimmât ale'l-Mükaza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, s. 97.

sünnete ait hususların ya kavî ya da fiilî sünnet kapsamında değerlendirilmesidir. Durum böyle olunca da ortada takrîr diye bir şey kalmamaktadır.¹⁷¹ Dolayısıyla bu açıdan meseleye bakıldığında takrîrî sünneti sadece Hz. Peygamber'in sükûfî tavırları olarak anlamlandıran hadis ve usul ulemâsının sarîh takrîrleri, kavî sünnete dâhil ettiklerini söylemek mümkün görülmektedir. Buna göre takrîrî sünneti, Hz. Peygamber'in sükûfî tavırları olarak tanımlayan İbn Hazm (ö. 456/1064), Bâcî (ö. 474/1081), Âmidî (ö. 631/1233) ve Zerkeşî (ö. 794/1392) gibi ulemâ ile bir sonraki başlıkta ifade edileceği üzere takrîrleri Hz. Peygamber'in bir şeye engel olmaması olarak tanımlayıp fiilî sünnete dâhil eden ulemâyı bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

1.2.2.2.2. Takrîrî Sünnetin Fiilî Sünnet Dâhilinde Kabul Edilmesi

Takrîrî sünnet, bazı hadis ve usul ulêmasına göre fiilî sünnet kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁷² Bu yaklaşımın temel sebebi takrîre yüklenen anlam ile ilgilidir. Takrîre “yapılan bir şeye imkân dâhilinde olduğu hâlde engel olmama”¹⁷³ şeklinde tanımlanan “*terk*” anlamının verilerek bunu fiille ilişkilendirmek bu yaklaşımın nedeni olarak görülmektedir.¹⁷⁴ Daha net bir ifadeyle Hz. Peygamber'in bir söz veya fiil karşısındaki onaylayıcı tavırlarını تَرْكُ النَّكِيرِ “engel olmamak” veya الْكَفُّ عَنِ الْإِنكَارِ “karşı çıkmamak” kavramlarıyla ifade edip bu tavrın da fiil olduğunu kabul etmek takrîr içerikli hususların fiilî sünnet kapsamına dâhil edilmesinin sebebi olarak görülmektedir.¹⁷⁵ Mesela, Cessâs (ö. 370/981) *el-Fusûl fi'l-Usûl* adlı eserinde sünneti, kavî ve fiilî olarak ikiye ayırdıktan sonra fiilî sünneti, Hz. Peygamber'in kendi fiilleri ve engel olmadığı başkasının fiilleri şeklinde ikiye ayırmış, takrîrleri de bu son kısma dâhil etmiştir. Bu son kısmı da, تَرْكُ النَّكِيرِ عَلَى فَاعِلٍ يَرَاهُ يَفْعَلُ فِعْلاً عَلَى وَجْهِهِ “Hz. Peygamber'in, huzurunda yapılan bir fiile engel olmaması” şeklinde tarif etmiş ve bu tarifte تَرْكُ النَّكِيرِ terkiğini kullanmıştır.¹⁷⁶ Aynı şekilde günümüzde de M. Süleyman Aşkar, sünneti kavî ve fiilî şeklinde ikiye ayırdıktan sonra fiilî sünneti de sarîh fiil ve gayr-i sarîh fiil diye ikiye ayırmış, Hz. Peygamber'in yürümesini, sevinmesini, tebessümünü sarîh fiil;

¹⁷¹ Bkz. Ebû Gudde, *et-Tetimmât ale'l-Mükâza fi İlmi Mustalahi'l-Hadis*, s. 97.

¹⁷² Bu konuda detaylı bilgi “*Takrîrî Sünnetin Kavramlaşma Süreci*” bölümünde gelecektir.

¹⁷³ Muhammed b. Hüseyin el-Ceyzânî, *Sünnetü't-Terki ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, y.y., h. 1431, s. 35-49.

¹⁷⁴ Bkz. Özkan, “Takrîr”, *DİA*, XXXIX, 469.

¹⁷⁵ Bkz. Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 13-14.

¹⁷⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûnü'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1994, III, 235.

işaretini, terkini, sükûtunu ve takrîrlerini ise gayr-i sarîh fiil olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁷ Aşkar da Hz. Peygamber'in takrîrlerini ifade etmek için الكفّ عن الإنكار kavramını sıklıkla kullanmış ve takrîrlerin fiil olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁸

Cessâs (ö. 370/981) ve Aşkar yanında hadisçilerden Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014),¹⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071),¹⁸⁰ Zehebî (ö. 748/1348),¹⁸¹ İbn Kesîr (ö. 774/1373),¹⁸² Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920),¹⁸³ Zafer Ahmed Tehânevî (ö. 1394/1974)¹⁸⁴ gibi isimler, sünneti Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri şeklinde tarif etmişler ve takrîrî sünneti, fiilî sünnet kapsamına dâhil etmişlerdir.

Fıkıçılardan ise Hanefîlerden Debûsî (ö. 430/1039),¹⁸⁵ Serahsî (ö. 483/1090),¹⁸⁶ Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100)¹⁸⁷ ve Üsmendî (ö. 552/1157)¹⁸⁸ gibi erken dönem usulcileri ile Şâfiî usulcileri Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286)¹⁸⁹ ve Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370)¹⁹⁰ sünneti, "Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri" şeklinde tarif etmişler ve takrîrî sünneti, fiilî sünnet kapsamında değerlendirmişlerdir.

Takrîrî Sünnetin Terim Anlamıyla İlgili Değerlendirme

Ulemânın büyük bir çoğunluğu takrîrî sünneti, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul etmiş, buna mukabil bazı ulemâ ise takrîrî sünneti, sünnetin müstakil bir kısmı olarak görmeyip ya kısmî olarak kavli sünnete ya da tamamen fiilî sünnete dâhil etmiştir. Kısmî olarak kavli sünnete dâhil edilen takrîrî sünnetler, Hz. Peygamber'in sözlü onaylarını oluşturmaktadır. Bunun sebebi, takrîrî sünnetin sadece Hz. Peygamber'in sükûtî tavırlarına indirgenmesiyle alakalı bir durumdur. Takrîrî sünnetlerin tamamıyla fiilî sünnete dâhil edilmesinde de aynı sebep söz konusu olmaktadır. Zira sözlü onaylar kavli sünnet sayıldığında takrîrî sünnetin anlamı yine Hz. Peygamber'in

¹⁷⁷ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, I, 54.

¹⁷⁸ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 90.

¹⁷⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü Ulûmü'l-Hadîs*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 108.

¹⁸⁰ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi'l-İlmi'r-Rivâye*, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, h. 1357, s. 21.

¹⁸¹ Zehebî, *el-Mûkza fi İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü Matbûâtü'l-İslâmiyye, Haleb, h. 1405, s. 41.

¹⁸² İbn Kesîr, *Ihtisâru Ulûmü'l-Hadîs*, Dâru'l-Mîmân, Riyâd, 2013, s. 127.

¹⁸³ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihün Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Haleb, 1995, I, 37.

¹⁸⁴ Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1972, s. 22-23.

¹⁸⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 78.

¹⁸⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 114.

¹⁸⁷ Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-Huceci's-Şer'iyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000, s. 117.

¹⁸⁸ Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, Mektebetü Dâru't-Türâs, Kâhire, 1992, s. 512-513.

¹⁸⁹ Kâdî Beydâvî, *Minhâcü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, s. 71-72.

¹⁹⁰ Tâceddîn es-Sübki, *Cemu'l-Cevâmî fi Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 61.

sükûtî tavırlarına indirgenmektedir. Bu tavır ise söz konusu ulemâya göre fiile râci bir eylemdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bir söz veya fiili onaylaması fiilî bir durumla alakalıdır. Neticede mezkûr ulemâya göre takrîrî sünnetin, fiilî sünnete dâhil edilmesi gerekli görülmüştür.

Hz. Peygamber'in sükûtî tavırlarının fiilî bir davranış olduğuna katılmakla birlikte bu şekilde onaylanan söz veya fiillerin herhangi bir şahsa veya şahıslara ait olduğu dikkate alınmalıdır. Şöyle ki, her ne kadar onaylanan bir husus Hz. Peygamber'den sâdir olmuş gibi değerlendirilse de onaylanan hususun bir başka şahsa veya şahıslara ait olması bu gibi hususların Hz. Peygamber'in sözü veya fiilî olarak değerlendirilmeyip farklı bir sınıflandırmayı gerekli kılmaktadır. Bu sınıflandırmanın genel adı ise takrîrî sünnettir. Dolayısıyla bu konuda en isabetli yaklaşım kanaatimizce takrîrî sünnetlerin, sünnetin müstakil bir kısmı sayılması ve sözlü onayların da takrîrî sünnetin yapısal bütünlüğü içinde yer almasıdır.

1.3. TAKRİRÎ SÜNNETİN KAVRAMLAŞMA SÜRECİ

1.3.1. Hz. Peygamber (sav) Döneminde Takrîrî Sünnet

Takrîr kelimesi, “*takrîr*” formunda olmasa da sülâsî ve mezîd farklı türevleriyle hadislerde geçmiştir. Ancak hadislerde mana ile rivayet söz konusu olduğundan bu kelimelerin Hz. Peygamber (sav) tarafından kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek mümkün görülememektedir. Bununla birlikte “*takrîr*” kelimesiyle aynı kökten türeyen ve aynı manaya gelen bir kelimenin bütün kaynaklarda aynı lafızla rivayeti, söz konusu kelimenin Hz. Peygamber (sav) tarafından kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Mesela, İbn Abbâs (ö. 68/687-88) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Dul kadını evlendirme konusunda velinin söz hakkı yoktur. Buluğa ermemiş yetim kızın da izni alınır. “*Onun susması, kabul etmesidir.*” (وَصَمْتُهَا إِقْرَاهَا)¹⁹¹

¹⁹¹ Ebû Dâvûd, Nikâh 34, Hadis no: 2100; Nesâî, Nikâh 31, Hadis no: 3260; Dârimî, Nikâh 13, Hadis no: 2227; Ahmed b. Hanbel, II, 188, Hadis no: 2526; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, el-Meclisü'l-İlmî, Beyrut, 1983, VI, 145, Hadis no: 10299; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004, VI, 18, Hadis no: 16202; Humeydî, *el-Müsned*, Dâru's-Sekâ, Dimeşk, 1996, I, 452, Hadis no: 527; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1991, IX, 399, Hadis no: 4089; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, y.y., t.y., X, 373, Hadis no: 10743; Dârekutnî, *es-Sünen*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, IV, 347, Hadis no: 3578; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 191-192, Hadis no: 13676. Ayrıca bkz. Müslim, Nikâh 68, Hadis no: 1421; Bezzâr, *el-Müsned*, XIV, 197, Hadis no: 7746.

Bu rivayette geçen “*ikrâr*” kelimesi dipnotta belirtildiği üzere Abdürrezzâk, (ö. 211/826-27), Humeydî (ö. 219/834), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Dârimî (ö. 255/869), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Bezzâr (ö. 292/905), Nesâî (ö. 303/915), İbn Hibbân (ö. 354/965), Taberânî (ö. 360/971), Dârekutnî (ö. 385/995) ve Beyhakî (ö. 458/1066) gibi erken dönem mezkûr kaynaklarda aynı lafızla geçmektedir. Bu durum mana ile değil de lafzen rivayete -kesin olmamakla birlikte- ışık tutmaktadır. Rivayette geçen “*ikrâr*” kelimesinin, takrîrin lügat anlamlarından olan “*onay*” anlamına gelmesi de meseleye farklı bir önem kazandırmaktadır. Zira bu kelimenin Hz. Peygamber (sav) tarafından kullanılmış olabileceğini varsaydığımızda takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecindeki ilk lafzî işaretlerini bizzat Hz. Peygamber (sav) ile ilişkilendirmemiz söz konusu olabilecektir. Ancak bunun ihtiyatla karşılanması gerekmektedir.

Takrîrî sünneti lafız olarak Hz. Peygamber (sav) ile ilişkilendirmemiz ihtiyatlı bir konu olmakla birlikte işârî olarak Hz. Peygamber’in tavırlarıyla ilişkilendirmemiz kesin olan bir husustur. Şöyle ki, Hz. Peygamber’in gerek huzurundaki gerekse gıyabındaki şahıs veya topluluklara ait söz ve fiiller karşısındaki onaylayıcı tavırları takrîrî sünnetin esas temelini oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecindeki en önemli ilk katkı hiç şüphesiz Hz. Peygamber’e ait olmuştur. Hz. Peygamber’in bir rivayette Muâz b. Cebel’e (ö. 17/638) ait bir fiili sünnet olarak zikretmesi bu hususa işaret etmektedir. Söz konusu rivayet Abdurrahman b. Ebû Leylâ’dan (ö. 83/702) şöyle nakledilmiştir: Rasûlullah (sav) zamanında cemaate geç kalan bir kimse cemaate kaçınıcı rekâtta olduklarını sorar onlar da işaretle bunu söylerdi. O kimse ilk önce kaçırıldığı rekâtları tek başına kılar sonra cemaatin namazına katılırdı. Bir defasında Muâz b. Cebel namaza geldiğinde cemaati ka’de hâlinde buldu. Hemen kendisi de oturdu. Rasûlullah (sav) selâm verince ayağa kalktı, kılamadığı rekâtları kaza etti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “*Bundan sonra siz de Muâz’ın yaptığı gibi yapın.*” buyurdu.¹⁹² Başka bir rivayette Hz. Peygamber (sav), “*Muâz böyle yapmakla size bir sünnet ihdas etti. Artık siz de böyle yapın.*” buyurdu.¹⁹³

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, IX, 129, Hadis no: 22666; Şâşî, *el-Müsned*, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, el-Medînetü’l-Münevvere, 1993, III, 297, Hadis no: 1360.

¹⁹³ Ebû Dâvûd, Salât 28, Hadis no: 506; Ahmed b. Hanbel, IX, 158-159, Hadis no: 22758; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 229, Hadis no: 3175; Şâşî, *el-Müsned*, III, 259, Hadis no: 1363; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, II, 421, Hadis no: 3618. Başka bir rivayette bu uygulamayı yapan sahâbenin İbn Mes’ûd olduğu nakledilmiştir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 229, Hadis no: 3176.

Muâz b. Cebel'in kaçırılan rekâtların ne şekilde kılınacağına dair yeni uygulaması Hz. Peygamber'in takrîr ve tasvipleriyle meşruiyet kazanmış ve bu uygulama bizzat Hz. Peygamber'den sâdır olmuş gibi değerlendirilerek ıstilahî anlamda uyulması istenen bir sünnet hâline gelmiştir.¹⁹⁴ Buradan anlaşıldığı üzere sahâbe veya bir başkasına ait söz veya fiillerin, takrîrî sünnet şeklinde kavramlaştırılmasında belirleyici olan esas etkenin Hz. Peygamber'in bu alandaki tavırları olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecinde Hz. Peygamber'in tavırlarının öncelikli ve etkin bir rol oynadığı görülmektedir.

1.3.2. Sahâbe Döneminde Takrîrî Sünnet

Hız. Peygamber'in sözlerinin muhatapları ve davranışlarının şahitleri olan sahâbe, takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecindeki ikinci önemli aşamanın temsilcileridir. Çünkü sahâbe, hayatın her alanında kendileri için en ideal örnek olan Hz. Peygamber'in bütün hâl ve hareketlerini müşahade etmişler ve kendilerine ait söz ve fiillerin, onun onaylarına bağlı olarak sünnet değerinde kabul gördüğünü bizzat anlamışlardır.

Sahâbenin bu bilinç ve anlayış ufkunu hadis rivayetlerinde çok net bir şekilde görmek mümkündür. Sahâbe kendilerine ait söz ve fiillerin Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilerek sünnet vasfı kazandığını rivayetlerle bizlere aktarmışlardır. Bu durum sahâbe için onur verici en önemli değerlerden biri olmuştur. Zira kendilerine ait söz ve fiiller, takrîr neticesinde Hz. Peygamber'in hayat tarzı olan sünnet kapsamında değerlendirilmiştir. Sahâbe birçok rivayetlerinde “*Biz, Hz. Peygamber zamanında şöyle derdik veya şöyle yapardık.*” formundaki rivayetlerle kendileri için bir övünç vesilesi olan bu durumu dile getirmişlerdir. Bu ifade şekilleri takrîrî sünnetin ilmî bir hüviyet kazanmasında en önemli sâiklerden olmuştur. Çünkü bu ifadeler, İslâm ulemâsına göre takrîrî sünnete işaret eden lafzî göstergeler olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁵

Sahâbe bu ifade kalıpları yanında Hz. Peygamber'in takrîrlere fikhî yaklaşımlarla da işaret etmişlerdir. Sahâbe içerisinde fikhıyla temayüz etmiş isimlerden olan İbn Abbâs (ö. 68/687-88) bazı rivayetlerinde bu hususu açık olarak belirtmiştir. Söz konusu rivayetlerden birkaçı şöyledir:

¹⁹⁴ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 18.

¹⁹⁵ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi'l-İlmi'r-Rivâye*, s. 422-423; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulümü'l-Hadîs*, s. 48; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulümü'l-Hadîs*, s. 131; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, s. 314-315.

a. İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (sav) hacamat yaptırdı ve hacamat yapan kişiye ücretini verdi. Şayet bu kazanç haram olsaydı Hz. Peygamber (sav) ona ücret vermezdi.¹⁹⁶

b. İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) şöyle rivayet edilmiştir: Halam Ümmü Hufeyd bir gün Hz. Peygamber'e bir miktar keş ve tereyağı ile birkaç tane keler hediye etmişti. Hz. Peygamber (sav) keşten ve tereyağından biraz yedi. Ancak hoşlanmadığı için kelere dokunmadı. Rasûlullah'ın sofrasında keler yenilmiştir. Eğer keler haram olsaydı, Rasûlullah'ın sofrasında yenilmezdi.¹⁹⁷

İbn Abbâs'ın bu iki rivayetteki ifadeleri, takrîrî sünnetin ilmî hiyerarşi içindeki konumuna ve hüccet değerine işaret etmektedir. Zira İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in onay içerikli tavır ve davranışlarına istinaden böyle bir değerlendirmede bulunması hiç şüphesiz takrîrî sünnetin delil ve ilmî değerini açıkça ifade etmektedir. Nitekim İslâm ulemâsı, İbn Abbâs'ın bu ifadelerinin takrîre delâlet ettiğini belirterek¹⁹⁸ sahâbenin takrîrî sünnete yaklaşım tarzlarını ortaya koymuşlardır.

Bazı rivayetlerde sahâbenin takrîrî sünnete lafzî olarak işaret ettikleri de görülmektedir. Mesela, İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) naklettiğine göre Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb (ö. 8/629), müşrik olması sebebiyle eşi Âs b. Rebî'den (ö. 12/634) ayrılmış ancak Âs b. Rebî' Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber (sav) onun Zeyneb ile yeniden evlenmesine onay vermiştir. Burada kullanılan ifade “فأقرهما النبي على نكاحهما” şeklindedir.¹⁹⁹ Yine Süleyman b. Yesâr'ın (ö. 107/725) bir sahâbîden rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) kasâmeyi²⁰⁰ câhiliye devrinde olduğu şekliyle kabul etmiştir. Burada kullanılan ifade ise “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَقَرَّ الْقَسَامَةَ عَلَى مَا كَانَتْ عَلَيْهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ” şeklindedir.²⁰¹

¹⁹⁶ Buhârî, Büyû' 39, Hadis no: 2103; Müslim, Müsâkât 66, Hadis no: 1202; Ebû Dâvûd, Büyû' 38, Hadis no: 3424; İbn Mâce, Ticârât 10, Hadis no: 2164; Ahmed b. Hanbel, II, 305, Hadis no: 2960.

¹⁹⁷ Buhârî, Hibe 7, Hadis no: 2575; Müslim, Sayd 46, Hadis no: 1947; Ebû Dâvûd, Etîme 27, Hadis no: 3793; Ahmed b. Hanbel, II, 372, Hadis no: 3218; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XII, 25, Hadis no: 5221.

¹⁹⁸ Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, Müessesetü Kurtuba, y.y., 1994, XIII, 149; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, 1998, VI, 389; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'r-Reyyân, Kâhire, 1986, V, 241.

¹⁹⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 176, Hadis no: 12644.

²⁰⁰ Kasâme, fâilî meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanlarının veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimidir. Bkz. Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, XXIV, 528.

²⁰¹ Müslim, Kasâme 7, Hadis no: 1670; Nesâî, Kasâme 2, Hadis no: 4716, 4717; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 224, Hadis no: 16467.

Bu rivayetlerde görüldüğü üzere –mana ile rivayet sebebiyle ihtiyatlı olmakla birlikte- sahâbe Hz. Peygamber’in onaylarına “*ikrâr*” lafzıyla atıfta bulunmuştur. Buradan hareketle takrîrî sünnete ait lafzî ifadelerin sahâbe tarafından da kullanılmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Kısacası hicrî 110 (m. 728) yılında son bulan sahâbe döneminde ıstılahî olarak bir takrîrî sünnetten bahsetmek mümkün olmamakla birlikte konuyla ilgili sahâbenin aktarım ve değerlendirmeleri, takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde takrîrî sünnet, ıstılahî anlamda olmasa da lafız ve anlam düzeyinde ifade edilmiştir.

1.3.3. Sahâbe Sonrası Dönemde Takrîrî Sünnet

Sahâbe sonrası tâbiûn devrinde sünnet hem lügat anlamında, hem kelâmî anlamda ve hem de Hz. Peygamber’in uygulamaları ve ifadeleri olarak ıstılahî anlamıyla yoğun bir şekilde kullanılmıştır.²⁰² Bu dönemde sünnet söz, fiil ve takrîr olarak tanımlanmasa da sünnet kavramına yüklenen anlamlarda sünnetin bu üç yönüne işaret edilmiştir. Mesela, konumuz olan takrîrî sünnet ile ilgili olarak tâbiûn neslinin önde gelen ulemâsından İbn Şihâb ez-Zührî’ye (ö. 124/742) ait şu ifade bunu göstermektedir. Zührî şöyle demiştir: Bilâl Habeşî (ra) sabah ezanına “*Namaz uykudan hayırlıdır.*” ifadesini ilave etti. Hz. Peygamber (sav) de bu ilaveyi olduğu gibi bıraktı.²⁰³ Zührî’nin burada kullandığı ifade فآقرأها رسول الله şeklindedir. Buradan anlaşıldığına göre tâbiûn döneminde sünnetin anlam örüntüsü içinde takrîrler de bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in onaylarını ifade etmek için “*ikrâr*” kelimesinin kullanılması da takrîrî sünnetin lafzî kullanımlarının tarihî sürecine ışık tutmaktadır.

Sahâbe sonrası dönem ilmî teşekküllerin ve mezhebî yaklaşımların ortaya çıktığı bir dönemdir ve geniş bir tarihi süreci kapsamaktadır. Bundan dolayı sahâbe sonrası dönemdeki takrîrî sünnetin anlaşılmasını ve kavramlaşmasını, fıkıh ve hadis ulemâsının değerlendirmelerinden hareketle tespit etmek kanaatimizce daha uygun olacaktır. Takrîrî sünnetle ilgili ilk lafzî ve ıstılahî kullanımlar ve yoğun değerlendirmeler fıkıh ilminde söz konusu olduğundan takrîrî sünnet konusunda sahâbe sonrası süreçteki gelişmeler önce fıkıh, sonra hadis ekseninde değerlendirilecektir.

²⁰² Bkz. Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2015 s. 118-158.

²⁰³ İbn Mâce, Ezân 1, Hadis no: 707.

1.3.3.1. Fıkıh İlminde Takrîrî Sünnetin Kavramlaşma Süreci

Takrîrî sünnetin en yoğun ve en detaylı olarak işlendiği alan fıkhıdır. Çünkü delillerin bağlayıcılık ve hükmî değeri konusu fıkıhın alanına girmektedir. Bu bağlamda takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecini tespitinde fıkıh ulemâsının konuya yaklaşımları önem arz etmektedir. Bundan dolayı bu bölümde, mezhep imamlarının ve mezhep içindeki usulcülerin takrîrî sünnete yaklaşımları ifade edilecektir. Böylece hem fıkıh ulemâsının takrîrî sünnete bakış açıları tespit edilecek hem de fıkıh ilminin takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecine olan katkıları ortaya konulacaktır.

1.3.3.1.1. Hanefî Mezhebinde Takrîrî Sünnet

a. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Takrîrî Sünnet Anlayışı

Ebû Hanîfe, gerek eserlerinde gerekse kendisinden aktarılan ifadelerde “sünnet” kavramına en genel anlamda yer vermiş ancak sünnetin yapısal içeriği konusunda sistematik eserlerde görülen kavli, fiilî ve takrîrî bir sünnet çeşitlemesi yapmamıştır. Bununla birlikte eserleri ve kendisine izafe edilen ifadeler incelendiğinde sünneti bütün yönleri ve içeriğiyle hüccet olarak kullandığı açıkça görülmektedir. Mesela, o bir ifadesinde şöyle demektedir: “Allah’a hakkıyla ibadet etmek ancak Kur’ân ve Hz. Peygamber’in sünnetinde bildirilen hususlara riâyetle mümkündür.”²⁰⁴ Burada görüldüğü üzere Ebû Hanîfe “sünnet” kavramını genel anlamda kullanmıştır. Ebû Hanîfe bütün eserlerinde ve ifadelerinde sünneti bu şekilde ifade etmiştir. Bu durum Ebû Hanîfe’ye göre Hz. Peygamber’den nakledilen bütün hususların mahiyet ve hüccet itibarıyla sünnet kapsamında değerlendirildiğini göstermektedir. Onun konumuz olan takrîrî sünnet konusundaki bakış açısı ve kanaatleri de bunu teyit etmektedir. Nitekim aşağıdaki rivayet ve değerlendirmelerde bu husus net olarak görülmektedir:

Muhammed b. Ebû Bekir es-Sekafî’den (ö. 150/767 [?]) nakledildiğine göre kendisi Enes ile birlikte Arafat’a doğru giderken ona, “Siz Rasûlullah ile birlikteyken bu günde ne yaptınız.” diye sordu. Enes şöyle cevap verdi: “Dileyen telbiye getirirdi, buna müdahale edilmezdi. Dileyen de tekbir getirirdi, ona da müdahale edilmezdi.” Bu konuda İbn Ömer (ö. 73/692) de şöyle demiştir: “İnsanları, her ikisini (telbiye ve tekbir)

²⁰⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 75.

yaparken gördüm. Ancak biz tekbir getiririz.”²⁰⁵ İmam Muhammed (ö. 189/805) bu rivayetten sonra şu açıklamada bulunmuştur: “Biz de bununla amel ederiz. O gün telbiye vâcib olmakla beraber tekbir getirmeye de hiçbir hâlde itiraz edilemez. Telbiyenin sadece kendisine ait yerde getirilmesi gerekir.”²⁰⁶ Bu açıklama Hz. Peygamber’in takrîrine dayalı bu rivayetten hareketle başta Ebû Hanîfe olmak üzere Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed’in (ö. 189/805) Arafat’ta iken tekbir konusundaki müşterek kanaatini yansıtmaktadır. Çünkü İmam Muhammed’in rivayetten sonraki değerlendirmesinde çoğul şeklinde “biz” ifadesini kullanması buna işaret etmektedir.²⁰⁷ Nitekim telbiyenin zamanı ve mekânı konusunda Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in aynı görüşte olması da bu hususu teyit etmektedir.²⁰⁸

Hiz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Ben Rasûlullah’ın önünde uyurdum. Bu esnada ayaklarımı onun kıblesine doğru uzatırdım. Secde edeceği zaman eliyle beni dürterdi, ben de ayaklarımı toplardım. Kalkınca tekrar uzatırdım.²⁰⁹ İmam Muhammed’in (ö. 189/805) bu rivayetten hareketle değerlendirmesi şöyledir: “*Namaz kılan bir erkeğin önünde veya yanında bir kadının uyumasında, durmasında veya erkeğin kıldığı namazla aynı olmamak şartıyla başka bir namaz kılmasında herhangi bir beis yoktur. Ancak aynı namazın kılınması, namazı ifsat eder. Bu Ebû Hanîfe’nin görüşüdür.*”²¹⁰ İmam Muhammed burada takrîre dayalı bir rivayetten hareketle Ebû Hanîfe’nin konuyla ilgili görüşüne atıfta bulunmuştur.

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Ebû Hanîfe, Hiz. Peygamber’in takrîrlere dayalı sünnetlerini hüccet olarak kullanmıştır. Bununla birlikte Ebû Hanîfe “*takrîr*” kelimesine herhangi bir atıfta bulunmamıştır.

b. Ebû Yusuf’un (ö. 182/798) Takrîrî Sünnet Anlayışı

Ebû Yusuf, dönemin sünnet anlayışı gereği tıpkı hocası Ebû Hanîfe gibi sünnet kelimesini genel anlamda kullanmış, sünnetin mahiyeti ile ilgili detaya girmemiştir.

²⁰⁵ Muhammed eş-Şeybânî, *Muvattaü’l-İmâm Mâlik Rivayetü Muhammed*, el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, Kâhire, 1994, s. 128.

²⁰⁶ Muhammed eş-Şeybânî, *Muvattaü’l-İmâm Mâlik Rivayetü Muhammed*, s. 128.

²⁰⁷ Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe’nin Usûl Anlayışında Sünnet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 120.

²⁰⁸ Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1994, II, 227.

²⁰⁹ Muhammed eş-Şeybânî, *Muvattaü’l-İmâm Mâlik Rivayetü Muhammed*, s. 98.

²¹⁰ Muhammed eş-Şeybânî, *Muvattaü’l-İmâm Mâlik Rivayetü Muhammed*, s. 98.

Onun eserlerinde birçok yerde kullandığı, “*Bu konuda hadis çok, sünnet ma’rûftur*”²¹¹ sözü bu anlayışı göstermektedir.

Ebû Yusuf’un sünnet anlayışında Hz. Peygamber’in takrîrlerini ifade eden söz ve uygulamalar hüccet değerindedir. Eserlerinde bu hususu tespit etmek çok zor değildir. Eserlerinde her ne kadar “*takrîr*” lafzını kullanmasa da takrîre dayalı rivayetlere yer vermesi ve değerlendirmelerinde takrîre işaret etmesi onun takrîrî sünnet anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. Onun takrîrî sünnet anlayışını şu rivayetle ilgili açıklamasından çok açık bir şekilde anlamamız mümkündür:

Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) bana “*Beni şu Zü’l-Halasa’dan kurtarmaz mısın?*” dedi. Zü’l-Halasa, Has’am kabilesinin câhiliye döneminde taptıkları Yemen’in kâbesi olarak bilinen bir put eviydi. Ben, Ahmes kabilesinden yüz elli süvari ile oraya gittim. Orayı yakıp yıktık. Sonra bunu müjdelemesi için Hz. Peygamber’e birini gönderdim. Adam Hz. Peygamber’e gelerek, “*Seni hak dinle gönderen Allah’a yemin ederim ki, Zü’l-Halasa’yı uyuz bir deve gibi harap hâle getirdik.*” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) “*Ahmes kabilesinin süvarileri ve atları mübarek olsun.*” diye dua etti.²¹² Ebû Yusuf bu rivayetten sonra şu açıklamayı yapar: Ulemâdan bazıları bu hadisi hüccet kabul ederek savaş hâlinde düşman beldesinin yakılmasının ve ağaçlarının kesilmesinin caiz olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), Cerîr ve arkadaşlarının yaptıklarını kınamamış ve reddetmemiştir. Hatta onlara dua ederek yapılanı güzel bulmuştur.²¹³ Ebû Hanîfe bu görüştedir.²¹⁴ Görüldüğü üzere Ebû Yusuf rivayetle ilgili değerlendirmesinde Hz. Peygamber’in takrîrine atıfta bulunmuş ve bu takrîrin ilgili hükmün delili olduğunu ifade etmiştir. Ancak değerlendirmesinde “*takrîr*” lafzına yer vermemiştir.

Ebû Yusuf başka bir yerde, ganimet malı bir silahın ancak şiddetli savaş durumunda kullanılabileceğini, bu durum geçtiğinde ise harbin bitmesini beklemeden silahın tekrar ganimet malları içine konulması gerektiğini söyleyen Evzâî’ye (ö. 157/774) takrîrî sünnetle karşılık vererek savaş bitene kadar silahın yerine konulmasına gerek

²¹¹ Bkz. Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri’l-Evzâî*, Lecnetü İhyâî’l-Meârifî’n-Nu’mâniyye, Mısır, h. 1357, s. 38-40.

²¹² Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harac*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1979, s. 194. Hadis için ayrıca bkz. Buhârî, Cihâd 153-154, Hadis no: 3020; Müslim, Fedâilü’s-sahâbe 136, Hadis no: 2476.

²¹³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harac*, s. 194.

²¹⁴ Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri’l-Evzâî*, s. 85.

olmadığını ifade etmiştir.²¹⁵ Ebû Yusuf'un delil olarak ileri sürdüğü rivayeti Abdullah b. Ebû Evfâ (ö. 86/705) şöyle nakletmiştir: Biz, Rasûlullah ile Hayber'de iken taksimden önce gıda maddelerinden ihtiyacımız kadar alırdık.²¹⁶ Görüldüğü üzere Ebû Yusuf bu meselede Evzâî'ye, sahâbenin Hz. Peygamber'in onayına dayanan bir uygulamasını delil göstererek karşılık vermiştir. Bu husus Ebû Yusuf'un, Hz. Peygamber'in takrîrlerini sünnetin bir nevi olarak kabul ettiğini göstermektedir.

c. İmam Muhammed'in (ö. 189/805) Takrîrî Sünnet Anlayışı

İmam Muhammed, eserlerinde Hz. Peygamber'in takrîrlerini ihtiva eden sünnetlere yer vermiş ve bu sünnetleri hüküm istinbatında hüccet olarak kullanmıştır. Ancak bu rivayetleri değerlendirmesinde "takrîr" kelimesini kullanmamış, rivayetin muhtevası ile ilgili diğer kelime ve ifadelere yer vermiştir. Aşağıdaki rivayet ve değerlendirmelerde bu husus görülmektedir:

Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) vefatıyla sonuçlanan hastalığı sırasında bir gün mescide gitti. O esnada Ebû Bekir cemaate namaz kıldırıyordu. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in geldiğini fark edince geri çekilmek istedi. Ancak Hz. Peygamber (sav) eliyle işaret ederek yerinde kalmasını söyledi. Hz. Peygamber (sav), Ebû Bekir'in yanına oturdu. Bundan sonra Ebû Bekir yanında oturan Hz. Peygamber'e uyararak, cemaat ise Ebû Bekir'e uyararak namaz kıldı.²¹⁷ İmam Muhammed bu hadisten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır: "*Ebû Hanîfe'ye göre oturarak namaz kıldırın imama ayakta iktidâ caizdir. Ancak Medine ehli kendilerine göre uygulamanın böyle olmadığını ifade ederek buna cevaz vermemiştir. Bu hadis Ebû Hanîfe'nin sözüne muvafakat etmektedir. Çünkü Ebû Bekir oturarak namaz kıldırın Hz. Peygamber'e ayakta uyararak namaz kılmuştur.*"²¹⁸ Bu açıklamada görüldüğü üzere İmam Muhammed, Hz. Peygamber'in takrîrine dayalı bir uygulamayı hüccet kabul ederek Ebû Hanîfe'nin görüşünü delillendirmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in onayını ifade edecek hiçbir kelime ve kavrama yer vermemiştir.

Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) şöyle anlatmıştır: Bir gün, Hz. Peygamber'in uyuduğu bir sırada biz, ihramlının yediği avın eti konusunu müzakere ediyorduk. Bu

²¹⁵ Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 13-16.

²¹⁶ Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 16.

²¹⁷ Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Hüccce alâ Ehli'l-Medîne*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, I, 123-126.

²¹⁸ Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Hüccce alâ Ehli'l-Medîne*, I, 122-126.

esnada seslerimiz yükselmişti. Hz. Peygamber (sav), uyanıp “*Neyi tartışıyorsunuz?*” diye sordu. Biz, “*İhramlının yediği avın eti konusunda tartışıyoruz.*” dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) yememizi emretti.²¹⁹ İmam Muhammed, ihramsız bir kimsenin avladığı hayvanın etinden ihramlı bir kişinin yiyebileceği konusunda kendilerinin bu rivayetle amel ettiklerini ve bunun aynı zamanda Ebû Hanîfe’nin görüşü olduğunu naklettikten sonra şu ilavede bulunmuştur: “*Bu hadiste onların fıkhı dair tartışıp Hz. Peygamber’i uyandıracak derecede seslerini yükselttiklerini ve Hz. Peygamber’in de onları kınamadığını görüyorum.*”²²⁰

Ebû Katâde’den (ö. 54/674) şöyle nakledilmiştir: Ebû Katâde, hac için Rasûlullah (sav) ile birlikte yola çıktığında yolun bir kısmında bazı arkadaşlarıyla geride kaldı. Arkadaşları ihramlı kendisi ise ihramsızdı. Yolculuk esnasında bir vahşi eşek gördü. Hemen atıyla üzerine hücum ederek onu avladı. Sahâbeden bazıları onun etinden yedi, bazıları ise yemedi. Rasûlullah’a ulaştıklarında bu hususu ona sordular. Hz. Peygamber (sav) “*O Allah’ın size verdiği bir rızıktır.*” buyurdu.²²¹ İmam Muhammed’in bu hadis ile ilgili değerlendirmesi şöyledir: “*Rasûlullah (sav) bu hadiste Ebû Katâde’nin avladığı hayvanın etinden ihramlı olanların yiyebileceğini yapıları güzel bularak belirtmiştir.*”²²² Bu rivayetlerle ilgili değerlendirmelerde görüldüğü üzere İmam Muhammed, Hz. Peygamber’e ait onaylardan “*takrîr*” lafzı ile değil içerik olarak söz etmektedir. Son rivayette Hz. Peygamber’in onayı daha net ifade edilmekle birlikte “*takrîr*” kelimesine yine yer verilmemiştir.

Sonuç olarak Hanefî mezhebinin ilk temsilcileri olan Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre sünnet Hz. Peygamber’den nakledilen bütün hususları ifade eden genel bir kavram olarak değerlendirilmiş, sünnetin yapısal şekli konusunda ise kavli, fiilî ve takrîrî olarak herhangi bir kanaat belirtilmemiştir. Ancak gerek eserlerinde gerekse hüküm istinbatlarında Hz. Peygamber’in takrîrlerini ihtiva eden rivayetlere sıklıkla yer vermeleri onlara göre uygulamada, sünnetin kavli, fiilî ve takrîrî olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir.

²¹⁹ Ebû Hanîfe, *Müsned*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2008, s. 52; Ebû Yusuf, *Kitâbü’l-Âsâr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, h. 1355, s. 107; Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-Âsâr*, Dâru’n-Nevâdir, Dimeşk, 2008, s. 350; Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-Hüccce alâ Ehli’l-Medîne*, II, 158-160.

²²⁰ Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-Âsâr*, s. 351.

²²¹ Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-Hüccce alâ Ehli’l-Medîne*, II, 167-168.

²²² Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-Hüccce alâ Ehli’l-Medîne*, II, 171.

d. Hanefî Usulcülerin Takrîrî Sünnet Anlayışı

Hanefî âlimlerinden günümüze ulaşan usule dair ilk çalışma Kerhî'ye (ö. 340/952) ait *er-Risâle fi'l-Usûl* adlı eserdir.²²³ Bazı genel kaideler içeren bu risalede takrîrî sünnet ile ilgili herhangi bir kayda yer verilmemiştir.

Hanefî usulünde takrîrî sünnete yer veren ve ıstilahî olarak tanımlayan ilk usul âlimi Cessâs (ö. 370/981) olmuştur. Cessâs, Hanefî usulünün ilk kapsamlı örneği sayılan *el-Fusûl fi'l-Usûl* adlı eserinde sünneti, Hz. Peygamber'in sözleri ve fiilleri şeklinde tanımlayarak ikili bir sünnet taksimi benimsemiştir. Cessâs fiilî sünneti ise, Hz. Peygamber'in kendi fiilleri ve engel olmadığı başkasının fiilleri şeklinde ikiye ayırmış, takrîrî sünneti bu son kısma dâhil etmiştir. Cessâs, fiilî sünnete dâhil ettiği takrîrî sünneti de, *تَرَكُهُ النَّكِيرَ عَلَى فَاعِلٍ يَرَاهُ يَفْعَلُ فِعْلًا عَلَى وَجْهِ* “Hz. Peygamber'in, huzurunda yapılan bir fiile engel olmaması” şeklinde tarif etmiştir.²²⁴

Cessâs'tan sonra Debûsî (ö. 430/1039),²²⁵ Serahsî (ö. 483/1090),²²⁶ Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100)²²⁷ ve Üsmendî (ö. 552/1157)²²⁸ gibi erken dönem Hanefî usulcülerini de sünnet ve takîr konusunda Cessâs ile aynı yaklaşımı benimsemişlerdir.

Takrîrî sünnet daha sonraki süreçte Hanefî usulcüler tarafından daha farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Mesela, İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295) sünneti, akvâl, ef'âl ve takrîr şeklinde üçe ayırmış, takrîrî de “Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyabında yapılan bir fiili, gücü ve bilgisi dâhilinde olmak şartıyla reddetmeden sükût ile karşılmasıdır.” diye tarif etmiştir.²²⁹ İbn Melek (ö. 821/1418) sünneti, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve sükûtu şeklinde tanımlamış,²³⁰ Molla Fenârî (ö. 834/1431) de sünneti, Hz. Peygamber'den Kur'ân dışında nakledilen söz, fiil ve takrîrler şeklinde tarif etmiş²³¹ takrîrî sünneti ise “Hz. Peygamber'in bildiği hâlde kudreti dâhilinde reddetmediği hususlar” şeklinde tanımlamıştır.²³² Tanımlardan anlaşıldığı üzere hicrî 7. yüzyıldan

²²³ A. Cüneyd Köksal/İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *DİA*, TDV, Ankara, 2012, XLII, 203.

²²⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III, 235.

²²⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkıh*, s. 78.

²²⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 114.

²²⁷ Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, s. 117.

²²⁸ Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, s. 512-513.

²²⁹ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, s. 253, 263.

²³⁰ İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-Envâr fi Usûli'l-Fıkıh*, s. 205.

²³¹ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fi Usûli's-Şerâi'*, II, 223.

²³² Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fi Usûli's-Şerâi'*, II, 227.

sonraki Hanefî usulcüler, takrîrleri müstakil bir sünnet türü olarak kabul etmişler, ancak ilk dönem usulcülerinde olduğu gibi takrîrî sünneti, Hz. Peygamber'in sükûfî tavırları şeklinde anlamlandırmışlardır.

Sonuç olarak Hanefî usulünün ilk temsilcileri olan Cessâs, Debûsî, Serahsî, Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî ve Üsmendî, sünneti söz ve fiil olarak ikiye ayırmışlar, takrîri ise fiilî sünnete dâhil etmişlerdir. Onlara göre takrîr Hz. Peygamber'in bir şeye engel olmaması olarak tanımlandırılmıştır. Hicrî 7. yüzyıldan sonraki Hanefî usulcüler ise takrîrleri müstakil bir sünnet türü olarak kabul etmişler ve takrîrî sünneti, Hz. Peygamber'in sükûfî tavırları olarak tanımlamışlardır.

Cessâs, Debûsî, Serahsî gibi ilk Hanefî usulcülerin takrîrî sünnete bakış açılarından hareketle, Ebû Hanîfe'nin de aynı kanaatte olabileceği ifade edilmiştir.²³³ Kanaatimize göre Ebû Yusuf ve İmam Muhammed de bu görüştedir. Çünkü Hanefî mezhebine ait ilk usul örneklerini Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in eserlerinde görmek mümkündür. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed hem kendi hem de Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden hareketle ilk usûl-i fıkıh örneklerini vermişlerdir. Nitekim bazı ulemâ bu sebepten ötürü, usûl-i fıkıh konusundaki ilk tedvinin Ebû Yusuf'a ait *Kitâbü'l-Harac* adlı eser olduğunu ifade etmişlerdir.²³⁴ Ayrıca Hanefî ekolüne göre ortaya konan usul eserlerinin temel karakteristiği usul kurallarının mezhep imamlarından nakledilen fikhî çözümlere göre tespit edilmesidir.²³⁵ Dolayısıyla Hanefî ekolüne ait ilk usulcülerin takrîrî sünnet konusundaki değerlendirmeleri, başta Ebû Hanîfe olmak üzere Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in takrîr konusuna bakış açılarına işaret etmektedir.

1.3.3.1.2. Mâlikî Mezhebinde Takrîrî Sünnet

a. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) Takrîrî Sünnet Anlayışı

Mâlikî mezhebinin imamı Mâlik b. Enes, meşhur eseri *Muvatta*'da sünnet kelimesini kendi fıkıh anlayışına özgü bazı ifade kalıpları içinde kullanmıştır. Mesela, “*es-sünnetü*”,²³⁶ “*madat es-sünnetü*”,²³⁷ “*es-sünnetü indenâ*”,²³⁸ “*es-sünnetü 's-*

²³³ Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, s. 119.

²³⁴ Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., s. 286.

²³⁵ Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (Terc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, Ankara, 2004, s. 35; Zeydân, *el-Vecîz fî-Usûli'l-Fıkıh*, s. 17.

²³⁶ *Muvatta*, Hac 68, 116; Dahâya 13.

²³⁷ *Muvatta*, İdeyn 13; Zekât 45; Akdiye 7.

sâbitetü indenâ”,²³⁹ “*es-sünnetü fi zâlike*”,²⁴⁰ “*tilke’s-sünnetü’l-letî lâ ihtilâfe fhê*”²⁴¹ gibi ifadeler *Muvatta*’da yaygın olarak kullanılmıştır.²⁴²

İmam Mâlik, rivayetlerle ilgili değerlendirmelerden ulaştığımız tespite göre bu ifade kalıpları içinde kullandığı sünnet kavramıyla Hz. Peygamber’in söz ve uygulamaları yanında takrîrlerini de kastetmiştir. Mesela, hutbe sırasında cemaatin yüzünü imama dönmesi gerektiği konusunda İmam Mâlik şöyle demektedir: “*İmam, Cuma hutbesini okurken, cemaatin ona doğru dönmesi bize göre sünnettir.*”²⁴³ İmam Mâlik’in hutbe okunurken cemaatin imama doğru dönmesini sünnet olarak ifade etmesi, sahâbilerin bu konudaki uygulamalarından kaynaklanmıştır. Nitekim sahâbeden nakledilen hadisler bu uygulamanın sahâbeye ait olduğunu ve Hz. Peygamber (sav) tarafından onaylandığını göstermektedir. Mesela, İbn Mes’ûd (ö. 32/652-53) bir naklinde, “*Rasûlullah (sav) minbere çıktığında, biz yüzümüzü ona çevirirdik.*”²⁴⁴ demiştir. Aynı şekilde Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), “*Rasûlullah (sav) bir gün minbere oturdu, biz de etrafına oturduk.*”²⁴⁵ demiştir. Ancak İmam Mâlik bu rivayetlerden hiçbirisine atıfta bulunmayarak sadece sünnetin böyle olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla İmam Mâlik’in bu ifadesindeki sünnet kullanımıyla takrîr sünneti kastettiği çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim Mâlikî Mezhebi’ne ait fûrû fıkıh kitaplarında ilgili hadisler zikredildikten sonra İmam Mâlik’in bu sözüne yer verilmesi de İmam Mâlik’in bu hadislerle istidlâlde bulunduğu işaret etmektedir.²⁴⁶

İmam Mâlik başka bir yerde şöyle demiştir: Sünnete göre müsâkât, hurma, zeytin, üzüm asmaları ve benzeri bütün meyvelerde caizdir. Mal sahibi meyvelerin yarısını, üçte birini, dörtte birini veya bunlardan daha az ya da fazlasını almak üzere anlaşılabilir.²⁴⁷ İmam Mâlik bu hükmü Saîd b. Müseyyeb’den (ö. 94/713) nakledilen şu

²³⁸ Muvatta, Cum’a 18; Zekât 16, 35; Talâk 35.

²³⁹ Muvatta, Vasiyye 4.

²⁴⁰ Muvatta, Salât 57.

²⁴¹ Muvatta, İdeyn 1; Zekât 7, 16, 36; Talâk 77; Şuf’a 1; Ferâiz 14.

²⁴² İmam Mâlik’in sünnet anlayışı için bkz. Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s. 67-87; İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 178; Recep Özdemir, “İmam Mâlik’in Fıkıhında Sünnet Kavramı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 67, Güz: 2016, s. 338-347.

²⁴³ Muvatta, Cum’a 18.

²⁴⁴ Tirmizî, Cum’a 14, Hadis no: 509.

²⁴⁵ Buhârî, Cum’a 28, Hadis no: 921; Müslim, Zekât 123, Hadis no: 1052.

²⁴⁶ Bkz. Sahnûn, *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 230-231; Meccâcî, *el-Mühezzeb mine’l-Fıkhi’l-Mâlikî ve Edilletühü*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 2010, I, 160.

²⁴⁷ Muvatta, Müsâkât 2.

hadise göre vermiştir: Hayber fethedilince Rasûlullah (sav) Yahudilere, “Allah Teâlâ sizi burada ikamet ettirdiği gibi ben de meyveler aramızda müşterek olmak üzere sizi burada bırakıyorum.” buyurdu.²⁴⁸ Hadisin İbn Ömer (ö. 73/692) rivayetinde Hayber’den elde edilen meyve ve ekinin yarısı mukabilinde orada çalışma teklifinin Yahudilerden geldiği ve bu teklifi Hz. Peygamber’in kabul ettiği zikredilmiştir.²⁴⁹ Bu rivayete göre Yahudilerin Hayber’de kalması Hz. Peygamber’in onayı ile olmuştur. Nitekim hadis şârihlerinin ifade ettiklerine göre bu uygulama Hz. Peygamber’in onayına dayanmaktadır.²⁵⁰ Dolayısıyla İmam Mâlik, müsâkâtla ilgili verdiği bu hükümde Hz. Peygamber’in onayına dayanan bir uygulamayı delil almıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (sav) zamanında yarı, üçte bir veya dörtte bir oranlarında ziraat ortaklığı yapıldığı da hadis kaynaklarında zikredilmiştir.²⁵¹ Bu rivayetlere Muvatta’da yer vermeyen İmam Mâlik’in bu konuda Hz. Peygamber (sav) zamanındaki müsâkât ile ilgili uygulamaları dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Çünkü onun sünnet anlayışının ve hukuk doktrininin temelinde, amel-i ehl-i Medîne’nin etkin olduğu ilim ehlinin malumudur.²⁵²

İmam Mâlik, bazen sünnet kelimesini kullanmadan rivayete atıf yaparak da takrîrî sünnete işaret etmiştir. Mesela ona göre, kible yönünü bilmeyen bir kimse gereken araştırmaları yaptıktan sonra kanaat ettiği yöne doğru namaz kılar. Daha sonra hatalı olduğunu anlasa bile kıldığı namaz sahihtir, yeniden kılması gerekmez. İmam Mâlik’in bu konudaki delili Câbir b. Abdullah’tan (ö. 78/697) nakledilen şu hadistir: Biz bulutlu bir gecede kibleyi tespit edemeyince kanaat getirdiğimiz bir yöne doğru namaz kıldık. Sabah olunca başka bir yöne doğru namaz kıldığımızı anladık. Daha sonra durumu

²⁴⁸ Muvatta, Müsâkât 1, Hadis no: 1513.

²⁴⁹ Hadis Abdullah b. Ömer’den şöyle rivayet edilmiştir: Hayber fethedilince Yahudiler Rasûlullah’tan Hayber’den elde edilen meyve ve ekinin yarısı mukabilinde çalışmak üzere orada kalmak istediler. Bu istek üzerine Rasûlullah (sav) onlara, “Bu şartla dilediğimiz müddetçe sizi burada bırakıyorum.” buyurdu. Bkz. Buhârî, Müzâraa 17, Hadis no: 2338; Müslim, Müsâkât 6, Hadis no: 1551. Hadis İbn Abbâs’tan da rivayet edilmiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, Büyû’ 34, Hadis no: 3410.

²⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, V, 16-17; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, XII, 252; Azîmâbâdî, *Avnü’l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2005, II, 1555.

²⁵¹ Buhârî, Müsâkât 8, Bâb Başlığı; Nesâî, Müzâraa 3, Hadis no: 3937, 3938. Ayrıca Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre ensar, Hz. Peygamber’e, “Hurmâlıklarımızı bizimle muhacir kardeşlerimiz arasında taksim et.” dediler. Hz. Peygamber (sav), “Hayır (olmaz).” buyurdu. Bunun üzerine ensar, muhacilere, “Hurmâlıkların bakım ve sulama işlerini siz üstlenin; biz de sizi mahsule ortak yapalım.” dediler. (Rasûlullah’ın onaylaması üzerine) Muhacir ve ensar, “İşittik ve itaat ettik.” dediler. Bkz. Buhârî, Müzâraa 5, Hadis no: 2325.

²⁵² İmam Mâlik hem hadislerin tespitinde hem de anlaşılmasında Medîne’deki uygulamaları esas almıştır: Mesela, “Alıcı ve satıcı birbirinden ayrıluncaya kadar muhayyerdir. Muhayyerlik şartıyla yapılan alışveriş bu hükmün dışındadır.” (Bkz. Muvatta, Büyû’ 79, Hadis no: 1488) hadisiyle, bu konuda bilinen bir uygulama olmadığını belirterek amel etmemiştir. Bkz. Muvatta, Büyû’ 79.

Rasûlullah'a anlatınca “İyi yapmışsınız.” dedi ve namazları iade etmemizi söylemedi.²⁵³ Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere İmam Mâlik, hem usul hem de fûrû fıkhının teşekkülünde, takrîrî sünnete lafzî olarak olmasa da delil ve muhteva olarak yer vermiştir. Bu durum İmam Mâlik'e göre sünnetin, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri olduğunu göstermektedir.

b. Mâlikî Usulcülerin Takrîrî Sünnet Anlayışı

Mâlikî fıkıh usulü literatürünün ilk örneklerinden birini veren İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007) sünneti kavfî ve fiilî olarak taksim etmiş ancak takrîre değinmemiştir.²⁵⁴ İbnü'l-Kassâr muhtemelen takrîrî sünneti, fiilî sünnet kapsamında değerlendirmiştir.

Mâlikî usulünde sünnetin anlam dünyası içinde takrîrî sünnete yer veren ilk kişi tespit edebildiğimiz kadarıyla Bâkılânî (ö. 403/1013) olmuştur. Bâkılânî, Cessâs'tan sonra fıkıh usulünün en kapsamlı ikinci eseri sayılan *et-Takrîb ve'l-İrşâd* adlı eserinde²⁵⁵ sünneti söz, fiil ve ikrâr olarak üçe ayırarak takrîrleri, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul etmiş²⁵⁶ takrîrî sünneti de “Hz. Peygamber'in huzurunda yapılan bir fiili onaylaması” şeklinde tarif etmiştir.²⁵⁷ Bununla birlikte Bâkılânî ikrâr konusunu, Hz. Peygamber'in fiilleri ile ilgili bölümde ele alarak takrîrî sünnetin, fiille ilgili bir davranış olduğuna da ayrıca işaret etmiştir.²⁵⁸

Benzer bir yaklaşımı Bâcî'de (ö. 474/1081) de görmekteyiz. Bâcî sünneti akvâl, e'f'âl ve ikrâr şeklinde üçe ayırmış²⁵⁹ ve ikrârı “Hz. Peygamber'in duyduğu bir şeyi veya gördüğü bir fiili reddetmemesi” şeklinde tarif etmiştir.²⁶⁰ Bâcî de ikrâr konusunu Hz. Peygamber'in fiilleri başlığı altında ele alarak takrîrî sünnetin, fiilî bir uygulama olduğuna işaret etmiştir.²⁶¹ Mâlikî usulcülerinden Karâfî (ö. 684/1285) de aynı yaklaşımı devam ettirmiştir.²⁶² Mâlikî usulcülerinin bu yaklaşımının temel sebebi Hz. Peygamber'in bir şeyi onaylamasını fiilî bir davranış olarak nitelendirmeleri olmuştur.

²⁵³ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 184. Hadis için bkz. Tirmizî, *Salât* 140, Hadis no: 345; İbn Mâce, *İkâmet* 60, Hadis no: 1020; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 16, Hadis no: 2235.

²⁵⁴ İbnü'l-Kassâr, *Mukaddime fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Ma'leme, Riyâd, 1999, s. 207.

²⁵⁵ Taha Nas, “İcmâ Teorisi ve Bakılânî, et-Takrîb ve'l-İrşâd, 'nin Etkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 30 (2014/2), s. 6.

²⁵⁶ Bakılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 377.

²⁵⁷ Bakılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 249.

²⁵⁸ Bakılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 242.

²⁵⁹ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, I, 315; Bâcî, *el-İşârât fî Usûli'l-Fıkh*, s. 177.

²⁶⁰ Bâcî, *el-İşârât fî Usûli'l-Fıkh*, s. 178; Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, I, 323.

²⁶¹ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, I, 313.

²⁶² Karâfî, *Şerhu Tenkîhu'l-Füsûl*, s. 226.

Nitekim İbnü'l-Hâcîb (ö. 646/1249) takrîr kelimesiyle ifade ettiği Hz. Peygamber'in onaylarının, fiille olan münasebetini “*terkü'l-inkâr*” terkihiyle ifade ederek mezhebin bu konudaki bakış açısının gerekçesini ortaya koymuştur.²⁶³ Bu hususun en net ifadesini Şâtübî'de (ö. 790/1388) görmekteyiz. Şâtübî sünneti, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve ikrârı olarak üçe ayırmış²⁶⁴ ikrârı da “*Hz. Peygamber'in gördüğü veya işittiği fiilleri onaylaması*” şeklinde tarif etmiştir.²⁶⁵ Şâtübî, Hz. Peygamber'in ikrârlarının, fiille olan münasebetini ise الإقرار راجع إلى الفعل لأن الكفّ فعل “*İkrâr fiile racidir. Çünkü engel olmamak bir fiildir.*” diyerek açıkça belirtmiştir.²⁶⁶

Sonuç olarak Mâlikî usulcüler, sünnet taksiminde yer verdikleri ve “*ikrâr*” kelimesiyle ifade ettikleri takrîrî sünneti, müstakil bir sünnet türü olarak kabul etmişler ve Hz. Peygamber'in bir söz veya fiil karşısındaki sükûfî tavırları olarak tanımlamışlardır. Bu tanımdan dolayı onlar takrîr konusunu, fiilî sünnete ait bölümlerde ele almışlardır. Mâlikî usulcülerin bu yaklaşım tarzları takrîrleri, fiilî sünnete dâhil ettikleri anlamına gelmemektedir. Onlar, Hz. Peygamber'in bir şeyi onaylamasını, fiilî bir davranış olarak değerlendirdiklerinden takrîr konusunu fiilî sünnet ile ilgili bölüm başlıkları altında işlemişlerdir.

1.3.3.1.3. Şâfiî Mezhebinde Takrîrî Sünnet

a. İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) Takrîrî Sünnet Anlayışı

İmam Şâfiî, hicrî II. asırdaki yaygın sünnet anlayışına yeni bir anlam ve içerik kazandırmıştır. Onun sünnet anlayışı genel itibariyle iki açıdan farklılık göstermektedir. Birincisi, İmam Şâfiî'ye göre sünnet, sadece Hz. Peygamber'e ait bilgilerdir.²⁶⁷ İkincisi, İmam Şâfiî'ye göre sünnet -kesin olmamakla birlikte-²⁶⁸ bir nevi vahiydir. O bu

²⁶³ İbnü'l-Hâcîb, *Münteha'l-Vüsûl ve'l-Emel fi İlme'l-Usûl ve'l-Cedel*, s. 50; İbnü'l-Hâcîb, *Muhtasaru Münteha's-Sûl ve'l-Emel fi İlme'l-Usûl ve'l-Cedel*, I, 413-415.

²⁶⁴ Şâtübî, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, IV, 757; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, II, 482.

²⁶⁵ Şâtübî, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, IV, 761.

²⁶⁶ Şâtübî, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, V, 871.

²⁶⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, 2001, II, 609; IX, 111-112. İmam Şâfiî'nin sünnet anlayışı için ayrıca bkz. Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 107-129; Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, s. 237-252.

²⁶⁸ İmam Şâfiî, sünnetin vahiy olduğunu söylemesine rağmen bu konuda kesin bir şey söylemekten kaçınmıştır. Nitekim o, “*Rasûlullah'ın sünneti vahiy midir?*” sorusuna “*Allah daha iyi bilir.*” diyerek cevap vermiştir. (Bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, IX, 69-70.) Onun bu ifadelerinden sünnetin vahiy kaynaklı olduğuna dair kanaatinin daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. (Bkz. Muammer Bayraktutar, *İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 53-54.

görüşünü âyetlerde geçen “*hikmet*”²⁶⁹ kelimesinin sünnet olduğunu söyleyerek temellendirmiştir.²⁷⁰ Bundan dolayı İmam Şâfiî, Hz. Peygamber’in bütün söz ve davranışlarını nübüvvet vasfına dayandırmış, buradan hareketle de Hz. Peygamber’e nispet edilen bütün bilgilere uymanın gerekliliğini ve sorumluluğunu ifade etmiştir.²⁷¹

İmam Şâfiî’nin sünnete dair bu bakış açısı, onun takrîrî sünnet anlayışını tespit noktasında önemlidir. Çünkü onun sünnet anlayışı ve sünnete verdiği değer, takrîrî sünnette de kendini göstermiş, onun sünneti tespit ve anlama yöntemi takrîrî sünnete de yeni bir açılım kazandırmıştır.

İmam Şâfiî, takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecinde dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek gelişmelere imza atmıştır. Zira tespitimize göre Hz. Peygamber’in onaylarını ıstilahî anlamda “*takrîr*” olarak ifade eden ilk ulemâ İmam Şâfiî olmuştur. Aşağıdaki rivayetlerde ve değerlendirmelerde bu husus net olarak görülmektedir:

a. Bir gün kızartılmış bir keler getirildi. Hz. Peygamber (sav) onu yemekten imtina etti. Hâlid b. Velîd (ö. 21/642), “*Bu haram mıdır yâ Rasûlallah?*” diye sorunca Hz. Peygamber, “*Hayır, fakat o bizim oralarda olmadığı için hoşlanmıyorum.*” dedi. Hâlid b. Velîd keleri Hz. Peygamber’in gözü önünde yedi.²⁷² İmam Şâfiî’nin hadisle ilgili değerlendirmesi şöyledir: Hz. Peygamber (sav) kendisi hoşlanmadığı için kelerden yememiş ancak Hâlid b. Velîd’in onu yemesini takrîr etmiştir. Bu durum keler yemenin helâl olduğunu göstermektedir. İmam Şâfiî burada “*أقرَّ حالدا بأكلها*” ifadesini kullanarak, takrîrî sünneti lafzî olarak belirtmiştir.²⁷³

b. Rasûlullah (sav), Kays b. Amr’ın sabah namazının farzından sonra kılamadığı iki rekât sünneti kaza etmesine bir şey dememiştir.²⁷⁴ İmam Şâfiî’ye göre Hz. Peygamber (sav) Kays’ın bu uygulamasını takrîr etmiştir. İmam Şâfiî buradaki takrîrî sünneti “*أقرَّ قيسا على ركعتين بعد الصبح*” ifadeleriyle belirtmiştir.²⁷⁵

²⁶⁹ Bakara, 2/231; Âl-i İmrân, 3, 164; Nisâ, 4/113; Ahzâb, 33/34; Cum’a, 62/2.

²⁷⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 78-79. Ayrıca bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, IX, 70.

²⁷¹ Şâfiî, *İhtilâfü’l-Hadis*, (el-Ümm içinde), Dâru’l-Vefâ, Mansûra, 2001, X, 278.

²⁷² Şâfiî, *el-Ümm*, III, 647.

²⁷³ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 647.

²⁷⁴ Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Tatavvu’ 6, Hadis no: 1267; Tirmizî, Salât 196; Hadis no: 422; İbn Mâce, İkâmet 104, Hadis no: 1154; Ahmed b. Hanbel, IX, 629, Hadis no: 24403.

²⁷⁵ Şâfiî, *İhtilâfü’l-Hadis*, X, 103.

c. Hz. Peygamber (sav), Sa'd b. Muâz'a (ö. 5/627) Kurayza oğulları hakkında hüküm vermesini emretmişti. Sa'd onlar hakkında kendi re'iyine göre hüküm verince Rasûlullah (sav) “*Onlar hakkında Allah'ın hükmüne göre hüküm verdin.*” buyurdu.²⁷⁶ Hz. Peygamber'in ashâbından bir grup bir sefer esnasında sahile vuran ölü bir balığın etinden yemişlerdi. Döndüklerinde bunu Hz. Peygamber'e sordular. Hz. Peygamber (sav) “*Yanınızda onun etinden var mı?*” buyurdu.²⁷⁷ İmam Şâfiî'ye göre Hz. Peygamber (sav) bu iki rivayette zikredilen uygulamaları doğru olması sebebiyle takrîr etmiştir. İmam Şâfiî buradaki takrîri “*فيعرف رسول الله صواب ذلك فيقره عليه*” şeklinde belirtmiştir.²⁷⁸

Bu misallerde görüldüğü gibi İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in onaylarını “*ikrâr*” lafzıyla ifade etmiştir. Böyle bir ifade tarzını, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa İmam Şâfiî kullanmıştır. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in onaylarını ıstılâhî anlamda “*takrîr*” olarak isimlendiren ilk âlimin İmam Şâfiî olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Ayrıca İmam Şâfiî, Sa'd b. Muâz (ö. 5/627) hadisinde görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in sözlü onaylarını da takrîr olarak değerlendirmiştir. İmam Şâfiî bu hususta da öncü ve özgün bir yaklaşım ortaya koymuştur.

İmam Şâfiî, fûrû-ı fıkıhta olduğu gibi usûl-i fıkıh metodolojisinde de takrîrî sünnete yer vermiştir. Mesela, İmam Şâfiî, takrîrî sünnetin, sünneti neshedebileceğini rivayetlerle şu şekilde ortaya koymuştur:

Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav), vefatıyla sonuçlanan hastalığında bir gün mescide gitti. O esnada Ebû Bekir ayakta cemaate namaz kıldırıyordu. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in geldiğini fark edince geri çekilmek istedi. Ancak Rasûlullah (sav), eliyle işaret ederek yerinde kalmasını söyledi. Rasûlullah (sav), Ebû Bekir'in yanına oturdu. Rasûlullah (sav) namazı oturarak kıldı. Bu esnada Ebû Bekir ayakta iken Rasûlullah'a, ayaktaki cemaat de Ebû Bekir'e uyararak namaz kıldı.²⁷⁹

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) bir defasında bindiği attan düşmüş ve sağ yanını incitmişti. Bu yüzden namazlardan birisini oturarak

²⁷⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 500.

²⁷⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 500. Hadis için ayrıca bkz. Buhârî, Meğâzî 66, Hadis no: 4362; Müslim, Sayd, 17, Hadis no: 1935; Ebû Dâvûd, Et'ime 46, Hadis no: 3840.

²⁷⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 503.

²⁷⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 253. Hadis için ayrıca bkz. Buhârî, Ezân 39, Hadis no: 664; Müslim, Salât 97, Hadis no: 418; Nesâî, İmâmet 40, Hadis no: 829; Ahmed b. Hanbel, X, 591, Hadis no: 26892; İbn Mâce, İkâmet 142, Hadis no: 1233; Muvatta, Salâtü'l-Cemâa 18, Hadis no: 331.

kıldırması. Biz de onun arkasında namazlarımızı oturarak kılmıştık. Namazı bitirince şöyle buyurdu: “*İmam ancak kendisine uyulması için vardır. Bundan dolayı o namazı ayakta kılyorsa siz de ayakta kılın, o rükû ettiğinde siz de rükû edin, o kalktığında siz de kalkın, o ‘Semiallâhü limen hamideh’ dediğinde siz ‘Rabbenâ leke’l-hamd’ deyin, o oturarak namaz kılyorsa siz de hep birlikte oturarak namazlarınızı kılın.*”²⁸⁰

İmam Şâfiî bu iki rivayeti zikrettikten sonra ikinci rivayetin, birinci rivayeti neshettiğini ifade etmiş ve oturarak namaz kılan bir imama cemaatin ayakta iktidâsının bu son hükme göre caiz olduğunu belirtmiştir.²⁸¹ Çünkü ikinci rivayette Hz. Peygamber (sav) kendisine ayakta uyan sahâbeye bir şey demeyerek onların uygulamasını takrîr etmiştir.²⁸² Böylece İmam Şâfiî, Hz. Peygamber’in onayına dayanan bir uygulamayı, nesh konusunda delil kabul etmiş ve takrîrî sünnete verdiği önemi göstermiştir.

Sonuç olarak İmam Şâfiî, takrîrin sünnetin kavramlaşma sürecinde hem lafzî hem de ıstilahî anlamda yeni bir dönem başlatmıştır. Bu durum, takrîrî sünnetin tanım olarak olmasa da lafzî ve ıstilahî anlamda ilk kullanımının hicrî II. asır gibi erken bir dönemde ortaya çıkması itibariyle önem arz etmektedir.

b. Şâfiî Usulcülerin Takrîrî Sünnet Anlayışı

Şâfiî usulcülerinin tamamına yakını takrîrî sünneti, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul etmişler ve Hz. Peygamber’in bir söz veya fiil karşısındaki sükûtî tavırları olarak tanımlamışlardır. Ancak onlar takrîrî sünnet konusunu Hz. Peygamber’in fiilleriyle ilgili başlıklar ve bölümler altında ele almışlardır. Bu durum Şâfiî usulcülere göre takrîrlerin, fiilî sünnet kapsamında değerlendirildiği algısına neden olsa da aslında vâkıa böyle değildir. Şâfiî usulcüler “*ikrâr*” veya “*takrîr*” kelimesiyle ifade ettikleri takrîrî sünneti, Hz. Peygamber’in sükûtî tavrı olarak anlamlandırdıklarından bu tavrın fiile raci olduğunu ifade etmişler ve takrîrî sünnet konusunu bu sebeple Hz. Peygamber’in fiilleriyle ilgili bölümde izah etmişlerdir. Daha net bir ifadeyle onlar Hz. Peygamber’in takrîrlerini, fiilî bir davranış olarak değerlendirerek fiilî sünnet başlığı veya bölümü altında ele almışlardır. Nitekim Şâfiî usulcülerinden İsnevî (ö. 772/1370) bu

²⁸⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 252.

²⁸¹ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 254-255; Şâfiî, *İhtilâfu’l-Hadîs*, X, 75-77.

²⁸² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 206-207; Zürkânî, *Şerhu’l-Muvatta*, Matbaatü’l-Hayriyye, y.y., t.y., I, 251; Rûyânî, *Bahru’l-Mezheb fî Fûrû’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009, II, 250.

husususu التقرير عبارة عن الكف عن الإنكار والكف فعل hususu *Takrîr, engel olmaktan ibarettir, engel olmamak ise fiildir.*” diyerek açıkça ifade etmiştir.²⁸³ Böylece İsnevî, aslında Şâfiî usulcülerin bu konudaki yaklaşımlarının temel gerekçelerini ortaya koymuştur. Kronolojik olarak Şâfiî usulcülerin değerlendirmelerine baktığımızda bu hususu net olarak anlamamız mümkündür.

Mesela, Şâfiî fıkıh usulü literatürünün ilk kapsamlı örneklerini veren Şîrâzî (ö. 476/1083) *“el-Kelâm fî Ef’âli Rasûlillâh”* başlığı altında Hz. Peygamber’in fiillerini, ikrârlarını ve sükûtunu ilgili rivayetlerle açıklamıştır.²⁸⁴ Şîrâzî *“ikrâr”* kelimesiyle ifade ettiği takrîrî sünneti ise, *“Rasûlullah’ın işittiği sözleri veya gördüğü fiilleri, herhangi bir engel olmaksızın, reddetmeden olduğu hâl üzere onaylaması”* şeklinde tarif etmiştir.²⁸⁵ Şîrâzî ayrıca Hz. Peygamber’in ikrârlarını, sözlerin ve fiillerin ikrârı şeklinde ikiye ayırmış ve takrîrî sünnetin cevaza delâlet ettiğini ifade etmiştir.²⁸⁶ Kanaatimize göre Şîrâzî’nin takrîrî sünnete tanım ve kapsam itibariyle yaklaşımı, hicrî 4. ve 5. asır ölçeğinde en detaylı değerlendirme olmuştur.

Şâfiî fıkıh usulünün önemli simalarından olan Cüveynî (ö. 478/1085) Hz. Peygamber’in onaylarını *“takrîr”* kelimesiyle ifade etmiştir. Cüveynî, usul ulemâsına atıfta bulunarak takrîrî sünnetin, *“Hz. Peygamber’in yapılan bir fiili veya söylenen bir sözü reddetmeyerek onaylaması”* şeklinde tanımlandığını ifade etmiştir. Cüveynî takrîrî sünnetin, fiilî sünnet ile münasebetini ise, *“Hz. Peygamber’in fiilleriyle ilgili diğer bir konu da onun takrîrlerinin hükmünü beyandır.”* başlığı altında ele alarak ortaya koymuştur.²⁸⁷ Sem’ânî (ö. 489/1096) de Hz. Peygamber’in takrîrlerini, *“Rasûlullah’ın fiilleri ve fiilleriyle ilişkili olan hususlar”* bölümünde ele alarak aynı yaklaşımı devam ettirmiştir.²⁸⁸ Aynı bakış açısını Gazzâlî’de (ö. 505/1111) de görmekteyiz. Gazzâlî de takrîrî sünneti, *“takrîr”* kelimesiyle ifade etmiş ve takrîr, sükût, sevinme gibi hususları fiilî sünnet bölümünde ele alarak bunların fiille ilgili olduğuna işaret etmiştir.²⁸⁹

²⁸³ İsnevî, *Nihâyetü’s-Sül fî Şerhi Minhâci’l-Vüsûl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, s. 249.

²⁸⁴ Şîrâzî, *Şerhu’l-Lüma’*, I, 543-563; Şîrâzî, *el-Lüma’ fî Usûli’l-Fıkh*, s. 143-149.

²⁸⁵ Şîrâzî, *Şerhu’l-Lüma’*, I, 560; Şîrâzî, *el-Lüma’ fî Usûli’l-Fıkh*, s. 147.

²⁸⁶ Şîrâzî, *Şerhu’l-Lüma’*, I, 560-561.

²⁸⁷ Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkh*, I, 498.

²⁸⁸ Sem’ânî, *Kavâtu’l-Edille fî’l-Usûli’l-Fıkh*, II, 171-198.

²⁸⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl*, III, 466-472.

Bu konuda Seyfeddîn el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) bakış açısı da mezhebin genel takrîr anlayışı ile örtüşmektedir. Âmidî'ye göre sünnet, “Hz. Peygamber'den sâdır olan akvâl, ef'âl ve tekâriridir.”²⁹⁰ Ona göre takrîr ise “Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyabında yapılan bir fiili reddetmeksizin onaylamasıdır.”²⁹¹ Âmidî bu tanımla takrîrleri, sünnetin müstakil bir kısmı olarak tanıdığını ifade etmiştir. Ancak o da Hz. Peygamber'in takrîrde bulunmasını fiilî bir davranış olarak değerlendirerek konuyu Hz. Peygamber'in fiilleriyle ilgili bölümde ele almıştır.²⁹²

Aynı şekilde Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli'r-Rasûl* adlı eserinde sünneti, “Hz. Peygamber'den Kur'ân haricinde sâdır olan söz, fiil ve takrîrler” diye tarif etmiş,²⁹³ takrîri ise “Hz. Peygamber'in Müslüman bir mükellefe ait gördüğü bir fiili veya işittiği bir sözü yahut kendisine ulaşan hususları reddetmemesi” şeklinde tanımlamıştır.²⁹⁴ Ebû Şâme de eserinin isminden anlaşıldığı üzere takrîrin, fiille ilgili bir husus olduğu kanaatindedir.

Şâfiî mezhebinin usul metodolojisindeki en detaylı takrîrî sünnet yaklaşımı Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) aittir. Zerkeşî'ye göre sünnet “Hz. Peygamber'den sâdır olan akvâl, ef'âl, takrîr ve hemmdir.”²⁹⁵ Ona göre takrîrî sünnet ise “Hz. Peygamber'in huzurunda veya bilgisi dâhilinde olmak şartıyla gıyabında yapılan bir fiili veya söylenen bir sözü reddetmeksizin sükût ile karşılmasıdır.”²⁹⁶ Zerkeşî, önceki usulcülerden farklı olarak takrîrî sünneti, müstakil bir başlık altında ele alarak bu konuda özgünlüğünü ortaya koymuştur.²⁹⁷ Zerkeşî, söz konusu bölümde Hâris el-Muhâsibî'ye (ö. 243/857) ait takrîrî sünnet tanımına da yer vermiştir. Zerkeşî'nin ifade ettiğine göre Hâris el-Muhâsibî, hangi kelime ile ifade ettiği net olmamakla birlikte takrîrî sünneti şöyle tarif etmiştir: “Hz. Peygamber'in sahâbeden birini veya bir kaçını farz ibadetlere veya helâl-haram ile ilgili konulara dair bir davranışta bulunurken görmesi veya aynı konularda kendisine bir haber verilmesi durumunda onlara engel

²⁹⁰ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 227; Âmidî, *Muntehe's-Sûl fî İlmi'l-Usûl*, s. 49.

²⁹¹ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 251; Âmidî, *Muntehe's-Sûl fî İlmi'l-Usûl*, s. 53.

²⁹² Bkz. Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 227-251; Âmidî, *Muntehe's-Sûl fî İlmi'l-Usûl*, s. 49-53.

²⁹³ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli'r-Rasûl*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, 2011, s. 151.

²⁹⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli'r-Rasûl*, s. 452.

²⁹⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 164. Hemm, Hz. Peygamber'in yapmayı düşünüp de bir takım sebeplerden dolayı vazgeçtiği niyetlerine denir. Bkz. Berrin Kamburoğlu, *Hemmü'n-Nebî ve İlgili Hadisler Bağlamında Hükmî Değeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. 5.

²⁹⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 201.

²⁹⁷ Bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 201.

olmamasıdır."²⁹⁸ Zerkeşî'nin kaydettiği bu bilgiye göre takrîrî sünnetin ıstilahî olarak ilk tanımı Hâris el-Muhâsibî'ye ait olmaktadır. Bu durum takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecinde önemli bir tarihi döneme ışık tutmaktadır. Zira bu tanım esas alındığında takrîrî sünnetin hicrî III. asrın ilk yarısı gibi ıstilahî olarak kavramlaştığını söylememiz mümkün görünmektedir. Bununla birlikte bu konuda net bir şey söylememiz de zor görünmektedir. Çünkü Hâris el-Muhâsibî'nin günümüze ulaşan eserlerinde böyle bir tanıma rastlanmamaktadır. Bu tarif Hâlit Özkân'ın da ifade ettiği gibi²⁹⁹ büyük ihtimalle Muhâsibî'ye isnat edilen "*Fehmü's-Sünen*" adlı eserde yer almaktadır.³⁰⁰

Takrîrî sünnet konusunda farklı düşünen Şâfiî usulcüler de vardır. Mesela, Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286)³⁰¹ ve Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370)³⁰² sünneti "*Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri*" şeklinde tarif ederek sünnet tanımında takrîre yer vermemişlerdir. Onlara göre takrîrî sünnet, başlıca bir sünnet çeşidi olmayıp fiilî sünnet kapsamında değerlendirilmiştir. Zira Sübkî, *el-İbhâc* adlı Kâdî Beydâvî şerhinde takrîrlerin fiilî sünnet kapsamında olduğunu açıkça belirterek bu husustaki yaklaşımlarının temel gerekçesini ortaya koymuştur.³⁰³

Sonuç olarak Beydâvî ve Sübkî gibi usulcüler dışında Şâfiî usulcülerin büyük çoğunluğu sünnet tanımında takrîre yer vererek takrîrî sünneti müstakil bir sünnet türü olarak kabul etmişlerdir. Ancak aynı usulcüler Hz. Peygamber'in bir şeyi takrîr etmesini fiilî bir davranış olarak nitelendirerek, konuyu fiilî sünnet ile ilgili bölümde işlemişlerdir. Bu durum onlara göre takrîrlerin, fiilî sünnet kapsamında değerlendirildiği anlamına gelmemektedir. Onlar takrîrî sünneti, Hz. Peygamber'in sükûtî tavırları olarak tanımladıklarından böyle bir çıkarım elde etmişlerdir.

1.3.3.1.4. Hanbelî Mezhebinde Takrîrî Sünnet

a. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Takrîrî Sünnet Anlayışı

Hanbelî mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel, kendisinden aktarılan ifadelerde "*sünnet*" kavramına genel anlamda yer vermiş, sünnetin içeriği ve kısımları konusunda

²⁹⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 201.

²⁹⁹ Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 9.

³⁰⁰ Bkz. Zafer Erginli, "Hâris el-Muhâsibî", *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXI, 16.

³⁰¹ Kâdî Beydâvî, *Minhâcü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, s. 71-72.

³⁰² Tâceddîn es-Sübkî, *Cemu'l-Cevâmî fî Usûli'l-Fıkh*, s. 61.

³⁰³ Tâceddîn es-Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâci'l-Vüsûl*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1981, II, 288.

bir ayrıntıya girmemiştir. Ahmed b. Hanbel'in, değişik sorulara verdiği cevaplardan hareketle, onun usulünün ortaya koyulmaya çalışıldığı İbn Hâmid el-Verrâk'a (ö. 403/1012) ait *Tehzîbü'l-Ecvibe*³⁰⁴ adlı eserde bu hususu müşahede etmek mümkündür. Bu eserde sünnet, “Hz. Peygamber'den rivayet edilen hususlar” şeklinde tanımlanmış, sünnetin kapsamı ve yapısal şekli konusunda ise herhangi bir kanaat belirtilmemiştir.³⁰⁵

Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel, fûrû fıkıh metodolojisini temellendirmede takrîrî sünnet ile ilgili birçok rivayete yer vermiş ve hüküm istinbatında delil olarak kullanmıştır. Mesela, Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayete göre mescidin temizliğiyle ilgilenen bir şahıs vefat edince sahâbe onu gece defnetmiş, daha sonra durumdan haberdar olan Hz. Peygamber (sav) onun mezarına giderek onun için namaz kılmıştır.³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde yer verdiği bu hadisi delil olarak cenazenin gece defnedilmesinin cevazına hükmetmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) sahâbenin bu konudaki fiilini yadırgamamıştır.³⁰⁷

Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (ö. 55/675) nakledildiğine göre Rasûlullah (sav) ile birlikte yapılan hac sonrası sahâbeden bazıları altı, bazıları yedi, bazıları da sekiz ve dokuz taş attıklarını söylemişler ve hiç kimse de bunda bir beis görmemiştir.³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde yer verdiği bu hadisle istidlâl ederek efdal olanın yedi taş olmakla birlikte cemrelere altı taş atmanın da yeterli olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁹

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Ahmed b. Hanbel, usul metodolojisinde genel olarak ifade ettiği sünnet kavramının içeriğinde, takrîrî sünnetin de olduğunu hem *Müsned*'inde hem de fûrû fıkıhında zımnen ifade etmiştir. Zira Ahmed b. Hanbel'in, hem *Müsned*'inde birçok takrîrî hadise yer vermesi hem de fûrû fıkıhını takrîrî hadislerle temellendirmeye çalışması bunu göstermektedir. Buna göre Ahmed b. Hanbel'in sünnet anlayışında takrîrî sünnetin önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.

³⁰⁴ Menderes Gürkan, “Hanbelî Fıkıh Usûlünün Doğuşu ve Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, Kayseri, 2000, s. 465; Ramazan Özmen, *Hanbelî Mezhebi Fıkıh Usûlcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 14.

³⁰⁵ Bkz. İbn Hâmid el-Verrâk, *Tehzîbü'l-Ecvibe*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne, h. 1425, s. 665.

³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, IV, 376, Hadis no: 8866. Hadis için ayrıca bkz. Buhârî, Salât 72, 74, Hadis no: 458, 460, Cenâiz 66, Hadis no: 1337; Müslim, Cenâiz 71, Hadis no: 956; Ebû Dâvûd, Cenâiz 56-57, Hadis no: 3204; İbn Mâce, Cenâiz 32, Hadis no: 1527.

³⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 502-503.

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, I, 462, Hadis no: 1455. Hadis için ayrıca bkz. Nesâî, Menâsikü'l-hac 227, Hadis no: 3074; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* V, 244, Hadis no: 9669.

³⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 330; Muhammed el-İtyübî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, Dâru'l-Mi'râc, Riyâd, 1996, XXVI, 65.

b. Hanbelî Usulcülerin Takrîrî Sünnet Anlayışı

Hanbelî usulcülerden takrîrî sünnet kavramını ilk kullanan Ebû Ali el-Hasan b. Şihâb el-Ukberî (ö. 428/1037) olmuştur. Ukberî, *Risâle fî Usûli'l-Fıkh* adlı eserinde sünnetin müstakil bir bölümü olarak kabul ettiği takrîrî sünneti “*ikrâr*” kelimesiyle ifade etmiş, sözlerin ve fiillerin ikrârı şeklinde de ikiye ayırmıştır. Ukberî takrîrî sünneti ise “*Hız. Peygamber'in söylenen sözleri ve işlenen fiilleri onaylaması*” şeklinde tarif etmiştir.³¹⁰ Ukberî'den sonraki Hanbelî usulcülerden İbn Akîl (ö. 513/1119),³¹¹ Kelvezânî (ö. 510/1116)³¹² ve İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564)³¹³ de sünnetin söz, fiil ve ikrâr olmak üzere üç vechinin olduğunu, ikrârın ise sözlerin ve fiillerin ikrârı şeklinde ikiye ayrıldığını ifade ederek aynı yaklaşımı devam ettirmişlerdir.

Daha sonraki tarihi süreç içerisinde Hanbelî usulcülerden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066)³¹⁴ ve İbn Teymiyye (ö. 652/1254)³¹⁵ takrîrî sünneti, “*Hız. Peygamber'in söylenen bir sözü veya işlenen bir fiili reddetmeksizin onaylaması*” şeklinde tarif etmiştir.³¹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise takrîrî sünnete dair verdiği birçok misalle öne çıkmıştır.³¹⁷ İbn Müflih (ö. 763/1362)³¹⁸ ve Merdâvî (ö. 885/1480)³¹⁹ de sünneti söz, fiil ve takrîr şeklinde tanımlayarak takrîrî sünnete sadece sünnet tanımında yer vermişler, bu konuda herhangi bir detaya girmemişlerdir.

Hanbelî usulcüler arasında takrîrî sünnet konusunda en net ve detaylı açıklamalar Tûfî'ye (ö. 716/1316) aittir. Tûfî, nebevî sünnetin söz, fiil ve ikrâra münhasır olduğunu ifade ederek takrîrlerin, sünnetin müstakil bir kısmı olduğunu belirtmiştir. Tûfî, takrîrî sünneti ise “*Hız. Peygamber'in söylenen bir sözü veya işlenen bir fiili reddetmeden veya tebessüm ederek, güzel bularak ya da överek takrîr etmesi*” şeklinde tanımlamıştır.³²⁰ Usulcüler ve hadisçiler arasında takrîrî sünneti bu muhtevada tanımlayan ilk âlim tespitimize göre Tûfî olmuştur. Çünkü takrîrî sünnet genel olarak Hız. Peygamber'in sükûtî ve reddetmeme şeklindeki tavırları olarak ifade edilirken Tûfî, Hız. Peygamber'in

³¹⁰ Ukberî, *Risâle fî Usûli'l-Fıkh*, s. 18-19.

³¹¹ İbn Akîl, *el-Vâzih fî Usûli'l-Fıkh*, I, 38-41.

³¹² Kelvezânî, *et-Temhid fî Usûli'l-Fıkh*, I, 11-15.

³¹³ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 166.

³¹⁴ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, I, 127.

³¹⁵ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, I, 201.

³¹⁶ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, I, 201.

³¹⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 255-264.

³¹⁸ İbn Müflih, *Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 1999, I, 322.

³¹⁹ Merdâvî, *Tahrîru'l-Menkûl ve Tehzîbü'l-Usûl*, İdâretü's-Şüûnü'l-İslâmiyye, Katar, 2013, s. 136.

³²⁰ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 62.

sözlü onaylarını da takrîrî sünnete dâhil etmiştir. Dolayısıyla Tûfî, bu yaklaşımıyla takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecinde, takrîrî sünnete yeni bir açılım kazandırmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Hanbelî mezhebinin usul anlayışında takrîrî sünnet, hicrî 4. asır gibi erken dönemlerden itibaren sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul edilmiş ve ıstılahî olarak bir takrîrî sünnet tanımı yapılmıştır. Nitekim günümüz Hanbelî müelliflerden Abdülkerim en-Nemle (ö. 1435/2014), fiil oldukları gerekçesiyle takrîrîleri, fiilî sünnete dâhil eden usulcülerini eleştirmiş ve takrîrîlerin fiil olmayıp başlı başına sünnetin bir kısmı olduğunu açıkça ifade ederek mezhebin takrîrî anlayışına işaret etmiştir.³²¹ Ayrıca Hanbelî usulcüler takrîrî sünneti, sözlerin ve fiillerin takrîrî şeklinde ikiye ayırmışlar ve bu konuda kendilerine özgü bir yaklaşım ortaya koymuşlardır.³²² Diğer taraftan Tûfî (ö. 716/1316), Hz. Peygamber'in sözlü onaylarını da takrîrî sünnet tanımına dâhil ederek, takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecinde yeni bir çığır açmıştır.

1.3.3.1.5. Zâhirî Mezhebinde Takrîrî Sünnet

Zâhirî mezhebinin önde gelen temsilcisi İbn Hazm'a (ö. 456/1064) göre sünnet, mahiyeti açısından söz, fiil ve ikrâr olarak üç temel kısma ayrılmaktadır. Ona göre kavli sünnet, Hz. Peygamber'in sözleri; fiilî sünnet, Hz. Peygamber'in fiilleri; takrîrî sünnet ise Hz. Peygamber'in görüp bildiği veya işittiği hâlde reddetmeyip ikrâr ettiği hususlar olarak tanımlanmaktadır.³²³ Buna göre İbn Hazm, takrîrî sünneti, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul etmiştir.

İbn Hazm'a göre takrîrî sünnetin hükmü, vâcip veya mendup değil mübahlıktır. Çünkü Hz. Peygamber'in gördüğü veya işittiği bir şey münker olursa onu nehyeder, nehyetmiyorsa münker değildir. Münker olmayan şey ise mübahdır.³²⁴ Mesela, Hz. Peygamber (sav), bir gün evinde üzerinde resim işlemeleri bulunan perdeyi görünce onu çıkarmış, bunun üzerine Hz. Âişe (ö. 58/678), o perdeyi yastık yapmıştır. Hz. Peygamber (sav) bu duruma ses çıkarmayıp yastıklara yaslanmıştır.³²⁵ Hz. Peygamber'in üzerinde

³²¹ Abdülkerim en-Nemle, *İthâfu Zevi'l-Besâir bi-Şerhi Ravdati'n-Nâzir fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 1996, III, 13.

³²² Bkz. İbn Akîl, *el-Vâzih fî Usûli'l-Fıkh*, I, 41; Kelvezânî, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh*, I, 15; Ukberî, *Risâle fî Usûli'l-Fıkh*, s. 18-19.

³²³ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 6; IV, 56.

³²⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, IV, 56.

³²⁵ Hadis için bkz. Müslim, Libâs 95, Hadis no: 2107; İbn Mâce, Libâs 45, Hadis no: 3653.

resim işlemleri bulunan yastığa yaslanması ve bu konuda bir şey dememesi uygulamanın mühah olduğunu göstermektedir.³²⁶

İbn Hazm'ın sünneti, temelde kavli ve fiilî olarak ikiye ayırdığı da ifade edilmiştir. Mesela, Mehmet Özşenel, *İbn Hazm Gözüyle Sünnet* adlı çalışmasında İbn Hazm'ın sünneti temelde kavli ve fiilî olarak ikiye ayırdığını ifade etmiştir. Ancak bu yaklaşım İbn Hazm'ın sünnet anlayışıyla örtüşmemektedir. Çünkü İbn Hazm, *İhkâm* adlı eserinde çok net bir şekilde sünneti üç kısma ayırdığını ifade etmiş ve her birinin hükmî değerini ayrı ayrı zikretmiş³²⁷ ve takrîr konusunu ilgili rivayetler bağlamında detaylı olarak ele almıştır.³²⁸ Nitekim İbn Hazm'ın sünnet anlayışı üzerine yapılan muhtelif çalışmalarda bu husus açıkça belirtilmiştir.³²⁹

1.3.3.2. Hadis İlminde Takrîrî Sünnetin Kavramlaşma Süreci

Hadis usulü alanında telif edilen eserlerde takrîrî sünnet konusu, usûl-i fıkıh eserlerinde olduğu gibi detaylı işlenmemiştir. Bu eserlerde takrîrî sünnet, genellikle sünnetin, hadisin veya merfû hadisin tanımı ve kısımları ile ilgili bölümlerde kısaca ele alınmıştır. Kronolojik olarak bakıldığında hadis usulü alanındaki eserlerde takrîrî sünnetin işlenişi şöyledir:

Hadis usulüyle ilgili eserlere geçmeden önce Buhârî'ye (ö. 256/870) kısaca yer vermek gerekmektedir. Çünkü Buhârî, "*Sahîh*"inde gerek bâb başlıklarıyla gerekse kullandığı bazı kavramlarla takrîrî sünnete işaret etmiştir. Mesela Buhârî, "*İ'tisâm*" bölümündeki, باب من رأى تَرَكَ النَّكِيرِ مِنَ النَّبِيِّ حَجَّةً لَا مِنْ غَيْرِ الرَّسُولِ "Sadece Hz. Peygamber'in engel olmamasını hüccet görenler." bâb başlığında takrîrî sünnete işaret etmiştir.³³⁰ Zira Buhârî, bu başlıkla takrîrin hüccet olduğuna işaret etmekle birlikte, "*terkü'n-nekîr*" kavramıyla da takrîrî sünneti kastetmiştir. Nitekim Buhârî şârihleri Kirmânî (ö. 786/1384),³³¹ İbn Hacer (ö. 852/1449),³³² Aynî (ö. 855/1451),³³³ Kastallânî (ö. 923/1517)³³⁴ ve

³²⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, IV, 56-57.

³²⁷ Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 6-7.

³²⁸ Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, IV, 56-58.

³²⁹ Bkz. Abdullah Karahan, "İbn Hazm'ın Hadisleri Değerlendirme Yöntemi ve Bunun Fıkıha Yansıması", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 50, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık 2014, s. 38; Âdem Tuncer, *İbn Hazm'ın Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, s. 34-44.

³³⁰ Buhârî, *İ'tisâm* 23.

³³¹ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981, XXV, 80.

³³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXIII, 365.

³³³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXV, 104.

Keşmîrî (1875-1933)³³⁵ bu başlık ve kavramla takrîrî sünnetin kastedildiği konusunda ittifak etmişlerdir. Buhârî'nin takrîrî sünneti ifade etmek için “*terkü'n-nekîr*” kavramını kullanması yaşadığı dönemde takrîrleri ifade etmek için daha çok bu kavramın kullanıldığını; “*takrîr*” veya “*ikrâr*” kavramlarının ise kullanılmakla beraber³³⁶ yaygınlık kazanmadığını ifade etmeye imkân vermektedir

Hadis usulüne dair ilk eserin müellifi olarak bilinen Râmhürmüzî (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-Fâsıl* adlı eserinde takrîrî sünnete açıkça yer vermemiştir. Râmhürmüzî, mezkûr eserinde Hz. Peygamber'in hayatına dair söz, fiil, işaret, sükût, kabul, red vb. bütün hususların hadisçiler tarafından nakledildiğini ifade ederek takrîrî sünnete “*kabul ve sükût*” kelimeleriyle işaret etmiştir.³³⁷

Hadis usulü alanındaki ikinci eserin müellifi Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) *Ma'rifetü Ulûmü'l-Hadîs* adlı eserinde sünnetin kavli ve fiilî yönüne değinmiş ancak takrîrden hiç bahsetmemiştir.³³⁸ Ayrıca Hâkim en-Nîsâbûrî, ulemânın ekserisine göre takrîrî sünnet kapsamında değerlendirilen sahâbeye ait “*Biz, Hz. Peygamber zamanında şöyle derdik veya şöyle yapardık.*” gibi ifadelerin “*müsned hadis*” olduğunu ifade etmiş ancak bu ifadelerin takrîrî yönüne dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.³³⁹ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Hâkim en-Nîsâbûrî, büyük ihtimalle takrîrleri, fiilî sünnet kapsamında değerlendirmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) hadis usulünde mütekaddimun döneminin son eseri olarak kabul edilen *el-Kifâye fi'l-İlmi'r-Rivâye* adlı eserinde merfû hadisi “*Hz. Peygamber'e izafe edilen söz ve fiiller*” şeklinde tarif ederek sünnet anlayışını yansıtmıştır.³⁴⁰ Sünnet tanımında takrîre yer vermeyen Hatîb el-Bağdâdî, aynı eserin başka bir yerinde Hz. Peygamber'in takrîrlerini “*ikrâr*” kelimesiyle ifade etmiş ancak bu konuda herhangi bir tanım yapmamıştır. Hatîb el-Bağdâdî söz konusu yerde Hz. Peygamber'in ikrârlarına, sahâbeye ait “*Biz, Hz. Peygamber zamanında şöyle derdik veya şöyle yapardık.*” gibi ifadelere atıfta bulunarak yer vermiştir. Ona göre sahâbenin

³³⁴ Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, Mısır, h. 1323, X, 345-346.

³³⁵ Keşmîrî, *Fezû'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, VI, 537.

³³⁶ Mesela “*Şâfiî Mezhebi'nin Takrîrî Sünnet Anlayışı*” bölümünde geçtiği üzere İmam Şâfiî (ö. 204/820), Hz. Peygamber'in onayları için “*ikrâr*” kavramını kullanmıştır. Bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, III, 647.

³³⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984, s. 159.

³³⁸ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü Ulûmü'l-Hadîs*, s. 108.

³³⁹ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü Ulûmü'l-Hadîs*, s. 156.

³⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi'l-İlmi'r-Rivâye*, s. 21.

bu şekildeki ifadeleri, Hz. Peygamber (sav) tarafından reddedilmediği için onun ikrârını yansıtmakta ve bu yüzden şer'î bir delil niteliği kazanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in ikrârı, bizzat kendi sözü ve fiili konumundadır.³⁴¹ Bu ifadelere göre Hatîb el-Bağdâdî, takrîrî sünneti şer'î bir delil olarak görmekte ancak müstakil bir sünnet kısmı olarak kabul etmemektedir. Büyük ihtimalle o da takrîrleri, fiili sünnetin muhtevasına dâhil etmiştir.

Kâdî İyâz (ö. 544/1149) müteahhirun dönemi hadis usulü kaynaklarının ilki olarak vasıflandırılan *el-İlmâ* adlı eserinde sünneti, “Hz. Peygamber'in akvâl, ef'âl ve ikrârı” olarak tanımlamıştır.³⁴² Ayrıca Müslim şerhinde Hz. Peygamber'in onaylarını ifade etmek için “*ikrâr*” kelimesini sıkça kullanmıştır. Aynı şekilde Kâdî İyâz'ın konuyla ilgili değerlendirmelerine bakıldığında onun takrîrî sünneti, Hz. Peygamber'in sükûtî tavırları olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Mesela, bir bayram günü mızrak ve kalkan oyunları sergileyen Habeşlilere, Hz. Peygamber'in bir şey dememesini³⁴³ “*ikrâr*” kelimesiyle ifade etmiştir.³⁴⁴ Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Kâdî İyâz, sünnet tanımında ve delil hiyerarşisinde takrîrî sünnete yer vermiş ve onu sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul etmiştir.

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) üzerinde pek çok şerh, ihtisar ve nazm çalışmalarıyla zengin bir usul edebiyatının oluşmasına vesile olan *Ulûmü'l-Hadîs* adlı eserinde sünneti, Hz. Peygamber'in akvâl, ef'âl, takrîr ve sükûtü şeklinde tanımlamış ve takrîrî, sünnetin bir vechi olduğunu açıkça ifade etmiştir. İbnü's-Salâh, sünnetin bir kısmı olarak gördüğü takrîrleri ise “Hz. Peygamber'in muttali olduğu bir şeyi reddetmemesi” şeklinde tarif etmiştir. İbnü's-Salâh bu konuyu, sahâbeye ait “Biz, Hz. Peygamber zamanında şöyle derdik veya şöyle yapardık.” gibi ifadelerle değindiği bölümde detaylı bir şekilde işlemiştir. Ona göre sahâbenin bir söz veya fiili Hz. Peygamber (sav) zamanına izafe ederek anlatması merfû hadis hükmündedir. Çünkü sahâbenin bu şekildeki ifadeleri, söyledikleri sözlerin veya işledikleri fiillerin Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edildiğini göstermektedir.³⁴⁵ Görüldüğü üzere İbnü's-Salâh sünnet tanımında takrîrlere yer vermiş ve bu konuda detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca

³⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi'l-İlmi'r-Rivâye*, s. 422-423.

³⁴² Kâdî İyâz, *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, s. 7.

³⁴³ Müslim, İdeyn 19, 20, Hadis no: 982.

³⁴⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 310.

³⁴⁵ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 48.

Hız. Peygamber'in onaylarını "takrîr" kelimesiyle ifade etmiş ve kısa olsa bir takrîrî sünnet tanımı yapmıştır. Böylece İbnü's-Salâh, hadis usulü alanında takrîrî sünnet konusuna yeni bir anlam, içerik ve açılım kazandırmıştır.

Ulûmü'l-Hadîs üzerine nazm ve şerh çalışmaları yapan İrâkî (ö. 806/1404) de takrîrî sünnet konusunda İbnü's-Salâh ile aynı anlayışı benimsemiştir. İrâkî hadis usulüyle ilgili eserlerinde takrîrlerin, sünnetin bir vechi olduğunu ifade etmiş³⁴⁶ ve sahâbenin Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe ederek anlattıkları hususların Hz. Peygamber'in takrîrlerini yansıtmaları nedeniyle merfû hadis kabilinden olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷

Nevevî (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-Teysîr* adlı eserinde merfû hadisi, "hassaten Hz. Peygamber'e izafe edilen hususlar" şeklinde tarif etmiş, ayrıca "sahâbenin, Hz. Peygamber'e izafe ettiği söz ve fiiller" şeklinde tarif edildiğini de belirtmiştir.³⁴⁸ Ayrıca Nevevî, sahâbenin "Biz, Hz. Peygamber zamanında şöyle derdik veya şöyle yapardık." şeklindeki nakillerinin merfû hadis olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁹ Yani Nevevî, bu eserindeki açıklamalarında takrîre hiç değinmemiş ancak sahâbeye ait mezkûr ifadelerin merfû hükmünde şer'î bir delil olduğuna işaret etmiştir.

Nevevî'nin takrîr anlayışı *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî* adlı Müslim şerhinde daha net görülmektedir. Nevevî bu eserde sahâbenin bir şeyi Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe ederek anlatmasını "takrîr" olarak ifade etmiş, sahâbenin bu şekildeki anlatımlarının Hz. Peygamber'in takrîrine işaret etmesi sebebiyle merfû hadis olduğunu belirtmiştir.³⁵⁰ Ayrıca Nevevî, Müslim şerhindeki hadis değerlendirmelerinde de takrîrî sünnete sıklıkla yer vermiştir. Mesela, Hâlid b. Velîd'in keler yemesine Hz. Peygamber'in bir şey dememesini "ikrâr" kelimesiyle ifade eden Nevevî,³⁵¹ ilgili rivayete "Keler'in mübah kılınması." bâb başlığını koyarak da bu konudaki ikrâra işaret etmiştir.³⁵² Yine bevlini tutamayacak yaştaki küçük çocukların mescide getirilmelerine

³⁴⁶ İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh li-mâ Utlika ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 2012, s. 71.

³⁴⁷ İrâkî, *Şerhu't-Tebsıra ve't-Tezkira*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 190-191; İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh li-mâ Utlika ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 70-71.

³⁴⁸ Bkz. Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1985, s. 32.

³⁴⁹ Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, s. 33.

³⁵⁰ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, I, 54-55.

³⁵¹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIII, 149.

³⁵² Müslim, Sayd, Bâb başlığı 7.

veya girmelerine³⁵³ Hz. Peygamber'in bir şey dememesini Nevevî, “*ikrâr*” kelimesiyle ifade etmiştir.³⁵⁴ Bu açıklamalara göre Nevevî, detaylı olmamakla birlikte delil ve lafız düzeyinde takrîrî sünnete eserlerinde yer vermiştir.

Zehebî (ö. 748/1348) *el-Mûkıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs* adlı eserinde merfû hadisi “*Hz. Peygamber'e nispet edilen söz ve fiiller*” şeklinde tanımlayarak sünnet tanımında takrîrlere yer vermemiştir.³⁵⁵ Nitekim Zehebî'nin bu eserine tetimme ve ilavelerde bulunan Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997) takrîre yer verilmediği gerekçesiyle bu tanımın eksik olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁶

İbn Kesîr (ö. 774/1373) *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs* adlı eserinde merfû hadisi “*Hz. Peygamber'e isnat edilen söz ve fiiller*” şeklinde tanımlamıştır.³⁵⁷ Bu tanımda takrîrlere yer vermeyen İbn Kesîr, aynı eserde sahâbenin “*Biz, Hz. Peygamber zamanında şöyle derdik veya şöyle yapardık.*” şeklindeki ifadelerinin Hz. Peygamber'in takrîrine delâlet ettiği için merfû hadis hükmünde olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁸

Hanefî fakihî ve aynı zamanda hadisçi olan Aynî (ö. 855/1451) sünneti “*Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri*” şeklinde tanımlayarak³⁵⁹ takrîrleri sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul etmiştir. Aynî konuyla ilgili başka bir açıklamasında ise “*تقرير الرسول حجة إذ هو نوع من فعله*” şeklindeki ifadeleriyle takrîrlerin Hz. Peygamber'in fiili olması sebebiyle hüccet olduğunu belirtmiştir.³⁶⁰ Bu ifadeden anlaşıldığına göre Aynî, takrîrleri Hz. Peygamber'in sükûtî ve reddetmeme tavırları olarak görmektedir. Çünkü takrîrleri, Hz. Peygamber'in fiiliyle ilişkilendirmesi bu hususa işaret etmektedir. Nitekim *Umdetü'l-Kârî* adlı Buhârî şerhindeki hadis değerlendirmelerinde de bu husus net olarak görülmektedir. Mesela, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) bir rivayetinde “*Biz, Hz. Peygamber (sav) ile birlikte namaz kılariken bazılarımız, aşırı sıcak yüzünden*

³⁵³ Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) rivayet edilen hadiste Rasûlullah (sav), küçük bir çocuğun ağlamasını duyduğu zaman annesinin üzülüp sıkılacağını düşünerek namazı hafif kıldırırdı. Bkz. Buhârî, Ezân 65, Hadis no: 707, 708; Müslim, Salât 191, 192, Hadis no: 470; Tirmizî, Salât 159, Hadis no: 376; Nesâî, İmâmet 35, Hadis no: 821; İbn Mâce, İkâmet 49, Hadis no: 989.

³⁵⁴ Nevevî, *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IX, 26; IV, 249.

³⁵⁵ Zehebî, *el-Mûkıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, s. 41.

³⁵⁶ Zehebî, *el-Mûkıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, s. 41.

³⁵⁷ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs*, s. 43.

³⁵⁸ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs*, s. 44.

³⁵⁹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXV, 35.

³⁶⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXV, 104.

elbiselerinin bir ucunu secde ettiği yere koyardı.” demiştir.³⁶¹ Aynî, sahâbenin bu fiiline Hz. Peygamber’in bir şey dememesinin “*takrîr*” olduğunu ifade etmiştir.³⁶² Aynı şekilde Aynî, Ümmü Seleme’nin (ö. 62/681) tavaf namazını harem dışında kılmasına³⁶³ Hz. Peygamber’in bir şey dememesinin “*ikrâr*” olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁴

İbn Hacer (ö. 852/1449) takrîrî sünnet konusunda özgün bir yaklaşım ortaya koymuştur. İbn Hacer, her ne kadar takrîrî sünnet tanımını yapmasa da onun bu konudaki özgünlüğünü merfû hadis ile ilgili açıklamalarından anlamamız mümkündür. Sünneti, Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrîrleri olarak tarif eden İbn Hacer³⁶⁵ merfû hadisi de, tasrîhî veya hükmi olarak Hz. Peygamber’e isnat edilen söz, fiil ve takrîrler şeklinde tanımlamıştır.³⁶⁶ İbn Hacer, bu tanımdan hareketle takrîrleri de iki kısma ayırmıştır:

1. Tasrîhen Merfû Takrîr: Sahâbenin, “*Hz. Peygamber’in huzurunda şöyle yaptık veya şöyle yapıldı.*” gibi ifadeleri sarahaten merfû takrîrdir. Çünkü bu konuda Hz. Peygamber’den reddedici bir tavrın sâdir olmaması takrîre delâlet etmektedir.

2. Hükmen Merfû Takrîr: Sahâbenin “*Biz, Hz. Peygamber zamanında şöyle yapardık.*” gibi ifadeleri hükmen merfû takrîrdir. Burada fiilin Hz. Peygamber (sav) zamanına izafe edilerek anlatılması, Hz. Peygamber’in söz konusu fiile muttali olduğu anlamına geldiğinden takrîre delâlet etmektedir.³⁶⁷

İbn Hacer’in takrîrî sünnet konusunda özgün davrandığı diğer bir nokta takrîrî anlam muhtevası ile ilgilidir. Onun takrîrî sünnet anlayışını *Fethu’l-Bârî*’deki ifadelerinden hareketle şöyle izah etmemiz mümkündür:

a. Çocuk yaştaki İbn Abbâs’ın (ö. 68/687-88) tek başına gece namazı kılan Hz. Peygamber’e uymasına Hz. Peygamber’in bir şey dememesini³⁶⁸ İbn Hacer “*takrîr*” kelimesiyle ifade etmiştir.³⁶⁹

³⁶¹ Buhârî, Salât 23, Hadis no: 385; Müslim, Mesâcid 191, Hadis no: 620; Ebû Dâvûd, Salât 92, Hadis no: 660; İbn Mâce, İkâmet 64, Hadis no: 1033; Ahmed b. Hanbel, V, 278, Hadis no: 12295.

³⁶² Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 174.

³⁶³ Buhârî, Hac 71, Hadis no: 1626.

³⁶⁴ Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 386.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*, s. 313.

³⁶⁶ İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*, s. 83; İbn Hacer, *Nühzetü’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü’l-Fiker*, s. 106.

³⁶⁷ İbn Hacer, *Nühzetü’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü’l-Fiker*, s. 106-107; İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*, s. 314-315.

³⁶⁸ Buhârî, İlim 41, Hadis no: 117; Vudû’ 5, Hadis no: 138.

³⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 402.

b. İhramsız olan Ebû Katâde'nin (ö. 54/674) hac yolculuğunda avladığı vahşi eşeğin etinden ihramlı olan sahâbe de yemiş, durum Hz. Peygamber'e sorulduğunda, “ *Onun etinin geriye kalanını da yiyiniz.*” buyurmuştur.³⁷⁰ İbn Hacer, Hz. Peygamber'in buradaki sözlü onayını “*ikrâr*” kelimesiyle ifade etmiştir.³⁷¹

c. Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]) ile Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]) arasında geçen bir diyalogda Selmân-ı Fârisî'nin sözlerini, Hz. Peygamber'in “*Selmân doğru söylemiş.*” buyurarak³⁷² onaylamasını, İbn Hacer “*takrîr*” kelimesiyle ifade etmiştir.³⁷³

c. İbn Hacer, tarihte yaşamış şahıs veya toplumlara isnat edilen kıssaları Hz. Peygamber'in tasvip edici bir üslupla anlatmasını “*takrîr*” olarak değerlendirmiştir. Mesela Buhârî'de, “*Deniz ticareti yapmak.*” konulu bâb başlığında zikredilen ve “*İsrâiloğulları'ndan birinin Allah'ı kefil kılarak aldığı borcu*”³⁷⁴ konu edinen rivayet ile ilgili olarak İbn Hacer şöyle demektedir: “*Hz. Peygamber'in bir kıssayı takrîr edici bir üslupla anlatması şer'u men kablenâ kapsamında değerlendirilir.*”³⁷⁵

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre İbn Hacer, Hz. Peygamber'in sükûtî onayları yanında sözlü onaylarını da takrîr olarak görmektedir. Nitekim Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997) İbn Hacer'in takrîrleri bu şekilde değerlendirdiğini açıkça ifade etmiştir.³⁷⁶

Aynı şekilde Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker* adlı eserinde İbn Hacer'e ait “*tasrîhen merfû takrîr*” konusu ele alırken Hz. Peygamber'in sözlü onaylarını “*sarîh takrîr*” sükûtî onaylarını ise “*hükmî takrîr*” şeklinde ifade etmiştir. Böylece Ali el-Kârî, takrîrî sünnet konusunda hem özgün bir yaklaşım ortaya koymuş hem de İbn Hacer'in ifade ettiğimiz takrîr anlayışına işaret etmiştir.³⁷⁷

Süyûtî, (ö. 911/1505) takrîrî sünnet konusunda İbn Hacer gibi düşünmektedir. Sünneti “*Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri*” şeklinde tarif eden Süyûtî, İbn Hacer'e atıfta bulunarak, takrîrlerin sarîh ve hükmî olarak ikiye ayrıldığını ifade

³⁷⁰ Buhârî, Cezâ'ü's-sayd 5, Hadis no: 1824; Müslim, Hac 56, 57, Hadis no: 1196; Ebû Dâvûd, Menâsik 40, Hadis no: 1852; Tirmizî, Hac 25, Hadis no: 848; Nesâî, Menâsikü'l-hac 78, Hadis no: 2812.

³⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 37.

³⁷² Buhârî, Savm 51, Hadis no: 1968, Edeb 86, Hadis no: 6139; Tirmizî, Zühd 64, Hadis no: 2421; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1026, Hadis no: 1244.

³⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 249.

³⁷⁴ Buhârî, Büyû' 10, Hadis no: 2063. Ayrıca bkz. Buhârî, Kefâlet 1, Hadis no: 2291; Ahmed b. Hanbel, IV, 364, Hadis no: 8818; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 353-354, Hadis no: 5800.

³⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 351, 551.

³⁷⁶ Ebû Gudde, *et-Tetimmât ale'l-Mükıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadis*, s. 101-102.

³⁷⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, s. 548.

etmiştir.³⁷⁸ Ayrıca Süyûtî, Hz. Peygamber'in sükûtî onayları yanında sözlü onaylarını da “*takrîr*” olarak değerlendirmiştir. Mesela, Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) nakledildiğine göre Rasûlullah (sav) bir Ramazan gecesini mescitte bazı kimselerin Übey b. Kâ'b'ın (ö. 33/654 [?]) imâmetinde teravih namazı kıldıklarını görünce “*Doğru yapmışlar! Ne de güzel yapmışlar!*” buyurmuştur.³⁷⁹ Süyûtî, Hz. Peygamber'in buradaki sözlü onayının “*takrîr*” olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁰

Süyûtî (ö. 911/1505) takrîrî sünnet konusundaki bu yaklaşımını *Tedribü'r-Râvî* adlı Nevevî şerhinde de göstermiştir. Süyûtî, Nevevî'nin bu eserinde “*hassaten Hz. Peygamber'e izafe edilen hususlar*” şeklinde ifade ettiği merfû hadis tanımındaki “*hassaten*” kelimesini “*söz, fiil ve takrîr*” şeklinde yorumlamıştır.³⁸¹ Yine Nevevî'nin “*sahâbeden nakledilen söz, fiil ve benzeri hususlar (nahvehû)*” şeklinde ifade ettiği mevkûf hadis tanımındaki “*nahvehû*” kelimesini takrîr olarak ifade etmiştir.³⁸² Aynı şekilde sahâbenin Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe ederek “*Biz, şöyle derdik veya şöyle yapardık.*” gibi ifadeleri Nevevî sadece merfû hadis olarak zikretmiştir. Ancak Süyûtî bu ifadelerin Hz. Peygamber'in takrîrini ifade ettiğini, takrîrin ise merfû hadisin yapısından bir bölümü oluşturduğunu belirterek konuya açıklık getirmiştir.³⁸³

Cemâleddîn el-Kâsimî (1866-1914) hicrî XIV. asırdan başlayıp günümüze kadar devam eden yeni hadis usulü çalışmaları döneminin ilk kaynağı olarak zikredilen *Kavâidü't-Tahtîs* adlı eserinde³⁸⁴ hadis ve sünneti “*Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri*” şeklinde tarif etmiş ancak takrîr konusunda detaya girmemiştir.³⁸⁵

Tâhir el-Cezâirî (1852-1920), hadisi “*Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri*” şeklinde tarif ettikten sonra fiilî sünnetin kapsamında takrîrlerin de olduğunu açıkça ifade etmiştir. O fiile dâhil ettiği takrîri ise, “*Hz. Peygamber'in gördüğü veya öğrendiği bir şeyi reddetmemesi*” şeklinde tanımlamıştır.³⁸⁶ Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre

³⁷⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 101.

³⁷⁹ Ebû Dâvûd, Şehru Ramazân 1, Hadis no: 1377; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 697, Hadis no: 4612.

³⁸⁰ Süyûtî, *Tenvîrî'l-Havâlik Şerhu alâ Muvatta'i Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 136.

³⁸¹ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 94.

³⁸² Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 95.

³⁸³ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 96.

³⁸⁴ İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 230-231. Abdullah Aydın'ın bu dönemi hadis usulü tarihinin “*uyanış dönemi*” olarak ifade etmiştir. Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 349.

³⁸⁵ Cemâleddîn el-Kâsimî, *Kavâidü't-Tahtîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadis*, s. 61, 151.

³⁸⁶ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihün Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, I, 37.

Cezâirî, takrîrî sünnetin varlığını kabul etmiş ancak onu sünnetin müstakil bir bölümü olarak değil fiilî sünnetin kapsamındaki fer'î bir husus olarak değerlendirmiştir.

Mustafa es-Sibâî (1915-1964) sünneti “*Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrîrleri*” olarak tanımlamış ve akabinde sünnetin her bir kısmını misallerle birlikte açıklamıştır. Bu açıklamalarında takrîrî sünneti, “*Hz. Peygamber’in, ashâbından sâdır olan fiilleri hoşnutluk emaresiyle sükût ederek veya güzel bulduğunu ve desteklediğini açıkça belirterek onaylaması*” şeklinde tarif etmiştir.³⁸⁷

Zafer Ahmed Tehânevî’nin (1892-1974) açıklamalarından takrîrî sünneti -net olmamakla birlikte- fiilî sünnete dâhil ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Tehânevî *Kavâid fi Ulûmi’l-Hadis* adlı eserinde hadis ilmini, “*Hz. Peygamber’in akvâl, ef’âl ve ahvâlini tanıtan ilim*” şeklinde tanımlamış,³⁸⁸ hadis ilminin konusunun ise Hz. Peygamber’in söz ve fiilleri olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁹ Tehânevî başka bir yerde ise merfû hadisi “*Hz. Peygamber’e izafe edilen söz, fiil ve takrîr*” olarak tarif etmiştir.³⁹⁰ Tehânevî, eserin başka bir yerinde de sahâbenin, Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe ederek “*şöyle yapardık veya şöyle yapılırdı*” gibi ifadelerinin “*takrîr*” olduğunu ifade etmiştir. O, bu gibi ifadelerin merfû hadis olması sebebiyle hüccet olduğunu da belirtmiştir.³⁹¹

Subhî es-Sâlih (1926-1986),³⁹² Nûreddin Itr³⁹³ ve Ebû Zehv³⁹⁴ gibi isimler de sünneti, “*Hz. Peygamber’e isnat edilen söz, fiil, takrîr ve vasıflar*” şeklinde tarif ederek takrîrî sünnete, tanımda olduğu şekliyle yer vermişlerdir.

Takrîrî sünnet konusundaki en net açıklamalardan biri Abdülfettâh Ebû Gudde’ye (1917-1997) aittir. Abdülfettâh Ebû Gudde, merfû hadisi “*Hz. Peygamber’e nispet edilen söz ve fiiller*” şeklinde tarif eden Zehebî’nin (ö. 748/1348) bu tanımını, takrîre yer vermediği gerekçesiyle eksik bulmuş,³⁹⁵ ayrıca takrîrî sünnetin sadece Hz. Peygamber’in sükûtu olarak tanımlandırılmasının da yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Ona göre takrîrî sünnetin kapsamında Hz. Peygamber’in sükûtu ve tebessümü yanında

³⁸⁷ Sibâî, *es-Sünne ve Mekânetühâ fi’t-Teşrîil-İslâmî*, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1976, s. 47-48.

³⁸⁸ Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmi’l-Hadis*, s. 22.

³⁸⁹ Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmi’l-Hadis*, s. 23.

³⁹⁰ Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmi’l-Hadis*, s. 38.

³⁹¹ Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmi’l-Hadis*, s. 127.

³⁹² Subhî es-Sâlih, *Ulûmü’l-Hadis ve Mustalahu*, s. 3.

³⁹³ Itr, *Menhecü’n-Nakd fi Ulûmi’l-Hadis*, s. 28-29.

³⁹⁴ Ebû Zehv, *el-Hadis ve’l-Muhaddisün*, er-Riâseti’l-Âmme li’l-İdâratî’l-Buhûsi’l-İlmiyye ve’l-İftâ ve’l-Da’ ve ve’l-İrşâd, Riyâd, 1984, s. 9-11.

³⁹⁵ Zehebî, *el-Mûkıza fi İlmi Mustalahi’l-Hadis*, s. 41.

sözlü onayları da yer almaktadır. O bu görüşlerinin doğruluğunu ispatlamak için ise İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) takrîrî sünnet konusundaki bakış açılarına yer vermiştir.³⁹⁶

Takrîrî sünnet, tanım ve içerik olarak ülkemizdeki hadis usulü çalışmalarında daha detaylı işlenmiştir. Ülkemizde telif edilen hadis usulü eserlerinde sünnet, “Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrîrleri” olarak tanımlanarak takrîrler, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul edilmiş, ayrıca takrîrî sünnetin tanımı ve kısımları, ilgili misallerle birlikte işlenmiştir. Mesela takrîrî sünnet, Abdullah Aydınlı’nın ifadeleriyle, “Hz. Peygamber’in Müslümanlar tarafından bir şeyin yapıldığını gördüğü veya işittiği hâlde bunu yasaklamaya veya hoş karşılamamaya dair hiçbir şey söylememiş olmaları yahut bunu söz veya davranışlarıyla onaylamaları” şeklinde tarif edilmiştir.³⁹⁷ Bu tanım benzer muhtevada olmak üzere Talât Koçyiğit (1927-2011),³⁹⁸ Ali Yardım (1939-2006),³⁹⁹ İsmail Lütfi Çakan,⁴⁰⁰ Ahmet Yücel,⁴⁰¹ Salahattin Polat⁴⁰² tarafından da ifade edilmiştir. Ayrıca bu tanımdan hareketle takrîrî sünnet, “sarih takrîr” ve “zımnî takrîr” olarak ikiye ayrılmıştır. Sarih takrîrler “Hz. Peygamber’in sözlü onayları”, zımnî takrîrler ise “Hz. Peygamber’in sükûtî onayları” şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁰³ Buna mukabil, Ahmed Naim (1872-1934)⁴⁰⁴ ve Mücteba Uğur (1936-2005)⁴⁰⁵ ise takrîrî sünneti, sadece Hz. Peygamber’in sükûtî onayları olarak anlamlandırmışlardır.

Takrîrî Sünnetin Kavramlaşma Süreciyle İlgili Değerlendirme

Takrîrî sünnetin kavramlaşma sürecindeki öncelikli ve en etkin rol Hz. Peygamber (sav) ve sahâbeye ait olmuştur. Hz. Peygamber (sav) ve sahâbenin karşılıklı iletişimleri yanında, sahâbenin konuyla ilgili nakil ve aktarımlarının işaretiyle takrîrî sünnet, ilmî hiyerarşi içinde yer almıştır.

Tâbiûn ve sonrasındaki İmam Şâfî’ye (ö. 204/820) kadar olan dönemde İslâm âlimleri usul ve fûrû metodolojilerini temellendirmede takrîrî sünnete dair rivayetlere

³⁹⁶ Bkz. Ebû Gudde, *et-Tetimmât ale'l-Mûkıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadis*, s. 97-98.

³⁹⁷ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 304.

³⁹⁸ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 9-10.

³⁹⁹ Yardım, *Hadis I-II*, I, 32-33.

⁴⁰⁰ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 27.

⁴⁰¹ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 31-32, 37.

⁴⁰² Polat, “Hadis İlmi: Temel Kavramları ve Alt Dalları”, *Hadis Tarihi ve Usulü*, s. 4.

⁴⁰³ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 27; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 32.

⁴⁰⁴ Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 6-7.

⁴⁰⁵ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 368, 387-388.

yer vermişler ancak lafzî ve ıstilahî anlamda takrîrden bahsetmemişlerdir. Bu dönemde takrîrî sünnete daha çok “*terkü'n-nekîr*” kavramıyla atıfta bulunulmuştur.

Takrîrî sünnet ilk telif edilen fıkıh ve hadis usulü eserlerinde daha çok “*ikrâr*” kelimesiyle ifade edilmiş zaman zaman “*takrîr*” kelimesi de kullanılmıştır. Daha sonraki eserlerde ise daha çok “*takrîr*” kelimesi kullanılmıştır.

Takrîrî sünnete lafız düzeyinde ilk defa yer veren İmam Şâfiî (ö. 204/820) olmuştur. İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in onaylarını ifade etmek için “*ikrâr*” kelimesini ıstilahî anlamda kullanmış ancak ıstilahî olarak bir tanım yapmamıştır. İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in sözlü onaylarını da “*takrîr*” olarak değerlendirmiştir.

Takrîrî sünnetin ıstilahî anlamdaki ilk tanımını ise Hanefî fakihi Cessâs (ö. 370/981) yapmıştır. Cessâs fiilî sünnete dâhil ettiği ve “*ikrâr*” kelimesiyle ifade ettiği takrîrî sünneti “*Hz. Peygamber'in, huzurunda yapılan bir fiile engel olmaması*” şeklinde tarif etmiştir.⁴⁰⁶ Zerkeşî (ö. 794/1392) *el-Bahru'l-Muhît* adlı eserinde Muhâsibî'ye (ö. 243/857) ait ıstilahî anlamda takrîrî sünnet tanımına yer vermekle birlikte⁴⁰⁷ Muhâsibî'nin günümüze ulaşan eserlerinde böyle bir kaydın olmaması bu konuda net bir şey söylemeyi mümkün kılmamaktadır. Dolayısıyla bu konuda Cessâs'ı incelemek daha isabetli görülmektedir.

Hanbelî usulcü Tûfi (ö. 716/1316) takrîrî sünnetin tanımına yeni bir açılım kazandırmıştır. Tûfi, takrîrî sünneti “*Hz. Peygamber'in söylenen bir sözü veya işlenen bir fiili reddetmeden veya tebessüm ederek, güzel bularak ya da överek takrîr etmesi*” şeklinde tanımlayarak⁴⁰⁸ sözlü onayları da takrîr olarak değerlendirmiştir. Tespitimize göre tanım düzeyinde böylesi bir yaklaşım ilk defa Tûfi'ye ait olmuştur.

İbn Hacer (ö. 852/1449) takrîrî sünnetin muhtevasına yeni kavramlar dâhil etmiştir. İbn Hacer takrîrî sünneti, tasrîhen merfu takrîr ve hükmen merfû takrîr şeklinde ikiye ayırmıştır. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ise takrîrî sünneti, sarîh ve hükme takrîr olarak ikiye ayırarak takrîrî sünnet konusunda âdetâ son noktayı koymuştur. Ali el-Kârî'nin bu yaklaşımı zamanla ulemâ nezdinde kabul görmüş ve günümüzde, gerek ülkemizde gerekse ülkemiz dışındaki büyük bir çoğunluk tarafından benimsenmiştir.

⁴⁰⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III, 235.

⁴⁰⁷ Bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 201.

⁴⁰⁸ Bkz. Tûfi, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 62.

1.4. TAKRİRİ SÜNNETİN KAYNAKLARI

Takrîrî sünnetin kaynaklarını, Hz. Peygamber'in onay ve tasviplerine temel teşkil eden unsurlar oluşturmaktadır. Bu unsurların ise şer'î ve beşerî olmak üzere iki yönü vardır. Çünkü takrîre konu olan söz veya fiiller bir şahıs veya topluluğa ait olduğu için beşerî, bu söz veya fiilleri Hz. Peygamber'in neye göre takrîr ettiği ise şer'î bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı takrîrî sünnetin kaynaklarını, şer'î ve beşerî olarak ikiye ayırmanın mümkün olduğu düşünülebilir.

1.4.1. Takrîrî Sünnetin Şer'î Kaynakları

Bir şahıs veya topluluğa ait söz veya fiillerin Hz. Peygamber (sav) tarafından onaylanarak sünnet vasfı kazanması şer'î bir kaynağa dayanmaktadır. Çünkü ulemânın ittifakıyla bâtili onaylaması muhâl olan Hz. Peygamber (sav), huzurunda veya gıyabında vâki olan söz veya fiilleri dinî meşruiyet ilkesine göre takrîr etmiştir. Bir söz veya fiilin dinen meşru oluşu ise Hz. Peygamber (sav) açısından bakıldığında vahiy veya içtihatla sabit olmaktadır. Nitekim ulemâ, takrîre dayalı bazı rivayetleri değerlendirirken bu hususa işaret etmiştir.

Mesela rivayetlere göre ezan Abdullah b. Zeyd (ö. 32/653) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) rüyalarının⁴⁰⁹ Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmesiyle meşruiyet kazanmıştır.⁴¹⁰ Hz. Peygamber'in bu konudaki takrîrinin kaynağının vahiy veya içtihat olduğu ifade edilmiştir.⁴¹¹

Konuyla ilgili diğer bir rivayet şöyledir: Hz. Peygamber (sav) bir gün hutbesinde “Allah Teâlâ'nın Mekke'yi haram kıldığını bundan dolayı otunun koparılmamasını, ağacının kesilmemesini ve avının ürkütülmemesini” bildirmiştir. Bunları duyan Abbâs, “Yâ Rasûlallah! İzhır otu hariç olsun. Çünkü biz onu dökümlerimizde ve kabirlerimizde kullanırız.” deyince Hz. Peygamber (sav) “İzhır otu hariç.” buyurmuştur.⁴¹²

⁴⁰⁹ Ebû Dâvûd, Salât 27, 28, Hadis no: 498, 499; Tirmizî, Salât 25, Hadis no: 189; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 575, Hadis no: 1835; Ahmed b. Hanbel, VI, 661-662, Hadis no: 16925.

⁴¹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûin an-Rabbi'l-Âlemîn*, III, 539; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 95; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, h. 1394, IV, 129; Heyet, *Hadislerle İslâm*, II, 305.

⁴¹¹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 102; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 98; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 157.

⁴¹² Buhârî, Cenâiz 76, Hadis no: 1349; Müslim, Hac 445, Hadis no: 135; Nesâî, Menâsikü'l-hac 110, Hadis no: 2871. Hadisin diğer tarihlerden rivayetleri için Bkz. Buhârî, İlim 39, Hadis no: 112; Ebû Dâvûd, Menâsik 89, Hadis no: 2017; İbn Mâce, Menâsik 103, Hadis no: 3109.

Bu rivayette Abbâs b. Abdülmuttalib'in (ö. 32/653) ızdır otunun harem yasağından istisna edilmesi talebi Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir.⁴¹³ Ancak Hz. Peygamber'in bu talebi vahye göre mi yoksa kendi içtihadına göre mi takrîr ettiği tartışılmıştır. Bazı ulemâya göre bu talep vahye göre takrîr edilirken, bazı ulemâya göre ise burada Hz. Peygamber'in içtihadının belirleyici olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁴

Bu açıklamalarda görüldüğü üzere ulemâ takrîrî sünnetin şer'î kaynağı konusunda vahiy veya içtihat eksenli bir yaklaşım ortaya koymuşlar, ancak bunun tespitini kendi içtihatlarına göre belirlemeye çalışmışlardır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) söz, fiil ve takrîrlerini vahiy olup olmama açısından bir tasnife tâbi tutmadığı için takrîr ettiği söz veya fiillerin vahye mi yoksa Hz. Peygamber'in kendi içtihadına mı dayandığının tespitini yapmak içtihadı bağı bir konudur.

Bu değerlendirmelerden anlaşıldığına göre takrîrî sünnetin şer'î kaynağının neliği sünnetin, vahiy ve Hz. Peygamber'in içtihadıyla ilişkisini konu edinen yaklaşımlarla doğrudan ilgilidir. Bu konudaki görüşler başlıca üç kısımda değerlendirilmektedir:

a. Sünnet tamamen vahye dayanmaktadır: İbn Hibbân (ö. 354/965),⁴¹⁵ İbn Hazm (ö. 456/1064),⁴¹⁶ Ebu'l-Bekâ (ö. 1095/1684)⁴¹⁷ ve Muhammed Ebû Zehv⁴¹⁸ bu görüştedir.

b. Sünnet tamamen Hz. Peygamber'in içtihadına dayanmaktadır: Suphî es-Sâlih (1926-1986),⁴¹⁹ Seyyid Süleyman en-Nedvî (1884-1953)⁴²⁰ ve M. Said Hatipoğlu⁴²¹ bu yaklaşımın başlıca isimleridir.

c. Sünnet kısmen vahye, kısmen de Hz. Peygamber'in içtihadına dayanmaktadır: İbn Kuteybe (ö. 276/889),⁴²² Nevevî (ö. 676/1277),⁴²³ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.

⁴¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 59; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XXV, 101.

⁴¹⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IX, 180; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 235; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 59; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 473; Şebbîr Ahmed el-Osmânî, *Fethu'l-Mülhim bi Şerhi Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2006, VI, 506.

⁴¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 189-190.

⁴¹⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 96-98.

⁴¹⁷ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 722.

⁴¹⁸ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, s. 11.

⁴¹⁹ Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-Hadîs ve Mustalahu*, s. 301-303.

⁴²⁰ Seyyid Süleyman en-Nedvî, *Tahkîku Ma'na's-Sünneti ve Beyânü'l-Hâceti İleyhâ*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kâhire, h. 1377, s. 16.

⁴²¹ M. Said Hatiboğlu, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s. 28-39.

⁴²² İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, el-Mektebü'l-İslâmî/Müessesetü'l-İşrâk, Beyrut/Davha, 1999, s. 282-283.

1176/1762),⁴²⁴ Abdülğanî Abdülhâlık⁴²⁵ ve Muhammed Ebû Şehbe⁴²⁶ bu görüşü savunan başlıca isimlerden bazılarıdır. Ülkemizde de Saffet Sancaklı,⁴²⁷ Ahmet Keleş,⁴²⁸ M. Hayri Kırbaçoğlu,⁴²⁹ Ali Osman Koçkuzu,⁴³⁰ Mehmet Erdoğan,⁴³¹ Necati Kara⁴³² ve Mustafa Genç⁴³³ gibi önemli isimler bu görüşü benimsemişlerdir. Bu son görüş Hz. Peygamber'in nebevî ve beşerî vasıfları birlikte değerlendirildiğinde daha isabetli ve tutarlı görülmektedir.

Sünnetin kaynağı konusundaki bu üç yaklaşım takrîrî sünnete uygulandığında aynı şeyleri bu konuda da söylemek mümkündür.⁴³⁴ Ancak üçüncü görüşün daha isabetli olması sebebiyle takrîrî sünnetin şer'î kaynağının kısmen vahiy, kısmen de Hz. Peygamber'in içtihadına dayandığını söylemek daha tutarlı görülmektedir.

1.4.2. Takrîrî Sünnetin Beşerî Kaynakları

Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilerek sünnet vasfı kazanan hususlar bir şahıs veya topluluğa ait söz veya fiillerdir. Bundan dolayı olsa gerektir ki bazı kaynaklarda takrîrî sünnet, sözlerin ve fiillerin takrîri olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁴³⁵ Buna göre takrîrî sünnetin beşerî kaynaklarını genel olarak bir şahıs veya topluluğa ait söz veya fiiller olarak iki kısımda ifade etmek mümkündür. Ancak hem söz ve fiillerin hem de bunların isnat edidiği şahıs ve toplumların farklı karakterlere sahip olması nedeniyle bu iki kaynağı nitelik ve niceliklerine göre muhtelif kısımlarda ifade etmek kanaatimizce daha uygun görülmektedir. Dolayısıyla takrîrî sünnetin beşerî kaynağı olan unsurları şöyle ifade etmemiz mümkündür:

⁴²³ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XV, 169.

⁴²⁴ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-Bâliğa*, Dâru'l-Ceyyid, Beyrut, 2005, I, 223-224.

⁴²⁵ Abdülğanî Abdülhâlık, *Hücciyetü's-Sünne*, ed-Dâru'l-Âlemiyye, Riyâd, 1995, s. 340-341.

⁴²⁶ Muhammed Ebû Şehbe, *Difâu ani's-Sünneti ve Reddû Şübehi'l-Müsteşrikîn ve Küttâbi'l-Muâsırîn*, Mektebetü's-Sünne, y.y., t.y., s. 5.

⁴²⁷ Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, s. 106; Saffet Sancaklı, "Sünnet Vahiy İlişkisi", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 43, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2007, s. 28.

⁴²⁸ Ahmet Keleş, "Sünnet Vahiy İlişkisi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Diyarbakır, 1999, s. 180-189.

⁴²⁹ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 237.

⁴³⁰ Ali Osman Koçkuzu, *Hadisde Nâsîh-Mensûh*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1985, s. 10-13.

⁴³¹ Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 69.

⁴³² Necati Kara, *Kur'ân Sünnet Bütünlüğü*, İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1995, s. 216-230.

⁴³³ Mustafa Genç, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 245-249.

⁴³⁴ Ali Çelik, "Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 43, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2007, s. 34-35.

⁴³⁵ Bkz. İbn Akîl, *el-Vâzih fî Usûli'l-Fıkh*, I, 41; Kelvezânî, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh*, I, 15; Ukberî, *Risâle fî Usûli'l-Fıkh*, s. 18; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl İlä Tahkîki İlmî'l-Usûl*, I, 222; Abdülkerim en-Nemle, *el-Mühezzeb fî İlmî Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1999, II, 836.

1.4.2.1. Sahâbenin Sözlere

Takrîrî sünnetin en önemli kaynaklarından biri sahâbenin sözlere dir. Allah Rasûlü (sav), ashâbın gerek kendi huzurunda söylediği, gerekse gıyabında söyleyip kendine ulaşan meşru dairedeki dinî ve dünyevî nitelikli sözlere ni sükûtî, fiilî ve kavli olarak takrîr etmiş ve bu husus takrîrî sünnetin en önemli kaynaklarından biri olmuştur.

Mesela, Mâiz b. Mâlik Hz. Peygamber'e gelerek zina ettiğini itiraf etmiş, ancak Rasûlullah (sav) bu itirafı dikkate almamıştır. Bunun üçüncü defa tekrarlaması üzerine Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ona, "Eğer dördüncü defa da itirafta bulunursan Rasûlullah (sav) seni recmeder." demiştir. Mâiz dördüncü defa itirafta bulununca Rasûlullah (sav) onun recmedilmesini emretmiştir.⁴³⁶ Bu hadis, zina haddini uygulamada zina edenin dört defa ikrârda bulunmasını şart koşan Hanefî⁴³⁷ ve Hanbelîlerin⁴³⁸ delillerinden biridir. Çünkü bu rivayette Hz. Peygamber (sav), Ebû Bekir'in, Mâiz'e yönelik sözlere ni bir şey demeyerek onu takrîr etmiştir.⁴³⁹

Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav) Hassân b. Sâbit (ö. 60/680[?]) ve Kâ'b b. Züheyr (ö. 24/645 [?]) gibi şairlerin şiirlerini takrîr etmiş ve onları övmüştür.⁴⁴⁰ Mesela, Kâ'b b. Züheyr, "Muhakkak ki Peygamber, kendisiyle aydınlanan, Allah'ın çekilmiş yalın kılıçlarından bir kılıçtır." beytini okuyunca Hz. Peygamber (sav) üzerindeki Yemen cübbesini çıkarıp ona takdim etmiştir.⁴⁴¹ Yine Hassân b. Sâbit'e "Müşrikleri şiirinle hicvet, Cebrâil seninle birliktedir." diyerek teşvik etmiş⁴⁴² ve "Allah'im! Onu Rûhu'l-Kudüs'le destekle." diye ona dua etmiştir.⁴⁴³

Bazı rivayetlerde ise sahâbenin bir konu hakkındaki sözü Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe edilerek anlatılmıştır. Bu tarz rivayetlerde sahâbenin sözünün Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edildiği anlatılmak istenmiştir. Mesela, Abdullah b.

⁴³⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 67, Hadis no: 42.

⁴³⁷ Kudûrî, *et-Tecrid*, Dâru's-Selâm, Kâhire, 2004, XI, 5886; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir ale'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, V, 205.

⁴³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, XII, 355; Buhârî, *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, VI, 98-99.

⁴³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, XII, 355; Ukberî, *Risâle fi Usûli'l-Fıkh*, s. 18; İbn Akîl, *el-Vâzih fi Usûli'l-Fıkh*, I, 41; Kelvezânî, *et-Temhid fi Usûli'l-Fıkh*, I, 15; Abdülkerîm en-Nemle, *el-Mühezzeb fi İlmi Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, II, 836.

⁴⁴⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 262-263.

⁴⁴¹ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fi-Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, IV, 449-451.

⁴⁴² Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Hadis no: 3213; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 153, Hadis no: 2486.

⁴⁴³ Buhârî, Salât 68, Hadis no: 453, Bed'ü'l-halk 6, Hadis no: 3212; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 151, 152, Hadis no: 2485; Nesâî, Mesâcîd 24, Hadis no: 712.

Ömer (ö. 73/692) şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber (sav) zamanında insanları fazilet derecelerine göre sıralar, önce Ebû Bekir, sonra Ömer b. Hattâb, sonra da Osman b. Affân insanların en hayırlısıdır, derdik.⁴⁴⁴ Bu rivayette sahâbenin, ilk üç halifenin fazilet sıralamasına dair kanaatlerinin, Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü ilgili sözün Hz. Peygamber (sav) hayatta iken söylendiğinin ifade edilmesi bu konuda takrîre işaret etmektedir.⁴⁴⁵

1.4.2.2. Sahâbenin Fiilleri

Takrîrî sünnetin en önemli kaynaklarından biri de sahâbenin fiilleridir. Bu fiiller yapı ve içerik olarak çok değişkenlik gösterse de nitelik olarak dinî ve dünyevî alan dâhilindedir. Dolayısıyla sahâbenin takrîr edilen fiilleri, dinî ve dünyevî konularla ilgili meşru uygulamaları kapsamaktadır. Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir:

a. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle demiştir: Biz, Rasûlullah zamanında, fitır sadakasını bayram günü, bir sa' gıda maddesi olarak verirdik. Gıda maddelerimiz, arpa, kuru üzüm, kurutulmuş yoğurt ve kuru hurma idi.⁴⁴⁶

Bu hadiste sahâbenin fitır sadakasının miktarı ve verilmiş şekliyle ilgili uygulamasının Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe edilerek anlatılması söz konusu uygulamayı Hz. Peygamber'in bildiğini ve takrîr ettiğini göstermektedir.⁴⁴⁷ Nitekim sahâbenin bir fiili, Hz. Peygamber (sav) zamanına izafe ederek anlatması "*hükmen merfû takrîr*" olarak kavramlaştırılmıştır.⁴⁴⁸

b. Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ve Râfi' b. Hadîc'den (ö. 73/692) şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (sav), Medine'ye geldiğinde hurma ağaçlarında çalışan bazı kimseleri görmüş ve onların ne yaptıklarını sormuştu. Ona, erkek hurma filiziyle, dişisini aşladıklarını söylediklerinde Hz. Peygamber (sav), "*Onun bir fayda vereceğini zannetmiyorum, bunu yapmasalar belki daha iyi olur.*" buyurdu. Bunun üzerine onlar

⁴⁴⁴ Buhârî, Fedâilü's-sahâbe 4, Hadis no: 3655; Tirmîzî, Menâkıb 18, Hadis no: 3707; Ebû Dâvûd, Sünnet 8, Hadis no: 4627, 4628; Ahmed b. Hanbel, III, 92, Hadis no: 4901.

⁴⁴⁵ Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-Tezkira*, II, 140; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 20-21; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVI, 246; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'it-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y., X, 201-202.

⁴⁴⁶ Buhârî, Zekât 76, Hadis no: 1510; Müslim, Zekât 17, Hadis no: 985; Ebû Dâvûd, Zekât 20, Hadis no: 1616; Nesâî, Zekât, 38, Hadis no: 2508; İbn Mâce, Zekât 21, Hadis no: 1829.

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 436; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 160; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 50; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 88.

⁴⁴⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, s. 106-107; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, s. 314-315.

da bundan vazgeçtiler; ancak bu sefer hurmaların meyveleri az, verimleri düşük oldu. Kendisine durum anlatıldığında o, şöyle buyurdu: “Ben ancak bir beşerim. Size dininiz hakkında bir şey emredersem onu hemen alın! Kendi görüşümle bir şey emredersem, takdir edersiniz ki ben de bir insanım.”⁴⁴⁹ Hadisin Hz. Âişe (ö. 58/678) rivayetinde ise Hz. Peygamber (sav), “Siz dünya ile ilgili işlerinizi daha iyi bilirsiniz.” buyurdu.⁴⁵⁰

Bu rivayette Hz. Peygamber (sav) Medinelilerin hurma aşılama tekniğini takrîr etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) kendi tahminine göre verdiği görüşün hurma verimini azaltması üzerine hurma aşılama işinde uygulanagelen yönteme devam edilmesi gerektiğine zımnen müsaade etmiştir.⁴⁵¹

1.4.2.3. Sahâbenin İçtihatları⁴⁵²

İslâm ulemâsının ekserisine göre Hz. Peygamber’in gerek huzurunda gerekse gıyabındaki sahâbe içtihatları caizdir ve bu husus gerçekleşmiştir.⁴⁵³ Bu içtihatlar takrîrî

⁴⁴⁹ Müslim, Fedâil 139, 140, Hadis no: 2361, 2362; Hadis no: Ahmed b. Hanbel, I, 450-451, Hadis no: 1411, 1415; İbn Mâce, Rühûn 15, Hadis no: 2470; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Dâru’l-Hicr, y.y., 1999, I, 186, Hadis no: 186; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 202, Hadis no: 23.

⁴⁵⁰ Müslim, Fedâil 141, Hadis no: 2363; Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1994, IV, 424, Hadis no: 1722. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Rühûn 15, Hadis no: 2471.

⁴⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *’l-lâmü’l-Muvakkûn an-Rabbi’l-Âlemîn*, IV, 255.

⁴⁵² Hz. Peygamber (sav) zamanında sahâbenin içtihatla bulunması ulemâ nezdinde ihtilafli bir konudur. Bu konu hakkındaki görüşler şöyledir: (Konuyla ilgili detaylı bilg için bkz. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996 s. 40-44; Sahip Beroje, “Hz. Peygamber’in Sahâbe İctihatları Karşısındaki Tavrı”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 1, Bahar 2008, s. 125-134.)

a. Hz. Peygamber (sav) zamanında ashâbın içtihadı mutlak olarak caizdir. Hz. Peygamber’in huzurunda veya gıyabında olması hüküm olarak ayındır. Ulemânın ekserisi bu görüştedir. (Bkz. Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, IV, 212; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh*, VI, 220; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 40-44.)

b. Hz. Peygamber (sav) zamanında sahâbenin içtihadı mutlak olarak caiz değildir. Mu’tezile âlimlerinden Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Hâşim el-Cübbâî bu görüştedir. (Bkz. Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh*, VI, 220; Şevkânî, *İrşâdu’l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi’l-Usûl*, II, 1050.) Bazı kaynaklarda bu iki âlime göre Hz. Peygamber (sav) zamanında içtihadın gerçekleşmediği ve bu sebeple cevazın mümkün olmadığı da ifade edilmiştir. (Bkz. Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli’l-Fıkh*, Müessesetü’r-Risâle, y.y., t.y., VI, 18-19; Ebu’l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu’temed fî Usûli’l-Fıkh*, el-Ma’hedü’l-İlmi’l-Fransi li’d-Dirâsati’l-Arabiyye, Dimeşk, 1964, II, 765.)

c. Sahâbenin sadece Hz. Peygamber’in gıyabındaki içtihatları caizdir. Hanbelî fakihî İbn Hâmid bu görüştedir. (Bkz. İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli’l-Fıkh*, II, 919.) Ayrıca Gazzâlî, sahâbenin, Hz. Peygamber’in yanında değil gıyabında içtihat ettiğini belirterek bu görüşte olduğuna işaret etmiştir. (Bkz. Gazzâlî, *el-Menhûl min Ta’likâti’l-Usûl*, Dâru’l-Fıkr, Dimeşk, 1980, s. 468.)

d. Sahâbenin içtihatları belirli şartlarda caizdir. Bu görüşte olanlara göre sahâbenin Hz. Peygamber’in gıyabındaki değil de huzurundaki içtihatları Hz. Peygamber’in izni dâhilinde caizdir. Kelvâzânî, Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, Şîrâzî ve İbn Kudâme bu görüştedir. (Bkz. Kelvâzânî, *et-Temhîd fî Usûli’l-Fıkh*, III, 425; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli’l-Fıkh*, V, 1590-1593; Şîrâzî, *Şerhu’l-Lüma’*, II, 1089; İbn Kudâme, *Ravdatü’n-Nâzir ve Cünnetü’l-Münâzir fî Usûli’l-Fıkh*, III, 966.) İbn Hazm’a göre ise sahâbenin içtihadı mübah konularda caizdir. (Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, V, 131-132.) İbn Fûrek ise bu konuda Hz. Peygamber’in takrîrinin olmasını şart koşmuştur. (Bkz. Şevkânî, *İrşâdu’l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi’l-Usûl*, II, 1050.)

sünnetin en önemli kaynakları arasındadır. İbadetler de dâhil olmak üzere şer'î hususlarla ilgili sahâbenin kavli ve fiilî içtihatları Hz. Peygamber'in takrîriyle sünnet vasfı kazanmıştır. Bu içtihatları sahâbenin içtihat esnasında Hz. Peygamber'e olan konumu itibariyle iki kısımda ele almak mümkündür:

1. Hz. Peygamber'in Huzurundaki Sahâbe İchtihatları

Ashâb-ı kirâm, Hz. Peygamber'in huzurunda çeşitli görüşler serdetmişler, fetvalar vermişler, içtihatla bulunmuşlar ve bazı davalarda hükümler vermişlerdir.⁴⁵⁴ Bu içtihatlar takrîrî sünnetin muhtevasında önemli bir konumu teşkil etmiştir. Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir:

a. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Kurayza oğulları Sa'd b. Muâz'ın hükmüne razı olup kalelerinden inince Rasûlullah (sav) gelmesi için Sa'd'a haber gönderdi. Sa'd, Hz. Peygamber'e yakın bir yerdeydi. Derken bir eşek üzerinde çıkageldi. Sa'd onlara yaklaşınca Hz. Peygamber (sav), "*Seyyidiniz için ayağa kalkın.*" buyurdu. Sa'd geldi ve Rasûlullah'ın yanına oturdu. Rasûlullah (sav) ona, "*Bunlar senin hükmüne razı olup teslim oldular.*" buyurdu. Sa'd b. Muâz, "*Bunların erkeklerinin öldürülmelerine, kadın ve çocuklarının esir edilmelerine hükmediyorum.*" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), "*Sen onlar hakkında Melik olan Allah'ın hükmüne göre hüküm verdin.*" buyurdu.⁴⁵⁵

Hz. Peygamber'in huzurunda sahâbenin içtihatla bulunmasını caiz görenlerin delillerinden biri bu hadistir. Çünkü bu hadiste Hz. Peygamber (sav), Sa'd b. Muâz'ın Kurayza oğulları hakkındaki hükmünü takrîr etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (sav), Kurayza oğullarının kendileri hakkında Sa'd b. Muâz'ın hükmetmesi taleplerini olumlu karşılamıştır. Eğer Hz. Peygamber'in huzurunda içtihatla bulunmak caiz olmasaydı, Hz. Peygamber (sav) onların bu konudaki tekliflerini kabul etmezdi.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Bkz. Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, IV, 212; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, VI, 220; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, II, 1050; Sirâceddin el-Urmevî, *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988, II, 284; Tâceddîn el-Urmevî, *el-Hâsıl mine'l-Mahsûl*, Câmîatü Karyûnus, Bingazi, 1994, II, 1004.

⁴⁵⁴ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 251.

⁴⁵⁵ Buhârî, Cihâd ve siyer 168, Hadis no: 3043; Müslim, Cihâd ve siyer 64, Hadis no: 1768. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990, III, 189-190. Hadis Câbir b. Abdullah'dan da rivayet edilmiştir. Bkz. Tirmizî, Siyer 29, Hadis no: 1588.

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 480; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, II, 1052-1053; Mennâ' el-Kattân, *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1996, s. 128-129. Ayrıca bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, II, 356.

b. Ebû Katâde (ö. 54/674) şöyle anlatmıştır: Huneyn yılında Hz. Peygamber'le birlikte yola çıktık. Düşmanla karşılaştığımız zaman Müslümanlarda bir dağılma oldu. O esnalarda bir müşriği, Müslümanlardan birinin üzerinde gördüm. Hemen ona dönerek arkasından yanına geldim, kılıçla boynuna vurdum. Ancak birden dönerek beni öyle bir yakalayıp sıkmaya başladı ki o anda ölümün kokusunu hissettim. Ancak ölümü vâki olunca beni bıraktı. Derken Ömer b. Hattâb'la karşılaştım. (Müslümanların dağılmış hâline işaretlerle) *“Bu insanlara ne oluyor?”* dedim. Ömer, *“Bu Allah'ın takdiridir.”* diye cevap verdi. Sonra insanlar tekrar döndüler. Rasûlullah (sav) oturdu ve *“Bir kimse bir düşmanı öldürür ve buna dair bir delili olursa onun üzerindeki eşyası onun olur.”* buyurdular. Bu söz üzerine ben ayağa kalkarak, *“Bana kim şahitlik edecek?”* dedim, sonra oturdum. Hz. Peygamber (sav) ikinci defa aynı sözleri söylediler. Ben yine ayağa kalktım ve *“Bana kim şahitlik edecek?”* dedim, sonra oturdum. Hz. Peygamber üçüncü defa yine aynı sözleri söyleyince ben tekrar ayağa kalktım. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), *“Sana ne oldu Ey Ebû Katâde?”* diye sordu. Ben olanları kendisine anlatınca topluluğun içindeki bir adam, *“Yâ Rasûlallah! Ebû Katâde doğru söylüyor. Öldürülen düşmanın yanındaki eşyaları bendedir. Bu konuda onu başka şeye razı et.”* dedi. Ancak Ebû Bekir, *“Allah'a yemin olsun ki bu olamaz. Çünkü Rasûlullah, Allah ve Rasûlü yolunda aslanlar gibi savaşan bir kimsenin hakkını sana veremez.”* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *“Doğru söyledi. Eşyaları ona ver.”* buyurdu. O da eşyaları bana verdi. Sonra ondan elde ettiğim zırhı sattım ve onunla Benî Selime'de bir bahçe satın aldım. İslâm'da ilk edindiğim mal budur.⁴⁵⁷

Hz. Peygamber'in huzurunda sahâbenin içtihatla bulunmasını caiz görenlerin delillerinden biri de bu hadistir. Çünkü Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Peygamber'in yanında Ebû Katâde'nin hakkı olan bir konuda hüküm vermiş ve Hz. Peygamber (sav) bu hükmü takrîr etmiştir.⁴⁵⁸

2. Hz. Peygamber'in Gıyabındaki Sahâbe İctihatları

Ashâb-ı kirâm savaş, emirlik, öğretmenlik, yolculuk gibi çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'den uzakta buldukları zaman hükmünü bilmedikleri konularda içtihatla

⁴⁵⁷ Buhârî, Meğâzî 55, Hadis no: 4321; Müslim, Cihâd 41, Hadis no: 1751; Ebû Dâvûd, Cihâd 136, Hadis no: 2717; Muvatta, Cihâd 18, Hadis no: 1069.

⁴⁵⁸ İbn Firkâh, *Şerhu'l-Varakât*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1997, s. 211; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 480; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, II, 1053.

bulunarak çözümler üretmişlerdir.⁴⁵⁹ Sahâbenin İslâm'ı yaşamaya dönük bu şekildeki zihnî faaliyetleri genel itibariyle Hz. Peygamber'in takdirini kazanmıştır.

Sahâbenin, Hz. Peygamber'in gıyabındaki içtihadî faaliyetleri, Hz. Peygamber'in onayıyla takrîrî sünnetin içeriğinde yer bulmuştur. Dolayısıyla bu şekildeki sahâbe içtihatları, takrîrî sünnetin en önemli kaynakları arasında zikredilmiştir. Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir:

a. Amr b. Âs (ö. 43/664) şöyle anlatmıştır: Zâtü's-Selâsil Gazvesi'nde⁴⁶⁰ iken soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Gusledersem hastalanıp öleceğimden endişelenip teyemmüm ettim ve arkadaşlarıma sabah namazını böyle kıldırđım. (Medine'ye döndükten sonra) bunu Rasûlullah'a haber verdiler. Rasûlullah (sav), "*Ey Amr! Sen arkadaşlarına cünüp olarak namaz mı kıldırđın?*" diye sordu. Neden yıkanmadığımı Hz. Peygamber'e anlattım ve Allah Teâlâ'nın, "*Kendi kendinizi öldürmeyin; şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*"⁴⁶¹ âyetini işittiğimi söyledim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) güldü ve hiçbir şey demedi.⁴⁶² Bu rivayette Hz. Peygamber (sav), Amr'ın gusletmeyip teyemmüm etmesinin sebebini öğrenince onun fiilini takrîr etmiştir.⁴⁶³

b. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav), Ahzâb günü (Kurayza oğulları üzerine giderken) "*Sizden hiç kimse Kurayza yurduna varmadan ikinci namazını kılmayın.*" buyurdu. Yolda giderken namazın vaktinin girmesi üzerine onlardan bir kısmı bu emre uyararak, "*Biz Kurayza yurduna varmadıkça ikinci namazını kılmayacağız.*" dedi. Bir kısmı ise namaz vaktinin geçmesinden korktular ve "*Bilakis biz kılacağız, çünkü Hz. Peygamber (sav), böyle söylemekle sizin namazı terk etmenizi kastetmedi.*" diyerek namazı kıldılar. Daha sonra bu husus Hz. Peygamber'e anlatılınca, Hz. Peygamber (sav) onlardan hiçbirini ayıplamadı.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ Bkz. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 43.

⁴⁶⁰ Zâtü's-Selâsil Gazvesi hicrî 8. yılda yapılmıştır. Hz. Peygamber (sav) bu gazvenin komuta görevini Amr b. Âs'a vermiştir. Hadiste zikredilen olay bu gazveden dönüş esnasında yaşanmıştır. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2010, IV, 517-521.

⁴⁶¹ Nisâ, 4/29.

⁴⁶² Ebû Dâvûd, Tahâret 124, Hadis no: 334; Ahmed b. Hanbel VII, 326, Hadis no: 18287; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 345, Hadis no: 1070; Ayrıca bkz. Buhârî, Teyemmüm 7, Bâb başlığı.

⁴⁶³ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 229; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 541; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 51; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 378; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 198.

⁴⁶⁴ Buhârî, Meğâzî 31, Hadis no: 4119, Salâtü'l-havf 5, Hadis no: 946; Müslim, Cihâd ve Siyer 69, Hadis no: 1770; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 185.

Kurayza oğulları Hendek Savaşı'nda düşmanla işbirliği ederek Müslümanlara ihanet etmiştir. Allah Rasûlü (sav) bunun cezasını vermek için savaş biter bitmez onların üzerine hareket emrini vermiş ve oraya varmadan ikinci namazının kılınmaması direktifini vermiştir. Ancak güneş gurûba yaklaşınca⁴⁶⁵ ashâbtan bir kısmı Hz. Peygamber'in namaz konusundaki emrini hakikat dışında bir manaya yani acil hareket etmeye ve gitmeye hamlederek namazı kılmışlar; diğer bir grup sahâbe ise bu emri hakikate yani harp hâlinde namazın tehir edilebileceğine hamlederek⁴⁶⁶ güneş battığı hâlde namazı kılmamışlardır.⁴⁶⁷ Neticede her iki içtihat Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir.⁴⁶⁸ Bu rivayetten harp gibi şer'î mazerete mebni olarak namazın tehir edilebileceği hükmüne ulaşan Buhârî (ö. 256/870), bu hükmün bir uzantısı olarak korku durumlarında vaktin çıkmasını beklemeden namazı ima ile kılmanın evleviyetle caiz olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁹

Bu rivayetlerden anlaşılan diğer bir husus Hz. Peygamber'in gıyabında gerçekleşen sahâbe içtihatlarının bir yönüyle istiftâ⁴⁷⁰ özelliği de taşımasıdır. Çünkü sahâbe içtihat ettikleri konuların fikhî doğruluğunu öğrenmek için söz konusu meseleyi Hz. Peygamber'e sormuşlar veya anlatmışlardır.

1.4.2.4. Sahâbenin Rüyaları

Ashâb-ı kirâmdan bazılarının rüyaları Hz. Peygamber'in onay ve tasvipinden sonra sünnet niteliği kazanmış ve takrîr sünnetin kaynağı olmuştur. Bunun en güzel misali ezan ve kâmetin, Abdullah b. Zeyd (ö. 32/653) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) rüyalarının⁴⁷¹ Hz. Peygamber'in takrîr ve tasvipleriyle meşruiyet kazanmasıdır.⁴⁷²

⁴⁶⁵ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, IV, 8.

⁴⁶⁶ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XII, 140; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 110; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 383; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 55.

⁴⁶⁷ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, IV, 8.

⁴⁶⁸ Sirâceddin el-Urmevî, *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*, I, 101; Nüreddin Muhtâr el-Hâdimî, *İlmü Mekâsidü's-Şerîa*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 2001, s. 47; Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-Sireti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, 1991, s. 332. Ayrıca bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XII, 140; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 507.

⁴⁶⁹ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981, III, 150; Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987, II, 908.

⁴⁷⁰ İstiftâ, fikhî bir meselenin hükmünü fetvaya yetkili kişilerden sormaya denir. Bkz. Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA*, TDV, Ankara, 1995, XII, 487.

⁴⁷¹ Ebû Dâvûd, Salât 27, Hadis no: 498, 499; Tirmizî, Salât 25, Hadis no: 189; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 575, Hadis no: 1835; Ahmed b. Hanbel, VI, 661-662, Hadis no: 16925.

Konuyla ilgili diğerk bir rivayeti İbn Ömer (ö. 73/692) şöyle nakletmiştir: Ashâb, Hz. Peygamber'e Kadir gecesinin Ramazan'ın son on gününün yedincisinde olduğuna dair rüyalarını sürekli anlattılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Kadir gecesini ile ilgili rüyalarınızın Ramazan'ın son on gününde toplandığını görüyorum. O hâlde Kadir gecesini arayan onu Ramazan'ın son on gününde (veya son yedi gününde)*”⁴⁷³ araştırırın.” buyurdu.⁴⁷⁴

Kadir gecesinin Ramazan ayının son yedi veya on günü içinde aranması gerektiği sahâbenin bu konudaki rüyalarının Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmesiyle sabit olmuştur.⁴⁷⁵ Çünkü bu rivayette sahâbenin Kadir gecesine dair rüyalarının Ramazan'ın son yedi veya on gününe tevafuk ettiği ifade edilmiştir.⁴⁷⁶

1.4.2.5. Öneri ve Talepler

Hz. Peygamber (sav), hemen her alanda ashâbının öneri ve taleplerinden uygun olanları kabul ederek onların fikirlerine değer vermiştir. Nitekim Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'in korunmasına yönelik olarak Sa'd b. Muâz'ın çardak yapılması teklifini memnuniyetle kabul etmiş,⁴⁷⁷ Hendek Savaşı öncesi Selmân-ı Fârisî'nin hendek kazılma önerisini tatbik etmiş,⁴⁷⁸ Temîm-i Dârî'nin mescide minber yapma teklifini olumlu karşılamıştır.⁴⁷⁹ Böylece Hz. Peygamber (sav) strateji, savaş ve maslahata uygun gördüğü teklifleri kabul etmiştir.⁴⁸⁰ Hz. Peygamber'in kabul ederek uyguladığı bu öneri ve taleplerin bir kısmı takrîrî sünnet kapsamında değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili rivayetlerden birisi şöyledir:

⁴⁷² İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, III, 539; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 95; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, 129; Heyet, *Hadislerle İslâm*, II, 305.

⁴⁷³ Bazı rivayetlerde, “*Ramazan'ın son yedi gecesinde araştırırın.*” ifadesi geçmektedir. Bkz. Buhârî, Fadlû leyleti'l-kadr 2, Hadis no: 2015, Ta'bîr 8, Hadis no: 6991; Müslim, Sıyâm 205, Hadis no: 1165. Başka bir rivayette ise “*Ramazan'ın son on gününün tek sayılı gecelerinde araştırırın.*” ifadesi geçmektedir. Bkz: Müslim, Sıyâm 207, Hadis no: 1165.

⁴⁷⁴ Buhârî, Teheccüd 21, Hadis no: 1158; Müslim, Sıyâm 208, Hadis no: 1165.

⁴⁷⁵ Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 432.

⁴⁷⁶ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 83; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 397; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 187; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 432.

⁴⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 263; İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, II, 20; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 53.

⁴⁷⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, Âlemü'l-Kütüb, y.y., 1984, II, 445; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayımcılık, İstanbul, 1993, I, 246.

⁴⁷⁹ Ebû Dâvûd, Salât 213-214, Hadis no: 1081; İbn Mâce, İkâmet 199, Hadis no: 1414.

⁴⁸⁰ Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 248.

İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Allah Teâlâ Mekke'yi haram kıldı. Ne benden önce ne de benden sonra hiç kimse için helâl kılmadı. Benim için de yalnızca günün belirli bir bölümünde helâl kıldı. Mekke'nin otu koparılmaz, ağacı kesilmez, avı ürkütülmez. Bulunan bir eşyası tanıtma ve ilan haricinde alınmaz."* Bunları duyan Abbâs, *"Yâ Rasûlallah! İzhir otu hariç olsun. Çünkü biz onu dökümlerimizde ve kabirlerimizde kullanırız."* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"İzhir otu hariç."* buyurdu.⁴⁸¹

Bu rivayette Abbâs b. Abdülmuttalib'in (ö. 32/653) ızhir otunun harem yasağından istisna edilmesi talebini Hz. Peygamber (sav) takrîr etmiştir. Bu takrîre binâen genel olan harem yasağı tahsis edilmiştir.⁴⁸²

Konuyla ilgili diğer bir misal Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber (sav) zamanında insanları sıkıntıya sokan bir kıtlık olmuştu. İşte o günlerde Hz. Peygamber (sav) bir cuma günü hutbe irâd ederken bir bedevî ayağa kalkıp şöyle dedi: *"Yâ Rasûlallah! Mallar mahvoldu, çoluk çocuk açlıktan perişan bir hâlde. Bize yağmur yağdırması için Allah'a dua et."* dedi. Hz. Peygamber (sav) ellerini kaldırdı. O sırada gökyüzünde tek bir bulut bile görmüyorduk. Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah (sav) dağlar gibi bulutlar ortaya çıkana kadar ellerini indirmedi, minberden de inmedi. Hatta ben sakallarından yağmur damlalarının süzülüğünü gördüm. Akabinde hem o günümüz hem de daha sonra gelen günler boyunca diğer cumaya kadar üzerimize yağmur yağdı. Sonraki cuma aynı bedevî veya bir başkası şöyle dedi: *"Yâ Rasûlallah! Evler yıkıldı, mallar sular altında kaldı. Yağmurun kesilmesi için Allah'a dua et."* Allah Rasûlü (sav), ellerini kaldırıp şöyle dua etti: *"Allah'ım! Üzerimize değil, çevremize yağdır."* Bunu söylerken de eliyle hangi cihetteki buluta işaret ettiyse orası açıldı ve Medine üstü açık bir alan gibi oldu. Bu yağmurla Kanat Vadisi bir ay boyunca sel olup aktı ve civar bölgelerden gelen herkes bolca yağmur yağdığını söyledi.⁴⁸³

⁴⁸¹ Buhârî, Cenâiz 76, Hadis no: 1349; Müslim, Hac 445, Hadis no: 135; Nesâî, Menâsikü'l-hac 110, Hadis no: 2871. Hadisin diğer tarihlerden rivayetleri için Bkz. Buhârî, İlim 39, Hadis no: 112; Ebû Dâvûd, Menâsik 89, Hadis no: 2017; İbn Mâce, Menâsik 103, Hadis no: 3109.

⁴⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 59; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ ft Şerhi'l-Müctebâ*, XXV, 101.

⁴⁸³ Buhârî, Cum'a 35, Hadis no: 933; Nesâî, İstiskâ 10, Hadis no: 1514; İbn Mâce, İkâmet 154, Hadis no: 1269; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 493, Hadis no: 6432.

Herhangi bir sıkıntı durumunda tevekkül edip Allah'ın hükmüne razı olmak efdal olan bir davranış olmakla birlikte sıkıntının gitmesi için dua etmek de caizdir ve bu durum tevekkül anlayışına aykırı değildir. Hadis bu hükme delâlet etmektedir.⁴⁸⁴ Çünkü sahâbe kuraklık ve aşırı yağmur sebebiyle ortaya çıkan zarar ve sıkıntının son bulması için dua istediğinde Hz. Peygamber (sav) bu talebi takrîr ederek dua etmiştir. Böylece Hz. Peygamber (sav) sıkıntının giderilmesi için dua etmenin caiz olduğunu beyan etmiştir.⁴⁸⁵ Ayrıca bu talebin takrîrine binâen hayır ehli insanlardan ve dualarının kabul edileceğine inanılan kimselerden dua istemenin de cevazına hükmedilmiştir.⁴⁸⁶

Hz. Peygamber (sav) sadece ashâbının değil gayr-i müslim unsurların meşru dairedeki öneri ve taleplerini de olumlu karşılayarak kabul etmiştir. Konuyla ilgili rivayetlerden birisi İbn Ömer (ö. 73/692) tarafından şöyle anlatmıştır: Hayber fethedilince Yahudiler Rasûlullah'tan Hayber'den elde edilen meyve ve ekinin yarısı mukabilinde çalışmak üzere kendilerini orada bırakmasını istediler. Bu istek üzerine Rasûlullah onlara, “*Bu şartla dilediğimiz müddetçe sizi burada bırakıyorum.*” buyurdu.⁴⁸⁷

Müzâraa⁴⁸⁸ ve müsâkâtı⁴⁸⁹ tecviz edenlerin delilleri bu rivayettir. Zira rivayette Hz. Peygamber (sav) Yahudilerin Hayber'den elde edilen meyve ve ekinin yarısı mukabilinde orada çalışma tekliflerini takrîr etmiştir.⁴⁹⁰

1.4.2.6. Ahlâkî Vasıflar

Takrîrî sünnetin en önemli kaynaklarından biri güzel ahlâka dair vasıflardır. Allah Rasûlü (sav) çevresindeki şahıslarda gözlemlediği veya kendisine anlatılan ahlâkî

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 588; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 61; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, I, 345.

⁴⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 589; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, I, 345. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 116.

⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 588; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 61; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü'l-Meânî'd-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995, X, 150.

⁴⁸⁷ Buhârî, Müzâraa 17, Hadis no: 2338; Müslim, Müsâkât 6, Hadis no: 1551. Hadis İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, Büyû' 34, Hadis no: 3410.

⁴⁸⁸ Müzâraa, tohum ekmek ve mahsulü belli oranda paylaşmak üzere arazi sahibiyle emek sahibi arasında yapılan ziraî ortaklık sözleşmesini ifade eder. Bkz. Hüseyin Kayapınar, “Müzâraa”, *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXII, 234.

⁴⁸⁹ Müsâkat, ürünü paylaşma esasına dayanan bağ-bahçe ortaklığıdır. Daha net bir ifadeyle çıkacak ürünü belli bir oranda paylaşmak üzere meyve bahçesi veya üzüm bağı sahibiyle bunların bakım ve sulamasını üstlenecek işletmeci arasında yapılan sözleşmeyi ifade eder. Bkz. Hamdi Döndüren, “Müsâkât”, *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXII, 70.

⁴⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 16-17; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 252; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1555.

vasıfların İslâmî olanlarını takdirle zikretmiş ve böylece güzel ahlâk konusunda Müslümanları yönlendirmiş ve bilgilendirmiştir.

Mesela bir rivayetinde Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670) şöyle demiştir: Bir gün Sa'd b. Ubâde, "Eğer bir adamı eşimle birlikte görsem onu kılıcımın keskin tarafıyla öldürürüm." Hz. Peygamber (sav) bunu duyunca şöyle buyurdu: "Siz Sa'd'ın bu kıskançlığına mı şaşırıyorsunuz? Allah'a yemin olsun ki ben, Sa'd'dan daha kıskancım. Allah da benden daha kıskançtır. Allah bu gayretinden dolayı gizli açık bütün çirkinlikleri haram kılmıştır. (...)"⁴⁹¹

Bu rivayetin tercümesinde "kıskançlık" şeklinde anlamlandırılan kelime "gayret"tir. Gayret, kişinin kendi mahremini koruması yönünde gösterdiği aşırı duyarlılık, izzet-i nefesine, şeref ve namusuna zarar verecek durumlardan sakınıp korunmasını sağlayan duygusal tepki manasına gelmektedir.⁴⁹² Bu manadaki kıskançlık hadiste onay bulmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (sav), Sa'd b. Ubâde'nin bu yöndeki ifadelerine karşı çıkmamış hatta "Ben Sa'd'dan daha kıskancım." buyurarak onu övmüş⁴⁹³ ve onun anlayışını takrîr etmiştir.⁴⁹⁴ Ancak burada onaylanan husus, Sa'd b. Ubâde'nin cezalandırma konusunda söylediği söz değil, namusunu ve izzet-i nefisini korumaya yönelik kıskançlık duygusudur.⁴⁹⁵

1.4.2.7. Örf ve Âdetler

Allah Rasûlü (sav), içerisinde yaşadığı toplumun tecrübelerinden, kültüründen, örf âdet ve geleneklerinden azami ölçüde yararlanmış, onlardan İslâm'ın özüne uygun olanları aynen kabul etmiştir. Bunlar arasında çoğunluğu Hz. İbrahim'den gelme birçok ibadet, muâmelât ve ukûbât şekillerinin yanısıra, birçok âdâb ve ahlâk uygulamaları yer almaktadır.⁴⁹⁶ Bu açıdan takrîrî sünnetin önemli bir kısmı câhiliye devrinde var olan

⁴⁹¹ Buhârî, Tevhîd 20, Hadis no: 7416; Muhâribîn 41, Hadis no: 6846.

⁴⁹² Hayati Hökelekli, "Kıskançlık", *DİA*, TDV, Ankara, 2002, XXV, 496.

⁴⁹³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 31; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIII, 227; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 232.

⁴⁹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2009, s. 896; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 93.

⁴⁹⁵ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 32; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 368; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 232; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 33.

⁴⁹⁶ Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 241. Bu konudaki detaylı bilgi için bkz. Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.

birtakım örf ve âdetlerden müteşekkildir.⁴⁹⁷ Hadis kaynaklarında zikredilen rivayetler bu hususu desteklemektedir. Konuyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir:

Ebû Büreyde (ö. 63/682-83 [?]) şöyle anlatmıştır: Câhiliye döneminde birimizin çocuğu dünyaya geldiğinde bir koyun keser, kanını da çocuğun başına sürerdik. Allah İslâm'ı gönderdikten sonra yine kurban kesmeye devam ettik ama çocuğun başını tıraş edip güzel kokması için safran sürmeye başladık.⁴⁹⁸

Akîka geleneği, İslâmiyet öncesi Arap toplumunda mevcut olan bir uygulamadır. Hadiste geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) bu anlamlı geleneği bazı değişikliklerle takrîr ederek sürdürmüştür⁴⁹⁹ ayrıca torunları Hasan (ö. 49/669) ve Hüseyin (ö. 61/680) için akîka olarak birer koç kurban etmiş⁵⁰⁰ ve yeni doğan çocuklar için akîka kurbanı kesmeyi tavsiye etmiştir.⁵⁰¹ Hadis ayrıca yeni doğan bir çocuğun saçını tıraş edip başına güzel koku sürmenin müstehap olduğuna da delâlet etmiştir.⁵⁰²

1.4.2.8. Kıssalar

Hz. Peygamber (sav), bir kısım dinî amaçları gerçekleştirmek için bir tebliğ ve eğitim aracı olarak tarihte yaşamış şahıs veya toplumlara isnat edilen kıssalardan istifade etmiştir. Hz. Peygamber'in konuşmalarında ve sohbetlerinde yer verdiği bu kıssaların bir kısmının gerçek olaylarla ilgili olduğu, bir kısmının ise gerçekliği olmayan temsili anlatımlar olduğu değerlendirilmeleri yapılmış, bu kıssalarının gerçek veya temsili olmasının, kıssanın ortaya koyduğu olay, ölçü ve üslupla doğrudan ilgili olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰³ Bu bağlamda “*mağara girişini kapatan kaya*”⁵⁰⁴ kıssasının gerçek olayla ilgili olduğu; “*yüz kişiyi öldürüp tevbe eden şahıs*”⁵⁰⁵ kıssasının ise işlenen

⁴⁹⁷ Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 98.

⁴⁹⁸ Ebû Dâvûd, *Dahâyâ* 20-21, Hadis no: 2843; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 509, Hadis no: 19288; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, IV, 266, Hadis no: 7594.

⁴⁹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-Mevdûd bi-Ahkâmi'l-Mevlûd*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, y.y., t.y., s. 99-100; Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, IV, 203; Heyet, *Hadislerle İslâm*, IV, 112; Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 191.

⁵⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Dahâyâ* 20-21, Hadis no: 2841; Nesâî, *Akîka* 1, Hadis no: 4219.

⁵⁰¹ Buhârî, *Akîka* 2, Hadis no: 5472; Ebû Dâvûd, *Dahâyâ* 20-21, Hadis no: 2839.

⁵⁰² Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1287; Necati Yeniçel/Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987-2003, X, 555.

⁵⁰³ Muhittin Uysal, “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, Güz 2006, s. 41-42.

⁵⁰⁴ Buhârî, *Büyû* 98, Hadis no: 2215; Müslim, *Zikir* 100, Hadis no: 2743. Ayrıca bkz. Buhârî, *İcâre* 12, Hadis no: 2272; *Müzâraa* 13, Hadis no: 2333; *Enbiyâ* 53, Hadis no: 3465; *Edeb* 5, Hadis no: 5974.

⁵⁰⁵ Buhârî, *Enbiyâ* 54, Hadis no: 3470; Müslim, *Tevbe* 46, 47, Hadis no: 2766; İbn Mâce, *Diyât* 2, Hadis no: 2622; Ahmed b. Hanbel, V, 199, Hadis no: 12005.

günahlara samimi olarak tevbe etmenin çok önemli ve kişiyi kurtarıcı bir amel olduğu mesajını veren temsilî bir kıssa olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁶

İster gerçek olayla, isterse temsilî anlatımlarla ilgili olsun birer tarihî tecrübe niteliğindeki söz konusu kıssalar, takrîrî sünnetin önemli kaynakları arasında kabul görmüştür. Zira Hz. Peygamber'in söz konusu kıssaları tasvip edici bir üslupla anlatması ilgili söz veya fiillerin takrîr edildiği manasına hamledilmiş ve şer'u men kablenâ⁵⁰⁷ kapsamında kabul edilmiştir.⁵⁰⁸ Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir:

a. Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir: İsrâiloğulları bir arada çıplak olarak guslederdiler. Musa ise, tek başına guslederdi. İnsanlar onun hakkında, “*Yemin olsun ki, Musa'nın bizimle birlikte yıkanmamasının sebebi onun fitk olmasıdır.*” diyorlardı. Bir defasında Musa gusül abdesti almaya gitti. Elbiselerini bir taşın üzerine koydu. Taş birden yuvarlandı onun elbiselerini beraberinde sürükledi. Musa, “*Ey taş! Elbisem, Ey taş! Elbisem.*” diyerek taşın peşine düştü. İsrâiloğulları onu bu hâlde görünce, “*Vallahi! Musa'da bir kusur yokmuş.*” dediler. Sonunda Musa elbisesini aldı ve taşa vurmaya başladı.⁵⁰⁹

Bu hadis tek başına iken çıplak olarak yıkanmanın cevazına delâlet etmiştir. Çünkü Hz. Musa (as) tek başına çıplak olarak yıkanmıştır. Eğer bu caiz olmasaydı Hz. Peygamber (sav) mutlaka bu hususu belirtirdi. Dolayısıyla bu durum, söz konusu uygulamanın bizim şeriatımıza da uygun olduğunu göstermektedir.⁵¹⁰

b. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) Hz. Peygamber'den şöyle nakletmiştir: Sizden önce doksan dokuz kişiyi öldürmüş bir adam vardı. Bu adam kendisi için bir tevbe yolu olup olmadığını sormak için yeryüzünün en bilgili insanını sorup soruşturdu. Ona bir rahibin ismi söylendi. Adam rahibin yanına gidip doksan dokuz kişiyi öldürdüğünü bu sebeple tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini sordu. Rahip bunun mümkün olmadığını söyleyince adam, onu da öldürdü, böylece sayıyı yüze tamamladı. Sonra tekrar

⁵⁰⁶ Muhammed Receb el-Beyyûmî, *el-Beyânü'n-Nebevî, Dâru'l-Vefâ, el-Medînetü'l-Münevvere*, 1987, s. 138 -142; Muhiittin Uysal, s. 41.

⁵⁰⁷ Şer'u men kablenâ, Hz. Muhammed'den önceki toplumlar için konulan ve peygamberleri vasıtasıyla onlara bildirilen dinî hükümlerdir. Bkz. Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 209.

⁵⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 351, 551.

⁵⁰⁹ Buhârî, Gusûl 20, Hadis no: 278; Müslim, Hayız 75, Hadis no: 339; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 34, Hadis no: 3232; Ahmed b. Hanbel, IV, 268, Hadis no: 8397.

⁵¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 459; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 338-342. Ayrıca bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 44.

yeryüzünün en bilgili insanını sorup sordu. Kendisi bir âlime yönlendirildi. Âlimin yanına gidip yüz kişiyi öldürdüğünü bu sebeple kendisi için tevbenin mümkün olup olmadığını sordu. Âlim, affının mümkün olduğunu söyledikten sonra, “*Seninle tevben arasına kim girebilir ki? Filân yere git. Orada Allah’a kulluk eden insanlar var. Onlarla birlikte Allah’a ibadet et! Memleketine dönme! Çünkü orası kötü yerdir.*” dedi. Adam denilen yere gitmek için yola çıktı. Yolun yarısına geldiğinde adamın eceli geldi. Azap ve rahmet melekleri adamın durumu hakkında tartıştılar. Rahmet melekleri, “*Bu adam tevbe edip, kalbiyle Allah’a yönelerek buraya geldi.*” dediler. Azap melekleri ise, “*Bu adam hiç hayırlı bir amelde bulunmadı.*” dediler. Yanlarına insan suretinde bir melek geldi. Onlar o meleği bu konuda aralarında hakem yaptılar. O melek, “*İki yerin arasını ölçün, hangi yere daha yakınsa oraya aittir.*” dedi. Melekler o yeri ölçtüler ve o adamın gitmek istediği yere daha yakın olduğunu gördüler. Bunun üzerine onun ruhunu rahmet melekleri aldı.⁵¹¹

Allah’ın affetmeyeceği bir günah ve günahın büyüklüğü sebebiyle tevbe kapısı yüzüne kapanacak bir günahkâr yoktur. Hadiste buna işaret edilmektedir. Çünkü hadiste İslâm’dan önceki milletlere ait bir kıssa, Hz. Peygamber (sav) tarafından tenkit edilmeksizin takrîr edilerek anlatılmıştır.⁵¹² Dolayısıyla hadis kasten insan öldüren bir kimsenin tevbesinin kabul edileceğini bildirmektedir.⁵¹³ Nitekim ulemâ kasten insan öldüren kimsenin tevbesinin sahih olduğu hususunda ittifak etmiştir.⁵¹⁴

Bu değerlendirmelerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber’in anlattığı bazı kıssalar takrîrî sünnet kapsamında kabul görmüştür. Hadis kaynaklarında zikredilen başta peygamberler ile ilgili anlatımlar olmak üzere “*mağara girişini kapatan kaya,*”⁵¹⁵ “*ala tenli, kel ve âmâ*”⁵¹⁶ “*bir adamın susuz kalmış köpeği sulaması*”⁵¹⁷ gibi kıssaları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

⁵¹¹ Müslim, *Tevbe* 46, Hadis no: 2766; Ahmed b. Hanbel, V, 199, Hadis no: 12005; İbn Mâce, *Diyât* 2, Hadis no: 2622. Ayrıca bkz. Buhârî, *Enbiyâ* 54, Hadis no: 3470.

⁵¹² Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVII, 129; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 597; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XXXI, 265; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1993, VII, 67; Muhammed Ali Canbâz, *İncâzü'l-Hâce Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, Dâru'n-Nur, İslâmâbâd, 2011, VI, 350.

⁵¹³ Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVII, 129; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VIII, 269; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVI, 77.

⁵¹⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVII, 129; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VIII, 269; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, VII, 66-67.

⁵¹⁵ Buhârî, *Büyû* 98, Hadis no: 2215; Müslim, *Zikir* 100, Hadis no: 2743.

⁵¹⁶ Buhârî, *Enbiyâ* 51, Hadis no: 3464; Müslim, *Zühd* 10, Hadis no: 2964.

1.4.2.9. Gayr-i Müslimlere Ait Söz veya Fiiller

Takrîrî sünnet, sadece Müslümanların söz veya fiilleri ile ilgili değildir. Diğer dinlere mensup şahısların söz veya fiilleri de takrîr kapsamında değerlendirilmiştir.⁵¹⁸ Çünkü Hz. Peygamber (sav), sadece ashâbının söz veya fiillerini takrîr etmemiş, müşrik, Mecûsî, Yahudi ve Hıristiyanların da söz ve fiillerini takrîr etmiştir. Konuyla ilgili şu rivayetler bu hususu göstermektedir:

a. Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: Şairlerin söylediği sözlerin en doğrusu Lebîd'e ait, "*İyi bilin ki Allah'tan başka her şey beyhudedir.*" sözüdür. Ümeyye b. Ebu's-Salt da şiirleriyle neredeyse Müslüman olacakmış.⁵¹⁹

Hz. Peygamber (sav), müşrik olmasına rağmen Sakîf kabilesinin en büyük şairi olan Ümeyye b. Ebu's-Salt'ın yüzden fazla dizesini Arafat dönüşü Mina yolunda Şerîd b. Süveyd (ö. 60-64/680-683) isimli sahâbîden dinlemiştir. Bu dizeler hoşuna giden Hz. Peygamber (sav), Şerîd'in sözlerini bitirmesinin ardından, "*Ümeyye neredeyse şiirleriyle Müslüman olacakmış.*" buyurmuştur. Hz. Peygamber (sav) bu davranış ve ifadesiyle Ümeyye b. Ebu's-Salt'ın şiirlerini güzel bularak tasdik etmiştir.⁵²⁰

b. Cüdâme bnt. Vehb el-Esedîyye Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: And olsun ki süt emziren kadınla cinsel münasebeti yasaklamayı düşünmüştüm. Ancak Rum ve İranlıların bunu yaptıklarını ve çocuklarının bundan zarar görmediğini öğrenince bundan vazgeçtim.⁵²¹

Konuyla ilgili rivayetlere bakıldığında Allah Rasûlü (sav), ilk önceleri bebeğe zarar verir kaygısıyla çocuk emziren kadınla cinsel münasebeti "*çocukları gizlice öldürme*" şeklinde açıklayarak yasaklamak istemiştir.⁵²² Ancak Rum ve İranlıların çocuklarının bundan zarar görmediğini öğrenince kanaatini değiştirmiş ve böyle bir sınırlamadan vazgeçmiştir.⁵²³ Buna göre hadis çocuk emziren kadınla cinsel

⁵¹⁷ Buhârî, Mûsâkât 9-10, Hadis no: 2363; Müslim, Selâm 153, Hadis no: 2244.

⁵¹⁸ Bkz. Özkan, "Takrîr", *DİA*, XXXIX, 470.

⁵¹⁹ Buhârî, Edeb 90, Hadis no: 6147; Müslim, Şiir 2, Hadis no: 2256; İbn Mâce, Edeb 41, Hadis no: 3751.

⁵²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, II, 523-525; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972, I, 57; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 90.

⁵²¹ Müslim, Nikâh 140, Hadis no: 1442; Ebû Dâvûd, Tıb 16, Hadis no: 3882; Tirmizî, Tıb 27, Hadis no: 2083; Nesâî, Nikâh 54; Hadis no: 3323; İbn Mâce, Nikâh 61, Hadis no: 2011.

⁵²² Ebû Dâvûd, Tıb 16, Hadis no: 3881; İbn Mâce, Nikâh 61, Hadis no: 2012.

⁵²³ Heyet, *Hadislerle İslâm*, IV, 103.

münasebetin cevazına delâlet etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), Rum ve İranlıların uygulamalarından hareketle bu hususu nehyetmemiştir.⁵²⁴

Takrîrî Sünnetin Kaynakları ile İlgili Değerlendirme

Takrîrî sünnetler, özellikle beşerî kaynakları itibariyle zengin ve çok çeşitli bir içeriğe sahiptir. Buradan hareketle takrîrî sünnetlerin, mahiyet ve muhteva itibariyle sünnetin diğer türlerine nazaran daha geniş bir alanı kapsadığını söylemek mümkündür. Sahâbeye ait hususlar bu konuda öncelikli ve etkin bir konuma sahiptir. Ayrıca başta câhiliye dönemi olmak üzere diğer dinî unsurlara ait söz ve fiiller ile geçmiş dönemlere ait kıssalar da bu alanın genişliğini ifade etmesi açısından son derece önemlidir. Burada dikkatimizi çeken bir konu da câhiliye dönemi ile gayrî müslim unsurlara ait söylem ve uygulamaların Hz. Peygamber'in takrîri ile sünnet olarak kabul edilmesidir. Zira ulemânın hemen hemen tamamı bu gibi hususların Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edildiğini açıkça ifade etmişler ve bu takrîrleri delil kabul ederek hüküm istinbatında kaynak olarak kullanmışlardır.

Takrîrî sünnetlerin geniş bir içeriğe sahip olmasının diğer bir göstergesi, takrîrlerin sınıflandırılmasıyla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle takrîrî sünnetlerin muhtelif yönlerden sınıflandırılması, başka bir açıdan takrîrî sünnetin mahiyet ve mutevasının kapsam alanını göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

1.5. TAKRİRİ SÜNNETİN KISIMLARI

Takrîr içerikli sünnetler, çok değişik nitelikleri ve çok yönlü özellikleri ihtiva ettiğinden muhtelif açılardan sınıflandırmalara tâbi tutulmaları mümkündür. Bu sebeple takrîrî sünnetler, muhtelif açılardan bakıldığında ilgi alanlarına göre kaynak, mahiyet ve muhteva yönü itibariyle çeşitli kısımlara ayrılabilir.

1.5.1. Kaynağına Göre Takrîrî Sünnetin Kısımları

Sünnet veya hadis denildiğinde ilk akla gelen Hz. Peygamber'e ait söz, fiil ve takrîrlerdir. Bununla birlikte hadis metinlerinde Allah Teâlâ, sahâbe ve tâbiûna izafe edilen hususların da hadis olarak nakledildiği ve zikredildiği görülmektedir. Bundan

⁵²⁴ Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 25; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 624; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., XVI, 211; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, VI, 248; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1762.

dolayı muhaddisler, ilmî bir kolaylık olması maksadıyla hadislerin isnat edildiği kaynakları tespit etmişlerdir.

Hadislerin isnat edildiği kaynaklar senedin müntehâsı yani hadisin söyleyenidir. Hadis metinlerine ve kaynaklarına bakıldığında hadisin söyleyeni Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (sav), sahâbe ve tâbiûn olmaktadır. Buna göre hadisler bu kaynaklar esas alınarak kudsî, merfû, mevkûf ve maktû olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Hadis, Allah Teâlâ'ya izafe edilmişse kudsî, Hz. Peygamber'e izafe edilmişse merfû, sahâbiye izafe edilmişse mevkûf, bir tabiîye izafe edilmişse ise maktû adını almıştır.⁵²⁵

Kudsî, merfû, mevkûf ve maktû hadisler içerik olarak söz, fiil ve takrîrleri ihtiva etmektedir. Bundan dolayı takrîrî sünneti de kaynağına göre kudsî, merfû, mevkûf ve maktû olmak üzere dört kısma ayırmanın mümkün olduğu düşünülebilir.

1.5.1.1. Kudsî Takrîr

Kudsî hadis, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında Allah Teâlâ'ya izafe ettiği hadistir.⁵²⁶ Daha geniş bir tanımla kudsî hadis, Allah tarafından vahiy, ilham, rüya gibi değişik bilgi edinme yolları ile anlamı Hz. Peygamber'e bildirilen, onun tarafından kendi ifade ve üslubu ile Allah'a nispet edilerek rivayet edilen, Kur'ân'la herhangi bir ilgisi bulunmadığı gibi i'câz vasfı da olmayan hadistir. Bu tür hadislerin kudsî olarak nitelendirilmesi mananın Allah'a aidiyeti, hadis denilmesi de Rasûlullah (sav) tarafından dile getirilmiş olması sebebiyledir.⁵²⁷

Bu tanımdan hareketle kudsî takrîri, Allah Teâlâ'nın onayları olarak tanımlamak mümkündür. Her ne kadar usul ve fîrû kitaplarında böyle bir kavrama yer verilmemişse de kudsî hadisin muhtevasında takrîrlerin de bulunması ve ulemânın bu konuyu “*Allah Teâlâ'nın takrîrleri*” ibaresiyle işlemeleri, daha ilmî ve teknik olması açısından bu kavramı kullanmaya imkân verebilmektedir.

⁵²⁵ Bkz. İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, s. 323-328; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98-105; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 129-137.

⁵²⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 152. Ayrıca bkz. Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 722; Ali el-Kârî, *el-Ehâdisü'l-Kudsiyetü'l-Erbainiyye*, Mektebetü's-Sahâbe, Cidde, t.y., s. 10; Cemâleddîn el-Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, s. 64; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfî Istılahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996, I, 630; Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-Hadîs ve Mustalahu*, s. 11; İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, s. 323; Yardım, *Hadis I-II*, I, 44-47; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 98; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 130.

⁵²⁷ Hayati Yılmaz, “Kudsî Hadis”, *DİA*, TDV, Ankara, 2002, XXVI, 318.

Mesela, Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768) vahyin indiği dönemde takrîrin, ikrâr-ı Rab ve ikrâr-ı Rasûl olmak üzere iki kısım olduğunu ifade etmiş⁵²⁸ ve ilâhî takrîrlerin de hüccet olduğunu belirtmiştir.⁵²⁹ Aynı şekilde İbn Teymiyye (ö. 652/1254) Allah Teâlâ’nın takrîrlerinin bir beyan çeşidi olduğunu ifade etmiş;⁵³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise câhiliye dönemine ait birçok uygulamanın İslâm’da devam ettirilmesinin Allah’ın takrîrleriyle olduğunu belirtmiş ve bu konuyu, ilgili rivayetler bağlamında işlemiştir.⁵³¹ Merdâvî (ö. 885/1480),⁵³² Şevkânî (ö. 1250/1834)⁵³³ ve Mübârekfûrî (1865-1935)⁵³⁴ de Allah Teâlâ’nın takrîrlerinin hüccet olduğunu ifade etmişlerdir. Hanbelî usulcü Ukberî ise (ö. 428/1037), Allah’ın müşrik ve kâfirlere mühlet verdiği konusundaki âyetleri⁵³⁵ gerekçe göstererek takrîrullâhın hüccet olmadığını belirtmiştir.⁵³⁶ M. Süleyman Aşkar da Allah Teâlâ’nın takrîrlerini “*Takrîrullahu Teâlâ*” başlığı altında detaylı bir şekilde ele almış ve Ukberî ile aynı yaklaşımı benimsemiştir.⁵³⁷

Ayrıca diğer bir açıdan bakıldığında Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ’dan naklettiği hadisler tamamen sözlü ifadelerden oluşmamaktadır. Hz. Peygamber (sav) bazı hususlara sessiz kalarak da bu şekildeki nakillere işaret etmiştir. Mesela Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Rasûlullah (sav) zamanında ve Kur’ân inmekteyken azil yaptıklarını belirtmiştir.⁵³⁸ Bazı ulemâya göre bu rivayette Câbir b. Abdullah, bir doğum kontrol yöntemi olan azlin cevazına Allah Teâlâ’nın takrîriyle hükmetmiştir. Çünkü onun ifade tarzına göre vahyin indiği bir dönemde azli yasaklayan bir âyetin inmemesi ve Hz. Peygamber’in bu uygulamaya mani olmaması, bu konuda ilâhî bir takrîrin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu hadis ilâhî bir takrîre işaret etmektedir. İbn Teymiyye (ö. 652/1254),⁵³⁹ İbn Dakîkul‘Îd (ö. 702/1302),⁵⁴⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.

⁵²⁸ Emîr es-San‘ânî, *İcâbetü’s-Sâil Şerhu Buğyeti’l-Âmil*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1988, s. 35.

⁵²⁹ Emîr es-San‘ânî, *Sübülü’s-Selâm Şerhu Bülûğü’l-Merâm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1995, III, 230.

⁵³⁰ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli’l-Fikh*, II, 1000

⁵³¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-Muvakkûn an-Rabbi’l-Âlemîn*, IV, 258-260.

⁵³² Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu’t-Tahrîr fî Usûli’l-Fikh*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd, 2000, V, 2021; Merdâvî, *Tahrîru’l-Menkûl ve Tehzîbü İlmi’l-Usûl*, I, 179.

⁵³³ Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr*, VI, 234.

⁵³⁴ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî Şerhu Câmi’i’t-Tirmizî*, IV, 289.

⁵³⁵ Bkz. Bakara, 2/15; Âl-i İmrân 3/178; En’âm, 6/137; A’râf, 7/183.

⁵³⁶ Ukberî, *Risâle fî Usûli’l-Fikh*, s. 18.

⁵³⁷ Aşkar, *Ef’âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale’l-Ahkâmi’s-Şer’iyye*, II, 155-160.

⁵³⁸ Buhârî, Nikâh 97, Hadis no: 5209; Müslim, Nikâh 136, Hadis no: 1440; Tirmizî, Nikâh 38, Hadis no: 1140; İbn Mâce, Nikâh 30, Hadis no: 1927; Ahmed b. Hanbel, VI, 59, Hadis no: 14690; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 372, Hadis no: 14303.

⁵³⁹ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli’l-Fikh*, II, 1000.

⁵⁴⁰ İbn Dakîkul‘Îd, *İhkâmü’l-Ahkâm Şerhu Umdeti’l-Ahkâm*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1987, II, 208.

751/1350),⁵⁴¹ Merdâvî (ö. 885/1480),⁵⁴² Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768),⁵⁴³ Şevkânî (ö. 1250/1834),⁵⁴⁴ Mübârekfûrî (1865-1935),⁵⁴⁵ Muhammed b. Sâlih el-Useymin (1928-2001),⁵⁴⁶ Muhammed Ali Canbâz (ö. 1934-2007)⁵⁴⁷ gibi ulemâ bu görüştedir. Buhârî (ö. 256/870) şârihlerinden Kirmânî de (ö. 786/1384), “*Sahâbenin bu uygulamasını nehyedici bir âyetin nâzil olmaması azlin cevazına delâlet etmektedir.*” diyerek bu konunun ilâhî takrîrle hükme bağlandığına işaret etmiştir.⁵⁴⁸

Bununla birlikte İbn Hacer (ö. 852/1449)⁵⁴⁹ ve Aynî (ö. 855/1451)⁵⁵⁰ başta olmak üzere bir kısım ulemâ, Câbir'in mezkûr ifadesiyle kastedilenin Hz. Peygamber'in takrîri olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak birinci görüş daha isabetli görülmektedir. Çünkü Câbir b. Abdullah'ın “*Kur'ân inmekteyken*” şeklindeki ifadesi bu uygulamanın Allah tarafından takrîr edildiğine işaret etmektedir. Eğer Câbir b. Abdullah bu sözüyle Hz. Peygamber'in takrîrini kastetseydi sadece “*Rasûlullah zamanında*” demekle yetinirdi.

Allah Teâlâ'nın takrîriyle ilgili diğer bir rivayet şöyledir: Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber (sav) ile birlikte namaz kılarken bazılarımız, aşırı sıcak yüzünden elbiselerinin bir ucunu secde ettiği yere koyardı.⁵⁵¹

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), bu rivayette Allah Teâlâ'nın takrîrinin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Onun bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: “*Rasûlullah'ın, namaz esnasında arkasında olan bu uygulamadan habersiz olduğu düşünülemez. Çünkü Allah Teâlâ, bu durumdan Hz. Peygamber'i haberdar etmiş ve bu uygulamayı reddetmemesini ona bildirmiştir.*”⁵⁵² İbn Hacer (ö. 852/1449) de Hz. Peygamber'in, arkasında olan bu uygulamayı bilmesinin ona imkânsız olmadığını belirterek aynı hususa işaret etmiştir.⁵⁵³

⁵⁴¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 258.

⁵⁴² Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, V, 2021.

⁵⁴³ Emîr es-San'ânî, *İcâbetü's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil*, s. 35.

⁵⁴⁴ Şevkânî, *Neylül'Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, VI, 234.

⁵⁴⁵ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmii't-Tirmizî*, IV, 289.

⁵⁴⁶ Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu Muhtasari't-Tahrîr*, Müessesetü Şeyh Muhammed b. Sâlih el-Useymin el-Hayriyye, Riyâd, h. 1434, s. 554.

⁵⁴⁷ Muhammed Ali Canbâz, *İncâzü'l-Hâce Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, V, 176.

⁵⁴⁸ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIX, 153.

⁵⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 216.

⁵⁵⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XX, 275.

⁵⁵¹ Buhârî, Salât 23, Hadis no: 385; Müslim, Mesâcid 191, Hadis no: 620; Ebû Dâvûd, Salât 92, Hadis no: 660; İbn Mâce, İkâmet 64, Hadis no: 1033; Ahmed b. Hanbel, V, 278, Hadis no: 12295.

⁵⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 259.

⁵⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 589.

1.5.1.2. Merfû Takrîr

Merfû hadis, Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, fiil ve takrîrlere denmektedir.⁵⁵⁴ Merfû bir hadisin senedinin muttasıl veya munkatı olması, hükmünün sahih veya zayıf olması arasında bir fark yoktur. Burada önemli olan rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetinin doğrudan veya dolaylı olarak belirtilmiş olmasıdır.⁵⁵⁵

Merfû hadisin en temel kavramlarından biri Hz. Peygamber'in takrîrleridir. Bu takrîrler bazı usul kaynaklarında “*merfû takrîr*” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu kaynaklardaki açıklamalara göre merfû takrîri, “*doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Peygamber'e izafe edilen takrîrler*” şeklinde tanımlamak mümkündür.⁵⁵⁶

Merfû bir hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetinde tasrîhî, hükmî ve irsâlî⁵⁵⁷ olmak üzere üç temel rivayet şekli görülmektedir.⁵⁵⁸ Aynı husus merfû takrîrlerde de söz konusudur. Buna göre merfû takrîrler rivayet şekline göre üç kısma ayrılmaktadır:

1.5.1.2.1. Sarâhaten Merfû Takrîr

Sarâhaten merfû takrîr, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) tanımıyla sahâbenin, “*Hz. Peygamber'in huzurunda 'şöyle yaptım veya filan şöyle yaptı' deyip bu konuda Hz. Peygamber'den bir red veya itirazın sâdir olduğuna dair bir şey zikretmemesidir.*”⁵⁵⁹

Bu tanımdan kastedilen, kanaatimizce Hz. Peygamber'in maiyyetinde gerçekleşen takrîrleridir. Çünkü yukarıdaki tanımda görülen, “*Hz. Peygamber'in huzurunda şöyle yaptım veya filan şöyle yaptı.*” şeklindeki ifade sadece teorik bir kullanımdır. Zira araştırmamız neticesinde hadis kaynaklarında bu formda nakledilen hiçbir hadise rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu ifadeyle Hz. Peygamber (sav) ile birlikteliğe işaret edilmek istendiği anlaşılmaktadır.

⁵⁵⁴ Cemâleddîn el-Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, s. 126-127. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, s. 106; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 101; Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 133; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 158; Itr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, s. 325; Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 133; Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 99; Aydınlı, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, s. 175; Yardım, *Hadîs I-II*, I, 38.

⁵⁵⁵ Abdullah Aydınlı, “Merfû”, *DİA*, TDV, Ankara, 2004, XXIX, 180.

⁵⁵⁶ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, s. 106-107; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, s. 548; Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 133; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 158-159; Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 101-102.

⁵⁵⁷ İrsal: Tâbînin doğrudan Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmesidir. Bkz. Aydınlı, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, s. 138.

⁵⁵⁸ Bkz. Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 133-139; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 158-160.

⁵⁵⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, s. 106. Ayrıca bkz. Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 133; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 158; Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 101.

Ayrıca sahâbe, “Hz. Peygamber’in huzurunda” kaydını koymadan da takrîre konu olan birçok hususu nakletmişlerdir. Takrîrin varlığına ise Hz. Peygamber’in sözlü onayları yanında Hz. Peygamber (sav), “*sükût etti, bir şey demedi, reddetmedi, tebessüm etti*” gibi ifadelerle hatta bazen bu ifadelere dahi yer vermeden işaret etmişlerdir. Bundan dolayı sarâhaten merfû takrîrî, “*açık bir şekilde Hz. Peygamber’e izafe edilen takrîrler*” şeklinde tanımlamak mümkündür. Diğer bir ifadeyle bir şahıs veya topluluğa ait bir söz ya da fiilin Hz. Peygamber (sav) tarafından kavli, fiilî ve sükûtî olarak onaylandığı ifade ediliyorsa bu sarâhaten merfû takrîrdir. Nitekim konuyla ilgili rivayetler sarâhaten merfû takrîrlerin bu muhtevasına işaret etmektedir.

a. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Bir gün iki kişi beraber yolculuğa çıkmıştı. Namaz vakti geldiğinde abdest alacak suları yoktu. Temiz toprakla teyemmüm edip namazlarını kıldılar. Fakat namaz vakti çıkmadan önce su buldular. Birisi abdest alarak namazını yeniden kıldı, öbürü ise namazını iade etmedi. Sonra Rasûlullah’a gelip durumu anlattılar. Hz. Peygamber (sav) namazını iade etmeyene, “*Sünnete uydun ve kıldığın namazın tamamdır.*” dedi. Abdest alıp namazını iade edene ise, “*Senin sevabın iki kattır.*” buyurdu.⁵⁶⁰

Hadiste ifade edildiği üzere su olmadığı için teyemmüm ederek namaz kılan iki sahâbî, vakit çıkmadan su bulmuşlar ancak her biri farklı şekilde içtihat ederek biri namazı iade etmiş, diğeri ise etmemiştir. Ancak Hz. Peygamber (sav) her iki sahâbenin uygulamasını da sözlü olarak takrîr etmiştir.⁵⁶¹

b. Câbir b. Semüre (ö. 74/693) şöyle demiştir: Ben Peygamber’in (sav) meclisinde yüzden fazla kere buldum. Onun ashâbı mescitte oturup şiirler okur, câhiliye devrinde olan bazı işlerden söz ederlerdi. O, konuşulanları sessiz bir biçimde dinler, zaman zaman da onlarla birlikte gülümserdi.⁵⁶²

Hz. Peygamber (sav) döneminde Mescid-i Nebevî, sohbet ve ders halkalarının merkezi konumunda olmuştur.⁵⁶³ Buradaki muhabbetler esnasında ashâb-ı kirâm bazen şiir okur, bazen de câhiliye devrine ait hususları konuşurdu. Hz. Peygamber (sav) ise

⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, Tahâret 126, Hadis no: 338; Nesâî, Gusûl ve teyemmüm 27, Hadis no: 430; Dârimî, Tahâret 65, Hadis no: 767; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 353, Hadis no: 1094.

⁵⁶¹ Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 32; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., t.y., s. 105; Muhammed ez-Zühaylî, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Hayr, Dimeşk, 2006, I, 186.

⁵⁶² Tirmizî, Edeb 70, Hadis no: 2859; Ahmed b. Hanbel, VIII, 380, Hadis no: 21423. Ayrıca bkz. Müslim, Mesâcid 286, Hadis no: 670; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 83, Hadis no: 13338.

⁵⁶³ Heyet, *Hadislerle İslâm*, III, 390.

ashâbın söz ve fiillerini takrîr sadedinde bazen susar bazen tebessüm ederdi.⁵⁶⁴ Bu takrîre binâen geçmiş zaman haberlerini ve başka milletlerin işlerini konuşmanın caiz olduğuna hükmedilmiştir.⁵⁶⁵

c. Ebu'd-Derdâ (ö. 32/653) şöyle anlatmıştır: Bir gün Hz. Peygamber'in yanında oturuyordum. Bu sırada Ebû Bekir, diz kapağı görülecek şekilde elbisesinin eteğini toplayarak telaşla çıkageldi. Hz. Peygamber (sav) onu bu hâlde görünce, “*Galiba arkadaşınız birisiyle tartışmış.*” buyurdu. (...)⁵⁶⁶

Şâfiî,⁵⁶⁷ Mâlikî⁵⁶⁸ ve Hanbelî⁵⁶⁹ mezheplerine göre diz kapağı avret değildir. Onların bu konudaki delillerinden biri bu hadistir. Çünkü bu hadiste Hz. Peygamber (sav), Hz. Ebû Bekir'in diz kapakları görünecek şekilde elbisesini toplamasına bir şey demeyerek onun bu fiilini takrîr etmiştir.⁵⁷⁰

Bu rivayetlerde görüldüğü üzere takrîre konu olan hususlar, Hz. Peygamber'e açıkça ve doğrudan izafe edilmiştir. Dolayısıyla bu şekildeki takrîrler belirli bir formda değil Hz. Peygamber'le birlikteliği içeren muhtelif ibarelerle nakledilmiştir.

1.5.1.2.2. Hükmen Merfû Takrîr

Sahâbenin bir sözü veya fiili Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe ederek, “*Biz, Rasûlullah zamanında şöyle derdik veya yapardık.*” diye naklettikleri hadisler hükmen merfû takrîrdir.⁵⁷¹ Bu ifadelerden Hz. Peygamber'in söz konusu söz veya fiile muttali olup onayladığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in hayatta olması ve vahyin varlığı nazarı itibara alınarak sahâbenin söylediği sözlerden ve işlediği fiillerden Hz. Peygamber'in habersiz olması düşünülmemeyeceğinden bu söz ve fiillerin takrîr edildiklerine hükmedilmiştir.⁵⁷² Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir:

⁵⁶⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 256; İbn Receb, *Fethu'l-Bârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, 1996, IV, 57; Abdullah b. Mâni' er-Rûkî, *Nitâcü'l-Fikr fi Ahkâmi'z-Zikr*, Dâru't-Tedmüriyye, Riyâd, 2014, s. 53.

⁵⁶⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 646.

⁵⁶⁶ Buhârî, *Fedâilü's-sahâbe* 5, Hadis no: 3661; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 400, Hadis no: 21095.

⁵⁶⁷ Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, t.y., III, 175.

⁵⁶⁸ Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, I, 470.

⁵⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 286; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, I, 266.

⁵⁷⁰ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, II, 79. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Kitâbü'l-Âdâb ve'l-Ahkâmi'l-Müteallikati bi-Dühûli'l-Hammâm*, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1997, s. 60.

⁵⁷¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzihî Nuhbetü'l-Fiker*, s. 107; Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 134; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 159; Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 102.

⁵⁷² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzihî Nuhbetü'l-Fiker*, s. 106-107; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 159; Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 134.

a. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber (sav) zamanında insanları fazilet derecelerine göre sıralar, önce Ebû Bekir, sonra Ömer b. Hattâb, sonra da Osman b. Affân insanların en hayırlısıdır, derdik.⁵⁷³

Bu rivayette ashâb-ı kirâmın ilk üç halifenin fazilet sıralamasına dair düşünce ve kanaatlerinin, Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü ilgili sözün Hz. Peygamber (sav) hayatta iken söylendiğinin ifade edilmesi bu konuda takrîre işaret etmektedir.⁵⁷⁴

b. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle demiştir: Biz, Rasûlullah zamanında, fitır sadakasını bayram günü, bir sa' gıda maddesi olarak verirdik. Gıda maddelerimiz, arpa, kuru üzüm, kurutulmuş yoğurt ve kuru hurma idi.⁵⁷⁵

Bu hadiste sahâbenin fitır sadakasının miktarı ve verilmiş şekliyle ilgili uygulaması Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe edilerek anlatılmıştır. Bu anlatım tarzı söz konusu uygulamayı Hz. Peygamber'in bildiğini ve takrîr ettiğini göstermektedir.⁵⁷⁶

Ayrıca sahâbenin, “*Şöyle yapmak sünnettendir.*” formundaki nakilleri hükmen merfû olarak Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrlerini ihtiva etmektedir.⁵⁷⁷ Dolayısıyla bu şekildeki ifadelerin içeriğinde, hükmen merfû takrîr kapsamında değerlendirilen rivayetler bulunmaktadır. Mesela, bir rivayetinde Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: Sabah ezanında “*hayye ale'l-felâh*” dedikten sonra iki defa “*es-salâtü hayrun mine'n-nevm*” demek sünnettendir.⁵⁷⁸ Bu rivayette “*sünnet*” olarak ifade edilen husus Hz. Peygamber'in takrîriyle sabit olmuştur. Çünkü sabah ezanında okunan “*es-salâtü hayrun mine'n-nevm*” ifadesi Bilâl-i Habeşî'nin (ö. 20/641) ilavesidir.⁵⁷⁹ Bu ilave Hz. Peygamber'in takrîriyle sabah ezanına yerleşmiş ve devamlı okunmuştur.⁵⁸⁰

⁵⁷³ Buhârî, Fedâilü's-sahâbe 4, Hadis no: 3655; Tirmizî, Menâkıb 18, Hadis no: 3707; Ebû Dâvûd, Sünnet 8, Hadis no: 4627, 4628; Ahmed b. Hanbel, III, 92, Hadis no: 4901.

⁵⁷⁴ Irâkî, *Şeru't-Tebşira ve't-Tezkira*, II, 140; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 20-21; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVI, 246.

⁵⁷⁵ Buhârî, Zekât 76, Hadis no: 1510; Müslim, Zekât 17, Hadis no: 985; Ebû Dâvûd, Zekât 20, Hadis no: 1616; Nesâî, Zekât, 38, Hadis no: 2508; İbn Mâce, Zekât 21, Hadis no: 1829.

⁵⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 436; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 160; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 50; Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 88.

⁵⁷⁷ Emîr es-San'ânî, *Tevdîhu'l-Efkâr Şerhu Tenkîhi'l-Enzâr*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2011, II, 143.

⁵⁷⁸ İbn Huzeyme, *Sahîh*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980, I, 202, Hadis no: 386; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 454, Hadis no: 944.

⁵⁷⁹ İbn Mâce, Ezân 3, Hadis no: 716; Ahmed b. Hanbel, VI, 660-661, Hadis no: 16924; Dârimî, Salât 5, Hadis no: 1224.

⁵⁸⁰ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, II, 45.

1.5.1.2.3. Mürsel Merfû Takrîr

Mürsel hadis, tâbiînden birinin sahâbeyi zikretmeden söz, fiil ve takrîr olarak Hz. Peygamber'e izafe ettiği hadistir.⁵⁸¹ Bu tanıma göre mürsel merfû takrîr, tâbiînden birinin sahâbeyi zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'e isnat ettiği takrîrlerdir. Bu takrîrler bir tâbiînin, takrîre dayalı bir söz ya da fiili doğrudan Hz. Peygamber'e isnatla rivayet etmesi şeklinde kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁸² Aşağıdaki rivayetler mürsel merfû takrîr konusundaki bazı misallerdendir.

a. Hişâm b. Urve (ö. 146/763) babasından şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (sav) Abdurrahman b. Avf'a, "Ey Ebû Muhammed! Hacerülesved'i nasıl istilam ettin?" diye sordu. Abdurrahman, "Gücüm yettiği kadar istilam ettim, yorulunca bıraktım." diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), "Doğru yapmışsın." buyurdu.⁵⁸³

Bu rivayet mürseldir. Çünkü Hişâm b. Urve, bu rivayeti babası Urve b. Zübeyr'den (ö. 94/713) nakletmiştir. Tâbiîundan ve Medineli meşhur yedi fakihten biri olan Urve b. Zübeyr⁵⁸⁴ ise bu rivayeti, sahâbeyi zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'e izafe etmiştir. Ayrıca bu rivayet mürsel merfû takrîrin misallerinden biridir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), Abdurrahman b. Avf'ın uygulamasını tasvip etmiştir. Nitekim fukahanın tamamı Hacerülesved'i istilam etmenin efdal olduğunu belirtmekle birlikte istilam etmemenin de caiz olduğuna hükmetmişlerdir.⁵⁸⁵

b. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) şöyle anlatmıştır: Hâris b. Hişâm'ın kızı Ümmü Hakîm, Ebû Cehil'in oğlu İkrime'nin hanımı idi. Mekke'nin fethi günü Müslüman oldu. Kocasını İkrime ise kaçıp Yemen'e gitti. Peşinden karısı Ümmü Hakîm, Yemen'e giderek onu İslâm'a davet etmişti. O da İslâm'ı kabul etmişti. İkrime, Fetih senesi Medine'ye

⁵⁸¹ Salahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 63. Mürsel hadisin tanımı için ayrıca bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü Ulûmü'l-Hadis*, s. 167; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 51; Alâî, *Câmiu't-Tahsil fî Ahkâmî'l-Merâsil*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1986, s. 28-29; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, s. 82.

⁵⁸² Bkz. Cemâleddîn el-Kâsîmî, *Kavâidü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadis*, s. 137; Subhî es-Salih, *Ulûmü'l-Hadis ve Mustalahu*, s. 166; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 114; Mahmûd et-Tahhân, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadis*, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd, 1996, s. 71.

⁵⁸³ Muvatta, Hac 113, Hadis no: 884; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, III, 347, Hadis no: 5339; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I, 127, Hadis no: 257.

⁵⁸⁴ Bkz. İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *DİA*, TDV, Ankara, 2012, XLII, 183.

⁵⁸⁵ Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, III, 499; İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-Mesâlik fî Şerhi Muvatta'i Mâlik*, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmi, Beyrut, 2007, IV, 400.

geldi. Rasûlullah (sav) onu görünce sevinerek kalktı, onu karşıladı. İkrime de Rasûlullah'a biat etti. Bundan sonra hanımıyla eski nikâhlarıyla yaşadılar.⁵⁸⁶

İbn Şihâb, başka bir rivayette şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) zamanında kocaları henüz kâfir olan bazı kadınlar hicret etmeksizin Müslüman olmuşlardır. Onlardan biri de Velîd b. Muğîre'nin kızıdır. O, Safvân b. Ümeyye'nin karısı idi. Mekke'nin fethi günü Müslüman oldu. Kocası Safvân ise İslâm'a girmedi ve kaçtı. Rasûlullah (sav), Vehb b. Umeyr'i peşinden gönderip İslâm'a davet etti. Safvân Müslüman olduktan sonra eski nikâhlarıyla hayatlarını sürdürdüler.⁵⁸⁷

Mürsel olan bu rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav) evlilik devam ederken gayri müslim eşlerden birinin ihtida edip, diğerinin ise daha sonra etmesi hâlinde⁵⁸⁸ evliliklerine eski nikâhlarıyla devam etmelerini takrîr etmiştir.⁵⁸⁹ Nitekim bu rivayetlere istinaden Zührî (ö. 124/742) ve Evzâî (ö. 157/774) başta olmak üzere Hanbelî, Şâfiî ve Mâlikîler, evlilik devam ederken gayri müslim eşlerden birinin ihtida etmesi hâlinde, iddet süresi içerisinde diğer eşin de Müslüman olmasının gerekeceği, aksi takdirde nikâhın son bulacağı hükmünü benimsemişlerdir.⁵⁹⁰

c. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) şöyle anlatmıştır: Müseylime'nin adamları Hz. Peygamber'in ashâbından iki kişiyi yakalayıp Müseylime'ye götürmüşlerdi. Müseylime onlardan birine, "*Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğunu inanıyor musun?*" diye sordu. Sahâbî, "*Evet.*" diye karşılık verdi. Müseylime bu defa, "*Benim Allah'ın Rasûlü olduğuma inanıyor musun?*" diye sordu. Sahâbî kulaklarına işaret ederek, "*Ben sağırım, duymuyorum.*" dedi. Müseylime tekrar, "*Sana benim Allah'ın Rasûlü olduğuma inanmanı söylüyorum.*" dedi. Sahâbî yine, "*Ben sağırım, duymuyorum.*" dedi. Bunun üzerine Müseylime'nin emriyle sahâbî şehit edildi. Müseylime sonra diğer sahâbîye dönerek, "*Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğunu inanıyor musun?*" diye sordu. O sahâbî, "*Evet.*" dedi. Müseylime, "*Peki benim Allah'ın Rasûlü olduğunu*

⁵⁸⁶ Muvatta, Nikâh 46, Hadis no: 1252.

⁵⁸⁷ Muvatta, Nikâh 44, Hadis no: 1250.

⁵⁸⁸ Evlilik devam ederken gayri müslim eşlerden birinin müslüman olması halinde nikâhın durumu ile ilgili görüşler konusundaki detaylı bilgi için bkz. Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 240-254.

⁵⁸⁹ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, Dâru Kuteybe, Dimeşk/Beyrut, 1993, XVI, 324; Abdülvehhâb el-Bağdâdî, *el-Maûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekketü'l-Mükerreme, t.y., II, 805; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, VI, 194.

⁵⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 8-9; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, III, 254; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XVI, 323; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, VI, 193.

inanıyor musun?” dedi. Sahâbî yine, “Evet.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Müseylime onu serbest bıraktı. Sahâbi Hz. Peygamber’e gelerek, “Yâ Rasûlallah! Ben mahvoldum!” dedi. Hz. Peygamber (sav), “Ne oldu ki.” diye sorunca o, hem kendisinin hem de arkadaşının başından geçenleri anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “O imanı üzere gitti. Sen ise ruhsatı kullanmışsın.” buyurdu.⁵⁹¹

Basralı meşhur tâbiî olan Hasan Basrî⁵⁹² (ö. 110/728) bu rivayeti mürsel olarak nakletmiştir. Mürsel olan bu rivayette Hz. Peygamber (sav) her iki sahâbînin ruhsatla amel etme uygulamalarını reddetmeyerek onaylamıştır. Buna binâen fakihler küfür içerikli sözleri söylemeye zorlanan kişinin ruhsatla amel edebilmesi yanında azimete göre amel etmesinin daha evlâ olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁹³

1.5.1.3. Mevkûf Takrîr

Mevkûf hadis, sahâbenin söz, fiil ve takrîrlerine denmektedir.⁵⁹⁴ Muhaddislerin ekserisinin benimsediği bu tanıma göre sahâbe takrîrleri mevkûf hadis kapsamında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte sahâbe takrîrleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş, bunların mevkûf kapsamına girmeyeceği söylenmiştir.⁵⁹⁵ Mesela, Ali Yardım (1939-2006), kendisine göre sahâbe takrîrinin mevkûf hadis sınırı içine girip girmediği hususunun meşkûk ve tahkike muhtaç olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁶

Hadis usulü alanındaki ilk eserlerde mevkûf hadis tanımında “*takrîr*” kelimesine açıkça yer verilmemiştir. Mesela İbn Sâlah (ö. 643/1245),⁵⁹⁷ Nevevî (ö. 676/1277)⁵⁹⁸ ve Irâkî (ö. 806/1404)⁵⁹⁹ mevkûf hadisi, “*sahâbeye izafe edilen söz, fiil ve benzeri durumlar*” şeklinde tarif ederek tanımda takrîr kelimesine yer vermemişlerdir. Ancak Süyûtî (ö. 911/1505) Nevevî şerhinde, tanımda geçen “*nahvehû/benzeri durumlar*” ifadesini

⁵⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XI, 357-358, Hadis no: 33582; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Merâsîl*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1986, s. 180.

⁵⁹² Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, TDV, Ankara, 1997, XVI, 291.

⁵⁹³ Zeydân, *el-Vecîz fî-Usûli'l-Fıkh*, s. 52-53; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 109; Abdülkerîm en-Nemle, *el-Mühezzeb fî İlmi Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, I, 457; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 257.

⁵⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhî Nuhbetü'l-Fiker*, s. 111. Ayrıca bkz. Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 95; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, s. 574; Cemâleddîn el-Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, s. 133; Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 134; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihün Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, I, 176; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 160; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 102; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 135.

⁵⁹⁵ Abdullah Aydınlı, “Mevkuf”, *DİA*, TDV, Ankara, 2004, XXIX, 437.

⁵⁹⁶ Yardım, *Hadis I-II*, I, 39.

⁵⁹⁷ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 46.

⁵⁹⁸ Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, s. 33.

⁵⁹⁹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh li-mâ Utlika ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, s. 67.

“*takrîr*” olarak şerh etmiştir.⁶⁰⁰ Tespitimize göre mevkûf hadis tanımında “*takrîr*” kelimesine ilk yer veren İbn Hacer (ö. 852/1449) olmuş⁶⁰¹ ve ondan sonraki hadis kaynaklarının ekserisinde bu yaklaşım devam ettirilmiştir.⁶⁰²

Bu açıklamalara göre sahâbe takrîrleri, mevkûf hadisin en temel kavramlarından ve kısımlarından biridir. Dolayısıyla sahâbe takrîrlerini, mevkûf takrîrler olarak ifade edip, sahâbeye izafe edilen onay ve kabuller şeklinde tanımlamak mümkündür. Mevkûf takrîrler genel olarak “*falan sahâbînin yanında şöyle denildi veya yapıldı ancak bir şey demedi*” formunda nakledilmiştir.⁶⁰³ Bazen bu formlara atıfta bulunmadan da sahâbe takrîrlerine mücerret olarak işaret eden nakil şekillerine rastlamak mümkündür. Konuyla ilgili misal rivayetlerden bazıları şöyledir:

a. Tâvus b. Keysân (ö. 106/725) şöyle anlatmıştır: Muâz b. Cebel, Yemen halkına şöyle dedi: “*Zekâtlar konusunda bana arpa ve darı yerine hamış (beş zira uzunluğunda elbise) veya müstamel elbise getirin. Bu sizin için daha kolay, Medine’deki Rasûlullah’ın ashâbı için daha faydalıdır.*”⁶⁰⁴

Bu rivayet zekâtın kıymetinden verilebileceğini savunan Hanefîler⁶⁰⁵ ile Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁶⁰⁶ ve Buhârî’nin (ö. 256/870)⁶⁰⁷ en önemli delillerindedir. Çünkü bu rivayette Muâz b. Cebel’in (ö. 17/638) zekâtın aynî yerine kıymetini alması uygulamasına sahâbeden hiç kimsenin karşı çıkmaması onların zımnen bu hükme muvafakat ettiklerini göstermektedir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁰ Süyûtî, *Tedribü’r-Râvi fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, I, 95.

⁶⁰¹ İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*, s. 318; İbn Hacer, *Nüzhetu’n-Nazar fî Tavzihi Nuhbetü’l-Fiker*, s. 111.

⁶⁰² Hadis usûlü ve ıstılahları ile ilgili bazı kaynaklarda mevkûf hadis, “*sahâbenin söz ve fiilleri*” şeklinde tarif edilerek tanımda takrîrlere yer verilmediği görülmektedir. Bkz. Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fî Ulûmi’l-Hadis*, s. 41; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 225; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 181.

⁶⁰³ Aydın, “Mevkuf”, *DİA*, XXIX, 437.

⁶⁰⁴ Buhârî, Zekât 33, Bâb başlığı; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV, 189-190, Hadis no: 7370.

⁶⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1989, II, 157; Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâik Şerhu Kenzü’d-Dekâik*, Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, Mısır, h. 1314, I, 270-272; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 6; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 366; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, III, 41; Keşmîrî, *Feyzü’l-Bârî alâ Sahîhi’l-Buhârî*, III, 116; Zafer Ahmed Tehânevî, *l’lâü’s-Sünen*, İdâretü’l-Kur’ân ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, Pakistan, h. 1415, IX, 41.

⁶⁰⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 295-296.

⁶⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 367; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 6; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, III, 41; Keşmîrî, *Feyzü’l-Bârî alâ Sahîhi’l-Buhârî*, III, 116.

⁶⁰⁸ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 269.

b. Saïd b. Müseyyeb (ö. 94/713) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav), Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde Cuma günü, imam minbere çıkıncaya kadar tek bir ezan okunmaktaydı. Hz. Osman döneminde insanlar çoğalınca o, birinciden önce okunan ezanı ilave etti ve bununla insanların Cuma namazı için hazırlanmalarını istedi.⁶⁰⁹

Rivayette ifade edildiği üzere Hz. Osman'ın (ö. 35/656) içtihadıyla ortaya koyduğu bu uygulama kendi döneminde sükût ve adem-i inkâr ile ashâbın da onayını almış ve sükûtî icmâ ile⁶¹⁰ günümüze kadar da bu şekilde uygulanagelmiştir.⁶¹¹

c. Mevkûf takrîrle ilgili diğer bir rivayet farklı tariklerden özetle şöyle nakledilmiştir: Bir gün Hz. Ömer'in (ö. 23/644)⁶¹² huzuruna evlendikten altı ay sonra doğum yapan bir kadın getirildi. İnsanlar bu durumu yadırgayınca onun recmedilmesine karar verildi. Bunun üzerine İbn Abbâs (ö. 68/687-88),⁶¹³ o kadının recmedilmemesi gerektiğini gerekçesiyle birlikte şöyle izah etti: “*Kur'ân'da 'İnsanın (anne karnında) taşınması ve süttten kesilme süresi otuz aydır.*”⁶¹⁴ *buyrulur. Başka bir âyette ise 'Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.*”⁶¹⁵ *buyrulmuştur. İlk âyette ifade edilen otuz aydan, ikinci âyetteki emzirme süresi olan iki yıl çıkarılırsa geriye altı ay kalır.*” Bu açıklama üzerine Hz. Ömer, İbn Abbâs'ın görüşünü kabul etti ve kadına ceza uygulamadı.⁶¹⁶

Bu rivayette İbn Abbâs (ö. 68/687-88) veya Hz. Ali (ö. 40/661), ilgili âyetlerden istinbat ederek hamileliğin en az süresinin altı ay olduğunu tespit etmiş ve bu görüş sahâbenin takrîr ve tasvibiyle kabul görmüştür.⁶¹⁷ Hanefiler,⁶¹⁸ Şâfiîler,⁶¹⁹ Mâlikîler⁶²⁰

⁶⁰⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 206, Hadis no: 5342. Hadis Saïb b. Yezîd'den de nakledilmiştir: Bkz. Buhârî, Cum'a 25, Hadis no: 916; Tirmizî, Salât 255, Hadis no: 516; Ebû Dâvûd, Salât, 217-219, Hadis no: 1087; Nesâî, Cum'a 15, Hadis no: 1388; İbn Mâce, İkâmet 97, Hadis no: 1135.

⁶¹⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 304; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 27; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 178; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 553; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, III, 50.

⁶¹¹ M. Ravvâs Kal'acî, *Mevsuatü Fıkh-i Osman b. Affân*, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1983, s. 29.

⁶¹² Bazı rivayetlerde Hz. Ömer yerine Hz. Osman'ın (ö. 35/656) ismi geçmektedir. Bkz. Muvatta, Hudûd 11, Hadis no: 1648; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 351, Hadis no: 13446, 13447; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 728, Hadis no: 15551.

⁶¹³ Bazı rivayetlerde İbn Abbâs yerine Hz. Ali'nin (ö. 40/661) ismi geçmektedir. Bkz. Muvatta, Hudûd 11, Hadis no: 1648; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 349-350, Hadis no: 13443, 13444; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 727, Hadis no: 15549.

⁶¹⁴ Ahkâf, 46/15.

⁶¹⁵ Bakara, 2/233.

⁶¹⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 352, Hadis no: 13449.

⁶¹⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, III, 121.

⁶¹⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr fi Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 113; Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, V, 260.

ve Hanbelîler⁶²¹ bu rivayeti delil olarak hamileliğin en az müddetinin altı ay olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.

d. Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) şöyle rivayet edilmiştir: Kuraklık olduğu zaman Ömer, Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ı vesile kılarak Allah'tan yağmur talebinde bulunur ve şöyle derdi: “Allah'ım! Bizler önceleri Hz. Peygamberi vesile ederek yağmur isterdik. Sen de bize yağmur verirdin. Şimdi ise Peygamberimizin amcasını vesile kılıyor ve senden yağmur istiyoruz, bize yağmur ver.”⁶²²

Enes b. Mâlik'in bu rivayeti başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere salih kimseleri aracı kılarak dua etmenin caiz olduğuna delâlet etmektedir.⁶²³ Çünkü Hz. Ömer'in (ö. 23/644) bu rivayette zikredilen sözü ve uygulaması bütün sahâbe tarafından reddedilmeksizin takrîr edilmiştir.⁶²⁴

1.5.1.4. Maktû Takrîr

Maktû hadis, muhaddislerin çoğunluğuna göre tâbiîn ve tebeu't-tâbiîne izafe edilen söz ve fiillere denmektedir.⁶²⁵ Bu tanımda tâbiîn takrîrlerinin tanıma dâhil edilmediği görülmektedir. Bununla birlikte bazı hadisçiler tâbiîn takrîrlerini tanım kapsamına dâhil etmişlerdir. Mesela, Tâhir el-Cezâirî (1852-1920),⁶²⁶ Subhî es-Sâlih (1926-1986),⁶²⁷ Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey',⁶²⁸ Nûreddin İtr⁶²⁹ ve İsmail Lütfî Çakan⁶³⁰

⁶¹⁹ Rûyânî, *Bahru'l-Mezheb fî Fûrû'l-Mezhebi's-Şâfî*, XI, 393; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, XI, 204; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fikhi'l-İmâmi's-Şâfî*, Dâru'l-Kalem/Dâru's-Şâmiyye, Dimeşk/Beyrut, 1996, V, 532-533.

⁶²⁰ Habîb b. Tâhir, *el-Fikhu'l-Mâlikî ve Edilletühü*, Müessesetü'l-Maârif, Beyrut, 2007, IV, 199; Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, IX, 148-149; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XXIV, 76.

⁶²¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, XI, 231-232; Buhûtî, *Keşşâfû'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, V, 414.

⁶²² Buhârî, *İstiskâ 3*, Hadis no: 1010; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 491, Hadis no: 6427.

⁶²³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 577; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 48; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ahbâr*, IV, 11.

⁶²⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, I, 201; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, X, 316; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, X, 37-38; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, el-Câmiatü's-Selefiyye, Hindistan, 1984, VIII, 273.

⁶²⁵ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 47; Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, s. 34; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmü'l-Hadis*, s. 44; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I, 101; Cemâleddîn el-Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdis min Fünûni Mustalahi'l-Hadis*, s. 134; Ahmed Naim, *Mukaddime*, I, 135; Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis*, s. 41; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 209; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 135; Aydın, *Hadis Istilahları Sözlüğü*, s. 170; Mehmet Efendioğlu, “Maktû”, *DİA*, TDV, Ankara, 2003, XXXVII, 457.

⁶²⁶ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihün Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, I, 177.

⁶²⁷ Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-Hadis ve Mustalahu*, s. 209.

⁶²⁸ Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Tahrîr Ulûmü'l-Hadis*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 2003, I, 39.

⁶²⁹ İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, s. 29.

⁶³⁰ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 104.

maktû hadisi, tâbîfne izafe edilen söz, fiil ve takrîrler şeklinde tanımlamışlardır. Talat Koçyiğit ise (1927-2011) *Hadîs Usûlü* adlı eserinin 1967 baskısında maktû hadisin tanımında takrîrleri zikretmiş⁶³¹ ancak aynı eserin 1997 baskısında ise takrîr ifadesini çıkararak maktû hadisi tâbîfne ait söz ve fiiller şeklinde tarif etmiştir.⁶³² Müellif *Hadis Istılahları* adlı eserinde de maktû hadisin tanımında takrîrden bahsetmemiştir.⁶³³

Tâbîf takrîrlerinin bazı konularda hüccet kabul edilerek uygulanması kısmen de olsa son görüşü desteklemektedir. Bunun en güzel misallerinden biri şudur: Emevî idarecileri Muâviye'den (ö. 60/680) itibaren hutbe sonlarında Hz. Ali (ö. 40/661) ve evlâtlarına lânet ve beddua uygulamasını âdet hâline getirmişlerdi. Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) hilâfet makamına gelir gelmez bu uygulamayı kaldırdı. Ömer b. Abdülaziz ilk Cuma hutbesini okumaya çıktığında hutbenin sonunu lânet ile değil, “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*” âyeti⁶³⁴ ile bitirdi. Bu uygulama Müslümanların takdirini ve övgüsünü aldı.⁶³⁵

Ömer b. Abdülaziz'in bu rivayette zikredilen uygulaması tâbîf neslinin takrîri, daha teknik bir ifadeyle maktû takrîr anlamına gelmektedir. Zira Ömer b. Abdülaziz'in zikredilen uygulaması o zaman bütün Müslümanların övgü ile onayını almış ve o günden günümüze kadar da aynı şekilde uygulanmıştır.

1.5.2. Kapsamına Göre Takrîrî Sünnetin Çeşitleri

Usul ulemâsının büyük çoğunluğu, takrîrî sünnetin hükmünün takrîr edilen kişi de kalmayıp bütün mükelleflere şamil olduğunu ifade etmişlerdir.⁶³⁶ Cüveynî (ö. 478/1085),⁶³⁷ Ma'zerî (ö. 536/1141),⁶³⁸ Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267),⁶³⁹ Zerkeşî (ö.

⁶³¹ Bkz. Talât Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 115.

⁶³² Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 161.

⁶³³ Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s. 210.

⁶³⁴ Nahl, 16/90.

⁶³⁵ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IV, 314-315; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, s. 193.

⁶³⁶ Aşkar, *Ef'âlu-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 123.

⁶³⁷ Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, I, 498-499. Ayrıca bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 201; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fimâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 455; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 222.

⁶³⁸ Mâzerî, *İzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Tunus, t.y., s. 368. Ayrıca bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 201; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fimâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 456; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 222; Aşkar, *Ef'âlu-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 124.

⁶³⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fimâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 455-456.

794/1392)⁶⁴⁰ ve Şevkânî (ö. 1250/1834)⁶⁴¹ bu görüştedir. Ayrıca Ma'zerî, cumhurun ve fukahânın da aynı kanaatte olduğunu belirtmiştir.⁶⁴² Bununla birlikte bazı usul eserlerinde Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) takrîrî sünnetin hükmünün sadece takrîr edilene has olduğu görüşünde olduğu nakledilmiştir.⁶⁴³

Bu açıklamalara göre takrîrî sünnet kapsam itibariyle ya tamamıyla umumî veya hususî kategoriye dâhil edilmiştir. Ancak bu konuda genel bir tasnifte bulunmak mümkün görülmemektedir. Çünkü takrîrî sünnetin büyük çoğunluğu umumî olmakla birlikte kısmen hususî takrîrler de bulunmaktadır. Nitekim aşağıda görüleceği üzere hem Hz. Peygamber'in bu yöndeki özel ifadeleri hem de ulemânın bazı takrîrlerin kişiye özel olduğu yönündeki değerlendirmeleri bu hususun teorik ve pratik ifadeleri olarak görülmektedir. Nitekim Halit Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler* adlı çalışmasında “*Bir defaya mahsus (kişiye özel) takrîr*” başlığıyla bu konuya işaret etmiştir.⁶⁴⁴ Buna göre takrîrî sünnetin, mükellefiyet kapsamına göre umumî ve hususî şeklinde ikiye ayrıldığını söylemek mümkün görülmektedir.

1.5.2.1. Umumî Takrîr

Umumî takrîr, mükellef bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan takrîrlerdir. Hz. Peygamber'in takrîrlerinin büyük çoğunluğu bu vasıftadır. Konuyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir:

İbn Abbas (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Bülûğ çağına yaklaştığım bir dönemde, Rasûlullah (sav) Mina'da sütresiz olarak namaz kıldırırken dişi bir eşek üzerinde gelerek bir safın önünden geçtim. Eşeği otlaması için salarak safa girdim. Benim bu davranışım yadırganmadı.⁶⁴⁵

İbn Abbâs'ın sütresiz olarak namaz kılan Rasûlullah'ın arkasındaki bir safın önünden eşekle geçtiği hâlde hiç bir itiraz ve engel ile karşılaşmaması, bu fiilin caiz

⁶⁴⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 201.

⁶⁴¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 222.

⁶⁴² Mâzerî, *İzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, s. 368. Ayrıca bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 201; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 456; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 222.

⁶⁴³ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 455; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 201; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 221-222; Aşkar, *Ef'âli-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 124.

⁶⁴⁴ Bkz. Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 50.

⁶⁴⁵ Buhârî, İlim 18, Hadis no: 76; Müslim, Salât 254, Hadis no: 504; Ebû Dâvûd, Salât 112, Hadis no: 715; İbn Mâce, İkâmet 38, Hadis no: 947; Ahmed b. Hanbel, II, 377, Hadis no: 3241.

olduğuna delâlet eden bir takrîrdir.⁶⁴⁶ Bu takrîre binâen cumhur, namaz kılanın önünden insan, kadın, eşek ne geçerse geçsin namazı bozmaz hükmünü vermiştir.⁶⁴⁷

1.5.2.2. Hususî Takrîr

Hususî takrîr, bir defaya mahsus ve kişiye özel takrîrlerdir. Bu şekildeki takrîrler Hz. Peygamber'in takrîr ettiği söz veya fiile yönelik açıklamalarından anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir:

Berâ b. Âzib'den (ö. 71/690 [?]) şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber (sav) kurban bayramı günü bayram namazından sonra hutbe irâd etti ve hutbenin bir bölümünde şöyle buyurdu: *“Her kim bizim kıldığımız gibi namaz kılar, bizim kestiğimiz gibi kurban keserse kurban bayramına uygun hareket etmiş olur. Her kim de kurbanını namazdan önce kesmişse namazdan evvel kesildiği için kurban yerine geçmez.”* Bu sözleri duyan Berâ'nın dayısı Ebû Bürde b. Niyâr, *“Yâ Rasûlallah! Vallahi ben bu günün yeme-içme günü olduğunu düşünerek ve koyunumun ilk kesilen kurban olmasını isteyerek kurbanımı namazdan önce kestim ve namaza gelmeden önce onunla kahvaltımı yaptım.”* dedi. Rasûlullah (sav), *“Bu, kurban değil, et için kesilen bir koyun olmuş.”* buyurdu. Bunun üzerine Bürde, *“Benim bir yaşını doldurmamış fakat iki tane koyundan daha iyi bir oğlağım var. (Onu kurban edebilir miyim?)”* diye sordu. Hz. Peygamber (sav), *“Evet, ama senden başka bir kimse için bu yeterli olmaz.”* buyurdu.⁶⁴⁸

Bu rivayette hususî bir takrîr söz konusudur. Çünkü Hz. Peygamber (sav), Ebû Bürde b. Niyâr'ın (ö. 42/662) bir yaşını doldurmamış oğlağı kurban etme talebini onaylamıştır.⁶⁴⁹ Nitekim bir yaşını doldurmamış koyun dışında, bir yaşını doldurmamış keçinin kurban edilemeyeceği hususunda ittifak eden ulemâ hadisteki iznin Bürde'ye

⁶⁴⁶ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 105; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 418; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 681; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 110.

⁶⁴⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 303; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 418; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 681-682; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 105-106; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 111; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 389; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 358.

⁶⁴⁸ Buhârî, İdeyn 5, 8, Hadis no: 955, 965; Müslim, Edâhî 5, Hadis no: 1961. Hadisin Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) rivayeti ise şöyledir: Hz. Peygamber (sav), *“Namazdan önce kurban kesenler yeniden kurban kessinler.”* buyurunca birisi kalkıp, *“Bu gün et yemenin arzulandığı gündür.”* dedi ve komşularının ihtiyacından bahsetti. Hz. Peygamber (sav) galiba onu tasdik etti. Sonra o şahıs, *“Benim bir yaşını doldurmamış ve iki tane besili koyundan daha çok sevdiğim bir keçim var. (Onu kurban edebilir miyim?)”* diye sordu. Hz. Peygamber (sav) ona müsaade etti. Bkz. Buhârî, İdeyn 5, 23, Hadis no: 954, 984; Edâhî 4, 12, Hadis no: 5549, 5561.

⁶⁴⁹ Bkz. Özkan, *Takrîri Sünnnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 50-51.

has olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁰ Ancak ulemâdan bazıları Bürde'ye verilen ruhsatın onun şahsında umumîlik ifade ettiğini ileri sürerek bir yaşını doldurmamış keçinin de kurban edilebileceğini söylemiştir.⁶⁵¹ Evzâî (ö. 157/774) ve Atâ (ö. 114/732) bu görüştedir.⁶⁵²

Diğer taraftan Buhârî (ö. 256/870), hadiste bayram namazından öne kurban kesmenin onaylanmadığını ancak yeme ve içmenin takrîr edildiğini ileri sürerek kurban bayramında yeme içme için muayyen bir vaktin olmadığı hükmünü vermiştir.⁶⁵³ Ayrıca Buhârî, Bürde b. Niyâr'ın, hutbede iken Hz. Peygamber'le konuşmasını da hutbe esnasında imamla konuşulabileceğine delil olarak zikretmiştir.⁶⁵⁴

1.5.3. Mahiyetine Göre Takrîrî Sünnetin Çeşitleri

Takrîrî sünnet, genel temayüle göre sarîh ve zımnî/hükmî takrîr olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyabında söylenen bir sözü veya yapılan bir fiili, sözlü olarak açıkça onaylaması sarîh takrîr; sükûtla onaylaması ise zımnî veya hükmî takrîr olarak tanımlanmıştır.⁶⁵⁵

Bu sınıflandırma takrîrî sünnetin tanımına uygun olsa da takrîrin yapısal içeriğini tam olarak yansıtmaktan uzak görünmektedir. Çünkü takrîr içerikli sünnetler yapı olarak sükût, tebessüm, sevinme, güzel görme, teşvik etme, teyit etme, övgü, rıza, dua gibi çok boyutlu içeriğe sahiptir. Yani takrîrî sünnetlerin içeriğinde kavli, fiilî ve sükûtî unsurlar bulunmaktadır. Bu sebeple takrîrî sünnetin, kavli, fiilî ve sükûtî şeklinde üçlü bir taksiminin daha doğru ve yerinde olduğunu düşünüyoruz.

1.5.3.1. Kavli Takrîr

Kavli takrîr, Hz. Peygamber'in sözlü onaylarıdır. Daha net bir tanımla Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyabında söylenen bir sözü veya işlenen bir fiili sözlü olarak açıkça onaylamasıdır.

⁶⁵⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 402; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 17; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 299.

⁶⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 17; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 121; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 299.

⁶⁵² Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 402; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 17; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 136.

⁶⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 519.

⁶⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 547.

⁶⁵⁵ Bkz. Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 32; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 27; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 73. Ayrıca bkz. Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 32; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 10.

Kavlî takrîrler, takrîr edilen hususların çeşitlilik göstermesi sebebiyle muhtelif ifade şekillerinden oluşmaktadır. “*Sadakte*”, “*ahsente*”, “*esabte*” gibi lafızlar bu konudaki başlıca ifade şekillerindedir. Bir sahâbî tarafından ortaya konulan bir meseleyle ilgili olarak, Hz. Peygamber’in “*olur*”, “*evet*”, “*beis yoktur*” şeklindeki cevaplarını da bir nevi takrîr saymak mümkündür.⁶⁵⁶

Kavlî takrîrlerin ifade şekillerinin muhtevasını genel olarak tasdik, tasvip, teyit etme, güzel bulma, övgü, dua, teşvik, örnek gösterme, izin verme, kinâyeli lafızlar kullanma gibi hususlar oluşturmaktadır. Bu hususları genel olarak, ilgili misaller çerçevesinde şöyle tasnif etmemiz mümkündür.

1.5.3.1.1. Tasdik ve Tasvip Ederek Takrîr

Hz. Peygamber’in kavlî takrîrde en belirgin şekilde işlediği ifade şekli tasdik ve tasviptir. Kavlî takrîrlerin çoğunluğu bu şekildedir. Bu üslup şeklinde tasdik ve tasvip Hz. Peygamber’in söylenen bir sözün veya işlenen bir fiili sözlü olarak doğrulamasıdır. Bu şekildeki takrîrler “*doğrulama*” manasını içeren kelime veya cümlelerden oluşmaktadır. Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şöyledir:

a. Avn b. Ebû Cuhayfe (ö. 116/734) babasından şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber (sav), Selmân ile Ebu’-d-Derdâ’yı birbirine kardeş yaptı. Selmân bir gün Ebu’-d-Derdâ’yı ziyarete gitti. Selmân (dostunun hanımı) Ümmü’-d-Derdâ’nın üzerinde eski elbiseler görünce şaşırarak, “*Bu ne hâl?*” diye sordu. Ümmü’-d-Derdâ, (kocasının kendisiyle ilgilenmediğini ima ederek) “*Kardeşin Ebu’-d-Derdâ’nın dünyayla bir ilgisi kalmadı.*” dedi. Bir süre sonra Ebu’-d-Derdâ geldi. Selmân için yemek yaptırıp ona ikram etti. Selman, onun da yemesini isteyince Ebu’-d-Derdâ, “*Ben oruçluyum.*” dedi. Selman, “*Sen yemedikçe ben de yemeyeceğim!*” dedi. Ebu’-d-Derdâ (nafile orucunu bozarak) yemekten yedi. Gece olunca Ebu’-d-Derdâ erkenden namaza kalktı. Selmân durumu fark edince ona uyumasını söyledi. Ebu’-d-Derdâ bir süre sonra tekrar namaza kalktı. Selmân ona yine uyumasını söyledi. Gecenin sonuna doğru gelince Selman, “*Haydi, şimdi kalk.*” dedi. İkisi birlikte kalkıp namaz kıldılar. Namazdan sonra Selmân, Ebu’-d-Derdâ’ya şöyle dedi: “*Rabbinin senin üzerinde hakkı var. Nefsinin senin üzerinde hakkı var. Ailenin senin üzerinde hakkı var. Şu hâlde her hak sahibine hakkını ver.*” dedi. Bu

⁶⁵⁶ Özkan, “Takrîr”, *DİA*, XXXIX, 470.

olaydan sonra Ebu'd-Derdâ, Hz. Peygamber'e gelerek durumu anlattı. Hz. Peygamber (sav), "*Selmân doğru söylemiş.*" buyurdu.⁶⁵⁷

Hz. Peygamber (sav) bu rivayette Selmân-ı Fârisî'nin (ö. 36/656 [?]) sözlerinin ve uygulamasının doğruluğunu, "*Selmân doğru söylemiş.*" buyurmak suretiyle takrîr etmiştir.⁶⁵⁸ Hz. Peygamber (sav) bu takrîrinde tasdik üslubunu kullanmıştır.

b. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber'in ashâbından oluşan bir birlik bir sefere gitti. Bunlar bir Arap kabilesinde konakladılar ve onlardan kendilerini misafir etmelerini istediler. Ancak onlar bundan kaçındılar. O sırada bu kabilenin seyyidi zehirli bir hayvan tarafından sokuldu. Kabile halkı onun için her çareye başvurdu. Fakat hiçbir şey fayda vermedi. Onlardan bazıları, "*Burada konaklayan kabileye gitseniz, belki onların yanında faydalı bir şey olabilir.*" dedi. Bunun üzerine bazıları onların yanına geldi ve "*Ey cemaat! seyyidimiz sokuldu. Onun için her çareye başvurduk ancak hiçbir şey fayda vermedi. Sizde ona fayda verebilecek bir şey var mı?*" dediler. Kafileden birisi, "*Evet! Allah'a yemin ederim ki, ben rukye yaparım. Fakat siz bizi misafir etmekten kaçındınız. Bundan dolayı ücretimizi vermedikçe rukye yapmam.*" dedi. Onlar bir miktar koyun üzerine anlaştılar. O sahâbî seyyide gitti ve ona Fâtiha sûresini okudu. Akabinde seyyid iyileşti. Onlar da söz verdikleri ücreti ödediler. Seriyedekilerden bir kısmı, "*Bunları taksim edin.*" dedi. Fakat rukye yapan, "*Peygamber'e gidip, olup biteni kendisine anlatmadan ve bize ne söyleyeceğine bakmadan böyle yapmayın.*" dedi. Sonra Hz. Peygamber'e geldiler ve bunu anlattılar. Rasûlullah o sahâbîye, "*Fâtihanın rukye için okunduğunu nereden biliyordun?*" dedi. Sonra onlara, "*Doğru yaptınız. Koyunları paylaşın, benim için de bir hisse ayırın.*" buyurdu ve gülümsedi.⁶⁵⁹

Bu rivayette Hz. Peygamber (sav) Fâtiha sûresini okuyarak hastayı tedavi eden ve bunun karşılığında ücret alan sahâbînin söz konusu uygulamasını takrîr etmiştir.⁶⁶⁰ Hz.

⁶⁵⁷ Buhârî, Savm 51, Hadis no: 1968; Tirmizî, Zühd 64, Hadis no: 2421.

⁶⁵⁸ İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fi'l-Fikh*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme, h. 1436, III, 511; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 249; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdisi'l-Buhârî*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2008, IV, 307.

⁶⁵⁹ Buhârî, İcâre 16, Hadis no: 2276; Müslim, Selâm 65, 66, Hadis no: 2201; Ebû Dâvûd, Tıb 19, Hadis no: 3900; Ahmed b. Hanbel, V, 27, Hadis no: 11368.

⁶⁶⁰ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, III, 92; İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-Mümehhidât*, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrut, 1988, II, 176; Demîrî, *en-Necmü'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2004, VI, 314; Zekeriyâ el-Ensârî, *el-Gureri'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behcetü'l-Verdiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, VII, 93-94; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 27.

Peygamber (sav) buradaki takrîrinde “doğru yaptınız” buyurarak tasvip ve tasdik üslubunu kullanmıştır.

1.5.3.1.2. Överek Takrîr

Muâz b. Cebel’in (ö. 17/638) Hımslı bazı arkadaşlarından şöyle rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav), Muâz’ı Yemen’e göndereceği zaman ona, “*Ey Muâz! Bir dava ile karşılaşırırsan nasıl hüküm vereceksin?*” diye sordu. Muâz, “*Allah’ın kitabı ile hüküm veririm.*” dedi. Hz. Peygamber (sav), “*Peki, Allah’ın kitabında (bir hüküm) bulamazsan?*” diye sorunca Muâz “*Rasûlullah’ın sünnetiyle.*” diye cevap verdi. Hz. Peygamber, “*Peki, Rasûlullah’ın sünnetinde de (bir hüküm) bulamazsan?*” diye sordu. Muâz bu sefer, “*O zaman kendi reyimle içtihat ederim.*” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) onun göğsüne vurarak, “*Rasûlullah’ın elçisini Rasûlullah’ın hoşnut olduğu cevaba muvaffak kılan Allah’a hamdolsun.*” buyurdu.⁶⁶¹

Muâz hadisi olarak bilinen bu hadis, fıkıh ulemâsının genel kanaatine göre içtihat ile⁶⁶² içtihadın bir türü olarak kabul edilen kıyas⁶⁶³ ve mesâlih-i mürselenin⁶⁶⁴ en önemli delillerinden biridir. Çünkü bu rivayette Hz. Peygamber (sav), Muâz b. Cebel’in, “*Kendi reyimle içtihat ederim.*” sözünü takrîr etmiştir.⁶⁶⁵ Ayrıca bu rivayet, usul ulemâsına göre şer’î delillerin tertibiyle ilgili en önemli delillerinden biridir.⁶⁶⁶ Çünkü Hz. Peygamber (sav), Muâz b. Cebel’in şer’î delillerin sıralamasına yönelik ifadelerini takrîr etmiştir.⁶⁶⁷ Hz. Peygamber’in bu rivayetdeki takrîri, Muâz b. Cebel’in ilmî kişiliğini övmek suretiyle gerçekleşmiştir.⁶⁶⁸

⁶⁶¹ Ebû Dâvûd, Akdiye 11, Hadis no: 3592; Tirmizî, Ahkâm 3, Hadis no: 1332; Ahmed b. Hanbel, IX, 137, Hadis no: 22694; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 500, Hadis no: 29588.

⁶⁶² Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, II, 319; Debûsî, *Takvîmü’l-Edille fi’l-Usûli’l-Fıkh*, s. 409; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-Muvakkûn an-Rabbi’l-Âlemîn*, II, 344-354; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhîd fi Usûli’l-Fıkh*, VI, 222; Emîr Pâdişâh, *Teysîrü’r-Tahrîr*, Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, h. 1351, IV, 109; Muhammed ez-Zühaylî, *el-Vecîz fi Usûli’l-Fıkhî’l-İslâmî*, II, 268-269.

⁶⁶³ Bkz. Debûsî, *Takvîmü’l-Edille fi’l-Usûli’l-Fıkh*, s. 270; Üsmendî, *Bezlü’n-Nazar fi’l-Usûl*, s. 598; Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli’l-Fıkh*, II, 772; İbn Melek, *Şerhu Menâri’l-Envâr fi Usûli’l-Fıkh*, s. 261; Kelvezânî, *et-Temhîd fi Usûli’l-Fıkh*, III, 380; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde fi Usûli’l-Fıkh*, IV, 1292.

⁶⁶⁴ Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 173.

⁶⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-Muvakkûn an-Rabbi’l-Âlemîn*, II, 344; Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*, IV, 41; Molla Fenârî, *Fusûlü’l-Bedâi’ fi Usûli’ş-Şerâi’*, II, 332; İbnü’l-Mülakkin, *Tezkiratü’l-Muhtâc ilâ Ehâdîsi’l-Minhâc*, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1994, s. 108; Mahmud b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Beyânü’l-Muhtasar*, Dâru’l-Medenî, Cidde, 1986, I, 758; Hallâf, *İlmü Usûli’l-Fıkh*, s. 51.

⁶⁶⁶ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*, IV, 292; Hallâf, *İlmü Usûli’l-Fıkh*, s. 20; Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 46.

⁶⁶⁷ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*, IV, 292.

⁶⁶⁸ Bkz. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr fi Şerhi Usûli’l-Pezdevî*, III, 411; Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl fi Netâici’l-Ukûl*, Metâbiu’d-Devhati’l-Hadîse, y.y., 1984, s. 562; Heyet, *Hadislerle İslâm*, I, 421.

1.5.3.1.3. Dua Ederek Takrîr

Urve el-Bârikî (ö. 73/692) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), bir koyun almam için bana bir dinar verdi. Ben bir dinara iki koyun satın aldım. Sonra koyunun birini bir dinara satarak bir dinar ve bir koyunu Hz. Peygamber'e getirdim ve durumu kendisine anlattım. Hz. Peygamber (sav), "*Allah ticaretini bereketli kılsın.*" buyurdu.⁶⁶⁹

Hiz. Peygamber'in sözlü takrîri bu rivayete görüldüğü üzere dua şeklinde olmuştur. Çünkü bu rivayette Hz. Peygamber (sav), yetkili olmadığı hâlde kendisi adına alışveriş yapan Urve el-Bârikî'nin uygulamasını dua ederek takrîr etmiştir.⁶⁷⁰

1.5.3.1.4. Müjdeleyerek Takrîr

Hiz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav), sahâbeden birini bir askeri birliğin başında gazaya gönderdi. Bu zât arkadaşlarına namaz kıldırırken kıraatini daima İhlâs sûresi ile bitirmiş. Ashâb dönüştü bu durumu Hz. Peygamber'e anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), "*Ona niçin böyle yaptığını sorun bakalım.*" buyurdu. Onlar da gidip bunu kendisine sorduklarında, "*İhlâs sûresinde Rahmân'ın sıfatlarından bahsediliyor, onun için bu sûreyi seviyorum.*" dedi. Bu cevabı öğrenen Hz. Peygamber (sav), "*Ona söyleyin. Allah da onu seviyor.*" buyurdu.⁶⁷¹ Hadisin Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) rivayetinde ise sahâbî, "*Ben bu sûreyi çok seviyorum!*" deyince Hz. Peygamber (sav), "*Onu sevmen şüphesiz ki seni cennete girdirecektir.*" buyurdu.⁶⁷²

Hadisten anlaşıldığına göre sahâbînin her rekâtta kıraati İhlâs sûresi ile bitirmesi arkadaşları tarafından yadırganmış ancak bunun gerekçesi öğrenildiğinde Hz. Peygamber (sav), sahâbînin bu farklı uygulamasını Allah Teâlâ'nın sevgisi ve cennetiyle müjdeleyerek⁶⁷³ takrîr etmiştir.⁶⁷⁴ Bu takrîrden hareketle de her rekâtta Fâtiha'dan sonra birden fazla sûrenin okunmasının cevazına hükmedilmiştir.⁶⁷⁵

⁶⁶⁹ Tirmizî, Büyû' 34, Hadis no: 1262; Ebû Dâvûd, Büyû' 27, Hadis no: 3384; İbn Mâce, Sadakât 7, Hadis no: 2402. Ayrıca bkz. Buhârî, Menâkıb 27, Hadis no: 3642.

⁶⁷⁰ İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-Nebîh Şerhu't-Tenbîh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, IX, 22; İmrânî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2000, VI, 441; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, Dâru'l-Feth li'l-İ'lâmi'l-Arabî, Kâhire, t.y., III, 94.

⁶⁷¹ Buhârî, Tevhîd 1, Hadis no: 7375; Müslim, Müsâfirîn 263, Hadis no: 813; Nesâî, İftitâh, 69, Hadis no: 989; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, III, 73, Hadis no: 793.

⁶⁷² Buhârî, Ezân 106, Hadis no: 774; Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân 10, Hadis no: 2910.

⁶⁷³ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn li-Turuku Riyâzü's-Sâlihîn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, t.y., III, 352; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü'l-Meânî'd-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 231; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmii't-Tirmizî*, VIII, 213-214.

1.5.3.1.5. Teşvik Ederek Takrîr

Kavlî takrîrin ifade şekillerinden biri de teşviktir. Bu konuda teşviğin gayesi, takrîr edilen hususun devamını taleptir.⁶⁷⁶ Şu rivayette bu husus görülmektedir. Seleme b. Ekvâ' (ö. 74/693) şöyle anlatmıştır: Bir defasında Hz. Peygamber (sav), Eslem kabilesinden ok yarışı yapan bir gruba rastladı ve “*Ey İsmâiloğulları, atın! Şüphesiz sizin babanızda usta bir ok atıcısı idi. Ben bu yarışmada filânoğulları ile beraberim.*” buyurdu. Bu söz üzerine karşı grup ok atmaktan vazgeçti. Bunu gören Rasûlullah (sav), “*Size ne oldu, niye atmıyorsunuz?*” dedi. Onlar, “*Yâ Rasûlallah! Siz onlarla beraberken ok mu atalım?*” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Atın! Ben hepimizle beraberim.*” buyurdu.⁶⁷⁷

Bu rivayette teşvik içerikli bir takrîr söz konusudur.⁶⁷⁸ Çünkü Hz. Peygamber (sav), sahâbenin atıcılıkla meşguliyetini takdir etmiş ve onların bu yöndeki faaliyetlerini teşvik etmiştir.⁶⁷⁹ Nitekim Buhârî (ö. 256/870) bu hadisin bâb başlığını, “*Atıcılığa teşvik.*” şeklinde belirleyerek hadisin içeriğine işaret etmiştir.⁶⁸⁰

1.5.3.1.6. Kinâyeli Lafızlarla Takrîr

Hz. Peygamber (sav) çeşitli sebeplerle takrîrini açıkça belirtmediği durumlarda meramını kinâyeli sözlerle ifadeyi tercih etmiştir.⁶⁸¹ Allah Rasûlü'nün Hudeybiye Antlaşması sonrasındaki süreçte Ebû Bâsir'e (ö. 6/628) söyledikleri bu üslubu göstermektedir. Misver b. Mahreme (ö. 64/683) ve Mervân b. Hakem'den (ö. 65/685) nakledilen rivayet özetle şöyledir: Hz. Peygamber'le Mekkeli Müşrikler arasında imzalanan Hudeybiye Antlaşması'nda, Mekkelilerden Hz. Peygamber'e sığınanların İslâm'ı kabul etmiş olsalar dahi Mekkelilere geri verileceğine dair bir madde vardı. Hz. Peygamber'e sığınan Ebû Cendel bu madde gereği Mekkelilere geri verilmişti. Benzer

⁶⁷⁴ Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XII, 544; Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *el-Usûl min İlmi'l-Usûl*, s. 59; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü Vehbe, Kâhire, 1995, s. 19; Muhammed el-İtribî, *et-Türükü'n-Nebeviyye*, s. 370. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 116.

⁶⁷⁵ İbn Dakîkul'İd, *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, I, 268; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XII, 544.

⁶⁷⁶ Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 44.

⁶⁷⁷ Buhârî, Cihâd 78, Hadis no: 2899; Ahmed b. Hanbel, VI, 679, Hadis no: 16977; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 547, Hadis no: 4693; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 29, Hadis no: 19754.

⁶⁷⁸ Bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 44.

⁶⁷⁹ Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 108; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIV, 25-256; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, VIII, 95.

⁶⁸⁰ Buhârî, Cihâd 78, Bâb başlığı.

⁶⁸¹ Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 44.

bir olay Ebû Bâsir'in başından geçmişti. Müslüman olduğu için tutuklanan Ebû Bâsir, bir yolunu bulup kaçtı ve Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e sığındı. Mekkeliler Hudeybiye Antlaşması'na dayanarak elçileri vasıtasıyla Ebû Bâsir'in iadesini istedi. Hz. Peygamber (sav) antlaşma gereğince Ebû Bâsir'i onlara teslim etti. Mekke'den gelenler, Ebû Bâsir'i teslim alarak yola çıktılar. Yemek molası verdikleri Zü'l-Huleyfe'de, Ebû Bâsir, içlerinden birini oyuna getirerek kılıcını aldı ve onu öldürdü. Kendisinin de öldürüleceğini anlayan diğeri ise kaçıp Medine'ye gitti. Arkadaşının Ebû Bâsir tarafından öldürüldüğünü, kendisinin de öldüreceğini söyleyerek Hz. Peygamber'e sığındı. Kısa bir süre sonra Ebû Bâsir de çıkageldi ve Hz. Peygamber'e, "*Ey Allah'ın Peygamberi! Allah sana ahdini yerine getirtti, beni onlara geri verdin. Sonra da Allah beni onlardan kurtardı.*" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), "*Hayret! Adam, yanında birileri daha olsa harp bile çıkarır.*" buyurdu.⁶⁸²

Bu rivayette kinayeli ifadelerle takrîr söz konusudur. Çünkü Hz. Peygamber (sav), Ebû Bâsir'in yaptığını zem ifadesiyle methi kastederek onaylamış ve antlaşma gereği teslim edilmek zorunda kalanların bu şekilde hareket edebileceklerine işaret etmiştir.⁶⁸³

1.5.3.2. Fiilî Takrîr

Fiilî takrîr, Hz. Peygamber'in fiilî onaylarıdır. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyabında söylenen sözleri veya işlenen fiilleri, fiilî tavır ve davranışlarıyla onaylamasıdır. Bu onaylama genel olarak fiilî katılım, tebessüm, sevinme/yüzün parlaması ve işaret gibi eylemlerle olmuştur. Fiilî takrîrin göstergeleri olan bu hususları ilgili rivayetlerle birlikte şöyle ifade etmek mümkündür:

1.5.3.2.1. Fiilî Katılımla Takrîr

Fiilî takrîrin en önemli göstergelerinden biri Hz. Peygamber'in fiilî destek ve katılımıdır. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber (sav) takrîr ettiği hususlara bazen fiilî olarak bizzat kendisi de katılmış veya destek vermiştir.⁶⁸⁴ Mesela, ihramsız olan Ebû Katâde'nin (ö. 54/674) avladığı vahşi eşeğin etinden ihramlı olan bazı sahâbenin yemesinin kendisine haber verilmesi üzerine o avın etinden istemiş ve yemiştir.⁶⁸⁵ Hz.

⁶⁸² Buhârî, Şurût 15, Hadis no: 2731-2732; Ebû Dâvûd, Cihâd 156, Hadis no: 2765; Ahmed b. Hanbel, VII, 642-647, Hadis no: 19442; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 330-342, Hadis no: 9720.

⁶⁸³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 413.

⁶⁸⁴ Özkan, *Takrîrî Sünnnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 45.

⁶⁸⁵ Buhârî, Hibe 3, Hadis no: 2570, Et'ime 19, Hadis no: 5407; Müslim, Hac 63, Hadis no: 1196.

Peygamber (sav) bu fiilî katılımı ile hem uygulamayı takrîr etmiş⁶⁸⁶ hem de bu konuda sahâbede hâsıl olan şüpheyi gidermiştir.⁶⁸⁷

Konuyla ilgili diğer bir rivayeti Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle nakletmiştir: Bir gün Rasûlullah'ı odamın kapısının önünde gördüm. O esnada bazı Habeşliler mescitte mızraklarıyla bir oyun sergiliyorlardı. Allah Rasûlü (sav), onların oyunlarını izlemem için ridasını benim üzerime örttü. Ben oyunu seyretmeyi bırakana kadar da oradan ayrılmadım.⁶⁸⁸ Hz. Peygamber (sav) bu rivayette hem mescitte mızrak oyunu tertip edilmesini hem de Hz. Âişe'nin bu oyunu izlemesini takrîr etmiştir.⁶⁸⁹ Bu takrîrin göstergesi ise Hz. Peygamber'in bizzat fiilî desteği ve katılımıdır.

1.5.3.2.2. Sevinçle Takrîr

Kâ'b. Mâlik'in (ö. 50/670) ifadesine göre Allah Rasûlü (sav) bir şeye sevindiği zaman yüzü parlar ve nurlanır, âdeti ay parçası gibi olurdu.⁶⁹⁰ Nitekim Hz. Ömer'in (ö. 23/644) anlattığı üzere Tay kabilesinden sadaka geldiğinde Allah Rasûlü'nün sevinçten yüzü parıldamıştır.⁶⁹¹ Yine bir defasında yanına gelen son derece fakir bir grubun hâline çok üzülmüş ve ashâbını onlara yardım etmeye teşvik etmiştir. Sahâbenin bu konudaki duyarlılığını gören Allah Rasûlü'nün yüzünde sevinç tebessümleri belirmiştir.⁶⁹² Hz. Peygamber'in bu tavrı sadece hoşnutluk veya sevincin tezahürü olarak anlaşılmamıştır. Ulemâ bu tavrı, şer'î konuları ilgilendiren meselelerde, fiilî bir takrîr olarak değerlendirip hüküm istinbatında kullanmıştır.

Konuyla ilgili bir rivayet Hz. Âişe'den (ö. 58/678) şöyle nakledilmiştir: Bir gün Zeyd b. Hârise ile oğlu Üsâme başları bir kadife ile örtülü, ayakları açık vaziyette yatmaktaydı. Müdlic kabilesinden Mücezziz adlı bir kâif⁶⁹³ içeri girmişti. Rasûlullah da

⁶⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 37; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 29.

⁶⁸⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 202; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 38; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 156.

⁶⁸⁸ Buhârî, Nikâh 115, Hadis no: 5236; Müslim, İdeyn 18, 20, 21, Hadis no: 892; Nesâî, İdeyn 35, Hadis no: 1591. Ayrıca bkz. Buhârî, Salât 69, Hadis no: 454, Nikâh 83, Hadis no: 5190.

⁶⁸⁹ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 310; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmî'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âlir-Rasûl*, s. 457; Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *el-Usûl min İlmî'l-Usûl*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, h. 1430, s. 59.

⁶⁹⁰ Buhârî, Meğâzî 80, Hadis no: 4418; Menâkıb 23, Hadis no: 3556.

⁶⁹¹ Müslim, Fedâilü's-sahâbe 196, Hadis no: 2523.

⁶⁹² Müslim, İlim 15, Hadis no: 1017; Nesâî, Zekât 64, Hadis no: 2550; Ahmed b. Hanbel, VII, 713, Hadis no: 19693; Dârimî, Mukaddime 44, Hadis no: 517.

⁶⁹³ Kâif, kıyâfe ile yani insanlara bakarak soylarını tahminî olarak tespit etme ilmiyle meşgul olanlara denir. Bkz. Mehmet Serhan Tayşi, "Kıyâfe", *DİA*, TDV, Ankara, 2002, XXV, 508.

oradaydı. Mücezziz, “Şüphesiz bu ayaklar birbirinden olmalıdır.” deyince bundan hoşnut kalan Rasûlullah (sav), yüzü parlayarak sevinçle yanına girdi. (Sebebini sorduğumda) şöyle buyurdu: “Görmedin mi az önce Mücezziz, Zeyd b. Hârise ile Üsâme’ye baktı da ‘şüphesiz bu ayaklar birbirindedir’ dedi.”⁶⁹⁴

Bu rivayette Hz. Peygamber (sav) Mücezziz b. A‘ver’in⁶⁹⁵ Zeyd b. Hârise (ö. 8/629) ile oğlu Üsâme (ö. 54/674) hakkındaki söylediklerini takrîr etmiştir.⁶⁹⁶ Bu takrîrin göstergesi ise Hz. Peygamber’in sevinç ve mutluluğunun yüzüne yansımalarıdır. Zira kıyâfe⁶⁹⁷ yani insanlara bakarak soylarını tahminî olarak tespit etme, bâtil bir husus olsaydı, Hz. Peygamber’den sevinç ve mutluluk sâdır olmazdı.⁶⁹⁸ Hz. Peygamber’in bu mutluluğun sebebi ise Zeyd’in beyaz, Üsâme’nin ise siyah tenli olması sebebiyle baba-oğul arasındaki bağ hakkında dedikoduların yersiz olduğu konusunda rahatlamasıdır.⁶⁹⁹

1.5.3.2.3. Tebessümle Takrîr

Hz. Peygamber (sav), memnuniyet duyduğu veya hoşuna giden söz veya fiilleri bazen gülme veya gülümseme ile karşılaşmıştır. Hz. Peygamber’in onay içerikli bu fiilî tavrı, ilgili söz veya fiilin meşruiyetine işaret etmiştir. Bu şekildeki takrîrlerden birini Abdullah b. Muğaffel (ö. 59/679) şöyle anlatmıştır: Hayber günü bir tulum içyağı ele geçirdim. Onu sıkıca tuttum ve bugün bundan kimseye bir şey vermem dedim. Arkama döndüğümde Allah Rasûlü’nü tebessüm ediyor buldum.⁷⁰⁰

Bu rivayette Abdullah b. Muğaffel’in sözü Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir.⁷⁰¹ Bu takrîrin göstergesi ise hadiste zikredildiği üzere Hz. Peygamber’in tebessüm etmesidir.⁷⁰²

⁶⁹⁴ Buhârî, Ferâiz 31, Hadis no: 6770; Müslim, Radâ 38, 39, 40, Hadis no: 1459; Ebû Dâvûd, Talâk 30-31, Hadis no: 2267; Tirmizî, Velâ 5, Hadis no: 2136; Nesâî, Talâk 51, Hadis no: 3490, 3491.

⁶⁹⁵ Bkz. İbrahim Sarıçam, “Müdlîc”, *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXI, 473.

⁶⁹⁶ Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkh*, I, 499; Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, XVII, 383; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku’l-Hükmiyye fî’s-Siyâseti’s-Şerîyye*, Mektebetü’l-Müeyyede, Beyrut, 1989, s. 182; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhîr fî Usûli’l-Fıkh*, IV, 206; İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr fî Usûli’l-Fıkh*, s. 358.

⁶⁹⁷ Bkz. Tayşî, “Kıyâfe”, *DİA*, XXV, 508.

⁶⁹⁸ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, X, 61-62; Şirbinî, *Muğni’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Minhâc*, IV, 646; Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 657.

⁶⁹⁹ Heyet, *Hadislerle İslâm*, VI, 195.

⁷⁰⁰ Müslim, Cihâd ve Siyer 72, Hadis no: 1772; Ebû Dâvûd, Cihâd 127, Hadis no: 2702; Nesâî, Dahâyâ 38, Hadis no: 4442; Dârimî, Siyer 57, Hadis no: 2496; Ahmed b. Hanbel, VII, 31, Hadis no: 17245. Ayrıca bkz. Buhârî, Humus 20, Hadis no: 3153; Müslim, Cihâd ve Siyer 73, Hadis no: 1772.

⁷⁰¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 2010, VII, 26; İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 554; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XXI, 177; Kastallânî, *İrsâdüs-Sâri li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, VIII, 281.

1.5.3.2.4. İşaretle Takrîr

Hz. Peygamber (sav), iletişimde ellerini mükemmel bir şekilde kullanmıştır. O kimi zaman eğitim amaçlı, kimi yerde düşünürken, bazen sevindiğinde, bazen de üzüldüğünde duygularını ifade ederken el ve parmak işaretlerinden yararlanmışır.⁷⁰³ Hz. Peygamber (sav), aynı durumu takrîrlerinde de sergilemiş, onay verdiği bir hususun meşruiyetini işaretiyle belirtmiştir. Bu husustaki bir rivayet şöyledir:

Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670) babasından şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (sav) bir sefer esnasında geride kaldı. Ben de onun yanında kaldım. Def-i hacet için ayrıldı. Yanıma gelince, “*Yanında su var mı?*” diye sordu. Ona mataradaki suyu getirdim. Önce ellerini, sonra yüzünü yıkadı ve kollarını sıvamaya çalıştı, cübbenin yenleri dar gelince ellerini cübbenin altından çıkardı, cübbeyi omuzuna atıp kollarını yıkadı. Sonra başına mesh etti, daha sonra da mestleri üzerine mesh verdi. Hayvanına bindi. Ben de bindim. Cemaatin yanına vardığımızda onlar namaza durmuşlardı. Namazı Abdurrahman b. Avf kıldırıyordu. Abdurrahman onlara henüz bir rekât kıldırmişti. Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'in geldiğini anlayınca geri çekilmeye yeltendi. Hz. Peygamber (sav) ona eliyle işaret ederek yerinde kalmasını istedi. Bunun üzerine Abdurrahman namazı kıldırma devam etti. Abdurrahman selâm verince Hz. Peygamber (sav) ayağa kalktı. Bende kalktım. Böylece kılamadığımız rekâtı kıldık.⁷⁰⁴

Bu hadisin diğer bir rivayetinde Hz. Peygamber (sav) sahâbenin kendisini beklemeden namaza durmalarını namazı bitirdikten sonra onlara dönerek, “*Doğru yaptınız!*” veya “*İyi yaptınız!*” buyurarak⁷⁰⁵ takrîr etmiştir.⁷⁰⁶ Bu rivayette ise Hz. Peygamber'in eliyle işaret ederek fiilî bir takrîri söz konusudur. Bu işareti takrîr olarak değerlendiren ulemâ, namazı ilk vaktinde yani vakit girer girmez kılmanın efdal olduğuna, fâdıln mefdûle iktidâsının cevazına ve imam geciktiği zaman cemaatin liyakatli birini imâmete geçirerek namaz kılmalarının caiz olduğuna hükmetmişlerdir.⁷⁰⁷

⁷⁰² Bkz. Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XIV, 176; Rûyânî, *Bahru'l-Mezheb fî Fûrû'l-Mezhebi's-Şâfî*, XIII, 226; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-Hükmîyye fî's-Siyâseti's-Şerîyye*, s. 182.

⁷⁰³ Mustafa Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 132.

⁷⁰⁴ Müslim, Tahâret 81, Hadis no: 274; Dârimî, Salât 81, Hadis no: 1371; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 496, Hadis no: 3887, 3888.

⁷⁰⁵ Ebû Dâvûd, Tahâret 60, Hadis no: 149; Ahmed b. Hanbel, VII, 438, Hadis no: 18686; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 191, Hadis no: 747; Dârimî, Salât 81, Hadis no: 1370.

⁷⁰⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Câmîatü'l-İslâmiyye, y.y., 1986, VIII, 558.

⁷⁰⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, III, 221; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 93; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, III, 183.

1.5.3.3. Sükûfî Takrîr

Sükûfî takrîr, Hz. Peygamber'in sükûtuna dayanan onaylardır. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyabında söylenen bir sözü veya yapılan bir fiili sükût ederek onaylamasıdır. Takrîrî sünnetin çoğunluğu bu şekildedir.

Sükûfî takrîrler rivayetlerde iki şekilde görülmektedir. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in sükûtu, “*sükût etti, bir şey demedi, yadırgamadı, nehyetmedi*” gibi ifadelerle lafzî olarak belirtilmiştir. Bazı rivayetlerde ise bu gibi lafızlara yer verilmemiştir. Sahâbenin kendilerine ait bir söz veya fiili Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme izafe ederek “*Biz, Hz. Peygamber (sav) döneminde şöyle derdik veya şöyle yapardık.*” şeklindeki anlatımları da böyledir. Bu rivayetlerdeki “*takrîr*” anlamı rivayetin ifadesinden ve işaretinden anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili misal rivayetlerden bazıları şunlardır:

a. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) yüksek sesle telbiye getirdi. İnsanlar da telbiyeye “*zü'l-meâric*” (yüksek dereceler sahibi) gibi kelimeler ilave ediyorlardı. Hz. Peygamber (sav) söylenenleri işittiği hâlde ses çıkarmıyordu.⁷⁰⁸ Hadisin diğer bir rivayeti ise özetle şöyledir: Rasûlullah (sav), Zü'l-Huleyfe'de ihrama girip oradaki mescitte namaz kıldıktan sonra devesi Kasvâ'ya bindi ve “*Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İinne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke lek.*” diyerek telbiye getirdi. İnsanlar ise farklı şekillerde telbiye getiriyordu. Rasûlullah (sav) bundan dolayı onlara bir şey demedi, kendi telbiyesine devam etti.⁷⁰⁹

Telbiyeye Allah Rasûlü'nün söylediği sözler dışında ilavelerde bulunmak cumhura göre caizdir.⁷¹⁰ Bunun delili ise hadiste geçtiği üzere Hz. Peygamber'in telbiyeye başka kelimeler ilave edenleri gördüğü hâlde onlara bir şey demeyerek uygulamalarını takrîr etmesidir.⁷¹¹

⁷⁰⁸ Ebû Dâvûd, Menâsik 26, Hadis no: 1813; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 70, Hadis no: 9032.

⁷⁰⁹ Müslim, Hac, 147, Hadis no: 1218; Ebû Dâvûd, Menâsik 56, Hadis no: 1905; Ahmed b. Hanbel, VI, 93-94, Hadis no: 14814; İbn Mâce, Menâsik 84, Hadis no: 3074.

⁷¹⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 269; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 241; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 859; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd ft Halli Ebî Dâvûd*, IX, 30.

⁷¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 480; Tâceddîn es-Sübki, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, II, 158; Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni't-Teysîr*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2012, III, 257; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 859.

b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sekafî (ö. 150/767 [?]) şöyle demiştir: Biz Enes’le, Mina’dan Arafat’a doğru giderken, telbiye hakkında, “*Siz Rasûlullah ile birlikte nasıl yapardınız?*” diye sordum. Bunun üzerine Enes, “*İsteyen telbiye getirir, isteyen de tekbir getirirdi, kimse de yadırganmazdı.*” diye cevap verdi.⁷¹²

Telbiyede sünnet olan bayram günü Akabe cemresine ilk taşı atmadan telbiyeyi kesmemektir.⁷¹³ Rivayet bu hükmü teyit yanında Arafe günü sabah namazından sonra telbiyenin kesileceğini söyleyenler aleyhine delildir. Diğer taraftan rivayet Mina’dan Arafât’a giderken telbiye yanında tekbir getirmenin de caiz olduğunu göstermektedir.⁷¹⁴ Çünkü Hz. Peygamber’in, sahâbenin söz konusu uygulamalarını reddetmeyerek takrîr etmesi bu hükümlere delâlet etmektedir.⁷¹⁵

c. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) ile birlikte savaşa çıktığımızda bazen müşriklerin yemek ve su kaplarından bazılarını ele geçirirdik. Yeme ve içme esnasında onlardan istifade ederdik. Bundan dolayı Hz. Peygamber (sav) kimseyi kınamazdı.⁷¹⁶

Bu rivayette Hz. Peygamber’in müşriklerin kaplarından istifade edenlere bir şey demeyerek takrîr ettiği anlatılmaktadır. Hadis bu içeriğiyle, gayr-i müslim ve müşriklere ait kapların temiz olduğuna ve bu kaplardan yeme ve içmede istifade etmenin cevazına hükmeden cumhurun delillerinden biridir.⁷¹⁷

d. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Muâz, Rasûlullah (sav) ile birlikte namaz kıldıktan sonra kabilesine giderek onlara imamlık yapardı.⁷¹⁸

⁷¹² Buhârî, Îdeyn 12, Hadis no: 970; Müslim, Hac 274, 275, Hadis no: 1285; Muvatta, Hac 43, Hadis no: 810; Ahmed b. Hanbel, V, 305, Hadis no: 12396; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 438, Hadis no: 6271. Hadisin İbn Ömer rivayeti ise şöyledir: “*Biz, Rasûlullah (sav) ile birlikte Mina’dan Arafat’a kuşluk vakti geçtik. Kimimiz telbiye, kimimiz de tekbir getiriyordu.*” Bkz. Müslim, Hac 272, Hadis no: 1284; Nesâî, Menâsikü'l-hac 191, Hadis no: 2995, 2996.

⁷¹³ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerreme, 1988, I, 599; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 426; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 157; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 197.

⁷¹⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IX, 43; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 157; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 197.

⁷¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 596; Abdullah el-Bessâm, *Tevdîhu'l-Ahkâm min Bulûği'l-Merâm*, Mektebetü'l-Esedî, Mekketü'l-Mükerreme, 2003, IV, 151; Abdülkerim en-Nemle, *el-Câmi' li-Mesâilî Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2000, s. 137.

⁷¹⁶ Ebû Dâvûd, Et'ime 45, Hadis no: 3838; Ahmed b. Hanbel, VI, 256, Hadis no: 15442.

⁷¹⁷ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep, 1932, IV, 256; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 538; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1742.

⁷¹⁸ Buhârî, Ezân 66, Hadis no: 711; Müslim, Salât 180, Hadis no: 465; Ebû Dâvûd, Salât 67, Hadis no: 599; Ahmed b. Hanbel, III, 300, Hadis no: 14239; Dârimî, Salât 65, Hadis no: 1329.

Bu rivayette Hz. Peygamber (sav), Muâz b. Cebel'in (ö. 17/638) söz konusu uygulamasını takrîr etmiştir.⁷¹⁹ Çünkü ona bu konuda bir şey dememiştir.⁷²⁰ Buradan hareketle İmam Şâfiî (ö. 204/820)⁷²¹ ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),⁷²² Muâz b. Cebel'in ilk namazını farza, ikinci namazını ise nafıleye hamlederek farz kılanın nafıle kılanı iktidâsının caiz olduğunu belirtmişlerdir. Hanefî fakihî Tahâvî (ö. 321/933) ise Muâz'ın uygulamasının Hz. Peygamber'in emri, bilgisi ve takrîrine dayanmadığını ifade ederek bunun caiz olmadığını belirtmiştir.⁷²³

e. Safiyye bnt. Huyey (ö. 50/670 [?]) şöyle demiştir: Bir defasında Rasûlullah (sav) yanıma gelmişti. Önümde tesbih çektiğim dört bin çekirdek bulunuyordu. Bunu gören Rasûlullah (sav), “*Bunlarla tesbih mi ediyorsun? Ben sana tesbihte bulunduğun şeylerden daha faziletli olanı öğreteyim mi?*” dedi. Ben de, “*Evet, öğret.*” dedim. Buyurdular ki, “*De ki: Yarattığı varlıkların sayısınca Allah'ı tesbih ederim.*”⁷²⁴ Konuyla ilgili diğer bir hadis benzer ifadelerle Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (ö. 55/675) da rivayet edilmiştir.⁷²⁵

Allah'ı zikrederken veya namaz sonrası tesbih çekerken tesbih aletlerini kullanmak hadisin delâletine göre caizdir. Çünkü rivayette Hz. Peygamber (sav), çekirdekle tesbih çekildiğini gördüğü hâlde buna herhangi bir şey demeyerek bu eylemi takrîr etmiş, bununla birlikte yapılanın daha kolay ve daha faziletlisini öğretmiştir.⁷²⁶

Takrîrî Sünnetin Kısımları ile İlgili Değerlendirme

Takrîrî sünnetin kaynak, kapsam ve mahiyet itibariyle değerlendirildiği bu bölümde takrîrî sünnetin sadece Hz. Peygamber'e isnat edilmediği, Allah Teâlâ başta olmak üzere sahâbe ve tâbiîne isnat edilen takrîrlerin de olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca

⁷¹⁹ İbn Bâz, *Mecmûu Fetâvâ ve Makâlâtü Mütenevvia*, Dâru'l-Kâsım, Riyâd, h. 1420, XII, 150.

⁷²⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 379; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, IV, 170; Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *eş-Şerhu'l-Mümti' alâ Zâdi'l-Mütekanni'*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, h. 1422, IV, 256.

⁷²¹ İmrânî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, II, 410; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 241; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 383.

⁷²² İbn Kudâme, *el-Kâfî fî Fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 296. İbn Müflih, *el-Mübdî' Şerhu'l-Muknî'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II, 88.

⁷²³ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 409; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 349; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 230.

⁷²⁴ Tirmizî, *Deavât* 103, Hadis no: 3565; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I, 732, Hadis no: 2008; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1995, VIII, 236, Hadis no: 8504.

⁷²⁵ Tirmizî, *Deavât* 113, Hadis no: 3579; Ebû Dâvûd, *Vitir* 24, Hadis no: 1500.

⁷²⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, V, 221; Şevkânî, *Neylül-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, II, 366; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 720; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, VII, 351.

bazı ulemâ bu şekildeki takrîrlerin delil olduğunu da belirtmişlerdir. Bu konuda en fazla ihtilaf, tâbiîn takrîrlerinin delil olması hususunda olmuştur. Bâzı ulemâ tâbiîn takrîrlerinin delil olduğunu ifade etmekle birlikte çoğunluk bunu kabul etmemiştir. Ancak tâbiîn takrîrlerinin bağlayıcı olmaksızın delil olarak kullanılabileceğini söylemek kanaatimizce mümkündür. Nitekim bazı ulemâ özellikle Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/683 [?]), Kâdî Şüreyh (ö. 80/699 [?]), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi meşhur tâbiîlerin içtihatlarının bağlayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bazı usulcüler sadece Hz. Peygamber'den nakil yoluyla öğrenilebilecek bilgiler ihtiva eden maktû hadislerin merfû hükmünde maktû olduğunu ifade ederek bu şekildeki maktû hadisleri delil olarak kabul etmenin gerekli olduğunu söylemişlerdir.⁷²⁷

İkinci olarak kapsam itibariyle kişiye mahsus takrîrlerin olduğu yukarıdaki değerlendirmelerde görülmüştür. Hz. Peygamber'in bazı özel ve istisnaî sebeplerle kişilere özel uygulamaları ve ulemânın konu ile ilgili yaklaşımları göz önüne alındığında kişilere özel takrîrlerin varlığından bahsetmek mümkün görülmektedir.

Son olarak takrîrî sünnetin yapısını Hz. Peygamber'in söylem, eylem ve sükûtu tavırları oluşturmuştur. Bundan dolayı takrîrî sünnetleri mahiyet itibariyle kavli, fiilî ve sükûfî takrîr olarak üç kısma ayırmak uygun görülmüştür.

Ayrıca bu bölümde Hz. Peygamber'in tebessüm ve sükûtunun takrîrî sünnetin en önemli araçlarından olduğu müşahade edilmiştir. Özellikle sükûtun bu konuda daha belirgin bir konuma sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla takrîrî sünnetlerin çoğunluğunun Hz. Peygamber'in sükûfî tavırlarıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bu konudaki rivayetlerin çokluğu da bu hususu desteklemektedir. Bu konudaki rivayetlerde Hz. Peygamber'in sükût ettiğine bazen lafzî olarak yer verilmiştir. Ancak çoğu rivayetlerde bu husus rivayetin işaretinden anlaşılmaktadır.

Takrîrî sünnetin mahiyetiyle ilgili diğer önemli bir konu Hz. Peygamber'in tebessüm ve sükûtun her zaman onay anlamına gelmemesi ile ilgilidir. Şekil olarak takrîre benzemekle birlikte anlam itibariyle farklılık arz eden bu hususların bilinmesi takrîrî sünnetin mahiyetini yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla takrîre benzeyen hususların ifade edilmesi önem arz etmektedir.

⁷²⁷ Bkz. Efendioğlu, "Maktû", *DİA*, TDV, XXXVII, 458.

1.6. TAKRÎRE BENZEYEN HUSUSLAR

Takrîrî sünnetin muhtevasını daha net ifade edebilmek ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için takrîre benzeyen hususların bilinmesi son derece önemlidir. Zira takrîrî sünnetin en temel kavramlarından olan tebessüm ve sükût her zaman onay manasına gelmemektedir. Hz. Peygamber'in beden dilinin ve sözsüz iletişiminin en önemli araçlarından olan bu eylemler, takrîr yanında çok çeşitli ve zengin anlam değerlerini de ihtiva etmektedir. Şekil olarak takrîre benzemekle birlikte anlam ve hüküm yönüyle takrîrden farklı olan bu hususlar, Hz. Peygamber'in beden dilinin yansımaları olarak iletişim alanında önemli mesajlar içermektedir.

Takrîre benzeyen hususlar genel olarak takrîrî sünnetin ifade şekillerinden olan tebessüm ve sükût ile ilgilidir. Buradan hareketle takrîre benzeyen hususları “*tebessüm ve sükûtun diğer anlam değerleri*” başlığı altında ifade etmemiz uygun görülmektedir.

1.6.1. Hz. Peygamber'in Tebessümünün Diğer Anlam Değerleri

Tebessüm veya gülümsemek, insan ilişkilerinde olumlu bir işaret sayılsa da ifade ettiği incelikler bakımından çeşitli şekillerde ortaya çıkar⁷²⁸ ve bedenî bir işaret olarak muhtelif anlamlar taşır.⁷²⁹ Bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber'in başkasına ait bir söz veya fiile tebessümle mukabelesi sadece bir takrîr değil, farklı duygulanım göstergeleri olarak da karşımıza çıkar.⁷³⁰

Tebessüm veya gülme, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) ifade ettiği gibi en genel anlamda insanların birbiriyle olan samimi ilişkilerinin bir yansımasından veya insanın hoşuna giden bir durumdan kaynaklanır.⁷³¹ Bu iki husus Hz. Peygamber'in hayatında en müşahhas bir şekilde gözlemlenmiştir. Mesela, Abdullah b. Hâris'in (ö. 86/705), “*Rasûlullah'tan daha mütebessim birini görmedim.*” beyanı ile⁷³² Cerîr b. Abdullah'ın (ö. 51/671), “*Rasûlullah beni ne zaman görse gülümserdi.*”⁷³³ rivayetinde zikredilen

⁷²⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, “Gülme Davranışıyla İlgili Âyetler Hakkında Psikolojik Bir Değerlendirme” *Hikmet Yurdu*, Yıl: 1, Sayı: 2, (Temmuz-Aralık-2008), s. 65-66.

⁷²⁹ Mahmut Kavaklıoğlu, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2004/2, s. 57.

⁷³⁰ Konuyla ilgili olarak bkz. Kavaklıoğlu, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 57; Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber ve Beden Dili”, *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu/2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, s. 221.

⁷³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 290.

⁷³² Tirmizî, *Menâkıb* 10, Hadis no: 3661; Ahmed b. Hanbel, VII, 294, Hadis no: 18173.

⁷³³ Buhârî, *Edeb* 68, Hadis no: 6089; Müslim, *Fedâilü's-sahâbe* 135, Hadis no: 2475.

tebessüm, Hz. Peygamber'in beşerî münasebetlerindeki duygularının bir tezahürü olarak birinci durumla ilgilidir.

Hz. Peygamber'in hoşuna giden söz ve fiiller karşısında tebessüm etmesi hatta bazen azı dişleri görünecek şekilde gülmesi ise ikinci durumla ilgilidir. Mesela, Câbir b. Semüre'nin (ö. 74/693) belirttiğine göre sahâbe bazen câhiliye döneminde yaptıklarını anarlar ve gülerlerdi, Hz. Peygamber (sav) de tebessüm ederdi.⁷³⁴ Bu rivayetin muhtevası, Hz. Peygamber'in tebessümünün, ashâbın gülünç anlatımlarına bağlı olarak tezahür ettiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in tebessümü veya gülmesi bu iki husus dışında ortamın ve bağlamın durumuna göre farklı anlamlara da işaret etmiştir. Bu anlamları ilgili rivayetlerle birlikte şöyle ifadelendirmemiz mümkündür:

1.6.1.1. Sevinç İfade Etmesi

a. Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber'in vefatı ile sonuçlanan hastalığında namazları Ebû Bekir kıldırıyordu. Bir pazartesi günü ashâb saflar hâlinde namaz kılarken, Hz. Peygamber (sav) odasının perdesini kaldırıp bize bakmaya başladı. Yüzü âdeti bir Mushaf yaprağı gibi parlıyordu. Sonra tebessüm etti. Hz. Peygamber'i görmek bizi öylesine sevindirdi ki, neredeyse namazı bozuyorduk. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in namaz kılmak üzere çıkıp geleceğini düşünmüş olmalı ki ilk safı girmek için geri geri gelmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) namazı tamamlayınız, diye işaret etti ve perdeyi örttü. Hz. Peygamber işte o gün vefat etmişti.⁷³⁵ Bu rivayette Hz. Peygamber'in tebessüm ederek gülmesi sevinçten dolaydır. Bunun sebebi ise sahâbenin cemaatle namaz kılmalarıdır.⁷³⁶

b. Ömer b. Hattâb'dan (ö. 23/644) şöyle rivayet edilmiştir: Bir kişi gelip Hz. Peygamber'den bir şeyler istedi. Hz. Peygamber (sav) ona, “*Şuan yanımda bir şey yok! Fakat git benim adıma satın al! Eğer bir şeyler gelirse onu öderiz!*” dedi. Bu durumu gören Ömer, “*Yâ Rasûlallah! Yanında olanı veriyorsun. Ancak Allah Teâlâ, seni güç*

⁷³⁴ Müslim, Mesâcid 286, Hadis no: 670; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIV, 153, Hadis no: 6259; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 83, Hadis no: 13338.

⁷³⁵ Buhârî, Ezân 46, 94, Hadis no: 680, 754; Amelü fi's-salât 6, Hadis no: 1205.

⁷³⁶ İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, İdâretü's-Şüûnü'l-İslâmiyye, Katar, 2008, VI, 500; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 299; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, V, 62; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 44; Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü'l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Beyân/Mektebetü'l-Müeyyed, Beyrut, 1990, II, 135.

yetiremediğın şeyle sorumlu tutmamıştır.” dedi. Hz. Peygamber (sav), Ömer’in bu ifadelerinden hoşlanmadı. O esnada ensardan biri, “*İnfak et yâ Rasûlallah! Yüce Allah’ın sana verdiği lütufları azaltacağı endişesine kapılma.*” dedi. Hz. Peygamber (sav) bu söz üzerine tebessüm etti ve sevinci yüzüne yansıdı, akabinde de, “*İşte ben bununla emrolundum.*” buyurdu.⁷³⁷ Rivayette de ifade edildiği üzere Hz. Peygamber’in buradaki tebessümü sevinç ve mutluluk içeriklidir. Çünkü ensarın sözleri onun hoşuna gitmiş ve yüzündeki hoşnutsuzluğun yerini sevinç almıştır.⁷³⁸

1.6.1.2. Taaccüp İfade Etmesi

a. Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav), Tâif’i muhasara ettiğinde herhangi bir sonuç elde edememişti. Ashâbına, “*İnşallah (muhasarayı kaldırıp) yarın dönüyoruz.*” dedi. Bu söz onlara ağır geldi ve “*Tâif’i fethetmeden nasıl gideriz!*” dediler. Onların bu sözleri üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Öyleyse yarın sabah harbe hazır olun!*” buyurdu. Ertesi sabah harp başladı. Neticede sahâbîlerden birçoğu yaralandı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*İnşallah yarın döneceğiz.*” buyurdu. Bu sefer Hz. Peygamber’in bu sözü onların hoşuna gitti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) onların bu hâline güldü.⁷³⁹ Hz. Peygamber’in bu rivayette gülmesi taaccüp içeriklidir. Bunun sebebi sahâbenin çabuk fikir değiştirmesidir.⁷⁴⁰

b. Sa’d b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) şöyle anlatmıştır: Bir gün Ömer b. Hattâb, Rasûlullah’ın huzuruna girmek için izin istedi. O sırada Rasûlullah’ın yanında Kureyş’ten bazı kadınlar vardı. Kadınlar, Rasûlullah’tan bir takım isteklerde bulunuyorlar ve kendilerine daha çok vermesini istiyorlardı. Bu esnada kadınların sesleri Hz. Peygamber’in sesini bastırıyordu. Ömer içeri girmek için izin isteyince kadınlar hemen perdenin arkasına koştular. Hz. Peygamber (sav), Ömer’e izin verdi. Ömer içeri girdiğinde Rasûlullah (sav) gülüyordu. Bunu gören Ömer, “*Yâ Rasûlallah! Allah senin yüzünü daima güldürsün. (Niçin gülüyorsun)?*” dedi. Hz. Peygamber (sav),

⁷³⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, I, 396; Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, t.y., s. 294, Hadis no: 356; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut, 1984, I, 146; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 89.

⁷³⁸ Emîr es-San'ânî, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmiî's-Sağîr*, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2011, VIII, 470; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiî's-Sağîr*, V, 171; Yusuf Macit, “Beden Dili: Hz. Peygamber Örneği”, *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, Nisan 2012, s. 34.

⁷³⁹ Buhârî, Meğâzî 57, Hadis no: 4325; Müslim, Cihâd 82, Hadis no: 1778; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 408-409, Hadis no: 37949; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 74, Hadis no: 17914.

⁷⁴⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 135; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XII, 174; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXII, 233; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 58.

“Yanımda bulunan şu kadınların hâline taaccüp ettim. Onlar senin sesini işitince hemen perdenin arkasına koştular.” buyurdu. Bunun üzerine Ömer, “Yâ Rasûlallah! Sen onların saygılarına daha layıksın.” dedi ve kadınların olduğu tarafa dönerek, “Ey nefislerinin düşmanları olan kadınlar! Sizler Rasûlullah’ı tazim etmeyip benden mi çekiniyorsunuz?” dedi. Kadınlar ona, “Evet, çünkü sen Rasûlullah’a göre sert mizaçlısın.” dediler. Bu sözler üzerine Rasûlullah ona, “Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki, sen bir yolda giderken şeytan seninle karşılaşmamak için başka bir yola yönelir.” buyurdu.⁷⁴¹ Bu rivayette Hz. Peygamber’in gülmesi, kendisinin de belirttiği gibi kadınların hâline hayret anlamı içermektedir.⁷⁴²

1.6.1.3. Ta’riz İfade Etmesi

Esmâ bint. Ebû Bekir (ö. 73/692) şöyle anlatmıştır: Biz hac yapmak için Rasûlullah (sav) ile birlikte yola çıkmıştık. Arc mevkiine gelince Rasûlullah (sav) konakladı. Biz de konakladık. Âişe, Rasûlullah’ın yanına oturdu, ben de babamın yanına oturdum. Ebû Bekir ile Rasûlullah’ın bir tek yük hayvanı vardı. Ebû Bekir’in hizmetçisinin yanında bulunuyordu. Ebû Bekir oturdu, hizmetçisinin hayvanıyla birlikte gelmesini bekliyordu. Derken çıkageldi ve yanında yük hayvanı yoktu. Ebû Bekir, “Hayvanın nerede?” diye sordu. Hizmetçi, “Dün gece onu kaybettim.” dedi. Ebû Bekir, “Zaten bir tane hayvan vardı onu da kaybettin mi?” dedi ve ona vurmaya başladı. Onun bu hâlini gören Rasûlullah (sav) tebessüm ederek, “Şu ihramlının yaptığına bir bakın!” dedi.⁷⁴³ Bu rivayette Allah Rasûlü’nün, Ebû Bekir’in hareketine tebessüm etmesi, onun tavrının ihramlıya yakışmadığını ima etmek içindir.⁷⁴⁴

1.6.1.4. Anlama İfade Etmesi

Ebû Hüreyre (ö. 58/ 678) şöyle anlatmıştır: Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a yemin ederim ki, açlıktan bazen karnımı yere dayadığım bazen de karnıma taş bağladığım olurdu. Bir gün ashâbın gelip geçtiği bir yolun kenarına oturdum. Derken Ebû Bekir geçti. Ona Allah’ın kitabından bir âyet sordum. Maksadım beni doyurması ümidiydi, hâlimden anlamadı, geçti gitti. Bir müddet sonra Ömer geçti. Ona da Allah’ın

⁷⁴¹ Müslim, Fedâilü’s-sahâbe 22, Hadis no: 2396; Buhârî, Edeb 68, Hadis no: 6085. Ayrıca bkz. Buhârî, Bed’ü’l-halk 11, Hadis no: 3294; Fedâilü’s-sahâbe 6, Hadis no: 3683.

⁷⁴² Karataş, Hz. Peygamber’in Beden Dili, s. 157.

⁷⁴³ Ebû Dâvûd, Menâsik 29, Hadis no: 1818; İbn Mâce, Menâsik 21, Hadis no: 2933; Ahmed b. Hanbel, XI, 137, Hadis no: 27675; Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, V, 108, Hadis no: 9177.

⁷⁴⁴ Sehârenfûrî, Bezlü’l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd, IX, 39; Sââtî, el-Fethu’r-Rabbânî li-Tertîbi Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, Dâru İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, y.y., t.y., XI, 216.

kitabından bir âyet sordum. Maksudım yine beni doyurması ümidiydi. O da hâlimden anlamayıp geçip gitti. Bir müddet sonra Ebu'l-Kâsım (sav) geldi. Beni görür görmez tebessüm buyurdu. İçimden geçeni ve yüzümdeki ifadeyi anlamıştı.⁷⁴⁵

Bu rivayette Hz. Peygamber'in tebessümü, maksadın ve durumun anlaşıldığını farkettermeye yöneliktir. Çünkü Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in tebessüm etmesinin, içinden geçenlerin anlaşıldığına delâlet eden bir işaret olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁶

1.6.1.5. Tasdik İfade Etmesi

Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) nakline göre Hz. Peygamber (sav) bir Cuma günü hutbe okurken bazı kimseler kuraklığı gerekçe göstererek yağmur yağdırması için Allah'a dua etmesini istediler. Hz. Peygamber (sav) ellerini kaldırarak yağmur yağdırması için Allah'a dua etti. Kısa sürede yağmur başladı, hafta boyu da devamlı yağdı. Hz. Peygamber (sav) ertesi Cuma, hutbesini okurken bazı kimseler bu sefer yağmurun çok yağmasından dolayı sıkıntı çektiklerini gerekçe göstererek yağmurun kesilmesi için dua etmesini istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) tebessüm etti ve ellerini kaldırıp, "*Allah'ım! Bize değil çevremize yağdır.*" diye dua etti.⁷⁴⁷

Hz. Peygamber'in bu rivayetteki tebessümü insanın fitratındaki aceleciliğini, sabırsızlığını ve çabuk dönüşkenliğini tasdik anlamı taşımaktadır.⁷⁴⁸ Nitekim hadisin diğer bir rivayetinde, "*Hz. Peygamber (sav), insanın sabırsızlığı ve çabuk bıkkınlık göstermesi sebebiyle tebessüm etti.*"⁷⁴⁹ kaydına yer verilmesi de bu anlamı desteklemektedir.

1.6.1.6. Hilm İfade Etmesi

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Bir gün Rasûlullah (sav) ile yürüyorduk. Üzerinde Necrân kumaşından yapılmış kenarı sert bir elbise vardı. Bu

⁷⁴⁵ Buhârî, Rikâk 17, Hadis no: 6452; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme 36, Hadis no: 2485; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 624, Hadis no: 4339.

⁷⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 290; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 261; İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn li-Turukı Riyâzü's-Sâlihîn*, IV, 230; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi't-Tirmizî*, VII, 180.

⁷⁴⁷ Buhârî, İstiskâ 14, Hadis no: 1021; Nesâî, İstiskâ 10, Hadis no: 1513; Ahmed b. Hanbel, V, 758, Hadis no: 14095; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VII, 105, Hadis no: 2858; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 867, Hadis no: 1789; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 493, Hadis no: 6432.

⁷⁴⁸ Kavaklıoğlu, "Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 58. Ayrıca bkz. Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzü Ehâdîsi'l-Buhârî*, III, 121; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XVII, 91.

⁷⁴⁹ Nesâî, İstiskâ 17, Hadis no: 1523; Ahmed b. Hanbel, V, 291, Hadis no: 12345; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 122, Hadis no: 30065; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VII, 107, Hadis no: 2859.

sırada bir bedevî arkadan gelerek elbisesinden şiddetle çekti. Bundan dolayı elbisenin kenarının Rasûlullah'ın boynunda iz bıraktığını gördüm. Sonra bedevî, “*Ey Muhammed! Yanında bulunan Allah'ın malından bana da verilmesini emret!*” dedi. Allah Rasûlü (sav) onun yüzüne bakıp gülümsedi, sonra da kendisine bir şeyler verilmesini emretti.⁷⁵⁰ Bu rivayette Hz. Peygamber (sav) kendisine sert muamelede bulunan bedevîye hoşgörü, sabır ve ağır başlılıkla karşılık vermiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in buradaki tebessümü hilm içeriklidir.⁷⁵¹

1.6.1.7. Kırgınlık İfade Etmesi

Tebük Savaşı'ndan geri kalan üç kişiden biri olan Kâ'b b. Mâlik (ö. 50/670), savaşa katılmayışını anlatmak için savaştan dönen Hz. Peygamber'in yanına gelmiş, ona selâm vermişti. Kâ'b b. Mâlik'in ifadesine göre Hz. Peygamber (sav) onu görünce kızgın bir şekilde tebessüm etmiş ve ona, “*Gel!*” demişti.⁷⁵² Bu rivayette Hz. Peygamber'in, Kâ'b b. Mâlik'e kızgın bir şekilde tebessüm etmesi ona kırgınlığının bedensel bir ifadesidir.⁷⁵³

1.6.1.8. Siyaseten Hareket Etme İfade Etmesi

Hız. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir adam Hz. Peygamber'in huzuruna girmek için izin istedi. Hz. Peygamber (sav) onun sesini işitince, “*O, aşiretin ne kötü kardeşi ve ne kötü oğludur.*” buyurdu. Adam içeri girip oturunca ona güler yüz gösterdi ve yumuşak bir eda ile konuştu. Adam gidince Âişe, “*Yâ Rasûlallah! Adamı gördüğün zaman onun için şöyle şöyle söyledin, sonra da onu güler yüzle karşıladın ve ona güzel sözler söyledin.*” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Yâ Âişe, sen benim ne zaman aşırı hareket ettiğimi gördün. Kıyamet günü Allah katında insanların en şerlisi, kötülüklerinden korunmak için insanların kendisini terk ettiği kişidir.*” buyurdu.⁷⁵⁴ Bu

⁷⁵⁰ Buhârî, Libâs 18, Hadis no: 5809; Humus 19, Hadis no: 3149; Edeb 68, Hadis no: 6088.

⁷⁵¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXII, 236; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 522; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXI, 217; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 2004, II, 334.

⁷⁵² Buhârî, Meğâzi 80, Hadis no: 4418; Müslim, Tevbe 53, Hadis no: 2769; Nesâî, Mesâcid 38, Hadis no: 727; Ahmed b. Hanbel, VI, 456-461, Hadis no: 16204.

⁷⁵³ Bkz. Kavaklıoğlu, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 58.

⁷⁵⁴ Buhârî, Edeb 38, Hadis no: 6032; Ebû Dâvûd, Edeb 5, Hadis no: 4792; Ahmed b. Hanbel, X, 341, Hadis no: 25996; Muvatta, Hüsnu'l- hulk 4, Hadis no: 1785. Ayrıca bkz. Müslim, Birr 73, Hadis no: 2591; Tirmizî, Birr 59, Hadis no: 2003; Ebû Dâvûd, Edeb 5, Hadis no: 4791.

rivayette Hz. Peygamber'in Uyeyne b. Hısn (ö. 30/650 [?]) olduğu ifade edilen⁷⁵⁵ şahsa karşı güler yüzle mukabelede bulunması siyaseten hareket etme içeriklidir.⁷⁵⁶ Zira Hz. Peygamber (sav) bu tavrıyla hem onun hâline karşı ashâbını bilinçlendirmeyi hem de onu İslâm'a ısındırmayı hedeflemiştir.⁷⁵⁷

1.6.1.9. Takdir İfade Etmesi

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) yanında bir bedevînin de olduğu bir sırada şunları anlattı: Cennete girmiş insanlardan biri ziraat yapmak için Allah'tan izin istedi. Allah ona, “*Sen istediğin hâlde değil misin?*” diye sordu. O kimse, “*Evet, ancak ben ziraat ile meşgul olmayı seviyorum.*” dedi. Kendisine izin verilince toprağa tohum attı. Tohum hemen çıktı, büyüdü ve devşirmeye hazır hâle geldi. Ürün dağlar misali çoktu. Allah Teâlâ o kuluna, “*Ey Âdemoğlu, al işte isteğin oldu. Ancak gerçek şu ki seni hiçbir şey doyurmaz!*” buyurdu. Bunları dinleyen o bedevî söze girerek, “*Allah'a yemin ederim ki, cennete ekin ekmek isteyen o kişi ya Kureyşli ya da ensardandır. Çünkü onlar ziraatçıdırlar. Bizler o işten anlamayız.*” dedi. Hz. Peygamber (sav) bedevînin bu sözüne gülerken karşılık verdi.⁷⁵⁸ Hz. Peygamber'in bu rivayetteki gülmesinin sebebi, bedevînin fetaneti ve muktezayı hâle uygun olan güzel sözü⁷⁵⁹ diğer bir ifadeyle yerinde yaptığı espridir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu söze gülmesi takdîr içerikli olarak görülmektedir.

1.6.2. Hz. Peygamber'in Sükûtunun Diğer Anlam Değerleri

Allah Rasûlü (sav) bir hadiste, evlenmemiş bir kızın evlenme konusunda görüşü sorulduğunda hayâsından dolayı susmasının rıza ve kabul olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁰ Allah Rasûlü (sav) bu ifadesiyle, sükûtun onay ve tasvip manasına gelebileceğini ifade ederek sükûtun da bir dilinin ve ifade gücünün olduğuna işaret etmiştir. Nitekim Mecelledeki, “*Sâkite bir söz isnat olunmaz. Lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır. Yani sükût eden kimseye şu sözü söylemiş oldu denemez. Lâkin söyleyecek yerde sükût*

⁷⁵⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VIII, 62.

⁷⁵⁶ Ali Çelik, “Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)”, *Diyanet İlmi Dergi*, s. 47.

⁷⁵⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VIII, 62; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVI, 217-218; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXI, 182; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 469; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, IX, 66.

⁷⁵⁸ Buhârî, Müzâraa 20, Hadis no: 2348; Ahmed b. Hanbel, IV, 871, Hadis no: 10923.

⁷⁵⁹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, X, 319.

⁷⁶⁰ Buhârî, Nikâh 41, Hadis no: 5136; Müslim, Nikâh 68, Hadis no: 1421; Ebû Dâvûd, Nikâh 34, Hadis no: 2100; Nesâî, Nikâh 31, Hadis no: 3260; Ahmed b. Hanbel, II, 188, Hadis no: 2526; İbn Mâce, Nikâh 11, Hadis no: 1870; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 191-192, Hadis no: 13676.

etmesi, ikrâr ve beyan addolunur.”⁷⁶¹ kaidesi sükûtun bu yönünü ifade etmektedir. Bu kurala göre bir kişinin konuşması gereken yerde susması, bir ikrâr ve açıklama olarak kabul edilmektedir.⁷⁶² Diğer bir ifadeyle istendik ve gerekli durumlarda sükût, insanın iradesini beyan yollarından biri olarak kabul edilmekte ve sergilendiği ortama göre muhtelif anlamlar ve sinyaller ifade etmektedir.

Sükût, iletişim sürecinde çok değişik mesajlar yansıtmaktadır. Çeşitli anlam nüanslarıyla sükût, konuşmanın vereceği bilgiyi, ona farklı bir anlatımsallık katarak sunar.⁷⁶³ Daha net bir deyişle, her sükûtun, iletişimde değişik yorumlara ve sonuçlara yol açabilecek kendine özgü bir anlamı vardır.⁷⁶⁴ Sükût, bazen öfkeyi, direnci, endişeyi, korkuyu, itirazı, sıkılmayı ve gizliliği yansıtır; bazen anlamamayı, düşünmeyi, dinlemeyi, dinlenmeyi, dikkat çekmeyi, duygu yoğunluğunu, etik bir davranışı ve hâl ile anlaşmayı yansıtır. Sükût bazen de onaylamayı ve onaylamamayı yansıtır.⁷⁶⁵

Sükût, hem nübüvvet hem de beşer vasfıyla Hz. Peygamber’in hayatında ise daha değişik anlam değerleriyle karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle nübüvvet vasfı gereği Hz. Peygamber’in sükûtu, sünnetin takrîrî yönünü oluşturması açısından şer’î hüküm ifade etmektedir. Diğer taraftan Hz. Peygamber (sav), bir beşer olarak ihtiyaç olmadıkça konuşmamıştır.⁷⁶⁶ Zira insanın bazen konuşmaması, genel olarak beşer olmanın bir gereğidir.⁷⁶⁷ Ayrıca insanın sürekli konuşması olağan bir durum değildir. İnsan bazen susmaya ve kendini dinlemeye ihtiyaç duymaktadır.

Hz. Peygamber’in sükûtu bu iki husus dışında değişik anlam değerlerini ihtiva etmektedir. Mesela İbn Ebî Hâle (ö. 36/656) kendi gözlemleriyle, Hz. Peygamber’in sükûtunun; hilm, tedbir, takdir ve tefekkür olmak üzere dört farklı anlamının olduğunu

⁷⁶¹ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, (Metni Kontrol Eden: Ali Himmet Berki), Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959, m. 67, s. 13.

⁷⁶² Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kâideleri*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2001, s. 151.

⁷⁶³ Naile Hacızade, “Türkçede Susma ve Sessizlik Kavramları Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29-Bahar, Konya 2011, s. 3.

⁷⁶⁴ Cemal Tosun, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2005, s. 82.

⁷⁶⁵ Konuyla ilgili olarak bkz. Hacızade, “Türkçede Susma ve Sessizlik Kavramları Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 5; Tosun, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, s. 82; Yusuf Macit, “Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, DİB Yayınları, Ankara, 2008, I, 413.

⁷⁶⁶ Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, s. 184, Hadis no: 226.

⁷⁶⁷ Aşkar, *Ef'âdur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi 'ş-Şer'iyye*, II, 71.

ifade etmiştir.⁷⁶⁸ Ancak Allah Rasûlü'nün sükûtu daha fazla anlam yoğunluğuna ve zenginliğine sahiptir.⁷⁶⁹ Zira konuyla ilgili rivayetler bunu göstermektedir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in sükûtu, takrîr dışında şu anlamlara gelmektedir.

1.6.2.1. Vahiy Beklemeyi İfade Etmesi

Hz. Peygamber (sav), hükmü bulunmayan bazı meselelerde kendisine soru sorulduğu zaman bazen hemen cevap vermemiş, vahiy gelene kadar sükût ederek beklemiştir.⁷⁷⁰ Rivayetlerden anlaşıldığına göre bu durum sahâbenin de dikkatini çekmiş ve Allah Rasûlü'nün bu hâli rivayetlere yansımıştır. Buhârî (ö. 256/870) de bu hususu bir bâb başlığı ile dile getirmiştir. Buhârî'nin konuyla ilgili bâb başlığı şöyledir: Hz. Peygamber (sav), kendisine vahiy gelmeyen konularda soru sorulduğunda “*bilmiyorum*” der ya da kendisine o konuda vahiy gelinceye kadar, o soruya cevap vermezdi. O (sav), “*Şüphesiz ki biz sana Kitabı hak olarak indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin.*”⁷⁷¹ âyetinden dolayı, rey ve kıyâs ile bir söz söylemezdi.⁷⁷² Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şöyledir:

a. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) şöyle anlatmıştır: Bir gün Medine'de, Allah Rasûlü (sav) ile birlikte bir tarlada yürüyordum. Allah Rasûlü (sav), hurma dalından bir değneğe dayanarak yürüyordu. O sırada birkaç Yahudiye rastladık. Onlardan bazıları, “*Ona ruh hakkında sorun.*” dedi. Bazısı da, “*Hayır, sakın sormayın, olur ki hoşunuza gitmeyecek bir cevap verir.*” dedi. Sonunda kalkıp geldiler ve “*Yâ Eba'l-Kâsım! Bize ruhtan bahset!*” dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav) bir müddet sükût etti. Ben, o esnada kendisine vahiy geldiğini anladım. Bu yüzden de vahiy tamamlanıncaya kadar biraz geriye çekildim. Bir müddet sonra Allah Rasûlü (sav), “*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki, ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size onun hakkında pek az bir ilim verilmiştir.*”⁷⁷³ âyetini okudu.⁷⁷⁴

⁷⁶⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986, II, 632; Kâdi İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafâ*, s. 178; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, III, 351; Âmirî, *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2009, s. 504.

⁷⁶⁹ Bkz. Erul, “Hz. Peygamber ve Beden Dili”, *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu/2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, s. 221.

⁷⁷⁰ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 72.

⁷⁷¹ Nisâ, 4/105.

⁷⁷² Bkz. Buhârî, İ'tisâm 8, Bâb başlığı.

⁷⁷³ İsrâ, 17/85.

⁷⁷⁴ Buhârî, İlim 47, Hadis no: 125; Müslim, Sıfâtü'l-Münafikîn 32, Hadis no: 2794; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 18, Hadis no: 3152; Ahmed b. Hanbel, II, 564, Hadis no: 3975.

Bu rivayetten açıkça anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in sükût etmesi vahiy beklemeye yöneliktir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) kendisine sorulan soruya hemen cevap vermemiş vahyin gelmesini beklemiştir.⁷⁷⁵ Nitekim Buhârî de (ö. 256/870) yukarıda zikredilen bâb başlığında bu rivayete de yer vererek bu hususa işaret etmiştir.⁷⁷⁶

b. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Hastalanmışım. Geçmiş olsun demek üzere, Allah Rasûlü (sav) ve Ebû Bekir beni ziyarete gelmişlerdi. Bize geldiklerinde ben baygınmışım. Bu sırada Allah Rasûlü (sav) abdest almış, abdest suyundan birazını da benim üzerime serpmiş. Bunun üzerine ben ayıldım. Bir de ne göreyim karşımda Allah Rasûlü (sav) duruyor. Hemen sordum, “*Yâ Rasûlallah! Malımı ne yapayım?*” Bana bir cevap vermedi. Derken miras âyeti⁷⁷⁷ nâzil oldu.⁷⁷⁸

Bu rivayette Hz. Peygamber'in, Câbir b. Abdullah'a cevap vermemesinin sebebi içtihatla bir hükme varamadığından vahiy beklemeye yöneliktir.⁷⁷⁹

Hz. Peygamber'in vahiy yoluyla beklediği cevap bu rivayetlerde olduğu üzere âyetler şeklinde gelmiştir. Bazen ise vahiy âyetler hâlinde değil, farklı bir tarzda gelmiştir. Bu şekildeki vahiyler, vahy-i gayr-i metlûv⁷⁸⁰ veya sünnet vahiyi⁷⁸¹ denilmiştir. Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şöyledir:

a. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav), bir gün minbere oturdu, biz de onun etrafında oturduk. Allah Rasûlü (sav), “*Benden sonra sizin hakkınızda endişe ettiğim şeylerden biri, dünya nimetlerinin ve zînetlerinin size bolca verilmesidir.*” buyurdu. Oradakilerden biri, “*Yâ Rasûlallah! Hiç hayır, şer getirir mi?*” diye sordu. Allah Rasûlü (sav), bu soru üzerine sükût etti. Bunun üzerine ona, “*Ne diye Rasûlullah'a böyle soru soruyorsun. Bak, sana cevap bile vermiyor!*” diye çıkışıldı. Bir de baktık ki kendisine vahiy geliyor. Allah Rasûlü (sav) vahiy hâli geçince terini sildi.

⁷⁷⁵ Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXV, 71; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 305; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 322.

⁷⁷⁶ Bkz. Buhârî, İ'tisâm 8, Bâb başlığı.

⁷⁷⁷ Bazı rivayetlerde bu âyetin Nisâ suresinin 11. âyeti olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Buhârî, Tefsîr (Nisâ) 4, Hadis no: 4577; Müslim, Ferâiz 6, Hadis no: 1616; Tirmizî, Ferâiz 6, Hadis no: 2103. Bazı rivayetlerde ise bu âyetin Nisâ suresinin 176. âyeti olduğu ifade edilir. Bkz. Müslim, Ferâiz 5, Hadis no: 1616; Tirmizî, Ferâiz 7, Hadis no: 2104.

⁷⁷⁸ Buhârî, İ'tisâm 8, Hadis no: 7309; Ferâiz 1, Hadis no: 6723; Müslim, Ferâiz 5, Hadis no: 1616; Tirmizî, Ferâiz 6, 7, Hadis no: 2103, 2104.

⁷⁷⁹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XI, 80-81; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdîsi'l-Buhârî*, XI, 159; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 330.

⁷⁸⁰ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *DİA*, TDV, Ankara, 2012, XLII, 442.

⁷⁸¹ Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 72; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 57.

Sonra da soru soran şahsa dönerek şöyle buyurdu: “*Muhakkak ki, hayır şer getirmez. Ancak baharın bitirdiği otlardan, öldüren yahut ölüme yaklaştıran bitkiler de vardır. Yalnız yeşillik yiyen hayvanlar böyle değildir. Çünkü onlar yeşillikten yerler, böğürleri doldu mu da güneşe karşı dururlar. Geviş getirirler, rahatça def-i hacet yaparlar, sonra tekrar dönüp yayılırlar. Bu mallar hoştur, güzeldir. Ondan fakire, yetime ve yolda kalmışa verebilen Müslüman için o mal ne güzel bir arkadaştır. Fakat o malı haksız kazanan kimse ise yiyip de doymayan kimse gibidir ve o mal kıyamet günü onun aleyhinde bir şahit olacaktır.*”⁷⁸²

Ashâbın müşahedesine göre bu rivayette Hz. Peygamber’in soru üzerine sükût etmesi bu konuda vahiy beklemeye yöneliktir.⁷⁸³ Çünkü sorulan soruya vahiy geldikten sonra cevap vermiştir.

b. Ya’lâ b. Ümeyye’den (ö. 60/679-80 [?]) şöyle rivayet edilmiştir: Ya’lâ, Ömer b. Hattâb’a, Rasûlullah’a vahiy gelirken vahyin inişini kendine göstermesini istemişti. Bir gün Hz. Peygamber (sav), Ci’râne’de bulunduğu bir sırada ashâbıyla birlikte otururken bir adam geldi ve “*Yâ Rasûlallah! Güzel koku sürünmüş olarak umre için ihrama giren bir kimse hakkında ne dersiniz?*” diye sordu. Allah Rasûlü bir müddet sustu. Akabinde kendisine vahiy geldi. Bunun üzerine Ömer, Ya’lâ’ya işaret etti, o da hemen geldi. O sırada Rasûlullah’ın üzerinde kendisine gölgelik yapılmış bir örtü vardı. Ya’lâ, başını bu örtünün içine soktu. Rasûlullah’ı vahyin ağırlığından dolayı yüzü kızarmış bir hâlde gördü. Rasûlullah (sav), hırıltılı bir şekilde nefes alıp veriyordu. Rasûlullah’ın bu hâli geçtikten sonra, “*Umre hakkında soru soran nerede?*” buyurdu. Soru soran adam yanına getirilince, “*Üzerindeki kokuyu üç kere yıka, cübbeyi çıkart ve haccında yaptıklarını umrende de yap.*” buyurdu.⁷⁸⁴

Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav), kendisine sorulan bir soru karşısında bazen, hemen cevap vermeyip vahiyden destek almak için sükût etmiş, kendisine vahiy geldikten sonra cevap vermiştir. Ancak bu vahiy, Kur’ân dışında bir bilgilendirmedir. Çünkü söz konusu rivayetlerden bu anlaşılmaktadır.

⁷⁸² Buhârî, Zekât 47, Hadis no: 1465; Müslim, Zekât 123, Hadis no: 1052; Nesâî, Zekât 81, Hadis no: 2587; Ahmed b. Hanbel, V, 18, Hadis no: 11330; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VIII, 19, Hadis no: 3225.

⁷⁸³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 56; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, IX, 358; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 53; Zekeriyâ el-Ensârî, *Minhatü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2005, III, 551.

⁷⁸⁴ Buhârî, Hac 17, Hadis no: 1536; Müslim, Hac 8, Hadis no: 1180; Ahmed b. Hanbel, VII, 373, Hadis no: 18452; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 90, Hadis no: 9100.

1.6.2.2. Onaylamama İfade Etmesi

Hiz. Peygamber'in sükûtu onay ifade ettiği gibi onaylamama ve reddetme de ifade etmektedir. Hiz. Peygamber (sav), herhangi bir konuda kendisinden izin istendiği zaman söz konusu meseleyi tasvip etmediğini sükûtuyla ifade etmiştir.⁷⁸⁵ Konuyla ilgili bir hatırasını Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir gün, yâ Rasûlallah! Ben genç bir adamım. Kendi aleyhime kötü bir iş yapmaktan korkuyorum. Kadınlarla evlenecek dünyalık da bulamıyorum, hadım olabilir miyim? diye sordum. Allah Rasûlü (sav) bana cevap vermedi. Sonra bu hâlimi bir kez daha arzettim. Yine sustu. Sonra bir daha sordum, yine sustu. (Dördüncü defa) bir daha aynı şeyi söylediğimde Rasûlullah (sav) bana, “*Ey Ebû Hüreyre! Senin karşılaşacağın mukadderatı yazan kalemin mürekkebi kurumuştur. Bu durumda sen ister hadımlaş, ister bırak.*” buyurdu.⁷⁸⁶

Burada Hiz. Peygamber (sav), Ebû Hüreyre'nin evlenmeyip hadımlaşma konusundaki isteğine ısrarla sükûtle mukabelede bulunarak onun bu isteğini tasvip etmediğini ifade etmiş, Ebû Hüreyre ısrar edince de bu isteği onaylamadığını açıkça belirtmiştir. Çünkü dört defa sorulan bir soruya, sükût ettikten sonra söylediği sözden bu anlaşılmaktadır. Rasûlullah'ın ısrarla sükût etmesi, sorunun fenalığına kemâlî belâgatle ifade etmiş, sonunda söylediği cevap da ancak nehye delâlet etmiştir.⁷⁸⁷

1.6.2.3. Hilm İfade Etmesi

Sükûnet, yumuşak huyluluk, sabırlı, temkinli, vakur, anlayışlı ve affedici olmak gibi manalara gelen hilm,⁷⁸⁸ Hiz. Peygamber'in en önemli vasıflarından biridir. Hiz. Peygamber'in kendisine uzun yıllar hizmet eden Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-12) bir kez olsun öf bile dememesi, yaptığı herhangi bir şeyden dolayı azarlamaması⁷⁸⁹ onun hilm vasfının ne kadar geniş olduğunu ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber (sav) hilmi gereği karşılaştığı yalan, iftira, alay, tuzak ve tehdit gibi olumsuz tepki ve engellemelere karşı sabır ve temkinle karşılık vermiş, bilinçsizce

⁷⁸⁵ Aşkar, *Ef'âdur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 78.

⁷⁸⁶ Buhârî, Nikâh 8, Hadis no: 5076; Nesâî, Nikâh 4, Hadis no: 3212.

⁷⁸⁷ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XI, 256; Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, XI, 5169. Ayrıca bkz. İbn Hübeyre, *el-İfsâh an Meâni's-Sihâh*, Dâru'l-Vatan, Riyâd, h. 1417, VII, 290.

⁷⁸⁸ Bkz. Mustafa Çağrıcı, “Hilim”, *DİA*, TDV, Ankara, 1998, XVIII, 33; Serpil Başar, “Kur'an'da Hilm Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 49, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2013, s. 85.

⁷⁸⁹ Buhârî, Edeb 39, Hadis no: 6038; Müslim, Fedâil 51, 52, Hadis no: 2309; Ebû Dâvûd, Edeb 1, Hadis no: 4774; Ahmed b. Hanbel, V, 740, Hadis no: 14025.

hareketlere aldırış etmemiş, hatalara karşı affedici olmasını bilmiştir. Zira Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e şahsına yönelik kötülöklere aynıyla karşılık vermeyerek sabretmesini tavsiye etmiş,⁷⁹⁰ bilinçsizce yapılan hareketlere aldırılmamasını ve cahillerden yüz çevirmesi gerektiğini bildirmiştir.⁷⁹¹ Bundan dolayı Hz. Peygamber (sav) kendi şahsına karşı söz konusu olan bilinçsiz söz ve hareketleri önemsememiş, bunu da çoğu zaman sükût ederek ifade etmiştir. Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şöyledir:

a. Bir gün Ebû Cehil, Safâ tepesinin yanında Hz. Peygamber'e hakaret etmiş, dinini ve peygamberliğini küçümseyerek hakaret dolu sözler söyleyip her zamanki gibi onu incitip üzmüştü. Hz. Peygamber (sav) ise ona hiçbir şey söylememiştir.⁷⁹²

b. “Önce en yakın akrabamı uyar.”⁷⁹³ âyeti nâzil olunca Allah Rasûlü (sav) bu âyetin gereğini yerine getirmek için tüm akrabalarını bir akşam yemeğe davet etti. Yemekten sonra Allah Rasûlü (sav) söze başlamak istediği bir sırada, Ebû Leheb birden söze girerek ona şöyle dedi: “*Bunlar senin amcaların ve amcalarının oğullarıdır. Bunlara ne söylemek istersen söyle, ama sakın dinlerinden dönmelerini isteme. Ailenin bütün Araplarla savaştık güce sahip olmadığını bilmelisin. Sen yaptığın işe devam edersen, Kureyşliler diğer Arapların da yardımıyla sana çullanmadan önce ailenin seni durdurması daha kolaydır. Ben, senin kadar, kendi ailesi ve sülâlesi için afet ve belâ getiren başka kimseyi görmedim.*” Ebû Leheb'in bu sözleri üzerine Hz. Peygamber (sav) sustu ve bu toplantıda hiç konuşmadı. Hz. Peygamber (sav) diyeceklerini daha sonraki bir yemek davetinde anlattı.⁷⁹⁴

1.6.2.4. Tefekkür ve Düşünme İfade Etmesi

Hind b. Ebî Hâle'nin (ö. 36/656) anlattığına göre, Allah Rasûlü (sav), daima düşünceliydi, çok sükût ederdi ve ihtiyaç olmadıkça lüzumsuz yere konuşmazdı.⁷⁹⁵ Yine onun belirttiğine göre Hz. Peygamber'in sükûtunun sebeplerinden biri de tefekkür idi.⁷⁹⁶

⁷⁹⁰ En'âm/634; Nahl, 16/127; Ahkâf, 46/35; Müzemmil, 73/10-11.

⁷⁹¹ Nisâ, 4/63, 81; En'âm, 6/68; A'râf, 7/199; Ahzâb, 33/48.

⁷⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 321; Taberî, *Târihu'r-Rusül ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1968, II, 333; Zehabî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrut, 2003, I, 568. Ayrıca bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 99; Ali Himmet Berki/Osman Keskiöglü, *Hazreti Muhammed ve Hayatı*, DİB Yay., Ankara, 2003, s. 96; İrfan Yücel, *Peygamberimizin Hayatı*, DİB Yay., Ankara, 2012, s. 65.

⁷⁹³ Şuarâ, 26/214.

⁷⁹⁴ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, I, 584-585; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l-İbâd*, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kâhire, 1997, II, 432.

⁷⁹⁵ Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, s. 184, Hadis no: 226.

Tefekkür yanında Hz. Peygamber'in sükûtunun sebeplerinden bir diğeri düşünmedir.⁷⁹⁷ Zira Hz. Peygamber (sav), kendisine bir soru sorulduğunda bazen hemen cevap vermemiş bir süre sükût ettikten sonra cevap vermiştir. Böylesi durumlarda Hz. Peygamber'in sükûtu bazen düşünmeye yöneliktir. Zira susmanın nedenlerinden biri de düşünmektir. Çünkü insan, bir soru sorulduğunda bazen düşünmeye ihtiyaç duyabilir.⁷⁹⁸ Konuyla ilgili bir rivayet Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den (ö. 42/662 [?]) şöyle nakledilmiştir: Bir gün Sa'd b. Ubâde'nin (ö. 14/635 [?]) meclisinde otururken, Allah Rasûlü yanımıza geldi. Beşîr b. Sa'd (ö. 12/633) ona, “*Allah Teâlâ sana sâlât ü selâm getirmemizi emrediyor. Peki, sana nasıl salavât getireceğiz ey Allah'ın Rasûlü?*” diye sordu. Allah Rasûlü (sav) bir süre sustu. Öyle ki bizler, “*Keşke Beşîr bu soruyu sormasaydı!*” diye düşündük. Bir müddet sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Allâhümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ salleyte alâ âli İbrâhîm. Ve bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ bârekte alâ âli İbrâhîm. İnneke hamîdün mecîd, deyin. Selâm da, bildiğiniz gibidir.*”⁷⁹⁹

Bu rivayette Hz. Peygamber'in sükût etmesi, bu konuda ya vahiy beklentisine ya da en uygun cevabı vermek için düşünmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰⁰ Ancak Hz. Peygamber'in, sahâbeye öğrettiği salavât şekillerinin farklı olması bu konuda Hz. Peygamber'in içtihadının belirleyici olduğuna işaret etmektedir.⁸⁰¹

1.6.2.5. Tasdik İfade Etmesi

Ebû Musa el-Eş'ârî (ö. 42/662-63) şöyle anlatmıştır: Bir gün kabilemden birkaç kişiyle birlikte Hz. Peygamber'in yanına gelmişim. Hz. Peygamber (sav), “*Müjdeler olsun, başkalarına da bu müjdeyi verin. Kim sadık kalarak Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet ederse cennete gider.*” buyurdu. Daha sonra onun (sav) huzurundan

⁷⁹⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 632; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafâ*, s. 178; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, III, 351.

⁷⁹⁷ İbn Akîl, *el-Vâzih fî Usûli'l-Fıkh*, II, 32. Ayrıca bkz. Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 76.

⁷⁹⁸ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 76.

⁷⁹⁹ Müslim, Salât 65, Hadis no: 405; Ebû Dâvûd, Salât 178-179, Hadis no: 980; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 34, Hadis no: 3231, Nesâî, Sehv 49, Hadis no: 1281; Muvatta, Kasru's-salât 67, Hadis no: 432; Ahmed b. Hanbel, IX, 224, Hadis no: 22991; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 209, Hadis no: 2848.

⁸⁰⁰ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn li-Turukî Riyâzü's-Sâlihîn*, VII, 222; M. Yaşar Kandemir/İsmail Lütfi Çakan/Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerh*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013, VI, 215.

⁸⁰¹ Bu konuda Ebû Mes'ûd el-Ensârî'nin yukarıdaki rivayetine ilave olarak Kâ'b b. Ucre (ö. 52/672) (Bkz. Buhârî, Deavât 32, Hadis no: 6357; Müslim, Salât 66, Hadis no: 406) ve Ebû Humejd es-Sâidî'den (ö. 60/680) (Bkz. Buhârî, Deavât 33, Hadis no: 6360; Müslim, Salât 69, Hadis no: 407) farklı lafız ve içerikte salavât şekilleri nakledilmiştir.

ayrıldım ve bu durumu insanlara müjdelemeye başladım. Yolda Ömer b. Hattâb ile karşılaştık. Bu haberi duyunca bizi Rasûlullah'a geri götürdü ve “*Yâ Rasûlallah! Buyurduğunuz müjdeli haber insanlara duyurulduğu takdirde buna güvenebilirler.*” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah sustu.⁸⁰²

Bu rivayette Allah Rasûlü'nün sükûtu, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) sözünü tasdik içerikli görülmektedir. Çünkü Allah Rasûlü'nün, Hz. Ömer'in sözüne cevap vermemesi bu konuda yanlış anlaşılmanın söz konusu olabileceğine işaret etmektedir.⁸⁰³

1.6.2.6. Talim İfade Etmesi

Hz. Peygamber (sav), bazen sükût ederek bir şeyler öğretmeyi de hedeflemiştir. Özellikle âdâb-ı muâşeret kurallarının öğretilmesinde bu yolu tercih etmiştir. Nitekim konuyla ilgili şu rivayetlerde de bu husus ifade edilmektedir:

a. Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav), bir topluluğa bir şeyler anlatırken bir bedevî çıkageldi ve “*Kıyamet ne zaman kopacak?*” diye sordu. Rasûlullah (sav) cevap vermeden konuşmasına devam etti. Bunun üzerine orada bulunanlardan bir kısmı, “*Adamın sorusunu duydu, fakat galiba soruyu beğenmedi.*” dedi. Bir kısmı ise, “*Hayır, soruyu duymadı.*” dedi. Rasûlullah (sav), konuşmasını bitirince, “*Kıyamet hakkında soru soran nerede?*” buyurdu. Adam, “*Buradayım, Yâ Rasûlallah!*” deyince Allah Rasûlü (sav), “*Emanet zâyi edildiği zaman kıyameti bekle!*” buyurdu. Adam, “*Emanet nasıl zâyi olacak?*” diye sordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav), “*Emanet ehil olmayan kimseye verildiği zaman kıyameti bekle!*” buyurdu.⁸⁰⁴

Hz. Peygamber (sav), bu rivayette konuşmayla meşgul olduğundan dolayı soru sorana hemen cevap vermeyerek konuşurken sözün kesilmesinin doğru bir davranış olmadığını dolaylı olarak ifade etmek istemiştir. Böylece Hz. Peygamber (sav), biri konuşurken nasıl davranılması gerektiğinin usul ve âdâbını öğretmiştir.⁸⁰⁵

⁸⁰² Ahmed b. Hanbel, VIII, 66-67, Hadis no: 20124; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, t.y., I, 16.

⁸⁰³ Heyet, *Hadislerle İslâm*, VII, 630.

⁸⁰⁴ Buhârî, İlim 2, Hadis no: 59; Ahmed b. Hanbel, IV, 399, Hadis no: 8963; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 307, Hadis no: 104; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 127, Hadis no: 13465.

⁸⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 171; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 11; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 6; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdisi'l-Buhârî*, I, 143; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I, 241; Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, s. 197.

b. Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Bir gün elbisesine safran boyası sürülmüş birisi Allah Rasûlü'nün yanına geldi. Allah Rasûlü (sav) hoşlanmadığı herhangi bir şeyi bir kimsede gördüğü zaman o kimsenin yüzüne fazla bakmazdı. Adam bir süre oturduktan sonra çekip gitti. Hz. Peygamber (sav) orada bulunanlara, “*Keşke bu adama elbisesindeki safranı yıkmasını söyleseniz!*” buyurdu.⁸⁰⁶

Bu rivayette Allah Rasûlü (sav), üzerinde hoşça gitmeyen bir şey bulunan kimseye bir şey söyleyerek, orada bulunanlara ve bütün Müslümanlara nezaket, hayâ ve toplum içinde bir kimsenin rencide edilmemesi gibi ahlâkî ilkeleri talim etmiştir.

1.6.2.7. Tedbir İfade Etmesi

Susmanın ifade ettiği manalardan biri de korunmadır. Zira kötülüğünden çekinilen kişilerden korunmak için sessiz kalınması, sükût ederek bir karşılık verilmemesi bazen en mantıklı yoldur. Hz. Peygamber (sav) de zaman zaman bu yola başvurmuştur. Mesela, Uhud Savaşı sonrası Hz. Peygamber (sav), az sayıda ashâbıyla birlikte Uhud Dağı'na sığınmıştı. Bunun üzerine Müslümanlar da burada toplanmıştı. Ebû Süfyân (ö. 31/651-52), savaş alanından ayrılmadan önce Hz. Peygamber'in sağ olup olmadığını öğrenmek üzere Müslüman topluluğa hitaben, “*Muhammed aranızda mı?*” diye sormuş, Allah Rasûlü (sav) kendisi karşılık vermediği gibi Müslümanlardan hiç kimsenin de cevap vermesini istememişti. Bu defa Ebû Süfyân, “*Ebû Bekir aranızda mı, Ömer aranızda mı?*” diye sormuş ve bu sorularına da cevap verilmemişti.⁸⁰⁷

Bu hadisede Ebû Süfyân'ın sorularına cevap verilmemesi bir harp stratejisi olup bununla düşmanlık ve öfkeleri henüz yatışmamış müşrikleri tekrar saldırıya geçmekten alıkoyma hedeflenmiştir. Dolayısıyla buradaki sükût, tedbir ve korunma içeriklidir.⁸⁰⁸

1.6.2.8. Dinleme İfade Etmesi

İnsanlarla sağlıklı iletişim kurmak, sadece güzel söz söylemekle mümkün olmamaktadır. Güzel konuşma kadar belki de ondan daha da öncelikli olarak etkili dinleme becerilerini kullanmayı öğrenmek gerekir. Dinlemeyi bilmeyen kimsenin

⁸⁰⁶ Ebû Dâvûd, Edeb 5, Hadis no: 4789; Ahmed b. Hanbel, V, 378, Hadis no: 12702; Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammedîyye*, s. 286-287, Hadis no: 347.

⁸⁰⁷ Buhari, Meğâzî 17, Hadis no: 4043; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, II, 95, Hadis no: 861; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XI, 40, Hadis no: 4738; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, VIII, 31, Hadis no: 8581; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 193.

⁸⁰⁸ Bkz. İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, s. 395; Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, s. 197.

sadece konuşma yeteneğini kullanarak karşısındaki ile çift yönlü ve anlamlı bir ilişki yürütmesi imkânsızdır.⁸⁰⁹ Etkili bir yüz yüze iletişimin gerçekleşebilmesi için tarafların en azından susarak konuşanı dinlemesi gerekir. Çünkü susmadan bir başkasını gerçek anlamda dinlemek olası değildir.⁸¹⁰ Diğer bir ifadeyle beşerî münasebetlerde sağlıklı bir iletişim, bireylerin birbirlerini dinlemelerine bağlıdır. Bireyler aynı fikirde olmasalar da birbirlerini sonunu kadar dinlemeleri gerekmektedir.

Bu ifade edilen hususlar Allah Rasûlü'nün en dikkat çekici vasıflarından birini oluşturmaktadır. Zira Allah Rasûlü (sav), kendisiyle konuşan herkesi, sözleri bitinceye kadar dinlemiştir. Hz. Peygamber (sav), biri kendisine soru sorduğunda veya bir derdini anlattığında onu can kulağı ile dinlemiş, o sözünü bitirinceye kadar sözünü kesmemiş, iyice dinledikten ve anladıktan sonra o kişiye cevap vermiştir.⁸¹¹ Konuyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir:

Bir gün Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa, yalnız başına Mescid-i Haram'da bulunan Allah Rasûlü'nün yanına geldi ve sözlerine şöyle başladı: *“Ey kardeşimin oğlu! Biliyorsun ki, sen aramızda şeref ve soy sop üstünlüğü bakımından bizden daha hayırlısın ve ilerisin. Ancak sen, kavminin başına büyük bir iş açtın. Bu işle onların birliğini dağıttın, akılsız olduklarını söyledin, tanrılarını ve dinlerini kötiledin, onların gelmiş geçmiş baba ve atalarını kâfir saydın. Şayet beni dinleyecek olursan, sana bazı tekliflerim olacak. Bunlar üzerinde düşünüp taşınmanı istiyorum. Belki bazılarını kabul edersin.”* Bunun üzerine Hz. Peygamber, *“Söyle, seni dinliyorum!”* deyince, Utbe, tekliflerini sıralamaya başladı ve sözlerine şöyle devam etti: *“Sen ortaya attığın bu meseleyle şayet mal ve servet elde etmek gayesinde isen, mallarımızdan sana hisse ayıralım, hepimizin en zengini olursun. Eğer bir makam peşinde isen, seni kendimize reis yapalım. Yok, eğer bu sana gelen, görüp de üzerinden atmaya kuvvetin yetmeyen bir evham, cinlerden perilerden gelme bir hastalık ve sihir ise, doktor getirtelim, seni tedavi ettirelim. Seni kurtarıncaya kadar mal ve servetimizi harcamaktan geri durmayalım.”* Utbe b. Rebîa'nın sözleri bitince, Allah Rasûlü, *“Sözlerini bitirdin mi ey Ebû'l-Velîd!”* diye sordu, evet cevabını alınca da, *“O hâlde*

⁸⁰⁹ Heyet, *Hadislerle İslâm*, III, 389.

⁸¹⁰ Tosun, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, s. 81.

⁸¹¹ Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, s. 196.

sen de beni dinle.” dedi ve ardından besmele çekerek Fussilet sûresini, secde âyetine (36. âyet) kadar okudu.⁸¹²

Hız. Peygamber (sav), bu hadisede Utbe b. Rebîa’yı sözünü kesmeden sabır ve tahammülle dinlemiş, Utbe sözünü bitirdiğinde ise, “*Şimdi sen de beni dinle.*” diyerek kendisinin de aynı dikkatle dinlemesi gerektiğini ima etmiştir.⁸¹³

1.6.2.9. Dikkat Çekmeyi İfade Etmesi

Hız. Peygamber (sav), bazen konuşmalarında hem konunun önemine dikkat çekmek hem de dinleyenlerin dikkat ve ilgilerini yoğunlaştırmak için bazı sorular sorar ve arkasından bir müddet susardı. Şu rivayetlerde bu hususa işaret edilmektedir:

a. Ebû Bekre’den (ö. 51/671 [?]) rivayet edilen Veda Hacı konuşmasında Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Zaman, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şekliyle dönmektedir. Bir yıl on iki aydır. Bunlardan dördü haram olan aydır. Üçü birbirini ardınca gelen Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Diğeri ise Cemâziyelâhir ile Şâban arasında bulunan ve Mudar kabilesinin daha çok değer verdiği Receb ayıdır.*” Sonra Peygamberimiz, “*Bu hangi aydır?*” diye sordu. Biz, “*Allah ve Rasûlü daha iyi bilir.*” dedik. Bunun üzerine Hız. Peygamber (sav) sustu. O kadar ki, biz aya başka bir ad vereceğini zannettik. Sonra, “*Bu ay zilhicce değil mi?*” dedi. Biz, “*Evet.*” dedik. “*Bu hangi beldedir?*” diye sordu. Biz, “*Allah ve Rasûlü daha iyi bilir.*” dedik. Bunun üzerine Hız. Peygamber (sav) bir süre sustu. Biz, bu şehre başka bir ad vereceğini zannettik. Sonra, “*Burası Belde-i Haram (Mekke) değil mi?*” dedi. Biz, “*Evet.*” dedik. “*Bu hangi gün?*” diye sordu. Biz, “*Allah ve Rasûlü (sav) daha iyi bilir.*” dedik. Bir müddet sustu. Öyle ki biz o güne başka bir ad vereceğini zannettik. Sonra, “*Bugün kurban günü değil mi?*” dedi. Biz, “*Evet.*” dedik. Akabinde Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Şüphesiz ki, sizin kanlarınız, mallarınız, ırz ve namusunuz, şeref ve haysiyetiniz, şu gününüzün, şu beldenizin ve şu ayınızın haram olduğu gibi haram kılınmıştır. Rabbinize kavuşacaksınız ve o size amellerinizi soracak. Sakın benden sonra birbirinizin boynunu vurarak kâfirlere dönmeyiniz. Dikkat ediniz! Burada bulunanlar bulunmayanlara sözlerimi ulaştırın. Umulur ki, sözlerim kendilerine ulaştırılan bazı*

⁸¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 322-323; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, s. 230-231; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, I, 559-560; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 275-276.

⁸¹³ Bkz. Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 480; Karataş, *Hız. Peygamber'in Beden Dili*, s. 195-196.

kimseler, sözümlü işiten bazı kimselerden daha iyi anlayıp koruyabilirler.” Hz. Peygamber (sav) sonra, “Dikkat edin, tebliğ ettim mi?” diye sordu. Biz, “Evet.” dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “Allah’ım! Şahit ol!” buyurdu.⁸¹⁴

Bu rivayette Hz. Peygamber’in herkesin cevabını bildiği bazı soruları sorması ve arkasından bir süre susması hem konunun önemini vurgulamak hem de dinleyenlerin dikkatini çekmek, dinleme isteklerini motive etmek ve ilgilerini yoğunlaştırmak amacına yöneliktir.⁸¹⁵

b. Muâz b. Cebel (ö. 17/638) şöyle anlatmıştır: Allah Rasûlü’nün binitinin terkisinde idim. Onunla aramızda semerin arka kaşından başka bir şey yoktu. Bana, “*Yâ Muâz b. Cebel!*” diyerek seslendi. Ben, “*Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim!*” dedim. Sonra biraz yürüdü. Allah Rasûlü yine, “*Yâ Muâz b. Cebel!*” diyerek seslendi. Ben, “*Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim!*” dedim. Sonra biraz daha yürüdü. Sonra Allah Rasûlü tekrar, “*Yâ Muâz b. Cebel!*” diyerek seslendi. Ben, “*Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim!*” dedim. “*Allahın kulları üzerindeki hakkı nedir bilir misin?*” diye sordu. Ben, “*Allah ve Rasûlü bilir.*” dedim. Bunun üzerine, “*Allah’ın kulları üzerindeki hakkı ona ibadet etmeleri ve kendisine hiç bir şeyi ortak koşmamalarıdır.*” buyurdu. Sonra biraz daha yürüdü. Ve yine, “*Yâ Muâz b. Cebel!*” dedi. Ben, “*Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim!*” dedim. “*Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerinde hakkı nedir, bilir misin?*” dedi. Ben, “*Allah ve Rasûlü bilir.*” dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav), “*Onlara azap etmemesidir.*” buyurdular.⁸¹⁶

Bu rivayette Allah Rasûlü’nün, Muâz b. Cebel’e ismiyle hitap ettikten sonra bir şey demeden bir müddet beklemesi ve arkasından aynı hitabı tekrar etmesi Muâz’ın dikkatini çekmeye ve söyleyecekleri şeyleri iyi öğrenmesini sağlamaya yöneliktir.⁸¹⁷

1.6.2.10. Kırgınlık İfade Etmesi

Allah Rasûlü (sav), Tebük Gazvesi’ne bir mazereti olmadığı hâlde katılmayan Kâ’b b. Mâlik ile ilgili, Tebük’e varana kadar hiçbir şey söylememiş, Tebük’te

⁸¹⁴ Buhârî, Hac 132, Hadis no: 1741; Müslim, Kasâme 29, Hadis no: 1679; Ahmed b. Hanbel, VIII, 259, Hadis no: 20923; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VIII, 36, Hadis no: 15848.

⁸¹⁵ Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, XI, 243; Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 483; Heyet, *Hadislerle İslâm*, IV, 124.

⁸¹⁶ Buhârî, Libâs 101, Hadis no: 5967; Müslim, Âmân 48, Hadis no: 30; Ahmed b. Hanbel, V, 757, Hadis no: 14094; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 82, Hadis no: 362.

⁸¹⁷ Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, I, 317; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XI, 347; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XXII, 123.

ashâbıyla birlikte otururken Kâ'b'ın ne yaptığını sormuştu. Bunun üzerine onlardan biri, Kâ'b'ı iki kıymetli bürdesi ve kibri Medine'ye hapsetti demişti. Bunun üzerine Muâz b. Cebel araya girmiş ve Kâ'b'ı iyi birisi olarak tanıdıklarını söylemişti. Ancak Allah Rasûlü (sav), Muâz b. Cebel'in bu sözüne hiçbir karşılık vermeyip sükût etmişti.⁸¹⁸

Bu rivayette Kâ'b'ı iyi birisi olarak tanıdığını söyleyen Muâz b. Cebel'e, Allah Rasûlü'nün hiçbir karşılık vermeyip susması, Kâ'b'a kırgınlığının bedensel bir ifadesi olsa gerektir. Nitekim sefer dönüşü yanına vardığında Rasûlullah'ın ona dargın dargın gülümsemesi, söz konusu suskunluğun nedenini belirgin hâle getirmektedir.⁸¹⁹

1.6.2.11. Utanma İfade Etmesi

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav), Zeyneb bint. Cahş ile evlendiği zaman bir düğün yemeği vermişti. Yemekte ekmek ve etli pilav vardı. Gelenler grup grup yemeklerini yiyip gidiyorlardı. Derken gelecek başka kimse kalmadığından dolayı sofraya kaldırıldı. Ancak davetlilerden üç kişi oturup kendi aralarında sohbe daldılar. Rasûlullah (sav), onların anlayıp da kalkmaları için dışarı çıktı. Bir süre sonra adamların gitmiş olacağını düşünerek eve geri döndü. Fakat onlar hâlâ konuşuyorlardı. Allah Rasûlü (sav), son derece utangaç olduğu için onlara kalkıp gitmelerini söyleyemedi. Tekrar dışarı çıktı. Nihayet sohbet edenler kalkıp gittiler. Bunun üzerine ben sohbet edenlerin gittiğini kendisine haber verince eve döndü. Bunun akabinde şu âyet-i kerîme nâzil oldu:⁸²⁰ *“Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o size bir şey söylemeye çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Rasûlü'ne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahdır.”*⁸²¹

⁸¹⁸ Buhârî, Meğâzî 80, Hadis no: 4418; Müslim, Tevbe 53, Hadis no: 2769; Ahmed b. Hanbel, VI, 456-461, Hadis no: 16204; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VIII, 155-163, Hadis no: 3370.

⁸¹⁹ Bkz. Kavaklıoğlu, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 69.

⁸²⁰ Buhârî, Tefsîr (Ahzâb) 8, Hadis no: 4791-4792; Müslim, Nikâh 92-95, Hadis no: 1428.

⁸²¹ Ahzâb, 33/53

Bu rivayette Hz. Peygamber'in sükûtu âyette de ifade edildiği üzere hayâ içeriklidir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) bazı davetlilerin misafirliği uzatmalarından rahatsız olmuş ancak hayâ ve nezaketinden dolayı onlara bir şey diyememiştir.⁸²²

1.6.2.12. Sosyo-Psikolojik Baskı ve Cezalandırma İfade Etmesi

Hz. Peygamber (sav), sünnete aykırı hareket edenlere, emrine uymayanlara, kendisine karşı gelenlere ve kendisiyle birlikte hareket etmeyenlere karşı farklı tepkiler göstermiştir. Bu tepkiler genel olarak uyarı, azarlama, kızma, beddua, lânetleme, tehdit, affetmeyi geciktirme, müsaade etmeme, cenaze namazını kılmama, bulunduğu yeri terk etme ve müdahale etme şeklinde olmuştur.⁸²³

Hz. Peygamber (sav), bazen de sosyo-psikolojik baskı uygulama yoluna gitmiş ve kendisiyle birlikte hareket etmeyenlerle konuşmamayı tercih etmiştir. Mesela, Hz. Peygamber Tebük Gazvesi'ne bir mazereti olmadığı hâlde katılmayan Kâ'b b. Mâlik (ö. 50/670), Mürâre b. Rebi' ve Hilâl b. Ümeyye'ye karşı tavrını, onlarla elli gün konuşmayarak ifade etmiştir. Onlarla sadece Hz. Peygamber (sav) değil, bütün Müslümanlar konuşmamıştır. Bu süre zarfında toplumsal bir tepki olarak bu üç kişiyle konuşulması yasaklanmış, onların yüzlerine dahi bakılmamış, onlarla birlikte aynı ortamda oturulmamıştır. Bu durum affedildiklerini bildiren âyetin⁸²⁴ nâzil olmasına kadar devam etmiştir.⁸²⁵ Hz. Peygamber (sav) böyle bir tavırla, onlara sosyo-psikolojik bir baskı uygulamış ve onları cezalandırmıştır.⁸²⁶

1.6.2.13. Uygun Zamanı Bekleme İfade Etmesi

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Mâiz b. Mâlik, zina yaptığını dördüncü defa gelip itiraf edince recmedilmişti. Daha sonra Hz. Peygamber (sav), sahâbeden bir toplulukla birlikte onun kabrine uğradığında onlardan biri şöyle dedi: “*Şu ahmak adam defalarca Hz. Peygamber'e geldi. Ancak Hz. Peygamber (sav) her gelişinde onu geri*

⁸²² Bkz. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2003, IX, 54; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXII, 105-106; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 159; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXV, 28.

⁸²³ Bkz. Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 127-140.

⁸²⁴ Tevbe, 9/118.

⁸²⁵ Buhârî, Meğâzî 79, Hadis no: 4418; Müslim, Tevbe 53, Hadis no: 2769; Ahmed b. Hanbel, VI, 456-461, Hadis no: 16204; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VIII, 155-163, Hadis no: 3370; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 58-61, Hadis no: 17871.

⁸²⁶ Yusuf Macit, “Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Samsun 2003, s. 297.

göndermişti. Nihayet bir köpeğin öldürüldüğü gibi öldürüldü.” Hz. Peygamber (sav) bu söze karşı sükût etti. Oradan ayrıldıktan bir süre sonra bir eşek leşine rastladılar. Leşin ayağı, şişmeden dolayı yukarı kalkmıştı. Hz. Peygamber (sav) onlara, “Bundan yiyin!” deyince onlar, “Eşek leşinden mi yâ Rasûlallah?” diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Az önce kardeşinize yönelik hakareten kazandığınız günah daha çoktur. Muhammed’in canı kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki Mâiz, cennet nehirlerinden bir nehre dalıp durmaktadır.”⁸²⁷

Bu rivayette Allah Rasûlü (sav), Mâiz hakkında söylenen sözleri duymuş ancak hiçbir müdahalede bulunmamış, susmuştur. Onun bu susmasının, duyduklarını onaylamaya değil, bilakis müdahale için uygun bir ortamı kollamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir müddet geçip de uygun bir ortam oluştuğunda Rasûlullah’ın, kendilerini şaşırtacak düzeyde Mâiz hakkındaki konuşmalarının çirkinliğini onlara bildirmesi, suskunluğunun türünü ortaya koymaktadır.⁸²⁸

Bu konuda diğer bir rivayet şöyledir: Bir gün birisi Hz. Peygamber’e gelerek sabah namazının vaktini sordu. Hz. Peygamber (sav) sükût etti. Hz. Peygamber (sav) ertesi gün sabah namazını fecir doğunca kıldı, bir sonraki gün ise ortalık biraz aydınlanınca kıldı. Sonra da, “Sabah namazının vaktini soran nerede?” buyurdu. Adam “Buradayım yâ Rasûlallah!” deyince Hz. Peygamber (sav), “Sabah namazının vakti, bu iki vaktin arasındaki zamandır.” buyurdu.⁸²⁹

Bu rivayette Hz. Peygamber (sav), sabah namazının vaktini soran kişiye hemen cevap vermemiş onun daha iyi öğrenmesi ve anlaması için ertesi gün meseleyi fiili olarak anlatmış ve akabinde cevap vermiştir.⁸³⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in buradaki sükûtu da uygun bir zamanı beklemeye yöneliktir.

1.6.2.14. Siyaseten Hareket Etmeyi İfade Etmesi

Hz. Peygamber’in sükûtu bazen siyaseten olmuştur.⁸³¹ Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber (sav), sakıncalı davranışları engelleyebilecek güçte olmadığı zamanlarda

⁸²⁷ Ebû Dâvûd, Hudûd 24, Hadis no: 4428; Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, Dâru’s-Siddîk, Cübeyl, 2000, s. 254, Hadis no: 737; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VI, 415, Hadis no: 7126.

⁸²⁸ Bkz. Kavaklıoğlu, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 69.

⁸²⁹ Muvatta, Vukûtü’s-salât 3, Hadis no: 4; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I, 549, Hadis no: 1750.

⁸³⁰ Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, I, 209; Zürkânî, *Şerhu’l-Muvatta*, I, 18.

⁸³¹ Ali Çelik, “Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)”, *Diyanet İlmî Dergi*, s. 33.

veya fitnenin ve fesadın çıkmasından ya da yanlış anlaşılma ve değerlendirmelerden endişe ettiği durumlarda şartlar gereği sükût etmiştir.⁸³² Mesela, Hz. Peygamber (sav) münafıkların yıpratıcı söz ve eylemlerine karşı, “*Muhammed arkadaşlarını öldürüyor*”⁸³³ söylemlerine sebep olmamak için sessiz kalmayı tercih etmiştir. İbn Teymiyye (ö. 652/1254), Hz. Peygamber’in bu tutumunu şöyle açıklamaktadır: “*H. Peygamber’in münafıkların önde gelenlerinden Abdullah b. Übey ve benzer münafıklar için sükût etmesi onların çevrelerinin çok olmasındandır. Ayrıca onlara gerekli olan cezaların verilerek münkerin izale edilmesi, daha önemli bir marufun yok olmasına sebep olacaktı. Çünkü onlara gerekli cezaların verilmesi hem onların kavminin ve destekçilerinin nefretine sebep olacak hem de Muhammed (sav) kendi ashâbını öldürüyor söylemlerine neden olarak diğer insanların nefretine neden olacaktı.*”⁸³⁴

Bu konuda en dikkat çekici rivayetlerden biri Muhammed b. Münkedir (ö. 131/748) tarafından şöyle nakledilmiştir: Ben, Câbir b. Abdullah’ı, İbn Sayyâd’ın deccâl olduğunu Allah’a yemin ederek söylediğini gördüm. Ona, bunu “*Allah’a yeminle mi söylüyorsun?*” dedim. Bunun üzerine Câbir, “*Ben, Ömer b. Hattâb’ı, Peygamber’in yanında İbn Sayyâd’ın deccâl olduğuna dair yemin ettiğini işittim. Ancak Peygamber (sav), onun bu yeminini reddetmedi.*” dedi.⁸³⁵

H. Peygamber’in bu rivayetteki sükûtunun gerekçesinin siyaseten olduğunu Kamil Miras şöyle ifade etmiştir: “*Câbir’in bu hadisinde bildirdiği üzere, Allah Rasûlü (sav) bu deccâl değildir diye reddetmemekle beraber, öldürülmesine de müsaade etmemişti. Çünkü bu günler, Medine’ye ilk hicret edildiği zamana müsâdif idi. Yahudilerle iyi geçinmek günleri idi.*”⁸³⁶

1.6.2.15. Uyarı İfade Etmesi

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav), bize bir gün bir konuşma yaptı ve “*Ey Müslümanlar! Allah size haccı farz kıldı, haccedin!*” buyurdu.

⁸³² Aşkar, *Ef’âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale’l-Ahkâmi’ş-Şer’iyye*, II, 76.

⁸³³ Buhârî, Menâkıb 8, Hadis no: 3518; Müslim, Birr 63, Hadis no: 2583; Ahmed b. Hanbel, VI, 187, Hadis no: 15200; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IX, 55-56, Hadis no: 17866.

⁸³⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûatü’l-Fetâvâ*, Dâru’l-Vefâ, Mansûra, 2005, XXVIII, 76.

⁸³⁵ Buhârî, İ’tisâm 23, Hadis no: 7355; Müslim, Fiten 94, Hadis no: 2929; Ebû Dâvûd, Melâhim 16, Hadis no: 4331; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVII, 76.

⁸³⁶ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 412.

Sahâbîlerden biri,⁸³⁷ “*Her sene mi, ey Allah’ın Rasûlü?*” diye sordu. Hz. Peygamber (sav) cevap vermeyip sustu. Adam sorusunu üç defa tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “*Şayet evet deseydim, her sene hacetmeniz farz olurdu, siz de onu yerine getiremezsiniz!*” Sonra sözlerine devamla, “*Ben sizi kendi hâlinize bıraktığım sürece siz de beni kendi hâlime bırakın. Çünkü sizden öncekiler peygamberlerine çok sual sormaları ve aldıkları cevaplar konusunda ihtilaf etmeleri sebebiyle helâk oldular. Bundan dolayı size, bir şey emrettiğim zaman onu gücünüz yettiğince yerine getirin. Herhangi bir şeyi de yasaklarsam ondan da kesin olarak kaçının!*” buyurdu.⁸³⁸

Bu rivayette Hz. Peygamber’in sükûtu, uyarı ve söz konusu sorudan vazgeçirmeye yöneliktir. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber (sav) aynı soruyu üç defa soran kişiye cevap vermeyerek onu uyarmaya ve sorusundan vazgeçirmeye çalışmıştır. Çünkü rivayetin sonunda Hz. Peygamber’in çok sorunun sorumluluk getireceğini dolayısıyla verilen emirlerden ne anlaşılıyorsa öylece amel etmenin daha doğru olacağını açıklaması buna delâlet etmektedir.⁸³⁹ Nitekim hadisin başka bir rivayetinde bu olay üzerine, “*Ey iman edenler! Açıklandığı zaman size zorluk verecek şeyleri sormayın.*”⁸⁴⁰ âyetinin indiğinin ifade edilmesi de⁸⁴¹ bu hususu desteklemektedir.

Ayrıca Allah Rasûlü (sav), başka bir hadiste konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “*Allah’ın kitabında helâl olarak belirlediği helâl, haram olarak ifade ettiği ise haramdır. Sükût edip değinmediği hususlar ise insanların muaf tutulduğu hususlardır. Allah’ın muaf tutmasını kabulle karşılayınız. Zira Allah hiçbir şeyi unutmaz.*” Hz. Peygamber (sav) bunun peşinden, “*Rabbin asla unutkan değildir.*”⁸⁴² âyetini okumuştur.⁸⁴³

⁸³⁷ İbn Abbâs’tan nakledilen diğer bir rivayette bu sahâbînin Akra’ b. Hâbis (ö. 33/653-54) olduğu ifade edilmiştir. Bkz: Ebû Dâvûd, Menâsik 1, Hadis no: 1721; Nesâî, Menâsikü’l-hac 1, Hadis no: 2616.

⁸³⁸ Müslim, Hac 412, Hadis no: 1337; Nesâî, Menâsikü’l-hac 1, Hadis no: 2615; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV, 533-534, Hadis no: 8615; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 339, Hadis no: 2705.

⁸³⁹ Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, III, 92; İbn Allân, *Delilü’l-Fâlihîn li-Turuki Riyâzü’s-Sâlihîn*, VII, 80; Muhammed Hidir el-Cekenî, *Kevserü’l-Meânî’d-Derari fi Keşfi Habâyâ Sahîhi’l-Buhârî*, XII, 408; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü’l-Ukbâ fi Şerhi’l-Müctebâ*, XXIII, 278.

⁸⁴⁰ Mâide, 5/101.

⁸⁴¹ Tirmizî, Hac 5, Hadis no: 814; İbn Mâce, Menâsik 2, Hadis no: 2884; Ahmed b. Hanbel, I, 322, Hadis no: 917; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, II, 322, Hadis no: 3157.

⁸⁴² Meryem, 19/64.

⁸⁴³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, X, 21, Hadis no: 19724; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 59, Hadis no: 2066; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, II, 406-407, Hadis no: 3419; İbn Receb, *Câmiu’l-Ulûm ve’l-Hikem*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2008, s. 617, Hadis no: 30.

1.6.2.16. Memnuniyet İfade Etmesi

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle nakletmiştir: Güneş tepe noktasından batıya meylettiği bir sırada Hz. Peygamber (sav) evinden çıkıp öğle namazını kıldırdı. Sonra minbere çıkıp, kıyametten bahsetti. O gün olacak büyük olayları anlattı. Sonra, “*Kim bana soru sormak istiyorsa, sorsun! Burada bulunduğum sürece ne sorarsanız cevap vereceğim.*” dedi. İnsanlar için için ağladılar. Hz. Peygamber (sav), “*Bana sorun!*” diye birkaç kez tekrar etti. Nihayet Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî kalkıp, “*Benim babam kim?*” diye sordu. Hz. Peygamber, “*Huzâfe’dir.*” dedi. Sonra yine, “*Bana sorun!*” diye birkaç kez tekrar etti. Bu esnada Hz. Ömer dizlerinin üzerinde durup, “*Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, Peygamber olarak da Muhammed’den razı olduk.*” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bir müddet sustu, sonra şöyle buyurdu: “*Biraz önce cennet ile cehennem şu duvar üzerinde bana gösterildi. Cennetten daha hayırlı, cehennemden de daha kötü bir şey görmedim.*”⁸⁴⁴

İbn Battâl’a (ö. 449/1057) göre Allah Rasûlü (sav), Hz. Ömer’in, “*Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, Peygamber olarak da Muhammed’den razı olduk.*” sözünden hoşnut olmuş ve bu hoşnutluğunu da sükût ederek göstermiştir.⁸⁴⁵

1.6.2.17. Hoşnutsuzluk İfade Etmesi

Hz. Peygamber (sav), bazen hoşnut olmadığı durumlarda hoşnutsuzluğunu sükût ederek ifade etmiştir.⁸⁴⁶ Mesela, Hz. Peygamber’in, bir gün Kureys’in ileri gelenlerini Müslüman olmaya davet ettiği bir sırada gelerek, kendisini bilgilendirmesini isteyen Abdullah b. Ümmü Mektûm’a (ö. 15/636) bu tutumundan dolayı yüzünü ekşitmesi ve onun sorusuna cevap vermemesi memnuysuzluğun bir göstergesidir.⁸⁴⁷

Konuyla ilgili diğer bir misal Abdullah b. Ömer’den (ö. 73/692) şöyle rivayet edilmiştir: Bir defasında birisi Hz. Peygamber’e gelerek, “*Ey Allah’ın Rasûlü! Hizmetçiyi hatasından dolayı kaç kere affedeyim?*” diye sordu. Hz. Peygamber (sav)

⁸⁴⁴ Buhârî, *Mevâkîtü’s-salât* 11, Hadis no: 540; Müslim, *Fedâil* 136, Hadis no: 2359; Ahmed b. Hanbel, V, 457, Hadis no: 12995; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 309-310, Hadis no: 106.

⁸⁴⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, X, 339; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 226; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I, 191; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü’l-Meânî’d-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahîhi’l-Buhârî*, III, 341.

⁸⁴⁶ Aşkar, *Ef’âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale’l-Ahkâmi’s-Şer’iyye*, II, 77.

⁸⁴⁷ Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, VII, 411; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2007, s. 1585; Kavaklıoğlu, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 61.

sükût etti. Adam soruyu tekrar sordu. Hz. Peygamber (sav) yine sükût etti. Adam üçüncü defa sorduğunda Rasûlullah (sav) bu sefer, “*Her gün yetmiş kere.*” buyurdu.⁸⁴⁸

Hz. Peygamber’in buradaki sükûtu beğenmeme ifade etmektedir. Çünkü affetmek devamlı yapılması istenen, rakamsal ifadelerle sınırlanması zor ahlâkî bir erdem olduğundan Hz. Peygamber (sav) soruyu beğenmemiş ve sükût etmiştir.⁸⁴⁹

1.6.2.18. Meşguliyet İfade Etmesi

Hz. Peygamber (sav), bazen bir şeyle meşgul olduğu anlarda meşguliyetinden dolayı talep veya sorulara karşılık verememiş, meşguliyeti bittikten sonra cevap vermiştir. Mesela, bir gün kendisine doksan bin dirhem getirilmişti. Onlar bir hasırın üzerine konulduktan sonra Allah Rasûlü (sav), onları dağıtmaya başladı. İşini bitirmeden hiç bir kimsenin sözüne cevap vermedi.⁸⁵⁰

Bu konudaki en önemli rivayetlerden bir diğeri şöyledir: Hz. Ömer, Hudeybiye dönüşünde Allah Rasûlü’ne bir soru sordu. Ancak Allah Rasûlü (sav), Ömer’e cevap vermedi. Ömer sorusunu iki defa daha tekrar etmesine rağmen Allah Rasûlü (sav) yine cevap vermedi. Bunun üzerine Ömer’i bir endişe kapladı ve oradan ayrılarak insanların önüne geçti. Kendisi hakkında uyarıcı bir âyet nâzil olmasından endişe ediyordu. Çok geçmeden Hz. Peygamber (sav), Ömer’i yanına çağırdı. Ömer endişe içinde Allah Rasûlü’nün yanına geldi ve ona selâm verdi. Allah Rasûlü (sav) Ömer’e hitaben, “*Bu gece bana bir sûre indirilmiştir ki, yemin olsun o sûre bana, üstüne güneş doğan her şeyden daha çok sevimidir.*” buyurdu. Sonra da, “*Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.*”⁸⁵¹ âyetini okudu.⁸⁵²

Bu rivayetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber’in, Ömer’e cevap vermemesi o anda vahiyle meşgul olmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁵³ Hz. Ömer’in bir süre sonra çağrılarak kendisine Fetih sûresinin ilk âyetlerinin okunması da bunu desteklemektedir.

⁸⁴⁸ Ebû Dâvûd, Edeb123-124, Hadis no: 5164; Tirmizî, Birr 31, Hadis no:1956; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XIII, 326, Hadis no: 14127.

⁸⁴⁹ Azîmâbâdî, *Avnü’l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 2346; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî Şerhu Câmi’i’t-Tirmizî*, VI, 81; Yeniçel/ Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XVI, 452.

⁸⁵⁰ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta’rîfi Hukukî’l-Mustafâ*, s. 146; İbn Hacer el-Heytemî, *Eşrefü’l-Vesâil ilâ Fehmi’ş-Şemâil*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 514.

⁸⁵¹ Fetih, 48/1.

⁸⁵² Buhârî, Tefsîr (Fetih) 1, Hadis no: 4833; Tirmizî, Tefsîrü’l-Kur’ân 48, Hadis no: 3273; Ahmed b. Hanbel, I, 123, Hadis no: 214; Muvatta, Kur’ân 9, Hadis no: 520.

⁸⁵³ Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, VI, 352; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî Şerhu Câmi’i’t-Tirmizî*, IX, 147; Zürkânî, *Şerhu’l-Muvatta*, I, 368.

Buna göre Hz. Peygamber (sav), vahiyle meşgul olduğu zaman -muhtemelen dikkatini dağıtmamak için- kimse ile konuşmamış ve sorulan sorulara cevap vermemiştir.

1.6.2.19. Taaccüp İfade Etmesi

Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) bir gece kendisine ve kızı Fâtıma'ya gelip, “*Namaz kılmıyor musunuz?*” buyurdu. Bunun üzerine ben, “*Yâ Rasûlallah! Canlarımız Allah'ın elindedir. Eğer bizim kalkmamızı dilerse kaldırır.*” dedim. Ben böyle söyleyince dönüp gitti ve bana hiçbir karşılık vermedi. Sonra onun giderken dizlerini döverek, “*İnsan mücadele etmeye ne kadar da düşkün böyle!*”⁸⁵⁴ dediğini duydum.⁸⁵⁵

Hz. Peygamber'in burada, Hz. Ali'nin sözüne herhangi bir karşılık vermemesi taaccüp içerikli olarak görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in dönüp giderken dizlerini dövmesi de bu anlama işaret etmektedir.⁸⁵⁶

1.6.2.20. Öfke İfade Etmesi

Allah Rasûlü (sav) öfkelendiği zaman bunun belirtisi olarak yüzünü başka tarafa çevirirdi.⁸⁵⁷ Mesela, Seleme b. Yezîd el-Cu'fî, Hz. Peygamber'e, “*Yâ Rasûlallah! Kendi haklarını bizden isteyen fakat bizim haklarımızı vermeyen yöneticiler başımıza geçerse nasıl davranmamızı tavsiye edersiniz.*” diye sordu. Hz. Peygamber (sav), ondan yüzünü çevirdi. Seleme tekrar sordu. Allah Rasûlü (sav) yine yüzünü çevirdi. Seleme bir kez daha sordu. Bunun üzerine Eş'as b. Kays onu geri çekti. Akabinde Allah Rasûlü (sav), “*Dinleyin ve itaat edin! Onlar kendi sorumluluklarından siz de kendi sorumluluklarınızdan hesap vereceksiniz.*” buyurdu.⁸⁵⁸

Bu rivayette Hz. Peygamber'in sükûtu öfke içeriklidir. Çünkü ısrarla sorulan soru karşısında Hz. Peygamber'in kızdığını anlayan Eş'as b. Kays (ö. 40/661), Seleme b. Yezîd'i kolundan çekerek sorusunda ısrar etmemesi konusunda onu uyarmıştır.⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ Kehf, 54.

⁸⁵⁵ Buhârî, Teheccüd 5, Hadis no: 1127; Müslim, Müsâfirîn 206, Hadis no: 775.

⁸⁵⁶ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 141; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VI, 93; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 15; Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 254; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 340.

⁸⁵⁷ Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, s. 184-185, Hadis no: 226; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 288; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, s. 629; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafâ*, I, 203; Süyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., I, 131.

⁸⁵⁸ Müslim, İmâre 49, Hadis no: 1846; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 273, Hadis no: 16624.

⁸⁵⁹ Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, s. 169-170.

1.6.2.21. İştımeme İfade Etmesi

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Hayber günü birisi Allah Rasûlü'ne gelerek eşek etlerinin yenildiğini haber verdi. Ancak Allah Rasûlü (sav) sükût etti. Sonra ikinci defa geldi ve eşek etlerinin yenildiğini bildirdi. Allah Rasûlü (sav) yine sükût etti. Sonra üçüncü defa geldi ve eşek etlerinin tüketildiğini söyledi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), bir münadiye emretti, o da insanların yanına gelerek, “*Allah ve Rasûlü sizleri evcil eşek etlerinden nehyediyor!*” diye nida etti. Bu sırada et tencereleri kaynar hâldeydi. Hepsi olduğu gibi döküldü.⁸⁶⁰

Bu rivayette Hz. Peygamber'in sükûtunun sebebi söylenenleri iştımemeş olabileceği dâhilinde görülmektedir.⁸⁶¹ Çünkü Hz. Peygamber'in, eşek etleri konusunda söylenenlere ilk önce sükût etmesi sonra ise yasaklaması buna işaret etmektedir.

1.6.2.22. İsteksizlik İfade Etmesi

Hz. Peygamber'in sükûtunun nedenlerinden biri de isteksizlik yani talep edilen bir şeyi yapmama arzusudur. Nitekim Hz. Ali'den (ö. 40/661) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'den bir şey istenildiği zaman onu yapmak isterse “*evet*” derdi, yapmak istemediğinde ise sükût ederdi. Bir şeyi yapmak istemediğinde hiç bir zaman “*hayır*” tabirini kullanmazdı.⁸⁶²

Takrîre Benzeyen Hususlar ile İlgili Değerlendirme

Hz. Peygamber'in tebessüm ve sükûtunun her zaman onay anlamına gelmediği, duruma göre farklı anlam değerlerini ifade ettiği bu bölümde görülmüştür. Şekil olarak takrîre benzemekle birlikte anlam itibarıyla farklılık arz eden bu hususlar, Hz. Peygamber'in beden dilinin işaretleri olarak sergilendiği ortama göre değişik mesajlar içerebilmiştir. Tespitlerimize göre onay haricinde Hz. Peygamber'in tebessümü dokuz; sükûtu ise yirmi iki anlam ifade etmiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in nebevî ve beşerî münasebetlerinde, beden dilinin en önemli ifade araçlarından olan tebessüm ve sükûtu çok etkin ve başarılı bir şekilde kullandığını göstermektedir.

⁸⁶⁰ Buhârî, Meğâzî 38, Hadis no: 4199; Ahmed b. Hanbel, V, 322, Hadis no: 12469; Beyhakî, *es-Süneni'l-Kübrâ*, IX, 555, Hadis no: 19465; Dârimî, Edâhî 21, Hadis no: 2027.

⁸⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 571; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXI, 193; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 289.

⁸⁶² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, VII, 374, Hadis no: 7767; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, II, 370; Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999, III, 360.

İKİNCİ BÖLÜM

TAKRİRİ SÜNNETİN TEŞRİ VE KAYNAK DEĞERİ

2.1. TAKRİRİ SÜNNETİN DELİL DEĞERİ

Takrîrî sünnetin delil değeri, ulemânın büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Hatta İbn Hacer (ö. 852/1449) bu konuda ulemânın ittifakından bahsetmiştir.⁸⁶³ Başta Buhârî (ö. 256/870) olmak üzere⁸⁶⁴ Hanefîlerden Cessâs (ö. 370/981),⁸⁶⁵ Üsmendî (ö. 552/1157),⁸⁶⁶ İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295),⁸⁶⁷ Molla Fenârî (ö. 834/1431)⁸⁶⁸ ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457);⁸⁶⁹ Mâlikîlerden Bâkılânî (ö. 403/1013),⁸⁷⁰ Bâcî (ö. 474/1081),⁸⁷¹ Karâfî (ö. 684/1285)⁸⁷² ve Şâtıbî (ö. 790/1388);⁸⁷³ Şâfiîlerden Şîrâzî (ö. 476/1083),⁸⁷⁴ Cüveynî (ö. 478/1085),⁸⁷⁵ Sem'ânî (ö. 489/1096),⁸⁷⁶ Gazzâlî (ö. 505/1111),⁸⁷⁷ Âmidî (ö. 631/1233),⁸⁷⁸ Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267),⁸⁷⁹ Zerkeşî (ö. 794/1392)⁸⁸⁰ ve Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370);⁸⁸¹ Hanbelîlerden Ukberî (ö. 428/1037),⁸⁸² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066),⁸⁸³ İbn Akîl (ö. 513/1119),⁸⁸⁴ İbn Teymiyye (ö. 652/1254),⁸⁸⁵ Tûfî (ö. 716/1316),⁸⁸⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350),⁸⁸⁷ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564);⁸⁸⁸ Zâhirî mezhebinin önde gelen temsilcisi İbn Hazm (ö. 456/1064)⁸⁸⁹ ve Zeydî ulemâsından Şevkânî (ö.

⁸⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 335.

⁸⁶⁴ Buhârî, *İ'tisâm* 23, Bâb başlığı.

⁸⁶⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III, 235.

⁸⁶⁶ Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, s. 513.

⁸⁶⁷ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, s. 263-264

⁸⁶⁸ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fi Usûli'ş-Şerâi'*, II, 227.

⁸⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkh*, s. 328.

⁸⁷⁰ Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 249-250.

⁸⁷¹ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fi Ahkâmi'l-Usûl*, I, 323; Bâcî, *el-İşârât fi Usûli'l-Fıkh*, s. 178.

⁸⁷² Karâfî, *Şerhu Tenkîhu'l-Füsûl*, s. 226.

⁸⁷³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât fi Usûli'ş-Şerâi'*, IV, 761-762; Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, II, 482.

⁸⁷⁴ Şîrâzî, *el-Lüma' fi Usûli'l-Fıkh*, s. 148-149; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, I, 561-563.

⁸⁷⁵ Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, I, 498.

⁸⁷⁶ Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 198.

⁸⁷⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 472.

⁸⁷⁸ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I, 251; Âmidî, *Muntehe's-Sül fi İlmi'l-Usûl*, s. 53.

⁸⁷⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 452.

⁸⁸⁰ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 201.

⁸⁸¹ Tâceddîn es-Sübki, *Cemu'l-Cevâmî fi Usûli'l-Fıkh*, s. 61.

⁸⁸² Ukberî, *Risâle fi Usûli'l-Fıkh*, s. 19-19.

⁸⁸³ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fi Usûli'l-Fıkh*, I, 127.

⁸⁸⁴ İbn Akîl, *el-Vâzih fi Usûli'l-Fıkh*, I, 41.

⁸⁸⁵ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkh*, I, 201.

⁸⁸⁶ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 62-63.

⁸⁸⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 255-264.

⁸⁸⁸ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 166-167.

⁸⁸⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, II, 6; IV, 56.

1250/1834)⁸⁹⁰ takrîrî sünnetin hüccet olduğunu kabul eden önemli isimlerdendir. Bu ulemânın ekserisi takrîrî sünnetin hüccet oluşunu cevaz, ibâha, nedb gibi şer'î hükümlere delâlet kapsamında dolaylı olarak ifade etmişlerdir. Bunun yanında Tûfî,⁸⁹¹ Zerkeşî,⁸⁹² İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî,⁸⁹³ Alâî (ö. 761/1359)⁸⁹⁴ gibi ulemâ takrîrî sünnetin delil oluşunu “*hüccettir*” ifadesiyle doğrudan belirtmişlerdir.

Bu çoğunluk yanında isim belirtilmeksizin takrîrî sünnetin hüccet oluşunu kabul etmeyenlerin bulunduğu da ifade edilmiştir. Onlara göre Hz. Peygamber'in sükûtunun veya engel olmamasının her zaman onaya delâlet etmeyeceği, Hz. Peygamber'in her söz veya fiile engel olabilecek durumda olmaması, takrîr edilen kişinin ve fiilin muhtelif durumu vb. gerekçelerle takrîrî sünnetin hüccet olmadığı ifade edilmiştir.⁸⁹⁵

2.1.1. Takrîrî Sünnetin Delil Oluşunun Gerekçeleri

Takrîrî sünnetin delil değerini kabul eden cumhur, konuyu muhtelif deliller ve gerekçeler çerçevesinde izah etmişler ve bu konuda farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Ulemânın bu konudaki delil ve gerekçeleri şöyledir:

1. Hz. Peygamber'in Münkeri Nehiyle Görevli Olması

Hz. Peygamber'in görevlerinden biri de “*emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker*” yani iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır. Bu görev Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: “*Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Rasûl'e, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁸⁹⁶

Hz. Peygamber (sav), âyet-i kerîmede ifade edilen “*emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker*” vazifesi gereği, gerek huzurunda gerekse gıyabında vuku bulan dinî esaslara aykırı bütün hususları yasaklamıştır. Mesela, bir gün zekât toplamak üzere tayin ettiği

⁸⁹⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîkî İlmi'l-Usûl*, I, 221.

⁸⁹¹ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 63.

⁸⁹² Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 202.

⁸⁹³ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 167.

⁸⁹⁴ Alâî, *Tafsîlü'l-İcmâl fi Teârûzi'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1996, s. 56.

⁸⁹⁵ Bkz. Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Îzâh li-Kavânîni'l-İstılâh fi'l-Cedel ve'l-Münâzara*, Mektebetü Medbûlî, Kâhire, 1995, s. 266-267; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr fi Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, III, 223-224; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 96.

⁸⁹⁶ A'râf, 7/157.

İbnü'l-Lütbiyye adındaki görevli, topladığı zekâtlarla beraber Hz. Peygamber'in huzuruna gelir ve *"Yâ Rasûlallah! Şunlar topladığım zekâtlar, bunlar da bana verilen hediyeler."* der. Buna son derece öfkelenen Allah Rasûlü (sav), *"Bu adam babasının veya anasının evinde otursaydı, kendisine hediye verilir miydi? Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz haksız bir menfaat sağlarsa kıyamet gününde boynunda böğüren bir deve, ya bağırان bir sığır veya meleyen bir koyunla gelecektir."*⁸⁹⁷ buyurarak tepkisini dile getirmiştir. Yine, bir seferdeyken kafası yarılan bir sahâbîye arkadaşları su olduğu için teyemmüm yapamayacağını söylemişlerdi. Bunun üzerine yaralı sahâbî başını yıkamış ve bu nedenle vefat etmişti. Hz. Peygamber (sav) bu olayı duyunca buna sebep olanları şu sözüyle azarlamıştı: *"Onu öldürdüler, Allah da onların canını alsın! Madem ki bilmiyorlar, bir bilene sorsalardı ya! Cehaletin ilacı sormaktır. Onun teyemmüm etmesi, yarasının üzerine bir bez bağlayıp sonra üzerine meshetmesi ve vücudunun geri kalan kısmını da yıkaması yeterliydi."*⁸⁹⁸

Bu rivayetlerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber (sav) dinî esaslara aykırı olan hususları hiçbir zaman tasvip etmemiş, münker karşısında asla tepkisiz kalmamıştır. Bu durum takrîrî sünnetin delil oluşunun en önemli gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü münkeri nehiyle görevli olan Hz. Peygamber'in münker karşısında sükût etmesi muhâldir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in onayladığı hususlar ma'rûf, onaylamadığı hususlar ise münker kapsamında değerlendirilmiştir. Bunun bir uzantısı olarak da Hz. Peygamber'in bir söz veya fiil karşısındaki sükûtî ve onaylayıcı tavrı, ilgili söz veya fiilin meşru ve caiz oluşuna delâlet etmiştir. Cessâs (ö. 370/981),⁸⁹⁹ Ukberî (ö. 428/1037),⁹⁰⁰ İbn Hazm (ö. 456/1064),⁹⁰¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066),⁹⁰² Sem'ânî (ö. 489/1096),⁹⁰³ Üsmendî (ö. 552/1157),⁹⁰⁴ Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267),⁹⁰⁵ Tûfî (ö. 716/1316)⁹⁰⁶ ve Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330)⁹⁰⁷ gibi ulemâ takrîrî sünnetin delil oluş gerekçesini bu

⁸⁹⁷ Buhârî, Hıyel 15, Hadis no: 6979; Müslim, İmâre 26, Hadis no: 1832; Ebû Dâvûd, Harâc 10-11, Hadis no: 2946; Ahmed b. Hanbel, IX, 580, Hadis no: 24241.

⁸⁹⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret 125, Hadis no: 336; İbn Mâce, Tahâret 93, Hadis no: 572; Ahmed b. Hanbel, II, 342, Hadis no: 3112; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 346, Hadis no: 1074.

⁸⁹⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, II, 37-38; III, 235.

⁹⁰⁰ Ukberî, *Risâle fi Usûli'l-Fıkh*, s. 18-19.

⁹⁰¹ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, IV, 56.

⁹⁰² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fi Usûli'l-Fıkh*, I, 127-128.

⁹⁰³ Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 196-197.

⁹⁰⁴ Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, s. 513-514.

⁹⁰⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fimâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 452.

⁹⁰⁶ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 62.

⁹⁰⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr fi Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, III, 223.

çerçevede değerlendirmişlerdir. Bu konuda en dikkat çekici açıklama Hanbelî usulcü Ukberî'ye (ö. 428/1037) aittir. Ukberî, Hz. Peygamber'in takrîri ile Allah Teâlâ'nın takrîrlerini kıyaslayarak mühlet verme ve âhirete erteleme vasfından dolayı Allah Teâlâ'nın takrîrlerinin delil olmadığını, ancak “*emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker*” görevi gereği Hz. Peygamber'in takrîrlerinin hüccet olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰⁸

2. Hz. Peygamber'in İsmet Sifatının Bulunması

Hz. Peygamber'in en önemli vasıflarından biri olan ismet, “*Allah tarafından günah işlemekten korunmak*” anlamına gelmektedir.⁹⁰⁹ Hz. Peygamber'in ismet sıfatı hakkında Kur'ân'da sarîh bir ifade olmamakla birlikte bazı âyetler bu hususa işaret etmektedir. Mesela, “*Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin.*”⁹¹⁰ âyeti Hz. Peygamber'in bu vasfına işaret etmektedir.⁹¹¹ Nitekim bu konudaki ilgili âyetlerden hareketle⁹¹² İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in büyük-küçük bütün günahlardan korunduğu noktasında icmâ etmişlerdir.⁹¹³ Her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'in bazı konularda ikaz edildiği ifade edilse de⁹¹⁴ bunlar Ehl-i sünnet tarafından günah şeklinde değil de kasıt dışı sâdır olan hatalar olarak kabul edilmiş ve “*zelle*” olarak isimlendirmiştir.⁹¹⁵

Hz. Peygamber'in ismet sıfatı gereği günahlardan korunmuşluk vasfı, takrîrî sünnetin delil değeri açısından önem arz etmektedir. Çünkü takrîrî sünnetin delil değeri ve delil olma gerekçesi Hz. Peygamber'in ismet sıfatıyla yakından ilgilidir. Âmidî (ö. 631/1233),⁹¹⁶ Tûfî (ö. 716/1316),⁹¹⁷ Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370),⁹¹⁸ Tilimsânî (ö.

⁹⁰⁸ Ukberî, *Risâle fî Usûli'l-Fıkh*, 18.

⁹⁰⁹ Mehmet Bulut, “İsmet”, *DİA*, TDV, Ankara, 2001, XXXIII, 134.

⁹¹⁰ İsrâ, 17/74.

⁹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, I, 285.

⁹¹² Bkz. Âl-i İmrân, 3/79; Mâide 5/67; Enfâl, 8/20; İsrâ, 17/73; Ahzâb, 33/57-58.

⁹¹³ Bkz. Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 170-171. Ayrıca bkz. Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Mektebetü Dâru'l-Bâz, Beyrut/Mekketü'l-Mükerreme, 1996, II, 226-228; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 228; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, I, 210; İsnevî, *Nihâyetü's-Sül fî Şerhi Minhâci'l-Vüsûl*, s. 249; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 167; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl İlä Tahkîki'l-İlmi'l-Usûl*, I, 190; İbn Kâsım el-Abbâdî, *el-Âyâtü'l-Beyyinât alâ Şerhi Cem'i'l-Cevâmi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012, III, 229; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, I, 146.

⁹¹⁴ Bkz. Enfâl, 8/67-68; Tevbe, 9/43; Abese, 80/1-10.

⁹¹⁵ Ali el-Kârî, *Minehü'r-Ravzi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fıkhî'l-Ekber*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998, s. 177. Ayrıca bkz. Mustafa Akçay, “Zelle”, *DİA*, TDV, Ankara, 2013, XLIV, 223-225.

⁹¹⁶ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 251-252.

⁹¹⁷ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 570.

⁹¹⁸ Tâceddîn es-Sübki, *Cemu'l-Cevâmi fî Usûli'l-Fıkh*, s. 61.

771/1370),⁹¹⁹ İsnævî (ö. 772/1370),⁹²⁰ Zerkeşî (ö. 794/1392),⁹²¹ İbn Hacer (ö. 852/1449),⁹²² Merdâvî (ö. 885/1480),⁹²³ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564)⁹²⁴ ve Emîr Pâdişâh (ö. 987/1579)⁹²⁵ gibi ulemâ takrîfî sünnetin delil olmasını Hz. Peygamber'in ismet sıfatı çerçevesinde izah etmişlerdir. Onların bu konudaki müşterek kanaatleri şöyledir:

Hz. Peygamber'in muttali olduğu şer'an kerih ve kötü sayılan hususlar karşısında tepkisiz kalması ismet sıfatına aykırıdır. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in ismet sıfatı, şer'an günah, kerih, kabih ve bâtil karşısında tepkisiz kalmamasını gerektirmektedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in huzurunda vuku bulan veya gıyabında olup muttali olduğu söz veya fiiller karşısında tepkisiz kalması, ilgili söz veya fiillerin dinen sakıncalı olmayıp meşru ve caiz olduğunu göstermektedir.

3. Hz. Peygamber'in Tebliğ ve Tebyinle Görevli Olması

Takrîfî sünnetin delil oluşunun gerekçelerinden biri de Hz. Peygamber'in tebliğ ve tebyin göreviyle ilgilidir. Kur'ân-ı Kerîm'de, "*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.*"⁹²⁶ âyetinde bu görev vurgulanmaktadır. Bu âyetin hükmü gereği Allah'ın emirlerini tebliğ ve tebyin ile mükellef olan Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri gibi takrîrleri de hüccet olarak kabul edilmiştir. Daha net bir ifadeyle Hz. Peygamber'in tebliğ ve tebyin görevi, kavî ve fiilî sünnette olduğu gibi takrîfî sünnetin de delil olmasını gerekli kılmıştır. Bakillânî (ö. 403/1013),⁹²⁷ İbn Hazm (ö. 456/1064),⁹²⁸ Bâcî (ö. 474/1081)⁹²⁹ ve Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768)⁹³⁰ takrîfî sünnetin delil olmasını bu gerekçe ile izah etmişlerdir. Onlara göre mesela, Hz. Peygamber (sav) sahâbenin, atların zekâtını vermemelerini bu konuda bir şey demeyerek takrîr etmiştir. Çünkü atların zekâtı gerekli olsaydı beyan ve tebliğ ile memur olan Hz. Peygamber (sav) bunu açıklardı.⁹³¹

⁹¹⁹ Tilimsânî, *Miftâhu'l-Vüsûl ilâ Binâi'l-Fürû ale'l-Usûl*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1998, s. 584.

⁹²⁰ İsnævî, *Nihâyetü's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Vüsûl*, s. 249.

⁹²¹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 206.

⁹²² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 335.

⁹²³ Merdâvî, *Tahrîru'l-Menkûl ve Tehzîbü'l-İlmi'l-Usûl*, s. 136.

⁹²⁴ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 167.

⁹²⁵ Emîr Pâdişâh, *Teysîrü'r-Tahrîr*, III, 20.

⁹²⁶ Mâide, 5/67.

⁹²⁷ Bakillânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 249.

⁹²⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 6-7.

⁹²⁹ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, I, 324.

⁹³⁰ Emîr es-San'ânî, *İcâbetü's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil*, s. 89.

⁹³¹ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, I, 324; Bakillânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 249

4. Beyanın İhtiyaç Vaktinden Sonraya Tehirinin Caiz Olmaması

Usul ulemâsının ittifakla belirttiklerine göre beyanın ihtiyaç vaktinden sonraya ertelenmesi caiz değildir.⁹³² Diğer bir ifadeyle beyanın vücûbiyeti, ancak ihtiyaç duyulduğunda söz konusu olur. İhtiyaç anında gerekli olan açıklamanın geciktirilmesi caiz değildir. Bu usul kuralına göre önceden bilinmeyen bir meselenin hükmü, en geç o hükme ihtiyaç duyulduğu anda açıklanmalı, ihtiyaç duyulduğu vakitten sonraya bırakılmamalıdır. Çünkü şâri'in herhangi bir hitabıyla ilgili açıklamasının gelişi, kendisine ihtiyaç duyulduğu vakitten sonraya sarktığı zaman, söz konusu hitabın gereklerini anlama imkânı olmadığından mükellef bilmediği ve anlamadığı şeyleri yapmakla karşı karşıya kalacaktır.⁹³³ Mesela, “*Müşrikleri öldürün.*”⁹³⁴ âyeti böyledir. Eğer bu âyete bir açıklama getirilmezse, ehl-i harp dışındaki müşriklerin de öldürülebileceği anlaşılabilir ve bu durum, öldürülmesi caiz olmayan kişilerin öldürülmesine yol açabilir.⁹³⁵ Bu sebeple beyanın, lazım olduğu andan sonraya ertelenmesi caiz değildir. Burada söz konusu edilen erteleme nassın nüzûl veya vürûd zamanından, uygulamasına ihtiyaç duyulduğu zamana kadar geçen süredir.⁹³⁶

Takrîrî sünnetin delil oluşu bu kural çerçevesinden değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in bir hususu takrîr etmesi, ihtiyaç anında gerçekleşen bir beyan olarak kabul edilmekte ve hüküm takrîrle sabit olmaktadır. Böyle bir durumda takrîr bir beyan olarak kabul edilmediğinde beyanın ihtiyaç vaktinden sonraya ertelenmesi söz konusu olacaktır ki bu caiz değildir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in bir söz veya fiil karşısındaki takrîrlerinin beyan olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu durum ise takrîrî sünnetin delil oluşu ile mümkündür. Şîrâzî (ö. 476/1083),⁹³⁷ Âmidî (ö. 631/1233),⁹³⁸ Karâfî (ö. 684/1285),⁹³⁹ Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330),⁹⁴⁰ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö.

⁹³² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, II, 47-48; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 29; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, I, 473; Bakıllânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 384; İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I, 84; Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, I, 166; Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 65; Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I, 251-252; Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*, I, 342; Kelvezânî, *et-Temhîd fi Usûli'l-Fıkh*, II, 290.

⁹³³ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, I, 473; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, III, 187.

⁹³⁴ Tevbe, 9/5.

⁹³⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 65.

⁹³⁶ Ferhat Koca, “İslâm Hukuk Usulünde Daraltıcı Yorum Metodu Olarak Tahsis”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, s. 435.

⁹³⁷ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, I, 560.

⁹³⁸ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I, 251-252.

⁹³⁹ Karâfî, *Nefâisü'l-Usûl fi Şerhi'l-Mahsûl*, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Mekketü'l-Mükerrame, t.y., VI, 2381.

972/1564),⁹⁴¹ Zerkeşî (ö. 794/1392)⁹⁴² ve Aynî (ö. 855/1451)⁹⁴³ başta olmak üzere birçok ulemâ takrîrî sünnetin delil olmasını bu gerekçe çerçevesinde izah etmişlerdir.

Mesela, Ya'lâ b. Ümeyye (ö. 60/679-80 [?]) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) Ci'râne'deyken yanına bir adam geldi. Bu zât umreye niyet etmişti. Saçını sakalını sarıya boyamış ve bir cübbe giymişti. Adam, Hz. Peygamber'e, "*Yâ Rasûlallah! Ben umre için ihrama girdim. Ancak gördüğün gibiyim. (Ne yapmalıyım?)*" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), "*Üzerindeki cübbeyi çıkart, sarı boyayı da yıka. Hac yaparken ne yapıyorsan, umren de onu yap.*" buyurdu.⁹⁴⁴

Bu rivayette Allah Rasûlü (sav), bilmeyerek ihramlı iken koku sürünen ve ihramı üzerine cübbe giyen bedevîye kokuyu yıkmasını ve cübbeyi çıkarmasını emretmiş ancak fidyeden bahsetmemiştir. Bu durum bilmeyerek ihram yasaklarını işleyen kimseden fidyenin düşeceğine delil olarak kabul edilmiştir. Bu hükmün gerekçesi ise beyanın ihtiyaç vaktinden sonraya ertelenmesinin caiz olmamasına istinaden eğer fidye gerekseydi, Hz. Peygamber'in onu mutlaka beyan edeceği kanaatidir.⁹⁴⁵

Konuyla ilgili diğer bir rivayet şöyledir: Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) nakledildiğine göre Allah Rasûlü'ne bir adam geldi ve "*Helâk oldum yâ Rasûlallah!*" dedi. Allah Rasûlü, "*Seni helâk eden nedir?*" diye sorunca, adam; "*Oruçlu iken eşimle birlikte oldum.*" diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü, "*Azad edecek bir köle bulabilir misin?*" diye sordu. Adam, "*Hayır.*" dedi. Allah Rasûlü (sav), "*Aralıksız iki ay oruç tutabilir misin?*" diye sordu. Adam, "*Hayır.*" dedi. Allah Rasûlü (sav), "*Altmış fakiri doyurabilir misin?*" diye sorunca adam yine, "*Hayır.*" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav), oturmasını söyledi. Bu şekilde beklerken Allah Rasûlü'ne içerisinde hurma bulunan büyük bir sepet getirildi. Allah Rasûlü (sav), "*Soru soran nerede?*" dedi. Adam, "*Buradayım.*" deyince Allah Rasûlü (sav), "*Al şunları sadaka olarak dağıt.*" buyurdu. Adam, "*Bizden daha fakir olanlara mı? Allah'a yemin olsun ki*

⁹⁴⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr fi Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, III, 223.

⁹⁴¹ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 194;

⁹⁴² Zerkeşî, *el-Bahru'l Muhît fi-Usûli'l-Fıkh*, IV, 208.

⁹⁴³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 76-77.

⁹⁴⁴ Buhârî, Hac 17, Hadis no: 1536; Müslim, Hac 9, Hadis no: 1180; Ahmed b. Hanbel, VII, 368, Hadis no: 18432; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 91, Hadis no: 9101.

⁹⁴⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 520; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âlir-Rasûl*, s. 471; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 110; Zerkeşî, *el-Bahru'l Muhît fi-Usûli'l-Fıkh*, IV, 208; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 75.

Medine'nin şu iki kayalığı arasında benden fakiri yoktur." dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav) güldü ve "*Öyleyse bunu ailene yedir!*" buyurdu.⁹⁴⁶

Bu hadis ifanın imkânsız olması hâlinde oruç kefâretinin düşeceğini göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), imkân bulunduğu kefâretin yerine getirilmesi hususunda bir açıklama yapmamıştır. İmam Şâfiî'den (ö. 204/820) nakledilen bir görüş bu şekildedir. Ancak Şâfiîlerdeki muhtar kavle göre bu durumda kefâret düşmez, zimmette borç olarak devam eder.⁹⁴⁷ Cumhur da bu görüştedir.⁹⁴⁸

Ayrıca bu hadisten hareketle İmam Şâfiî, cimâ sebebiyle kefâretin kadına değil erkeğe gerekeceğini söylemiştir. Çünkü hadiste Allah Rasûlü (sav), kadını hiç mevzubahis yapmamış, onun hakkında hükümde bulunmamıştır. Ona göre beyanın ihtiyaç vaktinden sonraya ertelenmesinin caiz olmamasına binâen eğer kadına kefâret gerekseydi onu da söylerdi.⁹⁴⁹ Zâhirîler⁹⁵⁰ ve bir kavilde Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir.⁹⁵¹ Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler ise kadın ikrah vb. sebeple mazur ise kefâretin gerekmeyeceğini, aksi hâlde gerekeceğini ifade etmişlerdir.⁹⁵² Görüldüğü üzere bu hadiste Allah Rasûlü'nün kadına yönelik bir şey söylememesi bile bir hükme kaynaklık etmiştir. Bu da Allah Rasûlü'nün sükûtunun dahi, ulemâ tarafından ne kadar önemsendiğini ve dikkate alındığı göstermektedir.

5. Sahâbenin Hz. Peygamber'in Takrîrleriyle İhticâcda Bulunması

Sahâbe, Hz. Peygamber'in bir söz veya fiil karşısındaki onaylayıcı tavırlarından hareketle takrîre konu olan söz veya fiilin delil olduğunu rivayetlerle ifade etmişlerdir. Mesela sahâbenin, "*Biz, Hz. Peygamber (sav) zamanında şöyle derdik veya şöyle yapardık, Hz. Peygamber'in huzurunda şöyle denildi veya şöyle yapıldı ancak Hz.*

⁹⁴⁶ Buhârî, Savm 30, Hadis no: 1936; Müslim, Sıyâm, 81, Hadis no: 1111; Ebû Dâvûd, Savm 37, Hadis no: 2390; İbn Mâce Sıyâm 14, Hadis no: 1671; Ahmed b. Hanbel, IV, 46, Hadis no: 7492; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 378, Hadis no: 6309.

⁹⁴⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VII, 318; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 203; İbn Dakîkul'İd, *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, II, 16-17; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, IV, 256.

⁹⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 203; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, IV, 256; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, X, 127.

⁹⁴⁹ Şâfiî, *el-Umm*, III, 251-252; Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, s. 149-150; Zerkeşî, *el-Bahru'l Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 208; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 471-472; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 201.

⁹⁵⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Matbaatü'n-Nehda, Mısır, h. 1347, VI, 185-186.

⁹⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 375-376.

⁹⁵² Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 170; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 279; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 375-376; Buhûtî, *Keşşâfî'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, II, 325; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 201.

Peygamber (sav) tebessüm etti, sükût etti, yadırgamadı.” gibi ifadeler bu hususun göstergeleri sayılan ifade şekilleridir. Nitekim ulemâ, sahâbenin bu şekildeki ifadelerini, takrîre delâlet etmesi sebebiyle merfû takrîr konumunda değerlendirmişlerdir.⁹⁵³

Ulemâyâ göre sahâbenin bu şekildeki rivayetlere yansıyan ifade ve uygulamaları takrîrî sünnetin delil oluşunun gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Buhârî (ö. 256/870) “*Câmiu’s-Sahîh*”inin İ’tisâm bölümünde, “*Sadece Hz. Peygamber’in engel olmamasını delil kabul edenlerin görüşleri.*”⁹⁵⁴ bâb başlığıyla bu hususa işaret etmiştir. Çünkü Buhârî, bu bâb başlığında, Rasûlullah’ın yanında iken İbn Sayyâd’ın deccâl olduğuna yemin eden Hz. Ömer’in (ö. 23/644) bu yeminini Hz. Peygamber’in reddetmemesini delil göstererek, sahâbeden Câbir b. Abdullah’ın (ö. 78/697) İbn Sayyâd’ın deccâl olduğuna hükmetmesi ile ilgili rivayeti⁹⁵⁵ zikretmiştir. Böylece Buhârî, sahâbenin Hz. Peygamber’in takrîriyle hüküm istinbatında bulunduğunu ifade ederek takrîrî sünnetin delil değerine işaret etmiştir. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1449) bu başlıkla ilgili olarak, “*Hz. Peygamber’in huzurunda veya gıyabında söylenen bir sözü veya işlenen bir fiili reddetmeden onaylaması ulemânın ittifakıyla cevaza delâlet etmektedir.*”⁹⁵⁶ şeklindeki açıklamasıyla ulemânın bu konudaki yaklaşımını ifade etmiştir.

Aynı şekilde Gazzâlî (ö. 505/1111),⁹⁵⁷ Kurtubî (ö. 656/1258),⁹⁵⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350),⁹⁵⁹ Tûfî (ö. 716/1316)⁹⁶⁰ ve Tilimsânî (ö. 771/1370)⁹⁶¹ gibi ulemâ Hz. Peygamber’in bir söz veya fiili reddetmemesinin, sahâbe tarafından ilgili söz veya fiilin doğrulandığı ve cevaza delâlet ettiği şeklinde anlaşıldığını belirterek aynı bakış açısını ifade etmişlerdir.

İslâm âlimlerinin bu konudaki yaklaşımı şu rivayetle ilgili değerlendirmede daha açık bir şekilde görülmektedir. İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Bülûğ çağına

⁹⁵³ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi’l-İlmi’r-Rivâye*, s. 423; İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 48; Âmidî, *el-İhkâm fi’l-Usûli’l-Ahkâm*, II, 120; Sem’ânî, *Kavâtu’l-Edille fi’l-Usûli’l-Fıkh*, II, 198-199; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmü’l-Hadîs*, s. 131; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fi’l-Usûli’l-Fıkh*, I, 585-586; İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker fi’l-Usûli’l-Fıkh*, s. 314-315.

⁹⁵⁴ Buhârî, İ’tisâm 23, Bâb başlığı.

⁹⁵⁵ Bkz. Buhârî, İ’tisâm 23, Hadis no: 7355; Müslim, Fiten 94, Hadis no: 2929; Ebû Dâvûd, Melâhim 16, Hadis no: 4331; Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, VII, 385, Hadis no: 2943.

⁹⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XIII, 335.

⁹⁵⁷ Gazzâlî, *el-Menhûl min Ta’likâti’l-Usûl*, s. 230.

⁹⁵⁸ Kurtubî, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*, Dâru İbn Kesîr/ Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Dimeşk/Beyrut, 1996, VI, 713.

⁹⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-Muvakkûn an-Rabbi’l-Âlemîn*, IV, 258.

⁹⁶⁰ Tûfî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravda*, II, 61-62.

⁹⁶¹ Tilimsânî, *Miftâhu’l-Vüsûl ilâ Binâi’l-Fürû ale’l-Usûl*, s. 587.

yaklaştığım bir dönemde, Rasûlullah (sav) Mina’da sütresiz olarak namaz kıldırırken dişi bir eşek üzerinde gelerek bir safın önünden geçtim. Eşeği otlaması için salarak safa girdim. Benim bu davranışım yadırganmadı.⁹⁶²

İbn Dakîkul’İd’e (ö. 702/1302) göre bu rivayette İbn Abbâs, Hz. Peygamber’in kendisine engel olmamasıyla istidlâl ederek söz konusu fiilin caiz olduğuna işaret etmiştir.⁹⁶³ Aynı şekilde İbn Hacer (ö. 852/1449)⁹⁶⁴ ve Aynî (ö. 855/1451)⁹⁶⁵ başta olmak üzere birçok İslâm âlimi, İbn Abbâs’ın bu anlatımının Hz. Peygamber’in onayına işaret ettiğini, dolayısıyla hüküm istinbatında delil niteliğinde olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁶⁶ Buna göre Hz. Peygamber’in bir söz veya fiil karşısındaki onaylayıcı tavırlarının, sahâbe tarafından delil ve cevaz olarak anlaşılması ve bu içerikteki ifadelerle nakledilmesi, ulâmaya göre takrîrî sünnetin delil oluşunun en önemli gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.

6. Sahâbe, Tâbiîn ve Ulemânın Takrîrlerinin Delil Olması

İslâm Hukuku’nda başta sahâbe⁹⁶⁷ ve tâbiîn⁹⁶⁸ olmak üzere âlimlerin takrîrleri hüccet olarak kabul edilmiştir. Bu durum takrîrî sünnetin delil olarak kabul edilmesinin bir sonucudur. Çünkü takrîrî sünnet delil olarak kabul edilmediğinde sahâbe, tâbiîn ve ulemânın takrîrlerinin de bir hükmü kalmayacaktır. Buna göre takrîrî sünnetin delil hiyerarşisinde yerini alması sahâbe, tâbiîn ve ulemânın takrîrlerinin de delil olmasının önünü açmıştır. Diğer bir ifadeyle takrîrî sünnetin hüccet olarak kabul edilmesi sahâbe, tâbiîn ve İslâm âlimlerinin takrîrlerinin de delil olmasına gerekçe olmuştur. Mesela, Cessâs (ö. 370/981) Hz. Peygamber’in ikrârlarının hüccet olmasından hareketle âlimlerin

⁹⁶² Buhârî, İlim 18, Hadis no: 76; Müslim, Salât 254, Hadis no: 504; Ebû Dâvûd, Salât 112, Hadis no: 715; İbn Mâce, İkâmet 38, Hadis no: 947; Ahmed b. Hanbel, II, 377, Hadis no: 3241.

⁹⁶³ İbn Dakîkul’İd, *İhkâmü’l-Ahkâm Şerhu Umdeti’l-Ahkâm*, I, 284.

⁹⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 206-207.

⁹⁶⁵ Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 105.

⁹⁶⁶ Bkz. Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli’l-Azbi’l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 110; Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 389.

⁹⁶⁷ Sahâbe takrîrlerinin hüccet olduğu ulemânın çoğunluğu tarafından kabul edilen bir husustur. Nitekim sahâbeye isnat edilen mevkûf hadislerin söz, fiil ve takrîr şeklinde tanımlanması bu hususu göstermektedir. Bkz. İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker fî Mustalahi Ehli’l-Eser*, s. 318; Süyûtî, *Tedribü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, s. 95; Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli’s-Şerîa*, IV, 726; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihün Nazar ilâ Usûli’l-Eser*, I, 176; Subhî es-Sâlih, *Ulûmü’l-Hadîs ve Mustalahu*, s. 208; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, s. 160; Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 102; Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 135.

⁹⁶⁸ Bazı İslâm bilginlerine göre tâbiîne isnat edilen maktû hadislerin söz, fiil ve takrîr şeklinde tarif edilmesi tâbiîn takrîrlerinin hüccet kabul edildiğini göstermektedir. Bkz. Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihün Nazar ilâ Usûli’l-Eser*, I, 177; Subhî es-Sâlih, *Ulûmü’l-Hadîs ve Mustalahu*, s. 209; İtr, *Menhecü’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadîs*, s. 29; Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey’, *Tahrîr Ulûmü’l-Hadîs*, I, 39; Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 104.

de ikrârlarının delil olduğunu ifade etmiş ve bu görüşünü de, “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz.”⁹⁶⁹ âyetiyle delillendirmiştir.⁹⁷⁰ Hanbelî usulcü İbn Hâmid (ö. 403/1012) de Hz. Peygamber’in ve sahâbenin sükûtunun delil olmasına istinaden müçtehidin de sükûtunun delil olduğunu ifade ederek meseleyi takrîrî sünnetle temellendirmiştir.⁹⁷¹ Mâlikî usulcü Karâfî (ö. 684/1285) ise hâkimin ikrârının delil oluşunu Hz. Peygamber’in takrîrlerinin delil oluşuyla ilişkilendirerek izah etmiştir.⁹⁷² Şâtübî (ö. 790/1388) de müçtehidin ümmet içinde Hz. Peygamber’in makamını temsil ettiğini ve bir nevi şâri’ sayıldığını ifade ederek ondan sâdir olan fetva ve içtihadın söz, fiil ve ikrâr ile olabileceğini ifade etmiştir.⁹⁷³ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, “herhangi bir meselede bir veya birkaç müçtehidin görüş belirttikten sonra, bu görüşe muttali olan o devirdeki diğer müçtehitlerin açık şekilde bir katılma veya itiraz beyanında bulunmaksızın sükût etmeleri”⁹⁷⁴ şeklinde tanımlanan sükûtî icmânın delil olması da takrîrî sünnetin delil oluşuyla ilgili bir husus olarak görülmektedir.⁹⁷⁵

2.1.2. Takrîrî Sünnetin Delil Oluşunun Şartları

Hız. Peygamber’in onay içerikli bazı tavırları şekil olarak takrîre benzemekle birlikte hakikatte takrîr değildir. Bundan dolayı ulemâ Hz. Peygamber’in onay içerikli tavırlarının bağlayıcı olanla olmayanını tespit etmek için bir takım şartlar ve ölçütler belirlemişlerdir. Bu şartlar hem takrîr eden Hz. Peygamber (sav) hem de takrîr edilen şahıs ve mevzu ile ilgili olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir.

2.1.2.1. Hz. Peygamber (sav) ile İlgili Şartlar

1. Hz. Peygamber’in Bilgisinin Olması

Usulcülerin çoğunluğuna göre takrîrî sünnetin delil olması için takrîre konu olan söz veya fiilin Hz. Peygamber’in bilgisi dâhilinde olması gerekmektedir. Usulcüler arasında en muteber olan bu şarta göre, Hz. Peygamber’in bilgisinin olmadığı veya

⁹⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/110.

⁹⁷⁰ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, II, 40-41.

⁹⁷¹ İbn Hâmid el-Verrâk, *Tehzîbü’l-Ecvibe*, s. 423-428.

⁹⁷² Karâfî, *el-İhkâm fi Temyîzi’l-Fetâvâ ani’l-Ahkâm ve Tasarrufâtî’l-Kâdi ve’l-İmâm*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 1995, s. 147-150.

⁹⁷³ Şâtübî, *el-Muvâfakât fi Usûli’s-Şerîa*, IV, 867-868.

⁹⁷⁴ Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 107; Hallâf, *İlmü Usûli’l-Fikh*, s. 46.

⁹⁷⁵ Bkz. Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, II, 40-43; İyâz b. Nâmî es-Sülemî, *Tahrîru’l-Makâl fîmâ Tesihhu Nisbetühû li’l-Müctehidi mine’l-Akvâl*, Külliyyetü’s-Şerîa’, Riyâd, h. 1415, s. 42-43.

bilemeyeceği derecede gizli olan hususlar takrîr kapsamında değerlendirilmemiştir. Çünkü başkasına ait bir söz veya fiilin takrîr vasfı kazanarak hüccet olması, Hz. Peygamber'in onayına bağlıdır. Hz. Peygamber'in takrîre konu olan bir husus hakkında bilgi sahibi olması ise ya bizzat şahit olmasıyla veya gıyabında vâki olan bir söz veya uygulamanın kendisine haber verilmesiyle olmaktadır. Aralarında Cessâs (ö. 370/981),⁹⁷⁶ İbn Hazm (ö. 456/1064),⁹⁷⁷ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066),⁹⁷⁸ Bâcî (ö. 474/1081),⁹⁷⁹ Şîrâzî (ö. 476/1083),⁹⁸⁰ Sem'ânî (ö. 489/1096),⁹⁸¹ Gazzâlî (ö. 505/1111),⁹⁸² Âmidî (ö. 631/1233),⁹⁸³ İbnü'l-Hâcîb (ö. 646/1249),⁹⁸⁴ İbn Dakîkul'Îd (ö. 702/1302),⁹⁸⁵ Tûfî (ö. 716/1316),⁹⁸⁶ İbn Müflih (ö. 763/1362),⁹⁸⁷ Tilimsânî (ö. 771/1370),⁹⁸⁸ Şâtıbî (ö. 790/1388),⁹⁸⁹ Zerkeşî (ö. 794/1392),⁹⁹⁰ Molla Fenârî (ö. 834/1431),⁹⁹¹ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564)⁹⁹² ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834)⁹⁹³ bulunduğu usulcülerin çoğunluğu bu görüştedir.

Takrîrî sünnet sadece dinî konuları değil dünyevî konuları da ihtiva ettiğinden bazı usulcüler dünyevî konuları da bilme şartına dâhil etmişlerdir. Mesela Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)⁹⁹⁴ ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)⁹⁹⁵ dünyevî meseleler ile ilgili konularda takrîrin delil olması için Hz. Peygamber'in söz konusu hususlarda bilgi sahibi olması gerektiğini bu şart kapsamında değerlendirmişlerdir. Onlara göre dünyevî bir mesele ile ilgili olması sebebiyle Hz. Peygamber'in fikir beyan edecek durumda olmaması durumunda, şekil olarak takrîre benzeyen tavırların takrîr olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü bilgi şartı kesin olarak gerçekleşmemiştir.

⁹⁷⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, II, 37-38.

⁹⁷⁷ İbn Hazm, *en-Nübzetü'l-Kâfiye fi Ahkâmi Usûli'd-Dîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 55; İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, IV, 56.

⁹⁷⁸ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fi Usûli'l-Fıkh*, I, 127.

⁹⁷⁹ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fi Ahkâmi'l-Usûl*, I, 323-324; Bâcî, *el-İşârât fi Usûli'l-Fıkh*, s. 178.

⁹⁸⁰ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, I, 561; Şîrâzî, *el-Lüma' fi Usûli'l-Fıkh*, s. 147.

⁹⁸¹ Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 196-198.

⁹⁸² Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 472.

⁹⁸³ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I, 251; Âmidî, *Muntehe's-Sûl fi İlmi'l-Usûl*, 53.

⁹⁸⁴ İbnü'l-Hâcîb, *Muntehe'l-Vüsûl ve'l-Emel fi İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, s. 50.

⁹⁸⁵ İbn Dakîkul'Îd, *Şerhu'l-İlmâm bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm*, Dâru Atlas, Riyâd, 1997, I, 215.

⁹⁸⁶ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 63.

⁹⁸⁷ İbn Müflih, *Usûlü'l-Fıkh*, I, 354.

⁹⁸⁸ Tilimsânî, *Miftâhu'l-Vüsûl ilâ Binâi'l-Fürû ale'l-Usûl*, s. 584.

⁹⁸⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, IV, 757.

⁹⁹⁰ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fi Usûli'l-Fıkh*, 202.

⁹⁹¹ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fi Usûli's-Şerâi'*, II, 227.

⁹⁹² İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 194.

⁹⁹³ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 221.

⁹⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, IV, 260.

⁹⁹⁵ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkh*, s. 328.

Usulcülerin çoğunluğuna göre, sahâbenin bir hususu Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe ederek anlatması Hz. Peygamber'in zikredilen husustan bilgisinin olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Bu anlatımda söz konusu hususların takrîr olarak değerlendirilmesi, anlatıma konu olan hususların herkes tarafından bilinen yaygın bir kabul ve uygulama olması sebebiyle Hz. Peygamber'in malumu dışında olmasının imkânsızlığına dayandırılmaktadır. Dolayısıyla sahâbenin bu anlatım tarzı söz konusu hususların Hz. Peygamber'in bilgisi dâhilinde olduğunu göstermektedir.⁹⁹⁶ Nitekim bu gerekçeden dolayı sahâbenin bu şekildeki rivayetleri merfû takrîr konumunda değerlendirilmiştir.⁹⁹⁷ Mesela Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) nakledilen, “Biz, Rasûlullah zamanında, fitr sadakasını bayram günü, bir sa' gıda maddesi olarak verirdik. Gıda maddelerimiz, arpa, kuru üzüm, kurutulmuş yoğurt ve kuru hurma idi.”⁹⁹⁸ rivayeti böyledir. Zira hadiste, “*Rasûlullah (sav) zamanında iken*” denilmesi, zikredilen uygulamayı Hz. Peygamber'in bildiğini ve takrîr ettiğini göstermektedir.⁹⁹⁹

Ancak Şîrâzî (ö. 476/1083)¹⁰⁰⁰ ve Zerkeşî (ö. 794/1392)¹⁰⁰¹ Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe edilerek nakledilse bile Hz. Peygamber'in bilemeyeceği derecede gizli olan hususları bu kapsamdan istisna etmişler ve bu şekildeki rivayetlerin hüccet olmadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre, “Biz, Rasûlullah zamanında iken *cimâ esnasında meninin gelmesini engelledik, bundan dolayı da gusletmezdik.*”¹⁰⁰² rivayeti böyledir. Çünkü buradaki uygulama gizli olduğu için Hz. Peygamber'in bilmemesi ihtimal dâhilindedir. Nitekim Hz. Ömer (ö. 23/644) bu rivayeti duyduğunda Rasûlullah bunu biliyor muydu, bunu takrîr etmiş miydi? diye sormuş “*hayır cevabını alınca*” ise bu uygulamayı yasaklamıştır.¹⁰⁰³

⁹⁹⁶ Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fî'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 199; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 203.

⁹⁹⁷ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî'l-İlmi'r-Rivâye*, s. 423; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 48; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 120; Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fî'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 198-199; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs*, s. 131; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, I, 585-586; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, s. 314-315.

⁹⁹⁸ Buhârî, Zekât 76, Hadis no: 1510; Müslim, Zekât 17, Hadis no: 985; Ebû Dâvûd, Zekât 20, Hadis no: 1616; Nesâî, Zekât, 38, Hadis no: 2508; İbn Mâce, Zekât 21, Hadis no: 1829.

⁹⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 436; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 160; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 50; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 88.

¹⁰⁰⁰ Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, s. 148; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, I, 562; Şîrâzî, *et-Tebîru fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 1983, s. 333. Ayrıca bkz. Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, I, 99.

¹⁰⁰¹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, 202-203.

¹⁰⁰² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, V, 43, Hadis no: 4537; Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 182, Hadis no: 3730; Heysemî, I, 265.

¹⁰⁰³ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, V, 116-117.

2. Hz. Peygamber'in Reddetmeye Muktedir Olması

Bu şart, usûl-i fıkıh kitaplarında “*kâdiran ale'l-inkâr*” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu şarta göre takrîrî sünnetin delil olması için takrîre konu olan hususu, Hz. Peygamber'in reddedebilecek durumda olması diğer bir ifadeyle reddetmeye muktedir olması gerekmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'de olduğu gibi şartlar gereği karşı koyma imkânının olmaması böyledir.¹⁰⁰⁴ Şartlar gereği karşı koyma imkânının olmadığı durumlarda, özellikle münker ve bâtil olduğu düşünülen hususlar karşısındaki Hz. Peygamber'in sükûtunun ve terkinin delil değeri yoktur. Âmidî (ö. 631/1233),¹⁰⁰⁵ İbnü'l-Hâcîb (ö. 646/1249),¹⁰⁰⁶ İbn Dakîkul'Îd (ö. 702/1302),¹⁰⁰⁷ Safiyyüddîn el-Hindî (ö. 715/1315),¹⁰⁰⁸ Tûfî (ö. 716/1316),¹⁰⁰⁹ Tilimsânî (ö. 771/1370),¹⁰¹⁰ İbn Müflih (ö. 763/1362),¹⁰¹¹ Şâtübî (ö. 790/1388),¹⁰¹² Molla Fenârî (ö. 834/1431)¹⁰¹³ ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)¹⁰¹⁴ gibi ulemâ bu görüştedir.

Ancak Zerkeşî (ö. 794/1392),¹⁰¹⁵ Merdâvî (ö. 885/1480),¹⁰¹⁶ Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370)¹⁰¹⁷ ve İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564)¹⁰¹⁸ gibi ulemâ ise korku ve çekinme anlamını ihtiva etmesinden dolayı bu şartı kabul etmemişlerdir. Çünkü onlara göre korku ve çekinme sebebiyle münkeri reddetmemek Hz. Peygamber'den sâdir olmaz. Bunun ise iki sebebi vardır: Birincisi, Allah Teâlâ, “*Allah seni insanlardan korur.*”¹⁰¹⁹ ve “*Şüphesiz alaycılara karşı biz sana yeteriz.*”¹⁰²⁰ âyetleriyle Hz. Peygamber'in korunduğunun garantisini vermiştir. İkincisi ise korkudan dolayı münkeri reddetmemek cevaz veya nehyin neshi anlamına geleceğinden bu durum, Hz. Peygamber (sav) açısından bu mümkün değildir.

¹⁰⁰⁴ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 63.

¹⁰⁰⁵ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 251; Âmidî, *Muntehe's-Sül fî İlmi'l-Usûl*, 53.

¹⁰⁰⁶ İbnü'l-Hâcîb, *Muntehe'l-Vüsûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, s. 50.

¹⁰⁰⁷ İbn Dakîkul'Îd, *Şerhu'l-İlmâm bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm*, I, 215.

¹⁰⁰⁸ Bkz. Safiyyüddîn el-Hindî, *Nihâyetü'l-Vüsûl fî Dirâyeti'l-Usûl*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke, 1996, V, 2165.

¹⁰⁰⁹ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 63.

¹⁰¹⁰ Tilimsânî, *Miftâhu'l-Vüsûl ilâ Binâi'l-Fürû ale'l-Usûl*, s. 584.

¹⁰¹¹ İbn Müflih, *Usûlü'l-Fıkh*, I, 354.

¹⁰¹² Şâtübî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, IV, 757.

¹⁰¹³ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Şerâi'*, II, 227.

¹⁰¹⁴ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, s. 358.

¹⁰¹⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 203.

¹⁰¹⁶ Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, III, 1493.

¹⁰¹⁷ Tâceddîn es-Sübki, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1999, II, 126.

¹⁰¹⁸ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 196.

¹⁰¹⁹ Mâide, 5/67.

¹⁰²⁰ Hicr, 15/95.

3. Hz. Peygamber'in Terki ve Sükûtu Mefsedet Endişesiyle Olmamalı

Hz. Peygamber (sav), mefsedete yol açma ihtimaline binâen şartlar gereği bazı düşüncelerini hayata geçirememiş, böyle durumlarda sükûtu ve terki tercih etmiştir.¹⁰²¹ Nitekim Buhârî (ö. 256/870) bu konuyu, “*Daha tehlikeli durumlara düşme endişesiyle bazı şeyleri terk etmenin tercih edilmesi.*”¹⁰²² mealindeki bâb başlığıyla ifade etmiş ve bu başlık altında Hz. Peygamber'in, Kâbe'yi yeniden inşa etmek istemesi ancak mefsedet endişesiyle bundan vazgeçtiğini anlatan hadisi zikretmiştir. Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) naklettiğine göre söz konusu hadiste Allah Rasûlü (sav), “*Toplumun küfre ve câhiliye dönemine yakınlığı olmasaydı Kâbe'yi yıkıp yeniden inşa ederdim.*” buyurmuştur.¹⁰²³ Bu hadise göre Hz. Peygamber (sav), Kâbe'de bir değişikliği düşünmesine rağmen, Kâbe'ye karşı aşırı hürmet sebebiyle Kureyşlilerde oluşacak olumsuz tepkileri göz önünde bulundurarak bu düşüncesini gerçekleştirilememiştir.¹⁰²⁴

Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav) bir şeye engel olduğu zaman münkerin artma ihtimalinin olduğu durumlarda da sükûtu ve terki tercih etmiştir. Mesela, Hz. Peygamber (sav), münafıkların yıpratıcı eylemlerine karşı, “*Muhammed arkadaşlarını öldürüyor.*”¹⁰²⁵ söylemlerine sebep olmamak için sessiz kalmayı tercih etmiş, onları cezalandırmayarak daha büyük fitnelerin ortaya çıkmasına engel olmuştur.¹⁰²⁶

Hz. Peygamber'in bu konudaki hassas tavrı takrîrî sünnetin delil olma şartları arasında zikredilmiştir.¹⁰²⁷ Genel olarak mutezile ulemâsına nispet edilen bu şarta göre mefsedet ve münkerâtın artma ihtimalinin olduğu durumlarda Hz. Peygamber'in sessiz

¹⁰²¹ Bkz. Şâtübî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, IV, 759; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 339; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 271; Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Teysîru İlmi Usûli'l-Fıkh*, s. 134; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmî's-Şer'iyye*, II, 60.

¹⁰²² Buhârî, İlim 48, Bâb başlığı.

¹⁰²³ Buhârî, İlim 48, Hadis no: 126; Müslim, Hac 398, Hadis no: 1333; Tirmizî, Hac 47, Hadis no: 890; Nesâî, Menâsikü'l-hac 125, Hadis no: 2897; Ahmed b. Hanbel, X, 399, Hadis no: 26205.

¹⁰²⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 339; Şâtübî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, IV, 759; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 271; Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 307-308; Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Teysîru İlmi Usûli'l-Fıkh*, s. 134.

¹⁰²⁵ Buhârî, Menâkıb 8, Hadis no: 3518; Müslim, Birr 63, Hadis no: 2583.

¹⁰²⁶ İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, XXVIII, 76; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmî's-Şer'iyye*, II, 61.

¹⁰²⁷ Bkz. Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fî'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 198; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 204; Tâceddîn es-Sübkî, *Cemu'l-Cevâmî fî Usûli'l-Fıkh*, s. 61; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmî's-Şer'iyye*, II, 109-111.

kalmasının takrîr olmadığı ifade edilmiş ve takrîr sünnetin delil olması için böyle bir durumun söz konusu olmaması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰²⁸

Ancak Hz. Peygamber'in sükûtunu mutlak olarak hüccet kabul eden Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370) bu şartı zayıf görmüştür. Çünkü ona göre Hz. Peygamber'in ismet sıfatı ve münkeri nehiy görevi gereği, bâtil karşısında sessiz kalması mümkün değildir.¹⁰²⁹ Sem'ânî (ö. 489/1096),¹⁰³⁰ Zerkeşî (ö. 794/1392)¹⁰³¹ ve Merdâvî (ö. 885/1480)¹⁰³² ise ibâha tevehhümüne sebep olabileceği ihtimaliyle böyle bir durumun Hz. Peygamber (sav) için söz konusu olamayacağını ifade etmişlerdir.

4. Hz. Peygamber'in Meşgul Olmaması

Bazı usul ulemâsı, takrîr sünnetin delil değeri taşıyabilmesi için takrîrin söz konusu olduğu durumda Hz. Peygamber'in bir şeyle meşgul olmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü meşguliyet nedeniyle Hz. Peygamber'in söylenen sözü duymaması veya anlamaması, işlenen bir fiile tam manasıyla vâkîf olamaması söz konusu olabilecektir. Bu durum ise Hz. Peygamber'in herhangi bir söz veya fiil karşısındaki sükûtî tavırlarına hüküm bina edilmesine engel bir durumdur. Mesela, Mâlikî fakihlerinden Karâfî (ö. 684/1285) bir haber karşısında Hz. Peygamber'in meşguliyeti nedeniyle sükût etmesinin haberin ve habercinin doğruluğuna kesin olarak delâlet etmediğini belirterek söz konusu şartın gerekliliğine dikkat çekmiştir.¹⁰³³ Şâfiî fakihlerinden Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)¹⁰³⁴ ve Zerkeşî (ö. 794/1392)¹⁰³⁵ de, Ebû Nasr el-Kuşeyrî'den¹⁰³⁶ yaptıkları nakilde Hz. Peygamber'in meşgul olması sebebiyle sükût etmesinin takrîr değeri taşımayacağından delil olamayacağını belirterek aynı şartın gerekliliğini ifade etmişlerdir.

¹⁰²⁸ Bkz. Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 198; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 204; Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkh*, III, 1494; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 110.

¹⁰²⁹ Tâceddîn es-Sübkî, *Cemu'l-Cevâmi fi Usûli'l-Fıkh*, s. 61. Ayrıca bkz. Mahallî, *el-Bedrî't-Tâli' fi Halli Cem'i'l-Cevâmi*, II, 9; Bennânî, *Hâşiyetü'l Bennânî alâ Cem'i'l-Cevâmi*, Dâru'l-Fıkr, y.y., 1982, II, 96.

¹⁰³⁰ Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 198.

¹⁰³¹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹⁰³² Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkh*, III, 1494.

¹⁰³³ Karâfî, *Nefâisü'l-Usûl fi Şerhi'l-Mahsûl*, VII, 2878.

¹⁰³⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fimâ Yete'alleku bi-Ef'âlir-Rasûl*, s. 460.

¹⁰³⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹⁰³⁶ Ebû Nasr el-Kuşeyrî, Gazzâlî gibi Cüveynî'nin seçkin öğrencilerindedir. Cüveynî'den sonra Nişâbur medresesinde müderrislik yapmıştır. Hicrî 514 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Matbaatü İsa el-Bâbi'l-Halebî, y.y., 1964, VII, 159-166.

5. Hz. Peygamber'in Anlaması ve Unutmaması

Bazı ulemâ takrîrî sünnetin hüccet olabilmesi için Hz. Peygamber'in takrîre konu olan hususu anlamış olmasını ve unutmaması gerektiğini de ifade etmişlerdir. Gazzâlî (ö. 505/1111)¹⁰³⁷ ve Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)¹⁰³⁸ bu kanaattedirler.

2.1.2.2. Takrîr Edilen Şahıs ve Mevzular ile İlgili Şartlar

1. Takrîr Edilen Kişi Müslüman Olmalı

Takrîrî sünnetin hüccet olabilmesi için gerekli olan en önemli şartlardan biri takrîre konu olan hususun Müslüman'dan sâdır olmasıdır. Bu şarta göre Hz. Peygamber'in, kâfirlerden sâdır olan söz veya fiile terk veya sükûtle karşılık vermesi takrîr değildir. Zira Hz. Peygamber'in, kâfirlerin sözlerini veya fiillerini onaylaması mümkün değildir. Mesela, Hz. Peygamber'in Hıristiyanların ve Yahudilerin kendi kilise ve havralarında ibadet etmelerine, bazı merasim ve akitlerini orada yapmalarına karışmaması onları takrîr ettiği anlamına gelmemektedir. Aralarında Cüveynî (ö. 478/1085),¹⁰³⁹ Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110),¹⁰⁴⁰ Gazzâlî (ö. 505/1111),¹⁰⁴¹ Ma'zerî (ö. 536/1141),¹⁰⁴² Âmidî (ö. 631/1233),¹⁰⁴³ İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249),¹⁰⁴⁴ Kurtubî (ö. 656/1258),¹⁰⁴⁵ Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267),¹⁰⁴⁶ Zerkeşî (ö. 794/1392),¹⁰⁴⁷ Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370)¹⁰⁴⁸ ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834)¹⁰⁴⁹ bulunduğu usulcülerin ekserisi bu görüştedir. Bu usulcülere göre bu konuda icmâ hâsil olmuştur.

Münafığın durumu ise ihtilâflıdır. Cüveynî (ö. 478/1085),¹⁰⁵⁰ Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110),¹⁰⁵¹ Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370)¹⁰⁵² ve Şevkânî (ö. 1250/1834)¹⁰⁵³ hakikatte

¹⁰³⁷ Gazzâlî, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, s. 229.

¹⁰³⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âliir-Rasûl*, s. 452.

¹⁰³⁹ Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, I, 499.

¹⁰⁴⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âliir-Rasûl*, s. 459; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹⁰⁴¹ Gazzâlî, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, s. 229; Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 472.

¹⁰⁴² Mâzerî, *İzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, s. 368.

¹⁰⁴³ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 252.

¹⁰⁴⁴ İbnü'l-Hâcib, *Müntehe'l-Vüsûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, s. 50.

¹⁰⁴⁵ Kurtubî, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*, VI, 713.

¹⁰⁴⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âliir-Rasûl*, s. 458.

¹⁰⁴⁷ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹⁰⁴⁸ Tâceddîn es-Sübki, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, II, 125.

¹⁰⁴⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl İlä Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 222.

¹⁰⁵⁰ Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, I, 499.

¹⁰⁵¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âliir-Rasûl*, s. 459; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹⁰⁵² Tâceddîn es-Sübki, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, II, 125.

ehl-i İslâm olmadıkları için bu şarta münafığı da dâhil etmişler ve takrîre konu olan hususun münafıktan da sâdır olmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak Ma'zerî (ö. 536/1141),¹⁰⁵⁴ “*Münafık zâhire göre ehl-i İslâm'dan olduğu için, biz ona Müslüman muamelesi yaparız.*” diyerek buna karşı çıkmış ve münafıkların takrîre konu olan söz ve fiillerinin delil olduğunu belirtmiştir. Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)¹⁰⁵⁵ ve Zerkeşî (ö. 794/1392)¹⁰⁵⁶ de bu konuda Ma'zerî'ye muvafakat etmişlerdir.

Bu konuda M. Süleyman Aşkar ise şöyle demektedir: Eğer münafığın nifakı gizli ve sahâbenin çoğunluğu da bunu bilmiyorsa ona Müslümanların ahkâmı icra edilir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in onu takrîr etmesi hüccet kabul edilir. Eğer münafığın nifakı zâhir ise yani bunu açıkça yapıyorsa, onun sözü veya fiili karşısında Hz. Peygamber'in sükût etmesi takrîrî sünnet kapsamına girmez ve hüccet de değildir.¹⁰⁵⁷

Burada konuyla ilgili bir hususa izahat getirmek gerekmektedir: Takrîrî sünnetin hüccet olması için takrîr edilenlerin Müslüman olması şartı, takrîrî sünneti Hz. Peygamber'in sükûtî tavırları olarak tanımlamanın bir neticesidir. Oysa takrîrî sünnetin muhtevasına Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî onayları da dâhil edildiğinde bazı hususlarda Müslüman olmayanların da söz ve fiillerinin takrîr edildiği rivayetlerde görülmektedir. Mesela, iki Yahudi kadının kabir azabının hakikati hakkındaki sözlerini Hz. Peygamber (sav), “*Onlar doğru söylüyorlar.*” buyurarak¹⁰⁵⁸ takrîr etmiştir.¹⁰⁵⁹ Ayrıca câhiliye dönemine ait birçok uygulamanın Hz. Peygamber'in takrîriyle İslâm'da devam ettirilmesi de bu kapsamda düşünülebilir. Mesela, “*Kasâme*¹⁰⁶⁰ *câhiliye döneminde vardı. Rasûlullah kasâmeyi câhiliye devrinde olduğu şekliyle kabul etti. Hayber Yahudilerinin öldürdükleri iddia edilen bir ensar hakkında da kasâmeye göre hüküm verdi.*”¹⁰⁶¹ rivayeti bu konudaki takrîr misallerinden biridir.¹⁰⁶²

¹⁰⁵³ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl İlâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 186.

¹⁰⁵⁴ Mâzerî, *İzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, s. 368.

¹⁰⁵⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 458.

¹⁰⁵⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹⁰⁵⁷ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 108.

¹⁰⁵⁸ Buhârî, *Deavât* 37, Hadis no: 6366; Nesâî, *Cenâiz* 115, Hadis no: 2063. Ayrıca bkz. Buhârî, *Küsûf* 7, Hadis no: 1049-1050; Müslim, *Küsûf* 8, Hadis no: 903; Nesâî, *Küsûf* 12, Hadis no: 1472.

¹⁰⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 278; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, I, 337; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I, 223.

¹⁰⁶⁰ Kasâme, fâili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanların veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimidir. Bkz. Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, TDV, Ankara, 2001, XXIV, 528.

¹⁰⁶¹ Müslim, *Kasâme* 7, Hadis no: 1670; Nesâî, *Kasâme* 2, Hadis no: 4717; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 224, Hadis no: 16467.

2. Takrîr Edilen Kişi Mükellef Olmalı

Usul âlimleri, takrîrî sünnetin delil olabilmesi için takrîr edilen şahsın mükellef olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bâkılânî (ö. 403/1013),¹⁰⁶³ Cüveynî (ö. 478/1085),¹⁰⁶⁴ Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)¹⁰⁶⁵ ve Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330)¹⁰⁶⁶ başta olmak üzere bazı ulemâ bu konuda mükellef olmayı şart koşturmuşlardır. Buna göre Hz. Peygamber'in ehl-i teklif olmayan çocuk veya mecnûnun söz veya fiillerine karşı terk ve sükûtu takrîr olarak kabul edilmemiştir.

Buna karşılık Hz. Peygamber'in sükûtunu mutlak olarak hüccet kabul eden Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370),¹⁰⁶⁷ Abbâdî (ö. 994/1586),¹⁰⁶⁸ Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768)¹⁰⁶⁹ ve Bennânî (ö. 1194/1780)¹⁰⁷⁰ ise bu konuda mükellef olmayı şart koşmamıştır. Onlara göre münker, mükellef olmayandan sâdır olsa bile şer'an kötüdür. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in münkeri takrîr etmesi mümkün değildir.

Hz. Peygamber'in çocuk bile olsa münkeri yapmasına engel olduğu rivayetlerle sabittir. Mesela, bir gün sevgili torunu Hasan (ö. 49/669) zekât hurmalarından birini ağzına almıştı. Bunu gören Hz. Peygamber (sav), “*At ağzından onu! Bize zekâtın helâl olmadığını bilmiyor musun?*” diyerek derhâl müdahale etti.¹⁰⁷¹ Hadis şârihleri bu hadisin, mükellef olmasalar bile çocukları günahlardan ve haramlardan alıkoymanın gerektiğine delâlet ettiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁷²

Ayrıca cumhurun uygulamaları da bu konuda son görüşü desteklemektedir. Çünkü İslâm âlimlerinin tamamına yakını Hz. Peygamber'in mükellef olmayan çocuklar ile ilgili takrîrlerini hüccet kabul etmişlerdir. Mesela, İbn Abbâs (ö. 68/687-88) küçükken yaşadığı bir hatırasını şöyle anlatmıştır: Bir gece teyzem Meymûne'nin evinde kaldım.

¹⁰⁶² İbn Kuteybe, *el-Meârif*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1981, s. 551; Buhâtî, *Keşşâfû'l-Kınâ an-Metni'l-İknâ*, VI, 67; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, VII, 48; Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 373.

¹⁰⁶³ Bakılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 249.

¹⁰⁶⁴ Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, I, 498.

¹⁰⁶⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fî mâ Yete'alleku bi-Ef'âlir-Rasûl*, s. 452.

¹⁰⁶⁶ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, III, 223.

¹⁰⁶⁷ Tâceddîn es-Sübkî, *Cemu'l-Cevâmî fî Usûli'l-Fıkh*, s. 61.

¹⁰⁶⁸ İbn Kâsım el-Abbâdî, *el-Âyâtü'l-Beyyinât alâ Şerhi Cem'i'l-Cevâmî*, III, 229.

¹⁰⁶⁹ Emîr es-San'ânî, *İcâbetü's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil*, s. 89.

¹⁰⁷⁰ Bennânî, *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Cem'i'l-Cevâmî*, II, 95.

¹⁰⁷¹ Buhârî, Zekât 57, Hadis no: 1485; Müslim, Zekât 161, Hadis no: 1069; Ahmed b. Hanbel, IV, 532, Hadis no: 9505; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 46, Hadis no: 13232.

¹⁰⁷² Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 624; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VII, 245; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 416; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 117; Kastallânî, *İrşâdû's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 73.

Hız. Peygamber (sav), o gece onun yanındaydı. Hız. Peygamber (sav) mescitte yatısı namazını kıldırdı, sonra evine gelerek dört rekât namaz kıldı. Sonra uyudu. Sonra kalktı ve “Çocuk uyudu mu?” dedi. Sonra namaza durdu, ben de kalkıp onun sol tarafına durdum, o beni sağına aldı, beş rekât namaz kıldı.¹⁰⁷³ Bu hadiste ifade edildiği üzere çocuk yaştaki İbn Abbâs’ın uygulaması Hız. Peygamber tarafından takrîr edilmiştir.¹⁰⁷⁴ Bu takrîre istinaden sabînin kıldığı namazın sahih olduğuna, nafîle namazları cemaatle kılmanın ve imâmete niyet etmeyen kimseye iktidâ ile namaz kılmanın caiz olduğuna hükmedilmiştir.¹⁰⁷⁵

3. Mükellef Beyandan İmtina Etmemeli

Bazı usulcülere göre takrîrin delil olabilmesi için takrîr edilen şahsın, Hız. Peygamber’in emir ve nehiyelerinden imtina etmemesi ve kendi münker fiillerinde ısrarcı olmaması gerekmektedir. Eğer şahıs böyle bir anlayışa sahipse Hız. Peygamber’in ona dönük sükûtu takrîr değildir. Çünkü Hız. Peygamber (sav), emir ve nehiyden imtina eden ve kendi münker fiillerinde ısrarcı olduğu için beyanın kendisine fayda vermeyeceğini düşündüğü kimselerin meşru olmayan uygulamalarına engel olmamıştır. Kur’ân’da da, “*Küfre sapanları uyarsan da uyarman da onlar için birdir, inanmazlar.*”¹⁰⁷⁶ buyrulurak bu hususa işaret edilmiştir. Cüveynî (ö. 478/1085),¹⁰⁷⁷ Âmidî (ö. 631/1233),¹⁰⁷⁸ Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)¹⁰⁷⁹ ve İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457)¹⁰⁸⁰ bu görüştedir. Buna karşılık Ebû Ya’lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), “*Fiilinde ısrarcı olan bir kimseye Hız. Peygamber’in engel olmaması caizdir.*” demenin mümkün olmadığını ifade ederek bu şartı kabul etmemiştir. Ona göre böyle bir durumu kabul etmek, farz olan “*emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker*” görevine ve “*Kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin, ona da gücü yetmiyorsa*

¹⁰⁷³ Buhârî, İlim 41, Hadis no: 117; Müslim, Müsâfirîn 184, Hadis no: 763; Muvatta, Salâtü’l-Leyl, 11, Hadis no: 287; Ahmed b. Hanbel, I, 23, Hadis no: 1871.

¹⁰⁷⁴ Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, II, 168; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 402; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, V, 343; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir’âtü’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti’l-Mesâbîh*, IV, 26.

¹⁰⁷⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 120; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, VI, 65; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 271; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 563; Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-Derârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, III, 133-134; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sâri li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, II, 56.

¹⁰⁷⁶ Bakara, 2/6.

¹⁰⁷⁷ Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli’l-Fıkh*, I, 499.

¹⁰⁷⁸ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm*, I, 251-252.

¹⁰⁷⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi’l-Usûl fîmâ Yete’alleku bi-Ef’âli-Rasûl*, s. 457.

¹⁰⁸⁰ İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr fi Usûli’l-Fıkh*, s. 328.

kalbiyle tavır koysun. Bu ise imanın en asgari gereğidir."¹⁰⁸¹ hadisinin hükmüne aykırı hareket etmek anlamına geleceğinden caiz değildir.¹⁰⁸² Âmidî (ö. 631/1233) ise bu konuda mümin ile kâfir arasında ayırım yapar ve böyle bir durumda beyanın kâfire tekrarına gerek olmadığını, ancak nesh tevehhümünü izale etmek için beyanın mümine tekrarının gerekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸³

4. Takrîr Şer'î Hükümlerin İstikrar Kazandığı Dönemde Olmalı

Zerkeşî'nin, Şâfiî fakihlerinden İbn Ebû Hüreyre'den (ö. 345/956) naklettiğine göre takrîrin hüccet olabilmesi için şer'î hükümlerin istikrar kazandığı diğer bir ifadeyle İslâm'ın güçlendiği dönemdeki hususlarla ilgili olmalıdır. Bu şarta göre İslâm davetinin yeni başladığı dönemlerdeki takrîrlerin delil değeri yoktur.¹⁰⁸⁴ Bahrülulûm el-Leknevî (ö. 1225/1810) de Muhibbullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî'nin (ö. 1119/1707) *Müsellemü's-Sübût* adlı eserine yazdığı *Fevâtihu'r-Rahamût* adlı şerhinde İslâm'ın ilk dönemlerinde hükmü henüz belirlenmemiş meselelerle ilgili Nebevî sükûtun beyan ihtiyacı oluşmadığı için takrîr olarak kabul edilemeyeceğini ifade ederek İbn Ebû Hüreyre'ye muvafakat etmiştir.¹⁰⁸⁵ Âmidî ise bu hususun zayıf bir ihtimalle dahi olsa mümkün olabileceğini dolaylı olarak ifade etmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber'in gayr-i müslim unsurların meşru olmayan uygulamalarına İslâm'ın bidâyetinde engel olmaması aklen mümkün olmakla birlikte İslâm'ın diğer dinlere üstünlük sağladığı dönemden sonra son derece zayıf bir ihtimaldir.¹⁰⁸⁶ Buradan anlaşıldığına göre Âmidî, takrîrin delil olmasında dönem şartlarını dikkate almaktadır.

5. Hüküm Beyan Edilmiş Olmamalı

Bazı usulcülere göre takrîrin hüccet olabilmesi için takrîre konu olan hususla ilgili önceden bir beyanın olmaması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) bir hükmü beyan ettikten sonra ondan engel olma vazifesi sâkıt olur. Dolayısıyla herhangi bir konuyla ilgili hüküm beyan edildikten sonra hükme muhalif davrananlara Hz. Peygamber'in engel olmaması takrîr değildir. Mesela, Sem'ânî'ye (ö. 489/1096) göre daha önceden

¹⁰⁸¹ Müslim, *Îmân* 78, Hadis no: 49; Tirmizî, *Fiten* 11, Hadis no: 2179; Ebû Dâvûs, *Salât* 239-242, Hadis no: 1140; Nesâî, *Îmân* 17, Hadis no: 5018; Ahmed b. Hanbel, V, 52, Hadis no: 11449.

¹⁰⁸² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, I, 128.

¹⁰⁸³ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 252.

¹⁰⁸⁴ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹⁰⁸⁵ Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-Rahamût fî Şerhi Müsellemi's-Sübût*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, II, 228.

¹⁰⁸⁶ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 252-253.

yasaklandığına dair bir beyan olmadıkça Hz. Peygamber'in insanların yeme, içme, giyim, mimarî ve ticarî konulardaki muamelelerini reddetmemesi onların şer'an mübah olduğu anlamına gelir. Ancak herhangi bir hususun hükmü beyan olduktan sonra reddetmemesi takrîr değildir.¹⁰⁸⁷ Zerkeşî (ö. 794/1392) de eserinde, Sem'ânî'nin bu görüşüne yer vererek söz konusu şartı benimsediğine işaret etmiştir.¹⁰⁸⁸ Bu konuda Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise önceden beyan edilen bir hükmün değişmediği biliniyorsa Hz. Peygamber'in aynı olayla ilgili her durumda açıklama yapmak zorunda olmadığını ifade ederek aynı şartı dile getirmiştir.¹⁰⁸⁹ Âmidî (ö. 631/1233),¹⁰⁹⁰ Tilimsânî (ö. 771/1370)¹⁰⁹¹ ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)¹⁰⁹² da eserlerinde aynı şartın varlığına dikkat çekmişlerdir.

Ancak Bâkılânî (ö. 403/1013), önceden belirlenmiş bir hükmün neshedildiği algısının oluşmaması için bu hükme muhalif uygulamaların söz konusu olduğu her durumda beyanın gerekli olduğunu ifade ederek bu şartı kabul etmemiştir.¹⁰⁹³ Gazzâlî (ö. 505/1111)¹⁰⁹⁴ ve Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)¹⁰⁹⁵ de hükümden haberdar olmayanların aynı davranışı sergilememeleri için tebliğ görevi gereği bilgilendirilmesi gerektiğini belirterek bunu takrîrin delil olmasına bir engel olarak görmemişlerdir.

Takrîrî Sünnetin Delil Değeriyle İlgili Değerlendirme

İslâm ulemâsının büyük bir çoğunluğu, takrîrî sünneti bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak için başvurulabilecek delil ve kaynak olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber'in nebevî yönü bu konudaki en önemli gerekçedir. Yine onlara göre bir hususun takrîri esnasındaki hâl ve karakterlerin farklılık göstermesi sebebiyle, takrîrî sünnetin delil olabilmesi için bazı şartların gerekliliği ifade edilmiştir.

Takrîrî sünnetin delil değeri sadece teoride kalmamış, ulemâ tarafından geniş bir alanı kapsayacak şekilde uygulamaya da aksettirilmiştir. Bu hususun en önemli göstergelerinden biri ise beyan konusunda takrîrî sünnetin önemli bir kaynak olmasıdır.

¹⁰⁸⁷ Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 196-197.

¹⁰⁸⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹⁰⁸⁹ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, IV, 285.

¹⁰⁹⁰ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I, 251-252.

¹⁰⁹¹ Tilimsânî, *Miftâhu'l-Vüsûl ilâ Binâi'l-Fürû ale'l-Usûl*, s. 584.

¹⁰⁹² İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkh*, s. 328.

¹⁰⁹³ Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 249.

¹⁰⁹⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 473.

¹⁰⁹⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fî mâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 454.

2.2. TAKRİRÎ SÜNNETİN BEYAN DEĞERİ

Beyan kavramı, ilk olarak İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle* adlı eserinden başlamak üzere fıkıh usulü eserlerinde muhtelif anlamlarda kullanılmıştır. İmam Şâfiî'ye göre beyan, Kur'ân'ı Kerîm'in hükümlerine açıklık kazandırmak anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁹⁶ Daha sonraki usul eserlerinde ise beyan daha çok “*bir şeyden maksadın ne olduğunu açıklamak*” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁰⁹⁷ Ayrıca aynı eserlerde beyan ile açıklamalar ve tasniflere göre mücmelin tebyini, umumun tahsisi, mutlakın takyidi, müşkilin tavzihi, zâhir, istisna, nesh, mecaz gibi hususlar beyan sınırları ve yöntemi içinde mütalaa edilmiştir.¹⁰⁹⁸

Başta hadis ve fıkıh olmak üzere İslâmî ilimler alanında beyan denildiğinde ilk olarak “*nebevî sünnet*” anlaşılmaktadır. Zira sünnetin en önemli fonksiyonlarından biri Kur'ân'ı beyandır.¹⁰⁹⁹ Çünkü Kur'ân'daki emir ve nehiylerin birçoğu umumî ifadeler ve mücerret kaideler şeklinde vârid olmuştur. Dolayısıyla Kur'ân'daki emir ve nehiylerin gereğini yerine getirmek sünnetin beyanı ile mümkün olmaktadır. Bundan dolayıdır ki Mekhûl b. eş-Şâmî'ye (ö. 112/730) nispet edilen, القرآن أحوج إلى السنة من السنة إلى القرآن “*Kur'ân'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'ân'a olan ihtiyacından daha fazladır.*” sözü meşhur olmuştur.¹¹⁰⁰ Bu sözde, Kur'ân'ın beyanında ve anlaşılmasında sünnetin ne kadar önemli ve vazgeçilmez bir konumda olduğu vurgulanmıştır.

Konuyla ilgili şu rivayet, sünnetin Kur'ân'ı beyan değerini ifade etmesi açısından önemlidir: İmrân b. Husayn (ö. 52/672) ve beraberindekiler bir gün şefaathakkında

¹⁰⁹⁶ Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 21-23.

¹⁰⁹⁷ Bkz. Cessâs *el-Fusûl fi'l-Usûl*, II, 17; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 27; Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, I, 159; Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, III, 31; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fi Usûli'l-Fıkh*, I, 105; Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*, I, 318; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fi Usûli'l-Fıkh*, III, 477; İbn Müflih, *Usûlü'l-Fıkh*, III, 1019; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, III, 438; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl İlä Tahkîki İlmi'l-Usûl*, II, 723.

¹⁰⁹⁸ Bkz. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 27-36; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, s. 221; Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 58; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 43; Ebu'l-Usr el-Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsûl ilâ ila Ma'rifeti'l-Usûl*, Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karaçi, t.y., s. 209-219; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr fi Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, III, 159-165; Emîr Pâdişâh, *Teysîrü'r-Tahrîr*, III, 172. Ayrıca bkz. Dönmez, “Beyân”, *DİA*, VI, 23-25; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 210; Ali Bakkal, “Sünnetin Kaynak Değeri”, *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: V, Ocak-Haziran 2003, s. 17; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 62-65.

¹⁰⁹⁹ Konuyla ilgili olarak bkz. Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 39-44; Görmez, s. 210-211.

¹¹⁰⁰ Mervezî, *es-Sünne*, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 2001, s. 108; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi'l-İlmi'r-Rivâye*, s. 14; İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyâd, 1994, II, 1194; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2012, I, 52.

konuşurlarken adamın biri, “Kur’ân’da bulunmayan konulardan bahsetmeyin.” demişti. Bunun üzerine İmrân b. Husayn öfkelenerek, “Sen Kur’ân’da namaz rekâtlarının sayısını ve kılınışını, zekât ile ilgili hükümleri, haccın nasıl yapılacağını bulabiliyor musun? Biz bunları Hz. Peygamber’den öğrendik.” dedi.¹¹⁰¹ Bu cevabıyla İmrân b. Husayn, sünnetin Kur’ân’ı beyan yönüne açıklık getirmiştir.

Sünnet, Kur’ân yanında sünnete dair bazı söz ve uygulamaları da beyan etmiştir. Mesela, Hz. Peygamber (sav), “Yağmur ve nehir suyu ile sulanan mahsullerde oşür oranı onda birdir.” buyurmuştur.¹¹⁰² Hz. Peygamber (sav) başka bir hadiste ise, “Beş veskten (653 kg.) aşağı mahsullerde zekât yoktur.” buyurmuştur.¹¹⁰³ Burada ikinci rivayet, birinci rivayetin umum hükmünü tahsis etmiştir.¹¹⁰⁴ Tahsis beyan vasıtalarından biri olduğu için burada sünnetin, sünneti beyanı söz konusu olmuştur.

Sünnet kavli ve fiilî yönüyle olduğu gibi takrîre dayalı muhtevasıyla da beyan değerine sahiptir. Usul ulemâsının büyük çoğunluğu, takrîrî sünnetin beyan değerine sahip olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰⁵ Bu çoğunluğa göre Hz. Peygamber’in söylenen bir sözü veya işlenen bir fiili reddetmeksizin takrîr etmesi herhangi bir hükmün beyanında delil değerindedir.¹¹⁰⁶ Çünkü takrîrî sünnet, sünnetin müstakil bir bölümüdür ve dinde hüccettir. Bundan dolayı diğer şer’î delilleri beyan etmesi mümkündür.¹¹⁰⁷ Ancak takrîrleri, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul etmeyip fiilî sünnete dâhil eden bazı

¹¹⁰¹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XVIII, 219, Hadis no: 547; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, I, 192, Hadis no: 372. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, *Zekât 2*, Hadis no: 1561.

¹¹⁰² Buhârî, *Zekât 55*, Hadis no: 1483; Müslim, *Zekât 7*, Hadis no: 981; Tirmizî, *Zekât 14*, Hadis no: 639; Ebû Dâvûd, *Zekât 12*, Hadis no: 1097; Nesâî, *Zekât 25*, Hadis no: 2484.

¹¹⁰³ Buhârî, *Zekât 4*, Hadis no: 1405; Müslim, *Zekât 1*, Hadis no: 979; Tirmizî, *Zekât 7*, Hadis no: 626; Ebû Dâvûd, *Zekât 2*, Hadis no: 1558; Nesâî, *Zekât 5*, Hadis no: 2442.

¹¹⁰⁴ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, II, 392; İbn Kudâme, *Ravdatü’n-Nâzır ve Cünnetü’l-Münâzır fî Usûli’l-Fıkh*, II, 725; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhîr fî Usûli’l-Fıkh*, III, 389; İbnü’n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr*, III, 365; Münâvî, *Fezû’l-Kadîr Şerhu’l-Câmîi’s-Sağîr*, IV, 460; Emîr Pâdişâh, *Teysîrü’r-Tahrîr*, III, 132; Mahmud b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Beyânü’l-Muhtasar*, II, 316; Abdülkerîm en-Nemle, *el-Mühezzeb fî İlmi Usûli’l-Fıkhî’l-Mukâren*, IV, 1609.

¹¹⁰⁵ Şîrâzî, *el-Lüma’ fî Usûli’l-Fıkh*, s. 116; Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl*, III, 63; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli’l-Fıkh*, I, 1000; İbn Kudâme, *Ravdatü’n-Nâzır ve Cünnetü’l-Münâzır fî Usûli’l-Fıkh*, II, 583; Tûfî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravda*, II, 681; Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu Muhtasari’t-Tahrîr*, s. 692.

¹¹⁰⁶ Cessâs *el-Fusûl fî’l-Usûl*, II, 37-38; İbn Akîl, *el-Vâzıh fî Usûli’l-Fıkh*, I, 195; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli’l-Fıkh*, I, 127.

¹¹⁰⁷ Tûfî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravda*, II, 681; İbnü’n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr*, III, 445.

ulemâ sadece kavli ve fiilî sünnetin beyan yönüne işaret etmişler, takrîrlerin beyan yönüne ise değinmemişlerdir.¹¹⁰⁸

Usul ulemâsı, takrîrî sünnetin beyan değerini sadece teorik olarak ifade etmemişler, pratiğe de aksettirmişlerdir. Usul ulemâsının gerekli yerlerde Kur'ân ve sünneti, takrîre dayalı sünnet malzemeleri ile beyan etmesi ve birçok hükmü bu yönüme göre değerlendirmeleri bu hususu göstermektedir. Usul ulemâsının konu ile ilgili değerlendirmeleri, beyan sınırları ve yöntemi çerçevesinde şöyledir:

2.2.1. Takrîr ile Umumun Tahsisi

Kur'ân ve sünnet lafızlarının umum¹¹⁰⁹ niteliğine sahip bulunduğu ve bu umumun tahsis¹¹¹⁰ edilebileceğini kabul eden usulcüler bu konuda sünnetin önemli bir konumda olduğunu benimsemişlerdir. İslâm hukuk metodolojisinde deliller hiyerarşisinin ikinci sırasında yer alan sünnetin, hem Kur'ân'ı hem de diğer bir sünneti tahsis etmesi, usulcülerin çoğunluğundan cevaz almıştır.¹¹¹¹ İsim belirtilmeyen bir grup usulcü ise, sünnetin Kur'ân'ı tahsis etmesine rağmen, sünneti tahsis edemeyeceğini, çünkü Hz. Peygamber'in tebyin göreviyle Kur'ân'ı tahsis edeceğini ancak kendisi “*beyan*” niteliğinde olan sünnetin, ayrıca bir beyana ihtiyaç duymayacağını ileri sürmüşlerdir.¹¹¹²

Sünnetin, Kur'ân'ı ve sünneti tahsisine cevaz veren usulcülerin çoğunluğuna göre Kur'ân veya sünnetin, takrîr ile tahsisi de caizdir.¹¹¹³ Buna göre âm bir lafzın kapsamına muhalif gibi görünen bir fiilin Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmesi, umumun

¹¹⁰⁸ Bkz. Tâceddîn es-Sübki, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâci'l-Vüsûl*, II, 232; Kâdî Beydâvî, *Minhâcü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, s. 63.

¹¹⁰⁹ Umum veya âm, “*kapsamına giren bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız*” demektir. Bkz. Ali Bardakoğlu, “Âm”, *DİA*, TDV, Ankara, 1998, II, 552.

¹¹¹⁰ Tahsis, “*âm bir lafzın şümüliinden bazı fertlerin çıkarılması ve kapsamının daraltılması*” demektir. Bkz. Ferhat Koca, “İslâm Hukuk Usûlünde Daraltıcı Yorum Metodu Olarak Tahsis”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2003, s. 431.

¹¹¹¹ Bkz. Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 392-394; Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, s. 82; Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fî'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 364; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, III, 359; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Şerâi'*, II, 141; Ebu'l Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, I, 275; Mâzerî, *İzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, s. 318.

¹¹¹² Bkz. Ebu'l Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, I, 275; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Şerâi'*, II, 141; Adudiddîn el-Îcî, *Şerhu Muhtasarü'l-Müntehâ'l-Usûli*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, III, 73; Mahmud b. Abdurrahmân el-İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar*, II, 315-316; Abdülkerîm en-Nemle, *el-Mühezzeb fî İlmi Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, IV, 1609.

¹¹¹³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 327; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 404; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, III, 389; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, II, 573; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 570; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, III, 373; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, II, 689.

takrîr ile tahsisi anlamına gelmektedir.¹¹¹⁴ Bu hususu iki başlık hâlinde rivayetlerle şu şekilde ifade etmek mümkündür:

a. Kur’ân’daki Umum Lafızların Takrîr ile Tahsisi

Ebû Katâde’den (ö. 54/674) şöyle nakledilmiştir: Rasûlullah (sav) hac yapmak için ashâbıyla birlikte yola çıkmıştı. Ebû Katâde’nin de içinde bulunduğu bir grup topluluktan kopmuştu. Ebû Katâde, “*Rasûlullah’a kavuşmak için deniz sahiline doğru gidelim.*” dedi. Arkadaşları da deniz sahiline doğru yöneldiler. Yola çıkınca Ebû Katâde dışındakiler ihrama girdi, o girmedi. İlerlerlerken yolda vahşi eşekler gördüler. Ebû Katâde sürüye doğru hamle yaparak birini avladı. Arkadaşları yolculuğa bir süre ara vererek onun etinden yediler. Sonra da, “*İhramlı iken av eti mi yiyoruz?*” dediler ve kalktılar. Ondan geriye kalan eti yanımızda taşıdık. Rasûlullah’ın yanına varınca şöyle dediler: “*Yâ Rasûlallah! Biz ihramlı idik, Ebû Katâde ise ihramlı değildi. Vahşi bir eşek sürüsü gördük. Ebû Katâde sürüye hamle yaparak birini avladı. Biz de yolculuğa bir süre ara vererek onun etinden yedik. Sonra da, ‘İhramlı iken av eti mi yiyoruz?’ dedik. Geriye kalan eti de yanımızda getirdik.*” Hz. Peygamber (sav), “*Biriniz ona saldırmasını emretti mi, yahut işaret etti mi?*” diye sordu. Onlar, “*Hayır.*” dediler. Hz. Peygamber (sav), “*Öyleyse onun etinin geriye kalanını da yiyiniz.*” buyurdu.¹¹¹⁵ Hadisin başka bir rivayetinde Hz. Peygamber (sav), “*Onun etinden yanınızda var mı?*” diye sordu ve ihramlı olduğu hâlde verilen eti yedi.¹¹¹⁶

Bu rivayette, muhrim olan sahâbeden bazılarının av eti yeme konusunda şüpheye düşmelerinin sebebi, “*İhramlı olduğunuz sürece kara avı size haram kılındı.*”¹¹¹⁷ âyetinin umum hükmünden dolayıdır.¹¹¹⁸ Çünkü mezkûr âyet, ihramlı iken av eti yemenin haram oluşu konusunda genel bir hüküm bildirmektedir.¹¹¹⁹ Ancak Ebû Katâde

¹¹¹⁴ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, II, 404; İbn Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr*, III, 375; Tûfî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravda*, II, 570; Fahreddîn er-Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli’l-Fıkh*, III, 82-83.

¹¹¹⁵ Buhârî, *Cezâû’s-sayd* 5, Hadis no: 1824; Müslim, *Hac* 56, Hadis no: 1196; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 40, Hadis no: 1852; Tirmizî, *Hac* 25, Hadis no: 848; Nesâî, *Menâsikü’l-hac* 78, Hadis no: 2812.

¹¹¹⁶ Buhârî, *Hibe* 3, Hadis no: 2570; Müslim, *Hac* 63, Hadis no: 1196.

¹¹¹⁷ Mâide, 5/96.

¹¹¹⁸ Bkz. *Sehârenfûrî*, *Bezlü’l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IX, 100; Yeniçel/Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, VII, 188.

¹¹¹⁹ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XI, 275; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 135; Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, IV, 306; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr*, V, 25; Azîmâbâdî, *Avnü’l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 873.

hadisi, Hz. Peygamber'in takrîrine istinaden¹¹²⁰ âyetin umumunu tahsis etmiştir.¹¹²¹ Böylece hadis, ihramsız kimse tarafından avlanan hayvanın etinden, avlarken yardım ve işaret etmemek şartıyla ihramlının yiyebileceğine hüküm vermiştir.¹¹²²

b. Sünnetteki Umum Lafızların Takrîr ile Tahsisi

1. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Sizden biriniz kendisini insanlardan koruyacak bir sütreye doğru namaz kılarken, birisi önünden geçmek isterse, ona engel olsun. Geçmekte ısrar edenle gerekirse cedelleşsin. Çünkü o, ancak şeytandır.¹¹²³

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Bülûğ çağına yaklaştığım bir dönemde, Rasûlullah (sav) Mina'da sütresiz olarak namaz kıldırırken dişi bir eşek üzerinde gelerek bir safın önünden geçtim. Eşeği otlaması için salarak safa girdim. Benim bu davranışım yadırganmadı.¹¹²⁴

Ebû Saîd el-Hudrî hadisindeki namaz kılanın önünden geçme yasağı imam, me'mûm ve münferit herkesi kapsamaktadır. İbn Abbâs hadisinde ise takrîrin delâletiyle¹¹²⁵ imam ve münferit umum hükme tâbi olmakla birlikte, me'mûm bu hükümden çıkarılarak umum tahsis edilmiştir.¹¹²⁶

2. İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (sav) sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikinci namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılmayı yasaklamıştır.¹¹²⁷

¹¹²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 37-38; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 29; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdîsi'l-Buhârî*, IX, 150; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ*, XXIV, 383.

¹¹²¹ Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 135; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 37-38.

¹¹²² Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 154; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 33; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, X, 240; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 38.

¹¹²³ Buhârî, Salât 100, Hadis no: 509; Müslim, Salât 259, Hadis no: 505; Ebû Dâvûd, Salât 107, Hadis no: 700; Muvatta, Kasru's-Salât 33, Hadis no: 395; Ahmed b. Hanbel, V, 134, Hadis no: 11770.

¹¹²⁴ Buhârî, İlim 18, Hadis no: 76; Müslim, Salât 254, Hadis no: 504; Ebû Dâvûd, Salât 112, Hadis no: 715; İbn Mâce, İkâmet 38, Hadis no: 947; Ahmed b. Hanbel, II, 377, Hadis no: 3241.

¹¹²⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 418; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 105; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 681; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 110.

¹¹²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 682; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, II, 106; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, III, 20; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, I, 281, Ayrıca bkz. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, VI, 162.

¹¹²⁷ Buhârî, Mevâkîtü's-salât 30, Hadis no: 581; Müslim, Salât 286, Hadis no: 826; Tirmizî, Salât 20, Hadis no: 183; Ahmed b. Hanbel, I, 170, Hadis no: 362.

Kays b. Amr şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav), birisinin sabah namazından sonra iki rekât daha namaz kıldığını görünce, “*Sabah namazı iki rekâttır.*” buyurdu. Bunun üzerine o kimse, “*Ben farzdan önceki iki rekât sünneti kılmamıştım, onları kıldım.*” diye cevap verdi. Allah Rasûlü (sav) bu cevap üzerine seslenmedi.¹¹²⁸

İbn Abbâs hadisi, sabah namazı kılındıktan sonra güneş doğuncaya kadar hiçbir namazın kılınmayacağı hususunda umum bir nehiyden bahsetmektedir. Ancak Kays b. Amr hadisi, sabah namazının sünnetini bu hükmün kapsamından çıkararak umumu tahsis etmiştir.¹¹²⁹ Çünkü Hz. Peygamber (sav) sükût ederek söz konusu uygulamayı takrîr etmiştir.¹¹³⁰ Buradan hareketle sabah namazının sünneti herhangi bir sebepten dolayı kılınmadığında farzdan sonra, güneş doğmadan önce veya güneş doğduktan sonra kaza edilebilir hükmü verilmiştir.¹¹³¹ İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu görüştedir. Onların delillerinden biri bu hadistir. Aynı hadisle istidlâl eden İmam Mâlik’e (ö. 179/795) göre ise güneş bir veya iki mızrak yükseldikten sonra kaza etmek müstehaptır. Buna mukabil Ebû Hanîfe (ö. 150/767), “*Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar namaz yoktur.*”¹¹³² hadisini delil olarak sabah namazının sünnetinin, tek başına değil farzıyla birlikte güneş doğduktan sonra zeval vaktine kadar kaza edilebileceği görüşündedir.¹¹³³

2.2.2. Takrîr ile Mücmelin Beyanı

Usulcülerin genel kanaatine göre mücmel, “*manasında birkaç hâl ve hükmü ihtiva etmesi sebebiyle kendisiyle ne kastedildiği ibaresinden anlaşılacak derecede kapalı olan, maksadı ancak bir beyan ile anlaşılabilen lafız*” demektir.¹¹³⁴

¹¹²⁸ Ebû Dâvûd, Tatavvu’ 6, Hadis no: 1267; Tirmizî, Salât 196; Hadis no: 422; İbn Mâce, İkâmet 104, Hadis no: 1154; Ahmed b. Hanbel, IX, 929, Hadis no: 24403.

¹¹²⁹ Şîrâzî, *Şerhu’l-Lüma’*, I, 380-381; Sa’d b. Nâsır eş-Şesrî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravdati’n-Nâzir*, Dâru’t-Tedmüriyye, Riyâd, 2010, I, 552; Hüseyin b. Ali eş-Şûşâvî, *Ref’ün-Nikâb an Tenkîhi’s-Şihâb*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd, 2004, I, 481-482. Ayrıca bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, X, 103-104.

¹¹³⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, X, 102; Şîrâzî, *Şerhu’l-Lüma’*, I, 380; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli’l-Azbi’l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VII, 157; Sa’d b. Nâsır eş-Şesrî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravdati’n-Nâzir*, I, 552; Hüseyin b. Ali eş-Şûşâvî, *Ref’ün-Nikâb an Tenkîhi’s-Şihâb*, I, 481

¹¹³¹ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I, 275; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli’l-Azbi’l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VII, 157; Azîmâbâdî, *Avnü’l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 634; Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, VI, 397; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî Şerhu Câmii’t-Tirmizî*, II, 489.

¹¹³² Buhârî, *Mevâkîtüs-salât* 30; Hadis no: 584.

¹¹³³ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I, 275-276; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli’l-Azbi’l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VII, 157-158; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî Şerhu Câmii’t-Tirmizî*, II, 489.

¹¹³⁴ Bkz. Şîrâzî, *el-Lüma’ fî Usûli’l-Fıkh*, s. 111; Bâcî, *İhkâmü’l-Füsûl fî Ahkâmi’l-Usûl*, I, 289; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 168; Zerkeşî, *el-Bahrü’l-Muhîd fî Usûli’l-Fıkh*, III, 454; Şevkânî, *İrşâdu’l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi’l-Usûl*, II, 722; Zeydân, *el-Vecîz fî-Usûli’l-Fıkh*, s. 352.

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, Kur'ân'da mücmel lafızların bulunduğu ve bunların da ya bizzat Kur'ân yahut Hz. Peygamber (sav) tarafından beyan edildiği kanaatindedir.¹¹³⁵ Aynı şekilde sünnette de mücmel ifadelerin bulunduğu ve bunların da bizzat sünnet ile beyan edildiği ulemânın kabul ettiği bir husustur. Mesela, “*Ramazan hilalini görmedikçe oruç tutmayın. Şevval hilalini görmedikçe de bayram yapmayın. Eğer hava bulutlu olursa ayın gününü takdir edin.*”¹¹³⁶ hadisinde geçen “*takdir edin*” ifadesi mücmeldir. Bu mücmel ifade başka bir hadiste, “*Eğer hava bulutlu olursa ayı otuz güne tamamlayın.*”¹¹³⁷ buyrulmuş beyan edilmiştir.¹¹³⁸ Bu açıklamalara göre sünnetteki mücmel lafızlar yine sünnetle giderilmiştir. Nitekim hadisler arasındaki teâruzu cem ve telif ile gidermenin yollarından biri de sünnetin mücmelini beyan olduğu ulemânın kabul ettiği bir husustur.¹¹³⁹

Mücmeli beyan konusunda usulcülerin cevaz verdiği diğer bir konu Hz. Peygamber'in takrîrlerinin, Kur'ân ve sünnette yer alan mücmel lafızları beyan eden delillerden biri olmasıdır.¹¹⁴⁰ Bu konudaki rivayetlerin ve hükümlerin varlığı da bu hususun en belirgin ifadesidir. Bu hususu iki başlık hâlinde rivayetlerle şu şekilde ifade etmek mümkündür:

a. Kur'ân'daki Mücmelin Takrîr ile Beyanı

“*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın.*”¹¹⁴¹ âyetinde geçen “*gusl*” kelimesi mücmel bir ifadedir. Çünkü yıkanmanın nasıl olacağı belirtilmemiştir. Bu mücmel ifadeyi Hz. Peygamber (sav) uygulamalarıyla beyan

¹¹³⁵ Ferhat Koca, “Mücmel”, *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXI, 454. Ayrıca bkz. İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, III, 440-442; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 677-681.

¹¹³⁶ Buhârî, Savm 11, Hadis no: 1906; Müslim, Sıyâm 6, Hadis no: 1080; Muvatta, Sıyâm 1, Hadis no: 685; Nesâî, Sıyâm 10, Hadis no: 2116; Ahmed b. Hanbel, III, 483, Hadis no: 6472.

¹¹³⁷ Buhârî, Savm 11, Hadis no: 1907; Müslim, Sıyâm 17, Hadis no: 1081; Muvatta, Sıyâm 3, Hadis no: 687; Nesâî, Sıyâm 11, Hadis no: 2119; İbn Mâce, Sıyâm 7, Hadis no: 1655.

¹¹³⁸ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 27; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Muhezzeb*, VI, 468; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s. 263; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, XII, 93; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 90.

¹¹³⁹ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, el-Medinetü'l-Münevvere, 1984, II, 801; Emîr es-San'ânî, *Tevdîhu'l-Efkâr Şerhu Tenkîhi'l-Enzâr*, II, 448.

¹¹⁴⁰ Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, s. 116; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, III, 445; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 681; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Usûli'l-Fıkh*, II, 583; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, II, 1000; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, III, 488; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, s. 127.

¹¹⁴¹ Nisâ, 4/43.

etmiştir.¹¹⁴² Bu beyan şekillerinden biri de takrîrdir. Bu konudaki en önemli rivayet kadınların guslederken saç örgülerini çözmelerinin gerekli olup olmaması hakkındadır. Konuyla ilgili olarak Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle demiştir: Ben ve Rasûlullah (sav) bir kaptan su alıp yıkanırđık. Ben başıma üç defa su dökmekten başka bir şey yapmazdım.¹¹⁴³ Bu rivayette kadınların guslederken saç örgülerini çözmelerine gerek olmadığı Hz. Peygamber'in takrîriyle sabit olmuştur. Çünkü Hz. Âişe'nin uygulamasına Allah Rasûlü (sav) bir şey dememiştir.¹¹⁴⁴

b. Sünnetteki Mücmelin Takrîr ile Beyanı

a. Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Kâmeti duyduğunuzda namaza vakar ve sükûnet içerisinde gelin, acele etmeyin. Yetiştiginiz kadarını (imamla) kılın, yetişemediğinizi ise tamamlayın.¹¹⁴⁵

Bu rivayetteki, “*Yetişemediğiniz rekâtları tamamlayın.*” ifadesi mücmel bir ifadedir. Çünkü yetişilemeyen rekâtların nasıl kılınacağı belirtilmemiştir. Bununla birlikte sahâbenin bu konudaki uygulamaları takrîr edilerek cemaatle namaz kılariken yetişilemeyen rekâtların nasıl tamamlanacağı beyan edilmiştir.¹¹⁴⁶ İlk zamanlarda, kaçırılan rekâtlar önce kılınıp sonra imama tabi olunurken daha sonra Muâz b. Cebel'in selâmdan sonra kılma uygulaması¹¹⁴⁷ Hz. Peygamber'in takrîri ile kabul görmüş ve uygulama buna göre sabit olmuştur.¹¹⁴⁸

b. Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek hayızdan sonra nasıl gusledeceğini sordu. Hz. Peygamber (sav), “*Bir parça kokulu bez ya da pamuk al, onunla temizlen.*” buyurdu. Ancak kadın, “*Nasıl temizleneyim?*” diye sordu. Hz. Peygamber (sav), “*Onunla temizlen.*” buyurdu. Kadın, “*Nasıl yani?*” diye

¹¹⁴² Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, I, 144.

¹¹⁴³ Müslim, Hayız 59, Hadis no: 331; Nesâî, Gusûl 12, Hadis no: 413; İbn Mâce, Tahâret 108, Hadis no: 604; Ahmed b. Hanbel, X, 44, Hadis no: 24889; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 280, Hadis no: 859.

¹¹⁴⁴ Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni't-Teyisîr*, VII, 379.

¹¹⁴⁵ Buhârî, Ezân 21, Hadis no: 636; Müslim, Mesâcid 151, Hadis no: 602; Tirmizî, Salât 127, Hadis no: 327; Muvatta, Salât 4, Hadis no: 157; Ahmed b. Hanbel, IV, 138, Hadis no: 7877.

¹¹⁴⁶ Sa'd b. Nâsir eş-Şesrî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravdati'n-Nâzir*, II, 611-612.

¹¹⁴⁷ Ebû Dâvûd, Salât 28, Hadis no: 506; Ahmed b. Hanbel, IX, 158-159, Hadis no: 22758; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 229, Hadis no: 3175; Şâşî, *el-Müsned*, III, 259, Hadis no: 1363; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 421, Hadis no: 3618.

¹¹⁴⁸ Bkz. Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, s. 353; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 127-128; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 49; Ca'berî, *Rûsûhu'l-Ahbâr fi Mensûhi'l-Ahbâr*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, 1988, s. 300.

tekrar sorunca Hz. Peygamber (sav), “*Sübânallâh! Temizlen işte!*” buyurdu. Bunun üzerine onu kendime çektim ve “*Onu kanın geldiği yere sür.*” dedim.¹¹⁴⁹

Bu rivayette Hz. Peygamber’in cevabı mücmellik içerdiğinden soru soran kadın kastedilene anlamamıştır. Ancak Hz. Âişe, devreye girerek denmek isteneni sarîh olarak ona anlatmış ve bu izah Allah Rasûlü (sav) tarafından takrîrle karşılanmıştır.¹¹⁵⁰

2.2.3. Takrîr ile Mutlakın Takyidi

Mutlak, “*gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmamış lafız,*” mukayyet ise “*gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız*” demektir. Mesela, “*adam, kitap, öğrenci*” kelimeleri mutlak iken bunlara “*imanlı adam, dürüst adamlar, kıymetli kitap, el yazması kitaplar, terbiyeli öğrenci, çalışkan öğrenciler*” şeklinde bazı kayıtlar bulunduğu mukayyet olmaktadır.¹¹⁵¹

Mutlak bir lafzı mukayyet hâle getiren delillerden biri takrîrî sünnettir. Usulcülerin ekserisine göre naslardaki mutlak lafızların Hz. Peygamber’in takrîri ile takyid edilmesi caiz kabul edilmiştir.¹¹⁵² Konu ile ilgili bazı misaller şöyledir:

a. Kitabın Takrîr ile Takyidi

“*(Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır.*”¹¹⁵³ âyetindeki “*vasiyet*” kelimesi belirli bir miktar kaydı taşımadığı için mutlak bir lafızdır. Aşağıdaki rivayette ise vasiyet miktarının “*üçte bir*” ile sınırlı olduğu ifade edilerek mutlak lafız takyid edilmiştir:¹¹⁵⁴

Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) şöyle anlatmıştır: Mekke’de iken hastalandığımda Hz. Peygamber (sav) beni ziyarete gelmişti. Bu sırada Hz. Peygamber’e, “*Malımın tamamını vasiyet edeyim mi?*” diye sordum. Hz. Peygamber (sav), “*Hayır.*” diye cevap

¹¹⁴⁹ Buhârî, Hayız 14, 15, Hadis no: 314, 315; Müslim, Hayız 60, Hadis no: 332; Ebû Dâvûd, Tahâret 120, Hadis no: 314; İbn Mâce, Tahâret 124, Hadis no: 642.

¹¹⁵⁰ Şâtibî, *el-Muvâfakât fî Usûli’s-Şerîa*, IV, 765.

¹¹⁵¹ Ferhat Koca, “Mutlak”, *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXI, 402.

¹¹⁵² Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhîr fî Usûli’l-Fıkh*, III, 422; İbn Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr*, III, 395; Mahallî, *el-Bedrü’t-Tâlî fî Halli Cemi’l-Cevâmi*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2005, I, 415; Zekeriyâ el-Ensârî, *Gâyetü’l-Vüsûl ilâ Şerhi Lübbi’l-Usûl*, Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyyeti’l-Kübrâ, Mısır, t.y., s. 86.

¹¹⁵³ Nisâ, 4/11.

¹¹⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, V, 434; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr*, VI, 48; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü’l-Ukbâ fî Şerhi’l-Müctebâ*, XXX, 113; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü’l-Meânî’d-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahîhi’l-Buhârî*, XI, 420.

verdi. Ben, “Yarisını (vasiyet edeyim mi)?” diye yeniden sordum. Hz. Peygamber (sav) yine, “Hayır.” diye cevap verdi. Ben bu kez, “Üçte birini (vasiyet edeyim mi)?” diye sordum. Hz. Peygamber (sav) bu soru üzerine, “Üçte biri olur. Hatta üçte biri bile çoktur. Senin vârislerini zengin bırakman, onları fakir ve insanlara el açar bir hâlde bırakmandan daha hayırlıdır.” buyurdu.¹¹⁵⁵

Bu hadiste Hz. Peygamber (sav), Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın vasiyyet miktarı konusundaki “üçte bir” teklifini kabul etmiş böylece Hz. Peygamber’in takrîriyle üçte bir vasiyyet uygulaması yerleşmiştir.¹¹⁵⁶ Nitekim hadisin başka bir rivayetinde vasiyyet miktarının üçte bir ile sınırlandırılmasının takrîrî sünnetin delâletiyle sabit olduğu daha net olarak ifade edilmiştir. Sa’d b. Ebî Vakkâs şöyle anlatmıştır: Hastalandığım zaman gelmesi için Hz. Peygamber’e haber gönderdim. Allah Rasûlü (sav), yanıma gelince ona dedim ki, “Yâ Rasûlallah! Müsaade edersen malımı dilediğim şekilde paylaşdırmak istiyorum.” Allah Rasûlü (sav), “Hayır, olmaz.” buyurdu. Ben, “Yarisını vereyim mi?” dedim. Allah Rasûlü (sav) onu da kabul etmedi. “Üçte biri için ne dersiniz?” diye sorduğumda ise sükût etti. Böylece üçte bir vasiyyet caiz oldu.¹¹⁵⁷

b. Sünnetin Takrîr ile Takyidi

Safvân b. Assâl (ö. 40/661) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) cünüplük dışında küçük ve büyük abdest bozmak ile uyku gibi hâllerden dolayı üç gün boyunca yolculukta mestlerimizi çıkarmaksızın üzerine meshetmeyi emretti.¹¹⁵⁸

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: Rasûlullah’ın ashâbı uyurlar, sonra abdest almadan namaz kılarlardı.¹¹⁵⁹

Safvân b. Assâl hadisindeki uyku kelimesi mutlak bir ifadedir. Çünkü bu hadiste uykunun abdesti bozması mutlak olarak ifade edilmiştir.¹¹⁶⁰ Enes b. Mâlik hadisinde ise uykunun abdesti bozmadığına işaret edilmiştir. Çünkü sahâbenin uyuduktan sonra

¹¹⁵⁵ Buhârî, Nafakât 1, Hadis no: 5354; Müslim, Vasiyyet 5, Hadis no: 1628; Ebû Dâvûd, Vesâyâ 2, Hadis no: 2864; Tirmizî, Vesâyâ 1, Hadis no: 2123; Nesâî, Vesâyâ 3, Hadis no: 3625; İbn Mâce, Vesâyâ 5, Hadis no: 2708; Muvatta, Vasiyyet 4, Hadis no: 1587; Dârimî, Vesâyâ 7, Hadis no: 3230.

¹¹⁵⁶ İbn Dakîkûl’îd, *İhkâmü’l-Ahkâm Şerhu Umdeti’l-Ahkâm*, II, 164.

¹¹⁵⁷ Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe 43, Hadis no: 1748; Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, s. 24, Hadis no: 24; Ebû Avâne el-İsferâyîni, *Müsnedü Ebî Avâne*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1998, III, 482, Hadis no: 5776.

¹¹⁵⁸ Nesâî, Tahâret 98, Hadis no: 127; İbn Mâce, Tahâret 62, Hadis no: 478; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I, 415, Hadis no: 1310. Ayrıca bkz. Tirmizî, Deavât 98, Hadis no: 3546.

¹¹⁵⁹ Müslim, Hayız 125, Hadis no: 376; Tirmizî, Tahâret 57, Hadis no: 78; Ebû Dâvûd, Tahâret 79, Hadis no: 200; Ahmed b. Hanbel, V, 809, Hadis no: 14302. Ayrıca bkz. Buhârî, Ezân 27, Hadis no: 642; Müslim, Hayız 124, Hadis no: 376; Ebû Dâvûd, Tahâret 79, Hadis no: 201.

¹¹⁶⁰ Emîr es-San’ânî *Sübülü’s-Selâm Şerhu Bülûğu’l-Merâm*, I, 97.

abdest almadan namaz kıldıkları Hz. Peygamber'in takrîriyle sabit olmuştur.¹¹⁶¹ Ancak Enes hadisinde ifade edilen uykunun niteliği derin uyku olmayıp yakaza hâlidir. Buna göre birinci rivayette mutlak olarak ifade edilen uyku lafzı, ikinci rivayetle takyid edilerek abdesti bozan ve bozmayan uykunun niteliği ifade edilmiştir.¹¹⁶²

2.2.4. Takrîr ile Nesh

Sözlükte “*ortadan kaldırmak; nakletmek, beyan etmek*” manalarına gelen nesh kelimesi terim olarak, şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını ifade eder. Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm mensûh, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil nâsîh diye anılır.¹¹⁶³

Nesh, şer'î bir hükmün yürürlükten kaldırıldığını bildirmesi açısından bir beyan çeşididir.¹¹⁶⁴ Bu konuda takrîrî sünnet önemli bir delil ve araç konumundadır. Zira ulemânın büyük çoğunluğu, takrîrî sünnet ile neshin cevazına onay vermiştir. Hanefî,¹¹⁶⁵ Şâfiî,¹¹⁶⁶ Mâlikî¹¹⁶⁷ ve Hanbelî¹¹⁶⁸ usulcülerin cumhuru başta olmak üzere Zâhirîlerin önde gelen temsilcisi İbn Hazm (ö. 456/1064)¹¹⁶⁹ ile Zeydî ulemâsından Şevkânî (ö. 1250/1834)¹¹⁷⁰ takrîrî sünnetin nesihte beyan ve kaynak olabileceğine cevaz vermiştir. Buna mukabil isim belirtilmeksizin bazı ulemânın takrîr ile neshe cevaz vermediği ifade edilmiştir.¹¹⁷¹ Ayrıca Hanbelî usulcülerden İbn Akîl (ö. 513/1119) bir şeyin ancak kendisinden daha kuvvetli bir delille neshedilebileceği gerekçesiyle Hz. Peygamber'in fiilleriyle de neshin caiz olmadığını belirtmiştir.¹¹⁷² Buradan hareketle İbn Akîl'in takrîr ile neshe de cevaz vermediğini söylemek mümkündür.

Takrîr ile neshin varlığını kabul eden usulcülere göre sahâbeden birinin dinî hükümlerden birine muhalif gibi görünen bir uygulaması, Hz. Peygamber'in takrîri

¹¹⁶¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 261.

¹¹⁶² Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, I, 97; Şebbîr Ahmed el-Osmânî, *Fethu'l-Mülhîm bi Şerhi Sahîhi Müslim*, III, 196.

¹¹⁶³ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXII, 579.

¹¹⁶⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I, 199; Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fi Ahkâmî'l-Usûl*, I, 396; İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, IV, 60; Ukberî, *Risâle fi Usûli'l-Fıkh*, s. 17.

¹¹⁶⁵ Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, s. 352.

¹¹⁶⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 127.

¹¹⁶⁷ Bakillânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, III, 249; Karâfî, *Nefâisü'l-Usûl fi Şerhi'l-Mahsûl*, VII, 2542.

¹¹⁶⁸ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, II, 194.

¹¹⁶⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, IV, 115.

¹¹⁷⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 222.

¹¹⁷¹ Bkz. Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, s. 352.

¹¹⁷² İbn Akîl, *el-Vâzıh fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 322; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkh*, I, 458.

dâhilinde olmuşsa burada nesh takrîrle gerçekleşmiş demektir.¹¹⁷³ Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan (ö. 83/702) nakledilen şu hadiste bu husus görülmektedir: Rasûlullah (sav) zamanında bir kimse cemaate geç katılınca cemaate kaçınıcı rekâta olduklarını sorar onlarda işaretle bunu söylerdi. O kimse ilk önce kaçırıldığı rekâtları tek başına kılar sonra cemaatin namazına katılırdı. Bir defasında Muâz b. Cebel namaza geldiğinde cemaati ka'de hâlinde buldu. Hemen kendisi de oturdu. Rasûlullah (sav) selâm verince ayağa kalktı, kılamadığı rekâtları kaza etti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “*Bundan sonra siz de Muâz'ın yaptığı gibi yapın.*” buyurdu.¹¹⁷⁴ Başka bir rivayette Hz. Peygamber (sav), “*Muâz böyle yapmakla size bir sünnet ihdas etti. Artık siz de böyle yapın.*” buyurdu.¹¹⁷⁵

Bu rivayette Muâz b. Cebel'in (ö. 17/638) câri bir uygulamaya muhalif ederek kaçırıldığı rekâtı, selâmdan sonra kaza etmesi Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir. Böylece herhangi bir sebepten dolayı kılınamayan rekâtların önce kılınması uygulaması takrîrî sünnet ile nesh edilmiştir.¹¹⁷⁶ Sonuç olarak Muâz'ın bu uygulaması Hz. Peygamber'in takrîriyle meşruiyet kazanmış ve mesbûkun kılamadığı rekâtları nasıl kılacağı şer'î bir hüviyete kavuşmuştur.¹¹⁷⁷

Bu konuda diğer bir rivayet Hz. Âişe'den (ö. 58/678) şöyle nakledilmiştir: Rasûlullah (sav) hasta olduğu günlerden birinde evinde oturduğu yerde namaz kıldırıyordu. Arkasında bulunan cemaat ise ayakta namaza durmuştu. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav) onlara eliyle işaret ederek oturmalarını istedi. Namazı bitirdikten sonra onlara şöyle buyurdu: “*İmam ancak kendisine uyulması için vardır. Öyleyse o rükû ettiğinde siz de rükû edin, o kalktığında siz de kalkın, o oturarak namaz kılıyorsa siz de hep birlikte oturarak namazlarınızı kılın.*”¹¹⁷⁸

Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav), vefatıyla sonuçlanan hastalığı döneminde rahatsızlığının iyice artması üzerine, “*Ebû Bekir'e söyleyin*

¹¹⁷³ Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, s. 352; Karâfî, *Nefâisü'l-Usûl fi Şerhi'l-Mahsûl*, VII, 2542.

¹¹⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, IX, 129, Hadis no: 22666; Şâşî, *el-Müsned*, III, 297, Hadis no: 1360.

¹¹⁷⁵ Ebû Dâvûd, Salât 28, Hadis no: 506; Ahmed b. Hanbel, IX, 158-159, Hadis no: 22758; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 229, Hadis no: 3175. Başka bir rivayette bu uygulamayı yapan sahâbenin İbn Mes'ûd olduğu nakledilmiştir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 229, Hadis no: 3176.

¹¹⁷⁶ Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*, s. 353; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 127-128.

¹¹⁷⁷ Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, 155; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 275; Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1999, II, 444.

¹¹⁷⁸ Buhârî, Ezân 51, Hadis no: 688; Müslim, Salât 82, Hadis no: 412; Muvatta, Salâtü'l-Cemâa 17, Hadis no: 329; Ahmed b. Hanbel, X, 68, Hadis no: 24982; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 431, Hadis no: 3656. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Salât 68, Hadis no: 601; Nesâî, İmâmet 40, Hadis no: 828.

insanlara namazı kıldırırın.” dedi. Bunun üzerine namazları Ebû Bekir kıldırılmaya başladı. Bir defasında Ebû Bekir namaza başladığında Rasûlullah (sav) kendini biraz iyi hissetti. İki kişinin¹¹⁷⁹ kolları arasında takatsızlıktan ayakları yerde sürünerek mescide gitti. Mescide gelince Ebû Bekir, Rasûlullah’ın geldiğini hissetti ve geri çekilmek istedi. Fakat Rasûlullah (sav) yerinde kalmasını işaret etti. Sonra da gelip Ebû Bekir’in sol tarafına oturdu. Rasûlullah (sav), oturarak insanlara namaz kıldırıyordu. Ebû Bekir ise ayakta Rasûlullah’a uyuyordu. Cemaat ise Ebû Bekir’e uyararak namaz kılıyorlardı.¹¹⁸⁰

Hz. Peygamber (sav) birinci hadiste imama uyma konusunda cemaatin nasıl davranacağını bildirmiş, imam oturarak namaz kıldırıyorsa cemaatin de oturarak iktidâsının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ancak ikinci hadiste Hz. Peygamber (sav), kendisi oturduğu hâlde, kendisine ayakta uyan sahâbîye bir şey demeyerek onların uygulamasını takrîr etmiştir.¹¹⁸¹ Buna binâen cumhur birinci hadisin hükmünün, ikinci hadisle nesh edildiğini ve oturarak namaz kılan bir imama cemaatin ayakta iktidâsının bu son hükümle cevaz aldığını belirtmiştir.¹¹⁸² Hanbelîler ise bunu caiz görmemişlerdir. Onlar, burada asıl imamın Ebû Bekir olduğunu ifade ederek iki hadisi cem ve telif etmişler, böylece bu meselede neshi kabul etmemişlerdir.¹¹⁸³

Takrîrî Sünnetin Beyan Değeri ile İlgili Değerlendirme

Takrîrî sünnet, gerek Kur’ân’daki gerekse sünnetteki bazı hususların beyanı konusunda önemli bir kaynaktır. Çünkü takrîrî sünnetler, ulemânın ifade ettiği gibi dinde hüccetir ve sünnetin diğer kısımları gibi müstakil hüküm koyma vasfını haizdir.

Takrîrî sünnetin dinin bütün konularında delil değerine ve müstakil hüküm koyma vasfına sahip olduğu bağlayıcılık ve hükümlere delalet konusunda da net olarak görünmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için takrîrî sünnetin hükmî değerine temas etmek gerekmektedir.

¹¹⁷⁹ Bazı rivayetlerde bu iki kişinin Abdullah b. Abbâs ve Hz. Ali olduğu zikredilmiştir: Bkz. Buhârî, Vudû’ 45, Hadis no: 198; Nesâî, İmâmet 40, Hadis no: 830.

¹¹⁸⁰ Buhârî, Ezân 39, Hadis no: 664; Müslim, Salât 97, Hadis no: 418; Nesâî, İmâmet 40, Hadis no: 829; Ahmed b. Hanbel, X, 591, Hadis no: 26892; İbn Mâce, İkâmet 142, Hadis no: 1233; Muvatta, Salâtü’l-Cemâa 18, Hadis no: 331; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, III, 116-117, Hadis no: 5082.

¹¹⁸¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 206-207; Rüyânî, *Bahru’l-Mezheb fî Furu’l-Mezhebi’s-Şâfiî*, II, 250; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh*, IV, 202; Zürkânî, *Şerhu’l-Muvatta*, I, 25; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü’l-Ukbâ fî Şerhi’l-Müctebâ*, X, 451.

¹¹⁸² Şâfiî, *İhtilâfu’l-Hadîs*, s. 75-77; Şâfiî, *er-Risâle*, s. 254-255; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 214; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, V, 397-398; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu’l-Mühezzeb*, IV, 162-163; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh*, IV, 202; İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethu’l-Kadîr ale’l-Hidâye*, I, 378-380.

¹¹⁸³ Buhûtî, *Keşşâfû’l-Kinâ an-Metni’l-İknâ*, I, 477.

2.3. TAKRİRÎ SÜNNETİN HÜKMÎ DEĞERİ

Takrîrî sünnetin hükmi değeri, başlıca iki konuyu ihtiva etmektedir. Birincisi takrîrin dereceleri ile ilgilidir. Bazı ulemâ, takrîrî sünnetin hükmi değerini belirlerken, Hz. Peygamber'in tavırlarını göz önünde bulundurarak takrîrleri derecelendirmişlerdir. Bu konu bazı kaynaklarda “*takrîrin dereceleri*” şeklinde isimlendirilmiştir.¹¹⁸⁴

Takrîrî sünnetin hükümlere delâletini, derecelerine göre ifade eden ulemâyâ göre derece itibariyle en üst mertebede olan takrîrler, Hz. Peygamber'in sözlü onayları ile takrîr ettiği hususa fiilî katılımlarıdır.¹¹⁸⁵ Bundan sonra Hz. Peygamber'in tebessüm ederek takrîr ettiği hususlar gelmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in bir söz veya fiil karşısındaki tebessümü, hükme delâlet yönü itibariyle mücerret sükûttan daha kuvvetli ve sarîh bir anlam ifade etmektedir.¹¹⁸⁶ Takrîrî sünnetin derece itibariyle en son kısmını ise Hz. Peygamber'in mücerret sükûtları oluşturmaktadır.¹¹⁸⁷ Buna göre takrîrlerin derecelerine göre sınıflandırılması, takrîrî sünnetin hükmi değerinin ve hükümlere delâletinin kuvvetli ve sarîh olması ile ilgilidir.

Takrîrî sünnetin hükmi değerinin ihtiva ettiği ikinci ve en önemli konu, takrîrin teklîfî hükümlere¹¹⁸⁸ delâleti ve bağlayıcılık değeri ile ilgilidir. Bu konuda ulemâ arasında farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Bu yaklaşımlar genel olarak şöyledir:

2.3.1. Takrîrî Sünnetin İbâhaya Delâlet Etmesi

Takrîrî sünnet usulcülerin çoğunluğuna göre ibâhaya¹¹⁸⁹ delâlet etmektedir. Ukberî (ö. 428/1037),¹¹⁹⁰ İbn Hazm (ö. 456/1064),¹¹⁹¹ Sem'ânî (ö. 489/1096),¹¹⁹² Ma'zerî (ö.

¹¹⁸⁴ Bkz. Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 100; Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahih-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 40.

¹¹⁸⁵ Bkz. Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 100-101; Ali Çelik, “Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)”, *Diyanet İlmî Dergi*, s. 44-46

¹¹⁸⁶ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 209; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fimâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 465; Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl İlä Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 223; Zeydân, *el-Vecîz fi-Usûli'l-Fıkh*, s. 131; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 73; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 101.

¹¹⁸⁷ Bkz. Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 102; Ali Çelik, “Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)”, *Diyanet İlmî Dergi*, s. 48-49.

¹¹⁸⁸ Teklîfî hüküm, Şâri'in mükelleften bir işi yapmasını veya yapmamasını istemesi ya da onu mu hayyer bırakmasıdır. Bu hükümler vücûb, nedb, tahrîm, kerâhe ve ibâha olmak üzere beş kısımdır. Bkz. Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 90-93; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 227-236.

¹¹⁸⁹ İbâha veya mübah, mükellefin yapıp yapmamakta şer'an serbest bırakıldığı fiillerdir. Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, “Mubah”, *DİA*, TDV, Ankara, 2005, XXX, 341.

¹¹⁹⁰ Ukberî, *Risâle fi Usûli'l-Fıkh*, s. 18.

¹¹⁹¹ İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, II, 6; IV, 56.

¹¹⁹² Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûli'l-Fıkh*, II, 196.

536/1141),¹¹⁹³ Âmidî (ö. 631/1233),¹¹⁹⁴ Karâfî (ö. 684/1285),¹¹⁹⁵ Safiyyüddîn el-Hindî (ö. 715/1315),¹¹⁹⁶ Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370),¹¹⁹⁷ Zerkeşî (ö. 794/1392)¹¹⁹⁸ ve Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768)¹¹⁹⁹ takrîfî sünnetin hükmünü ibâha olarak ifade etmişlerdir.

Bâcî (ö. 474/1081),¹²⁰⁰ Şîrâzî (ö. 476/1083),¹²⁰¹ Gazzâlî (ö. 505/1111),¹²⁰² İbnü'l-Hâcîb (ö. 646/1249),¹²⁰³ Karâfî (ö. 684/1285),¹²⁰⁴ Molla Fenârî (ö. 834/1431),¹²⁰⁵ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)¹²⁰⁶ ve Şevkânî (ö. 1250/1834)¹²⁰⁷ gibi ulemâ ise ibâha hükmünü cevaz kavramıyla ifade etmişlerdir. Çünkü cevaz terimi de dinen veya hukuken yapılmasına izin verilen veya serbest olan fiilleri ifade etmektedir.¹²⁰⁸ Nitekim Zerkeşî (ö. 794/1392) cevazın, ibâha anlamına geldiğini belirtmiştir.¹²⁰⁹

Takrîfî sünnetin ibâhaya delâlet ettiğini ifade eden ulemânın bu konudaki gerekçesi, “Eğer bir şey haram veya münker olsaydı nehyedilirdi, nehyedilmediğine göre o şey mübahdır.” yaklaşımıdır.¹²¹⁰ Daha teknik bir ifadeyle, “Eşyada aslolan ibâhadır.” yani aksine delil bulunmadıkça bir şeyden faydalanmanın veya bir davranışta bulunmanın mübah olduğuna hükmedilmesidir.¹²¹¹ Bu konuda İbn Hazm (ö. 456/1064) şöyle demektedir: Hz. Peygamber’in gördüğü veya bildiği bir şeyi reddetmemesi o şeyin vâcip veya mendup olduğunu değil mübah olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’i tebliğ ile görevlendirmiş ve kendisini insanlardan koruyacağını

¹¹⁹³ Mâzerî, *Îzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, s. 368.

¹¹⁹⁴ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 251.

¹¹⁹⁵ Karâfî, *el-İhkâm fî Temyizi'l-Fetâvâ ani'l-Ahkâm ve Tasarrufâtî'l-Kâdî ve'l-İmâm*, s. 147.

¹¹⁹⁶ Safiyyüddîn el-Hindî, *Nihâyetü'l-Vüsûl fî Dirâyeti'l-Usûl*, V, 2165.

¹¹⁹⁷ Tâceddîn es-Sübkî, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, II, 126.

¹¹⁹⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 204.

¹¹⁹⁹ Emîr es-San‘ânî, *İcâbetü's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil*, s. 89.

¹²⁰⁰ Bâcî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, I, 323.

¹²⁰¹ Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, s. 147.

¹²⁰² Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 472-473.

¹²⁰³ İbnü'l-Hâcib, *Münthe'e'l-Vüsûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, s. 50.

¹²⁰⁴ Karâfî, *Şerhu Tenkîhu'l-Füsûl*, s. 226.

¹²⁰⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Şerâi'*, II, 227.

¹²⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, s. 328.

¹²⁰⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl İlä Tahkîki İlmi'l-Usûl*, I, 221.

¹²⁰⁸ Bkz. Ali Bardakoğlu, “Caiz”, *DİA*, TDV, Ankara, 1993, VII, 27.

¹²⁰⁹ Zerkeşî, *Teşnîfü'l-Mesâmi' bi-Cem'i'l-Cevâmi*, Mektebetü Kurtuba, Kâhire, 1998, II, 902. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, I, 240.

¹²¹⁰ Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, IV, 56; Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, III, 472-473; Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, s. 147; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, I, 127; Ukberî, *Risâle fî Usûli'l-Fıkh*, s. 18; Mâzerî, *Îzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, s. 368.

¹²¹¹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, IV, 202; Zerkeşî, *Teşnîfü'l-Mesâmi' bi-Cem'i'l-Cevâmi*, II, 902-903; Tâceddîn es-Sübkî, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, II, 126.

bildirmiştir.¹²¹² Ayrıca Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’i “*emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker*” ile sorumlu kılmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber’in gördüğü veya işittiği bir şey münker olursa onu mutlaka nehyeder. Eğer nehyetmiyorsa o münker değildir. Münker olmayan ise mübahtır. Mübah olan da ma’rûftur. Mesela, Hz. Peygamber’in, bir bayram günü evinde şarkı söyleyen kızlara ses çıkarmaması böyledir.¹²¹³

2.3.2. Takrîrî Sünnetin Refu’l-Harac İfade Etmesi

Takrîrî sünnet, Cessâs (ö. 370/981),¹²¹⁴ Bâkılânî (ö. 403/1013),¹²¹⁵ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066),¹²¹⁶ Cüveynî (ö. 478/1085),¹²¹⁷ İbn Teymiyye (ö. 652/1254),¹²¹⁸ Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)¹²¹⁹ ve Şâtıbî (ö. 790/1388)¹²²⁰ başta olmak üzere bazı usulcülere göre bir hususta sorumluluk ve sakıncanın olmaması anlamına gelen refu’l-haraca delâlet etmektedir. *Refu’l-harac* içeriğinde bazı teklîfî hükümleri ihtiva eden genel bir kavramdır. Bu hükümler vücûb, nedb ve ibâhadır. Buna göre şer’î bir delilin refu’l-haraca delâlet etmesi, içeriğine göre vücûb, nedb veya ibâha hükümlerinden birine delâlet etmesi anlamına gelmektedir. Mesela Cüveynî (ö. 478/1085), Rasûlullah’ın bir şahsın fiilini takrîr etmesinin, gayr-i mahzura delâlet ettiğini ifade ettikten sonra gayr-i mahzurun ise duruma göre vâcip, mendup veya mübah hükümlerinden birine delâlet ettiğini belirtmiştir.¹²²¹

Şâtıbî (ö. 790/1388) de Hz. Peygamber’in takrîrlerinin refu’l-haraca delâlet ettiğini, refu’l-haracın ise vâcip, mendup ve mübah hükümlerini kapsadığını ifade etmiştir.¹²²² Ona göre, “*Hakkından bir sakınca yoktur.*” hükmü, fiilin işlenmesine yönelik olumlu bir hüküm olduğundan vâcip ve mendup hükümlerini de kapsamaktadır. Çünkü vâcip ve mendup hükümleri de yapılması istenen hususları içermektedir. Dolayısıyla vâcip ve mendup, aynen mübah gibi işlenmesinde sakıncanın olmadığı hükümlerden sayılmaktadır. Oysa mekruh, işlenmesinde sakıncanın olduğu hükümleri ihtiva

¹²¹² İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, II, 6-7.

¹²¹³ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, IV, 56.

¹²¹⁴ Cessâs, *el-Fusûl fî’l-Usûl*, III, 235.

¹²¹⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi’l-Usûl fîmâ Yete’alleku bi-Ef’âli’l-Rasûl*, s. 454; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh*, IV, 204.

¹²¹⁶ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli’l-Fıkh*, I, 127.

¹²¹⁷ Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkh*, I, 498; Cüveynî, *Kitâbü’t-Telhîs fî Usûli’l-Fıkh*, II, 246.

¹²¹⁸ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usûli’l-Fıkh*, I, 201.

¹²¹⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi’l-Usûl fîmâ Yete’alleku bi-Ef’âli’l-Rasûl*, s. 452.

¹²²⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli’ş-Şerîa*, IV, 761-762.

¹²²¹ Cüveynî, *Kitâbü’t-Telhîs fî Usûli’l-Fıkh*, II, 246.

¹²²² Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli’ş-Şerîa*, IV, 761-762.

etmektedir.¹²²³ Görüldüğü üzere Şâtıbî, takrîrî sünnetin refu'l-haraca delâlet etmesini, hükümleri işlenmesi sakıncalı olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırarak ifade etmekte, böylece meseleyi daha açık bir hâle getirmektedir.

Bu konuda Cessâs'ın (ö. 370/981) açıklamaları da önemli görülmektedir. Cessâs'a göre Hz. Peygamber'in takrîrleri kendisinden sâdır olmuş söz veya fiil hükmündedir. Buna istinaden Hz. Peygamber'in onayladığı bir fiil, vücûba taalluk ediyorsa vâcip hükmünde, nedbe taalluk ediyorsa mendup hükmünde; ibâhaya taalluk ediyorsa ise mübah hükmündedir.¹²²⁴ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) da bu konuda Cessâs ile aynı hususlara temas etmiştir.¹²²⁵ Şâtıbî ise, "Hz. Peygamber'in onayladığı bir şey eğer kendi söz ve uygulamalarına uygun ise o takdirde ona uyulması gerekli hâle gelecektir."¹²²⁶ diyerek aynı hususları farklı bir açıdan ifade etmiştir.

Takrîrî sünnetin sadece ibâhaya değil nedbe veya vücûba da delâlet edebileceğini savunan Abdülkerîm Zeydân'a (1917-2014) göre ise Hz. Peygamber'in onayları mübaha delâlet etmekle birlikte başka bir delille vâcip veya mendup olabilmektedir. Daha net bir ifadeyle, Hz. Peygamber'in onayları vücûb yahut nedbe sıfatını bir başka delilden alabilmektedir.¹²²⁷ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in takrîrleri, onaylanan hususun muhteva özelliklerine göre vâcip, mendup ve mübah hükümlerinden birine delâlet etmektedir. Buna göre onaylanan söz veya fiil vücûb, Hz. Peygamber'in nedbe veya ibâha hükmünü ihtiva eden söz veya fiillerine benziyorsa, aralarındaki illet birliği sebebiyle birbirlerine kıyasla bu hükümlerden birine delâlet edebilecektir.

Bu konuda Cessâs, Cüveynî ve Şâtıbî'nin görüşleri tercihe şayandır. Çünkü ulemânın kanaat ve uygulamalarına göre takrîrî sünnet herhangi bir delil olmadan da vücûb veya nedbe delâlet etmektedir. Konuyla ilgili misallerden bazıları şöyledir:

Vücûb ile ilgili misal: Amr b. Âs (ö. 43/664) şöyle anlatmıştır: Zâtü's-Selâsil Gazvesi'nde¹²²⁸ iken soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Gusledersem hastalanıp öleceğimden endişelenip teyemmüm ettim ve arkadaşlarıma sabah namazını böylece

¹²²³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, IV, 761-762.

¹²²⁴ Cessâs, *el-Fusûl fî'l-Usûl*, III, 235; II, 37-38.

¹²²⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, I, 127.

¹²²⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, IV, 765-766.

¹²²⁷ Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, s. 167.

¹²²⁸ Zâtü's-Selâsil Gazvesi hicrî 8. yılda yapılmıştır. Hz. Peygamber (sav) bu gazvenin komuta görevini Amr b. Âs'a vermiştir. Hadiste zikredilen olay bu gazveden dönüş esnasında yaşanmıştır. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 517-521.

kıldırđım. (Medine'ye döndükten sonra) bunu Rasûlullah'a haber verdiler. Rasûlullah (sav), “*Ey Amr! Sen arkadaşlarına cünüp olarak namaz mı kıldırđın?*” diye sordu. Neden yıkanmadığımı Hz. Peygamber'e anlattım ve Allah Teâlâ'nın, “*Kendi kendinizi öldürmeyin; şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*”¹²²⁹ âyetini işittiğimi söyledim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) güldü ve hiçbir şey demedi.¹²³⁰ Bu rivayette Hz. Peygamber'in takrîri¹²³¹ vücûba delâlet etmektedir. Çünkü meşakkat ve zaruret hâlinde aslî hükmün gereğine uymayarak ruhsata göre amel etmek vâciptir.¹²³²

Nedb ile ilgili misal: Rifâa b. Râfi' ez-Zürakî (ö. 42/662) şöyle anlatmıştır: Bir gün Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılıyorduk. Rükûdan başını kaldırırken, “*Semiallâhu limen hamideh.*” deyince arkasında namaz kılanlardan birisi, “*Rabbenâ ve leke'l-hamdü hamden kesîran tayyiben mubârekenfîhi.*” dedi. Hz. Peygamber (sav), namazı bitirince, “*O sözü söyleyen kimdi?*” diye sordu. O zât, “*Bendim!*” deyince Hz. Peygamber (sav), şöyle buyurdu: “*Otuz kadar meleğın bu sözü ilk önce yazabilmek için birbirleriyle yarıştıklarını gördüm.*”¹²³³ Bu rivayette Hz. Peygamber (sav) namazda iken Allah'a hamd ifade eden sözleri söyleyen sahâbîyi takrîr ederek övmüştür.¹²³⁴ Buna binâen namazda iken bu zikrin söylenmesinin mendup olduğu ifade edilmiştir.¹²³⁵

İbâha ile ilgili misal: Sehl b. Sa'd'ın (ö. 88/707) anlattığına göre Rasûlullah (sav) bir gün Ali'yi mescitte bir yanından elbisesi açılmış, üstü başı toz toprak içinde kalmış bir hâlde uyurken buldu. Onun bu hâlini göre Rasûlullah (sav), bir taraftan üzerindeki toz toprağı temizlerken, diğeri taraftan da, “*Kalk Ebû Turâb! Kalk Ebû Turâb!*” diyordu.¹²³⁶ Bu rivayette Hz. Peygamber (sav) mescitte uyuyan Hz. Ali'ye bir şey

¹²²⁹ Nisâ, 4/29.

¹²³⁰ Ebû Dâvûd, Tahâret 124, Hadis no: 334; Ahmed b. Hanbel VII, 326, Hadis no: 18287; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 345, Hadis no: 1070. Ayrıca bkz. Buhârî, Teyemmüm 7, Bâb başlığı.

¹²³¹ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 229; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 541; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 51; Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 378; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 198.

¹²³² Bkz. Abdülkerîm en-Nemle, *el-Mühezzeb fi İlmi Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, I, 455-456; Zeydân, *el-Vecîz fi-Usûli'l-Fıkh*, s. 53-54; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 110; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 256.

¹²³³ Buhârî, Ezân 126, Hadis no: 799; Ebû Dâvûd, Salât, 118-119, Hadis no: 770; Nesâî, Tatbîk 23, Hadis no: 1058; Muvatta, Kur'ân 25, Hadis no: 540; Ahmed b. Hanbel, VII, 668, Hadis no: 19512; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 136, Hadis no: 2610. Ayrıca bkz. Müslim, Mesâcid 150, Hadis no: 601.

¹²³⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fimâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 454-455.

¹²³⁵ Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fimâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 454-455; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-II, 253-254.

¹²³⁶ Buhârî, Salât 58, Hadis no: 441, Müslim, Fedâilü's-sahâbe 38, Hadis no: 2409; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 625, Hadis no: 4340.

demeyerek onun uygulamasını takrîr etmiştir.¹²³⁷ Bu takrîre istinaden mescitte uyumanın mübah olduğuna hükmedilmiştir.¹²³⁸

Bu rivayetlerde görüldüğü üzere takrîrî sünnet, fiilin niteliğine göre vücûb, nedbe ve ibâha hükümlerine delâlet etmektedir. Ayrıca usul âlimlerinin belirttiğine göre bir şeyin ibâhaya delâlet etmesi sadece tahyire değil haramın terkinin söz konusu olduğu durumlarda vücûba da delâlet etmektedir. Çünkü mübah bir hükümle amel etmek bazı durumlarda bir yönüyle haramı terk etmek anlamına gelmekte, haramı terk etmek ise vücûba delâlet etmektedir.¹²³⁹ Bu açıdan bakıldığında da takrîrî sünnetin ibâha yanında vücûb ve nedbe delâleti açıktır.

2.3.3. Takrîrî Sünnetin Nedbe Delâlet Etmesi

Takrîrî sünnetin nedbe¹²⁴⁰ delâlet ettiğini söyleyen ulemâ yok gibidir. Ancak Zerkeşî'nin ifade ettiğine göre Şâfiî âlimi İbn Süreyc (ö. 306/918) takrîrî sünnetin sadece nedbe delâlet ettiğini ifade etmiştir.¹²⁴¹

2.3.4. Takrîrî Sünnetin Kerâhete Delâlet Etmesi

Takrîrî sünnetin kerâhete delâlet etmesi ihtilafıdır. Zerkeşî (ö. 794/1392) ismet sıfatı gereği Hz. Peygamber'den mekruhun bile sâdir olmayacağını ifade ederek bu konuda kerâhete kabul etmemiştir.¹²⁴² Şâtıbî (ö. 790/1388) de takrîrî sünnetin mekruha delâlet edemeyeceğini şöyle ifade etmiştir: Mekruh, “*Hakkında sakınca yoktur.*” hükümlerine dâhil değildir. Çünkü mekruh, fiilin işlenmesi değil terki açısından iktizâf hükümlerden sayılmaktadır. “*Hakkında bir sakınca yoktur.*” hükmü ise, fiilin işlenmesine yönelik bir hükümdür. Dolayısıyla mekruh ile aralarında bir uygunluk olmayıp çatışma bulunmaktadır.

İbn Hazm'a (ö. 456/1064) göre ise takrîrî sünnetin kerâhete delâlet etmesi mümkündür. Onun bu konudaki açıklamaları şöyledir: Hz. Peygamber (sav) bir şeyi emretmeksizin veya nehyetmeksizin terk ediyorsa o şey ya mübahtır ya da mekruhtur.

¹²³⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 258; Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü'l-Kârî Şerhu Muhtasari Sahîhi'l-Buhârî*, II, 21.

¹²³⁸ Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 294; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 101; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 638.

¹²³⁹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, I, 279-280.

¹²⁴⁰ Mendup, şâriin yapılmasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir. Bkz. Ferhat Koca, “Mendup”, *DİA*, TDV, Ankara, 2004, XXIX, 128.

¹²⁴¹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, IV, 201.

¹²⁴² Zerkeşî, *Teşnîfü'l-Mesâmi' bi-Cem'i'l-Cevâmi*, II, 903.

Böylesi bir fiili yapan, günah işlemediği gibi sevap da elde edemez. Ancak terkeden ecir kazanır. Hz. Peygamber'in kaval çalan çobanı dinlememesi böyledir.¹²⁴³ Eğer böylesi fiiller haram olsaydı Hz. Peygamber (sav) başkasının yapmasına izin vermezdi. Eğer bu gibi fiiller müstehap olsaydı o zaman Hz. Peygamber (sav) kendisi yapardı. Öyleyse böyle bir durumda Hz. Peygamber'in terki, kerâhete delâlet etmektedir.¹²⁴⁴

İbn Hazm başka bir yerde şöyle demektedir: “Hz. Peygamber (sav) bir şeyi nehyettiği hâlde daha sonra yapıldığını gördüğü veya öğrendiğinde takrîr etmişse bu durum nehyin kerâhete delâlet etmektedir.”¹²⁴⁵ İbn Hazm, bu ifadesiyle de böylesi durumlarda Hz. Peygamber'in takrîrinin kerâhete delâlet ettiğine işaret etmiştir.

M. Süleyman Aşkar da takrîrî sünnetin kerâhete delâlet edebileceğini ifade etmektedir.¹²⁴⁶ Ona göre, Hz. Peygamber'in hoşnutsuzluk emaresi göstererek sükût etmesi, işlenen fiilin kerâhete delâlet etmektedir.¹²⁴⁷ Onun bu konuda delil gösterdiği rivayet Ümmü Atıyye'den (ö. 70/689-90 [?]) şöyle nakledilmiştir: Bizler Hz. Peygamber'e biat edince bize, “Ey Peygamber! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile.”¹²⁴⁸ âyetini okudu ve bizi ölü arkasından niyâha ile ağlamaktan nehyetti. Bunun üzerine kadınlardan birisi biat etmekten elini çekti ve “Yâ Rasûlallah! Falanca kadın daha önce benim yasımda bana yardım etmişti. Ben onun hakkını ödemek istiyorum!” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) o kadına hiçbir şey söylemedi. Kadın çekip gitti, sonra dönüp biat etti.¹²⁴⁹

Niyâha ölünün arkasından saç baş yolunarak, yüz ve diz dövülerek feryat figan ile ağıt yakılmasıdır.¹²⁵⁰ Allah Rasûlü (sav) niyâhayı câhiliye âdeti olarak addetmiş¹²⁵¹ ve

¹²⁴³ Rivayete göre Hz. Peygamber (sav) bir yolculuk esnasında kaval çalan bir çobana rastlamış bunun üzerine kulaklarını tıkayarak oradan uzaklaşmıştır. Bkz. Ebû Dâvûd, Edeb 52, Hadis no: 4924; Ahmed b. Hanbel, III, 27, Hadis no: 4633; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 375, Hadis no: 20997.

¹²⁴⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, IV, 57.

¹²⁴⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, IV, 115.

¹²⁴⁶ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 117-118.

¹²⁴⁷ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 102.

¹²⁴⁸ Mümtehhine, 60/12.

¹²⁴⁹ Buhârî, Tefsîr (Mümtehhine) 3, Hadis no: 4892; Müslim, Cenâiz 33, Hadis no: 937.

¹²⁵⁰ Heyet, *Hadislerle İslâm*, VII, 575; Süleyman Uludağ, “Ağıt”, *DİA*, TDV, Ankara, 1988, I, 472.

¹²⁵¹ Müslim, Cenâiz 29, Hadis no: 934; Tirmizî, Cenâiz 23, Hadis no: 1003; Ahmed b. Hanbel, IV, 682, Hadis no: 10129; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 104, Hadis no: 7110.

yasaklamıştır.¹²⁵² Ancak Ümmü Atıyye hadisinde buna ruhsat vermiştir.¹²⁵³ Bu ruhsat Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre kişiye has ruhsata hamledilmiştir.¹²⁵⁴ Mâlikîlerden bir kısmı ise hadisteki Hz. Peygamber'in sükûtundan istidlâl ederek saç baş yolmadan niyâhanın caiz olduğuna kâil olmuşlardır.¹²⁵⁵ Ancak ekseri ulemâ, bunun mutlak olarak haram olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵⁶

Aynî'ye (ö. 855/1451) göre niyâha ilk olarak tenzîhen mekruh olarak yasaklanmış daha sonra mutlak olarak haram kılınmıştır. Hadiste ifade edilen durum tenzîhen mekruh ile ilgilidir.¹²⁵⁷ İbn Hacer (ö. 852/1449) ise niyâhanın başlangıçta mübah, sonra tenzîhen mekruh, daha sonra ise haram kılındığını belirtmiş, Ümmü Atıyye hadisinin ise ikinci durumla yani tenzîhen mekruh ile ilgili olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵⁸

M. Süleyman Aşkar da Ümmü Atıyye hadisi ve bu hadisle ilgili görüşlerden hareketle takrîrî sünnetin kerâhete delâlet edebileceğini savunanların görüşlerinin doğru olduğunu belirtmiştir.¹²⁵⁹

Takrîrî sünnetin kerahete delâlet etmesi bize göre zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) şüpheli şeylerden dahi kaçınmayı emretmiştir.¹²⁶⁰ Diğer taraftan Hz. Peygamber'in, hoşlanmadığı için veya sahip olduğu nübüvvet ve risâlet makamına uygun düşmeyeceği¹²⁶¹ için bazı mübah hususları terkettiği bilinen bir husustur. Hz. Peygamber'in hoşlanmadığı için keleri yememesi ve yiyenlere ise bir şey dememesi¹²⁶² birinci durumla ilgilidir. Yine bir bayram günü Hz. Âişe'nin odasında Buâs ezgileri söyleyen iki cariyeyi izlemeyip yüzünü çevirerek yatağa uzanması¹²⁶³ ise ikinci durumla ilgili olarak görülmektedir.¹²⁶⁴ İbn Hazm'ın

¹²⁵² Müslim, İmân 121, Hadis no: 67; Ahmed b. Hanbel, IV, 819, Hadis no: 10706.

¹²⁵³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIX, 334; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ*, XXXII, 259.

¹²⁵⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VI, 337; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XVIII, 139.

¹²⁵⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 380-381; Nevevî, VI, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, 337; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIX, 335.

¹²⁵⁶ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VI, 337; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 507; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIX, 335.

¹²⁵⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIX, 335.

¹²⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 507.

¹²⁵⁹ Aşkar, *Ef'âdur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 118.

¹²⁶⁰ Buhârî, İmân 39, Hadis no: 52; Müslim, Müsâkât 107, Hadis no: 1599.

¹²⁶¹ Ali Çelik, "Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)", *Diyanet İlmî Dergi*, s. 53.

¹²⁶² Buhârî, Et'ime 14, Hadis no: 5400; Müslim, Sayd 43, Hadis no: 1945.

¹²⁶³ Buhârî, İdeyn 2, Hadis no: 949; Müslim, İdeyn 19, Hadis no: 892.

¹²⁶⁴ Ali Çelik, "Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)", *Diyanet İlmî Dergi*, s. 54.

konuyla ilgili örnek verdiği “*kaval çalma*” konusundaki rivayeti de bu bağlamlarda değerlendirmek mümkündür. Ümmü Atiyye hadisindeki vakanın ise söz konusu kadına verilen özel bir izin olarak değerlendirmesi mümkün görülmektedir.

Takrîrî sünnetin hükmî değerini ulemânın yaklaşımları ile ifade ettiğimiz bu bölümden sonra hem aynı konunun deliller çerçevesinde daha iyi görülebilmesi hem de takrîrî sünnetin delil ve kaynak değerinin farklı bir açıdan ifade edilebilmesi için takrîrî sünnetin, kavli ve fiilî sünnet ile ilişkisine değinmek önem arz edecektir.

2.4. TAKRÎRÎ SÜNNETİN KAVLÎ VE FİİLÎ SÜNNET İLE İLİŞKİSİ

Sünnetin müstakil bir kısmı olan ve müstakil hüküm koyma vasfını haiz olan takrîrî sünnet, anlam ve hüküm itibarıyla sünnetin diğer kısımlarıyla genelde tenâsüp içerisindedir. Bununla birlikte takrîrî sünnet ile sünnetin diğer türleri arasında muhtelif yönlerden teâruzun varlığı da söz konusudur. Buna göre bu bölümde takrîrî sünnetin, kavli ve fiilî sünnet ile olan ilişkisi tenâsüp ve teâruz çerçevesinde işlenecektir.

2.4.1. Takrîrî Sünnetin Kavli ve Fiilî Sünnet ile Tenâsübü

Takrîrî sünnet, bir şahıs veya topluluğa ait söz veya fiillerin Hz. Peygamber (sav) tarafından onaylanmasıyla sünnet vasfı kazanan hususları ihtiva etmektedir. Buna göre takrîre konu olan hususlar her ne kadar bir şahsa ait olsa da Hz. Peygamber’in onayı neticesinde sünnet vasfı kazanmakta ve bizzat Hz. Peygamber’den sâdir olmuş gibi değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında takrîrî sünnet ile kavli ve fiilî sünnet arasında muvafakatın olması izahtan varestedir bir husus olarak görülmektedir.

Takrîrî sünnet müstakil olarak birçok şer’î hükmün istinbat kaynağı olmuştur. Şerh ve fıkıh kaynaklarına bakıldığında itikat, ibadet, ahlâk, ukûbât ve muâmelât ile ilgili birçok şer’î hüküm bizzat takrîrî sünnetten istidlâl olunmuştur. Mesela, sabah ezanında tesvîb¹²⁶⁵ uygulaması takrîrî sünnet ile meşruiyet kazanmıştır. Bilâl-i Habeşî’den (ö. 20/641) nakledildiğine göre bir defasında kendisi sabah namazının vaktinin girdiğini bildirmek için Hz. Peygamber’e gelmişti. Ona, Hz. Peygamber’in henüz uyanmadığı söylenince Bilâl, “*hayye ale’l-felâh*”tan sonra iki defa, “*es-Salâtü hayrun mine’n-nevm.*” (namaz uykudan daha hayırlıdır.) ibaresini eklemişti. Bu ibare

¹²⁶⁵ Tesvîb, sabah ezanında hayye ale’l-felâhtan sonra es-salâtü hayrun mine’n-nevm sözünün iki defa tekrarlanması demektir. Bkz. Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *DİA*, TDV, Ankara, 1995, XII, 36.

böylece sabah ezanına yerleşmiş ve bundan sonra devamlı söylenmiştir.¹²⁶⁶ Hadiste belirtildiği üzere Bilâl Habeşî'nin sabah ezanına ilavesi olan, “*es-Salâtü hayrun mine'n-nevm.*” ifadesi Hz. Peygamber'in takrîriyle sabah ezanında okunmuştur.¹²⁶⁷ Bundan dolayı cumhur sabah ezanında tesvîbin okunmasına hükmetmiştir.¹²⁶⁸ Bu örnekte görüldüğü gibi takrîrî sünnet tesvîbin meşru oluşunun müstakil bir delilidir. Bununla birlikte takrîrî sünnet ile kavli ve fiilî sünnetin birbirini desteklediği hükümler de az değildir. Bu konuyu iki başlıkta aşağıdaki şekilde ifade etmemiz mümkündür:

2.4.1.1. Takrîrî Sünnetin Kavli Sünnet ile Tenâsubü

Takrîrî sünnet ile kavli sünnet, birçok konuda anlam ve hüküm itibariyle birbirlerini desteklemişlerdir. İslâm ulemâsı birçok konudaki hüküm istinbatlarını takrîrî ve kavli sünnete ait delillerle ortaya koymuşlar ve böylece takrîrî sünnet ile kavli sünnet arasındaki anlam ve hüküm tenâsubüne işaret etmişlerdir.

Mesela, Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) nakledildiğine göre müezzin akşam ezanını okuduğu zaman ashâbın ileri gelenleri namaz kılmak için mescidin sütunlarına doğru harekete geçerlerdi. Onlar bu hâlde, farzdan önce iki rekât namaz kılarlarken Rasûlullah (sav) namaz kıldırmak üzere evinden çıkıp gelirdi. Bunlar olurken ezan ile kâmet arasında uzun zaman geçmezdi.¹²⁶⁹ Hadiste ifade edildiği üzere ashâb-ı kirâm, akşam namazının farzından önce iki rekât nafîle namaz kılmışlardır. Sahâbenin bu uygulamasının dayanağı Hz. Peygamber'in, “*Her ezan ile kâmet arasında dileyenler için namaz vardır.*”¹²⁷⁰ veya “*Dileyen akşam namazından önce namaz kılsın.*”¹²⁷¹ hadisleridir. Sahâbe bu hadislerle amel ederek âdeta birbirleriyle yarışır hâlde akşam namazının farzından önce iki rekât nafîle namaz kılmışlar ve onların bu uygulaması Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) onlara bu

¹²⁶⁶ İbn Mâce, Ezân 3, Hadis no: 716; Ahmed b. Hanbel, VI, 660-661, Hadis no: 16924; Dârimî, Salât 5, Hadis no: 1224; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 623, Hadis no: 1983..

¹²⁶⁷ İbn Receb, *Fethu'l-Bârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 523; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, VI, 318; Rûyânî, *Bahru'l-Mezheb fî Fûrû'l-Mezhebi's-Şâfiî*, I, 424.

¹²⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, 102; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 61; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 640-641; Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 59; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., I-II, 51; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 157.

¹²⁶⁹ Buhârî, Ezân 14, Hadis no: 625; Müslim, Müsâfirîn 303, Hadis no: 837; İbn Mâce, İkâmet 110, Hadis no: 1163; Dârimî, Salât 145, Hadis no: 1477.

¹²⁷⁰ Buhârî, Ezân 14, Hadis no: 624; Müslim, Müsâfirîn 304, Hadis no: 838; Tirmizî, Salât 22, Hadis no: 185; Ebû Dâvûd, Tatavvu, 11, Hadis no: 1283.

¹²⁷¹ Buhârî, Teheccüd 35, Hadis no: 1183; Ebû Dâvûd, Tatavvu, 11, Hadis no: 1281; Ahmed b. Hanbel, VIII, 300, Hadis no: 21093; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 666, Hadis no: 4169.

konuda menfî bir şey dememiştir.¹²⁷² Nitekim Enes b. Mâlik'e bu namazın hükmü sorulduğunda, “*Rasûlullah bizi kılarken görürdü. Fakat ne kılınmasını emrederdi ne de nehyederdi.*” diye karşılık vermesi¹²⁷³ bu konudaki takrîrin diğer bir ifadesidir.¹²⁷⁴ Bu hadisleri birlikte değerlendiren bazı ulemâ bu namazı kılmanın müstehap olduğuna hükmetmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile Şâfiîlerin bir kısmı bu görüştedir. Ancak Şâfiîlerdeki tercih edilen görüş ve İmam Mâlik başta olmak üzere fukanın ekserisi gerek Hz. Peygamber'in gerekse ashâbın ileri gelenlerinin bu namazı kılmadığı gerekçesiyle, bu namazın müstehap olmadığını ifade etmiştir.¹²⁷⁵ Hanefilere göre de akşam namazından önce nafil namaz kılınmaz.¹²⁷⁶ İbn Hazm (ö. 456/1064) ise mezkûr hadislerle istinaden bu namazın müstehap olduğunu belirtmiştir.¹²⁷⁷

Bu konudaki diğer bir misal abdestten sonra nafil namaz kılmanın fazileti ile ilgilidir. Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav), bir gün sabah namazında Bilâl'e, “*Ey Bilâl! Bana Müslüman olduktan sonra yaptığın ve en çok faydasını umduğun bir amelini söyle! Zira ben (bu gece) cennette senin ayakkabılarının sesini önümde işittim!*” dedi. Bunun üzerine Bilâl, “*Ben gece olsun, gündüz olsun her abdest aldığım kadar kılabilirdiğim kadar namaz kılarım. İşte en fazla ümit bağladığım amel budur.*” dedi.¹²⁷⁸

Hz. Peygamber (sav), “*Benim aldığım gibi abdest alan, sonra da aklından kötü bir şey geçirmeden iki rekât namaz kılan kimsenin geçmiş günahları affolunur.*”¹²⁷⁹ buyurarak abdest aldıktan sonra iki rekât namaz kılmayı tavsiye etmiştir. Bilâl Habeşî

¹²⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 128; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, II, 10; İbn Seyyidünnâs el-Ya'murî, *en-Nefhu's-Şezi Şerhu Süneni't-Tirmizî*, Dâru's-Semî'î, Riyâd, 2007, III, 5004; Muhammed el-İtyûbî, *Zahiratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, VII, 402.

¹²⁷³ Müslim, *Müsâfirîn* 302, Hadis no: 836; Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, 11, Hadis no: 1282; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 504, Hadis no: 1050; Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî Avâne*, I, 373, Hadis no: 1355.

¹²⁷⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 261; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, III, 230; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 640; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VII, 184.

¹²⁷⁵ Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VI, 177; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 128; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 216; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, V, 23; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VII, 182; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 640.

¹²⁷⁶ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 56; Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedâ*, I-II, 50; Tahtavî, *Hâşiyetü't-Tahtavî ala Merâki'l-Felâh Şerhu Nûru'l-İzâh*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 189.

¹²⁷⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 252-257.

¹²⁷⁸ Buhârî, *Teheccüd* 17, Hadis no: 1149; Müslim, *Fedâilü's-sahâbe* 108, Hadis no: 2458; Tirmizî, *Menâkıb* 17, Hadis no: 3709; Ahmed b. Hanbel, IV, 321, Hadis no: 8627.

¹²⁷⁹ Buhârî, *Vudû'* 24, Hadis no: 159; Müslim, *Tahâret* 3, Hadis no: 226; Nesâî, *Tahâret* 94, Hadis no: 116; Ahmed b. Hanbel, I, 191, Hadis no: 426; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 92, Hadis no: 254.

bu tavsiyeyi kılabilirdi kadar namaz kılarak farklı bir şekilde uygulamış ve Hz. Peygamber'in takrîr ve tasvibini kazanmıştır.¹²⁸⁰ Bu iki hadisi birlikte değerlendiren ulemâ, abdest aldıktan sonra namaz kılmanın efdaliyetine hükmetmişlerdir.¹²⁸¹

Bu değerlendirmelerde takrîrî sünnet ile kavli sünnet arasındaki mutabakat net olarak görülmektedir. Bu şekildeki takrîrler, Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) ifadesiyle delil değeri itibariyle daha güçlü ve öncelikli bir konum arz etmektedir.¹²⁸²

2.4.1.2. Takrîrî Sünnetin Fiilî Sünnet ile Tenâsübü

Hız. Peygamber'in fiilleri ayrıcalıklı ve önemli konumu gereği ashâb-ı kirâmın teessî konusundaki en önemli kaynağı olmuştur. Sahâbe Hız. Peygamber'i bütün yönleriyle örnek edinmek için onun her hâl ve hareketini yaşantılarına aksettirmeye son derece gayret etmişlerdir. Bu durum birçok konuda takrîrî sünnet ile fiilî sünnet arasındaki anlam ve hüküm uzlaşısını gerektirmiştir.

Hız. Peygamber (sav) kendi fiillerine doğrudan veya dolaylı olarak uygun düşen uygulamaları takrîr etmiştir. Mesela, Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) şöyle demiştir: Ben Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye, “*Rasûlullah zamanında aile için kurban nasıl kesilirdi?*” diye sordum. O şöyle dedi: Hız. Peygamber (sav) zamanında bir kimse hem kendisi hem de ev halkı için tek bir kurban keserdi. Ondan hem yerlerdi, hem de yedirirlerdi.¹²⁸³ Bu hadis bir aile için bir kurbanın kâfi olacağına delâlet etmektedir. Çünkü Hız. Peygamber sahâbenin bu uygulamasını reddetmeyerek takrîr etmiştir.¹²⁸⁴

Bir aile için bir kurbanın kâfi olacağına hükmeden ulemânın bu konudaki öncelikli delili bu hadis olmakla birlikte onlar görüşlerini fiilî sünnet ile de desteklemişlerdir.¹²⁸⁵ Hız. Âişe'den (ö. 58/678) nakledilen o rivayetlerden birinde Hız. Peygamber (sav) bir koç kurban etmiş ve akabinde, “*Allah'im! Bunu Muhammed'den,*

¹²⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 42; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 326; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü'l-Meânî'd-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 65.

¹²⁸¹ Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, I, 494; İbn Şeddâd, *Delâilü'l-Ahkâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, I, 438-439; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, III, 86.

¹²⁸² Bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, IV, 766.

¹²⁸³ Tirmizî, Edâhî 10, Hadis no: 1510; İbn Mâce, Edâhî 10, Hadis no: 3147; Muvatta, Dahâyâ 10, Hadis no: 1136; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IV, 137, Hadis no: 3919.

¹²⁸⁴ Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, IV, 190; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 143; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi't-Tirmizî*, V, 91-92.

¹²⁸⁵ İbnü'l-Arabî, *Âridatü'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, VI, 239-240; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 142-143; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi't-Tirmizî*, V, 91-92.

onun hane halkından ve Muhammed ümmetinden kabul eyle!” diye dua etmiştir.¹²⁸⁶ Ayrıca Abdullah b. Hişam’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) bütün aile efradı için tek bir kurban kesmiştir.¹²⁸⁷ Bu hadisleri birlikte değerlendiren Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler, bir aile için bir kurbanın yeterli olacağını hükme bağlamışlardır.¹²⁸⁸ Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ise -mezhepteki müftâ bih görüşün aksine- fitır sadakasına kıyas ederek dinen zengin sayılan aile fertlerinden her birinin kurban kesmekle yükümlü olduğunu söylemiştir.¹²⁸⁹

Bu konudaki diğer bir misal şükür secdesiyle ilgilidir. Kâ’b b. Mâlik’ten (ö. 50/670) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) kendisine tevbesinin kabul edildiğini müjdelediğinde Kâ’b b. Mâlik, Allah Teâlâ’ya şükür için secdeye kapanmıştır.¹²⁹⁰ Bu hadis şükür secdesinin meşruiyetine delâlet etmektedir.¹²⁹¹ Çünkü Hz. Peygamber (sav), Kâ’b b. Mâlik’in uygulamasını takrîr etmiştir.¹²⁹² Ayrıca Hz. Peygamber’in fiilî sünneti de bu uygulamaya muvafakat etmektedir. Ebû Bekre’den (ö. 51/671 [?]) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) sevindirici bir durumla karşılaştığında veya kendisine bir müjde verildiğinde Allah Teâlâ’ya şükür için secdeye kapanırdı.¹²⁹³ Nitekim bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber (sav) ümmetinin tamamının bağışlanma talebinin Allah Teâlâ tarafından kabul edilmesi üzerine şükür için secdeye kapanmıştır.¹²⁹⁴ Bu hadisleri birlikte değerlendiren İmam Şâfiî (ö. 204/820)¹²⁹⁵ ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)¹²⁹⁶ başta olmak üzere cumhur, şükür secdesinin müstehap olduğuna

¹²⁸⁶ Müslim, Edâhî 19, Hadis no: 1967; Ebû Dâvûd, Dahâyâ 3-4, Hadis no: 2792; Ahmed b. Hanbel, X, 135, Hadis no: 25226; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IX, 448, Hadis no: 19046.

¹²⁸⁷ Buhârî, Ahkâm 46, Hadis no: 7210; Ahmed b. Hanbel, VII, 394-395, Hadis no: 18533.

¹²⁸⁸ Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc ilâ Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Minhâc*, IV, 380; Karâfi, *ez-Zahîra*, Dâru’l-Ğurabi’l-İslâmî, Beyrut, 1994, IV, 153-154; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XIII, 365; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetül Muhtâc bi-Şerhi’l-Minhâc*, Matbaatü Mustafa Muhammed, Mısır, t.y., IX, 344.

¹²⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 457; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî*, III-IV, 352-353; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, Dâru Âlemü’l-Kütüb, Riyâd, 2003, IX, 457.

¹²⁹⁰ Buhârî, Meğâzî 80, Hadis no: 4418; Müslim, Tevbe 53, Hadis no: 2769; İbn Mâce, İkâmet 192, Hadis no: 1393; Ahmed b. Hanbel, VI, 456-461, Hadis no: 16204; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 443-447, Hadis no: 38004; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IX, 294, Hadis no: 18586.

¹²⁹¹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, XVII, 146; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, VII, 730-731; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XVIII, 69.

¹²⁹² İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetül Muhtâc bi-Şerhi’l-Minhâc*, I, 442; Sa’d b. Nâsır eş-Şesrî, *Şerhu Risâle fi Usûli’l-Fıkh*, Dâru Künûzi İşbilyâ, Riyâd, 2007, s. 59.

¹²⁹³ Ebû Dâvûd, Cihâd 162, Hadis no: 2774; Tirmizî, Siyer 25, Hadis no: 1584; İbn Mâce, İkâmet 192, Hadis no: 1394; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 279, Hadis no: 1530.

¹²⁹⁴ Ebû Dâvûd, Cihâd 162, Hadis no: 2775; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, II, 518, Hadis no: 3935.

¹²⁹⁵ Nevevî, *el-Mecmû Şerhu’l-Mühezzeb*, III, 565-566; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, XVII, 146; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, VII, 731.

¹²⁹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-Muvakkûn an-Rabbi’l-Âlemîn*, IV, 309-312; Buhûtî, *Keşşâfü’l-Kınâ an-Metni’l-İknâ*, I, 449-450.

hükmetmişlerdir. Buna mukabil Ebû Hanîfe (ö. 150/767)¹²⁹⁷ ile İmam Mâlik (ö. 179/795)¹²⁹⁸ ise Hz. Peygamber'in böyle bir uygulaması olmadığı gerekçesiyle şükür secdesinin mekruh olduğuna hükmetmişlerdir.

Bu rivayetlerde görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sav) kendi fiillerine doğrudan veya dolaylı olarak muvafık olan uygulamaları takrîr etmiştir. Şâtübî (ö. 790/1388) bu şekildeki takrîrleri delil ve hüküm itibariyle en üst derecede konumlandırmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in kendi fiillerine uygun olan uygulamaları takrîr etmesi, ilgili fiilin doğruluğunu teyit eden ilave bir delil olmaktadır.¹²⁹⁹

2.4.2. Takrîrî Sünnetin Kavlı ve Fiilî Sünnet ile Teâruzu

Hadis rivayetleri arasında çeşitli nedenlerden ötürü biri diğerinin gereğini ve hükmünü engelleyecek biçimde zâhirî teâruz ve ihtilafların varlığı ulemânın büyük çoğunluğu tarafından¹³⁰⁰ kabul edilmiştir.¹³⁰¹ Hadis âlimleri bu teâruz ve ihtilafları gidermek için muhtelifü'l-hadîs ilminin şumulüne giren cem ve telif, nesh, tercih ve tevakkuf olmak üzere dört yöntem kullanmışlardır.¹³⁰²

1. Cem ve Telif: Hadis terminolojisinde hadisler arasındaki ihtilafı gidermede ilk aşamayı ifade eden cem ve telif, aralarında ihtilaf olan hadisleri tevil etmek suretiyle uzlaştırmaktır.¹³⁰³ Bu yöntemin esası, herhangi birini terk etmeden, çelişen hadisleri bağdaştırarak birlikte geçerli saymaktır.¹³⁰⁴

2. Nesh: Şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması demektir.¹³⁰⁵ Bu yöntemin amacı, birbirine muhalif olarak rivayet edilmiş hadislerden hangisiyle amel edileceğini belirlemektir.

¹²⁹⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVIII, 69.

¹²⁹⁸ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, 1988, Beyrut, I, 393.

¹²⁹⁹ Bkz. Şâtübî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, IV, 765.

¹³⁰⁰ Usulcülerin ekserisi şer'î deliller arasında teâruzun hakikatte değil de zâhirî olarak vâki olabileceğini kabul etmiştir. Bkz. Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 252-256; İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 90-99.

¹³⁰¹ Bkz. Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü Ulûmü'l-Hadîs*, s. 382-394; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî'l-İlmi'r-Rivâye*, s. 432-435; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 284-286; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs*, s. 269-270; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, s. 76-79.

¹³⁰² İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, s. 352-354; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, s. 362-388; Ayhan Tekines, "Muhtelifü'l-Hadîs", *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXI, 75; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 162; Yavuz Köktaş, *Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları*, STS Yayınları, Ankara, 2015, s. 15-16.

¹³⁰³ Aydın, *Hadis İstihlâkı Sözlüğü*, s. 46.

¹³⁰⁴ Polat, "Hadis İlmi: Temel Kavramları ve Alt Dalları", *Hadis Tarihi ve Usulü*, s. 26.

¹³⁰⁵ Çetin, "Nesih", *DİA*, XXXII, 579.

3. Tercih: Aralarında ihtilaf bulunan hadisler arasında nesh ilişkisinin tespit edilememesi durumunda üçüncü çözüm yolu tercihtir. Tercih, birtakım ölçütlere dayanarak, çelişen hadislerden birini tercih edip öbürünü terk etmek demektir.¹³⁰⁶

4. Tevakkuf: Hadis terminolojisinde hadisler arasındaki ihtilafı gidermek amacıyla başvuru olan yolların son aşaması tevakkuftur. Tevakkuf, aralarındaki teâruzun hadislerle de amel etmeyip bir çözüm bulununcaya kadar beklemek demektir.¹³⁰⁷

Hadisler arasındaki teâruzu giderme hususunda kavram ve içerik olarak fakihlerin yöntemleri de yaklaşık olarak böyledir. Ancak metod önceliği hususunda hadisçiler ile fakihler arasında yaklaşım farklılıkları söz konusu olmuştur. Hanefî fakihlerine göre bu yöntemlerin sıralaması nesh, tercih, cem ve telif, tesâkut şeklinde iken¹³⁰⁸ cumhuru fukahaya göre ise cem ve telif, tercih, nesh ve tevakkuf şeklindedir.¹³⁰⁹ Yöntemlerin sıralaması farklı olsa da gerek hadis gerekse fıkıh ulemâsı, hadisler arasındaki ihtilafları bu yöntemler çerçevesinde gidermeye çalışmışlardır. Konumuz olan takrîrî sünnet ile kavli ve fiilî sünnet arasında vâki olan ihtilafları giderme de –aşağıda görüleceği üzere– aynı durum söz konusu olmuştur.

2.4.2.1. Takrîrî Sünnetin Kavli Sünnet ile Teâruzu

1. Teâruzun Cem ve Telif Metoduyla Çözülmesi

Takrîrî ve kavli bazı hadisler arasındaki teâruz bazen hadisin makâsı ve ta'lîlî, daha net bir ifadeyle hadisin gaye ve illeti gözetilerek cem ve telif edilmiştir. Aşağıdaki misallerde bu yöntem kullanılmıştır:

a. Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/692) şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber (sav), “*Bir kıza talip olan vazgeçmeden veya istemeye izin vermeden bir kimsenin, kardeşinin talip olduğu kıza talip olmasını yasaklamıştır.*”¹³¹⁰

¹³⁰⁶ Polat, “Hadis İlmî: Temel Kavramları ve Alt Dalları”, *Hadis Tarihi ve Usulü*, s. 26. Ayrıca bkz. Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, s. 317.

¹³⁰⁷ Osman Demir, “Tevakkuf”, *DİA*, TDV, Ankara, 2011, XL, 579.

¹³⁰⁸ Bkz. Leknevî, *Fevâtihu'r-Rahamût fî Şerhi Müsellemi's-Sübût*, II, 236; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, s. 362; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, s. 393-398; Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 1986, II, 1176-1179; Hudarî, *Usûlü'l-Fıkh*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1969, s. 358; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 161.

¹³⁰⁹ Vehbe ez-Zühaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, II, 1180-1184; Abdülkerîm en-Nemle, *el-Mühezzeb fî İlmî Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, V, 2414; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 203-205; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 161; Köktaş, *Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları*, s. 15.

¹³¹⁰ Buhârî, Nikâh 46, Hadis no: 5142; Müslim, Nikâh 49, Hadis no: 1412; Tirmizî, Nikâh 37, Hadis no: 1137; Ebû Dâvûd, Nikâh 16-17, Hadis no: 2080; Muvatta, Nikâh 2, Hadis no: 1198.

Fâtıma bnt. Kays'tan (ö. 54/674 [?]) şöyle nakledilmiştir: Ebû Amr b. Hafs, Fâtıma bnt. Kays'ı üç talakla boşayınca Hz. Peygamber (sav) ona, “*İddet müddetini geçirmen için Ümmü Mektûm'un evine git. Zira o âmâ birisidir. Orada rahat hareket edebilirsin. İddetini bitirdiğinde bana söyle.*” dedi. Fâtıma şöyle devam etti: İddet süremi bitirdiğimde Hz. Peygamber'e, Muâviye b. Ebû Süfyân ile Ebû Cehm'in bana evlilik teklifinde bulduklarını söyledim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “*Ebû Cehm'in eli sopalıdır, Muâviye ise yoksuludur. Sen Üsâme b. Zeyd ile evlen.*” buyurdu.¹³¹¹

Abdullah b. Ömer hadisinde, birisinin talip olduğu kıza başkasının talip olması yasaklanmıştır. Fâtıma bnt. Kays hadisi ise, birisinin talip olduğu kıza talip olmanın cevazına delâlet etmektedir. Çünkü Fâtıma b. Kays'a iki kişinin talip olmasını Hz. Peygamber (sav) yadırgamamış ve nehyetmemiştir.¹³¹² Buna göre birincisi kavî, ikincisi ise takrîfî olan bu iki hadis arasında bir ihtilafın olduğu görülmektedir. Buradaki ihtilaf, “*söz konusu yasağın, kadının evlilik teklifini kabul etmesinden sonrasına yönelik olduğu böyle bir kesinlik olmadığında ise başkasının talip olduğu kıza talip olunabileceği*” hükme bağlanarak giderilmiştir.¹³¹³ Nitekim kesinlik kazanmadıkça bir başkasının evlilik teklifinde bulunduğu bir kadına evlilik teklifinde bulunmak İmam Mâlik (ö. 179/795),¹³¹⁴ İmam Şâfiî (ö. 204/820)¹³¹⁵ ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855)¹³¹⁶ bu hadisten istinbatına göre caizdir. Hanefîler ise kadının talibe meylinin ve rızasının olmaması hâlinde bunun caiz olduğunu aksi hâlde mekruh olduğunu belirtmişlerdir.¹³¹⁷

b. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Bir yolculuk esnasında Rasûlullah (sav) gölgelendirilen bir adamın başındaki kalabalığı gördü ve “*Nedir bu?*” diye sordu. Etrafındakiler, “*O oruçlu.*” deyince Rasûlullah (sav), “*Yolculukta oruç tutmanız iyilik (fazilet) değildir.*” buyurdu.¹³¹⁸

¹³¹¹ Müslim, Talâk 36, Hadis no: 1480; Ebû Dâvûd, Talâk 37-39, Hadis no: 2284; Tirmizî, Nikâh 37, Hadis no: 1138; Nesâî, Nikâh 21, Hadis no: 3241; Muvatta, Talâk 67, Hadis no: 1341.

¹³¹² Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, s. 245; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IX, 281-282; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 106-107.

¹³¹³ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, s. 245-246; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, III, 195; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 107; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XX, 187.

¹³¹⁴ Muvatta, Nikâh 2; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 56.

¹³¹⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 106-109; Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, s. 245-246.

¹³¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 568; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, V, 18-19.

¹³¹⁷ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, III-IV, 54.

¹³¹⁸ Buhârî, Savm 36, Hadis no: 1946; Müslim, Sıyâm 92, Hadis no: 1115; Ebû Dâvûd, Savm 44, Hadis no: 2407; Nesâî, Sıyâm 49, Hadis no: 2258; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 408, Hadis no: 8153.

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber (sav) ile birlikte yolculuk yapardık ve bu sırada oruç tutanlar tutmayanları, oruç tutmayanlar da tutanları kınamazdı.¹³¹⁹

Câbir b. Abdullah hadisi, yolculukta oruç tutmanın caiz olmadığına delâlet etmektedir. Enes b. Mâlik hadisi ise yolculukta oruç tutup tutmama konusunda ruhsata delâlet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) bu iki farklı uygulamayı takrîr etmiştir.¹³²⁰ Buna göre bu iki hadis arasında bir teâruz görülmektedir. Ancak bu iki hadis arasındaki teâruz cem ve telif metoduyla, “*yolculukta oruç tutabilenlerin oruç tutmalarının; oruç tutabilecek güçte olmayanların ise oruç tutmamalarının daha efdal olduğuna*” hükmedilerek giderilmiştir.¹³²¹ Nitekim Hanefî,¹³²² Mâlikî,¹³²³ Şâfiî¹³²⁴ ve Hanbelîler¹³²⁵ yolculuk sırasında oruç tutabilecek güçte olanların oruç tutmasının, oruç tutmakta zorlananların ise oruç tutmamasının daha faziletli olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Zâhirîler, Câbir b. Abdullah hadisine binâen seferde oruç tutmanın sahih olmadığını ifade etmişlerdir.¹³²⁶

Bu örneklerde görüldüğü üzere takrîrî ve kavli hadisler arasındaki ihtilaf, amaçsal bir metodoloji yöntemiyle cem ve telif edilmiştir. Diğer bir ifadeyle hadisler amaç ve illet düzleminde değerlendirilerek uzlaştırılmıştır.

Takrîrî ve kavli hadisler arasındaki teâruz bazı durumlarda ise umumun tahsisi ile cem ve telif edilmiştir. Aşağıdaki misallerde bu yöntem kullanılmıştır:

c. Süleyman b. Büreyde (ö. 105/723) babasından şöyle rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (sav) bir yere ordu göndereceği zaman onlara, “*Allah yolunda Allah’ın*

¹³¹⁹ Buhârî, Savm 37, Hadis no: 1947; Müslim, Sıyâm 98, 99, Hadis no: 1118; Ebû Dâvûd, Savm 43, Hadis no: 2405; Muvatta, Sıyâm 23, Hadis no: 712; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 410, Hadis no: 8161. Hadisin Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) rivayeti için bkz. Müslim, Sıyâm 95, Hadis no: 1116; Nesâî, Sıyâm 59, Hadis no: 2305; Ahmed b. Hanbel, V, 205, Hadis no: 12024.

¹³²⁰ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 88; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 71; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 386; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, II, 96; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, XIII, 345.

¹³²¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 216; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 70; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, IV, 457; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, XIII, 342.

¹³²² Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 152; Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, IV, 78.

¹³²³ Karâfî, *ez-Zahîra*, II, 512; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 273-274.

¹³²⁴ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 640; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 216.

¹³²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 406-408; İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, II, 465-468.

¹³²⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 254.

adıyla savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın. Savaşın, ama ganimet malına ihanet etmeyin.” buyururdu.¹³²⁷

Abdullah b. Muğaffel (ö. 59/679) şöyle anlatmıştır: Hayber günü bir tulum içyağı ele geçirdim. Onu sıkıca tuttum ve bugün bundan kimseye bir şey vermem dedim. Arkama döndüğümde Allah Rasûlü'nü tebessüm ediyor buldum.¹³²⁸ Başka bir rivayete, “*Bunun üzerine ondan utandım.*” ifadesi bulunmaktadır.¹³²⁹

Süleyman b. Büreyde hadisinde, ganimet malından izinsiz olarak almak nehyedilmiştir.¹³³⁰ Abdullah b. Muğaffel hadisi ise ganimet malından izinsiz almanın cevazına delâlet etmektedir. Çünkü Abdullah b. Muğaffel'in sözü Hz. Peygamber (sav) tarafından tebessümle takrîr edilmiştir.¹³³¹ Buna göre bu iki hadis arasında teâruz söz konusudur. Buradaki teâruz, Hz. Peygamber'in umum ifade eden sözünün, takrîr ile tahsis edilmesiyle giderilmiştir. Bu tahsiste ganimet malından ihtiyaç miktarınca istifade etmek genel olan yasak kapsamından çıkarılmıştır.¹³³² Böylece dâru'l-harpte iken ganimet malına dâhil olan gıda maddelerinden, imamın izni olmaksızın ihtiyaç miktarınca istifade etmenin cevazına ittifak ile hükmedilmiştir.¹³³³

d. Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Kim mescitte yitiğini arayan birini işitirse, 'Allah onu sana buldurmasın' desin. Çünkü mescitler bunun için yapılmamıştır.*”¹³³⁴ Konuyla ilgili Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) nakledilen bir hadiste ise Hz. Peygamber (sav) mescide bevleden bir bedevîye,

¹³²⁷ Müslim, Cihâd 3, Hadis no: 1731; Tirmizî, Siyer 48, Hadis no: 1623; Ahmed b. Hanbel, IX, 411, Hadis no: 23624; Dârimî, Siyer 5, Hadis no: 2475.

¹³²⁸ Müslim, Cihâd 72, Hadis no: 1772; Ebû Dâvûd, Cihâd 127, Hadis no: 2702; Nesâî, Dahâyâ 38, Hadis no: 4442; Dârimî, Siyer 57, Hadis no: 2496; Ahmed b. Hanbel, VII, 31, Hadis no: 17245.

¹³²⁹ Buhârî, Humus 20, Hadis no: 3153; Müslim, Cihâd 73, Hadis no: 1772; Ahmed b. Hanbel, VIII, 304, Hadis no: 21108; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 101, Hadis no: 17992.

¹³³⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 31.

¹³³¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, VII, 26; Alâî, *Tafsîlü'l-İcmâl fî Teâruzi'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, s. 203; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 554; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXI, 177; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 281.

¹³³² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 361; Alâî, *Tafsîlü'l-İcmâl fî Teâruzi'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, s. 203; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, IV, 94,

¹³³³ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 114; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XII, 145; Alâî, *Tafsîlü'l-İcmâl fî Teâruzi'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, s. 203; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 294; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XV, 103; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, XII, 268; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 1221.

¹³³⁴ Müslim, Mesâcid, 79, Hadis no: 568; Ebû Dâvûd, Salât 21, Hadis no: 473; Ahmed b. Hanbel, IV, 365, Hadis no: 8819; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 176, Hadis no: 20262.

“Mescitlerin bevl veya pislik ile kirletilmesi uygun değildir. Çünkü mescitler Allah’ı anmak, namaz kılmak ve Kur’ân okumak için yapılmışlardır.” buyurdu.¹³³⁵

Hiz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir bayram günüydü. Habeşliler mızrak ve kalkanlarla oynuyorlardı. Ben ya Hiz. Peygamber’den izlemek için izin istedim, ya da kendisi, “Bakmak ister misin?” dedi. Ben, “Evet.” dedim. Hiz. Peygamber (sav) beni yanağım onun yanağına değecek şekilde arkasına aldı ve “Haydi bakalım Erfide oğulları!” dedi. Bir süre sonra ben artık sıkılınca, “Bu kadar yeter mi?” dedi. Ben, “Evet.” dedim. Bunun üzerine Hiz. Peygamber (sav), “Öyleyse, haydi git!” buyurdu.¹³³⁶

Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik hadislerinde mescitlerin ibadet fonksiyonuna uygun bir şekilde kullanılması istenmekte, buna aykırı olan hususlar ise yasaklanmaktadır.¹³³⁷ Hiz. Âişe hadisi ise mescitlerin ibadet haricindeki sosyal etkinliklerde kullanılmasının cevazına delâlet etmektedir. Çünkü Habeşli bir grubun bir bayram günü mescitte kılıç kalkan gösterisi yapmasını Hiz. Peygamber (sav) takrîr etmiştir.¹³³⁸ Dolayısıyla bu hadislerde Hiz. Peygamber’in sözü ile takrîri arasında bir teâruz söz konusudur. Ancak buradaki teâruz kavfî sünnetin umumî hükmünün, takrîfî sünnet ile tahsis edilmesiyle giderilmiştir. Şöyle ki, mescitte sunumu yapılan kılıç ve kalkan oyunları cihada hazırlık temrinleri olarak değerlendirilerek, dinin aslından olan bu gibi gösterileri mescitte yapmak yasak kapsamından çıkarılmıştır.¹³³⁹ Nitekim ulemâ, Hiz. Âişe (ö. 58/678) hadisine binâen cihada hazırlık temrinlerini andıran bu gibi etkinliklerin mescitte yapılmasının mübah olduğuna hükmetmiştir.¹³⁴⁰

2. Teâruzun Nesh Metoduyla Çözömlenmesi

Ya’lâ b. Ümeyye (ö. 60/679-80 [?]) şöyle nakletmiştir: Hiz. Peygamber (sav) Ci’râne’deyken yanına bir adam geldi. Bu zât umreye niyet etmişti. Saçını sakalını

¹³³⁵ Müslim, Tahâret 100, Hadis no: 285; İbn Mâce, Tahâret 78, Hadis no: 529; Ahmed b. Hanbel, V, 550, Hadis no: 13325; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, II, 578, Hadis no: 4142.

¹³³⁶ Buhârî, İdeyn 2, Hadis no: 950; Müslim, İdeyn 19, Hadis no: 892; Nesâî, İdeyn 35, Hadis no: 1591; Ahmed b. Hanbel, X, 641, Hadis no: 27082; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, X, 369, Hadis no: 20977.

¹³³⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, V, 76; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr*, II, 184; Emîr es-San’ânî, *Sübülü’s-Selâm Şerhu Bülûğu’l-Merâm*, I, 246.

¹³³⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-Muvakkîn an-Rabbi’l-Âlemin*, IV, 260; Alâî, *Tafsîlü’l-İcmâl fi Teâruzi’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, s. 196-197; Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 310; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, VI, 260-261.

¹³³⁹ Alâî, *Tafsîlü’l-İcmâl fi Teâruzi’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, s. 195-197. Ayrıca bkz. Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, I, 270.

¹³⁴⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 92; Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 309; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, VI, 262; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 516; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, VI, 393.

sarıya boyamış ve bir cübbe giymişti. Adam, Hz. Peygamber'e, "Yâ Rasûlallah! Ben umre için ihrama girdim. Ancak gördüğün gibiyim. (Ne yapmalıyım?)" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Üzerindeki cübbeyi çıkart, sarı boyayı da yıka. Hac yaparken ne yapıyorsan, umren de onu yap." buyurdu.¹³⁴¹

Hiz. Âişe (ö. 58/678) şöyle demiştir: Ben, Rasûlullah'a, ihrama girerken ihramı için, bir de ihramdan çıktığımda Kâbe'yi (ziyaret) tavafından önce koku sürerdim.¹³⁴² Başka bir rivayette Hiz. Âişe şöyle anlatmıştır: Biz, Hiz. Peygamber'le birlikte Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmıştık. İhrama gireceğimiz zaman alınlarımıza "sükk" denen koku sürmüştük. Birimiz terlediğinde bu koku yüzüne akardı. Hiz. Peygamber (sav) bunu gördüğü hâlde yasaklamazdı.¹³⁴³

Ya'lâ b. Ümeyye hadisi ihrama girerken koku sürünmenin ve bu kokunun tesirinin ihram esnasında devam etmesinin caiz olmadığına delâlet etmektedir.¹³⁴⁴ Hiz. Aişe rivayetleri ise ihrama girerken koku sürünmenin ve bu kokuların renk ve kokusunun ihram esnasında ve sonrasında devam etmesinin caiz olduğuna delâlet etmektedir.¹³⁴⁵ Çünkü birinci rivayetteki Hiz. Âişe'nin üslubu bu uygulamanın Hiz. Peygamber (sav) tarafından onaylandığını göstermektedir. İkinci rivayette ise Allah Rasûlü (sav) bu uygulamalara ses çıkarmayarak takrîr etmiştir.¹³⁴⁶ Buna göre bu rivayetler arasında bir teâruz söz konusu olmuştur.

Bu rivayetler arasındaki teâruz nesh ile giderilmiştir. Çünkü Safvân b. Ya'lâ rivayeti Ci'râne umresinde, Hiz. Âişe rivayetleri ise Veda Haccı'nda yaşanan bir uygulamayı anlatmaktadır. Dolayısıyla Hiz. Peygamber'in takrîrine dayalı Hiz. Âişe rivayetleri, Safvân b. Ya'lâ rivayetini neshetmiş ve hüküm de buna göre verilmiştir.¹³⁴⁷

¹³⁴¹ Buhârî, Hac 17, Hadis no: 1536; Müslim, Hac 9, Hadis no: 1180; Ahmed b. Hanbel, VII, 368, Hadis no: 18432; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 91, Hadis no: 9101.

¹³⁴² Buhârî, Hac 18, Hadis no: 1539; Müslim, Hac 31, Hadis no: 1189; Ebû Dâvûd, Menâsik 11, Hadis no: 1745; Nesâî, Menâsikü'l-hac 41, Hadis no: 2681; Muvatta, Hac 17, Hadis no: 788.

¹³⁴³ Ebû Dâvûd, Menâsik 31, Hadis no: 1830; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 76, Hadis no: 9052. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, X, 138, Hadis no: 25237.

¹³⁴⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 166-167; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 462; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 219.

¹³⁴⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 139-140; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 466; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 224.

¹³⁴⁶ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 15; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 866; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IX, 59.

¹³⁴⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 82-90; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 462-466; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 219. Ayrıca bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usul fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âlir-Rasûl*, s. 501-502; Alâî, *Tafsîlü'l-İcmâl fî Teâruzi'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, s. 158-159.

İmam Mâlik (ö. 179/795) dışında cumhur bu görüştedir.¹³⁴⁸ İmam Mâlik ise bu konuda Safvân b. Ya'lâ hadisiyle amel ederek ihrama girmeden önce koku sürmeyi ihram yasaklarından saymış ve mekruh olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴⁹

Bu değerlendirmelerde görüldüğü üzere birbirine muhalif olarak rivayet edilmiş takrîrî ve kavlî hadislerden hangisiyle amel edileceği nesh metoduyla belirlenmiş ve takrîrî hadisin hükmüyle amel edilmiştir. Bu rivayetlerde hadislerin vurûd tarihlerinin bilinmesi, hadisler arasında neshin vukuuna hükmetmeyi kolaylaştırmıştır.

3. Teâruzun Tercih Metoduyla Çözülmesi

a. Hz. Âişe'den (ö. 58/678) şöyle nakledilmiştir: Bir defasında Hz. Âişe'ye bir keler verilmişti. Onu yiyip yemeyeceğini sorunca Hz. Peygamber (sav) yemesini nehyetti. Bir süre sonra bir dilenci geldi. Hz. Âişe kelerin dilenciye verilmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Yemediğin şeyi yedirecek misin?*” buyurdu.¹³⁵⁰ Konuyla ilgili Abdurrahman b. Şiblî'den rivayet edilen hadiste de Hz. Peygamber'in keler yemeyi yasakladığı bildirilmiştir.¹³⁵¹

Hâlid b. Velîd'den (ö. 21/642) şöyle nakledilmiştir: Bir gün Hz. Peygamber'e kızartılmış bir keler getirildi. Hz. Peygamber (sav) ondan yemek için elini uzatınca onun keler olduğu söylendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) onu yemeden vazgeçerek elini çekti. Hâlid, “*Bu haram mıdır yâ Rasûlallah?*” diye sordu. Hz. Peygamber, “*Hayır, fakat o bizim oralarda bulunmaz. Bundan dolayı ben ondan hoşlanmıyorum.*” dedi. Hâlid, keleri Hz. Peygamber'in gözü önünde yedi.¹³⁵²

Hz. Âişe ve Abdurrahman b. Şiblî hadislerinde keler yemenin Hz. Peygamber (sav) tarafından nehyedildiği ifade edilmektedir. Hâlid b. Velîd hadisi ise keler yemenin cevazına delâlet etmektedir. Çünkü keler yenilmesine Hz. Peygamber'in engel

¹³⁴⁸ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 164; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 697; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, II, 406; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 85; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 466; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 139-140; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 224.

¹³⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 304; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 395; Karâfî, *ez-Zahîra*, III, 311-312; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 166-167.

¹³⁵⁰ Ebû Hanîfe, *Müsned*, s. 152; Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 238; Muhammed eş-Şeybânî, *Muvattaü'l-İmâm Mâlik Rivayetü Muhammed*, s. 203; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 195, Hadis no: 24712;

¹³⁵¹ Ebû Dâvûd, Et'ime 27, Hadis no: 3796; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 546, Hadis no: 19428.

¹³⁵² Buhârî, Et'ime 14, Hadis no: 5400; Müslim, Sayd 43, Hadis no: 1945; Ebû Dâvûd, Et'ime 27, Hadis no: 3794; Nesâî, Sayd 26, Hadis no: 4322; Muvatta, İsti'zân 10, Hadis no: 1945; İbn Mâce, Sayd 16, Hadis no: 3241; Ahmed b. Hanbel, VII, 38-39, Hadis no: 17272.

olmaması, fiilin takrîr edildiğini göstermektedir.¹³⁵³ Dolayısıyla bu hadisler arasında bir teâruzun olduğu görülmektedir.

Bu iki rivayet arasındaki teâruzun gidermede cem ve nesh imkânı olmadığından tercih yöntemi kullanılmıştır. Hanefîler dışındaki ulemâ Hz. Peygamber'in takrîrlerini tercih ederek keler yemenin helâl olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹³⁵⁴ Buna mukabil Hanefîler, keler yeme konusunda Hz. Peygamber'in sözlerini, takrîrlere tercih ederek keler yemeyi haram¹³⁵⁵ veya mekruh¹³⁵⁶ addetmişlerdir. Çünkü onlara göre mübah olan bir hüküm ile yasak olan bir hüküm teâruz ettiğinde yasak olan tercih edilir.¹³⁵⁷ Nitekim harama delâlet eden nassı, mübaha delâlet eden nassa tercih etmek fakihlerin tercih metodlarından biridir.¹³⁵⁸

b. Vâbisa b. Ma'bed şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), safin arkasında yalnız başına namaz kılan birisini gördü ve ona namazını iade etmesini emretti.¹³⁵⁹

Ebû Bekre'den (ö. 51/671 [?]) şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bekre bir defasında Hz. Peygamber'e rükûda iken yetişmişti. Bu sebeple daha safa ulaşmadan rükûda gitmişti. Bunu Hz. Peygamber'e anlatınca o (sav), "*Allah namaza olan iştiyakını artırsın, ama bir daha böyle yapma!*" buyurdu.¹³⁶⁰

Vâbisa b. Ma'bed hadisi, safların arkasında tek başına kılınan namazın caiz olmadığına delâlet etmektedir.¹³⁶¹ Ebû Bekre hadisi ise safların arkasında tek başına namaz kılmanın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), Ebû Bekre'ye namazını iade etmesini söylememiş, sadece efdal olanı bildirmiş¹³⁶² böylece

¹³⁵³ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 647; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 389; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIII, 149; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 241; İbn Dakîkûl'İd, *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, II, 283; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabûd Şerhu*

¹³⁵⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIII, 143; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 389; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 340; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 582.

¹³⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 231; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, VIII, 560; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, VI, 184-185; Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, XI, 588; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*

¹³⁵⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, VIII, 560; Kudûrî, *et-Tecrîd*, XII, 6372; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, III-IV, 347.

¹³⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 231; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, VI, 185.

¹³⁵⁸ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 421.

¹³⁵⁹ Tirmizî, *Salât* 56, Hadis no: 231; Ebû Dâvûd, *Salât* 99, Hadis no: 682; İbn Mâce, *İkâmet* 54, Hadis no: 104; Dârimî, *Salât* 61, Hadis no: 1319; Ahmed b. Hanbel, VII, 382, Hadis no: 18485.

¹³⁶⁰ Buhârî, *Ezân* 114, Hadis no: 783; Ebû Dâvûd, *Salât* 100, Hadis no: 683; Nesâî, *İmâmet* 63, Hadis no: 867; Ahmed b. Hanbel, VIII, 278, Hadis no: 20998.

¹³⁶¹ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 350; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 73..

¹³⁶² Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 186; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 313; Aynî, *Umdeti'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 80-81.

onun namazının sahih olduğunu takrîr etmiştir.¹³⁶³ İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), Ebû Bekre'nin bu tavrını genel olarak tasvip etmiş ancak cemaat sevabından mahrum kalmamak için uygulamada hatalı olduğunu belirtmiştir.¹³⁶⁴

Bu rivayetler arasındaki ihtilaf tercih metoduyla çözümlenmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Vâbısa b. Ma'bed hadisini tercih ederek saf arkasında münferit olarak kılınan namazın caiz olmadığını belirtmiştir.¹³⁶⁵ Ebû Hanîfe (ö. 150/767),¹³⁶⁶ İmam Mâlik (ö. 179/795)¹³⁶⁷ ve İmam Şâfiî (ö. 204/820)¹³⁶⁸ ise Ebû Bekre hadisini tercih ederek saf arkasında münferiden kılınan namazın caiz olduğuna hükmetmişlerdir. Onlara göre Vâbısa hadisindeki namazı iade emri istihbâb içindir.¹³⁶⁹ Ayrıca İmam Şâfiî bu konuda Ebû Bekre hadisini tercih etmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: Kıyas ve kavli-âmmenin Ebû Bekre hadisini desteklemesi nedeniyle bu hadisle amel etmek daha uygun görünmektedir. Çünkü tek başına namaz kılınan namazı geçerlidir. Bu durum, saf arkasında münferit olarak kılınan namazın da caiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir defasında Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) ninesi Müleyke, bir defasında Hz. Peygamber'i yemeğe davet ettiğinde orada kılınan namazda Enes ve yetim birisi Hz. Peygamber'in arkasında Müleyke ise onların arkasında saf tutmuştur.¹³⁷⁰ Bir kadının saf arkasında tek başına kıldığı namaz caiz olduğuna göre erkeğin bu şekilde kıldığı namaz da caizdir.¹³⁷¹

4. Teâruzun Tevakkuf Metoduyla Çözümlenmesi

Hadisler arasındaki teâruzu gidermede tevakkufun değeri ve yeri bazı ulemâ nezdinde tartışmalı olsa da¹³⁷² ekseri olarak uygulamada tevakkufa yer verilmiştir.

¹³⁶³ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *eş-Şâfi fî Şerhi Müsnedi's-Şâfiî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2005, II, 53; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, III, 163; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 73.

¹³⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 313; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XI, 89.

¹³⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 49-50; İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, II, 325.

¹³⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 192; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II, 312; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I, 633.

¹³⁶⁷ Karâfi, *ez-Zahîra*, II, 261; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 142.

¹³⁶⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 344-345; Şirâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-II, 330.

¹³⁶⁹ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 185-186; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 313; Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 80.

¹³⁷⁰ Bkz. Buhârî, Salât 20, Hadis no: 380, Ezân 161, Hadis no: 860; Müslim, Mesâcid 266, Hadis no: 658; Ebû Dâvûd, Salât 70, Hadis no: 612; Tirmizî, Salât 59, Hadis no: 234.

¹³⁷¹ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, s. 173-174; Şâfiî, *el-Ümm*, II, 344-345.

¹³⁷² Bu konudaki yaklaşımlar için bkz. Demir, "Tevakkuf", *DİA*, XL, 579; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 219-223.

Mesela, kavli ve takrifi hadisler arasındaki bazı ihtilaflarda, bir kısım âlimlerin tevakkuf ettikleri görülmektedir. Bu konudaki rivayetlerden biri mümeyyiz çocuğun namaz imâmeti ile ilgilidir. Amr b. Selime'den (ö. 85/704) rivayete göre kendisi kavmi içinde Kur'ân'ı en iyi bilen ve okuyan olduğu için yedi yaşında iken cenâze namazı da dâhil bütün namazlarda kavmine imamlık yapmıştır.¹³⁷³ Ancak bu rivayet temyiz çağına girmemiş olanların namaz kıldıramayacağı konusundaki rivayetlerle çelişmektedir. Rivayete göre Mâlik b. Huveyris (ö. 74/693) ve arkadaşları memleketlerine dönecekleri zaman Hz. Peygamber (sav) onlara, “*Namaz vakti geldiğinde içinizden biri ezan okusun en büyüğünüz de imam olsun.*” buyurmuştur.¹³⁷⁴ Ayrıca İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) mevkûf olarak nakledilen bir rivayette bülûğ çağına girmemiş küçüklerin namaz kıldıramayacağı ifade edilmiştir.¹³⁷⁵ Ayrıca İmam Şâfiî (ö. 204/820), Amr b. Selime hadisini delil olarak mümeyyiz çocuğun farz-nafile bütün namazlarda imâmetinin caiz olduğunu ifade etmiştir.¹³⁷⁶ Çünkü bu uygulama Hz. Peygamber'in bilgi ve takrîrine dayalı olarak gerçekleşmiştir.¹³⁷⁷ Buna mukabil mümeyyiz çocuğun imâmetini caiz görmeyenler ise bu konuda Hz. Peygamber'in bilgi ve takrîrinin olmadığını gerekçe göstermişlerdir.¹³⁷⁸ İmam Mâlik (ö. 179/795)¹³⁷⁹ ve İbn Hazm (ö. 456/1064)¹³⁸⁰ mümeyyiz çocuğun imâmetini hiçbir namazda caiz görmemişlerdir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) farz namazlarda değil sadece nafile namazlarda bunu caiz görürken¹³⁸¹ mezhepteki müreccah kavilde hiçbir namazın caiz olmadığı ifade edilmiştir.¹³⁸² Ahmed b. Hanbel (ö.

¹³⁷³ Buhârî, Meğâzî 54, Hadis no: 4302; Ebû Dâvûd, Salât 60, Hadis no: 585, 586, 587; Nesâî, İmâmet 11, Hadis no: 781; Ahmed b. Hanbel VIII, 244, Hadis no: 20868, 20869.

¹³⁷⁴ Buhârî, Ezân 17, Hadis no: 628; Müslim, Mesâcid 292, Hadis no: 674; Tirmizî, Salât 37, Hadis no: 205; Nesâî, Ezân 8, Hadis no: 631; Ahmed b. Hanbel, VIII, 295, Hadis no: 21070.

¹³⁷⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 487, Hadis no: 1872; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 319, Hadis no: 5858; Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, Dâru'l-Va'y, Halep, 1991, IV, 389, Hadis no: 6566.

¹³⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 618; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 330; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, 301; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 314.

¹³⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 217; VII, 618; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, II, 45; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, III, 197; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 196; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, 301; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 314.

¹³⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 618; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, II, 45; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, 301; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 196.

¹³⁷⁹ Karâfî, *ez-Zahîra*, II, 242; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 138.

¹³⁸⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 217.

¹³⁸¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 330.

¹³⁸² Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 70; Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 81; Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, II, 344.

241/855) ise bir kavlinde sadece nafile namazlarda bunu caiz görmüştür.¹³⁸³ Ahmed b. Hanbel'in bir kavlinde ise Amr b. Selime hadisinin konuya delâletinin açık olmaması nedeniyle mümeyyizin imâmeti hakkında tevakkuf ettiği de ifade edilmiştir.¹³⁸⁴

2.4.2.2. Takrîrî Sünnetin Fiilî Sünnet ile Teâruzu

Teâruzun Cem ve Telif Metoduyla Çözümlemesi

a. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle demiştir: Rasûlullah'ın (sav) telbiyesi, “*Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İnnel-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke lek!*” şeklindedir.¹³⁸⁵

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) yüksek sesle telbiye getirdi. İnsanlar da telbiyeye “*zü'l-meâric*” (yüksek dereceler sahibi) gibi kelimeler ilave ediyorlardı. Hz. Peygamber (sav) söylenenleri işittiği hâlde ses çıkarmıyordu.¹³⁸⁶ Hadisin diğer bir rivayetinde ise insanların farklı şekillerde telbiye getirmesine Rasûlullah'ın bir şey demediği ifade edilmiştir.¹³⁸⁷

Bu rivayetler telbiyenin şekli konusunda iki farklı uygulamaya delâlet etmektedir. İbn Ömer hadisinde, Hz. Peygamber'in telbiyeyi nasıl yaptığı anlatılırken, Câbir b. Abdullah hadisinde ise Hz. Peygamber'in öğrettiği telbiyeye başka kelimelerin ilave edildiği ve Hz. Peygamber'in buna bir şey demeyerek takrîr ettiği ifade edilmektedir.¹³⁸⁸ Dolayısıyla her iki hadis arasında bir teâruz söz konusudur. Ulemâ buradaki teâruzunu cem ve telif metoduyla çözümlenmiştir. Bu çözümlemede Hz. Peygamber'in yaptığı şekilde telbiye getirmenin efdal olduğu, bununla birlikte telbiyeye ilavede bulunmanın caiz olduğu hükme bağlanmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in kendi telbiyesine ilavede bulunanları takrîr etmesi bu konuda bir kolaylık ve genişliğe delâlet etmektedir.¹³⁸⁹

¹³⁸³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 70; Buhâtî, *Keşşâfî'l-Kınâ an-Metni'l-İknâ*, I, 479; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 197.

¹³⁸⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 70; Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 217; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 197. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Mektebetü İbn Teymiyye, y.y., 1999, s. 62.

¹³⁸⁵ Buhârî, Hac 26, Hadis no: 1549; Müslim, Hac 19 Hadis no: 1184.

¹³⁸⁶ Ebû Dâvûd, Menâsik 26, Hadis no: 1813; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 70, Hadis no: 9032.

¹³⁸⁷ Müslim, Hac, 147, Hadis no: 1218; Ebû Dâvûd, Menâsik 56, Hadis no: 1905; Ahmed b. Hanbel, VI, 93-94, Hadis no: 14814; İbn Mâce, Menâsik 84, Hadis no: 3074.

¹³⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 480; Tâceddîn es-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, II, 158; Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni't-Teysîr*, III, 257.

¹³⁸⁹ Alâî, *Tafsîlü'l-İcmâl fî Teâruzi'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, s. 200; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 480; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 444; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, III, 563.

Bu cem ve telifin gereği olarak Hz. Peygamber'in uyguladığı şekliyle telbiye getirmenin müstehap olduğu konusunda görüş birliği oluşmuş¹³⁹⁰ telbiyeye ilavede ise Hanefiler,¹³⁹¹ Şâfiîler,¹³⁹² Hanbelîler,¹³⁹³ Mâlikîler¹³⁹⁴ ve Zâhiriler¹³⁹⁵ bir sakınca görmemişlerdir. Buna mukabil Ebû Yusuf (ö. 182/798) başta olmak üzere bir kısım ulemânın ise telbiyeye ilavelerde bulunmaya cevaz vermedikleri ifade edilmiştir.¹³⁹⁶

b. Amr b. Şuayb (ö. 118/736) babasından şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (sav) mescitte karşılıklı şiir okumayı, alışveriş yapmayı ve Cuma günü namazdan önce mescitte halka oluşturmayı yasakladı.¹³⁹⁷

Saîd b. Müseyyeb'den (ö. 94/713) şöyle rivayet edilmiştir: Bir defasında Hassân b. Sâbit mescitte şiir okurken, Ömer yanına uğramış ve bundan hoşlanmayarak ona sert sert bakmıştı. Bunun üzerine Hassân, “*Ben bu mescitte senden daha hayırlısı varken de şiir okuyordum.*” dedi. Sonra da Ebû Hüreyre'ye dönerek, “*Ey Ebû Hüreyre! Allah için söyle! Sen Allah Rasûlü'nün 'Ey Hassân! Rasûlullah'tan yana müşrik ve inkârcılara cevap ver' dediğini ve 'Allah'ım! Onu Rûhu'l-Kudüs'le destekle' diye bana dua ettiğini duymadın mı?*” diye sordu. Bu soruya Ebû Hüreyre, “*Allah şahittir ki evet, öyle olmuştu!*” diye cevap verdi.¹³⁹⁸

Amr b. Şuayb hadisine göre mescitte şiir okumak bizzat Hz. Peygamber (sav) tarafından yasaklanmıştır. Saîd b. Müseyyeb hadisi ise mescitte şiir okumanın caiz olduğuna delâlet etmektedir.¹³⁹⁹ Çünkü Hassân b. Sâbit'in, mescitte şiir okumasına Hz. Peygamber'in bir şey dememesi ve Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) buna şahitlik etmesi Hz.

¹³⁹⁰ Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 312; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-II, 704; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 165; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 102.

¹³⁹¹ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 165; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, III, 492; Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, IV, 174.

¹³⁹² Şâfiî, *el-Ümm*, III, 390-392; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-II, 704; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 701.

¹³⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 103; Buhâtî, *Keşşâfû'l-Kınâ an-Metmi'l-İknâ*, II, 421.

¹³⁹⁴ Karâfî, *ez-Zahîra*, III, 230; Meccâcî, *el-Mühezzeb mine'l-Fikhi'l-Mâlikî ve Edilletühü*, I, 324.

¹³⁹⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 94.

¹³⁹⁶ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 248.

¹³⁹⁷ Tirmizî, *Salât* 123, Hadis no: 322; Ebû Dâvûd, *Salât* 213-214, Hadis no: 1079.

¹³⁹⁸ Buhârî, *Bed'ül-halk* 6, Hadis no: 3212; Müslim, *Fedâilü's-sahâbe* 151, Hadis no: 2485; Ebû Dâvûd, *Edeb* 87, Hadis no: 5013; Nesâî, *Mesâcîd* 24, Hadis no: 712.

¹³⁹⁹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, XVI, 67; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VII, 524; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 653; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 322; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 113.

Peygamber'in bu hususu takrîr ettiğini göstermektedir.¹⁴⁰⁰ Nitekim Câbir b. Semüre'den (ö. 74/693) rivayet edilen başka bir hadiste, ashâbın mescitte okuduğu şiirleri Hz. Peygamber'in bazen sessizce dinlediği bazen de tebessüm ettiğinin¹⁴⁰¹ ifade edilmesi de bu husustaki diğer bir takrîrdir.¹⁴⁰²

Bu iki muarız hadis arasındaki ihtilaf, cem ve telif metoduyla giderilmiştir. Buna göre içeriği hak olan meşru şiirlerin mescit dâhilinde veya haricinde okunmasının caiz olduğu, içeriği bâtil olan şiirlerin okunmasının ise caiz olmadığı ifade edilerek ihtilaf çözüme kavuşturulmuştur.¹⁴⁰³

c. İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) Mekke'den Medine'ye yola çıktı ve âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başka hiçbir şeyden korkusu olmadığı hâlde namazlarını ikişer rekât kıldı.¹⁴⁰⁴

Abdurrahman b. Esved (ö. 99/717), Hz. Âişe'den şöyle nakletmiştir: Âişe, Rasûlullah (sav) ile birlikte umre için Medine'den Mekke'ye gitti. Mekke'ye varınca, "*Anam babam sana feda olsun yâ Rasûlallah! Sen namazları kısalttın, ben ise tam kıldım. Sen oruç tutmadın, ben ise tuttum.*" dedi. Hz. Peygamber (sav) bana, "*Ey Âişe! İyi yaptın!*" dedi ve yaptığımdan dolayı beni ayıplamadı.¹⁴⁰⁵

Bu iki rivayet, seferde namazın kasredilip kasredilemeyeceği konusunda birbirine muarızdır. İbn Abbâs hadisinde Hz. Peygamber'in seferde iken namazlarını kasrettiği ifade edilirken, Hz. Âişe rivayetinde bu konuda bir muhayyerlikten bahsedilmektedir. Çünkü seferde namazı kasretmek vâcib olsaydı Allah Rasûlü (sav), Hz. Âişe'nin uygulamasını reddederdi. Buna göre Allah Rasûlü (sav), Hz. Âişe'nin söz konusu uygulamasını takrîr etmiştir.¹⁴⁰⁶

¹⁴⁰⁰ Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü'l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, II, 28. Ayrıca bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 256.

¹⁴⁰¹ Müslim, Mesâcid 286, Hadis no: 670; Tirmizî, Edeb 70, Hadis no: 2859; Ahmed b. Hanbel, VIII, 380, Hadis no: 21423; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 83, Hadis no: 13338.

¹⁴⁰² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 256; İbn Receb, *Fethu'l-Bârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 57; Abdullah b. Mâni' er-Rûkî, *Nitâcü'l-Fikr fi Ahkâmi'z-Zikr*, s. 53.

¹⁴⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 653; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 322; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, II, 185.

¹⁴⁰⁴ Tirmizî, Sefer 39, Hadis no: 547; Nesâî, Taksîru's-Salât 1, Hadis no: 1436; Ahmed b. Hanbel, II, 25, Hadis no: 1880; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 194, Hadis no: 5384.

¹⁴⁰⁵ Nesâî, Taksîru's-salât 4, Hadis no: 1452; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 203, Hadis no: 5427;

¹⁴⁰⁶ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, III, 243.

Şâfiîler, Hz. Âişe rivayetinden hareketle yolcu namazı konusundaki muarız hadislerin arasını ruhsata hamlederek cem ve telif etmiştir.¹⁴⁰⁷ Onlara göre yolcu olan kimsenin namazları kasr etmesi efdal olmakla birlikte tam kılması da caizdir.¹⁴⁰⁸ Hanbelîler de bu görüştedir.¹⁴⁰⁹ Mâlikîlerde ise ilgili delillerin cem ve telifine göre tercih edilen görüş, seferde namazları kasretmenin sünnet olduğu yönündedir.¹⁴¹⁰

Hanefîler ise konuyla ilgili diğer hadisler¹⁴¹¹ başta olmak üzere İbn Abbâs hadisinde geçtiği üzere Hz. Peygamber'in daimi uygulamalarını esas alarak seferde namazların kasretmenin azimet olduğuna hükmetmişlerdir.¹⁴¹² Onlar delil konusunda delâletinin açık olmaması¹⁴¹³ sebebiyle sadece Hz. Âişe rivayetiyle yetinmemişler,¹⁴¹⁴ "Allah'ın sadakasını kabul edin." rivayetinin¹⁴¹⁵ ise emir ve azimete delâlet ettiğini ifade ederek¹⁴¹⁶ birbirine muarız olarak gördükleri rivayetleri cem ve telif etmişlerdir.

Takrîrî Sünnetin Kavî ve Fiilî Sünnet ile İlişkisiyle İlgili Değerlendirme

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerde görüldüğü üzere, kavî ve fiilî sünnetlere ait birçok husus takrîrî sünnetler ile teyit edilerek desteklenmiştir. Bunun yanında hadisler arasındaki teâruzunu gidermek için kullanılan cem ve telif, nesh, tercih ve tevakkuf gibi yöntemlerde takrîrî sünnetlere ait hususlar delil olarak kullanılmıştır. Bu husus takrîrî sünnetin delil ve hükûmî değerini ifade etmesi açısından fevkalade önemlidir. Bazı ulemâya göre, özellikle tercih ve nesh konularında takrîrî sünnetin öncelenmesi bu önemi daha belirgin hale getirmektedir. Ulemânın takrîrî sünnete verdiği değer bununla sınırlı değildir. Ulemâ hemen hemen her konuda takrîrî sünnetten istidlâl ederek birçok fikhî hükme ulaşmışlar ve böylece hükûm istinbatında takrîrî sünnetin değerine işaret etmişlerdir.

¹⁴⁰⁷ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 396; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 247.

¹⁴⁰⁸ Şirbînî, *el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-II, 336; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 396.

¹⁴⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, III, 122-123.

¹⁴¹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 158; Karâfî, *ez-Zahîra*, II, 368; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl li-Şerhi Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II, 486-491.

¹⁴¹¹ Mesela, Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, "Allah, namazı farz kıldığı zaman, hazarda ve seferde ikişer rekât olarak farz kılardı. Sonra sefer namazları oldukları gibi bırakıldı da hazar namazları artırıldı." Bkz. Buhârî, *Salât* 1, Hadis no: 350; Müslim, *Müsâfirîn* 1, Hadis no: 685.

¹⁴¹² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 239; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I, 463.

¹⁴¹³ Hanefîler Hz. Âişe hadisindeki, "Namazları tam kıldım." ifadesinin rükünlerin itmâmına yönelik olduğunu da ifade etmişlerdir. Bkz. Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, III, 11-12.

¹⁴¹⁴ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 196; Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, III, 11.

¹⁴¹⁵ Müslim, *Müsâfirîn* 4, Hadis no: 686; Ebû Dâvûd, *Salâtü's-sefer* 1, Hadis no: 1199.

¹⁴¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 240.

2.5. TAKRÎRÎ SÜNNETİN KONULARINA GÖRE TAKSİMİ VE HÜKÜM İSTİNBATINDAKİ DELİL DEĞERİ

Takrîrî sünnetler ihtiva ettiği konular ve hükümler açısından geniş bir alanı kapsamaktadır. Zira İslâm'ın itikat, ibadet, muâmelât, ukûbât ve mübahât başta olmak üzere pek çok uygulama ve hükümlerinin menşei takrîrî sünnetlere dayanmaktadır.

Takrîrî sünnetlerin kapsam alanı tek boyutlu değildir. İslâm ulemâsı dinin bütün vechesini oluşturan alanlarda takrîrî sünnetleri delil olarak kullanmışlar ve pek çok şer'î hükmü takrîrî sünnetlerden istinbat etmişlerdir. Konunun daha net anlaşılması için bu bölümde takrîrî sünnetlerin konu ve hükümleri ifade edilecektir.

2.5.1. İtikat ile İlgili Takrîrler

Allah ve Rasûlü'ne İmanın Mümin Olmaya Kâfi Olması

Muâviye b. Hakem es-Sülemî şöyle anlatmıştır: (...) Benim bir cariyem vardı. Uhud ve Cevâniyye taraflarında koyunlarımı güderdi. Bir gün onun yanına gittiğimde koyunlardan birini kurdun götürmüş olduğunu gördüm. Ben de insanlardan biriyim. Onlar gibi ben de üzuldüm. Bu sebeple ona bir tokat attım. Akabinde Rasûlullah'ın yanına giderek bunu ona anlatınca yaptığımı uygun bulmadı. Bunun üzerine, “*Yâ Rasûlallah! Onu azat edeyim mi?*” dedim. Rasûlullah (sav), “*Onu bana getir.*” buyurdu. Ben de onu kendisine getirdim. Rasûlullah (sav) ona, “*Allah nerededir?*” diye sordu. O, “*Göktedir.*” dedi. Rasûlullah (sav), “*Pekâlâ ben kimim?*” dedi. Cariye, “*Sen Allah'ın Rasûlü'sün.*” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana, “*Onu âzat et. Zira o müminedir.*” buyurdu.¹⁴¹⁷

İmam Şâfi'ye (ö. 204/820) göre bu rivayet, bir kimsenin mümin olup olmadığını tespit için bir ölçü ortaya koymaktadır. Bu ölçüyü bizzat Hz. Peygamber (sav) ortaya koymuştur.¹⁴¹⁸ Çünkü Hz. Peygamber (sav) cariyenin verdiği cevapları takrîr ederek onun mümin olduğuna hükmetmiştir.¹⁴¹⁹ Bu hükmün gerekçesi ise cariyenin, “*Allah göktedir.*” ifadesi ile Allah'ın yüceliğini kastetmesidir.¹⁴²⁰ Buna göre mümin olmak için

¹⁴¹⁷ Müslim, Mesâcid 33, Hadis no: 537; Ebû Dâvûd, Salât 166-167, Hadis no: 930, Nesâi, Sehv 20, Hadis no: 1214; Muvatta, Itk ve velâ 8, Hadis no: 1601; Ahmed b. Hanbel, IX, 630, Hadis no: 24405; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 98, Hadis no: 199985.

¹⁴¹⁸ Şâfi, *er-Risâle*, s. 75.

¹⁴¹⁹ Sa'd b. Nâsir eş-Şesrî, *Şerhu Risâle fi Usûli'l-Fıkıh*, s. 62; Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *el-Usûl min İlmi'l-Usûl*, s. 59.

¹⁴²⁰ Zehebî, *el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr*, Mektebetü Edvâü's-Selef, Riyâd, 1995, s. 247.

Allah'ın varlığını, birliğini ve Hz. Peygamber'in risâletini ikrâr etmek kâfidir. Yani iki şehâdeti ikrâr edip bunlara kesin olarak inanmak imanın sıhhati için kâfidir, bu konuda başka bir delile gerek yoktur. Bu cumhurun görüşüdür.¹⁴²¹

İkrah Sebebiyle Küfür İçerikli Sözleri Söylemek

Ammâr b. Yâsir'den (ö. 37/657) şöyle nakledilmiştir: Müşrikler, Ammâr'ı yakaladıkları zaman ona en ağır şekilde işkence etmişler, Hz. Peygamber'e hakaret edip kendi ilâhlarının daha hayırlı olduğunu söylemedikçe onu serbest bırakmamışlardı. Ammâr, serbest kalınca derhâl Hz. Peygamber'in yanına geldi. Hz. Peygamber (sav) ona nasıl olduğunu sordu. Ammâr, *"Vallahi, müşrikler sana hakaret edip, kendi ilâhlarının daha hayırlı olduğunu söylemedikçe beni bırakmadılar."* diyerek kötü olduğunu söyledi. Hz. Peygamber (sav) ona, *"Kalbini nasıl hissediyorsun?"* diye sordu. Ammâr, *"Kalbimi iman ile huzura ermiş buluyorum."* dedi. Hz. Peygamber (sav), *"Onlar tekrar aynı şeyleri yaparlarsa sen yine böyle söyle."* buyurdu. Bunun üzerine, *"Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır."*¹⁴²² âyeti nâzil oldu.¹⁴²³

İslâm'daki ruhsatlar sadece ibadetler konusundaki hükümlerle ilgili değildir. Bazen imanla ilgili hususlarda dahi belli ruhsatlar söz konusudur.¹⁴²⁴ Ammâr'ın başından geçenlerin Hz. Peygamber'in tasvibi ve Kur'ân'ın ikrârıyla övülmesi imanla ilgili ruhsatların delilidir. Bundan dolayı öldürülme veya bir uzvun yok edilmesi tehdidi ile zorlanan kimsenin küfür içerikli sözleri söylemesi mübah olarak kabul edilmiştir.¹⁴²⁵

Allah'ın Kudretinin Ele İsnat Edilerek Anlatılması

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) şöyle anlatmıştır: Bir Yahudi, Hz. Peygamber'e gelerek, *"Ya Muhammed! Kıyamet günü, Allah gökleri bir parmağında, yerleri bir parmağında, su ve toprakları bir parmağında, diğer mahlûkları da bir parmağında tutar. Sonra onları hareket ettirerek 'Melik ancak benim' der"* dedi. Rasûlullah (sav),

¹⁴²¹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, V, 34-35.

¹⁴²² Nahl, 16/106.

¹⁴²³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Hâneci, Kâhire, 2001, III, 23; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 181; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 140; Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, XII, 268, Hadis no: 16651.

¹⁴²⁴ Heyet, *Hadislerle İslâm*, II, 561.

¹⁴²⁵ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 256; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 107-109; Zeydân, *el-Vecîz fî-Usûli'l-Fıkh*, s. 51-52; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 52.

onun sözünü hayret ve tasdikle karşılayarak azı dişleri görününceye kadar güldü. Sonra da, “Allah’ın kudretini O’na layık olacak surette hakkıyla takdir edemediler. Yeryüzü kıyamet günü bütünüyle onun elindedir. Gökler de O’nun kudretiyle dürülmüştür. O onların ortak koştuklarından yüce ve münezzehdir.”¹⁴²⁶ âyetini okudu.¹⁴²⁷

İbn Mes’ûd’un bu rivayetine göre Hz. Peygamber (sav) Yahudi’nin sözünü hayretle karşılayarak takrîr ve tasdik etmiştir.¹⁴²⁸ Zira Yahudi’nin bu sözüyle maksadı Allah’ın kudret ve hâkimiyetini beyandır. Eğer Yahudi’nin kastı teccîm ve teşbîh olsaydı doğru olmayan bu söze Hz. Peygamber (sav) gülerek karşılık vermezdi.¹⁴²⁹ Nitekim İbn Battâl (ö. 449/1057) sözden maksadın Allah’ın kudreti ve hâkimiyeti olduğunu bunun da Hz. Peygamber (sav) tarafından bu şekilde anlaşılacak doğrulandığını ifade etmişlerdir.¹⁴³⁰ Buna karşılık Hattâbî (ö. 388/998) Yahudi’nin sözünün tasdik edilmediğini bunun râvinin bir algılaması olduğunu söylemiştir.¹⁴³¹ Kurtubî (ö. 656/1258) de Hz. Peygamber’in, Yahudi’nin cehaletine güldüğünü bunu da okuduğu âyetle ifade ettiğini söylemiştir.¹⁴³² Kâdî İyâz’a (ö. 544/1149) göre de Hz. Peygamber’in gülmesi tasdik için değil, Yahudi’nin söylediklerini red ve inkâr içindir.¹⁴³³ Ancak Nevevî (ö. 676/1277) birinci görüşü daha açık bularak Hz. Peygamber’in gülmesiyle Yahudi’yi tasdik ettiğini, bunu da söz konusu âyeti okuyarak teyit ettiğini ifade etmiştir.¹⁴³⁴

Kabir Azabından Allah’a Sığınmak

Hz. Âişe’den (ö. 58/678) şöyle nakledilmiştir: Yahudi bir kadın Âişe’ye geldi ve “Allah seni kabir azabından korusun” diyerek bir şeyler istedi. Âişe bunu Rasûlullah’a, “İnsanlara kabirlerinde azap ediliyor mu?” diye sordu. Rasûlullah, “Bundan Allah’a

¹⁴²⁶ Zümer, 39/67.

¹⁴²⁷ Buhârî, Tevhîd 36, Hadis no: 7513; Müslim, Sıfatü’l-kıyâme 19, Hadis no: 2786; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 40, Hadis no: 3249, 3250; Ahmed b. Hanbel, II, 615, Hadis no: 4168.

¹⁴²⁸ Tûfî, Şerhu Muhtasari’r-Ravda, II, 62-63. Ayrıca bkz. Ali el-Kârî, Mirkâtü’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti’l-Mesâbîh, X, 182.

¹⁴²⁹ İbnü’l-Arabî, Arıdatü’l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi’t-Tirmizî, XII, 85.

¹⁴³⁰ İbn Battâl, Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, X, 436-437; İbn Hacer, Fethu’l-Bârî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, XIII, 409; Aynî, Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, XXV, 162.

¹⁴³¹ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, XIII, 410; Aynî, Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, XXV, 162-163; Kastallânî, İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, X, 388.

¹⁴³² Kurtubî, el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim, IX, 389; İbn Hacer, Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, XIII, 410; Aynî, Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, XXV, 163; Kastallânî, İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, X, 388.

¹⁴³³ Kâdî İyâz, İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim, VIII, 316-317.

¹⁴³⁴ Nevevî, Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî, XVII, 189.

sığınırım!” buyurdu. Sonra Rasûlullah (sav), sabah vakti bir bineğe binerek oradan ayrıldı. Güneş tutulmuştu. Rasûlullah (sav) kuşluk vaktinde döndü ve eşlerinin kaldığı odaların arka tarafına (mescide) geçti. Sonra namaza durdu. İnsanlar da onun arkasında namaza durdular. (...) Rasûlullah (sav) namazı bitirince Allah’ın söylemesini istediği şeyleri söyledi. Sonra da cemaate kabir azabından Allah’a sığınmalarını emretti.¹⁴³⁵ Hadisin başka bir rivayetinde Yahudi kadının bu ifadesi üzerine Hz. Âişe’nin bunu Allah Rasûlü’ne sorduğu Hz. Peygamber’in, “*Evet. Kabir azabı vardır.*” buyurduğu ve Hz. Peygamber’in bu olaydan sonra kabir azabından Allah’a sığınmaya başladı nakledilmiştir.¹⁴³⁶ Hadisin başka bir rivayetinde ise Hz. Âişe’nin yanına Yahudi iki yaşlı kadın geldiği, Hz. Peygamber’in onların sözlerini, “*Onlar doğru söylemişler.*” diyerek onayladığı nakledilmiştir.¹⁴³⁷

Hz. Âişe’nin bu rivayetleri kabir azabının hak olduğuna delâlet etmektedir.¹⁴³⁸ Çünkü Hz. Peygamber (sav), Yahudi kadının kabir azabıyla ilgili sözlerini takrîr ve tasdik ederek kabir azabının hak olduğunu beyan etmiştir.¹⁴³⁹ Bu ve konuyla ilgili diğer delillere istinaden Ehl-i sünnet ulemâsı, kabir azabına inanmanın gerekliliği konusunda ittifak etmişlerdir.¹⁴⁴⁰

Hz. Ömer’in, İbn Sayyâd’ın Deccâl Olduğuna Dair Yemin Etmesi

Muhammed b. Münkedir (ö. 131/748) şöyle demiştir: Ben, Câbir b. Abdullah’ı, İbn Sayyâd’ın deccâl olduğunu Allah’a yemin ederek söylediğini gördüm. Ona, bunu “*Allah’a yeminle mi söylüyorsun?*” dedim. Bunun üzerine Câbir, “*Ben, Ömer’i, Hz. Peygamber’in yanında İbn Sayyâd’ın deccâl olduğuna dair yemin ettiğini işittim. Ancak Hz. Peygamber (sav), onun bu yeminini reddetmedi.*” dedi.¹⁴⁴¹

¹⁴³⁵ Buhârî, Kûsûf 7, Hadis no: 1049-1050; Müslim, Kûsûf 8, Hadis no: 903; Nesâî, Kûsûf 12, Hadis no: 1472, Muvatta, Kûsûf 3, Hadis no: 488; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, III, 450, Hadis no: 6308.

¹⁴³⁶ Buhârî, Cenâiz 86, Hadis no: 1372, Müslim, Kûsûf 8, Hadis no: 903; Nesâî, Kûsûf 12, Hadis no: 1472; Ahmed b. Hanbel, X, 384, Hadis no: 26161.

¹⁴³⁷ Buhârî, Deavât 37, Hadis no: 6366; Nesâî, Cenâiz 115, Hadis no: 2063.

¹⁴³⁸ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, VI, 292.

¹⁴³⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 278; XI, 180; Zürkânî, *Şerhu’l-Muvatta*, I, 337; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir’âtü’l-Mefâtih Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih*, I, 223; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü’l-Meânî’d-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahîhi’l-Buhârî*, X, 417.

¹⁴⁴⁰ Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, VII, 114.

¹⁴⁴¹ Buhârî, İ’tisâm 23, Hadis no: 7355; Müslim, Fiten 94, Hadis no: 2929; Ebû Dâvûd, Melâhim 16, Hadis no: 4331; Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, VII, 385, Hadis no: 2943.

Bu rivayette İbn Sayyâd'ın deccâl olduğuna dair Hz. Ömer'in yemin etmesine Hz. Peygamber'in sessiz kalması, bu sözün takrîr edildiği anlamına gelmektedir.¹⁴⁴² Bu sebeple bazı ulemâ, İbn Sayyâd'ın deccâllerden biri olduğunda şüphe olmadığını, ancak onun meşhur mesîh deccâl olup olmadığına şüphe olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁴³ Bu konuda bazı görüşler onun büyük deccâl olmasa bile deccâllerden biri olduğu yönündedir.¹⁴⁴⁴ Buna karşılık bazı ulemâ, Hz. Ömer'in yemin etmesi karşısında Hz. Peygamber'in susmasını, Hz. Peygamber'in onayı olarak değil de tevakkufu şeklinde ifade etmişler, Hz. Peygamber'e deccâlin İbn Sayyâd değil başkası olduğunun daha sonra vahiyle bildirildiğini belirtmişlerdir.¹⁴⁴⁵ Bu konuda Kâmil Miras (1875-1957) ise Hz. Peygamber'in sükûtunun, olayın doğruluğundan değil de şu sebepten olabileceğini şöyle belirtmiştir: “Allah Rasûlü (sav), İbn Sayyâd deccâl değildir diye reddetmemekle beraber, onun öldürülmesine de müsaade etmemiştir. Çünkü bu günler, Medine'ye ilk hicret edildiği günlerdi, Yahudilerle iyi geçinmek günleri idi.”¹⁴⁴⁶ Bize göre ise Hz. Peygamber'in bu rivayetteki sükûtu, tasdik ve takrîr içerikli değil sahâbenin görüş ve fikirlerine verdiği değerin bir göstergesi olarak görülmektedir.

İçerisinde Şirk Olmayan Rukyenin Yapılması

Avf b. Mâlik el-Eşcaî (ö. 73/692) şöyle demiştir: Biz câhiliye devrinde rukye yapardık. Bir gün, “Yâ Rasûlallah! Bu hususta ne buyurursun?” diye sorduk. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav) “Bana rukyenizi gösterin! İçerisinde şirk olmadıkça rukyede bir beis yoktur.” buyurdu.¹⁴⁴⁷

Câhiliye Arapları gizli güçlerin etkisinden kurtulmak ve nazardan korunmak için boyunlarında “nüfre, tencis, temîme, nüşre, ta'viz, tevele, hasûme” isimleri verdikleri çeşitli muskalar taşıyor, bazen de ağrıyan organlarının sıhhat bulması için kâhin ve

¹⁴⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 339; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, XXXIII, 143; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 346; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVIII, 66; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 537.

¹⁴⁴³ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVIII, 64-66; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 339; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 248.

¹⁴⁴⁴ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 248; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ şerhi Mişkâtü'l-Mesâbih*, X, 158; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1997; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 537.

¹⁴⁴⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVIII, 66; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 338; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 347; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1997.

¹⁴⁴⁶ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 412.

¹⁴⁴⁷ Müslim, Selâm 64, Hadis no: 2200; Ebû Dâvûd, Tıb 18, Hadis no: 3886; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 586, Hadis no: 19596; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIII, 461, Hadis no: 6094.

sihirbazlara gidiyorlardı. Bu muskalarda putlardan yardım dileme gibi şirk unsurları bulunduğu için Allah Rasûlü (sav) kullanımlarını kesin bir dille yasaklamıştır.¹⁴⁴⁸ İbn Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'in küfür ve şirk muhtevalı rukyeleri ve muskaları yasaklaması bunun delilidir.¹⁴⁴⁹ Ancak yukarıdaki hadiste, içerisinde şirk unsuru barındırmayan, Kur'ân âyetleri ve bazı dualar ile yapılan rukyeleri takrîr etmiştir.¹⁴⁵⁰

Duada Hz. Peygamber'i ve Salih Amelleri Vesile Kılmak

a. Cübeyr b. Mut'im (ö. 59/678-79) şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber'e bir bedevî geldi ve *"Ey Allah'ın Rasûlü, insanlar sıkıntıda, çocuklar perişan, mallar azaldı, hayvanlar helâk oldu. Bizim için Allah'tan yağmur iste. Biz seni Allah'a şefaatchi kılıyoruz. Allah'ı da sana şefaatchi kılıyoruz."* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"Yazık sana! Sen ne dediğini biliyor musun?"* buyurdu. Sonra, *"Sübhânallâh!"* dedi. Ashâbının yüzünde endişe hâli belirmeye başlayınca kadar da *"Sübhânallâh!"* demeye devam etti, sonra şöyle buyurdu: *"Şunu iyi bil ki! Allah yarattıklarından hiçbirisi için aracı kılınamaz. Allah'ın şanı bundan yücedir. Sen Allah'ı biliyor musun? Onun arşı semâvâtî üzerinde -parmaklarıyla kubbe gibi bir şekil yaparak- şu şekildedir: Muhakkak ki arş Allah'ın azametinden dolayı, semerin süvarinin ağırlığından dolayı gıcırdadığı gibi gıcırdar."* buyurdu.¹⁴⁵¹

Bu rivayette Hz. Peygamber (sav), bedevînin, *"Allah'ı sana şefaatchi kılıyoruz."* sözünü tasvip etmemiş ancak, *"Seni Allah'a şefaatchi kılıyoruz."* sözünü reddetmeyerek kendisini vesile kılarak dua etmeyi takrîr etmiştir.¹⁴⁵² Bu durum Hz. Peygamber'i vesile kılarak dua etmenin cevazına delil olmuştur.¹⁴⁵³ Nitekim Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) gelen şu rivayet de bunun caiz olduğunu göstermektedir: Kuraklık olduğu zaman Ömer, Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ı vesile kılarak Allah'tan yağmur talebinde bulunur ve şöyle derdi: *"Allah'ım! Bizler önceleri Peygamberimizi vesile ederek yağmur isterdik."*

¹⁴⁴⁸ Heyet, *Hadislerle İslâm*, IV, 331.

¹⁴⁴⁹ Ebû Dâvûd, Tıb 17, Hadis no: 3883; İbn Mâce, Tıb 39, Hadis no: 3530; Ahmed b. Hanbel, II, 489, Hadis no: 3682; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 588, Hadis no: 19603.

¹⁴⁵⁰ Emir es-San'ânî, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmii's-Sağır*, II, 470; Heyet, *Hadislerle İslâm*, IV, 331.

¹⁴⁵¹ Ebû Dâvûd, Sünnet 18, Hadis no: 4726; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 18.

¹⁴⁵² Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, I, 80; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, XVIII, 260-261.

¹⁴⁵³ İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, I, 79-80; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, XVIII, 260; Abdurrahman b. Hasan Âlü's-Şeyh, *Fethu'l-Mecîd Şerhu Kitâbi't-Tevhîd*, Müessesetü Kurtuba, Kâhire, t.y., s. 730.

Sen de bize yağmur verirdin. Şimdi ise Peygamberimizin amcasını vesile kılıyor ve senden yağmur istiyoruz, bize yağmur ver."¹⁴⁵⁴ Bu hadis, başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere salih kimseleri aracı kılarak dua etmenin cevazına delâlet etmektedir.¹⁴⁵⁵ Çünkü Hz. Ömer'in (ö. 23/644) bu sözü ve uygulaması bütün sahâbe tarafından reddedilmeksizin takrîr edilmiştir.¹⁴⁵⁶

b. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) Hz. Peygamber'in şöyle anlattığını nakletmiştir: Sizden önce üç kişi bir yolculuğa çıktılar. Yolculuk esnasında yağmura tutuldular. Hemen dağdaki bir mağaraya girdiler. Onlar içerdeyken dağdan kopan bir kaya mağaranın ağzını kapattı. Bunun üzerine birbirlerine, "*Allah rızası için yaptığınız amelleri yâd ederek Allah'tan yardım isteyin.*" derler. Onlardan biri şöyle dua etti: "*Allah'ım! Benim çok yaşlı bir annemle babam vardı. Ben her gün koyunlarımı meraya götürür, onları otlatır, sonra gelip sağardım. Sütü evvela ana babama, sonra da eşime ve çocuklarıma verirdim. Bir gece eve geç geldim. Geldiğimde anam ve babam uyumuşlardı. Onları uyandırmak istemedim. Çocuklar ise ayakucumda aşıktan ağlıyorlardı. O gece onlar uyuyarak, ben de başlarında bekleyerek sabahladık. Allah'ım! Senin bildiğin gibi ben bunu senin rızan için yaptım. Bu sebeple bizi şu kayadan kurtar da buradan çıkarım.*" Bu dua üzerine kaya biraz açıldı. Akabinde bir diğeri şöyle dua etmeye başladı: "*Allah'ım! Senin bildiğin üzere amcamın bir kızı vardı. Onu bir erkeğin bir kadına olan sevgisinin daha fazlasıyla seviyordum. Onunla evlenmek istediğimde kendisine yüz dinar vermedikçe bunu kabul etmeyeceğini söyledi. Bunun için çalıştım ve parayı biriktirdim. Parayı ona götürdüğümde bana, 'Allah'tan kork! Bana haksız yere sahip olma' dedi. Bu söz üzerine hemen kalkıp gittim. Allah'ım! Senin bildiğin gibi ben bunu senin rızan için yaptım. Bu sebeple bizi şu kayadan kurtar da buradan çıkarım.*" Bunun üzerine kaya biraz daha açıldı. Sonra üçüncü kişi şöyle dedi: "*Allah'ım! Senin bildiğin üzere, bir zamanlar ben bir ölçek darı karşılığında bir işçi tutmuştum. İş sonunda onun hakkını ödemek istedim. Ancak o, bunu az bularak almadan gitti. Ona vermeyi düşündüğüm bir ölçek darıyı mevsimi geldiğinde tekrar*

¹⁴⁵⁴ Buhârî, İstiskâ 3, Hadis no: 1010; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 491, Hadis no: 6427.

¹⁴⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 577; Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 48; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, IV, 11. Ayrıca bkz. Hayreddin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 123-124; Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri I-II*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 75-76.

¹⁴⁵⁶ İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, I, 201; Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, X, 316; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, X, 37-38; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, VIII, 273.

ektim ve elde ettiğim mahsul ile bir sığır sürüsü aldım, bir de çoban tuttum. Bir müddet sonra bu adam çıkageldi ve 'Allah'tan kork, hakkımı ver!' diyerek ücretini istedi. Ben de, 'Git şu görünen sığırları ve çobanı al, onlar senin!' dedim. Bunun üzerine adam 'Benimle alay etme' diye çıkıştı. Ben de, 'Seninle alay etmiyorum. Onlar senin hakkın!' dedim. Allah'ım! Senin bildiğin gibi ben bunu sırf senin rızan için yaptım. Bu vesileyle bizi bu kayadan kurtar da dışarı çikalım." Bu duadan sonra mağara tamamen açıldı.¹⁴⁵⁷

Bu kıssada anlatılan hususlar şer'u men kablenâ olarak Müslümanlar için de geçerlidir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), bu kıssada geçen fiilleri övgü ve örnek tarzında anlatarak takrîr etmiştir. Eğer kıssada caiz olmayan bir husus olsaydı Hz. Peygamber (sav) onu mutlaka beyan ederdi.¹⁴⁵⁸ Bu gerekçeden hareketle bu hadis, salih amelleri vesile kılarak dua etmenin cevazına delil kabul edilmiştir.¹⁴⁵⁹

Hz. Peygamber'in Abdest Suyuyla Teberrükte Bulunmak

Avn b. Ebû Cuhayfe (ö. 116/734) babasının şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Peygamber'i deriden mamul kırmızı bir çadırın altında otururken gördüm. Bilâl, Rasûlullah'ın kullandığı abdest suyunu alıp getirdi. İnsanlar bu suyu alabilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Suyu dokunabilen onunla yüzünü sıvazlıyordu. Sudan alamayanlar ise arkadaşının elindeki ıslaklıktan faydalanmaya çalışıyordu. Sonra Bilâl, kısa bir mızrak ile gelerek onu meydana dikti. Rasûlullah (sav), kırmızı bir elbise giyip kollarını sıvamış olarak çadırın dışına çıkıp dikili mızrağa doğru insanlara iki rekât namaz kıldırdı. Diğer insanlar ve hayvanlar, bu mızrağın önünden geçiyordu.¹⁴⁶⁰ Konuyla ilgili Misver b. Mahreme'nin (ö. 64/683) rivayeti ise şöyledir: Hz. Peygamber (sav), abdest aldığı anda onun kullandığı abdest suyundan almak için insanlar neredeyse birbirleriyle kavga ediyorlardı.¹⁴⁶¹

¹⁴⁵⁷ Buhârî, Büyû' 98, Hadis no: 2215; Müslim, Zikir 100, Hadis no: 2743; Ahmed b. Hanbel, III, 391-392, Hadis no: 6116; Beyhakî, *Şuâbü'l-İmân*, V, 411-412, Hadis no: 7106.

¹⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 478; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 36; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 100. Ayrıca bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVII, 88.

¹⁴⁵⁹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVII, 88; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VIII, 236; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 37; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 589; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 68. Ayrıca bkz. Karaman, *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*, s. 123.

¹⁴⁶⁰ Buhârî, Salât 17, Hadis no: 376; Müslim, Salât 250, Hadis no: 503; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IV, 82, Hadis no: 1268; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 223, Hadis no: 5498.

¹⁴⁶¹ Buhârî, Vudû' 40, Hadis no: 189; Ahmed b. Hanbel, VII, 642-647, Hadis no: 19442; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 366, Hadis no: 18807.

Bu rivayetlerde ashâb-ı kirâmın Hz. Peygamber'in abdestte kullandığı suyu teberrük maksadıyla yüzlerine sürmelerini, Hz. Peygamber (sav) takrîr etmiştir.¹⁴⁶² Buna göre hadisler, başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere salih kimselere ait unsurlarla teberrükte bulunmanın caiz olduğuna delâlet etmektedir.¹⁴⁶³

Ayrıca bu rivayetler mâ-i müsta'melin yani abdest ve gusül gibi hükmî temizlikte kullanılan suyun¹⁴⁶⁴ temiz olduğuna delâlet etmektedir.¹⁴⁶⁵ Çünkü Hz. Peygamber'in abdestinde kullandığı sudan ashâbın istifade etmeye çalışmalarına Hz. Peygamber'in mani olmaması mâ-i müsta'melin temiz olduğuna delâlet etmektedir.¹⁴⁶⁶ Buradan hareketle fakihlerin çoğunluğu, aslî özelliklerini kaybetmemesi ve maddî bir kirlilik de taşımaması kaydıyla kullanılmış suyu temiz sayar ve bu suyun maddî temizlikte kullanılabileceğini söyler. Bu görüş suyun kıt olduğu durumlarda kullanılacak bazı ruhsatlar içermesi sebebiyle faydadan hâli değildir.¹⁴⁶⁷

H. Peygamber'in Saçı ve Teri ile Teberrükte Bulunmak

a. Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) şöyle nakledilmiştir: Ümmü Süleym Hz. Peygamber'e deri ile kaplanmış bir döşek yayardı. Hz. Peygamber (sav) onun evinde kaylûle yapardı. Ümmü Süleym, Allah Rasûlü (sav) uyuduğu zaman onun terinden ve (yastığa dökülen) saçlarından alır sonra da bunları bir şişede biriktirirdi.¹⁴⁶⁸ Bir defasında Hz. Peygamber (sav) uyanarak Ümmü Süleym'e ne yaptığını sordu. Ümmü Süleym onun bereketini umuyoruz deyince Hz. Peygamber (sav), "Doğru yaptın." buyurdu.¹⁴⁶⁹ Başka bir rivayette ise güldüğü nakledilmiştir.¹⁴⁷⁰

Ümmü Süleym Enes b. Mâlik'in annesi olup¹⁴⁷¹ Hz. Peygamber'in süt veya öz teyzesidir.¹⁴⁷² Bundan dolayı Hz. Peygamber (sav) onu sık sık ziyarete gitmiştir.¹⁴⁷³ Bu

¹⁴⁶² Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 33; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ*, II, 56.

¹⁴⁶³ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 292; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 39-40; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 111; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 467.

¹⁴⁶⁴ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 108; Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s. 403.

¹⁴⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 353; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 269; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I, 387.

¹⁴⁶⁶ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 22.

¹⁴⁶⁷ Heyet, *İlmihal*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, I, 188.

¹⁴⁶⁸ Buhârî, *İstizan* 41, Hadis no: 6281.

¹⁴⁶⁹ Müslim, *Fedâil* 84, Hadis no: 2331; Ahmed b. Hanbel, V, 656, Hadis no: 13712.

¹⁴⁷⁰ Nesâî, *Zînet* 118, Hadis no: 5381; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 465, Hadis no: 9721.

¹⁴⁷¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXII, 409.

ziyaret esnasında Hz. Peygamber (sav), yayılan döşekte uyuduğunda Ümmü Süleym, teberrük için onun terinden ve yastığa dökülen saçlarından almış ve bir şişede muhafaza etmiştir. Hz. Peygamber (sav) bu duruma muttali olunca bunu takrîr ve tasvip etmiştir.¹⁴⁷⁴ Buna binâen Hz. Peygamber'e ait unsurlarla teberrükte bulunmanın cevazına hükmedilmiştir.¹⁴⁷⁵

Hz. Peygamber'e ait unsurlarla teberrükte bulunmak onun yaşadığı dönemle mahdut olmayıp vefatından sonra da devam etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun hatıralarına büyük bir ihtimam ve alaka gösterilmiştir. Günümüzdeki sakal-ı şerîf, hırka-i şerîf vb. hatıra ve emanetleri ziyaretteki yoğunluk bunun en güzel tezahürlerindedir.¹⁴⁷⁶

Sahâbe Arasında Fazilet Derecelendirmesi Yapmak

Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber (sav), zamanında insanları fazilet derecelerine göre sıralar, önce Ebû Bekir, sonra Ömer b. Hattâb, sonra da Osman b. Affân insanların en hayırlısıdır, derdik.¹⁴⁷⁷

Efdaliyet bir kimsenin veya bir şeyin diğerinden daha üstün olması anlamına gelmektedir.¹⁴⁷⁸ Hadiste bunun sahâbe arasında yapıldığı görülmektedir. Sahâbenin efdaliyeti, imâmetle ilgili olduğu için özellikle ilk dört halifenin sıralaması konusunda önemlidir. Bu sebeple İbn Ömer'in bu sözü efdaliyet meselesinin temeli ve en önemli kaynağı olarak görülmüştür.¹⁴⁷⁹ Çünkü bu söz, Hz. Peygamber (sav) döneminde söylenmiş ve Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir.¹⁴⁸⁰ Bu takrîre binâen Ehl-i sünnetin cumhuru, Hulefâ-i Râşidîn'in fazilet ve hilâfet konusunda tertibinin Ebû

¹⁴⁷² Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVI, 15; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 140; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 80.

¹⁴⁷³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 140.

¹⁴⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 74; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 80.

¹⁴⁷⁵ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 79.

¹⁴⁷⁶ Bkz. Heyet, *Hadisle İslâm*, VI, 443.

¹⁴⁷⁷ Buhârî, *Fedâilü's-sahâbe* 4, Hadis no: 3655; Tirmizî, *Menâkıb* 18, Hadis no: 3707; Ebû Dâvûd, *Sünnet* 8, Hadis no: 4627, 4628; Ahmed b. Hanbel, III, 92, Hadis no: 4901.

¹⁴⁷⁸ Bkz. Mustafa Öz, "Tafdîl", *DİA*, TDV, Ankara, 2010, XXXIX, 369-371.

¹⁴⁷⁹ Bkz. Cüveynî, *Lüma'u'l-Edille fî Kavâidi Akâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987, s. 129-130; Hallâl, *es-Sünne*, Dâru'r-Râye, Riyâd, 1989, I, 371; Lâlekâî, *Şerhu Usûl'i-İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Mektebü Dâru'l-Basîre, İskenderiye, 2001, II, 1215.

¹⁴⁸⁰ Irâkî, *Şeru't-Tebşıra ve't-Tezkira*, II, 140-141; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 20-21; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVI, 246; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmii't-Tirmizî*, X, 201-202.

Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸¹ Rivayette Hz. Ali'nin zikredilmemesi Hattâbî'ye (ö. 388/998) göre onun faziletinin düşüklüğünden değil yaşının Hz. Peygamber (sav) döneminde küçük olmasından ve şûra üyesi olmamasından dolayıdır. Onun fazileti sahâbe ve herkes nezdinde malum olduğu için Ehl-i sünnet ulemâsı Osman'dan sonra Ali'yi zikretmiştir.¹⁴⁸²

2.5.2. İbadet ile İlgili Takrîrler

İslâm'da, itikattan sonra ikinci önemli halkayı ibadetler oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde başlıca ibadet şekilleri olan namaz, oruç, zekât, hac, itikâf ile ilgili takrîrler üzerinde durulacaktır. Temizlik de bazı ibadetler için ön şart olduğundan, bu bölümde ilk olarak temizlik ile ilgili takrîrlere de yer verilecektir.

2.5.2.1. Temizlik ile İlgili Takrîrler

Temizlik kavramının ihtiva ettiği manalardan biri de dinen mânevî kirlilik hâli sayılan abdestsizlik, cünüplük, hayız ve nifastan temizlenmedir. Buna göre bu bölümde bazı ibadetler için ön şart sayılan ve hükmî temizlik yöntemleri olarak da bilinen abdest, teyemmüm ve gusül ile kadınlara mahsus haller olan hayız, nifas ve istihâze ile ilgili takrîrler üzerinde durulacaktır.

2.5.2.1.1. Abdest ile İlgili Takrîrler

Abdest Alana Yardım Etmek

Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) Arafât'tan dönerken dağdaki yola yöneldi ve def-i hacette bulundu. Oradan dönünce ona su döktüm o da abdest aldı. Ben, “*Yâ Rasûlallah! Namaz mı kılacaksın?*” diye sordum. Hz. Peygamber (sav), “*Namaz ileride kılınacak.*” buyurdu.¹⁴⁸³

Hz. Peygamber'in abdest alırken kendisine yardım etmek isteyenlere engel olmaması abdestte yardımın caiz olduğunu gösteren bir takrîrdir.¹⁴⁸⁴ Nitekim Buhârî (ö. 256/870) bu hadisle istidlâl ederek abdest alırken yardım almanın caiz olduğuna işaret

¹⁴⁸¹ İbn Ebu'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdetü't-Tahâvî*, Müessesetü'r-Risâle, y.y., t.y., II, 727.

¹⁴⁸² Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 302; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVI, 284.

¹⁴⁸³ Buhârî, Vudû' 35, Hadis no: 181; Müslim, Hac 266, Hadis no: 1280. Hadisin Muğîre b. Şube (ö. 50/670) rivayeti için bkz. Buhârî, Vudû' 35, Hadis no: 182; Müslim, Tahâret 78, Hadis no: 274.

¹⁴⁸⁴ Bkz. Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 114.

etmiştir.¹⁴⁸⁵ Nevevî (ö. 676/1277) de bu hadisin abdestte yardım almanın cevazına delil olduğunu söyledikten sonra suyun hazırlanmasının mekruh olmadığını ancak ihtiyaç yokken yardımın mekruh olduğunu da ifade etmiştir.¹⁴⁸⁶ Nitekim Hz. Peygamber'in çoğunlukla yardım almadığından hareketle, mazeret haricinde abdest alırken yardım almamayı Şâfiî ulemâsı sünnet kabul ederken¹⁴⁸⁷ Hanefî ulemâsı bunun, abdestin âdabı olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴⁸⁸

Abdest Bozulmadıkça Her Namaz İçin Abdestin Gerekmemesi

Amr b. Âmir şöyle rivayet etmiştir: Enes, “Hz. Peygamber (sav) her namaz için abdest alırdı.” dedi. Ben, “Siz nasıl yapıyordunuz?” diye sordum. O şöyle dedi: “Bizden biri abdestini bozmadıkça abdesti ona yeterli olurdu.”¹⁴⁸⁹

Bu hadis abdest bozulmadığı sürece tek abdestle birçok namazın kılınabileceğine delâlet etmektedir.¹⁴⁹⁰ Çünkü hadisin üslubundan sahâbenin söz konusu uygulamasının Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî ulemâsıyla hadis ulemâsının ekserisi konuyla ilgili hadislerden hareketle abdest bozulmadıkça her namaz için abdestin gerekli olmadığını belirtmişlerdir.¹⁴⁹¹ Tahâvî (ö. 321/933) de her namaz için abdest almanın ya Hz. Peygamber'e has bir uygulama olduğunu veya Hz. Peygamber'in istihbâb için böyle yaptığını belirterek rivayetler arasındaki teâruzu gidermiştir.¹⁴⁹²

Oturarak Hafif Uyumanın Abdesti Bozmaması

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: Rasûlullah'ın ashâbı uyurlar, sonra abdest almadan namaz kılarlardı.¹⁴⁹³

Üzerinde birçok değerlendirmenin yapıldığı hadislerden biri de bu hadistir. Hadisin daha iyi anlaşılması için konuyla ilgili muhtelif rivayetlere bütüncül olarak

¹⁴⁸⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 278-279; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 21; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 343; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 89-90.

¹⁴⁸⁶ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, III, 216.

¹⁴⁸⁷ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 106.

¹⁴⁸⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, I, 222-223.

¹⁴⁸⁹ Buhârî, *Vudû'* 54, Hadis no: 214; Tirmizî, *Tahâret* 44, Hadis no: 60.

¹⁴⁹⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 167; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 378; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 285.

¹⁴⁹¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 167.

¹⁴⁹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 378.

¹⁴⁹³ Müslim, *Hayız* 125, Hadis no: 376; Tirmizî, *Tahâret* 57, Hadis no: 78; Ebû Dâvûd, *Tahâret* 79, Hadis no: 200; Ahmed b. Hanbel, *V*, 809, Hadis no: 14302. Ayrıca bkz. Buhârî, *Ezân* 27, Hadis no: 642.

bakıldığında hadisle alakalı vakıayı şöyle hülasa etmek mümkündür: Bir gün yatsı namazı için kâmet getirilmişti. Tam o sırada bir adam gelerek Hz. Peygamber'le görüşmek istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), mescidin bir köşesine giderek kendisi ile gizlice uzun uzun konuştu. Hz. Peygamber (sav) ashâbı uyuyuncaya kadar onunla konuşmaya devam etti, sonra gelerek onlara namaz kıldırdı.¹⁴⁹⁴

Bu rivayette, sahâbenin uyuduktan sonra abdest almadan namaz kıldıkları Hz. Peygamber'in takririyle sabit olmuştur.¹⁴⁹⁵ Nitekim bu hadisle istidlâl eden Mâlikîler¹⁴⁹⁶ oturarak az ve hafif uykunun; Hanbelîler¹⁴⁹⁷ oturarak veya ayakta az ve hafif uykunun abdesti bozmayacağını ifade etmişlerdir. Hanefî¹⁴⁹⁸ ve Şâfiîlere¹⁴⁹⁹ göre ise makadı yere koyup oturarak uyumak az olsun çok olsun abdesti bozmaz. Buna karşılık Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) başta olmak üzere bazı ulemâ¹⁵⁰⁰ bu hadisi delil göstererek uyumanın hiçbir şekilde abdesti bozmadığına hükmetmişlerdir. Onlara göre uyumak abdesti bozsaydı, Allah Teâlâ bu durumu takrîr etmeyerek Rasûlü'ne bildirirdi.¹⁵⁰¹

Hattâbî'nin (ö. 388/998) bu hadisten istidlâl ettiği hüküm ise şöyledir: Hadise göre uyku hades değildir. Eğer hades olsaydı az olsun çok olsun, kasten olsun, hatâen olsun abdesti bozardı. Uyumak hadesin mazinnesidir. Buna göre hadesin vukuuna mani olacak şekilde oturup uyunursa abdestin bozulmadığına hükmedilir. Ancak böyle olmayıp uzanarak, ayakta, rükû veya secde hâlinde ya da bir kalçası üzerine meylederek uyunursa hadesin çıkıp abdestin bozulduğuna hükmedilir.¹⁵⁰²

Hafif Baygınlığın Abdesti Bozmaması

Esmâ bnt. Ebû Bekir (ö. 73/692) şöyle demiştir: (Güneş tutulduğu bir sırada) Âişe'nin yanına gittim, namaz kılıyordu. *"İnsanlara ne oluyor?"* diye sordum. Âişe başıyla gökyüzünü gösterdi. Bir de baktım ki insanlar namaza durmuşlar. Âişe,

¹⁴⁹⁴ Buhârî, Ezân 27, Hadis no: 642; Müslim, Hayız 123, Hadis no: 376; Tirmizî, Tahâret 57, Hadis no: 78; Ebû Dâvûd, Tahâret 79, Hadis no: 201.

¹⁴⁹⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîin an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 261.

¹⁴⁹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 40-41.

¹⁴⁹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 234-235; Buhûfî, *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, I, 125.

¹⁴⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 79; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-271-272; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, I, 254.

¹⁴⁹⁹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 98.

¹⁵⁰⁰ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 97.

¹⁵⁰¹ Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 131; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 242.

¹⁵⁰² Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 71; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 128.

“Sübhânallâh!” dedi. Ben, “Bu bir işaret midir?” diye sordum. Âişe başıyla, “Evet.” diye işaret etti. Bunun üzerine ben de namaza durdum. (Namaz o kadar uzadı ki) üzerime baygınlık çöktü. Bundan dolayı başıma su dökmeye başladım.¹⁵⁰³

Bu rivayette Hz. Peygamber (sav), arkasında namaz kılan Esmâ'nın hafif baygınlık sebebiyle başına su dökmesine herhangi bir tepki göstermeyerek onun bu fiilini onaylamıştır.¹⁵⁰⁴ Bundan dolayı Buhârî (ö. 256/870) bu hadisi, “*Abdestin ancak ağır baygınlıktan sonra gerekli olması.*” bâb başlığında zikrederek mutlak olarak baygınlığın abdesti bozduğunu söyleyenlere cevap vermiştir.¹⁵⁰⁵ İbn Battâl da (ö. 449/1057) Buhârî'yi şöyle desteklemiştir: Baygınlık çökmesi insanın uzun süreli yorgunluk ve ayakta kalmasına bağlı olarak karşılaşılan bir durumdur. Baygınlık çökmesi de bir tür bayılmadır, ancak ondan daha hafiftir. Esmâ'nın başına su dökmesi, kendinde olduğunu gösterdiğinden onun hâli hafif bir baygınlıktır. Hafif baygınlık ise abdesti bozmamaktadır. Şiddetli baygınlığın abdesti bozduğunda ise icmâ vardır.¹⁵⁰⁶

Ayrıca hadis, namaz kılarken bir ihtiyaç hâsıl olduğunda başla işaret etmenin caiz olduğuna, namazda amel-i yesîrin cevazına ve bunun namazı bozmadığına, kadınların da kûsûf namazında cemaate dâhil olabileceklerine delâlet etmektedir.¹⁵⁰⁷ Bu fiillerin caiz olmasının gerekçesi Hz. Peygamber'in, bu fiilerinden dolayı Âişe ve Esmâ'ya herhangi bir tepki göstermemesidir.¹⁵⁰⁸

Kanın Abdesti Bozmaması

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav), Zâtü'r-Rikâ' Gazvesi'nde¹⁵⁰⁹ idi. Birine namazda iken ok atıldı. Ondan kan aktığı hâlde rükû ve secde etti, namazına devam etti.¹⁵¹⁰

¹⁵⁰³ Buhârî, Vudû' 37, Hadis no: 184; Müslim, Kûsûf 11, Hadis no: 905; Muvatta, Kûsûf 4, Hadis no: 489; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VII, 383, Hadis no: 3114.

¹⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 347.

¹⁵⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 346.

¹⁵⁰⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 281; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 347; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâri fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 27-28; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 99.

¹⁵⁰⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 238.

¹⁵⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 347.

¹⁵⁰⁹ Bu gazve hicretin 4. yılında Gatafan kabilesinin Zâtü'r-Rikâ' bölgesindeki kolu olan Muhârib ve Salebe oğullarına karşı düzenlenmiştir. Son derece müteyakkız hareket edildiği için bazı namazlar salâtü'l-havf şeklinde kılınmıştır. Bu gazvede taraflar arasında küçük çarpışmalar olmakla birlikte savaş olmamıştır. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 268-270.

¹⁵¹⁰ Buhârî, Vudû 34. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Tahâret 78, Hadis no: 198; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 219-220, Hadis no: 663; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 415-417, Hadis no: 869.

Şâfîiler¹⁵¹¹ ve Mâlikîler¹⁵¹² bu hadisi delil olarak ön ve arka hariç vücudun herhangi bir yerinden çıkan kanın abdesti bozmayacağını söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) bu durumu öğrendiğinde namazı iadeyi emretmeyerek sahâbînin uygulamasını takrîr etmiştir.¹⁵¹³ Ayrıca Mâlikîlere göre yaradan akan temizdir, dolayısıyla namaza mani değildir. Çünkü sahâbe yaralandığı zaman kan aktığı hâlde üstelik elbiseyi de çıkarmadan namaz kılmışlar, Hz. Peygamber (sav) de onlara engel olmayarak bunu onaylamıştır.¹⁵¹⁴ Keza Buhârî (ö. 256/870) de, “*Abdestin sadece ön ve arkadan çıkan şey sebebiyle gerekli olduğunu kabul edenlerin görüşü.*” bâb başlığıyla¹⁵¹⁵ Şâfîî ve Mâlikîlerle aynı görüşte olduğunu belirtmek istemiştir.¹⁵¹⁶ Buna mukabil Hanefîler akıcı olması,¹⁵¹⁷ Hanbelîler ise çok olması¹⁵¹⁸ şartıyla vücudun herhangi bir yerinden çıkan kanın abdesti bozacağını belirtmişlerdir.

2.5.2.1.2. Teyemmüm ile İlgili Takrîrler

Namaz Kıldıktan Sonra Vakit İçinde Su Bulan Müteyemmimin Namazı İade Konusunda Muhayyer Olması

Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Bir gün iki kişi beraber yolculuğa çıkmıştı. Namaz vakti geldiğinde abdest alacak suları yoktu. Temiz toprakla teyemmüm edip namazlarını kıldılar. Fakat namaz vakti çıkmadan önce su buldular. Birisi abdest alarak namazını yeniden kıldı, öbürü ise namazını iade etmedi. Sonra Rasûlullah’a (sav) gelip durumu anlattılar. Hz. Peygamber (sav) namazını iade etmeyene, “*Sünnete uydun ve kıldığın namazın tamamdır.*” dedi. Abdest alıp namazını iade edene ise, “*Senin sevabın iki kattır.*” buyurdu.¹⁵¹⁹

Hz. Peygamber (sav) kendi zamanında içtihat ederek çözümler üreten ashâbını çoğu defa övmüştür. Bu hadis bunun en güzel misallerindedir. Hadise göre su olmadığı

¹⁵¹¹ Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, II, 63; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, I, 201; Zekeriyâ el-Ensârî, *el-Gureri'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*, I, 359; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, II, 129.

¹⁵¹² İbnü'l-Kassâr, *Uyûnü'l-Edille*, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, Riyâd, 2006, II, 582-585; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, II, 129.

¹⁵¹³ İbn Hacer *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 301.

¹⁵¹⁴ Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 264; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 126.

¹⁵¹⁵ Buhârî, *Vudû* 34.

¹⁵¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 338.

¹⁵¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 76-77; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 75.

¹⁵¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 247; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, I, 124.

¹⁵¹⁹ Ebû Dâvûd, *Tahâret* 126, Hadis no: 338; Nesâî, *Gusûl* 27, Hadis no: 430; Dârimî, *Tahâret* 65, Hadis no: 767; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 353, Hadis no: 1094.

için teyemmümle namaz kılan iki kişi vakit çıkmadan su bulduklarında farklı şekilde içtihat ederek biri namazı iade etmiş, diğeri ise etmemiştir. Ancak Hz. Peygamber (sav) her ikisinin uygulamasını da takrîr etmiştir.¹⁵²⁰ Buna göre teyemmüm edip namazını kıldıktan sonra, daha vakit çıkmadan suyu bulan kişinin namazını iadeye gerek olmadığı ifade edilmiştir. Dört mezhep imamı bu görüştedir.¹⁵²¹

Ayrıca Hattâbî (ö. 388/998) bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu hadisten anlaşıldığına göre su ile abdest alan için olduğu gibi, teyemmüm eden için de namazı vakit girer girmez kılmak sünnettir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de aynı şeyi söylemişlerdir. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) görüşü de buna benzemektedir. Ancak İmam Mâlik, bir kimse suyun bulunması umulmayan bir yerde ise, vaktin başında teyemmüm eder ve namazını kılar, demiştir.¹⁵²²

Abdestsiz ve Teyemmümsüz Namaz Kılınması

Hz. Âişe'den (ö. 58/678) şöyle rivayet edilmiştir: Âişe, kız kardeşi Esmâ'dan bir gerdanlık ödünç almıştı. Ancak gerdanlık kaybolmuştu. Hz. Peygamber (sav), onu araması için bir adam gönderdi. Adam gerdanlığı buldu. Bu esnada, namaz vakti girdi. İnsanların yanında su yoktu. Buna rağmen namaz kıldılar. Bu durumu Hz. Peygamber'e bildirdiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, teyemmüm âyetini indirdi.¹⁵²³

Bu hadis abdest alacak su veya teyemmüm edecek bir şey bulamayan kimsenin bu hâlde kıldığı namazın sahih olduğuna delil gösterilmiştir.¹⁵²⁴ Şâfîliler¹⁵²⁵ ve Hanbelîler¹⁵²⁶ ile Hanefî¹⁵²⁷ ve Mâlikî ulemâsı¹⁵²⁸ bu görüştedir. Onlara göre bu rivayette su olmadığı için abdestsiz namaz kılanların fiilleri Hz. Peygamber (sav)

¹⁵²⁰ Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 32; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 105; Muhammed ez-Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkhî'l-İslâmî*, I, 186; Mennâ' el-Kattân, *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*, s. 72.

¹⁵²¹ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 105; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, III, 195; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, III, 69; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 200. Ayrıca bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 110; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Muhezzeb*, II, 353-354; Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 363-364; İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fî'l-Fıkh*, I, 496.

¹⁵²² Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 105; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 200.

¹⁵²³ Buhârî, *Teyemmüm 2*, Hadis no: 336; Müslim, *Hayız 109*, Hadis no: 367; Ebû Dâvûd, *Tâhâret 121*, Hadis no: 317; Nesâî, *Tahâret 205*, Hadis no: 321; İbn Mâce, *Tahâret 90*, Hadis no: 568.

¹⁵²⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 80; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 219; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 524; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 333; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 190; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, III, 146.

¹⁵²⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 80.

¹⁵²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 328.

¹⁵²⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 18.

¹⁵²⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 219; Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 350.

tarafından takrîr edilmiştir.¹⁵²⁹ Zira onlar yaptıklarını anlatınca Hz. Peygamber (sav) buna karşı çıkmamıştır. Eğer bu şekilde namaz kılmak sahih olmasaydı, Rasûlullah (sav) bunun doğru olmadığını beyan ederdi.¹⁵³⁰ Bu görüşte olanlar böyle bir namazın iadesinin gerekli olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Şâfiîlere göre bu şekilde kılınan namazın iadesi gerekirken¹⁵³¹ Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre gerekmez.¹⁵³²

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre ise abdestsiz veya teyemmümsüz olarak namaz kılmak sahih değildir. Bu şekilde kılınan namazın Hanefilere göre kazası gerekirken¹⁵³³ İmam Mâlik, hâıza kıyasla iadeyi de kazayı da gerekli görmemiştir.¹⁵³⁴ Ancak Hanefî fakihi Aynî (ö. 855/1451) yukarıdaki hadisten hareketle abdest alacak su veya teyemmüm edecek bir şey bulunmaması durumunda namazın gerekli olduğunu ancak iadesinin gerekmediğini daha doğru bulmuştur. Çünkü hadiste Hz. Peygamber (sav) namazı iadede bahsetmemiştir.¹⁵³⁵

Soğuktan Dolayı Gusledemeyen Cünüp Kimsenin Teyemmüm Etmesi

a. Amr b. Âs (ö. 43/664) şöyle anlatmıştır: Zâtü's-Selâsil Gazvesi'nde¹⁵³⁶ iken soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Gusledersem hastalanıp öleceğimden endişelenip teyemmüm ettim ve arkadaşlarıma sabah namazını böylece kıldırđım. (Medine'ye döndükten sonra) bunu Rasûlullah'a haber verdiler. Rasûlullah (sav), “*Ey Amr! Sen arkadaşlarına cünüp olarak namaz mı kıldırđın?*” diye sordu. Neden yıkanmadığımı Hz. Peygamber'e anlattım ve Allah Teâlâ'nın, “*Kendi kendinizi öldürmeyin; şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*”¹⁵³⁷ âyetini işittiğimi söyledim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) güldü ve hiçbir şey demedi.¹⁵³⁸

¹⁵²⁹ Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 190; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, III, 146; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, V, 292. Ayrıca bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 328; Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 350.

¹⁵³⁰ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 97; İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 328; İbn Hacer *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 524; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 333.

¹⁵³¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-II, 133.

¹⁵³² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 328.

¹⁵³³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 18.

¹⁵³⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 219-220; Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 350; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 18.

¹⁵³⁵ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 18.

¹⁵³⁶ Zâtü's-Selâsil Gazvesi hicrî 8. yılda yapılmıştır. Hz. Peygamber (sav) bu gazvenin komuta görevini Amr b. Âs'a vermiştir. Hadiste zikredilen olay bu gazveden dönüş esnasında yaşanmıştır. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 517-521.

¹⁵³⁷ Nisâ, 4/29.

¹⁵³⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret 124, Hadis no: 334; Ahmed b. Hanbel VII, 326, Hadis no: 18287; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 345, Hadis no: 1070. Ayrıca bkz. Buhârî, Teyemmüm 7, Bâb başlığı.

Bu rivayette Hz. Peygamber (sav), Amr'ın gusletmeyip teyemmüm etmesinin sebebini öğrenince onun fiilini tebessümle takrîr etmiştir.¹⁵³⁹ Bu takrîre binâen suyu kullanmanın zarar vermesinden korkulduğu takdirde gusül yerine teyemmümün caiz olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁴⁰ Hanefî,¹⁵⁴¹ Şâfiî,¹⁵⁴² Mâlikî¹⁵⁴³ ve Hanbelîler¹⁵⁴⁴ bu hadisi delil olarak bu görüştedir. Buhârî (ö. 256/870) de bu rivayeti, “*Cünüp olan kimse hastalıktan, ölümden veya susuz kalmaktan korkarsa teyemmüm eder.*”¹⁵⁴⁵ başlığı altında zikrederek bu konudaki fikhî görüşünü belirtmiştir. Ayrıca dört mezhep, bu hadisi delil göstererek teyemmümlü olanın abdestli olanlara namaz kıldırabileceğini söylemiştir.¹⁵⁴⁶

2.5.2.1.3. Gusül ile İlgili Takrîrler

Kadınların Guslelerken Saçlarını Çözmelerinin Gerekmemesi

Ubeyd b. Umeyr (ö. 74/694) şöyle anlatmıştır: Abdullah b. Amr'ın, kadınlara guslelerken saç örgülerini çözmelerini emrettiği haberi Âişe'ye ulaşınca şöyle dedi: Doğrusu İbn Amr'a hayret ediyorum! Kadınlara guslettikleri zaman saçlarını çözmelerini emrediyormuş! Onlara saçlarını tıraş etmelerini de emretmiyor mu? And olsun ki, ben ve Rasûlullah (sav) bir kaptan su alıp yıkanırđık. Ben başıma üç defa su dökmekten başka bir şey yapmazdım.¹⁵⁴⁷ Hz. Âişe (ö. 58/678) başka bir rivayette ise, “*Ben ellerimle başıma üç sefer su dökerdim. Saçımın örgüsünü de çözmezdim.*” demiştir.¹⁵⁴⁸ Konuyla ilgili Ümmü Seleme (ö. 62/681) de şöyle demiştir: Bizden birinin saçları taralı ise guslettiğinde saçlarını çözmez, başı üzerine üç avuç su döker, saçlarının dibine ıslaklık nüfuz ettiği zaman onu ovalar sonra da (suyu) bedeninin geri kalan kısmına dökerdi.¹⁵⁴⁹

¹⁵³⁹ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 229; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 541; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 51; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 378; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 198.

¹⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 541; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 51; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 103; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 198; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985, I, 408.

¹⁵⁴¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 51.

¹⁵⁴² Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmâmî's-Şâfiî*, I-II, 134.

¹⁵⁴³ Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 339-340; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 67-68.

¹⁵⁴⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 339-340.

¹⁵⁴⁵ Buhârî, Teyemmüm 6, Bâb başlığı.

¹⁵⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 111; Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 367; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 66; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, IV, 159-160; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 541.

¹⁵⁴⁷ Müslim, Hayız 59, Hadis no: 331; Nesâî, Gusül 12, Hadis no: 413; İbn Mâce, Tahâret 108, Hadis no: 604; Ahmed b. Hanbel, X, 44, Hadis no: 24889; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 280, Hadis no: 859.

¹⁵⁴⁸ Nesâî, Gusül ve teyemmüm 12, Hadis no: 413.

¹⁵⁴⁹ Ebû Dâvûd, Tahâret 130, Hadis no: 359; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 570, Hadis no: 4109.

Hız. Âişe, bazı hadisleri değerlendirirken bazen takrîf sünnete başvurarak söz konusu uygulamaların sünnete aykırı olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁵⁰ Bu rivayet de bunun en güzel misallerinden biridir. Zira Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85), kadınların guslederken saç örgülerini çözmeleri gerektiğini söyleyince Hz. Âişe, bizzat Hz. Peygamber'in yanındaki bir uygulamasını anlatarak bunun gerekmediğini belirtmiştir. Buna göre kadınların guslederken saç örgülerini çözmelerine gerek olmadığı Hz. Peygamber'in takrîfiyle sabit olmuştur. Çünkü Hz. Âişe'nin uygulamasına Allah Rasûlü (sav) bir şey dememiştir.¹⁵⁵¹ Dolayısıyla buradan istidlâl edilerek kadınların cünüplükten ve hayızdan dolayı guslederken saç örgülerini çözmelerine gerek olmadığı ifade edilmiştir.¹⁵⁵² Nitekim bu rivayetlere istinaden Hanefî,¹⁵⁵³ Şâfiî¹⁵⁵⁴ ve Mâlikîlere¹⁵⁵⁵ göre suyun saç diplerine ulaşması şartıyla saç örgülerinin çözülmesine gerek olmadığı ifade edilmiştir. Hanbelîlere göre ise kadınlar âdet ve nifastan dolayı guslederken çözerler, cünüplükten dolayı guslederken çözmezler.¹⁵⁵⁶

Guslü Geciktirmek

Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) şöyle nakledilmiştir: Ebû Hüreyre cünüp olduğu bir sırada Medine'nin bir sokağında Hz. Peygamber (sav) ile karşılaştı. Ancak kendisi oradan uzaklaştı ve guslettikten sonra geldi. Rasûlullah (sav) onu görünce, “*Ey Ebû Hüreyre neredeydin?*” diye sordu. O da, “*Cünüp idim, temizlenmeden sizinle birlikte oturmak istemedim.*” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Süphânallâh! Müslüman asla necis olmaz!*” diyerek karşılık verdi.¹⁵⁵⁷

Bu rivayette Ebû Hüreyre'nin gusletmeden dolaşmasına Hz. Peygamber'in herhangi bir şey dememesi, namaz vaktini geçirmemek şartıyla guslün geciktirilmesinin cevazına delil olarak zikredilmiştir.¹⁵⁵⁸

¹⁵⁵⁰ Bkz. Heyet, *Hadislerle İslâm*, I, 97.

¹⁵⁵¹ Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni't-Teysîr*, VII, 379.

¹⁵⁵² Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, I, 142; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 311; Muhammed el-İtyübî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, V, 546.

¹⁵⁵³ Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, I, 323-324. Ayrıca bkz. Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 20; Kudûrî, *el-Muhtasar*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 12.

¹⁵⁵⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 17-18.

¹⁵⁵⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 169-170; Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 313.

¹⁵⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 298.

¹⁵⁵⁷ Buhârî, Gusûl 23, Hadis no: 283; Müslim, Hayız 115, Hadis no: 371; Tirmizî, Tahâret 89, Hadis no: 121; Ebû Dâvûd, Tahâret 91, Hadis no: 231; Nesâî, Tahâret 172, Hadis no: 269.

¹⁵⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 465; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 355; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 147.

2.5.2.1.4. Kadınlara Mahsus Hâller ile İlgili Takrîrler

Hayızlı İken Mescide Girmek

Meymûne (ö. 51/671) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), hayızlı olduğumuz zamanlarda başını bizden birinin kucağına koyar, Kur'ân okurdu. Bizden biri, hayızlı olduğu hâlde onun seccadesini mescide götürüp sererdi.¹⁵⁵⁹

Bu rivayet hayızlı bir kadının bir ihtiyaca binâen mescide girmesinin caiz olduğuna delâlet etmektedir.¹⁵⁶⁰ Zira bu rivayetten Hz. Peygamber'in, hayızlı iken bir gereksinimden dolayı mescide girilmesine mani olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şâfiî¹⁵⁶¹ ve Hanbelîlere¹⁵⁶² göre hayızlı ve nifaslı kadınların camide durmamak şartıyla bir ihtiyaca binâen camiye girmeleri veya oradan geçmeleri caizdir. Onların bu konudaki delillerinden biri Meymûne'den nakledilen yukarıdaki rivayettir.¹⁵⁶³ Aynı şekilde Zâhirîler, cünüp ve hayızlı kimselerin mescide girmelerine veya orada gecelemlerine Hz. Peygamber'in bir şey dememesini delil göstererek hayızlı ve nifaslı kadınların ihtiyaç olsun veya olmasın camiye girebileceklerine hükmetmişlerdir.¹⁵⁶⁴ Buna mukabil Mâlikîler, hayızlı ve nifaslı kadınların camiye girmelerinin mutlak olarak caiz olmadığını belirtmişlerdir.¹⁵⁶⁵ Hanefîlere göre ise zaruret olmadıkça hayızlı ve nifaslı kadınlar camiye giremezler. Zaruret varsa teyemmüm ederek girerler.¹⁵⁶⁶

Hayızlı ve nifaslı kadınların camiye girmeleri konusunda Ahmet Yaman bu rivayeti delil göstererek şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Günümüzde mescitler sadece namaz ibadetine hizmet ettiği için ve hayızlı hanımlar da namaz kılamayacaklarından bu hükümlerin günlük hayatta pek bir işlerliği yok gibi görünmektedir. Bununla birlikte mesela turistik bir gezi faaliyeti çerçevesinde camiler ziyaret edilirken, âdetli hanımlar bundan mahrum kalmakta veya bazen camide yapılan bir derse katılması gerekirken katılamamaktadır. İşte bu gibi hâllerde yukarıda arzedilen içtihat farklılıklarından

¹⁵⁵⁹ Nesâî, Tahâret 174, Hadis no: 272; Ahmed b. Hanbel, XI, 108, Hadis no: 27567.

¹⁵⁶⁰ İbn Receb, *Fethu'l-Bârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 551; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 286.

¹⁵⁶¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-II, 120; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, II, 389; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2005, s. 78.

¹⁵⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 200; İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I, 444-445.

¹⁵⁶³ Bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I, 445; Heyet, *el-Fikhu'l-Menhecî ala Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1992, I, 80.

¹⁵⁶⁴ İbn Hazm, *Muhallâ*, II, 184-187.

¹⁵⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 52.

¹⁵⁶⁶ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 19.

istifade edilebilecektir. Nitekim Hz. Meymûne validemizin bu rivayeti bu tür istifadelere de temel teşkil eder mahiyettedir.¹⁵⁶⁷

Hâızın Namazları Kaza Etmemesi

Muâze (isimli bir kadın) şöyle anlatmıştır: Bir kadın Hz. Âişe'ye, “*Hayızlı bir kadın (hayızlı iken kılmadığı) namazını kaza etmeli mi?*” diye sordu. Hz. Âişe şöyle dedi: “*Sen Harûrî misin? Biz, Hz. Peygamber (sav) zamanında hayız olduğumuzda kılmadığımız namazları kaza etmezdik, kaza etmemiz de emredilmezdi.*”¹⁵⁶⁸ Hz. Âişe (ö. 58/678) başka bir rivayette de şöyle demiştir: “*Biz, Rasûlullah döneminde âdet olurduk, bize orucu kaza etmemiz emredilir ama namazı kaza etmemiz emredilmezdi.*”¹⁵⁶⁹

Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) meseleyi Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe ederek anlatmasının sebebi hayızlı iken kılınmayan namazların kaza edilmemesine Hz. Peygamber'in muttali olduğunu ifade etmek içindir.¹⁵⁷⁰ Bu da hayızlı iken kılınmayan namazların kaza edilmemesi uygulamasının Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîrle karşılandığını göstermektedir. Çünkü eğer bu namazların kazası gerekli olsaydı Hz. Peygamber (sav) bunu onaylamaz, kılınmasını emrederdi.¹⁵⁷¹ Dolayısıyla bu konuda Hz. Peygamber'den bir emrin olmaması bu namazların kazasının gerekmediğini göstermektedir.¹⁵⁷² Nitekim ulemâ hâızın ve nüfesânın, hayız ve nifas müddeti içinde kılmadığı namazları kaza etmemesi gerektiği konusunda icmâ etmiştir.¹⁵⁷³

Nifas Müddetinin Kırk Gün Olması

Ümmü Seleme (ö. 62/681) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) zamanında loğusa olan bir kadın doğumdan sonra kırk gün veya kırk gece beklerdi (ibadet etmezdi). Biz yüzümüzde oluşan lekelerden dolayı yüzlerimize vers sürerdik.¹⁵⁷⁴

¹⁵⁶⁷ Ahmet Yaman, *Âdet Gören Kadının İbâdeti*, Mehir Aile Dergisi, Yaz 1998, s. 10.

¹⁵⁶⁸ Buhârî, Hayız 20, Hadis no: 321; Müslim, Hayız 67, Hadis no: 335; Ebû Dâvûd, Tahâret 104, Hadis no: 262; Tirmizî, Savm 68, Hadis no: 787; Nesâî, Hayız 17, Hadis no: 379.

¹⁵⁶⁹ Müslim, Hayız 69, Hadis no: 335; Ebû Dâvûd, Tahâret 104, Hadis no: 263.

¹⁵⁷⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 446; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 193; Kastallânî, *Irşâdü's-Sâri li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 359.

¹⁵⁷¹ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 193; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 37.

¹⁵⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 503; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ*, V, 444.

¹⁵⁷³ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 36; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 446; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 193.

¹⁵⁷⁴ Ebû Dâvûd, Tahâret 119, Hadis no: 311; Tirmizî, Tahâret 105, Hadis no: 139; İbn Mâce, Tahâret 128, Hadis no: 648; Ahmed b. Hanbel, XI, 43, Hadis no: 27320.

Hadisin, Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe edilerek nakledilmesi söz konusu uygulamanın Hz. Peygamber'in bilgisi ve takrîri dâhilinde olduğunu göstermektedir.¹⁵⁷⁵ Buna göre hadis, nifasın azami müddetinin kırk gün olduğuna delâlet etmektedir. Hanefîler,¹⁵⁷⁶ Hanbelîler¹⁵⁷⁷ ve ulemânın ekserisi¹⁵⁷⁸ bu görüşte olup delilleri bu hadistir. Şâfiîlere göre ise nifasın azami müddeti altmış gündür. Şâfiîler de aynı hadisi delil almışlar ancak hadiste geçen kırk gün ifadesinin nifasın asgari süresiyle ilgili olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁷⁹ İmam Mâlik (ö. 179/795) ise önce altmış gün demiş ancak daha sonra, “*Bu kadınlara sorulmalıdır.*” diyerek bu konuda bir sınır tayin etmemiştir. Mâlikî ulemâsı ise İmam Mâlik'in ilk görüşünü benimsemişlerdir.¹⁵⁸⁰

Hayız Günleri Dışında Görülen Sarı ve Bulanık Renkli Islaklıkların Hayız Olarak Sayılmaması

Ümmü Atıyye (ö. 70/689-90 [?]) şöyle demiştir: Biz hayızdan temizlendikten sonraki bulanık ve sarı akıntıyı hayız olarak kabul etmezdik.¹⁵⁸¹

Ümmü Atıyye'nin rivayet üslubu, hükmen merfû olarak uygulamanın Hz. Peygamber'in bilgisi ve takrîri dâhilinde olduğunu göstermektedir.¹⁵⁸² Buna binâen hadis, hayız günleri dışında görülen bulanık ve sarı akıntının hayız olmadığına delâlet etmektedir.¹⁵⁸³ Hanefîler,¹⁵⁸⁴ Şâfiîler¹⁵⁸⁵ ve Hanbelîler¹⁵⁸⁶ bu görüştedir. Onlara göre bu renkteki akıntılar hayız günlerinde görülürse hayızdır, temizlendikten sonra görülürse hayız değildir. İmam Mâlik (ö. 179/795) ise bulanık ve sarı akıntının hayız içinde olsun olmasın hayız olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸⁷

¹⁵⁷⁵ Muhammed el-İtrîbî, *et-Türükü'n-Nebeviyye, İdâretü's-Şüünü'l-İslâmiyye*, Katar, 2012, s. 318-320; Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni't-Teysîr*, VII, 517.

¹⁵⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 210.

¹⁵⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 427; İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fi'l-Fıkh*, I, 611.

¹⁵⁷⁸ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 95; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmiî't-Tirmizî*, I, 430.

¹⁵⁷⁹ Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, II, 540-542.

¹⁵⁸⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 55.

¹⁵⁸¹ Ebû Dâvûd, Tahâret 117, Hadis no: 307; Dârimî, Tahâret 94, Hadis no: 896; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 498, Hadis no: 1596; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 407-408, Hadis no: 850. Ayrıca bkz. Buhârî, Hayız 25, Hadis no: 326; Nesâî, Hayız 7, Hadis no: 365; İbn Mâce, Tahâret 127, Hadis no: 647.

¹⁵⁸² Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 201; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 508; Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 459.

¹⁵⁸³ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 201; Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 459; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 340.

¹⁵⁸⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 19; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 150; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I, 482; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 38.

¹⁵⁸⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-II, 144-145.

¹⁵⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 413; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kınâ an-Metni'l-İknâ*, I, 213.

¹⁵⁸⁷ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 152.

Müstehâzenin Mescitte Namaz Kılması ve İtikâfa Girmesi

Hız. Âişe (ö. 58/678) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) ile birlikte, müstehâze olan eşlerinden biri kan ve sarılık gördüğü hâlde itikâfa girdi. O, bu hâlde namaz kılarıdı.¹⁵⁸⁸

İstihâze gören bir kadın özürü sebebiyle namaz, oruç, mescide girme vb. hususlarda hüküm itibariyle âdet ve nifas hâminden farklıdır.¹⁵⁸⁹ Yukarıdaki hadis bu farklılıklara delâlet etmektedir. Çünkü hadisten istihâze durumunda namaz kılma ve itikâfa girme uygulamalarına Hız. Peygamber'in bir şey demeyerek takrîr ettiğı anlaşılmaktadır.¹⁵⁹⁰ Buradan hareketle müstehâzenin, camiye girmesinin, namaz kılmasının ve itikâfa girmesinin cevazına hükmedilmiştir.¹⁵⁹¹

2.5.2.2. Namaz İle İlgili Takrîrler

Namazı Yürüyerek İmâ İle Kılmak

Abdullah b. Üneys (ö. 54/674) şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (sav), beni Urene ve Arafat taraflarında bulunan Hâlid b. Süfyân el-Hüzelî'ye gönderdi ve “*Git onu öldür!*” buyurdu. Derken onu ikinci namazı vakti girince gördüm ve (kendi kendime), “*Bununla benim aramda namazı tehir etmemi gerektiren bir şey olmasından korkarım!*” deyip namazı ima kılarak ona doğru yürüyüp gittim. Kendisine yaklaşınca bana, “*Sen kimsin?*” dedi. Ben, “*Araplardan biriyim. Duyduğuma göre Peygamber aleyhine kuvvet topluyormuşsun.*” dedim. O da, “*Evet, bununla meşgulüm.*” dedi. Onunla bir süre yürüdüm. Fırsatını bulunca kılıcımı çekip onu öldürdüm.¹⁵⁹²

Herhangi bir zarurettten dolayı namazı ima ile kılmak yani rükû ve secdeyi başla işaret ederek yapmak namazı ifa konusundaki kolaylıklardan biridir. Bu hadis bunun delillerinden biridir. Hadis gerekli durumlarda farz namazların kible şartı aranmaksızın

¹⁵⁸⁸ Buhârî, Hayız 10, Hadis no: 310; Ebû Dâvûd, Savm 81, Hadis no: 2476; İbn Mâce, Sıyâm 66, Hadis no: 1780; Ahmed b. Hanbel, X, 274, Hadis no: 25749.

¹⁵⁸⁹ Bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I, 297-303; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 174; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 421.

¹⁵⁹⁰ Bkz. Sâlih b. Abdullah el-Lâhim, *el-Ahkâmü'l-Müterettibe ale'l-Hayz ve'n-Nifas ve'l-İstihâza*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, h. 1429, s. 61. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 118.

¹⁵⁹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 491; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 415; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 177; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, IV, 319.

¹⁵⁹² Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 20, Hadis no: 1249; Ahmed b. Hanbel, VI, 544, Hadis no: 16471; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 65, Hadis no: 17884.

yürürken veya binit üzerinde ima ile kılınabileceğine delâlet etmektedir.¹⁵⁹³ Çünkü Abdullah b. Üneys başından geçenleri anlattığında Hz. Peygamber (sav) onun uygulamasını takrîr etmiştir.¹⁵⁹⁴ Hatta hadisin başka bir rivayetinde Hz. Peygamber (sav), “*Allah seni kurtuluşa erdirsin!*” diye dua ettikten sonra kıyamet günü tanımak için Üneys’e bir baston verdiğiinden de bahsedilmektedir.¹⁵⁹⁵ Nitekim Hanbelîler, Hz. Peygamber’in, Üneys’in fiilini takrîr etmesini delil alarak¹⁵⁹⁶ korku veya zaruret durumunda kible şartının düşeceğini ve namazın binitli ve ima ile kılınabileceğini ifade etmişlerdir.¹⁵⁹⁷ Şâfî¹⁵⁹⁸ ve Mâlikîler¹⁵⁹⁹ de konuyla ilgili diğer delillerle istidlâl ederek aynı görüştedir. Buna mukabil bu rivayette Hz. Peygamber’in takrîrinin sabit olmadığı gerekçe gösterilerek korku veya gerekli görülmesi durumunda farz namazların ima ile kılınmasının caiz olmadığı ifade edilmiştir.¹⁶⁰⁰ Hanefîler bu görüştedir.¹⁶⁰¹

Kibleyi Tespitte Hata Etmek

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) ile beraber bir yolculuktaydık. Hava karanlık ve bulutlu idi. Kible yönünü araştırdık ancak bu konuda ihtilaf ettik. Herkes kendi tespit ettiği yöne doğru namaz kıldı. Yönünün doğruluğunu bilmek için ise yöneldiği cihete bir çizgi çekti. Sabah olunca ayrı ayrı yönlere yönelip namaz kıldığımızı gördük. Bu durumu Hz. Peygamber’e bildirince, “*Sizin namazınız geçerlidir.*” buyurdu.¹⁶⁰² Hadisin Âmir b. Rebîa (ö. 35/656) rivayetinde ise durum Hz. Peygamber’e arz edilince, “*Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (rahmeti, rızası) işte oradadır.*”¹⁶⁰³ âyetinin nâzil olduğu nakledilmiştir.¹⁶⁰⁴

¹⁵⁹³ Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VII, 131-132; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 628.

¹⁵⁹⁴ Emîr es-San’ânî, *et-Tahbîr li-Îzâhi Meâni't-Teysîr*, VII, 760; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VII, 131-132; İbn Kudâme, *el-Kâfî fî Fıkhî'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 237; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 628.

¹⁵⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, VI, 543, Hadis no: 16470; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 364, Hadis no: 6024.

¹⁵⁹⁶ İbn Kudâme, *el-Kâfî fî Fıkhî'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 237.

¹⁵⁹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 92-94; İbn Kudâme, *el-Kâfî fî Fıkhî'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 237; İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fî'l-Fıkh*, II, 780-786; Buhûtî, *Keşşâfû'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, II, 18-19.

¹⁵⁹⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-Îmâmî's-Şâfî*, I-II, 351.

¹⁵⁹⁹ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 240-241; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 167-168.

¹⁶⁰⁰ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, VI, 369; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, III, 384.

¹⁶⁰¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, II, 155; Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, III, 172.

¹⁶⁰² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 16, Hadis no: 2235; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 7, Hadis no: 1064; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I, 324, Hadis no: 743.

¹⁶⁰³ Bakara, 2/115.

¹⁶⁰⁴ Tirmizî, Salât 140, Hadis no: 345; İbn Mâce, İkâmet 60, Hadis no: 1020.

Bu rivayette kible yönünü bilmediği hâlde içtihadî kanaatlerine göre namazlarını kılan ashâbın tutumu Hz. Peygamber (sav) tarafından onaylanmıştır.¹⁶⁰⁵ Hanefiler bu hadisi delil alarak, “Kible yönünü bilmeyen kimse gereken araştırmaları yaptıktan sonra kanaat ettiği yöne dönüp namaz kılar. Bilâhare hatalı olduğunu anlasa bile kıldığı namaz sahihtir. Yeniden kılması gerekmez.” demişlerdir.¹⁶⁰⁶ Mâlikî¹⁶⁰⁷ ve Hanbelîler¹⁶⁰⁸ de bu görüştedir. İmam Şâfiî (ö. 204/820) ise vakit çıksın veya çıkmasın hatalı yöne doğru kılındığı anlaşılan namazın iadesi gerekir, demiştir.¹⁶⁰⁹

Sıcaktan Dolayı Elbise Üzerine Secde Etmek

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber (sav) ile birlikte namaz kılarken bazılarımız, aşırı sıcak yüzünden elbiselerinin bir ucunu secde ettiği yere koyardı.¹⁶¹⁰

Bu rivayette sahâbenin sıcağın korunmak için namaz esnasında elbiselerinin bir ucunu yere sererek üzerine secde etmelerini, Hz. Peygamber (sav) bir şey demeyerek takrîr etmiştir.¹⁶¹¹ Bu takrîre binâen namaz kılarken huşûu sağlamak için amel-i kalîlin caiz olduğu ifade edilmiştir.¹⁶¹² Ayrıca sıcak ve soğuktan korunmak için elbise üzerine secde etmenin cevazı da bu hadisten hüküm almıştır. İmam Şâfiî (ö. 204/820) dışında cumhur bu görüştedir.¹⁶¹³

Namazdan Sonra Zikir Yapmak

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: İnsanların farz namazların ardından yüksek sesle zikir yapmaları Rasûlullah (sav) döneminde vardı. Ben, onların namazı bitirdiklerini bu şekilde seslerini yükseltmelerinden anladım.¹⁶¹⁴

¹⁶⁰⁵ Bkz. Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, II, 146; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye li-Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1997, I, 304.

¹⁶⁰⁶ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 64; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 56; Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, I, 101.

¹⁶⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 100; Buhârî, *Keşşâfü'l-Kınâ an-Metni'l-İknâ*, I, 307.

¹⁶⁰⁸ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 184.

¹⁶⁰⁹ Rûyânî, *Bahru'l-Mezheb fî Fûrû'l-Mezhebi's-Şâfiî*, I, 466; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II, 80; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 227.

¹⁶¹⁰ Buhârî, *Salât* 23, Hadis no: 385; Müslim, *Mesâcid* 191, Hadis no: 620.

¹⁶¹¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 174; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 589; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâri fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 47.

¹⁶¹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 588; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 50; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 228.

¹⁶¹³ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, V, 169; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 588; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 175.

¹⁶¹⁴ Buhârî, *Ezân* 155, Hadis no: 841; Müslim, *Mesâcid* 122, Hadis no: 583.

İbn Abbâs'ın hükmen merfû formunda¹⁶¹⁵ naklettiği bu rivayete göre, sahâbenin namazdan sonra yüksek sesle tesbih ve zikirle meşgul olmaları, Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir.¹⁶¹⁶ Nitekim namazların akabinde cehri olarak zikretmenin müstehap olduğunu söyleyen selef âlimleri ile İbn Hazm (ö. 456/1064) bu hadisle istidlâl etmişlerdir.¹⁶¹⁷ Ancak başta İmam Şâfî (ö. 204/820) olmak üzere mezhep imamları bu uygulamanın talime yönelik olduğunu söyleyerek hem imam için hem de me'mûm için hafî zikrin daha uygun olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶¹⁸ Ayrıca İbn Abbâs'ın bu ifadeleri sahâbenin namazdan sonra tesbih ve tahmîde başlamadan yüksek sesle tekbir getirdikleri şeklinde de yorumlanmıştır.¹⁶¹⁹

Namaz Kılanın Önünden İnsanın ve Hayvanın Geçmesi

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Bülûğ çağına yaklaştığım bir dönemde, Rasûlullah (sav) Mina'da sütresiz olarak namaz kıldırırken dişi bir eşek üzerinde gelerek bir safın önünden geçtim. Eşeği otlaması için salarak safa girdim. Benim bu davranışım yadırganmadı.¹⁶²⁰ Ayrıca Abdülmuttalib oğullarından iki kız gelerek safların arasına girdiler. Hz. Peygamber (sav) buna da aldırış etmedi.¹⁶²¹ Hadisin başka bir rivayeti şöyledir: Abdülmuttalib oğullarından iki kız safların önünde çekişmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) onları tutarak birbirinden ayırdı. Hz. Peygamber (sav) buna aldırış etmedi.¹⁶²²

İbn Abbâs, bu hatırasını anlatarak sütresiz olarak namaz kılan bir kimsenin önünden geçilmekle namazın bozulmayacağını ifade etmek istemiştir.¹⁶²³ Çünkü İbn Abbâs'ın sütresiz olarak namaz kılan Rasûlullah'ın arkasındaki saffın önünden eşekle

¹⁶¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 379; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 180; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 136; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ*, XV, 333.

¹⁶¹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 263; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, VII, 301; Hamza Muhammed Kâsım, *Menâri'l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, II, 218.

¹⁶¹⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, V, 117; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 181; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 379.

¹⁶¹⁸ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, V, 117; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 181; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, VII, 301.

¹⁶¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 380; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ*, XV, 333.

¹⁶²⁰ Buhârî, İlim 18, Hadis no: 76; Müslim, Salât 254, Hadis no: 504; Ebû Dâvûd, Salât 112, Hadis no: 715, İbn Mâce, İkâmet 38, Hadis no: 947.

¹⁶²¹ Ebû Dâvûd, Salât 113, Hadis no: 716.

¹⁶²² Ebû Dâvûd, Salât 113, Hadis no: 717.

¹⁶²³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 681.

geçtiği hâlde hiç bir itiraz ile karşılaşmaması, ona göre bu fiilin caiz olduğuna delâlet eden bir takrîrdir.¹⁶²⁴ Bu takrîre binâen cumhur namaz kılanın önünden insan, kadın, eşek ne geçerse geçsin namazı bozmaz hükmünü vermiştir.¹⁶²⁵ Ayrıca İbn Abbâs'ın safların arasına giren kız çocukları hakkında, “Hz. Peygamber aldırış etmedi.” kaydı da kadına dokunmakla abdestin bozulmayacağına delâlet etmektedir.¹⁶²⁶

Namaz Kılanın Önünde Kadının Durması

Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle demiştir: Ben Rasûlullah'ın önünde uyurdum. Bu esnada ayaklarımı onun kiblesine doğru uzatırdım. Secde edeceği zaman eliyle beni dürterdi, ben de ayaklarımı toplardım. Kalkınca tekrar uzatırdım. O zaman evlerde lamba yoktu.¹⁶²⁷ Başka bir rivayette Hz. Âişe şöyle demiştir: Ben bazen Hz. Peygamber (sav) namaz kılarken kendisi ile kiblesi arasında olurdum.¹⁶²⁸

Hz. Âişe, kadının, eşeğin ve köpeğin namazı bozduğu nakillerine¹⁶²⁹ karşı Hz. Peygamber'in takrîrî uygulamalarının bu yönde olmadığını bu hadisle belirtmiştir.¹⁶³⁰ Çünkü Hz. Peygamber'in Âişe'ye bir şey dememesi uygulamanın takrîr edildiğini göstermektedir.¹⁶³¹ Hz. Âişe bununla istidlâl ederek namaz kılan kimsenin önünden kadının geçmesinin namazı bozmayacağına işaret etmiştir.¹⁶³² Buna göre hadis, namaz kılan erkeğin önünde kadının durmasının veya önünden geçmesinin namazı bozmadığına delâlet etmiştir. Cumhur bu görüştedir.¹⁶³³

¹⁶²⁴ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 105; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 418; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 681; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 110.

¹⁶²⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 303; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 418; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 681-682; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 105-106.

¹⁶²⁶ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 391; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 113.

¹⁶²⁷ Buhârî, Salât 22, Hadis no: 382; Müslim, Salât 272, Hadis no: 512; Ebû Dâvûd, Salât 111, Hadis no: 711; Nesâî, Tahâret 120, Hadis no: 166; İbn Mâce, İkâmet 40, Hadis no: 956.

¹⁶²⁸ Ebû Dâvûd, Salât 111, Hadis no: 710.

¹⁶²⁹ Buhârî, Salât 105, Hadis no: 514; Müslim, Salât 270, Hadis no: 512.

¹⁶³⁰ Heyet, *Hadislerle İslâm*, I, 97.

¹⁶³¹ Şebbîr Ahmed el-Osmânî, *Fethu'l-Mülhim bi Şerhi Sahîhi Müslim*, III, 520; Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Teysîru İlmi Usûli'l-Fıkh*, s. 135; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, II, 648.

¹⁶³² Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 305; Hattâb es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, V, 109; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 356-358; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 386.

¹⁶³³ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IV, 305; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 169; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 427; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 587; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 407.

Mescitte Gecelemek ve Uyumak

Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (sav) zamanında bekâr bir genç idim, mescitte gecelerdim.¹⁶³⁴ Hz. Âişe (ö. 58/678) de ise bir rivayetinde Müslüman olan siyahî bir kadının mescidin bir köşesinde kendisinde ait bir çadırda kaldığını nakletmiştir.¹⁶³⁵

Bu rivayetlerde Hz. Peygamber (sav), kadın ve erkeklerin mescitte gecelemlerini veya uyumalarını bir şey dememek suretiyle takrîr etmiştir.¹⁶³⁶ Bu takrîre istinaden gerekli durumlarda Müslüman kadın ve erkeklerin mescitte kalmasının ve gecelemlerinin caiz olduğu belirtilmiştir.¹⁶³⁷

Mescidi Güzel Kokuyla Kokulandırmak

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) mescidin kible tarafında bir balgam gördü. Bu yüzden öylesine öfkeleni ki yüzü kıpkırmızı oldu. Ensardan bir kadın kalkarak onu temizledi ve oraya güzel bir koku sürdü. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “*Bu ne güzel şey!*” buyurdu.¹⁶³⁸

Allah Rasûlü (sav) bu hadiste mescitteki bir necaseti izale edip oraya güzel koku süren kadınının fiilini takrîr ederek ümmetini bu yönde teşvik etmiştir. Buna göre hadis, cami ve mescitleri güzel koku ile kokulandırmamanın cevazına delâlet etmiştir.¹⁶³⁹

Mescitlere Döşeme ve Süsleme Yapmak

Ebu'l-Velîd el-Basrî (ö. 84/703) şöyle demiştir: Ben İbn Ömer'e, mescitteki çakıl taşları hakkında sormuştum. O şöyle dedi: Bir gece yağmur yağmış, yerler ıslanmıştı. Bir adam elbisesiyle çakıl taşı getirip namaz kılacağı yere yaydı. Rasûlullah (sav) namazı bitirince, “*Bu (yaptığın) ne kadar güzel!*” buyurdu.¹⁶⁴⁰

¹⁶³⁴ Ebû Dâvûd, Tahâret 137, Hadis no: 382; Ahmed b. Hanbel, III, 244, Hadis no: 5516. Ayrıca bkz. Buhârî, Salât 58, Hadis no: 440; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 140, Hadis no: 2479.

¹⁶³⁵ Buhârî, Salât 57, Hadis no: 439; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IV, 535-536, Hadis no: 1655.

¹⁶³⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 258; Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü'l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, II, 19-21.

¹⁶³⁷ Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 291-293; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 99-101; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 637-638; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVI, 57.

¹⁶³⁸ Nesâî, Mesâcid 35, Hadis no: 724; İbn Mâce, Mesâcid 10, Hadis no: 762.

¹⁶³⁹ Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ*, IX, 142-143.

¹⁶⁴⁰ Ebû Dâvûd, Salât 15, Hadis no: 458.

İlk dönemlerde Mescid-i Nebevî'nin tavanı hurma dallarıyla kaplı olduğundan yağmur yağdığı zaman mescidin zemini ıslanırdı. Böyle bir günde sahâbîlerden biri elbisesinin eteğinde getirdiği taşları namaz kılacağı yere döşemiş ve Hz. Peygamber'in takdir ve beğenisine mazhar olmuştur. Dolayısıyla bu takdir ve beğeni mescitlere döşeme yapılmasının cevazına delil olarak zikredilmiştir.¹⁶⁴¹

Ezan ve Kâmetin Abdullah b. Zeyd'in Rüyasına Göre Meşru Kılınması

Abdullah b. Zeyd (ö. 32/653) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav), insanların namaz için toplanmalarını sağlamak için çalınmak üzere bir çan yapılmasını emrettiği sıralarda rüyamda, yanıma elinde çan taşıyan bir adamın geldiğini gördüm. Ben ona, “*Ey Allah'ın kulu! Bu çanı bana satar mısın?*” dedim. “*Onu ne yapacaksın?*” diye sordu. “*Onunla insanları namaza çağıracağız.*” dedim. “*Sana bundan daha hayırlısını göstereyim mi?*” dedi. Ben de ona: “*Evet (göster).*” dedim. Dedi ki: “*Şöyle dersin: Allâhü ekber, Allâhü ekber, Allâhü ekber, Allâhü ekber. Eşhedü en lâ ilâhe illallâh, Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh. Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh, Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh. Hayye ale's-salâh, Hayye ale's-salâh. Hayye ale'l-felâh, Hayye ale'l-felâh. Allâhü ekber, Allâhü ekber. Lâ ilâhe illallâh.*” Sonra benden biraz uzaklaştı ve şöyle dedi; “*Namaza kalktığın vakitte de (yani kâmet için) şöyle dersin: Allâhü ekber, Allâhü ekber. Eşhedü en lâ ilâhe illallâh. Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh. Hayye ale's-salâh. Hayye ale'l-felâh. Kad kâmeti's-salâtü, Kad kâmeti's-salâtü. Allâhü ekber, Allâhü ekber. Lâ ilâhe illallâh.*” Sabah olunca Rasûlullah'a gelip gördüklerimi haber verdim. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “*Şüphesiz ki bu Allah'ın izniyle hak bir rüyadır. Hemen Bilâl ile beraber kalk gördüklerini ona öğret de ezanı o okusun. Çünkü onun sesi seninkinden daha gür ve güzeldir.*” buyurdu. Bilâl ile beraber kalktım. Ben ona söyledim, o da yüksek sesle okudu. Bu ezanı evinde işiten Ömer b. Hattâb heyecandan elbisesini yolda giyerek Hz. Peygamber'in yanına geldi ve “*Yâ Rasûlallah, seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki onun gördüğünü ben de gördüm!*” dedi. Ömer'in bu sözü üzerine Rasûlullah (sav), “*Allah'a hamd olsun!*” buyurdu.¹⁶⁴²

¹⁶⁴¹ Hattâb-es-Sübki, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, 66; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 250.

¹⁶⁴² Ebû Dâvûd, Salât 27, Hadis no: 499; İbn Mâce, Ezân 1, Hadis no: 706; Ahmed b. Hanbel, VI, 661-662, Hadis no: 16924; Dârimî, Salât, 3, Hadis no: 1220; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 611, Hadis no: 1965. Ayrıca bkz. Tirmizî, Salât 25, Hadis no: 189; Ebû Dâvûd, Salât 27, Hadis no: 498.

İlk zamanlarda namaz vaktinin geldiği sokaklarda “*es-salâh, es-salâh*”¹⁶⁴³ veya “*es-salâtü câmiatün*”¹⁶⁴⁴ şeklindeki çağrıyla bildirilmişti. Ancak namaza bu şekilde çağırmak da bazı güçlüklerden dolayı çözüm olmamıştı. Zira gittikçe çoğalan Müslüman kitlenin bu şekilde bir araya toplanması imkânsız olmaya başlamıştı.¹⁶⁴⁵ Bunun ıstırabını yüreğinde hisseden Abdullah b. Zeyd, rüyasında kendisine öğretilen ezan lafızlarını Hz. Peygamber’e anlatınca Hz. Peygamber (sav), “*Vallahi Allah sana hayrı göstermiştir, ¹⁶⁴⁶ bu kesinlikle hak bir rüyadır.*”¹⁶⁴⁷ buyurarak onun rüyasını tasdik etmiş ve Bilâl bu şekilde ezan okumaya başlamıştı. Bunu duyan Hz. Ömer, heyecanla Rasûlullah’ın yanına gelerek kendisinin de böyle bir rüya gördüğünü anlattı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “*Allah’a hamd olsun, bu iş böylece tamamlandı!*”¹⁶⁴⁸ buyurdu. Böylece ezan ve kâmet Abdullah b. Zeyd’in rüyasının Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr ve tasdik edilmesi ile günümüzdeki şekliyle meşru kılındı.¹⁶⁴⁹

Ezanı Yüksek Yerde Okumak

Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Neccâr oğullarından bir kadının şöyle dediğini nakletmiştir: Benim evim mescidin etrafındaki evlerin en yükseği idi. Bilâl, sabah ezanını onun üzerinde okurdu. O, seher vakti gelir, evin üzerine oturur, sabahın vaktini beklerdi. Sabahın olduğunu görünce ayağa kalkar ve “*Ey Allah’ım sana şükranlarımı arzeder, Kureyş’in Müslüman olup senin dinine destek olmaları için yardım etmeni dilerim.*” derdi. Sonra da ezanı okurdu. O kadın dedi ki; “*Vallahi onun bu kelimeleri terk ettiği tek bir geceyi bile hatırlamıyorum.*”¹⁶⁵⁰

Mescid-i Nebevî’nin ilk mimarisinde minare olmadığından dolayı Bilâl ezan okumak için mescidin yakınında olan bir evin damına çıkıyordu.¹⁶⁵¹ Bilâl’in, Hz. Peygamber’in takrîrine dayalı bu uygulaması ezanın minarede veya yüksek bir yerde

¹⁶⁴³ Beyhakî, *es-Sünenü-l-Kübrâ*, I, 574, Hadis no: 1833.

¹⁶⁴⁴ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-Kebîr*, I, 212.

¹⁶⁴⁵ Heyet, *Hadislerle İslâm*, II, 304.

¹⁶⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Salât* 28, Hadis no: 506.

¹⁶⁴⁷ Tirmizî, *Salât* 25, Hadis no: 189; Ahmed b. Hanbel, VI, 661, Hadis no: 16924.

¹⁶⁴⁸ Tirmizî, *Salât* 25, Hadis no: 189; Ahmed b. Hanbel, VI, 662, Hadis no: 16925.

¹⁶⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I’lâmü’l-Muvakkûn an-Rabbi’l-Âlemîn*, III, 539; İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, II, 95; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli’l-Azbi’l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, 129; Heyet, *Hadislerle İslâm*, II, 305.

¹⁶⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Salât* 33, Hadis no: 519; Beyhakî, *es-Sünenü-l-Kübrâ*, I, 625, Hadis no: 1995.

¹⁶⁵¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (Çev: İhsan Sürayya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 68.

okunmasının önemine delil olarak zikredilmiştir.¹⁶⁵² Yani hadis minarenin varoluşunun temel delillerinden biridir.¹⁶⁵³

Kadınların Cemaate Katılmaları

Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), sabah namazını kıldırırken bazı mümin kadınlar da mırt¹⁶⁵⁴ denen örtülerine bürünerek namaza iştirak ederlerdi. Namazdan sonra evlerine dönerlerken, karanlıktan ötürü kimse onları tanıyamazdı.¹⁶⁵⁵

Hz. Âişe'nin bu rivayeti, kadınların gece vakti bile cemaate katılmalarının Hz. Peygamber (sav) tarafından onaylandığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu rivayet genç yaşlı bütün kadınların bütün vakitlerde cemaate iştirak için cami ve mescitlere gidebileceğine cevaz vermiştir.¹⁶⁵⁶

Kadınların Namazı Erkeklerin Arkasında Kılması

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), Ümmü Süleym'in evinde bize namaz kıldırması. Benim yanımda yetim biri vardı, ikimiz Rasûlullah'ın arkasında namaza durmuştuk. Ümmü Süleym ise bizim arkamızda namaz kılmıştı.¹⁶⁵⁷

Bu hadiste Hz. Peygamber (sav), Ümmü Süleym'in cemaatin gerisinde saf tutmasını bir şey demeyerek takrîr etmiştir.¹⁶⁵⁸ Bu takrîre göre hadis, bir kişi dahi olsa kadınların erkeklerin arkasında saf tutmasının ve çocuğun namazda cemaat olabileceğinin delili olmuştur.¹⁶⁵⁹ Ayrıca bu hadis, safın gerisinde tek başına namaz

¹⁶⁵² Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, 181. Ayrıca bkz. Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 471.

¹⁶⁵³ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IV, 77; Heyet, *Hadislerle İslâm*, II, 307.

¹⁶⁵⁴ Mırt: İpek, yün veya ketenden mamul bir tür nakışlı örtüdür. Bu örtü başa örtülüp bütün vücudu saran kadınlara mahsus giyim tarzıdır. Bkz. Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, II, 311-312; Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I, 468-469.

¹⁶⁵⁵ Buhârî, Salât 13, Hadis no: 372; Müslim, Mesâcid 230, Hadis no: 645; Ebû Dâvûd, Salât 8, Hadis no: 423; Tirmizî, Salât 2, Hadis no: 153; Nesâî, Mevâkît 25, Hadis no: 541.

¹⁶⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 67; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 226; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, V, 201; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 610; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 35.

¹⁶⁵⁷ Buhârî, Ezân 164, Hadis no: 871; Müslim, Mesâcid 268, Hadis no: 660; Ebû Dâvûd, Salât 69, Hadis no: 608; Nesâî, İmâmet 62, Hadis no: 865. Enes b. Mâlik hadisin başka bir rivayetinde Ümmü Süleym yerine ninesi Müleyke'yi zikretmiştir. Bkz. Buhârî, Salât 20, Hadis no: 380; Ezân 161, Hadis no: 860; Müslim, Mesâcid 266, Hadis no: 658; Tirmizî, Salât 59, Hadis no: 234.

¹⁶⁵⁸ Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, II, 51; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, IV, 29. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 116.

¹⁶⁵⁹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, V, 227; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 636; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 585; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 166; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 46.

kılmanın caiz olduğuna delil olarak da kullanılmıştır.¹⁶⁶⁰ Hanefiler, Şâfîiler ve Mâlikîler bu görüştedir.¹⁶⁶¹ Hanbelîlere göre ise bu şekilde namaz kılmak caiz değildir.¹⁶⁶²

Teravîh Namazını Cemaatle Kılmak

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) bir Ramazan gecesini mescide çıktığında bazı kimselerin mescidin bir köşesinde cemaatle namaz kıldıklarını gördü. Onların ne yaptıklarını sordu. Kendisine, “*Kur’ân’dan fazla ezberi olmayan kimselerin Übey b. Kâ’b ile birlikte namaz kıldıkları söylendi.*” Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Doğru yapmışlar! Ne de güzel yapmışlar!*” buyurdu.¹⁶⁶³

Bu hadis teravîh namazının cemaatle kılınmasının cevazına delâlet etmektedir.¹⁶⁶⁴ Çünkü Hz. Peygamber (sav), sahâbenin Übey b. Kâ’b imâmetinde teravîh namazını cemaatle kılmalarını takrîr etmiştir.¹⁶⁶⁵ Nitekim ulemâ bu hadisi de delil olarak, teravîh namazının münferit olarak kılınmasının caiz olduğunu belirtmekle birlikte cemaatle kılmanın daha efdal olduğunu da ifade etmişlerdir.¹⁶⁶⁶

Farzlarla Yetinip Nafileleri Terk Etmek

Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) şöyle anlatmıştır: Bir keresinde saç başı dağınık, sesinin uğultusu dışında ne dediği anlaşılmayan Necid’li bir adam Rasûlullah’a gelip İslâm’ın ne olduğunu sordu. Rasûlullah (sav), “*Günde beş vakit namaz kılmaktır.*” diye karşılık verdi. Adam, “*Kılmam gereken başka namaz var mı?*” diye sordu. Rasûlullah (sav), “*Hayır, ama nafîle kılabilirsin.*” buyurdu. Akabinde Rasûlullah (sav), “*Ramazan orucu tutmaktır.*” buyurdu. Adam, “*Tutmam gereken başka oruç var mı?*” diye sordu. Rasûlullah (sav), “*Hayır, ama nafîle tutabilirsin.*” buyurdu. Rasûlullah (sav) ona zekâtı da bahsetti. Adam, “*Vermem gereken başka bir şey var mı?*” diye sordu.

¹⁶⁶⁰ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I, 174; İbnü’l-Arabî, *Âridatü’l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi’t-Tirmizî*, II, 30; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, V, 227; Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, II, 636-637; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 167.

¹⁶⁶¹ Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 167. Ayrıca bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 192; Şâfîî, *el-Ümm*, II, 344-345; Karâfî, *ez-Zahîra*, II, 261.

¹⁶⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 49-50; İbn Teymiyye, *el-Fetâva’l-Kübrâ*, II, 325.

¹⁶⁶³ Ebû Dâvûd, *Şehru Ramazân* 1, Hadis no: 1377; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, II, 697, Hadis no: 4612.

¹⁶⁶⁴ Bkz. Hattâb es-Sübki, *el-Menheli’l-Azbi’l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, VII, 317; Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü’l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 242.

¹⁶⁶⁵ İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta mine’l-Meâni ve’l-Esânîd*, Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şûûnü’l-İslâmiyye, Mağrib, 1980, VIII, 111; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 297; Süyûtî, *Tenvîrü’l-Havâlik Şerhu alâ Muvatta’i Mâlik*, s. 136.

¹⁶⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 297; Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü’l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 243.

Rasûlullah (sav), “Hayır, ama sadaka verebilirsin.” buyurdu. Adam, “Vallahi, bunlardan ne fazla, ne de eksik yapacağım.” diyerek oradan ayrıldı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “Eğer sözünde durursa kurtuluşa ermiştir.” buyurdu.¹⁶⁶⁷

Konuyla ilgili Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) rivayeti ise şöyledir: Bir bedevî Hz. Peygamber'e gelerek, “Bana yaptığım zaman cennete gireceğim bir amel söyle?” der. Hz. Peygamber (sav), “Allah'a ibadet eder, O'na hiçbir şeyi ortak kılmazsın, farz namazları kılar, farz olan zekâtı verirsin ve Ramazan orucunu tutarsın.” buyurur. Bedevî, “Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki bundan daha fazlasını yapmam.” der ve çekip gider. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “Cennetlik birini görmek isteyen bu adama baksın.” buyurur.¹⁶⁶⁸

Bu rivayetlerde Hz. Peygamber (sav) farzlarla yetinip nafile ibadet yapmamaya dair sözleri takrîr etmiştir.¹⁶⁶⁹ Bu hadisler delil alınarak dinî hassasiyetin azalmaması için nafile ibadetlere de önem vermenin gerekliliği belirtilmekle birlikte, nafile ibadetleri terk etmenin caiz olduğu da ifade edilmiştir.¹⁶⁷⁰ Hadisler ayrıca gereklilik ve zaruret olmadan da yemin etmenin caiz olduğuna delildir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), bedevînin yeminine bir şey demeyerek takrîr etmiştir.¹⁶⁷¹

2.5.2.3. Cenaze ile İlgili Takrîrler

Hayatta İken Kefen Hazırlamak

Sehl b. Sa'd es-Sâidî (ö. 88/707) şöyle anlatmıştır: Bir kadın bir bürdeyle Hz. Peygamber'in yanına geldi ve “Bunu kendi ellerimle dokudum ve giymeniz için size getirdim.” dedi. O günlerde böyle bir bürdeye ihtiyacı olan Hz. Peygamber (sav), onu aldı ve giyerek yanımıza geldi. Fakat bürde hoşuna giden birisi, “Yâ Rasûlallah! Bu ne güzelmiş! Bunu bana verin!” deyince bürdeyi ona verdi. Bu durumu hoş karşılamayan

¹⁶⁶⁷ Buhârî, İmân 34, Hadis no: 46; Müslim, İmân 8, Hadis no: 11; Ebû Dâvûd, Salât 1, Hadis no: 391; Nesâî, Sıyâm 1, Hadis no: 2086; Muvatta, Kasru's-Salât 94, Hadis no: 465; Ahmed b. Hanbel, I, 449, Hadis no: 1406; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 531, Hadis no: 1691.

¹⁶⁶⁸ Buhârî, Zekât 1, Hadis no: 1397; Müslim, İmân 14, Hadis no: 13.

¹⁶⁶⁹ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 183; Rûyânî, *Bahru'l-Mezheb fi Fîrûu'l-Mezhebi's-Şâfiî*, I, 457; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, III, 140; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdisi'l-Buhârî*, I, 116; Elbânî, *Temâmü'l-Minne fi't-Ta'lik alâ Fıkhi's-Sünne*, Dâru'r-Râye, Riyâd, h. 1417, s. 328; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'atü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I, 62.

¹⁶⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 312; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü'l-Meânî'd-Derari fi Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 210-211.

¹⁶⁷¹ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I, 183; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 419; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmii's-Sahîh*, III, 139.

arkadaşları ona, “Hiç iyi etmedin. Hz. Peygamber (sav), ihtiyacı olduğu için onu giymişti. Fakat sen, onun kendisinden bir şey isteyenini geri çevirmediğini bildiğin hâlde onu istedin.” dediler. Bunun üzerine o, “Vallahi ben onu giymek için değil kefenim olsun diye istedim.” dedi. Sehl, “Gerçekten de bu elbise onun kefeni oldu.” dedi.¹⁶⁷²

Ölüme daima hazırlıklı olmayı tavsiye eden Allah Rasûlü (sav)¹⁶⁷³ bu bilince dayalı uygulamaları tasvip etmiştir. Mezkûr rivayette, kendisinden kefen yapmak üzere istenen bürdeyi vererek de bu uygulamayı takrîr etmiştir.¹⁶⁷⁴ Buhârî (ö. 256/870), bu takrîre, “Hz. Peygamber zamanında kefenini hazırladığı hâlde Hz. Peygamberin yadırgamadığı kimse.” bâb başlığıyla¹⁶⁷⁵ atıfta bulunmuştur.¹⁶⁷⁶ Bu takrîrdan, ölü için gerekli olan kefen vb. ihtiyaçları hayatta iken hazırlamanın cevazı hükmü çıkarılmıştır. Hatta bu hazırlık âhiret için olduğundan faziletli bir amel olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁷⁷

Kadınların Kabir Ziyaretinde Bulunması

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) bir kabrin başında ağlayan bir kadına rastladı. Ona, “Allah’tan kork ve sabret.” buyurdu. Kadın, “Git başımdan! Benim başıma gelen musibeti sen yaşamadın!” diye karşılık verdi. Kadın, onun Hz. Peygamber (sav) olduğunu bilmiyordu. Kendisine onun Hz. Peygamber (sav) olduğu söylendi. Bunun üzerine kadın Hz. Peygamber’in evine gitti, kapıda bekleyen herhangi bir görevli yoktu. Hz. Peygamber’in yanına girdi ve “(Yâ Rasûlallah!) Seni tanıyamadım.” dedi. Hz. Peygamber (sav), “Sabır, musibetin ilk başa geldiği anda olmalıdır.” buyurdu.¹⁶⁷⁸

İslâm âlimlerine göre erkeklerin kabirleri ziyaret etmesi ittifakla caizdir.¹⁶⁷⁹ Ancak kadınların kabirleri ziyareti konusu ihtilafıdır. Çoğunluk bunun caiz olduğunu belirtmiştir. Mezkûr hadis de çoğunluğun görüşünü desteklemektedir. Çünkü Allah

¹⁶⁷² Buhârî, Cenâiz 28, Hadis no: 1277; Ahmed b. Hanbel, IX, 366-367, Hadis no: 23472; İbn Mâce, Libâs, 1, Hadis no: 3555; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, VI, 169-170, Hadis no: 5887.

¹⁶⁷³ Bkz. Buhârî, Rikâk 3, Hadis no: 6416; İbn Mâce, Zühd 19, Hadis no: 4195.

¹⁶⁷⁴ Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü’l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi’l-Buhârî*, II, 375-376.

¹⁶⁷⁵ Buhârî, Cenâiz 28, Bâb başlığı.

¹⁶⁷⁶ Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, VIII, 88-89.

¹⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 171; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, VIII, 89; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü’l-Meânî’d-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahîhi’l-Buhârî*, XI, 370; Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü’l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi’l-Buhârî*, II, 375.

¹⁶⁷⁸ Buhârî, Cenâiz 31, Hadis no: 1283; Müslim, Cenâiz 15, Hadis no: 926; Ebû Dâvûd, Cenâiz 22-23, Hadis no: 3124; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 551, Hadis no: 6668.

¹⁶⁷⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 177.

Rasûlü (sav), kadının kabrin yanında oturmasına mani olmamıştır. Allah Rasûlü'nün bu takrîri, kadınların kabirleri ziyaret etmesinin caiz olduğunun hüccetidir.¹⁶⁸⁰

Cenazeyi Gece Defnetmek

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Hasta olması sebebiyle Hz. Peygamber'in ziyaret ettiği birisi bir müddet sonra vefat etmişti. Geceleyin vefat ettiği için gece defnettiler. Sabah olunca onun vefatını Hz. Peygamber'e bildirdiler. Hz. Peygamber (sav), "*Bana niçin bildirmediğiniz?*" dedi. Onlar da, "*Gece olmasından dolayı size meşakkat vermek istemedik.*" dediler. Akabinde Hz. Peygamber (sav) onun kabrine giderek onun için cenaze namazı kıldı.¹⁶⁸¹

Cenazenin gece vakti defnedilmesi ilim ehlinin ekserisine göre caizdir.¹⁶⁸² Onların delillerinden biri bu hadistir. Ashâbın vefat eden kimseyi gece vakti defnetmelerine, Hz. Peygamber'in menfi bir tepki vermemesi bu hükme delâlet etmiştir.¹⁶⁸³

Ölünün Kabrini Açmak ve Kabrini Değiştirmek

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Uhud harbinin vakti geldiğinde babam beni geceden çağırdı ve şöyle dedi: "*Ben, Hz. Peygamber'in ashâbından ilk şehit olanlar arasında olacağımı sanıyorum. Benim, Rasûlullah dışında geride bıraktığım en değerli varlık sensin. Benim borcum var, onu öde. Kız kardeşlerine iyi davran.*" Sabah olmuştu. Gerçekten babam savaşta ilk şehit edilenlerdendi. Defnedilirken onunla birlikte kabre bir kişi daha konuldu. Sonra babamı başka biri ile kabre koymaya gönlüm elvermedi. Altı ay sonra onu kabrinden çıkardım. Bir de baktım ki kulağı dışında vücudu koyduğum günkü gibiydi.¹⁶⁸⁴

Uhud şehitleri Hz. Peygamber'in emriyle zaruretten dolayı iki veya üç kişi aynı kabre defnedilmiş, Kur'ân'ı en iyi bilenler ön tarafa konulmuştur.¹⁶⁸⁵ O zaman Câbir'in

¹⁶⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 177; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 79; Zekeriyâ el-Ensârî, *Minhatü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 353.

¹⁶⁸¹ Buhârî, Cenâiz 5, Hadis no: 1247; İbn Mâce, Cenâiz 32, Hadis no: 1530.

¹⁶⁸² Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 37; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 58; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 436; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 247.

¹⁶⁸³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 247. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 117.

¹⁶⁸⁴ Buhârî, Cenâiz 77, Hadis no: 1351; Ebû Dâvûd, Cenâiz 73-75, Hadis no: 3232; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 467, Hadis no: 12679.

¹⁶⁸⁵ Tirmizî, Cihâd 33, Hadis no: 1719; Nesâî, Cenâiz 86, Hadis no: 2006.

babası, Amr b. Cemûh (ö. 3/625) ile defnedilmiştir.¹⁶⁸⁶ Ancak Câbir, içi rahat etmeyince bir süre sonra babasını başka yere defnetmiştir. Bu fiilin Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmesi¹⁶⁸⁷ bir maslahata binâen kabrin açılmasının ve başka bir yere nakledilmesinin cevazına hüccet olmuştur.¹⁶⁸⁸

2.5.2.4. Oruç ile İlgili Takrîrler

Küçük Çocukları Oruç Tutmaya Alıştırmak

Rübeyyi' bint. Muavviz şöyle demiştir: Allah Rasûlü (sav), âşûrâ gününün sabahı Medine'nin etrafındaki ensarın köylerine, “*Kim oruçsuz olarak güne başlamışsa, gününü oruçlu olarak tamamlasın. Kim de oruçlu olarak güne başlamışsa, orucunu tamamlasın.*” diye haber göndermişti. Biz bundan sonra hem kendimiz oruç tuttuk hem de mümkün olduğunca çocuklarımıza oruç tuttururduk. Biz yavrularımıza renkli yünden oyuncaklar yapar, onlardan biri yemek için ağladığında, iftar vaktine kadar oyalanması için ona bunları verirdik.¹⁶⁸⁹

Çocukları küçük yaştan itibaren oruç tutmaya alıştırmak için oyuncaklarla oyalama taktiğinin Rasûlullah'ın takrîrine dayalı olduğu hadisten anlaşılmaktadır.¹⁶⁹⁰ Bu açıdan hadis mükellef olmadıkları hâlde küçük çocukların oruç tutmasının meşru oluşuna¹⁶⁹¹ ve çocukları oruç ve diğer ibadetlere alıştırmamanın cevazına delildir.¹⁶⁹²

Devamlı Olarak Oruç Tutmak

Hız. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Hamza b. Amr el-Eslemî, “*Yâ Rasûlallah! Ben devamlı oruç tutuyorum. Yolculukta iken de oruç tutayım mı?*” diye sordu. Allah Rasûlü (sav), “*Tutmak istersen tut, tutmak istemezsen tutma.*” buyurdu.¹⁶⁹³

¹⁶⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 257; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 240; Kastallânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 445.

¹⁶⁸⁷ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, IV, 137. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîhi'l-Buhârî'deki Takrîrler*, s. 117.

¹⁶⁸⁸ Aynî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 236; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 255; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IX, 90.

¹⁶⁸⁹ Buhârî, Savm 47, Hadis no: 1960; Müslim, Sıyâm 136, Hadis no: 1136.

¹⁶⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 238; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 100; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 395.

¹⁶⁹¹ Aynî, Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 98; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 236; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 394.

¹⁶⁹² Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 21; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 238; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 100.

¹⁶⁹³ Müslim, Sıyâm 104, Hadis no: 1121; Tirmizî, Savm 19, Hadis no: 711; Nesâî, Sıyâm 56, Hadis no: 2297; Ahmed b. Hanbel, X, 54, Hadis no: 24928. Ayrıca bkz. Buhârî, Savm 33, Hadis no: 1942.

Bu hadis, yolculukta oruç tutup tutmama konusunda ruhsata delâlet yanında¹⁶⁹⁴ devamlı olarak oruç tutmanın cevazına da delâlet etmektedir. Çünkü Hamza b. Amr el-Eslemî (ö. 61/681) devamlı surette nafîle oruç tuttuğunu haber verdiğinde Allah Rasûlü (sav) bunu takrîr etmiş ve seferde dahi oruç tutmasına izin vermiştir.¹⁶⁹⁵ Dolayısıyla bu hadis, sürekli oruç tutmanın cevazına delil olarak zikredilmiştir.¹⁶⁹⁶ Şâfiîler ve onlara muvafakat edenler bu hadisle istidlâl ederek gücü yeten ve haklara riâyet edebilen kimsenin Ramazan Bayramı'nın birinci günü ile Kurban Bayramı'nın dört gününde oruç tutmamak şartıyla yılın tamamında sürekli oruç tutmasının caiz olduğuna hükmetmişlerdir.¹⁶⁹⁷ Hanefîler,¹⁶⁹⁸ Mâlikîler¹⁶⁹⁹ ve Hanbelîler¹⁷⁰⁰ ise sürekli oruç tutmayı mekruh görmüşlerdir.

Yolcunun Oruç Tutup Tutmamak Hususunda Muhayyer Olması

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber (sav) ile birlikte yolculuk yapardık ve bu sırada oruç tutanlar tutmayanları, oruç tutmayanlar da tutanları kınamazdı.¹⁷⁰¹ Hadisin Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) rivayeti de şöyledir: Biz Ramazan ayında Rasûlullah (sav) ile birlikte yolculuğa çıkardık. Kimimiz oruç tutar, kimimiz tutmazdı. Fakat ne oruç tutan tutmayı ne de tutmayan tutanı ayıplardı.¹⁷⁰²

Bu hadisler yolculukta oruç tutup tutmama konusunda ruhsata işaret etmektedir.¹⁷⁰³ Çünkü Hz. Peygamber (sav) kendi yanında vâki olan iki farklı uygulamaya takrîr etmiştir.¹⁷⁰⁴ Nitekim dört mezhep bu hadisleri delil olarak yolculuk esnasında oruç tutma ve tutmamanın caiz olduğuna hükmetmişlerdir.¹⁷⁰⁵

¹⁶⁹⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VII, 335.

¹⁶⁹⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VII, 336; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 64; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'atü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, VII, 1.

¹⁶⁹⁶ Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 115; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 64; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 384.

¹⁶⁹⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VII, 336; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, VI, 442.

¹⁶⁹⁸ Tahtavî, *Hâşiyetü't-Tahtavî ala Merâki'l-Felâh Şerhu Nûru'l-İzâh*, I, 641; Zeylâi, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, I, 332.

¹⁶⁹⁹ Karâfî, *ez-Zahîra*, II, 532; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 284.

¹⁷⁰⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 429-430.

¹⁷⁰¹ Buhârî, *Savm* 37, Hadis no: 1947; Müslim, *Sıyâm* 98, Hadis no: 1118.

¹⁷⁰² Müslim, *Sıyâm* 95, Hadis no: 1116; Nesâî, *Sıyâm* 59, Hadis no: 2305; Ahmed b. Hanbel, V, 205, Hadis no: 12024; İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 260, Hadis no: 2030.

¹⁷⁰³ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 70; Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, III, 37; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 71.

¹⁷⁰⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 88; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 71; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 215.

¹⁷⁰⁵ Bkz. Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 152; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 640; Karâfî *ez-Zahîra*, II, 512; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 406.

Nafile Orucu Bilerek Bozmak

Avn b. Ebû Cuhayfe (ö. 116/734) babasından şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber (sav), Selmân ile Ebu'd-Derdâ'yı birbirine kardeş yaptı. Selmân bir gün Ebu'd-Derdâ'yı ziyarete gitti. Selmân (dostunun hanımı) Ümmü'd-Derdâ'nın üzerinde eski elbiseler görünce şaşırarak, “*Bu ne hâl?*” diye sordu. Ümmü'd-Derdâ, (kocasının kendisiyle ilgilenmediğini ima ederek) “*Kardeşin Ebu'd-Derdâ'nın dünyayla bir ilgisi kalmadı.*” dedi. Bir süre sonra Ebu'd-Derdâ geldi. Selmân için yemek yaptırıp ona ikram etti. Selman, “*Sen de ye.*” deyince Ebu'd-Derda, “*Ben oruçluyum.*” dedi. Selman, “*Sen yemedikçe ben de yemeyeceğim.*” dedi. Ebu'd-Derdâ (nafile orucunu bozarak) yemekten yedi. Gece olunca Ebu'd-Derdâ erkenden namaza kalktı. Selmân durumu farkedince ona uyumasını söyledi. Ebu'd-Derdâ bir süre sonra tekrar namaza kalktı. Durumu farkedenden Selmân, ona yine uyumasını söyledi. Gecenin sonuna doğru gelince Selman, “*Haydi, şimdi kalk!*” dedi. İki birlikte kalkıp namaz kıldılar. Namazdan sonra Selmân, Ebu'd-Derdâ'ya şöyle dedi: “*Rabbinin senin üzerinde hakkı var. Nefsinin senin üzerinde hakkı var. Ailenin senin üzerinde hakkı var. Şu hâlde her hak sahibine hakkını ver.*” dedi. Bu olaydan sonra Ebu'd-Derdâ, Hz. Peygamber'e gelerek durumu anlattı. Hz. Peygamber (sav), “*Selmân doğru söylemiş.*” buyurdu.¹⁷⁰⁶

Hz. Peygamber (sav) bu hadiste, “*Selmân doğru söylemiş.*” buyurmak suretiyle Selmân'ın söz ve fiillerini takrîr etmiştir.¹⁷⁰⁷ Dolayısıyla bu hadis nafile oruçların bozulmasının caiz olduğuna delâlet etmiştir.¹⁷⁰⁸ Hadiste Allah Rasûlü'nün kaza konusunda bir açıklama yapmaması¹⁷⁰⁹ bozulan nafile oruçların kazasının gerekli

¹⁷⁰⁶ Buhârî, Savm 51, Hadis no: 1968, Edeb 86, Hadis no: 6139; Tirmizî, Zühd 64, Hadis no: 2421; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 1026, Hadis no: 1244.

¹⁷⁰⁷ İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fi'l-Fıkh*, III, 511; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 249; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdîsi'l-Buhârî*, IV, 307; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 74.

¹⁷⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 247; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 108; İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn li-Turukı Riyâzü's-Sâlihîn*, II, 173. Nafile oruçlar dört mezhebe göre mazeretsiz olarak bozulabilir. Bu durumda Şâfîler (Bkz. Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, VI, 446; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 656.) ve Hanbelîler'e (Bkz. Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, II, 343.) göre kaza gerekli olmamakla birlikte müstehaptır. Ancak Mâlikilere göre mazeretsiz olarak bozulan nafile oruçların kazası gerekirken (Bkz. Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 274; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 287.) Hanefîlere göre sebebine bakmaksızın nafile orucun kazası vâciptir. (Bkz. Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 175; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 153.)

¹⁷⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 249; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 115; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, VII, 111.

olmadığına delâlet etmiştir.¹⁷¹⁰ Ayrıca müstehap olan hususlar, bıkkınlık ve usanmaya veya daha evlâ mendup ve vâcip amellerin zâyi edilmesine yol açtığına, bunları yasaklamak hadisin delâletine göre caiz kabul edilmiştir.¹⁷¹¹

Ramazan Orucunun Kazasını Geciktirmek

Hz. Aîşe (ö. 58/678) şöyle demiştir: Benim Ramazan'da tutamayıp kazaya kalan oruçlarım olurdu ve bunları ancak Şaban ayında kaza edebilirdim.¹⁷¹²

Hükmen merfû formatındaki bu rivayetten, Ramazan orucunun kazasına yönelik mezkûr uygulamanın Hz. Peygamber'in ıttılana ve bilgisine¹⁷¹³ diğer bir ifadeyle takrîrine dayalı olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır.¹⁷¹⁴ Buradan hareketle herhangi bir mazeret olsun veya olmasın Ramazan orucunun kazasının tehirine cevaz verilmiştir. Diğer bir ifadeyle bu oruçların, diğer Ramazan ayı girmeden herhangi bir vakitte kaza edilebileceğine hükmedilmiştir. Cumhur bu görüştedir.¹⁷¹⁵

2.5.2.5. İtikâf ile İlgili Takrîrler

Kadınların Mescitte İtikâfa Girmesi

Hz. Âişe'den (ö. 58/678) şöyle rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) her Ramazan ayında itikâf yapardı. Sabah namazını kılınca itikâf yapacağı yere girerdi. Bir defasında Âişe, mescitte itikâf için ondan izin istedi. Hz. Peygamber (sav) ona izin verdi. Âişe itikâf için mescitte bir çadır kurdu. Hafsa bunu duyunca o da bir çadır kurdu. Bu durumu Zeyneb işitince o da bir çadır kurdu. Rasûlullah (sav), sabah namazından çıkınca dört çadır gördü ve “*Bunlar nedir?*” diye sordu. Kendisine, olanlar anlatıldı. Hz. Peygamber (sav), “*Onları buna sevkedenden nedir? İyilik mi? Bu çadırları sökün, görmeyeyim!*” buyurdu. Bunun üzerine çadırlar söküldü. O sene Ramazan ayında itikâf yapmadı. Şevval ayının son on gününde itikâf yaptı.¹⁷¹⁶

¹⁷¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 249-250.

¹⁷¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 249; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 116; İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn li-Turukı Riyâzü's-Sâlihîn*, II, 173.

¹⁷¹² Buhârî, Savm 40, Hadis no: 1950; Müslim, Sıyâm 151, Hadis no: 1146; Ahmed b. Hanbel, X, 399, Hadis no: 26204; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 157, Hadis no: 9813.

¹⁷¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 225; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, IV, 277; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîḥ*, VII, 23.

¹⁷¹⁴ Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, II, 117; Ubeydullah el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîḥ*, VII, 23. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 118.

¹⁷¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 225; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 80; Kırmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 120.

¹⁷¹⁶ Buhârî, İtikâf 14, Hadis no: 2041; Müslim, İtikâf 6, Hadis no: 1172.

Müçtehitler erkeğin mescitte itikâfa girmesinin şart olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁷¹⁷ Ancak kadınların mescitte itikâfa girmesi mevzuunda ihtilaf etmişlerdir. Mâlikî¹⁷¹⁸ Şâfi¹⁷¹⁹ ve Hanbelîlere¹⁷²⁰ göre kadının da mescitte itikâfa girmesi şarttır. Onların bu konudaki delilleri yukarıdaki Hz. Âişe hadisidir. Onlara göre bu hadiste Hz. Peygamber'in, eşlerinin mescitte itikâfa girmesine rıza göstermesi bu konuda hüccettir. Eğer kadınların mescitte itikâfa girmesi caiz olmasaydı Hz. Peygamber (sav) onlara bu konuda izin vermezdi.¹⁷²¹ Ancak Hanefiler, Hz. Peygamber'in eşlerine ait çadırları söktürmesine istinaden¹⁷²² kadının mescitte itikâfa girmesini caiz görmemişler, kadın evinde belirlediği bir yerde itikâfa girer, hükmünü vermişlerdir.¹⁷²³

2.5.2.6. Zekât ile İlgili Takrîrler

Zekât ve Sadakada Vekâlet Vermek

Ma'n b. Yezîd (ö. 54/674) şöyle anlatmıştır: Ben, babam ve dedem Rasûlullah'a biat etmiştik. Hz. Peygamber (sav) beni nişanladı ve evlendirdi. Bir gün ona bir dava arzettim. Babam Yezîd, tasadduk etmesi için mescitteki bir adama bir miktar dinar verdi. Gittim, o dinarlardan ben de aldım, babamın yanına geldim. Babam durumu farkedince, "*Vallahi, ben onları senin için bırakmadım.*" dedi. Ben de bu olayı Rasûlullah'a arz ettim. Hz. Peygamber (sav), "*Ey Yezîd! Niyet ettiğin üzere verdiğin sadakanın sevabı senindir. Ey Ma'n! Aldığın para da senindir.*" buyurdu.¹⁷²⁴

Mutlak amellerin ıtlakı üzere yerine getirilmesi hadisin hükmüne göre caizdir. Çünkü Yezîd zekâtını vermekle görevlendirdiği kişiye mutlak ifadelerle vekâlet vermiş ve Hz. Peygamber (sav) bu uygulamayı onaylamıştır.¹⁷²⁵ Bu açıdan hadis, zekât ve

¹⁷¹⁷ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 177; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfi*, I-II, 637; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 290; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 461.

¹⁷¹⁸ Karafî, *ez-Zahîra*, II, 535; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 290; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 155.

¹⁷¹⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfi*, I-II, 637; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 99; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 660.

¹⁷²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 464; Buhâtî, *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, II, 351-352.

¹⁷²¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 464; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 99; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 155; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 660.

¹⁷²² Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 212.

¹⁷²³ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 177; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, I-II, 158.

¹⁷²⁴ Buhârî, Zekât 15, Hadis no: 1422; Ahmed b. Hanbel, VI, 486, Hadis no: 16277; Dârimî, Zekât 14, Hadis no: 1674; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 53, Hadis no: 13253.

¹⁷²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 343; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 415-416.

sadakaların vekâleten verilebilmesi hükmüne cevaz vermiştir.¹⁷²⁶ Ayrıca hadis, farkında olmadan kendi çocuğuna zekât verenin, zekâtının geçerli olduğuna da delil olarak zikredilmiştir.¹⁷²⁷ Çünkü Hz. Peygamber (sav) uygulamayı takrîr etmiştir.¹⁷²⁸

Kadının Kocasının İzni Olmadan Kendi Malından Tasaddukta Bulunması

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav), bir bayram günü namazgâha çıktı. İki rekât namaz kıldırdı ve bu namazın öncesinde ya da sonrasında başka namaz kılmadı. Sonra Bilâl ile birlikte kadınların olduğu saflara doğru gitti, onlara vaaz ve nasihatte bulunarak sadaka vermelerini istedi. Bunun üzerine hanımlar (Bilâl'in açtığı elbiseye) bilezik ve küpelerini atmaya başladılar.¹⁷²⁹

Hadise göre kadın, kendisine ait maldan kocasının izni olmaksızın istediği şekilde sadaka verebilir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) onlara kocalarının izninin olup olmadığını sormamıştır. Cumhur bu görüştedir. Ancak İmam Mâlik'e göre üçte birden fazla meblağlarda kocanın rızası gereklidir.¹⁷³⁰ Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ise bu hadiste, Hz. Peygamber'in onayının değil kadınların eşlerinin onayının söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu uygulama kocaların şahitliği ve rızası ile gerçekleşmiştir.¹⁷³¹

Tasadduk Edilen Malı Satmak

Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle anlatmıştır: Ömer b. Hattâb, Allah yolunda bir at tasadduk etmişti. Daha sonra o atın satılmak için pazarlandığını gördü. Ömer atı satın almak istedi. Hz. Peygamber'e gelerek durumu danıştı. Rasûlullah ona, “*Verdiğin sadakaya geri dönme.*” buyurdu.¹⁷³²

Allah Rasûlü (sav), bu rivayette Ömer'in bağışladığı atı tekrar satın almasını tasvip etmemiş, bununla birlikte atı alan kimsenin onu satmak istemesine mani olmamıştır.¹⁷³³ Bu durum tasadduk edilen para veya malın, verilen kişinin mülkiyetine

¹⁷²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 343.

¹⁷²⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 342.

¹⁷²⁸ Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 117.

¹⁷²⁹ Buhârî, Zekât 21, Hadis no: 1431; Müslim, İdeyn 2, Hadis no: 884.

¹⁷³⁰ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VI, 246-247; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 93; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 186.

¹⁷³¹ Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 293.

¹⁷³² Buhârî, Zekât 59, Hadis no: 1489; Müslim, Hibe 4, Hadis no: 1621; Tirmizî, Zekât 32, Hadis no: 668; Nesâî, Zekât 100, Hadis no: 2613; Muvatta, Zekât 49, Hadis no: 667.

¹⁷³³ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 536; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 34; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 121; İbnü'l-Mülakkım, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, X, 568; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 74.

geçtiğini ve ondan istenildiği şekilde tasarruf hakkının doğduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tasadduk edilen malı satmak ve bedelinden istifade etmek caizdir.¹⁷³⁴

Malın Tamamını Tasadduk Etmek

Hz. Ömer (ö. 23/644) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) bir gün bize sadaka vermemizi emretti. Bu emir malımın çok olduğu bir zamana rastlamıştı. (Kendi kendime) “Eğer bir gün Ebû Bekir’i geçebilirsem ancak bugün geçerim.” dedim ve malımın yarısını getirdim. Rasûlullah (sav), “Ailene ne bıraktın?” dedi. Ben de, “Bunun bir o kadarını.” dedim. Ancak Ebû Bekir malımın hepsini getirmişti. Rasûlullah (sav) ona da, “Ailene ne bıraktın?” dedi. Ebû Bekir, “Onlara Allah ve Rasûlü’nü bıraktım.” dedi. Bunun üzerine ben Ebû Bekir’e, “Bundan sonra hiçbir şeyde seninle yarışmayacağım.” dedim.¹⁷³⁵

Genel olarak bakıldığında malın tamamının tasadduk edilmesini hoş karşılamayan Allah Rasûlü (sav)¹⁷³⁶ Ebû Bekir’in bütün malını tasadduk etmesini reddetmemiştir.¹⁷³⁷ Bu durum ya onun sabrı, tevekkülü ve kazancı ile ilgili özel konumundan kaynaklanmış¹⁷³⁸ ya da ihtiyaçlar bunu gerekli kılmıştır.¹⁷³⁹ Bu açıdan hadis, şartları müsait olan kimsenin bütün malını tasadduk etmesinin caiz olduğuna delâlet etmektedir. Ancak müstehap olan, malın üçte birini tasadduk etmektir. Cumhur bu görüştedir.¹⁷⁴⁰

Kadının Kocasına Zekât Vermesi

Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah bir Kurban veya Ramazan bayramında namazgâha gitti. Namazı bitirdikten sonra insanlara öğüt verdi ve “Ey insanlar, sadaka verin.” buyurdu. Akabinde kadınların yanına uğradı. “Ey kadınlar

¹⁷³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 413-414; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 122; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 74; Keşmîrî, *Fezû'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, III, 156.

¹⁷³⁵ Ebû Dâvûd, Zekât 40, Hadis no: 1678; Tirmizî, Menâkıb 16, Hadis no: 3695; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 303, Hadis no: 7774. Ayrıca bkz. Müslim, Zekât, 54, Hadis no: 1000.

¹⁷³⁶ Mesela, Rasûlullah (sav) malının tamamını bağışlamak isteyen Kâ'b b. Mâlik'e (ö. 50/670), “Malının bir kısmını kendine ayır.” buyurmuş (Bkz. Buhârî, Vesâya 16, Hadis no: 2757.), malının tamamını vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Ebû Vakkâs'a (ö. 55/675) da malının üçte birini vasiyet etmesini, geri kalanını vârislerine bırakmasını tavsiye etmiştir. (Bkz. Buhârî, Vesâya 2, Hadis no: 2742.)

¹⁷³⁷ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, VIII, 227; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IX, 329; Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VI, 432.

¹⁷³⁸ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, VIII, 227; Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IX, 329; Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, VI, 432.

¹⁷³⁹ Heyet, *Hadislerle İslâm*, III, 253.

¹⁷⁴⁰ Hattâb es-Sübkî, *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IX, 329-330. Ayrıca bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 422.

topluluğu, sadaka verin.” buyurdu.(...) Sonra oradan ayrıldı. Evine gidince İbn Mes’ûd’un hanımı Zeyneb, yanına girmek için izin istedi. Kendisine, “*Yâ Rasûlallah! İzin isteyen Zeyneb’dir.*” denildi. Hz. Peygamber (sav), “*Hangi Zeyneb?*” diye sordu. “*İbn Mes’ûd’un hanımı.*” diye cevap verildi. Hz. Peygamber (sav), “*Öyleyse ona izin verin.*” buyurdu. Zeyneb, “*Yâ Rasûlallah! Bugün sadaka vermeyi emrettin. Benim bazı zînetlerim var. Onları sadaka olarak vermek istedim. Fakat İbn Mes’ûd, kendisinin ve oğlunun, sadaka vereceğim kimselerden daha fazla hak sahibi olduğunu söyledi.*” dedi. Hz. Peygamber (sav), “*İbn Mes’ûd doğru söylemiş. Eşin ve çocuğun sadaka vereceğin kimselerden daha çok hak sahibidir.*” buyurdu.¹⁷⁴¹

Kadın fakir kocasına zekât verebilir. Bu görüş bu hadisle istidlâl eden Şâfîler,¹⁷⁴² İmam Muhammed (ö. 189/805) ve Ebû Yusuf (ö. 182/798)¹⁷⁴³ ile Zâhirîlere aittir.¹⁷⁴⁴ Buna mukabil Hanefîlerdeki râcih görüş ile¹⁷⁴⁵ Mâlikîler¹⁷⁴⁶ ve Hanbelîler¹⁷⁴⁷ ise kocanın nafaka sorumluluğu sebebiyle, -hadiste zikredilenleri nafile sadakaya hamlederek-kadının kocasına zekât vermesini caiz görmemişlerdir.

Fıtır Sadakasını Gıda Maddesinden Vermek

Ebû Saîd el-Hudrî şöyle (ö. 74/693-94) şöyle demiştir: Biz, Rasûlullah zamanında, fıtır sadakasını bayram günü, bir sa’ gıda maddesi olarak verirdik. Gıda maddelerimiz, arpa, kuru üzüm, kurutulmuş yoğurt ve kuru hurma idi.¹⁷⁴⁸

Fıtır sadaksının miktarı ve veriliş şekliyle ilgili en önemli delil niteliği taşıyan hadis konuya takrîrî açıdan delâlet etmektedir. Zira hadiste, “*Rasûlullah zamanında iken*” denilmesi, zikredilen uygulamaları Hz. Peygamber’in bildiğini ve takrîr ettiğini göstermektedir.¹⁷⁴⁹ Bu açıdan hadisin ihtiva ettiği hükümler şu şekildedir:

¹⁷⁴¹ Buhârî, Zekât 44, Hadis no: 1462; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIII, 54-55, Hadis no: 5744.

¹⁷⁴² Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî Fıkhî'l-İmâmî's-Şâfîî*, I-II, 582; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 386; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 46.

¹⁷⁴³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 46.

¹⁷⁴⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 152.

¹⁷⁴⁵ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 137; Zeylâî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, I, 301; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, III, 138.

¹⁷⁴⁶ Karâfî, *ez-Zahîra*, III, 141-142; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 521.

¹⁷⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 100-101; Buhûfî, *Keşşâfû'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, II, 290.

¹⁷⁴⁸ Buhârî, Zekât 76, Hadis no: 1510; Müslim, Zekât 17, Hadis no: 985; Ebû Dâvûd, Zekât 20, Hadis no: 1616; Nesâî, Zekât, 38, Hadis no: 2508; İbn Mâce, Zekât 21, Hadis no: 1829.

¹⁷⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 436; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 160; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 482; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 50; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 88.

a. Mâlikî fakihlerinden Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820) başta olmak üzere bazı ulemâ fitrenin ancak hadiste zikri geçen gıda maddelerinden verileceğini belirtmişlerdir.¹⁷⁵⁰ Cumhur ise hadisin muhayyerliğe ve en fazla tüketilen gıda maddelerine delâlet ettiği gerekçesiyle fitrenin belirli ürünlerle sınırlandırmaksızın değişik mahsullerden verilebileceğinin caiz olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁵¹

b. Fitre buğday da dâhil bütün cinslerde da bir sa' olarak verilmelidir. Bir sa'dan azı caiz değildir.¹⁷⁵² Şâfiîler,¹⁷⁵³ Mâlikîler¹⁷⁵⁴ ve Hanbelîler¹⁷⁵⁵ bu görüştedir. Hanefîler ise fitrenin buğdayda yarım sa' olduğu şeklindeki rivayeti¹⁷⁵⁶ delil olarak buğdayda fitrenin yarım sa' olduğunu söylemiştir.¹⁷⁵⁷

c. Fıtır sadakası aynî olarak verilmelidir. Kıyemî olarak verilmesi caiz değildir.¹⁷⁵⁸ Şâfiîler,¹⁷⁵⁹ Mâlikîler¹⁷⁶⁰ ve Hanbelîler¹⁷⁶¹ bu görüştedir. Hanefîler ise fitrenin kıyemî olarak da verilebileceğini belirtmişlerdir.¹⁷⁶²

2.5.2.7. Hac ile İlgili Takrîrler

İhrama Girerken Mutlak Olarak Niyet Etmek

Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662-63) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) Bathâ'da iken yanına vardım. Rasûlullah, bana, “*Hac için niyet ettin mi?*” diye sordu. Ben, “*Evet.*” dedim. Rasûlullah (sav), “*Hangi niyetle ihrama girdin?*” diye sordu. Ben, “*Peygamber'in niyet ettiği gibi niyet ederek Lebbeyk dedim.*” dedim. Bunun üzerine

¹⁷⁵⁰ Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, III, 305; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 481; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VII, 85.

¹⁷⁵¹ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 141; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, VI, 112; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 289; Karâfî, *ez-Zahîra*, III, 167; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 259; Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 829-830; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 436; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, III, 167.

¹⁷⁵² Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 829; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 483; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VII, 84.

¹⁷⁵³ Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, VI, 110.

¹⁷⁵⁴ Karâfî, *ez-Zahîra*, III, 170; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 483.

¹⁷⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 285.

¹⁷⁵⁶ Buhârî, Zekât 74, Hadis no: 1507; Müslim, Zekât 14, Hadis no: 984.

¹⁷⁵⁷ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 141; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 162; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, III, 167.

¹⁷⁵⁸ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 830; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VII, 84; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 437.

¹⁷⁵⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 172; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, VI, 111-112.

¹⁷⁶⁰ Karâfî, *ez-Zahîra*, III, 167-168; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 391.

¹⁷⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 292-293.

¹⁷⁶² Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 160; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 141; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 162.

H. Peygamber (sav), “İyi yapmışsın. Öyleyse Kâbe’yi tavaf et, Safâ ile Merve arasında sa’y yap, sonra da ihramdan çık.” buyurdu.¹⁷⁶³

Rasûlullah (sav) ashâbıyla haccedeceği zaman vergi toplama görevinden dönen Hz. Ali’ye (ö. 40/661), “Ey Ali! Hangi niyetle ihrama girdin?” diye sorar. Hz. Ali, “Peygamber’in girdiği niyetle girdim.” diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Öyleyse hedy gönder ve ihramlı olarak böylece kal.” buyurur.¹⁷⁶⁴ Bu rivayetlerde Hz. Peygamber (sav) ihrama girerken müphem bir şekilde niyet etmeyi takrîr etmiştir.¹⁷⁶⁵ Dolayısıyla bu rivayetlere göre belirleme yapmaksızın müphem bir niyetle ihrama girmek caizdir.¹⁷⁶⁶ Şâfiîler¹⁷⁶⁷ ve Hanbelîler¹⁷⁶⁸ bu hadisleri delil olarak bu görüştedirler. Mâlikî ve Hanefîler ise böyle bir niyeti sahih kabul etmemişlerdir.¹⁷⁶⁹

Tavaf Namazını Mescid-i Haram Dışında Kılmak

Ümmü Seleme’den (ö. 62/681) şöyle rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav), Mekke’de iken Harem’den çıkmak istedi. Onunla birlikte Ümmü Seleme de Harem’den çıkmak istiyordu. Ancak o rahatsızlığı sebebiyle henüz tavaf yapamamıştı. Rasûlullah (sav), ona şöyle dedi: “Sabah namazı vakti insanlar namaz kılarlarken, sen devenin üzerinde tavaf et!” Ümmü Seleme böyle yaptı ve tavaf namazı kılmadan Harem’den çıktı.¹⁷⁷⁰

Tavaf namazının Makâm-ı İbrâhîm’de kılınması efdal olmakla birlikte her yerde kılınması mümkündür.¹⁷⁷¹ Zira rivayete göre Ümmü Seleme tavaf namazını kılmadan Harem’den çıkmış ve bu namazı Harem dışında kılmıştır. Hz. Peygamber (sav) bu uygulamayı reddetmeyerek takrîr etmiştir.¹⁷⁷² Hz. Peygamber’in takrîrine dayanan bu

¹⁷⁶³ Buhârî, Umre 11, Hadis no: 1795; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, I, 415-416, Hadis no: 518; Ahmed b. Hanbel, I, 143, Hadis no: 279; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IV, 553, Hadis no: 8688.

¹⁷⁶⁴ Buhârî, Hac 32, Hadis no: 1558; Müslim, Hac, 141, Hadis no: 1216; Ebû Dâvûd, Menâsik 24, Hadis no: 1797; Nesâî, Menâsikü’l-hac 52, Hadis no: 2739.

¹⁷⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 487; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 264. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîhi’l-Buhârî’deki Takrîrler*, s. 118.

¹⁷⁶⁶ Hattâbî, *A’lâmü’l-Hadis fî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, II, 852; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, VIII, 229; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 487; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 270; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, III, 123.

¹⁷⁶⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, VIII, 229.

¹⁷⁶⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 96.

¹⁷⁶⁹ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 260; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 487; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 265.

¹⁷⁷⁰ Buhârî, Hac 71, Hadis no: 1626.

¹⁷⁷¹ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 569; Keşmîrî, *Feyzü’l-Bârî alâ Sahîhi’l-Buhârî*, III, 225.

¹⁷⁷² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 569; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 386; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, III, 177.

uygulama, bu namazın Harem dışında kılınabileceğini göstermektedir.¹⁷⁷³ İmam Mâlik (ö. 179/795)¹⁷⁷⁴ dışında cumhur bu görüştedir.¹⁷⁷⁵

İhramdan Önce Koku Sürmek

Hz. Âişe şöyle (ö. 58/678) demiştir: Biz, Hz. Peygamber’le birlikte Mekke’ye gitmek üzere yola çıkmıştık. İhrama gireceğimiz zaman alınlarımıza “*sükk*” denen koku sürmüştük. Birimiz terlediği bu koku yüzüne akardı. Hz. Peygamber (sav) bunu gördüğü hâlde, onu sürmemizi yasaklamazdı.¹⁷⁷⁶

“*Sükk*” o dönemde kullanılan bir koku çeşididir.¹⁷⁷⁷ Hadisten anlaşıldığına göre kadınların ihramdan önce sürdükleri bu kokunun tesiri ihramlı iken de devam etmiş ve Allah Rasûlü (sav) bunu nehyetmeyerek takrîr etmiştir.¹⁷⁷⁸ Bu takrîrden hareketle, ihramdan önce koku sürmenin ve bu kokunun tesirinin ihramlı iken de devam etmesinin ihrama aykırı olmadığı hükmü verilmiştir.¹⁷⁷⁹ İmam Mâlik (ö. 179/795)¹⁷⁸⁰ dışında cumhur bu görüştedir.¹⁷⁸¹

Muhrimin Bir Kimseyi Tedip Etmesi

Esmâ bint. Ebû Bekir (ö. 73/692) şöyle anlatmıştır: Biz hac yapmak için Rasûlullah (sav) ile birlikte yola çıkmıştık. Arc mevkiine gelince Rasûlullah (sav) konakladı. Biz

¹⁷⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 569; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 386; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 177.

¹⁷⁷⁴ İmam Mâlik’e göre tavaf namazının vâcip tavafta harem dışında abdest bozulmadan kılınması caiz görülmüş, abdest bozulduğunda ise tavafın iadesinden sonra kılınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ona göre bu namazı kılmadan memleketine dönen kimseye dem gerekir. (Bkz. Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 426.)

¹⁷⁷⁵ Bkz. Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fikhi'l-İmâmî's-Şâfiî*, I-II, 768; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 388; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 231-232; Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, VIII, 86; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 570.

¹⁷⁷⁶ Ebû Dâvûd, Menâsik 31, Hadis no: 1830; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 76, Hadis no: 9052. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, X, 138, Hadis no: 25237.

¹⁷⁷⁷ Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 866; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IX, 58.

¹⁷⁷⁸ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 15; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 866; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IX, 59.

¹⁷⁷⁹ Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 866; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IX, 58-59.

¹⁷⁸⁰ İmam Mâlik bu konuda Safvân b. Ya'lâ hadisiyle (Bkz. Buhârî, Hac 17, Hadis no: 1536; Müslim, Hac 9, Hadis no: 1180.) amel ederek ihrama girmeden önce koku sürmeyi ihram yasaklarından saymış ve mekruh olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 395; Karâfî, *ez-Zahîra*, III, 311-312.

¹⁷⁸¹ Bkz. Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-II, 164; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I, 697; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kınâ an-Metni'l-İknâ*, II, 406; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 85; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 466; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 139-140; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 224.

de konakladık. Âişe, Rasûlullah'ın yanına oturdu, ben de babamın yanına oturdum. Ebû Bekir ile Rasûlullah'ın bir tek yük hayvanı vardı. Ebû Bekir'in hizmetçisinin yanında bulunuyordu. Ebû Bekir oturdu, hizmetçisinin hayvanıyla birlikte gelmesini bekliyordu. Derken çıkageldi ve yanında yük hayvanı yoktu. Ebû Bekir, “*Hayvanın nerede?*” diye sordu. Hizmetçi, “*Dün gece onu kaybettim.*” dedi. Ebû Bekir, “*Zaten bir tane hayvan vardı onu da kaybettin mi?*” dedi ve ona vurmaya başladı. Onun bu hâlini gören Rasûlullah (sav) tebessüm ederek, “*Şu ihramlının yaptığına bir bakın.*” dedi.¹⁷⁸²

Allah Rasûlü (sav) bu rivayette Ebû Bekir'in hareketine tebessüm ederek onun tavrının ihramlıya yakışmadığını ima etmiş,¹⁷⁸³ ancak ona mani de olmamıştır. Bu durum muhrimin hizmetçisini tedip etmesinin ihram yasakları kapsamında olmadığına delil kabul edilmiştir.¹⁷⁸⁴ Şayet bu yasak kapsamında olsaydı hem Hz. Ebû Bekir böyle bir şeyi yapmazdı hem de Allah Rasûlü (sav) ona engel olurdu.¹⁷⁸⁵

Mekke veya Hareme İhramsız Girmek

Ebû Katâde'den (ö. 54/674) şöyle nakledilmiştir: Rasûlullah (sav) hac yapmak için ashâbıyla birlikte yola çıkmıştı. Ebû Katâde'nin de içinde bulunduğu bir grup topluluktan kopmuştu. Ebû Katâde, “*Rasûlullah'a kavuşmak için deniz sahiline doğru gidelim.*” dedi. Arkadaşları da deniz sahiline doğru yöneldiler. Yola çıkınca Ebû Katâde dışındakiler ihrama girdi, o girmede. İlerlerlerken yolda vahşi eşekler gördüler. Ebû Katâde sürüye doğru hamle yaparak birini avladı. Arkadaşları yolculuğa bir süre ara vererek onun etinden yediler. Sonra da, “*İhramlı iken av eti mi yiyoruz?*” dediler ve kalktılar. Ondan geriye kalan eti yanımızda taşıdık. Rasûlullah'ın yanına varınca şöyle dediler: “*Yâ Rasûlallah! Biz ihramlı idik, Ebû Katâde ise ihramlı değildi. Vahşi bir eşek sürüsü gördük. Ebû Katâde sürüye hamle yaparak birini avladı. Biz de yolculuğa bir süre ara vererek onun etinden yedik. Sonra da, 'İhramlı iken av eti mi yiyoruz?' dedik. Geriye kalan eti de yanımızda getirdik.*” Hz. Peygamber (sav), “*Biriniz ona*

¹⁷⁸² Ebû Dâvûd, Menâsik 29, Hadis no: 1818; İbn Mâce, Menâsik 21, Hadis no: 2933; Ahmed b. Hanbel, XI, 137, Hadis no: 27675; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 108, Hadis no: 9177.

¹⁷⁸³ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IX, 39; Yeniell/ Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, VII, 125.

¹⁷⁸⁴ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IX, 39; Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni't-Teyssîr*, III, 250; Muhammed Ali Canbâz, *İncâzü'l-Hâce Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, VII, 69; Sââtî, *el-Fethu'r-Rabbânî li-Tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, XI, 216.

¹⁷⁸⁵ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, IX, 39; Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni't-Teyssîr*, III, 250.

saldırmasını emretti mi yahut işaret etti mi?” diye sordu. Onlar, “Hayır.” dediler. Hz. Peygamber (sav), “Öyleyse onun etinin geriye kalanını da yiyiniz.” buyurdu.¹⁷⁸⁶

Ebû Katâde'nin bu rivayeti hac veya umre niyeti olmaksızın herhangi bir amaçla harem bölgesine ihramsız girilebileceğine delil kabul edilmiştir.¹⁷⁸⁷ Çünkü Hz. Peygamber (sav) bu uygulamayı takrîr etmiştir.¹⁷⁸⁸ Nitekim Şâfîiler¹⁷⁸⁹ ve Hanbelîler¹⁷⁹⁰ konuyla ilgili diğer rivayetlerden de hareketle bu görüştedir. Buna mukabil Mâlikîler iş gereği sürekli girip çıkanları hariç tutarak,¹⁷⁹¹ Hanefîler ise mutlak olarak¹⁷⁹² hangi amaçla olursa olsun harem bölgesine ihramsız girilemeyeceğine hükmetmişlerdir.

Ayrıca bu hadis, ihramsız kimse tarafından avlanan hayvanın etinden, avlarken yardım ve işaret etmemek şartıyla ihramlının yiyebileceğine hüküm vermiştir.¹⁷⁹³ Çünkü Hz. Peygamber (sav) bu şartlarda uygulamayı sözlü olarak takrîr etmiştir.¹⁷⁹⁴ Diğer taraftan hadis, av hayvanını öldürmenin onu boğazlamak yerine geçeceğine ve yaban eşeği avlamanın ve etini yemenin cevazına delil olmuştur.¹⁷⁹⁵

Cemrelere Yediden Az Taş Atmak

Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (sav) ile birlikte hacdan dönmüştük. Bazılarımız yedi taş, bazılarımız da altı taş attıklarını söylüyorlardı ve hiç kimse de birbirini kınamıyordu.¹⁷⁹⁶

Hanefî,¹⁷⁹⁷ Şâfîî¹⁷⁹⁸ ve Mâlikîlere¹⁷⁹⁹ göre cemrelere bir seferde yedi taş atmak vâcib olup eksik atılması ihram yasakları kapsamındadır. Hanbelîlere göre ise cemrelere

¹⁷⁸⁶ Buhârî, Cezâü's-sayd 5, Hadis no: 1824; Müslim, Hac 56, 57, Hadis no: 1196; Ebû Dâvûd, Menâsik 40, Hadis no: 1852; Tirmizî, Hac 25, Hadis no: 848; Nesâî, Menâsikü'l-hac 78, Hadis no: 2812.

¹⁷⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 29.

¹⁷⁸⁸ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, IV, 356.

¹⁷⁸⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfîî*, I-II, 658; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 153; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 29.

¹⁷⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 70-71; Buhûtî, *Keşşâfû'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, II, 403.

¹⁷⁹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 301.

¹⁷⁹² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, III, 160.

¹⁷⁹³ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 154; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 240; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 38.

¹⁷⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 37-38; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 29; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdîsi'l-Buhârî*, IX, 150; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XXIV, 383.

¹⁷⁹⁵ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 247.

¹⁷⁹⁶ Nesâî, Menâsikü'l-hac 227, Hadis no: 3074; Ahmed b. Hanbel, I, 462, Hadis no: 1455.

¹⁷⁹⁷ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Müctedî*, I-II, 201; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, III, 95-96.

¹⁷⁹⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfîî*, I-II, 797-798.

¹⁷⁹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 326.

bir seferde yedi taş atmak efdal olmakla birlikte bir veya iki taş eksik atmak da caizdir. Mücâhid (ö. 103/721) ve İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) de aynı görüştedir. Onların delillerinden biri yukarıdaki hadistir.¹⁸⁰⁰ Çünkü mezkûr hadiste cemrelere yedi taştan eksik atılmasına herhangi bir şey denilmemesi, cemrelere bir seferde yedi taş atmanın adem-i vücûbuna delâlet etmektedir.¹⁸⁰¹ Ancak Hz. Peygamber'in takrîri sabit olmadıkça, sahâbenin birbirinin uygulamasına karşı çıkmamasının bu konuda delil olmadığı ifade edilerek bu görüş benimsenmemiştir.¹⁸⁰²

Hac Menâsikinin Yapılması ile İlgili Takrîrler

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Bir adam hac sırasında Hz. Peygamber'e, "Şeytan taşlamadan önce ziyaret tavafi yaptım." dedi. Hz. Peygamber (sav), "Bir sakıncası yok." buyurdu. Başka biri, "Kurban kesmeden önce başımı tıraş ettim." dedi. Hz. Peygamber (sav), "Bir sakıncası yok." buyurdu. Başka biri, "Şeytan taşlamadan önce kurban kestim." dedi. Hz. Peygamber (sav), "Bir sakıncası yok." buyurdu.¹⁸⁰³ Hadisin başka bir rivayeti şöyledir: Hz. Peygamber'e (hac sırasında) kurban kesme, tıraş olma ve şeytan taşlamanın vaktinden önce ya da sonra yapılması konusunda sorular soruldu. Hz. Peygamber (sav), "Bir sakıncası yok." buyurdu.¹⁸⁰⁴

Hacda kurban bayramı günlerinde yapılacak işlerin sırasıyla Akabe cemresine taş atmak, kurban kesmek, saçları kazımak veya kısaltmak ve ifadâ tavafi yapmak şeklinde olduğu ittifakla sabittir.¹⁸⁰⁵ Bu hususların birbirine takdim ve tehiri ise ihtilafli bir konudur. Şâfiîler,¹⁸⁰⁶ Hanbelîler,¹⁸⁰⁷ Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhamed (ö. 189/805)¹⁸⁰⁸ hadiste geçen "sakıncası yok" ifadesindeki cevaz ve onaydan hareketle bu sıralamada takdim ve tehirin caiz olduğunu, bundan dolayı herhangi bir kaza veya cezanın da gerekmediğini söylemişlerdir. Onlara göre eğer bu konuda kaza veya bir

¹⁸⁰⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 330.

¹⁸⁰¹ Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XXVI, 64.

¹⁸⁰² Bkz. Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 98.

¹⁸⁰³ Buhârî, Eymân ve nüzûr 15, Hadis no: 6666; Tirmizî, Hac 54, Hadis no: 886; Nesâî, Menâsikü'l-hac 224, Hadis no: 3064. Ayrıca bkz. Buhârî, Hac 131, Hadis no: 1736; Müslim, Hac 327, Hadis no: 1306; Ahmed b. Hanbel, III, 527, Hadis no: 6640.

¹⁸⁰⁴ Buhârî, Hac 130, Hadis no: 1734.

¹⁸⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 667. Ayrıca bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, III, 560; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 41-42; Karâfi, *ez-Zahîra*, III, 266; İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 297-305.

¹⁸⁰⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, III, 560; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâmi'ş-Şâfiî*, I-II, 791; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IX, 80; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 668.

¹⁸⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 306.

¹⁸⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 42; Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, IV, 366-367.

ceza gerekecek olsaydı Hz. Peygamber (sav) gerekli açıklamayı yapardı.¹⁸⁰⁹ Buna mukabil Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ilgili konularda takdim ve tehir olması durumunda dem gerektiği hükmünü vermiş¹⁸¹⁰ Mâlikîler'e göre ise sadece cemreden önce saçları tıraş etme konusunda fidyenin gerektiği, diğer konularda ise takdim ve tehirin caiz olduğu ifade edilmiştir.¹⁸¹¹

2.5.3. Muâmelât ile İlgili Takrîrler

Muâmelât, kişinin diğer fertlerle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen fıkıh kuralları anlamına gelmektedir. Daha çok, mal varlığına ilişkin hükümleri ifade eden muâmelât medenî hukuk, özel hukuk ve iç hukuk anlamlarında da kullanılmıştır.¹⁸¹² Dolayısıyla bu bölümde muâmelâtla ilgili olan alışveriş, selem, müzâraa ve müsâkat, mudârebe şirket, kefâlet, vekâlet, vakıf ve aile hukuku ile ilgili takrîrlere yer verilecektir.

2.5.3.1. Alışveriş ile İlgili Takrîrler

Cüzâf Usulü Satış Yapmak

İbn Ömer (ö. 23/644) şöyle anlatmıştır: İnsanlar, Rasûlullah (sav) zamanında çarşının üst tarafında cüzâf usulüyle gıda maddesi alıp satıyorlardı. Rasûlullah (sav) bu malın başka bir yere nakledilmeden olduğu yerde satılmasını yasakladı.¹⁸¹³ İbn Ömer başka bir rivayette şöyle demiştir: Ben, Rasûlullah (sav) zamanında cüzâf usulü gıda maddesi satın alan kimselerin bu malı kendi mekânlarına götürmeden buldukları yerde sattıkları takdirde dövüldüklerini gördüm.¹⁸¹⁴

Cüzâf, ölçüsüz ve tartısız olarak göz kararıyla yapılan satışır.¹⁸¹⁵ Hadis, bu satışın cevazına delâlet etmektedir.¹⁸¹⁶ Çünkü Hz. Peygamber (sav), sahâbenin cüzâf usulü satım uygulamasını takrîr etmiştir.¹⁸¹⁷ Burada yasaklanan şey malı teslim almadan

¹⁸⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 668; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 102; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 239.

¹⁸¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 42; Kudûrî, *et-Tecrîd*, IV, 1930; Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, IV, 366.

¹⁸¹¹ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 387.

¹⁸¹² Bilal Aybakan, "Muâmelât", *DİA*, TDV, Ankara, 2005, XXX, 318.

¹⁸¹³ Nesâî, *Büyû'* 55, Hadis no: 4615; Ebû Dâvûd, *Büyû'* 65, Hadis no: 3493, 3494; Ahmed b. Hanbel, III, 74, Hadis no: 4819; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 570, Hadis no: 10921.

¹⁸¹⁴ Buhârî, *Büyû'* 56, Hadis no: 2137; Müslim, *Büyû'* 37, Hadis no: 1527; Ebû Dâvûd, *Büyû'* 65, Hadis no: 3498; Nesâî, *Büyû'* 55, Hadis no: 4617.

¹⁸¹⁵ Muhsin Koçak, "Cüzâf", *DİA*, TDV, Ankara, 1993, VIII, 148.

¹⁸¹⁶ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 154; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 241; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 412; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 356; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1589.

¹⁸¹⁷ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, IV, 649.

satmaktır.¹⁸¹⁸ Nitekim dört mezhep bu hadislerden hareketle cüzâfin cevazı konusunda ittifak etmiştir. Bu konuda ihtilaf meselenin tafsilîyatıyla ilgilidir.¹⁸¹⁹ Diğer taraftan hadis, şer'î hükümlere aykırı olarak alışveriş yapmaya kalkışanları, yetkili mercilerin tedip etmesinin meşruluğuna delildir.¹⁸²⁰

2.5.3.2. Selem ile İlgili Takrîrler

Birkaç Seneliğine Selem Yapmak

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) Medine'ye geldiğinde, Medineliler hurmada iki veya üç seneliğine selem yapıyorlardı. Hz. Peygamber, “*Kim herhangi bir şeyde selem yaparsa belirli ölçekte, belirli tartıda ve belirli vadede yapsın.*” buyurdu.¹⁸²¹

Selem, peşin bedel ile veresiye mal almak demektir.¹⁸²² Bu işleme, para mala takdim edildiği için selef de denmiştir.¹⁸²³ Selemin meşruiyeti konusunda ulemâ ittifak etmiştir.¹⁸²⁴ Selemin meşruiyeti Hz. Peygamber'in takrîrine dayanmaktadır. Çünkü hadiste belirtildiği üzere selem câhiliye devrinde mevcut olan satım şekillerindedir.¹⁸²⁵ Hz. Peygamber (sav) bu satış usulünü bazı tashihlerle takrîr etmiştir.¹⁸²⁶

Malın Aslı Olmadığı Hâlde Selem Yapmak

Muhammed b. Ebû Mücâlid şöyle anlatmıştır: Abdullah b. Şeddâd ve Ebû Bürde beni Abdullah b. Ebû Evfâ'ya göndererek, “*Rasûlullah'ın ashâbı, Rasûlullah zamanında selem yapıyorlar mıydı? diye sor.*” dediler. Ben bu meseleyi Abdullah'a sorunca o şöyle dedi: *Biz Şamlı ziraatçılarla buğday, arpa ve kuru üzümde belirli ölçekte ve belirli vadede selem yapardık.*” Ben, “*Selemi malın aslı yanında olan*

¹⁸¹⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 154; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 241; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, IV, 649.

¹⁸¹⁹ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, IV, 649.

¹⁸²⁰ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 241-242; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 412; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 58.

¹⁸²¹ Buhârî, *Selem 2*, Hadis no: 2240; Müslim, *Müsâkât 127*, Hadis no: 1604; Ebû Dâvûd, *İcâre 55*, Hadis no: 3463; Tirmizî, *Büyû'*, 70, Hadis no: 1315; İbn Mâce, *Ticârât 59*, Hadis no: 2280.

¹⁸²² Bilal Aybakan, “Selem”, *DİA*, TDV, Ankara, 2009, XXXVI, 402.

¹⁸²³ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XI, 57; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 305; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 500; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 87; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 116.

¹⁸²⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XI, 57; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 500; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 87.

¹⁸²⁵ Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, s. 429.

¹⁸²⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 369; İbnü'l-Mülâkkın, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmîi's-Sahîh*, XIV, 636; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, III, 78.

kimseyle mi yapardınız?” diye sordum. Abdullah, “Biz bunu sormazdık.” dedi. Sonra onlar beni Abdurrahmân b. Ebzâ’ya yolladılar. Ben bu meseleyi ona da sordum. O şöyle dedi: “Rasûlullah’ın ashâbı, Rasûlullah (sav) zamanında selem yaparlardı. Fakat biz, ziraatçılara ekinlerinin olup olmadığını sormazdık.” dedi.¹⁸²⁷

Bu hadis mevcut olmayan ancak mevcudiyeti imkân dâhilinde olan ürünlerde selem yapmanın cevazına delâlet etmektedir. Cumhur bu görüştedir.¹⁸²⁸ Bu hükmün delili, “Biz, ziraatçılara ekinlerinin olup olmadığını sormazdık.” sözünün Allah Rasûlü’nün takrîrini ihtiva etmesidir.¹⁸²⁹ Ayrıca hadis zimmîlerle alışveriş ve selem yapmanın caiz olduğunun da delilidir.¹⁸³⁰

2.5.3.3. Müzâraa ve Müsâkât ile İlgili Takrîrler

Bakım ve Sulama Hizmetleri Mukabili Meyveyi Paylaşmak

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle rivayet etmiştir: Ensar, Hz. Peygamber’e “Hürmalıklarımızı bizimle muhacir kardeşlerimiz arasında taksim et.” dediler. Hz. Peygamber (sav), “Hayır (olmaz).” buyurdu. Bunun üzerine ensar, muhacirlere, “Hürmalıkların bakım ve sulama işlerini siz üstlenin; biz de sizi mahsule ortak yapalım.” dediler. (Bu teklifi Rasûlullah’ın onaylaması üzerine) muhacir ve ensar “İşittik ve itaat ettik.” dediler.¹⁸³¹

Hadis müsâkâtın cevazına delil olarak kabul edilmiştir.¹⁸³² Çünkü hadiste emek karşılığında hürmalıklardan elde edilen ürünü muhacirlerle paylaşma söz konusu edilmiş ve bu teklif Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir.¹⁸³³

Ürünün Yarısı Mukabilinde Ziraat Ortaklığı Yapmak

Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle anlatmıştır: Hayber fethedilince Hz. Peygamber (sav) Yahudileri oradan çıkarmak istedi. Ancak Yahudiler Rasûlullah’tan Hayber’den

¹⁸²⁷ Buhârî, Selem 3, Hadis no: 2244-2245; Ebû Dâvûd, İcâre 55, Hadis no: 3466; Nesâî, Büyû’, 61, Hadis no: 4623; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VI, 42, Hadis no: 11122.

¹⁸²⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 504; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr*, V, 270; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü’l-Ukbâ fi Şerhi’l-Müctebâ*, XXXV, 79.

¹⁸²⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 504; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr*, V, 270; Emîr es-San’ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni’t-Teytir*, I, 590; Azîmâbâdî, *Avnü’l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1580.

¹⁸³⁰ Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XII, 94.

¹⁸³¹ Buhârî, Müzâraa 5, Hadis no: 2325; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 376, Hadis no: 8263.

¹⁸³² Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XII, 228; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, V, 12; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, IV, 175.

¹⁸³³ Hamza Muhammed Kâsım, *Menâri’l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi’l-Buhârî*, III, 332.

elde edilen meyve ve ekinin yarısı mukabilinde çalışmak üzere kendilerini orada bırakmasını istediler. Bunun üzerine Rasûlullah onlara, “*Bu şartla dilediğimiz müddetçe sizi burada bırakıyoruz.*” buyurdu. Onlar, Ömer kendilerini Teymâ ve Erîhâ’ya sürünceye kadar yerlerinde kaldılar.¹⁸³⁴

Müzâraa, arazi sahibiyle emek sahibi arasında yapılan ziraî ortaklıktır.¹⁸³⁵ Müsâkât ise ürünü paylaşma esasına dayanan bağ-bahçe ortaklığıdır.¹⁸³⁶ Müzâraa ve müsâkâtı tecviz edenlerin delillerinden biri bu rivayettir. Zira rivayette geçen meyvenin yarısı mukabilinde muamele müsâkâta, ekinin yarısı karşılığında muamele müzâraaya delâlet etmektedir. Hz. Peygamber (sav), her iki konudaki teklifleri kabul ederek müzâraa ve müsâkâtı takrîr etmiştir.¹⁸³⁷ Ebû Hanîfe (ö. 150/767) hariç İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Zâhirîler ve cumhûr-u fukaha müzâraa ve müsâkâtı tecviz etmiştir.¹⁸³⁸ Ancak İmam Şâfiî ve İmam Mâlik müzâraayı tek başına caiz görmemiş, müzâraanın, müsâkâtın yapıldığı yerde olabileceğini söyleyerek müzâraanın cevazını müsâkâta bağlamışlardır.¹⁸³⁹

2.5.3.4. Mudârebe ile İlgili Takrîrler

Şartlı Mudârebe Yapmak

İbn Abbâs’tan (ö. 68/687-88) şöyle rivayet edilmiştir: Abbâs b. Abdülmuttalib malını mudârebe için verdiği zaman arkadaşına malını denizden sevk etmemesini, Sel vadisine indirmemesini ve onunla hayvan satın almamasını şart koşardı. Eğer bunlardan birini yaparsa onu malını ödemekle sorumlu tutardı. Onun bu şartları Rasûlullah’a iletilince Rasûlullah bu şartları onayladı.¹⁸⁴⁰ Hakîm b. Hizâm’ında (ö. 54/674 [?]) birine sermaye verirken benzer şartları koştuğu rivayet edilmiştir.¹⁸⁴¹

¹⁸³⁴ Buhârî, Müzâraa 17, Hadis no: 2338; Müslim, Müsâkât 6, Hadis no: 1551; Ahmed b. Hanbel, III, 496, Hadis no: 6519; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 188, Hadis no: 11623. Hadis İbn Abbâs’tan da rivayet edilmiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, Büyû’ 34, Hadis no: 3410.

¹⁸³⁵ Kayapınar, “Müzâraa”, *DİA*, XXXII, 234.

¹⁸³⁶ Döndüren, “Müsâkât”, *DİA*, XXXII, 70.

¹⁸³⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 16-17; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 252; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1555.

¹⁸³⁸ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 300; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 208; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1555.

¹⁸³⁹ Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 301; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 209.

¹⁸⁴⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 184, Hadis no: 11611; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 52, Hadis no: 3081.

¹⁸⁴¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 184, Hadis no: 11610; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 23, Hadis no: 3033.

Mudârebe, bir tarafın sermaye koyması, diğer tarafın işletmeyi üstlenmesiyle kurulan kâr paylaşımı esasına dayalı ortaklığı ifade eder.¹⁸⁴² Hicaz bölgesi fakihleri mudârebe yerine “*mukâreze*” kavramını da kullanmıştır.¹⁸⁴³ Diğer bir ifadeyle Hanefî ve Hanbelîler “*mudârebe*”¹⁸⁴⁴ Şâfiî ve Mâlikîler “*kırâz*” kavramını kullanmışlardır.¹⁸⁴⁵

Mudârebenin meşruiyeti Hz. Peygamber’in takrîrlerine dayanmaktadır. Çünkü Allah Rasûlü (sav) peygamber olarak gönderildiği zaman insanlar mudârebe akdi yapıyorlardı. Hz. Peygamber (sav) bu akdi yasaklamayarak takrîr etmiştir.¹⁸⁴⁶ Mudârebenin sünnetten delillerinden biri de yukarıdaki rivayettir. Zira rivayette malın mudârebe ortaklığına verilmesi ve bunun yanında bazı şartlar koşulması Hz. Peygamber’in onayından geçmiştir.¹⁸⁴⁷ Bu onay hem mudârebenin meşruiyetinin hem de mudâribin, sermayelerin belirttiği belde dışına çıkmama, belirtilen mal ve tüccâr haricinde ticaret yapmama gibi şartlar dışına çıkamayacağını delili olmuştur.¹⁸⁴⁸

2.5.3.5. Şirket ile İlgili Takrîrler

Ticarî Ortaklık Yapmak

Süleyman b. Ebû Müslim şöyle demiştir: Ben Ebû Minhâl’e peşin olan sarf işlemi hakkında sordum. Ebû Minhâl şöyle dedi: Ben ve ortağım peşin ve veresiye bir şey satın aldık. Akabinde Berâ’ b. Âzib geldi. Bu durumu ona sordum. O şöyle dedi: Ben ve ortağım Zeyd b. Erkam bunu yaptık. Sonra bunu Hz. Peygamber’e sorduk. O (sav) şöyle buyurdu: “*Peşin olanları alın, vadeli olanları bırakın.*”¹⁸⁴⁹

Hadisin Ebû Minhâl’den (ö. 129/746) rivayeti ise şöyledir: Zeyd b. Erkam ve Berâ’ b. Âzib iki ticarî ortaktı. Bir defasında gümüş satın almışlardı. Bedelin bir kısmını peşin

¹⁸⁴² Cengiz Kallek, “Mudârebe”, *DİA*, TDV, Ankara, 2005, XXX, 359.

¹⁸⁴³ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, III, 22; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, II, 399.

¹⁸⁴⁴ Bkz. Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, III-IV, 200; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 338. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, VIII, 3.

¹⁸⁴⁵ Bkz. Şirâzî, *el-Mühezzeb fi Fıkhî'l-İmâmi's-Şâfiî*, III, 473; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, III, 630; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 631; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, II, 399.

¹⁸⁴⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, VIII, 4; Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, III, 22; Zeylâî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, V, 52; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 318-319; Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 432.

¹⁸⁴⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, VIII, 4; Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, III, 22; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, V, 318.

¹⁸⁴⁸ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, III, 22-24; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, III, 122.

¹⁸⁴⁹ Buhârî, Şirket 10, Hadis no: 2497-2498.

ödemiş, diğer kısmını ise daha sonra ödemek üzere bırakmışlardı. Hz. Peygamber (sav) bundan haberdar olunca peşin ödeme yapılan kısmı almalarını, borç bırakılan kısmı ise iade etmelerini istedi.¹⁸⁵⁰

Allah Rasûlü (sav) risâletle görevlendirildiği sırada insanlar değişik alanlarda ticarî ortaklık yapmaktaydılar.¹⁸⁵¹ Hz. Peygamber (sav) bu ortaklıkları onaylayarak¹⁸⁵² onlara meşruiyet kazandırmıştır. Yukarıdaki rivayetler de sahâbenin birbirleriyle ticarî ortaklık kurduklarının ve bu ortaklıkların Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edildiğinin delillerindendir.¹⁸⁵³

Ebdân Şirketi Kurmak

Abdullah b. Mesûd (ö. 32/652-53) şöyle anlatmıştır: Ben, Ammâr ve Sa'd, Bedir'de elde edeceğimiz ganimete ortak olmayı kararlaştırmıştık. O zaman Sa'd iki esir getirmişti. Ben ve Ammâr ise bir şey elde edememiştik.¹⁸⁵⁴

Ebdân, iki veya daha fazla kişinin belli bir iş yapmak üzere kurdukları iş gücü ortaklığı demektir. Bu ortaklığa ebdân (bedenler) şirketi denilmesi, ortaklığın genelde terzilik, tamircilik, demircilik gibi bedenî çalışmaya dayanması sebebiyledir. Bu nevi şirkete iş gücüne dayalı olduğu için a'mâl, bir sanatın icrasına dayandığından sanâî', ortaklık adına iş kabulünden dolayı tekabül şirketi de denmiştir.¹⁸⁵⁵ Yukarıdaki hadis bu ortaklığa ve bu ortaklığın cevazına delâlet etmektedir. Çünkü mezkûr sahâbe emek sonucu elde edilen gelirden ortak olmuşlar, onların bu uygulaması da Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilmiştir.¹⁸⁵⁶ Bu hadise binâen Mâlikî¹⁸⁵⁷ ve Hanbelîler¹⁸⁵⁸ ebdân şirketini caiz görmüşlerdir. Buna mukabil Şâfiîler bu şirket türünü bâtil saymışlardır.¹⁸⁵⁹

¹⁸⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, VII, 745, Hadis no: 19828.

¹⁸⁵¹ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, III, 13; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, III-IV, 5; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, III, 101.

¹⁸⁵² Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, III-IV, 5; Habîb b. Tâhir, *el-Fıkhu'l-Mâlikî ve Edilletühü*, VI, 7; Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, III, 13; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, III, 101; Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, III, 313.

¹⁸⁵³ Bkz. Habîb b. Tâhir, *el-Fıkhu'l-Mâlikî ve Edilletühü*, VI, 7; Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, III, 313.

¹⁸⁵⁴ Ebû Dâvûd, Büyû' 29, Hadis no: 3388; Nesâî, Büyû' 103, Hadis no: 4706; İbn Mâce, Ticârât 63, Hadis no: 2288; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 131, Hadis no: 11428.

¹⁸⁵⁵ Orhan Çeker, "Ebdân", *DİA*, TDV, Ankara, 1994, X, 71.

¹⁸⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 111-112; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 258; İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-Müctehid ve Nihâyeti'l-Muktesid*, s. 645.

¹⁸⁵⁷ İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-Müctehid ve Nihâyeti'l-Muktesid*, s. 645.

¹⁸⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 111-112; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 258; İbn Müflih, *el-Mübdî' Şerhu'l-Mukni*, IV, 386.

¹⁸⁵⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, III, 335.

Hanefiler ise bir sanatın icrası konusundaki ortaklığı caiz kabul etmişler; odun, ot vb. mübah olan hususlar üzerindeki ortaklığı ise fâsit görmüşlerdir.¹⁸⁶⁰

2.5.3.6. Vakıf ile İlgili Takrîrler

Mutlak Olarak Vakıfta Bulunmak

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Ebû Talha hurma ağaçları bakımından Medine’de ensarın en zengini idi. En çok sevdiği malı ise Beyruhâ denilen bahçesi idi. Burası mescidin karşısındaydı. Rasûlullah oraya gider ve tatlı suyundan içerdi. Ebû Talha, “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”¹⁸⁶¹ âyeti inince Rasûlullah’a geldi ve şöyle dedi: “Yâ Rasûlallah! Yüce Allah ‘Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz’ buyuruyor. Benim en çok sevdiğim mülküm Beyruhâ’dır. O, Allah yolunda sadakadır. Ben Allah katında onun sevabını ve âhiret azığı olmasını dilerim. Yâ Rasûlallah! Onu Allah’ın sana işaret buyurduğu yerde kullan.” Rasûlullah (sav), “Ne güzel! İşte bu kazançlı bir maldır. İşte bu kazançlı bir maldır. Bahçe hakkında daha önce söylediklerini duymuştum. Ben onu akrabalarına vermeni uygun görüyorum.” buyurdu. Ebû Talha da, “Yâ Rasûlallah! Ben de öyle yapacağım.” dedi. Ebû Talha orayı akrabaları ve amcaoğulları arasında taksim etti.¹⁸⁶²

Tahdit edilmeden diğer bir ifadeyle alanı belirtilmeden mutlak olarak yapılan vakıf sahihtir. Hadis buna delâlet etmektedir.¹⁸⁶³ Çünkü Ebû Talha’nın sözlerini Hz. Peygamber (sav) reddetmeksizin takrîr etmiştir.¹⁸⁶⁴ Aynı şekilde vakfın inikâdı için mevkûfun aleyhin kabulüne gerek olmaması; vakfın, vâkıfın vakfettim demesiyle tamamlanmış olacağı;¹⁸⁶⁵ mutlak vakıf ve sadakanın cevazı; vakıf, sadaka ve zekât için vekâletin caiz oluşu¹⁸⁶⁶ konuyla ilgili hadisin delâlet ettiği hükümlerden bazılarıdır.

¹⁸⁶⁰ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, III, 14; Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, III-IV, 12.

¹⁸⁶¹ Âl-i İmrân, 3/92.

¹⁸⁶² Buhârî, Zekât 44, Hadis no: 1461; Müslim, Zekât 42, Hadis no: 998; Ahmed b. Hanbel, V, 744, Hadis no: 14038; Muvatta, Sadaka 2, Hadis no: 2020; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 450, Hadis no: 12606; Dârimî, Zekât 23, Hadis no: 1691.

¹⁸⁶³ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 788; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 44; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 465; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 5.

¹⁸⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 576; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 169; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 215.

¹⁸⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 467.

¹⁸⁶⁶ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 44.

Şâyi Hisselerin Vakfedilmesi

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) Medine'ye gelince, Medine'nin en yukarisında Amr b. Avf oğullarının bulunduğu yerde konakladı. Burada on dört gece kaldı. Sonra Neccâroğulları'na haber gönderdi. Onlar da kılıçlarını kuşanmış olarak geldiler. Hz. Peygamber'in devesi üzerinde, Ebû Bekir'in onun terkisinde, Neccâroğulları'nın ileri gelenlerinin ise onun etrafında gidişi hâlâ gözümün önündedir. Sonra Hz. Peygamber (sav), Ebû Eyyûb'un evinin önünde durdu. Hz. Peygamber (sav) namaz vakti nerede girse orada namaz kılmayı severdi. Koyun ağullarında bile namaz kıldığı olurdu. Bir süre sonra Hz. Peygamber (sav) mescidin yapılmasını emretti. Neccaroğulları'nın ileri gelenlerine haber yolladı. Onlar gelince, “*Şu arsanızın değerini söyleyin.*” buyurdu. Onlar da, “*Hayır, Allah'a yemin olsun ki bunun bedelini ancak Allah'tan istiyoruz.*” dediler. O arsada müşriklerin kabirleri, harabeler ve hurma ağaçları vardı. Hz. Peygamber (sav) müşriklerin kabirlerinin başka bir yere nakledilmesini emretti. Harabeler düzlendi. Hurma ağaçları ise söküldü. Hurma ağaçlarının gövdeleri, kible istikametine dizildi. Kapının etrafı taşlarla örüldü. Ashâb recez vezninden beyitler söyleyerek taş taşıyorlardı. Hz. Peygamber (sav) de hem onlarla çalışıyordu, bir yandan da şu beyti söylüyordu: “*Allah'im! Âhîret hayrından başka hayır yoktur. Sen ensar ve muhacirleri bağışla.*”¹⁸⁶⁷

Müşterek bir maldaki şâyi hissenin vakfedilmesine *vakf-ı müşâ'* denilmektedir.¹⁸⁶⁸ Şâyi hisse ise müşterek bir malda paydaşların belirli oranlardaki hisseleri demektir.¹⁸⁶⁹ Hadis, vakf-ı müşânın meşruiyet ve cevazına delâlet etmektedir. Zira Neccaroğulları'nın ileri gelenleri hisselerini vakfetmiş, Hz. Peygamber (sav) de bunu takrîr etmiştir.¹⁸⁷⁰

2.5.3.7. Kefâlet ile İlgili Takrîrler

Borç Verirken Kefil Talep Etmek, Borç Alırken Allah'ı Kefil Kılmak

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Rasûlullah'ın şöyle anlattığını nakletmiştir: Rasûlullah (sav), İsrâiloğulları'ndan bir adam zikretti. O adam İsrâiloğulları'nın birinden borç olarak bin dinar istedi. Borç verecek olan kimse, “*Buna şahit yapacağım şahitleri*

¹⁸⁶⁷ Buhârî, Salât 48, Hadis no: 428, Vesâyâ 27, Hadis no: 2771; Müslim, Mesâcid 9, Hadis no: 524; Ebû Dâvûd, Salât 12, Hadis no: 453; Nesâî, Mesâcid 12, Hadis no: 698.

¹⁸⁶⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 596.

¹⁸⁶⁹ Hasan Hacak, “Müşâ”, *DİA*, TDV, Ankara, 2006, XXXII, 151.

¹⁸⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 55; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIV, 94; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, V, 24.

getir.” deyince borç isteyen, “Şahit olarak Allah yeter.” dedi. Borç verecek olan kimse bu sefer de, “Öyleyse bana kefil getir.” dedi. O adam, “Kefil olarak Allah yeter.” dedi. Adam, “Doğru söyledin!” dedi ve belirlenen bir vade ile ona bin dinar verdi. Borç alan kimse müteakiben deniz yolculuğuna çıktı. İşlerini gördü. Sonra kendisine borç veren adama gitmek için bir gemi aradı. Çünkü borcun vadesi gelmişti. Fakat bir gemi bulamadı. Bunun üzerine bir odun parçası alıp, onun içini oydu. İçine bin dinarı ve bir de arkadaşına yazdığı bir mektubu koydu. Sonra o oyuk yerin ağzını sıkıca kapattı. Sonra o odun parçasını deniz kenarına getirdi ve şöyle dua etti: “Ey Allah’ım! Sen biliyorsun ki ben falan kimseden bin dinar borç istedim. O benden bir kefil istedi. Ben ‘Kefil olarak Allah yeter’ dedim. O, senin kefilliğine razı oldu. Bir de benden şahit istedi. Ben yine ‘Şahit olarak Allah yeter’ dedim. O senin şahitliğine de razı oldu ve borcu verdi. Ben borcumu götürmek için bir gemi bulmaya çalıştım, fakat bulamadım. Bundan dolayı ben bu borcumu sana emanet ediyorum!” Sonra da odunu denize attı. Odun denizin içine girdikten sonra kendisi geri döndü. Borçlu bu hususta kendisini beldesine götürecektir gemi bulmaya çalışırken, alacaklı da deniz kenarında belki bir gemi malını getirmiş olabilir ümidiyle bekliyordu. Bu sırada birdenbire sahilde içinde mal bulunan o odunu gördü. Onu evinde yakmak için aldı. Evde onu parçalayınca içindeki paraları ve mektubu buldu. Sonra o borçlu kimse borç verene geldi ve ona bin dinarı verdi ve “Allah’a yemin olsun ki, malını sana getirmek için devamlı bir gemi aradım. Fakat sana geldiğim şu andan önce bir gemi bulamadım.” dedi ve borcunu verdi. Alacaklı, “Sen bana bir şey gönderdin mi?” diye sordu. Borçlu, “Sana geldiğim şu gündün önce bir gemi bulamadığımı sana anlattım.” dedi. Bunun üzerine alacaklı, “Şüphesiz ki, Allah senin odun içinde göndermiş olduğun borcunu senin adına ödemiştir. Bundan dolayı bu bin dinarı huzur içinde al götür.” dedi.¹⁸⁷¹

Bu rivayet kefâletin meşruiyeti yanında, borç verirken şahit ve kefil talebinde bulunmanın, Allah’ı kefil kılmanın ve borç verirken belirli bir vade tayin etmenin cevazına hüküm vermiştir.¹⁸⁷² Çünkü Hz. Peygamber (sav) kıssayı anlatırken zikredilen hususları örnek göstererek takrîr etmiştir.¹⁸⁷³

¹⁸⁷¹ Buhârî, Kefâlet 1, Hadis no: 2291; Ahmed b. Hanbel, IV, 364, Hadis no: 8818; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 353-354, Hadis no: 5800; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 126, Hadis no: 11413.

¹⁸⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 551; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 165; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 121-122.

¹⁸⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 551.

2.5.3.8. Vekâlet ile İlgili Takrîrler

Vekilin Müvekkilinden İzinsiz Tasarrufta Bulunması

Urve el-Bârikî şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) bir koyun almam için bana bir dinar verdi. Ben bir dinara iki koyun satın aldım. Sonra koyunun birini bir dinara satarak bir dinar ve bir koyunu Hz. Peygamber'e getirdim ve durumu kendisine anlattım. Hz. Peygamber (sav), “Allah ticaretini bereketli kılsın!” buyurdu.¹⁸⁷⁴

Hakîm b. Hizâm'dan (ö. 54/674 [?]) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) kendisine bir dinar vererek kurban almaya gönderdiğinde o da Urve gibi yapmış ve övgüye nail olmuştur.¹⁸⁷⁵ Bu rivayetlerde Hz. Peygamber (sav) söz konusu fiilleri takrîr etmiştir.¹⁸⁷⁶ Buna göre bu hadislerden istidlâl edilerek bey'u'l-fuzûlînin yani bir başkası adına yetkili olmadan alışveriş yapmanın cevazına hükmedilmiştir.¹⁸⁷⁷ Hanefî¹⁸⁷⁸ ve Mâlikîler¹⁸⁷⁹ bu rivayetlere dayanarak bu akdin geçerli olduğuna ancak akdin işlerlik kazanması için mâlikin veya müvekkilin onayının gerekli olduğuna hükmetmişlerdir. Şâfiî¹⁸⁸⁰ ve Hanbelîler¹⁸⁸¹ ise bey'u'l-fuzûlînin sahih olmadığını ifade etmişlerdir.

2.5.3.9. Aile Hukuku ile İlgili Takrîrler

Bir Kadını Aynı Anda Birden Fazla Kişinin İstemesi

Fâtıma bnt. Kays'tan (ö. 54/674 [?]) şöyle nakledilmiştir: Ebû Amr b. Hafs, Fâtıma bnt. Kays'ı üç talakla boşayınca Hz. Peygamber (sav) ona, “İddet müddetini geçirmen için Ümmü Mektûm'un evine git. Zira o âmâ birisidir. Orada rahat hareket edebilirsiniz. İddetini bitirdiğinde bana söyle.” dedi. Fâtıma şöyle devam etti: İddet süremi bitirdiğimde Hz. Peygamber'e, Muâviye b. Ebû Süfyân ile Ebû Cehm'in bana evlilik

¹⁸⁷⁴ Tirmizî, Büyû' 34, Hadis no: 1262; Ebû Dâvûd, Büyû' 27, Hadis no: 3384; İbn Mâce, Sadakât 7, Hadis no: 2402; Ayrıca bkz. Buhârî, Menâkıb 27, Hadis no: 3642.

¹⁸⁷⁵ Ebû Dâvûd, Büyû' 27, Hadis no: 3386; Tirmizî, Büyû' 34, Hadis no: 1261.

¹⁸⁷⁶ Bkz. Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 76; Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, II, 21; Abdullah el-Bessâm, *Tevdîhu'l-Ahkâm min Bulûği'l-Merâm*, IV, 560; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, IV, 168.

¹⁸⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 733; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 76; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1543; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, IV, 471.

¹⁸⁷⁸ Mevsilî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, II, 21; Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VIII, 313-314.

¹⁸⁷⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, s. 576.

¹⁸⁸⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, II, 21; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, IV, 168.

¹⁸⁸¹ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, IV, 168.

teklifinde bulduklarını söyledim. Bunun üzerine Rasûlullah, “*Ebû Cehm’in eli sopalıdır, Muâviye ise yoksuldur. Sen Üsâme b. Zeyd ile evlen.*” buyurdu.¹⁸⁸²

Kesinlik kazanmadıkça bir başkasının talip olduğu kıza veya kadına talip olmak İmam Mâlik (ö. 179/795),¹⁸⁸³ İmam Şâfiî (ö. 204/820)¹⁸⁸⁴ ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855)¹⁸⁸⁵ bu hadisten istinbatına göre caizdir. Çünkü hadiste Hz. Peygamber (sav) Fâtıma’nın kendisini isteyenlerden birine olumlu bir cevap vermemesi üzerine Muâviye ve Ebû Cehm’in fiilini yadırgamamış ve ona Zeyd’i tavsiye etmiştir.¹⁸⁸⁶ Hanefiler ise kadının talibe meylinin ve rızasının olmaması hâlinde bunun caiz olduğunu aksi hâlde mekruh olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁸⁸⁷ Ayrıca bain talakla boşanan bir kadına iddet süresi içerisinde ta’riz yoluyla evlilik teklifi yapılabilmesi de bu hadise göre caizdir.¹⁸⁸⁸

Düğünde Def Çalıp Şarkı Söylemek

Rubeyyi’ bnt. Muavviz (ö. 70/689’dan sonra) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) gelin olduğumun ertesi gününde yanıma geldi ve senin şimdi oturduğun gibi yatağımın üzerine oturdu. O sırada bazı kızlar def çalarak ve babalarından Bedir Savaşı’nda şehit olanların güzel vasıflarını zikrediyorlardı. Derken içlerinden birisi, “*İçimizde yarın ne olacağını bilen bir peygamber var.*” şeklinde bir cümle sarfetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Böyle söyleme! Daha önce söylediğin sözleri söyle!*” buyurdu.¹⁸⁸⁹

Düğün denince akla oyun ve eğlence gelmektedir. Bu Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği bir husustur. Allah Rasûlü (sav), “*Düğünlerde def çalın.*”¹⁸⁹⁰ ifadeleriyle düğünlerde helâl daireyi aşmayacak şekilde eğlenmeyi teşvik etmiş,¹⁸⁹¹ hadiste zikredildiği üzere böyle düğünlere de bizzat iştirak etmiş ve bu uygulamaları takrîr

¹⁸⁸² Müslim, Talâk 36, Hadis no: 1480; Ebû Dâvûd, Talâk 37-39, Hadis no: 2284; Tirmizî, Nikâh 37, Hadis no: 1138; Nesâî, Nikâh 21, Hadis no: 3241; Muvatta, Talâk 67, Hadis no: 1341.

¹⁸⁸³ Muvatta, Nikâh 2; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 56.

¹⁸⁸⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 106-109; Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadîs*, s. 245-246.

¹⁸⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 568; Buhûtî, *Keşşâfî'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, V, 18-19.

¹⁸⁸⁶ Nevevî, *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, IX, 282; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, VI, 128; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülüğü'l-Merâm*, III, 37; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, IV, 285-286; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 978; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ ft Şerhi'l-Müctebâ*, XXVII, 136.

¹⁸⁸⁷ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, III-IV, 54. Ayrıca bkz. Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 211-212.

¹⁸⁸⁸ Nevevî, *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 137; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 56; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, III, 195.

¹⁸⁸⁹ Buhârî, Meğâzî 12, Hadis no: 4001; Ebû Dâvûd, Edeb 51, Hadis no: 4922; Tirmizî, Nikâh 6, Hadis no: 1092; Ahmed b. Hanbel, XI, 166, Hadis no: 27786.

¹⁸⁹⁰ Tirmizî, Nikâh 6, Hadis no: 1091; İbn Mâce, Nikâh 20, Hadis no: 1895.

¹⁸⁹¹ Heyet, *Hadislerle İslâm*, IV, 79.

etmiştir.¹⁸⁹² Hz. Peygamber'in bu davranışı düğünlerde çalgı çalarak şarkı söylemenin ve onu dinlemenin cevazına delil olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁹³ Gazzâlî (ö.505/1111) de bu hadisi delil alarak meşru olan müzikle iştilal etmenin caiz olduğuna hükmetmiştir. Ona göre ölçülü yapılan eğlenceler, beden ve ruhen dinlendirici olduğu için mübahdır.¹⁸⁹⁴

Nesebin Kıyâfe ile Tespit Edilmesi

Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir gün Zeyd b. Hârise ile oğlu Üsâme başları bir kadife ile örtülü, ayakları açık vaziyette yatmaktaydı. Müdlic kabilesinden Mücezziz adlı bir kâif (kıyâfeci) içeri girmişti. Rasûlullah da oradaydı. Mücezziz, “Şüphesiz bu ayaklar birbirinden olmalıdır.” deyince bundan hoşnut kalan Rasûlullah (sav), yüzü parlayarak sevinçle yanına geldi. (Sebebini sorduğumda) şöyle buyurdu: “Görmedin mi az önce Mücezziz, Zeyd b. Hârise ile Üsâme'ye baktı da ‘şüphesiz bu ayaklar birbirindedir’ dedi.”¹⁸⁹⁵

Bir kimsenin fizikî yapısına ve organlarına bakarak onun soyu, ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmak demek olan “kıyâfe”, İslâm öncesi Arap toplumunun kültüründe önemli yer tutan bir ilim dalıdır.¹⁸⁹⁶ Hadiste geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav) bu ilim dalını tasvip ve takrîr etmiştir.¹⁸⁹⁷ Zira kıyâfe bâtil bir husus olsaydı, Hz. Peygamber'den sevinç ve mutluluk sâdir olmazdı.¹⁸⁹⁸ Şöyle ki, Hz. Peygamber'in İslâm öncesinde evlâtlığı iken daha sonra azat ettiği Zeyd b. Hârise (ö. 8/629) ile çok sevdiği Üsâme (ö. 54/674) arasındaki benzerliğin Mücezziz b. A'ver¹⁸⁹⁹ tarafından ifade edilmesi Allah Rasûlü'nü memnun etmişti. Zira Zeyd'in beyaz, Üsâme'nin ise siyah tenli olması, baba-oğul arasındaki bağ hakkında çeşitli dedikodulara yol açmıştı. Onun bu hoşnutluğu, hem Üsâme'nin nesebi konusunda rahatladığını hem de kıyâfe konusunu

¹⁸⁹² İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetül Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, X, 220; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, VIII, 297.

¹⁸⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 368; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVII, 146; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 59; İbnü'l-Arabî, *Âridatü'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, IV, 247.

¹⁸⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2011, IV, 513-515.

¹⁸⁹⁵ Buhârî, Ferâiz 31, Hadis no: 6770; Müslim, Radâ 38, 39, 40, Hadis no: 1459; Ebû Dâvûd, Talâk 30-31, Hadis no: 2267; Tirmizî, Velâ 5, Hadis no: 2136; Nesâî, Talâk 51, Hadis no: 3490, 3491.

¹⁸⁹⁶ Heyet, *Hadislerle İslâm*, VI, 194.

¹⁸⁹⁷ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 387; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIII, 178; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 447; Şevkânî, *Neylül-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, VI, 335; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVI, 153.

¹⁸⁹⁸ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 61-62; Kâdî İyâz, *İkmâlül-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 657; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, IV, 646.

¹⁸⁹⁹ Bkz. Sarıçam, “Müdlic”, *DİA*, XXXI, 473.

önemsediğini göstermektedir.¹⁹⁰⁰ Nitekim Hanefiler hariç cumhur bu hadisle istidlâl ederek kâifin sözünün hüküm ispatında delil olabileceğini belirtmiştir.¹⁹⁰¹

Hul' Usulü Boşanma

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle anlatmıştır: Sâbit b. Kays'ın karısı, Hz. Peygamber'e gelerek, “*Yâ Rasûlallah! Ben Sâbit'in dinini ve ahlakını kötülemeye çalışmıyorum. Bilakis (evli kaldığım takdirde) Müslüman iken onunla geçimsizlik yaşayarak nankörlük etmekten korkuyorum. (Bu sebeple ondan ayrılmak istiyorum.)*” dedi. Rasûlullah (sav) ona, “*Mehir olarak aldığım bahçeyi ona geri verebilecek misin?*” diye sordu. Kadın, “*Evet.*” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) Sâbit b. Kays'a, “*Bahçeyi kabul et ve onu bir talâk ile boşal!*” buyurdu.¹⁹⁰²

Hul', câhiliye dönemine ait bir boşanma şekli olup¹⁹⁰³ kadının kocasına belli bir bedel ödeyerek boşanmasıdır.¹⁹⁰⁴ Bu tür boşanma şeklini Rasûlullah (sav) onaylamış ve ashâb tarafından da uygulanmıştır.¹⁹⁰⁵ Yukarıdaki hadis bu açıdan önemlidir. Zira hadiste zikredilen vaka, câhiliye döneminde de bilinen hul'un İslâmî dönemdeki ilk uygulaması olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁰⁶

2.5.4. Ukûbât ile İlgili Takrîrler

Faili Meçhul Cinâyetlerde Kasâme ile Hüküm Vermek

a. Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725) Rasûlullah'ın bir ashâbından şöyle nakletmiştir: Kasâme câhiliye döneminde vardı. Rasûlullah (sav) kasâmeyi câhiliye devrinde olduğu şekliyle kabul etti. Hayber Yahudilerinin öldürdükleri iddia edilen bir ensar hakkında da kasâmeye göre hüküm verdi.¹⁹⁰⁷

¹⁹⁰⁰ Heyet, *Hadislerle İslâm*, VI, 195.

¹⁹⁰¹ Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, IV, 657; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 61; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVI, 153.

¹⁹⁰² Buhârî, Talâk 12, Hadis no: 5273; Ebû Dâvûd, Talâk 17-18, Hadis no: 2228; Nesâî, Talâk 34, Hadis no: 3460; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 511, Hadis no: 14838.

¹⁹⁰³ Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 314. Ayrıca bkz. Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülüğu'l-Merâm*, III, 264; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî-Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Câmîatü Bağdad, y.y., 1993, V, 552.

¹⁹⁰⁴ Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *DİA*, TDV, Ankara, 2005, XXX, 399.

¹⁹⁰⁵ Heyet, *Hadislerle İslâm*, VI, 181; Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 315.

¹⁹⁰⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, VI, 559-560, Hadis no: 16523; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 311; Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 315.

¹⁹⁰⁷ Müslim, Kasâme 7-8, Hadis no: 1670; Nesâî, Kasâme 2, Hadis no: 4717; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 212, Hadis no: 16467. Hadis aynı muhteva ile Saîd b. Müseyyeb'den (ö. 94/713) de nakledilmiştir: Nesâî, Kasâme 2, Hadis no: 4718.

Câhiliye döneminde var olan ve bir bölgede işlenmiş fâili meçhul cinâyetlerde katili tespit etmek veya maktûlün diyetine hükmetmek amacıyla bölge halkından elli kişinin yeminine başvuru olarak yapılan “kasâme”¹⁹⁰⁸ hadisin ifadesine göre Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edilerek çeşitli davalarda uygulanmıştır. Böylece kasâme Hz. Peygamber’in takrîri ile meşruiyet kazanmıştır.¹⁹⁰⁹

Nifaslı Kadından Haddin Tehir Edilmesi

Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692 [?]) şöyle anlatmıştır: Ali, irâd ettiği bir hutbede şöyle dedi: Ey insanlar! Kölelerinize muhsan olsunlar olmasınlar, haddi tatbik edin! Zira Rasûlullah (sav), zina eden bir cariyesine celde tatbik etmemi bana emretmişti. O, yeni nifas olduğu için celde tatbik ettiğim takdirde onu öldürmemden korktum. Bu durumu Hz. Peygamber’e anlattım. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “İyi yapmışsın!” buyurdu.¹⁹¹⁰

Bu hadiste Allah Rasûlü (sav), Hz. Ali’ye, “İyi yapmışsın!” buyurarak onun fiilini onaylamıştır. Buna göre hadis nifaslı, hasta vb. durumdaki kimselerin had cezalarının iyileşinceye kadar tehir edilebileceğine delil kabul edilmiştir.¹⁹¹¹

2.5.5. Mübahât ile İlgili Takrîrler

Denizin Ölüsünden Yemek

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Bizler Ceyşu’l-Habet gazvesine çıktık. Başımıza Ebû Ubeyde komutan tayin edildi. Bu gazvede erzağımız bittiği için çok şiddetli bir açlık sıkıntısı çektik. Sahilde iken deniz benzerini hiç görmediğimiz anber denilen ölü bir balığı sahile attı. Biz onun etinden yarım ay yedik. Ebû Ubeyde onun kemiklerinden birini tuttu, bir süvari onun altından geçti. Ebû Ubeyde bize, “*Bunun etinden yiyin.*” dedi. (Biz de yedik.) Medine’ye döndüğümüzde bu vakayı Hz.

¹⁹⁰⁸ Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istilahât-i Fıkhiyye Kamusu*, III, 156; Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, XXIV, 528; Heyet, *Hadislerle İslâm*, V, 436.

¹⁹⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 551; Buhâtî, *Keşşâfü’l-Kinâ an-Metni’l-İknâ*, VI, 67; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr*, VII, 46-48; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü’l-Ukbâ fi Şerhi’l-Müctebâ*, XXXV, 364-365; Heyet, *Hadislerle İslâm*, V, 436; Ateş, *İslâm’a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, s. 373-374. Ayrıca bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 448; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, XI, 214.

¹⁹¹⁰ Müslim, *Hudûd* 34, Hadis no: 1705; Tirmizî, *Hudûd* 13, Hadis no: 1446; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VIII, 422, Hadis no: 17091. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, *Hudûd* 33, Hadis no: 4473.

¹⁹¹¹ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 539; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, XI, 305; Emîr es-San’ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni’t-Teysîr*, III, 532; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî Şerhu Câmii’t-Tirmizî*, IV, 717.

Peygamber'e anlattık. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Allah’ın size rızık olarak verdiği o balığın etinden yiyin. Eğer yanınızda onun etinden varsa bize de ikram edin.” Sahâbeden biri o balığın etinden bir parça getirdi. Hz. Peygamber (sav) onu yedi.¹⁹¹²

Zaruret hâli olsun veya olmasın deniz hayvanlarının ölüsü, ister kendiliğinden ölsün ister av sonucu ölsün mübahtır. Hadis bu hükme delâlet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) zaruret hâlini göz önünde bulundurarak ölü balığın etinden yiyen sahâbenin uygulamasını takrîr etmiş,¹⁹¹³ kendisi de o balığın etinden yiyerek, zaruret olmadan da ölü balığın etinden yenebileceğini fiili olarak göstermiştir.¹⁹¹⁴

Deniz hayvanlarının ölüsü hususunda ulemâ, balık hakkında icmâ etmiş diğer hayvanlar hakkında ise ihtilaf etmiştir. Hanefilere göre balık dışındaki deniz hayvanları yenmezken,¹⁹¹⁵ Şâfiî¹⁹¹⁶ ve Hanbelîlere¹⁹¹⁷ göre kurbağa harici bütün deniz hayvanları yenir. Mâlikîlere göre ise istisnasız bütün deniz hayvanları yenir.¹⁹¹⁸

At Eti Yemek

Esmâ bnt. Ebû Bekir (ö. 73/692) şöyle demiştir: Biz, Hz. Peygamber (sav) zamanında bir atı keserek etini yedik.¹⁹¹⁹

Hadis, at yemenin cevazına delâlet etmektedir. Çünkü rivayette, “Hz. Peygamber zamanında” denilmesi uygulamanın Allah Rasûlü (sav) tarafından bilindiğini ve takrîr edildiğini göstermektedir.¹⁹²⁰ Buna göre hadis at eti yemenin cevazına hükmeden İmam Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam

¹⁹¹² Buhârî, Meğâzî 66, Hadis no: 4362; Müslim, Sayd, 17, Hadis no: 1935; Ebû Dâvûd, Et’ime, 46, Hadis no: 3840; Nesâî, Sayd 35, Hadis no: 4358; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, IX, 422, Hadis no: 18962.

¹⁹¹³ Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 503; Cüveynî, *Nihâyetü’l-Matlab fî Dirâyeti’l-Mezheb*, Dâru’l-Minhâc, Cidde, 2007, XVIII, 158; Gazzâlî, *el-Vasît fî’l-Mezheb*, Dâru’s-Selâm, Kâhire, 1997, VII, 104.

¹⁹¹⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, XIII, 127-128; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 533; Azîmâbâdî, *Avnü’l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1743; Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, XVI, 165-166.

¹⁹¹⁵ Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî*, III-IV, 349. Ayrıca bkz. Aynî, *el-Binâye fî Şerhi’l-Hidâye*, XI, 604.

¹⁹¹⁶ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, XIII, 128.

¹⁹¹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 345.

¹⁹¹⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 374.

¹⁹¹⁹ Buhârî, Zebâih ve sayd 27, Hadis no: 5519; Müslim, Sayd 38, Hadis no: 1942; Ahmed b. Hanbel, XI, 141, Hadis no: 27692; İbn Mâce, Zebâih 12, Hadis no: 3190.

¹⁹²⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 566; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, VIII, 286; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XXI, 189.

Muhammed'in (ö. 189/805) başlıca delilleridir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile İmam Mâlik (ö. 179/795) ise at eti yemeyi kerih görmüşlerdir.¹⁹²¹

Kaçan Evcil Hayvanı Ok ile Vurmak

Râfi' b. Hadîc'den (ö. 73/692) şöyle nakledilmiştir: Biz (Huneyn dönüşü) Zü'l-Huleyfe'de Hz. Peygamber'le birlikteydik. İnsanlar acıkmıştı. Huneyn'de birçok deve ve koyun ele geçirmişlerdi. Hz. Peygamber (sav) topluluğun gerisinde kalmıştı. Onlar acele ederek deve ve koyunlardan bazılarını boğazlamışlar ve etlerini tencerelere yerleştirmişlerdi. Hz. Peygamber (sav) gelince tencerelerin devrilmesini emretti. Hz. Peygamber (sav) sonra ganimet malını taksim etti ve on koyunu bir deveye denk saydı. Bu sırada develerden biri kaçmıştı. Peşine düştüler. Ancak deve takipçilerini yormuştu. Ordu içinde takibe elverişli at da pek azdı. Bu sırada birisi deveyi oku ile vurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *“Yabani hayvanların kaçanları olduğu gibi bu evcil hayvanların da kaçanları vardır. Onlardan hangisi sizi çaresiz bırakırsa ona böyle yapın.”* buyurdu. Dedem, Hz. Peygamber'e, *“Biz yarın düşmanla karşılaşabiliriz. Yanımızda bıçak da yoktur. (Kılıçlarımızı köreltmek için) Kamışla hayvan kesebilir miyiz?”* deyince Hz. Peygamber (sav), *“Kan akıtan herhangi bir şeyle kesilir ve keserken Allah'ın ismi zikredilirse o hayvanın etinden yiyin. Ancak diş ve tırnak müstesnadır. Çünkü diş, kemiktir. Tırnak ise Habeşlilerin kesme aletidir.”* buyurdu.¹⁹²²

Evcil hayvanlar kaçıp ele geçirilemediğinde avda kullanılan aletlerle vurularak tezkiye edilmesi hadisin delâletine göre caizdir.¹⁹²³ Çünkü Hz. Peygamber (sav) kaçan devenin okla vurulmasını takrîr etmiştir.¹⁹²⁴ Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu hadise dayanarak bu görüştedir.¹⁹²⁵ İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre ise evcil hayvan ancak kesilmek suretiyle yenir.¹⁹²⁶ Ayrıca

¹⁹²¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXI, 183; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIII, 140; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 384; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XX, 108.

¹⁹²² Buhârî, Şirket 3, Hadis no: 2488; Müslim, Edâhî 20, Hadis no: 1968; Tirmizî, Ahkâm 19, Hadis no: 1497; Ebû Dâvûd, Dahâyâ 14-15, Hadis no: 2821; Ahmed b. Hanbel, VII, 168, Hadis no: 17726.

¹⁹²³ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 1245; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 55; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 66; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VII, 543.

¹⁹²⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 418; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 542.

¹⁹²⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIII, 183; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 66; İbn Kudâme, *el-Kâfî fi Fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 551.

¹⁹²⁶ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 419.

kesim işleminin diş ve tırnak haricindeki kesmeye elverişli keskin demir, bakır, kamaş, cam, taş vb. şeylerle yapılması da hadisten cevaz alan diğerk bir hükümdür.¹⁹²⁷

Kadının Kesim Yapması

Kâ'b b. Mâlik'ten (ö. 50/670) şöyle nakledilmiştir: Kâ'b ailesinin Seli'de güdülen bir sürüsü vardı. Bunları güden cariyemiz, bu sürüden bir koyunun ölmek üzere olduğunu gördü. Hemen bir taşı kırdı ve onunla koyunu kesti. Bunun üzerine Kâ'b, aile halkına, “*Bunu Hz. Peygamber'e sormadan onun etinden yemeyin.*” dedi. Akabinde bu meseleyi Hz. Peygamber'e bizzat veya birisini gönderip sordu. Hz. Peygamber (sav) bu koyunun etini yemelerini emretti.¹⁹²⁸

Bu hadiste cariyenin hayvanı kesmesinin Hz. Peygamber (sav) tarafından reddedilmeksizin takrîr edilmesi¹⁹²⁹ zaruret olmasa bile hür olsun olmasın kadının ve gücü yeten çocuğın hayvan kesmesinin cevazına delil olmuştur.¹⁹³⁰ Dört mezhep imamı bu görüştedir.¹⁹³¹ Ayrıca hadis, diş ve tırnak haricinde kesmeye ve kan akıtmaya elverişli olan taş, odun vb. şeylerle kesim işlemi yapmanın¹⁹³² ve mâlikin vekâleti olmaksızın kesim yapmanın cevazına delil kabul edilmiştir.¹⁹³³

Şiir Okumak ve Dinlemek

Seleme b. Ekva' (ö. 74/693) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav) ile birlikte bir gece vakti Hayber'e doğru yola çıkmıştık. Kafiledeki bir adam Âmir b. Ekva'ya hitaben, “*Ey Âmir! Bize şiirlerinden dinletir misin?*” dedi. Âmir, şâir biriydi. Bu istek üzerine Âmir, bineğinden indi ve şu beyitleri söyleyerek kafileyi hareketlendirmeye başladı: “*Allah'um! Sen olmasaydın biz ne hidayete erer, ne sadaka verir ne de namaz kılardık. Bizleri bağışla, canımız senin yoluna feda olsun. Düşmanlarla karşılaşsaksak*

¹⁹²⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 70.

¹⁹²⁸ Buhârî, Vekâlet 4, Hadis no: 2304; Ahmed b. Hanbel, VI, 449, Hadis no: 16179; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 481, Hadis no: 8549; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 473, Hadis no: 19148.

¹⁹²⁹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 185; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 158; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 549.

¹⁹³⁰ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 1140; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 549; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 187; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 134; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 158.

¹⁹³¹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 187.

¹⁹³² Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 1140; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, X, 134; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 187; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 158.

¹⁹³³ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 1140; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 549; Aynî, XII, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 187.

ayaklarımızı sabit kıl ve üzerimize yardımını indir. Çünkü biz düşmanla savaşa çağrılırsak geliriz. Düşmanlar üzerimize geldiklerinde yardım çığlıkları attılar.” Söylenenler hoşuna giden Rasûlullah (sav), “Şiir okuyarak kabileyi yönlendiren kim?” diye sordu. Ashâb, Âmir b. Ekva’ olduğunu söyleyince Rasûlullah (sav), “Allah ona rahmet etsin!” diye dua etti.¹⁹³⁴

Bu rivayet içeriği hak ve meşru olan şiirleri okumanın ve dinlemenin cevazına delâlet etmektedir.¹⁹³⁵ Çünkü Hz. Peygamber (sav) yolculuk esnasında şiir okuyan ve böylece kabileyi yönlendiren Âmir b. Ekva’nın (ö. 7/628) sözlerini memnuniyetle karşılamış ve takrîr etmiştir.¹⁹³⁶

Ok Atışı, At, Deve vb. Yarışlar Yapmak

Seleme b. Ekva’ (ö. 74/693) şöyle anlatmıştır: Bir defasında Hz. Peygamber (sav), Eslem kabilesinden ok yarışı yapan bir gruba rastladı ve “*Ey İsmâiloğulları, atın! Şüphesiz sizin babanızda usta bir ok atıcısı idi. Ben bu yarışmada filânoğulları ile beraberim.*” buyurdu. Bu söz üzerine karşı grup ok atmaktan vazgeçti. Bunu gören Rasûlullah (sav), “*Size ne oldu, niye atmıyorsunuz?*” dedi. Onlar “*Yâ Rasûlallah! Siz onlarla beraberken ok mu atalım?*” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “*Atın! Ben hepinizle beraberim.*” buyurdu.¹⁹³⁷

Hz. Peygamber (sav) döneminde yarış rağbet edilen bir spor dalıydı. O gün en fazla rağbet edilen yarış çeşitleri ise ok atışı, at ve deve yarışı idi.¹⁹³⁸ Allah Rasûlü (sav) bu yarışları teşvik etmiş, bazen de ödül koymuştur.¹⁹³⁹ Hatta kendisi de bizzat bazen eğitimli atlarla¹⁹⁴⁰ bazen de Adbâ isimli devesiyle bu yarışlara katılmıştır.¹⁹⁴¹ Câhiliye döneminde de yapılan bu yarışlar, Hz. Peygamber’in bu yöndeki teşvik, katılım ve onaylarıyla İslâm ile birlikte devam ettirilmiştir.¹⁹⁴² Hz. Peygamber’in bu gibi

¹⁹³⁴ Buhârî, Edeb 90, Hadis no: 6148; Müslim, Cihâd ve siyer 123, Hadis no: 1802; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 384, Hadis no: 21034.

¹⁹³⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XII, 230; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 181; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 559.

¹⁹³⁶ Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdisi'l-Buhârî*, IX, 496.

¹⁹³⁷ Buhârî, Cihâd 78, Hadis no: 2899; Ahmed b. Hanbel, VI, 679, Hadis no: 16977; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 547, Hadis no: 4693; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 29, Hadis no: 19754.

¹⁹³⁸ Ebû Dâvûd Cihâd 60, Hadis no: 2574; Nesâî, Hayl ve sebk 14, Hadis no: 3584.

¹⁹³⁹ Ebû Dâvûd Cihâd 60, Hadis no: 2577; Dârimî, Cihâd 37, Hadis no: 2466.

¹⁹⁴⁰ Buhârî, Cihâd 56, Hadis no: 2868; Müslim, İmâre 95, Hadis no: 1870; Tirmizî, Cihâd 22, Hadis no: 1705; Ebû Dâvûd Cihâd 60, Hadis no: 2575.

¹⁹⁴¹ Buhârî, Cihâd 59, Hadis no: 2872; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 157, Hadis no: 35324.

¹⁹⁴² Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 236.

müsabakaları takrîr etmesi¹⁹⁴³ ok atışı, koşu, deve ve at yarışı vb. uygulamaların cevazına delil kabul edilmiştir.¹⁹⁴⁴

Mizah ve Şaka Yapmak

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) yanında bir bedevînin de olduğu bir sırada şunları anlattı: Cennete girmiş insanlardan biri ziraat yapmak için Allah'tan izin istedi. Allah ona, “*Sen istediğin hâlde değil misin?*” diye sordu. O kimse, “*Evet, ancak ben ziraat ile meşgul olmayı seviyorum.*” dedi. Kendisine izin verilince toprağa tohum attı. Tohum hemen çıktı, büyüdü ve devşirmeye hazır hâle geldi. Ürün dağlar misali çoktu. Allah Teâlâ o kuluna, “*Ey Âdemoğlu, al işte isteğin oldu. Ancak gerçek şu ki seni hiçbir şey doyurmaz!*” buyurdu. Bunları dinleyen o bedevî söze girerek, “*Allah'a yemin ederim ki, cennete ekin ekmek isteyen o kişi ya Kureyşli ya da ensardandır. Çünkü onlar ziraatçıdırlar. Bizler o işten anlamayız.*” dedi. Hz. Peygamber (sav), bedevînin bu sözüne gülerek karşılık verdi.¹⁹⁴⁵

Hz. Peygamber (sav) huzurunda yapılan meşru şaka ve esprileri takrîr etmiştir.¹⁹⁴⁶ Bunun bir göstergesi olarak da ashâbın günlük hayat içindeki şakalaşma ve esprilerine olumlu tepkiler vermiştir. Yukarıdaki rivayet bunun en güzel delillerindendir. Çünkü rivayette Hz. Peygamber (sav) bedevînin yerinde yaptığı nükte ve espriyi memnuniyetle karşılamış ve takrîr etmiştir.¹⁹⁴⁷

Eğlence Programlar Düzenlemek

Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir gün Rasûlullah (sav) yanıma gelmişti. O sırada yanımda Buâs şarkıları söyleyen iki kız çocuğu vardı. Hz. Peygamber (sav) yatağa uzandı ve yüzünü çevirdi. Bir süre sonra Ebû Bekir geldi ve “*Peygamber'in yanında şeytan çalgıları ha!*” diyerek beni azarladı.¹⁹⁴⁸ Bu tepki üzerine Hz. Peygamber (sav) yüzünü açarak, “*Ebû Bekir! Bırak onları! Çünkü bu günler, bayram günleridir.*”

¹⁹⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 256. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 44.

¹⁹⁴⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 286; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIII, 21-22; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 235-236; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 87; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi Şerhu Câmiî't-Tirmizî*, V, 350.

¹⁹⁴⁵ Buhârî, Müzâraa 20, Hadis no: 2348; Ahmed b. Hanbel, IV, 871, Hadis no: 10923.

¹⁹⁴⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 258.

¹⁹⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus, 1984, XXVIII, 53.

¹⁹⁴⁸ Buhârî, İdeyn 2, Hadis no: 949; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 369, Hadis no: 20977.

buyurdu.¹⁹⁴⁹ Hz. Peygamber (sav) başka bir rivayette, “Her toplumun bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır.” buyurdu.¹⁹⁵⁰

Yine bir bayram günüydü. Habeşliler mızrak ve kalkanlarla oynuyorlardı. Ben ya Hz. Peygamber’den izlemek için izin istedim, ya da kendisi, “Bakmak ister misin?” dedi. Ben, “Evet.” dedim. Hz. Peygamber (sav) beni yanağım onun yanağına değecek şekilde arkasına aldı ve “Haydi bakalım Erfide oğulları!” dedi. Bir süre sonra ben artık sıkılınca, “Bu kadar yeter mi?” dedi. Ben, “Evet.” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “Öyleyse, haydi git!” buyurdu.¹⁹⁵¹ Başka bir rivayette Hz. Ömer’in onlara engel olmak istediği ancak Hz. Peygamber’in, Ömer’e onlara karışmamasını söylediği ve “Erfide oğulları rahat olun!” dediği de ifade edilmiştir.¹⁹⁵²

Her kültürde olduğu gibi Arap kültüründe de önemli bir yere sahip olan eğlenme Hz. Peygamber’in tasvip ettiği bir olgudur. Çünkü Hz. Âişe’nin rivayetlerinde şarkı söyleme, def çalma, kalkan ve mızraklarla eğlence tertip etme bizzat Allah Rasûlü’nün huzurunda yapılmış¹⁹⁵³ ve onun tarafından takrîr edilmiştir.¹⁹⁵⁴ Ayrıca Allah Rasûlü (sav) bu türden faaliyetlere engel olmak isteyen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e engel olarak da takrîrini teyit etmiştir.¹⁹⁵⁵

Hz. Peygamber’in bu yöndeki takrîri, meşru olmak kaydıyla şarkı söylemenin, müzik aletleri çalmanın ve kültürel eğlence programları düzenlemenin cevazına hüküm vermiştir.¹⁹⁵⁶ Aynı şekilde, İslâm’ın tasvip etmediği niyette olmaksızın kadınların, yabancı erkeklerin oyun ve fiillerine bakmaları da bu takrîrdan istinbat edilerek caiz kabul edilmiştir.¹⁹⁵⁷

¹⁹⁴⁹ Buhârî, *Îdeyn* 25, Hadis no: 987; Müslim, *Îdeyn* 19, Hadis no: 892.

¹⁹⁵⁰ Buhârî, *Îdeyn* 3, Hadis no: 952; Müslim, *Îdeyn* 16, Hadis no: 892.

¹⁹⁵¹ Buhârî, *Îdeyn* 2, Hadis no: 950; Müslim, *Îdeyn* 19, Hadis no: 892; Nesâî, *Îdeyn* 35, Hadis no: 1591; Ahmed b. Hanbel, X, 641, Hadis no: 27082; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 369, Hadis no: 20977.

¹⁹⁵² Buhârî, *Îdeyn* 25, Hadis no: 988; Müslim, *Îdeyn* 22, Hadis no: 893.

¹⁹⁵³ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 306; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, VI, 260-261; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 515.

¹⁹⁵⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 260; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âli-Rasûl*, s. 457; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 310; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 515; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, II, 204.

¹⁹⁵⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 310.

¹⁹⁵⁶ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 306-310; Nevevî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 260-266; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 514-516.

¹⁹⁵⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, III, 309; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 61; Nevevî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 262; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 393; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 516.

Erkeklerin Saçlarını Boyatması

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle nakletmiştir: Bir defasında Hz. Peygamber'in yanına saçlarına kına yakmış bir adam geldi. Hz. Peygamber (sav), "Bu ne kadar güzel!" buyurdu. Bir süre sonra saçları kına ve ketem (çivit otu) ile boyanmış biri geldi. Hz. Peygamber (sav), "Bu, evvelkinden de güzel!" buyurdu. Sonra saçlarını sarıya boyanmış biri daha geldi. Hz. Peygamber (sav), "Bu, hepsinden de güzel!" buyurdu.¹⁹⁵⁸

Enes b. Mâlik'in ifadesine göre Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde ashâbı içinde Ebû Bekir'den başka saç ve sakalına ak düşen kimse yoktu. Bundan dolayı Ebû Bekir, saç ve sakalını kına ve ketem (çivit otu) ile boyardı.¹⁹⁵⁹ Ashâbın saç ve sakallarını kına ve ketem ile boyadıklarını beyan eden bu rivayetler ve Hz. Peygamber'in bu yöndeki takrîrleri¹⁹⁶⁰ erkeklerin saç ve sakallarını kına, ketem vb. meşru bakım ürünleriyle boyamalarının cevazına delâlet etmiştir.¹⁹⁶¹

Tıbbî Hizmetler Karşılığında Ücret Almak

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (sav) hacamat yaptırdı ve hacamat yapan kişiye ücretini verdi. Şayet bu kazanç haram olsaydı Hz. Peygamber (sav) ona ücret vermezdi.¹⁹⁶²

Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) anlattığına göre Ebû Taybe adında birisi Rasûlullah'a hacamat yapar. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) ona bir sa' hurma verilmesini ve onun efendisine ödediği bedelden indirim yapılmasını emreder.¹⁹⁶³ Bu iki rivayeti birlikte değerlendiren cumhur, haccâmlığın, hacamat ve diğer tıbbî tedaviler karşılığı ücret almanın cevazına hükmetmiştir.¹⁹⁶⁴ Bu hükmün sebebi ise Hz. Peygamber'in bu uygulamayı takrîr etmesidir.¹⁹⁶⁵ Nitekim İbn Abbâs, "Eğer bu kazanç

¹⁹⁵⁸ Ebû Dâvûd, Tereccül 19, Hadis no: 4211; İbn Mâce, Libâs 34, Hadis no: 3627.

¹⁹⁵⁹ Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr 45, Hadis no: 3919; İbn Hibbân, *es-Sahih*, XII, 283, Hadis no: 5469.

¹⁹⁶⁰ Bkz. Özkan, *Takrîrî Sünnnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 134.

¹⁹⁶¹ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I, 156; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1913; Şehârenfûrî, *Bezlû'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, XVII, 98.

¹⁹⁶² Buhârî, Büyû' 39, Hadis no: 2103; Müslim, Müsâkât 66, Hadis no: 1202; Ebû Dâvûd, Büyû' 38, Hadis no: 3424; İbn Mâce, Ticârât 10, Hadis no: 2164.

¹⁹⁶³ Buhârî, Büyû' 39, Hadis no: 2102; Müslim, Müsâkât 62, Hadis no: 1577; Ebû Dâvûd, Büyû' 38, Hadis no: 3423; Tirmizî, Büyû' 48, Hadis no: 1282; Dârimî, Büyû' 79, Hadis no: 2656.

¹⁹⁶⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, X, 347; Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, V, 248; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 536; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 316-317; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi Şerhu Câmiî't-Tirmizî*, IV, 499.

¹⁹⁶⁵ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, II, 61-62. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîrî Sünnnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 127.

haram olsaydı Hz. Peygamber (sav) ücret vermezdi.” demek suretiyle de bu hükmü açıkça belirtmiştir.¹⁹⁶⁶

Kadınların Tıbbî Hizmetlerde Bulunması

Rubeyyi’ bnt. Muavviz (ö. 70/689’dan sonra) şöyle demiştir: Biz kadınlar, savaşta Hz. Peygamber ile birlikte bulunurduk. Savaş esnasında mücahitlere su verir ve onlara hizmet ederdik. Yaralıları ve şehitleri Medine’ye geri götürürdük.¹⁹⁶⁷

Bu rivayette, Hz. Peygamber (sav) döneminde kadınların özellikle savaşta tıbbî hizmetleri yürütmelerinin takrîr edildiği ifade edilmiştir.¹⁹⁶⁸ Nitekim Rufeyde el-Ensâriyye Hz. Peygamber (sav) döneminde ilk seyyar sahra hastanesini kurarak yaralıları tedavi etmiş,¹⁹⁶⁹ Ümmü Süleym ve Hz. Âişe de Uhud Savaşı’nda yaralıların hizmeti ve tedavisiyle ilgilenmişlerdir.¹⁹⁷⁰ Bütün bu rivayetler kadınların, kadın ve erkeklere yönelik tıbbî hizmetlerde bulunabileceğinin ve ayrıca kadınların savaşlara iştirak edebileceklerinin delili olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁷¹

Rukye ile Tedavi Etmek

Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber’in ashâbından oluşan bir birlik bir sefere gitti. Bunlar bir Arap kabilesinde konakladılar ve onlardan kendilerini misafir etmelerini istediler. Ancak onlar bundan kaçındılar. O sırada bu kabilenin seyyidi zehirli bir hayvan tarafından sokuldu. Kabile halkı onun için her çareye başvurdu. Fakat ona hiçbir şey fayda vermedi. Onlardan bazısı, “*Burada konaklayan kabileye gitseniz, belki onların yanında faydalı bir şey olabilir.*” dedi. Bunun üzerine bazısı onların yanına geldi ve “*Ey cemaat! seyyidimiz sokuldu. Onun için her çareye başvurduk ancak hiçbir şey fayda vermedi. Sizde ona fayda verebilecek bir şey var mı?* dediler. Kafileden birisi, “*Evet! Allah’a yemin ederim ki, ben rukye yaparım. Fakat Allah’a yemin olsun ki size misafir olmayı istedik de bundan kaçındınız.*”

¹⁹⁶⁶ Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 317; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 40; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 1562; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmiî't-Tirmizî*, IV, 499.

¹⁹⁶⁷ Buhârî, Cihâd 68, Hadis no: 2883; Ahmed b. Hanbel, XI, 164, Hadis no: 27776.

¹⁹⁶⁸ Muhammed el-İtrîbî, *et-Türükü'n-Nebeviyye*, s. 317-318. Ayrıca bkz. Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîhi'l-Buhârî'deki Takrîrler*, s. 131.

¹⁹⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 189; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 319.

¹⁹⁷⁰ Buhârî, Cihâd 65, Hadis no: 2880; Müslim, Cihâd 136, Hadis no: 1811.

¹⁹⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 93; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIV, 236-237; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 154; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 361.

Bundan dolayı ücretimizi vermedikçe rukye yapmam.” dedi. Onlar sahâbîlerle bir miktar koyun üzerine anlaştılar. O zât seyyide gitti. Ona üfleyrek Fâtiha sûresini okudu. Akabinde seyyid iyileşti. Onlar da söz verdikleri ücreti ödediler. Seriyedekilerden bir kısmı, *“Bunları taksim edin.”* dedi. Fakat rukye yapan, *“Peygamber’e gidip, olup biteni kendisine anlatmadan ve bize ne söyleyeceğine bakmadan böyle yapmayın.”* dedi. Sonra Hz. Peygamber’e geldiler ve bunu anlattılar. Rasûlullah o sahâbîye, *“Fâtihanın rukye (tedavi için okunduğunu) olduğunu nerden biliyordun?”* dedi. Sonra onlara, *“Doğru yaptınız. Koyunları paylaşın, benim için de bir hisse ayırın.”* buyurdu ve akabinde gülümsedi.¹⁹⁷² Hadisin İbn Abbâs (ö. 68/687-88) rivayetinde ise seriyedekiler, *“Yâ Rasûlallah! Falan kimse Allah’ın Kitâbı’na karşılık ücret aldı.”* dedikleri zaman Rasûlullah (sav), *“Karşılığında ücret aldığımız şeylerin en uygun olanı Allah’ın Kitab’ı mukabilindeki ücrettir.”* buyurdu.¹⁹⁷³

Okuyarak tedavi manasına gelen rukye,¹⁹⁷⁴ câhiliye döneminde başvuru olan tedavi yöntemlerinden biridir. Hz. Peygamber (sav) bu yöntemin küfür ve şirk muhtevalı olanlarını yasaklamış, böyle olmayanlarına ise müsaade etmiştir.¹⁹⁷⁵ Hz. Peygamber’in rukye ile tedavisine izin verdiği rahatsızlıklar her türlü zehirlenme, nazar, hatta bazı çıbanlar vb. olarak nakledilmiştir.¹⁹⁷⁶ Yukarıdaki rivayette de Hz. Peygamber (sav) zehirli hayvan sokmasına karşı Fâtiha sûresini okuyarak hastayı tedavi eden ve bunun karşılığında ücret alan sahâbînin söz konusu uygulamasını takrîr etmiştir.¹⁹⁷⁷ Buradan hareketle âyet, sûre ve bazı dualar ile rukye yapmanın ve rukye mukabili ücret almanın cevazına hüküm verilmiştir. Kur’ân talimi mukabili ücret almak da bu hadise göre caiz kabul edilmiştir.¹⁹⁷⁸ İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu görüştedir.¹⁹⁷⁹ Hanefîler ise rukyeyi tedavi olarak

¹⁹⁷² Buhârî, İcâre 16, Hadis no: 2276; Müslim, Selâm 65, Hadis no: 2201; Ebû Dâvûd, Tıb 19, Hadis no: 3900; Ahmed b. Hanbel, V, 27, Hadis no: 11368.

¹⁹⁷³ Buhârî, Tıb 34, Hadis no: 5737; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 205, Hadis no: 11676.

¹⁹⁷⁴ İlyas Çelebi, “Rukye”, *DİA*, TDV, Ankara, 2008, XXXV, 219.

¹⁹⁷⁵ Müslim, Selâm 64, Hadis no: 2200; Ebû Dâvûd, Tıb 18, Hadis no: 3886.

¹⁹⁷⁶ Tirmizî, Tıb 15, Hadis no: 2063, 2064; Ebû Dâvûd, Tıb 18, Hadis no: 3888.

¹⁹⁷⁷ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, III, 92; İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-Mümehhidât*, II, 176; Demîrî, *en-Necmü'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, VI, 314; Zekeriyâ el-Ensârî, *el-Gureri'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*, VII, 93-94, Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Teyşiru İlmi Usûli'l-Fıkh*, s. 135; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 27.

¹⁹⁷⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VII, 107; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIV, 270; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XII, 143; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, XVI, 228-229.

¹⁹⁷⁹ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VII, 107; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIV, 270; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 136-137.

değerlendiklerinden rukye karşılığı ücrete cevaz vermişler, ancak Kur'ân talimini taat kapsamında değerlendirdikleri için bu hususta ücrete cevaz vermemişlerdir.¹⁹⁸⁰

2.5.6. Ahlâk ve Âdâb ile İlgili Takrîrler

İhtiyaç Hâlinde Gıda Maddelerini Toplayarak Yardımlaşmak

Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *“Eş'arîler savaşta iken erzakları tükendiğinde veya Medine'de iken ailelerinin yiyeceği azaldığında yanlarındaki gıda maddelerini bir bez içine toplarlar, sonra da bir kap ile eşit olarak paylaşırlar. Bundan dolayı onlar bendendir, ben de onlardanım.”*¹⁹⁸¹

Eş'arîler seferde ve hazarda ihtiyaç hâsıl olduğu zaman gıda maddelerini bir araya toplayıp taksim etmek suretiyle yardımlaşma konusunda kendilerine özgü bir uygulama sergilemişlerdir. Bu uygulama hadiste belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in övgü, takdir ve beğenisini kazanarak¹⁹⁸² takrîr edilmiştir.¹⁹⁸³

Salih Amel ve Hayırlı İşlerde Gıpta Etmek

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir gün bazı fakir Müslümanlar Hz. Peygamber'in yanına gelip şöyle dediler: *“Yâ Rasûlallah! Zenginler cennetin en yüksek derecelerini ve ebedî nimetlerini alıp götürdüler! Çünkü bizim namaz kıldığımız gibi onlar da namaz kılıyor, bizim oruç tuttuğumuz gibi onlar da oruç tutuyorlar. Fazla malları olduğu için de bir de onlar hac ve umre yapıyor, cihat ediyor ve sadaka veriyorlar; bizim ise sadaka verebileceğimiz malımız bile yok.”* dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *“Size bir şey haber vereyim mi?”* dedi ve ekledi: *“Dediğimi yaptığınız takdirde sizi sevapta geçenlere yetişirsiniz, sizden sonrakilerden kimse de size yetişemez ve içinde bulunduğunuz toplulukta en hayırlı kimseler olursunuz. Ancak onlar da sizin yaptığınız bu gibi yaparlarsa size yetişebilirler. Her namazın peşinden otuz üç kez tesbih, otuz üç kere tahmîd otuz üç kere tekbir getirirsiniz.”*¹⁹⁸⁴

¹⁹⁸⁰ Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, X, 278-280.

¹⁹⁸¹ Buhârî, Şirket 1, Hadis no: 2486; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 167, Hadis no: 2500; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 223, Hadis no: 20436.

¹⁹⁸² Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 62; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 155; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XVI, 89.

¹⁹⁸³ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemîn*, IV, 256; Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, II, 100; Özkan, *Takrîri Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 150.

¹⁹⁸⁴ Buhârî, Ezân 155, Hadis no: 843; Müslim, Mesâcid 142, Hadis no: 595; Ebû Dâvûd, Vitir 24, Hadis no: 1504; Ahmed b. Hanbel, IX, 550, Hadis no: 22099.

Bilgi ve mal paylaşımında bulunmanın gıpta edilecek başlıca iki haslet olduğunu ifade eden¹⁹⁸⁵ Hz. Peygamber (sav) bu hadiste ise salih amelde yarışmanın da gıptaya konu edilebileceğine işaret etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) ashâbın bu konudaki tutumlarına herhangi menfi bir karşılık vermemiş bilakis onlara bu konuda yol göstermiştir. Buna göre mezkûr hadis, bir kimsenin yaptığı hayırlı işlere gıpta etmenin ve salih ameller konusunda yarış içinde olmanın cevazına delâlet etmektedir.¹⁹⁸⁶

Başkasını Kendisine Tercih Etmek

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir gün Hz. Peygamber'in yanına birisi gelerek aç olduğunu söyledi. Hz. Peygamber (sav) eşlerine haber göndererek yiyecek bir şeyler istedi. Ancak onların yanında bir şey yoktu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"Bu gece bu şahsı misafir edip ona ikramda bulunarak Allah'ın merhametine nail olmak isteyen yok mu?"* buyurdu. Ensardan bir zât ayağa kalkarak, *"Ben varım, yâ Rasûlallah!"* dedi. Akabinde o şahsı alıp evine götürdü. Hanımı, *"Çocuklarımızın yiyeceğinden başka hiçbir şey yok."* dedi. Sahâbî, *"Öyleyse çocuklar akşam yemek istediklerinde onları uyut. Sonra bir şekilde lambayı söndür. Böylece karanlıkta yemek yiyormuş gibi davranalım."* dedi. Kadın denileni yaptı. Sabah olunca ensar ve misafir Rasûlullah'ın yanına gittiler. Rasûlullah (sav) ona, *"Allah bu gece yaptıklarınızdan dolayı hoşnut olmuştur."* buyurdu.¹⁹⁸⁷

Îsâr, kişinin, başkalarının ihtiyaçlarını kendi nefesine öncelemesi, kendisi muhtaç durumda olsa da imkânı nispetinde öncelikle başkasının ihtiyacını karşılama gayretinde olması anlamına gelen bir ahlâk terimidir.¹⁹⁸⁸ Yukarıdaki rivayette bunun nadide örneklerinden biri sergilenmiş ve bunu sergileyen sahâbî¹⁹⁸⁹ ve eşi, Allah ve Rasûl'ün övgüsünü ve takrîrini elde etmişlerdir.¹⁹⁹⁰ Buradan hareketle mezkûr rivayet îsârın faziletine delil gösterilmiştir.¹⁹⁹¹

¹⁹⁸⁵ Buhârî, İlim 15, Hadis no: 73, Müslim, Mûsâfirîn 268, Hadis no: 816.

¹⁹⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 386; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 190; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, XV, 421.

¹⁹⁸⁷ Buhârî, Menâkibü'l-ensâr 10, Hadis no: 3798; Müslim, Eşribe 172, 173, Hadis no: 2054; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 59, Hadis no: 3315; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 310, Hadis no: 7802.

¹⁹⁸⁸ Mustafa Çağrıncı, "Îsâr", *DİA*, TDV, Ankara, 2000, XXII, 490.

¹⁹⁸⁹ Söz konusu sahâbînin Ebû Talha künyesiyle bilinen Zeyd b. Sehl (ö. 34/654-55) veya Sâbit b. Kays (ö. 12/633) olduğu ifade edilmiştir. (Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XVI, 364.)

¹⁹⁹⁰ Bkz. Özkan, *Takrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî'deki Takrîrler*, s. 134.

¹⁹⁹¹ Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, VI, 543; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XIV, 18; İbnü'l-Arabî, *Âridatü'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, XII, 137.

Utangaç ve Hayâli Olmak

Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle nakletmiştir: Bir defasında Rasûlullah (sav), kardeşine utangaçlığı sebebiyle öğüt veren ensardan birine rastladı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), “*Onu (kendi hâline) bırak! Çünkü hayâ imandandır.*” buyurdu.¹⁹⁹²

Allah Rasûlü (sav) bir hadisinde hayânın insanı zariflettiğini belirterek¹⁹⁹³ hayânın ahlâkın güzelleşmesindeki önemine dikkat çekmiş ve başta Hz. Osman (ö. 35/656) olmak üzere hayâ sahibi kimselerden övgüyle bahsetmiştir.¹⁹⁹⁴ Bu hadiste de utangaçlığı sebebiyle öğüt verilen birisinin bu hâlini güzel bulup onun sahip olduğu bu değer üzere bırakılmasını istemiştir.¹⁹⁹⁵

Takrîfî Sünnetin Konularına Göre Taksimi ve Hüküm İstinbatındaki Delil Değeriyle İlgili Değerlendirme

Bu bölümde ifade edilenlerden hareketle sonuç cümleleri olarak şunları söylememiz mümkündür: Takrîfî sünnetler hüküm istinbatında delil olarak kullanılan önemli bir kaynaktır. Zira İslâm’ın itikat, ibadet, muâmelât, ukûbât, mübahât ve ahlâk esaslarına ait birçok hüküm takrîfî sünnetlerden istinbat edilmiştir. Ayrıca takrîfî sünnetler, İslâm düşünce sistematığının oluşum ve gelişimi ile Müslümanların medeniyet inşasında da çok önemli katkılar sunmuştur. Mesela, İslâm içtihat anlayışı genel olarak takrîfî sünnete dair rivayetlerle temellendirilmiştir. Ayrıca câhiliye dönemi ile diğer dinî ve kültürel yapılara ait birçok uygulamanın İslâm’da kabul görmesi ve uygulama alanı bulması da genel olarak takrîfî sünnetler ile mümkün olmuştur.

¹⁹⁹² Buhârî, İmân 16, Hadis no: 24; Müslim, İmân 59, Hadis no: 36; Tirmizî, İmân 7, Hadis no: 2624; Nesâî, İmân 27, Hadis no: 5043; Muvatta, Hüsnü’l-huluk 10, Hadis no: 1791.

¹⁹⁹³ Tirmizî, Birr 47, Hadis no: 1981; İbn Mâce, Zühd 17, Hadis no: 4185.

¹⁹⁹⁴ Tirmizî, Menâkıb 32; Hadis no: 3815; İbn Mâce, Sünnet 11, Hadis no: 154.

¹⁹⁹⁵ Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 282; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 94; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî Şerhu Câmi’-t-Tirmizî*, VII, 362; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü’l-Ukbâ fî Şerhi’l-Müctebâ*, XXXVII, 362.

SONUÇ

Allah Rasûlü (sav) yirmi üç yıllık risâlet hayatı boyunca üzerine terettüp eden görevleri kavî ve fiilî sünneti yanında takrîf sünnetiyle de yerine getirerek İslâmî bir hayat tarzının eşsiz örneğini seğilemiştir. Bundan dolayı Müslümanca var olmak ve Müslümanca kalmak için kavî ve fiilî sünnetle birlikte takrîf sünnete dair hususların da yegâne rehber ve örnek edinilmesi gerekmektedir.

Takrîf sünnetler en genel anlamda Hz. Peygamber'in onay ve kabullerini ihtiva etmektedir. Bununla birlikte takrîf sünnetlerin mahiyeti konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Bir yaklaşımda takrîfler, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul edilmeyip fiilî sünnete dâhil edilmiş; bir yaklaşımda ise takrîfler, sünnetin müstakil bir kısmı olarak kabul edilmiş ancak içerik olarak sadece Hz. Peygamber'in sükûfî tavırlarına indirgenmiştir. Her iki yaklaşımda Hz. Peygamber'in sözlü onayları ise kavî sünnete dâhil edilmiştir. Ancak bu konudaki en isabetli ve en doğru yaklaşım; takrîflerin, sünnetin müstakil bir kısmı olduğu ve sözlü onayların da takrîf sünnetin kapsamına dâhil edilmesidir. Hadis ve usul ulemâsının çoğunluğu bu görüştedir.

Kavramlaşma süreci açısından bakıldığında çok erken bir dönemden itibaren takrîf sünnetlerin ilmî hiyerarşi içerisinde yer bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda Hz. Peygamber (sav) ve sahâbe dönemi önemli bir rol oynamıştır. Zira gerek Hz. Peygamber'in onaylayıcı tavırları gerekse bu tavırlardan hareketle sahâbenin bazı çıkarımlar elde etmesi, meselenin fikrî ve lafzî alt yapısını oluşturması bakımından önem arz etmiştir. Sahâbe sonrası dönemde ilgili süreç farklı bir boyut kazanmıştır. İlk dönemlerde daha çok *terkü'n-nekîr* kavramıyla ifade edilen takrîfler, zamanla ikrâr ve takrîf kavramıyla ifade edilmiştir. Bu konuda İmam Şâfî (ö. 204/820) öncelikli bir role sahiptir. Zira tespitimize göre Hz. Peygamber'in onaylarını, takrîf olarak ifade eden ilk âlim İmam Şâfî olmuştur. İstilah olarak ilk tanım ise Cessâs'a (ö. 370/981) ait olmuştur. Buna göre takrîf sünnetin kavramlaşma sürecinde en belirgin dönemin hicrî II. ve III. asır olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

Sünnetin üçüncü kısmını oluşturan takrîf sünnetler, geniş bir içeriğe sahiptir. Hatta muhteva itibariyle kavî ve fiilî sünnete nazaran daha geniş bir alanı kapsadığını söylemek mümkündür. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in onayladığı şahıs ve mevzuların çeşitliliği olarak görülmektedir. Zira Hz. Peygamber (sav), sadece sahâbenin söz veya

fiillerini onaylamamış bazı konularda câhiliye dönemine ve diğer dini unsurlara ait söylem ve uygulamaları da takrîr etmiştir.

Çalışmamızda takrîrî sünnetlerin, bütün konularda başka bir delile ihtiyaç duymadan başlı başına hüccet olduğu, teşrî bir değer ifade ettiği ve hüküm yönüyle bağlayıcı olduğu tespit edilmiştir. Zira takrîrî sünnetlerden bağlayıcılık yönüyle müstakil hükümler istinbat edilmiştir. Dolayısıyla bu hükümlerin tıpkı kavfî ve fiilî sünnette olduğu gibi delil yönüyle önemli bir kaynak olduğunu ve Müslümanlar açısından bağlayıcılık ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bunun en önemli gerekçesi ise Allah Rasûlü'nün risâlet görevi gereği İslâm'ın tasvip etmediği bir durumu onaylamayacağı kanaatidir. Nitekim takrîrî sünnetin şer'î bir delil olduğunun ulemâ tarafından kabul edilmesinde, bu hâkim kanaat en önemli etken olmuştur.

Hükmî değer açısından bakıldığında takrîrî sünnetlerin, daha çok ibâha hükmüne delâlet ettiği görülmektedir. Bununla birlikte nedbe ve kısmen de olsa vücûba delâlet ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in hoşnutsuzluk emaresi göstererek sükût etmesi gibi tavırları göz önünde bulundurulduğunda takrîrî sünnetin, mekruha delâlet ettiği söylenmişse de bu husus kanaatimizce zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir.

Takrîrî sünnetler, sünnetin aktüel değerini ifade etmesi açısından çok önemli bir kaynaktır. Diğer bir ifadeyle takrîrler, sünnetin gerek dinî gerekse dünyevî hayattaki belirleyici rolününün devamlılığı ve canlılığı açısından önemli bir değer ifade etmektedir. Şöyle ki, takrîrî sünnetler günümüzde dinî, ahlâkî, ticarî, iktisadî ve hukukî yönleriyle bireysel ve toplumsal hayatın tüm yönlerine hitap eden ilke ve esaslar vazetmiştir. Buna göre takrîrî sünnetler bütün içeriğiyle canlılığını geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam ettirmektedir. Dolayısıyla Müslümanların sünnet bilincinde kalmaları ve bu bilinçle yaşamlarını devam ettirmeleri için takrîrî sünnetin vazettiği ilke ve esasların her alanda uygulanması gerekmektedir.

Araştırmamızın önemli sonuç cümlelerinden biri de şudur: Takrîrî sünnetler, hadis ve sünnetin anlaşılmasında çok önemli esaslara ışık tutmuştur. Sahâbenin, “*Biz, Hz. Peygamber (sav) zamanında şöyle derdik veya şöyle yapardık.*” şeklindeki söylemleri bu hususa işaret etmektedir. Sahâbenin bu söylemlerinden şu hususlar anlaşılmaktadır:

1. Hadisler, sünnet bütünlüğü içerisinde anlaşılmalıdır. Zira sahâbenin bir söz veya fiili Hz. Peygamber (sav) dönemine izafe ederek anlatması aslında bir takım yanlış

algı ve anlayışları reddetmeye de yöneliktir. Hz. Âişe'nin bazı rivayetleri tenkit ederken Hz. Peygamber'in takrîr içerikli uygulamalarına atıfta bulunması bunun en önemli göstergelerindendir. Dolayısıyla bu gibi söylemler, hadislerin doğru anlaşılması için sünnetin bütünlüğüne riayetinin gerekliliğine işaret etmektedir.

2. Sahâbenin sünnet anlayışı genel olarak fikhî yaklaşımlara dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle sâhabe, sünnetin ne demek istediğine ve neyi amaçladığına daha çok önem vermişlerdir. Zira sahâbenin kendilerine ait bir söz veya fiili Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme isnat ederek anlatması bunun göstergesidir. Sahâbe bu anlatımıyla söz veya fiillerinin Hz. Peygamber (sav) tarafından takrîr edildiğine işaret etmişlerdir. Sahâbe, Hz. Peygamber'in sünnetinden hareketle İslâmî hayat tarzının ne olduğunu kavradıkları için Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyabında içtihat etmişler, kendi reylerini açıkça ifade etmişler ve bu yaklaşımlarını Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme isnat ederek takrîrî hadislerle bize aktarmışlardır. Bu durum sahâbenin sünnet anlayışında lafzî ve şeklî yaklaşımlardan daha çok fikhî yaklaşımların hâkim olduğunu göstermektedir.

Son olarak, sünnete ait kavramlar üzerinde ayrıntılara inildikçe sünnetin değerinin daha iyi anlaşıldığı bu çalışma neticesinde müşahade edilmiştir. Ayrıca sünnetin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi için bu içerikteki çalışmaların önemli olduğu çalışma neticesinde net olarak görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışma neticesinde, Hz. Peygamber'in sünneti çerçevesinde değerlendirilen bütün hususlar üzerinde benzer çalışmaların yapılmasının önemi daha açık bir şekilde görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abbâdî, Ahmed b. Kâsım (ö. 994/1586), *el-Âyâtü'l-Beyyinât alâ Şerhi Cem'i'l-Cevâmi*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012.
- Abdullah el-Lâhim, Sâlih, *el-Ahkâmü'l-Müterettibe ale'l-Hayz ve'n-Nifas ve'l-İstihâza*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, h. 1429.
- Abdurrahman b. Hasan, Âlü'ş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1285/1869), *Fethu'l-Mecîd Şerhu Kitâbi't-Tevhîd*, Müessesetu Kurtuba, Kâhire, t.y.
- Abdülazîz el-Buhârî, Alâeddîn Abdülazîz b. Ahmed (ö. 730/1330), *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Abdülganî Abdülhâlık, Hasan b. Mustafa el-Mısrî (ö. 1403/1983), *Hücciyetü's-Sünne*, ed-Dâru'l-Âlemiyye, Riyâd, 1995.
- Abdülkerim en-Nemle, Ali b. Muhammed (ö. 1435/2014), *İthâfu Zevi'l-Besâir bi-Şerhi Ravdati'n-Nâzir fî Usûli'l-Fıkh*, I-VIII, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 1996.
-, *el-Mühezzeb fî İlmi Usûli'l-Fıkhî'l-Mukâren*, I-V, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1999.
-, *el-Câmi' li-Mesâili Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2000.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/826-27), *el-Musannef*, I-XII, el-Meclisü'l-İlmî, Beyrut, 1983.
- Adudiddîn el-Îcî, Ebu'l-Fadl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed (ö. 756/1355), *Şerhu Muhtasarü'l-Müntehâ'l-Usûlî*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855), *el-Müsned*, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.
- Ahmed Naim (1872-1934), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, (Mukaddime), I-XII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
- Akçay, Mustafa, "Zelle", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2013.
- Aktepe, İshak Emin, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.
- Akyürek, Süleyman, *Din Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010.

- Alâî, Ebû Saîd Salâhaddîn Halîl b. Keykeldî (ö. 761/1359), *Tafsîlü'l-İcmâl fi Teâruzi'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1996.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (ö. 1014/1605), *el-Ehâdisü'l-Kudsiyetü'l-Erbainiyye*, Mektebetü's-Sahâbe, Cidde, t.y.
-, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahâti Ehli'l-Eser*, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, t.y.
-, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
-, *Minehü'r-Ravzi'l-Ezher fi Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998.
- Âmidî, Seyfeddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim (ö. 631/1233), *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I-IV, Dâru's-Semî'î, Riyâd, 2003.
-, *Muntehe's-Sül fi İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Âmirî, Ebû Zekeriyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebû Bekr (ö. 893/1488), *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2009.
- Aşkar, Muhammed Süleyman, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, I-II, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2010.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1988.
-, "Fetva", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1995.
-, "Azil", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1991.
-, "Muhâlea", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2005.
- Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Câhiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Aybakan, Bilal, "Muâmelât", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2005.
- Aycan, İrfan, "Urve b. Zübeyr", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2012.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.
-, “Merfû”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2004.
-, “Mevkuf”, *DİA*, TDV, I-XLIV, Ankara, 2004.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
-, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, I-XIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
-, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1999.
- Ayverdi, İlhan (1926-2009), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Ali (1857-1911), *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-II, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2005.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd (ö. 474/1081), *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, I-II, Dâru'l-Ğurabi'l-İslâmî, Beyrut, 1995.
-, *el-İşârât fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
-, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Bağdâdî, Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr et-Tağlibî (ö. 422/1031), *el-Maûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne*, I-III, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekketü'l-Mükerreme, t.y.
- Bakıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed (ö. 403/1013), *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, I-III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.
- Bakkal, Ali, “Sünnetin Kaynak Değeri”, *HRÛ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: V, Ocak-Haziran, 2003.
- Bardakoğlu, Ali, “Kasâme”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2001.
-, “Âm”, *DİA*, TDV, I-XLIV, Ankara, 1998.
-, “Caiz”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1993.
- Baş, Erdoğan, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003.

- Başar, Serpil, “Kur’ân’da Hilm Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 49, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2013.
- Bayraktutar, Muammer, *İmam Şâfi’de Lafza Bağlı Hadîs/Sünnet Yorumu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Bedir, Murteza, “Sünnet”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2010.
- Belâzürî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892-93), *Ensâbu’l-Eşrâf*, I-XIII, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996.
- Bennânî, Abdurrahman b. Câdullah (ö. 1198/1784), *Hâşiyetü’l Bennânî alâ Cem’i’l-Cevâmi*, I-II, Dâru’l-Fikr, y.y., 1982.
- Beroje, Sahip, “Hz. Peygamber’in Sahâbe İctihatları Karşısındaki Tavrı”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 1, Bahar 2008.
- Berki/Keskioglu, Ali Himmet/Osman, *Hazreti Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara, 2003.
- Bessâm, Abdullah b. Abdurrahman (ö. 1423/2002), *Tevdîhu’l-Ahkâm Şerhu Bulûği’l-Merâm*, I-VII, Mektebetü’l-Esedî, Mekketü’l-Mükerreme, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
-, *Şuâbü’l-İmân*, I-IX, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
-, *Delâilü’n-Nübüvve*, I-VII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
-, *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr*, I-XV, Dâru’l-Va’y, Halep, 1991.
- Beyyûmî, Muhammed Receb (ö. 1432/2011), *el-Beyânü’n-Nebevî*, Dâru’l-Vefâ, el-Medînetü’l-Münevvere, 1987.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik (ö. 292/905), *Müsnedü’l-Bezzâr*, I-XV, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, el-Medînetü’l-Münevvere, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1883-1971), *Hukuk-i İslâmiyye ve Istilahât-i Fikhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâgat*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, er-Risâletü'l-Âlemiyye, Dimeşk, 2011.
-, *el-Edebü'l-Müfred*, Dâru's-Siddîk, Cübeyl, 2000.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. İdris (ö. 1051/1641), *Keşşâfü'l-Kinâ an-Metni'l-İknâ*, I-VI, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.
- Bulut, Mehmet, "İsmet", *DİA*, TDV, I-XLIV, Ankara, 2001.
- Ca'berî, Burhâneddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm (ö. 732/1332), *Rüsûhu'l-Ahbâr fî Mensûhi'l-Ahbâr*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1988.
- Canbâz, Muhammed Ali (ö. 1429/2008), *İncâzü'l-Hâce Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, I-IX, Dâru'n-Nur, İslâmâbâd, 2011.
- Cekenî, Muhammed el-Hıdır eş-Şinkitî (ö. 1354/1935), *Kevserü'l-Meânî'd-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/981), *el-Fusûl fî'l-Usûl*, I-IV, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûnü'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1994.
-, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I-VIII, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2010.
- Cevâd Ali (1907 -1987), *el-Mufasssal fî-Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Câmiatü Bağdad, y.y., 1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh*, I-V, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999.
- Ceyzânî, Muhammed b. Hüseyin, *Sünnetü't-Terki ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, y.y., h. 1431.
- Cüdey', Abdullah b. Yûsuf, *Tahrîr Ulûmü'l-Hadîs*, I-II, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 2003.
-, *Teysîru İlmi Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1997.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf (ö. 816/1413), *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Fadîle, Kâhire, t.y.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullâh (ö. 478/1085), *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, I-II, Dâru'l-Ensâr, Kâhire, h. 1400.

-, *Kitâbü't-Telhîs fî Usûli'l-Fıkh*, I-III, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Mektebetü Dâru'l-Bâz, Beyrut/Mekketü'l-Mükerreme, 1996.
-, *Lüma'u'l-Edille fî Kavâidi Akâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987.
-, *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*, I-XX, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2007.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, I-V, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Çağrııcı, Mustafa, "Hilim", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1998.
-, "Îsâr", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2000.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012.
-, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.
-, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çeker, Orhan, "Ebdân", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1994.
- Çelebi, İlyas, "Rukye", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2008.
- Çelik, Ali, "Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 43, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2007.
- Çetin, Abdurrahman, "Nesih", *DİA*, TDV, I-XLIV, Ankara, 2006.
-, "Ezan", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1995.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *es-Sünen*, I-VI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl (ö. 255/869), *Sünen-i Dârimî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2002.
- Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ (ö. 430/1039), *Takvîmü'l-Edille fî'l-Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Demir, Osman, "Tevakkuf", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2011.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.

-, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010.
- Demîrî, Ebu'l-Bekâ Kemaleddin Muhammed b. Musa b. İsa (ö. 808/1405), *en-Necmü'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, I-X, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2004.
- Devellioğlu, Ferit (1906-1985), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara, 1990.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahman (ö. 1176/1762), *Hüccetüllâhi'l-Bâliğâ*, I-II, Dâru'l-Ceyyid, Beyrut, 2005.
- Doğan, Ahmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.
- Döndüren, Hamdi, "Müsâkât", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2006.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Beyân", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1992.
-, "Mubah", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2005.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk (ö. 275/889), *es-Sünen*, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Riyâd, t.y.
-, *el-Merâsîl*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1986.
-, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Mektebetü İbn Teymiyye, y.y., 1999.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd (ö. 204/819), *el-Müsned*, I-IV, Dâru'l-Hicr, y.y., 1999.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh (1917-1997), *et-Tetimmât ale'l-Mûkıza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü Matbûâtü'l-İslâmiyye, Haleb, h. 1405.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767), *el-Fıkhu'l-Ekber*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.
-, *el-Müsned*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.
- Ebussuûd, Muhammed (ö. 982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebu'l-Kâsım Şihâbeddîn Abdurrahmân b. İsmâîl (ö. 665/1267), *el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yete'alleku bi-Ef'âkir-Rasûl*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, 2011.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed (ö. 1403/1983), *Difâu ani's-Sünneti ve Reddii Şübehi'l-Müsteşrikîn ve Küttâbi'l-Muâsırîn*, Mektebetü's-Sünne, y.y., t.y.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed (ö. 458/1066), *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, I-V, y.y., Riyâd, 1990.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, Mısır, h. 1357.
-, *Kitâbü'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1355.
-, *Kitâbü'l-Harac*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1979.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa (ö. 1394/1974), *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y., t.y.
- Ebû Zehv, Muhammed (ö.1394/1974), *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, er-Riâseti'l-Âmme li'l-İdâratî'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da've ve'l-İrşâd, Riyâd, 1984.
- Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, (ö. 1095/1684), *el-Külliyât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.
- Ebu'l Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali (ö. 436/1044), *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, I-II, el-Ma'hedü'l-İlmi'l-Fransi li'd-Dirâsati'l-Arabiyye, Dimeşk, 1964.
- Efendioğlu, Mehmet, "Maktû", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2003.
- Elbânî, Nâsırüddîn (1914-1999), *Temâmü'l-Minne fî't-Ta'lik alâ Fıkhî's-Sünne*, Dâru'r-Râye, Riyâd, h. 1417.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî (ö. 987/1579), *Teyşîrü'r-Tahrîr*, I-IV, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, h. 1351.
- Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzeddîn Muhammed b. İsmail (ö. 1182/1768), *İcâbetü's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Âmil*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.
-, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1995.
-, *Tevdîhu'l-Efkâr Şerhu Tenkîhi'l-Enzâr*, I-IV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2011.

-, *et-Tahbîr li-Îzâhi Meâni't-Teysîr*, I-VII; Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2012.
-, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, I-XI, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2011.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
-, *Vahiy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2001.
- Erginli, Zafer, "Hâris el-Muhâsibî", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2006.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara, 2012.
-, "Hz. Peygamber ve Beden Dili", *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu/2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2006.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher (ö. 370/980), *Mu'cemü Tehzîbü'l-Lüga*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer (ö.606/1210), *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, I-VI, Müessesetü'r-Risâle, y.y., t.y.
- Fayda, Mustafa, "Zimmî", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2013.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (ö. 505/1111), *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, I-IV, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, t.y.
-, *el-Vasût fi'l-Mezheb*, I-VII, Dâru's-Selâm, Kâhire, 1997.
-, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, I-IX, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2011.
-, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 1980.
- Genç, Mustafa, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yayınları, Ankara, 2011.
- Gürkan, Menderes, "Hanbelî Fıkıh Usûlünün Doğuşu ve Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, Kayseri, 2000.

- Habîb b. Tâhir, *el-Fıkhu 'l-Mâlikî ve Edilletühü*, I-VII, Müessesetü'l-Maârif, Beyrut, 2007.
- Hacak, Hasan, “Müşâ”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2006.
- Hacızade, Naile, “Türkçede Susma ve Sessizlik Kavramları Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29-Bahar, Konya 2011.
- Hâdimî, Nüreddin b. Muhtâr, *İlmü Mekâsidü's-Şerîa*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 2001.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (ö. 405/1014), *Ma'rifetü Ulûmü'l-Hadîs*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.
-, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Hallâf, Abdülvehhâb (1888-1956), *İlmü Usûli'l-Fikh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2011.
- Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn (ö. 311/923), *es-Sünne*, I-VII, Dâru'r-Râye, Riyâd, 1989.
- Hamidullah, Muhammed (1908-2002), *İslâm Peygamberi*, I-II, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.
-, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (Çev. İhsan Sürayya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Hamza Muhammed Kâsım (ö. 1431/2010), *Menârü'l-Kârî Şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, I-V, Dâru'l-Beyân/Mektebetü'l-Müeyyed, Beyrut, 1990.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa es-Seyyid (1878-1943), *Cevâhirü'l-Belâğa*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005.
- Hattâb, Şemseddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 954/1547), *Mevâhibü'l-Celîl li-Şerhi Muhtasarı Halîl*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Hattâb es-Sübkî, Mahmud Muhammed (1352/1933), *el-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, IV, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, h. 1394.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 388/998), *Meâlimü's-Sünen*, I-IV, Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, 1932.

-, *A'lâmu'l-Hadis fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-IV, Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerreme, 1988.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî'l-İlmi'r-Rivâye*, Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, h. 1357.
- Hatipoğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
- Hudârî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî (1872-1927), *Usûlü'l-Fıkh*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1969.
- Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- Heyet, *el-Fıkhü'l-Menhecî ala Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, I-VIII, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1992.
- Heyet, *İlmihal*, I-II, TDV Yayınları, Ankara, 2002.
- Heyet, *Hadislerle İslâm*, I-VII, DİB Yayınları, Ankara, 2013.
- Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, DİB Yayınları, Ankara, 2010.
- Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, (Metni Kontrol Eden: Ali Himmet Berki), Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959.
- Heyet, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Hökelekli, Hayati, "Kıskançlık", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2002.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ (ö. 219/834), *el-Müsned*, I-II, Dâru's-Sekâ, Dimeşk, 1996.
- Hüseyin b. Ali eş-Şûşâvî, Ebû Ali Hüseyin b. Ali b. Talha er-Recrâcî (ö. 899/1494), *Ref'ün-Nikâb an Tenkîhi's-Şihâb*, I-VI, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004.
- Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin (ö. 806/1404), *et-Takyîd ve'l-İzâh li-mâ Utlîka ve Uğlîka min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 2012.
-, *Şerhu't-Tebşıra ve't-Tezkira*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

- Itr, Nûreddin, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1981.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed (ö. 463/1071), *el-İstizkâr*, I-XXX, Dâru Kuteybe, Dimeşk/Beyrut, 1993.
-, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, I-II, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyâd, 1994.
-, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta mine'l-Meâni ve'l-Esânîd*, I-XXVI, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüünü'l-İslâmiyye, Mağrib, 1980.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz (ö. 1252/1836), *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-XIII, Dâru Âlemü'l-Kütüb, Riyâd, 2003.
- İbn Akîl, Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed (ö. 513/1119), *el-Vâzih fî Usûli'l-Fıkh*, I-V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999.
- İbn Allân, Muhammed Alî b. Muhammed (ö. 1057/1648), *Delîlü'l-Fâlihîn li-Turuku Riyâzü's-Sâlihîn*, I-VIII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Ali (ö. 600/1203), *Târihu Medîneti Dimeşk*, I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir b. Muhammed (1879-1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus, 1984.
- İbn Battâl el-Kurtubî, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XI, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2003.
- İbn Bâz, Abdülaziz b. Abdullah (ö. 1420/1999), *Mecmûu Fetâvâ ve Makâlâtü Mütenevvia*, I-XXIV, Dâru'l-Kâsım, Riyâd, h. 1420.
- İbn Dakîkul'Îd, Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali (ö. 702/1302), *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, I-II, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987.
-, *Şerhu'l-İlmâm bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm*, I-II, Dâru Atlas, Riyâd, 1997.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö. 321/933), *Cemheretü'l-Lüga*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musannef*, I-XVI, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004.

- İbn Ebu'l-İzz, Ebu'l-Hasen Sadrüddin Ali b. Alaidin (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akâdetü't-Tahâvî*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, y.y., t.y.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (ö. 395/1004), *Mu'cemü Mekâyisü'l-Lüga*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- İbn Firkâh, Tâcüddîn Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Fezârî (ö.690/1291), *Şerhu'l-Varakât*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1997.
- İbn Hacer el-Askâlânî, Ebu'l-Fadl Şihâbeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'r-Reyyân, Kâhire, 1986.
-, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, Matbaatü's-Sabâh, Dimeşk, 2000.
-, *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2006.
-, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, 1984.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbâs Şihâbeddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 974/1567), *Eşrefü'l-Vesâil ilâ Fehmi'ş-Şemâil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
-, *Tuhfetül Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, I-X, Matbaatü Mustafa Muhammed, Mısır, t.y.
- İbn Hâmid el-Verrâk, Ebû Abdullah Hasen b. Hâmid (ö. 403/1012), *Tehzîbü'l-Ecvibe*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne, h. 1425.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-VIII, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, t.y.
-, *el-Muhallâ*, I-XI, Matbaatü'n-Nehda, Mısır, h. 1347.
-, *en-Nübzetü'l-Kâfiye fî Ahkâmi Usûli'd-Dîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (ö. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990.

- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk (ö. 311/924), *Sahîh*, I-IV, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980.
- İbn Hübeyre, Ebu'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre (ö. 560/1165), *el-İfsâh an Meâni's-Sihâh*, Dâru'l-Vatan, Riyâd, h. 1417.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekr (ö. 751/1350), *I'lâmü'l-Muvakkîin an-Rabbi'l-Âlemîn*, I-VII, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, h. 1423.
-, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2009.
-, *Tuhfetü'l-Mevdûd bi-Ahkâmi'l-Mevlûd*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, y.y., t.y.
-, *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyâseti's-Şeriyye*, Mektebetü'l-Müeyyede, Beyrut, 1989.
-, *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, I-III, Remâdî li'n-Neşr, Dammâm, 1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer (ö. 774/1373), *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs*, Dâru'l-Mîmân, Riyâd, 2013.
-, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XX, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2010.
-, *Kitâbü'l-Âdâb ve'l-Ahkâmi'l-Müteallikati bi-Dühûli'l-Hammâm*, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1997.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, I-XIV, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyâd, 1997.
-, *Ravdatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir fi Usûli'l-Fıkh*, I-III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1993.
-, *el-Kâfi fi Fıkhil-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, el-Mektebü'l-İslâmî/Müessesetü'l-İşrâk, Beyrut/Davha, 1999.
-, *el-Meârif*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1981.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünen-i İbn Mâce*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2003.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-IV, Müessesetü'l-A'lamî, Beyrut, 2005.
- İbn Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz (ö. 821/1418), *Şerhu Menâri'l-Envâr fi Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- İbn Müflih, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (ö. 763/1362), *Usûlü'l-Fıkh*, I-IV, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 1999.
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhâneddîn İbrâhîm b. Muhammed (ö. 884/1479), *el-Mübdî' Şerhu'l-Mukni'*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed (ö. 795/1393), *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2008.
-, *Fethu'l-Bârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-VII, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, 1996.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 520/1126), *el-Mukaddimâtü'l-Mümehhidât*, I-II, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrut, 1988.
-, *el-Beyân ve't-Tahsil*, I-XX, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, 1988, Beyrut.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), *Tabakâtü'l-Kebîr*, I-XI, Mektebetü'l-Hâneçî, Kâhire, 2001.
- İbn Seyyidünnâs el-Ya'murî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed (ö. 734/1334), *en-Nefhu's-Şezî Şerhu Süneni't-Tirmizî*, I-IV, Dâru's-Semî'î, Riyâd, 2007.
- İbn Şeddâd, Bahaüddin Yusuf b. Rafî' b. Temim (ö. 632/1234), *Delâilü'l-Ahkâm*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328), *el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkh*, I-II, Dâru'l-Fadîle, Riyâd, 2001.
-, *Şerhu'l-Umde fi'l-Fıkh*, I-V, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekketü'l-Mükerreme, h. 1436.

-, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I-IX, Câmîatü'l-İslâmiyye, y.y., 1986.
-, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, 2005.
-, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh el-Meâfirî (ö. 543/1148), *Kitâbü'l-Mesâlik fi Şerhi Muvatta'i Mâlik*, I-VIII, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmi, Beyrut, 2007.
-, *Âridatü'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Yûsuf b. Abdurrahmân (ö. 656/1258), *el-Îzâh li-Kavânîni'l-Istîlâh fi'l-Cedel ve'l-Münâzara*, Mektebetü Medbûlî, Kâhire, 1995.
- İbnü'l-Esîr el-Cezerî, İzzüddîn Alî b. Muhammed (ö. 630/1233), *Üsdü'l-Ğâbe fi-Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
-, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed (ö. 606/1210), *eş-Şâfi fi Şerhi Müsnedi's-Şâfi*, I-IV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2005.
-, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâru İbnü'l-Cevzî, Demâm, h. 1421.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer (ö. 646/1249), *Münthe'l-Vüsûl ve'l-Emel fi İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
-, *Muhtasaru Münthe's-Sûl ve'l-Emel fi İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, I-II, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2006.
- İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivâsî (ö. 861/1457), *et-Tahrîr fi Usûli'l-Fikh*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, h. 1351.
-, *Şerhu Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbnü'l-Kassâr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 397/1007), *Mukaddime fi Usûli'l-Fikh*, Dâru'l-Ma'leme, Riyâd, 1999.
-, *Uyûnü'l-Edille*, I-III, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, Riyâd, 2006.

- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî (ö. 804/1401), *Tezkiratü'l-Muhtâc ilâ Ehâdisi'l-Minhâc*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1994.
-, *et-Tevdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, I-XXXVI, İdâretü'ş-Şüûnü'l-İslâmiyye, Katar, 2008.
- İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 972/1564), *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, I-IV, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 1993.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebû Yakub İshak b. Muhammed (ö. 385/995 [?]), *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
- İbnü'r-Rif'a, Ebu'l-Abbâs Necmeddin Ahmed (ö. 710/ 1310), *Kifâyetü'n-Nebîh Şerhu't-Tenbîh*, I-XXI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- İbnü's-Sââtî, Ebu'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Ali (ö. 694/1295), *Nihâyetü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerreme, h. 1418.
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdurrahman (ö. 643/1245), *Ulûmü'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1986.
- İbrahim Mustafa ve diğeri, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- İmrânî, Ebu'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad (ö. 558/1163), *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî*, I-XIV, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2000.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. İshâk (ö. 430/1038), *Delâilü'n-Nübüvve*, I-II, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986.
-, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- İsfahânî, Ebussenâ Şemseddin Mahmud b. Abdurrahman b. Ahmed (ö. 749/1349), *Beyânü'l-Muhtasar*, I-III, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1986.
- İsferâyînî, Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm (ö. 316/929), *Müsnedü Ebî Avâne*, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdürrahîm (ö. 772/1370), *Nihâyetü's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Vüsûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

- Kâdî Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Minhâcü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006.
-, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, I-III, Dâru'r-Reşîd/Dâru'l-Eymân, Dimeşk/Beyrut.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl Mûsâ el-Yahsubî (ö. 544/1149), *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, Dâru't-Türâs/el-Mektebetü'l-Atîka, Kâhire/Tunus, 1970.
-, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, I-IX, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, 1998.
-, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafâ*, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1984.
- Kal'acî, M. Ravvâs (ö. 1435/2014), *Mevsuatü Fıkh-i Osman b. Affân*, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1983.
- Kallek, Cengiz, "Mudârebe", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2005.
- Kamburoğlu, Berrin *Hemmü'n-Nebî ve İlgili Hadisler Bağlamında Hükmî Değeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf (1917-1965), *Hayâtü's-Sahâbe*, I-V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999.
- Kandemir, Çakan, Küçük/M. Yaşar, İsmail Lütfi, Raşit, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerh*, I-VII, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kara, Necati, *Kur'ân Sünnet Bütünlüğü*, İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1995.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbeddîn Ahmed b. İdris (ö. 684/1285), *Şerhu Tenkîhu'l-Füsûl*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2004.
-, *Nefâisü'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, I-IX, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, Mekketü'l-Mükerreme, t.y.
-, *el-İhkâm fî Temyîzi'l-Fetâvâ ani'l-Ahkâm ve Tasarrufâti'l-Kâdî ve'l-İmâm*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1995.
-, *ez-Zahîra*, I-XIV, Dâru'l-Ğurabi'l-İslâmî, Beyrut, 1994.

- Karahan, Abdullah, “İbn Hazm’ın Hadisleri Değerlendirme Yöntemi ve Bunun Fıkha Yansımaları”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 50, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık 2014.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukukunda İctihad*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.
-, *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
-, *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri I-II*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
-, “Ca’feriyye”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1993.
- Karataş, Mustafa, *Hz. Peygamber’in Beden Dili*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed (ö. 587/1191), *Bedâiu’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâi’*, I-X, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Gülme Davranışıyla İlgili Âyetler Hakkında Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 1, Sayı: 2, (Temmuz-Aralık-2008).
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed (1866-1914), *Kavâidü’t-Tahdîs min Fünûni Mustalahi’l-Hadîs*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 2010.
- Kastallânî, Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I-X, Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, Mısır, h. 1323.
-, *el-Mevâhibü’l-Lediinniyye*, I-IV, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 2004.
- Kattân, Mennâ b. Halîl (ö. 1420/1999), *Târîhu’t-Teşrî’i’l-İslâmî*, Mektebetü’l-Meârif, Riyâd, 1996.
- Kavaklıoğlu, Mahmut, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2004/2.
- Kayapınar, Hüseyin, “Müzâraa”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2006.
- Kazvînî, Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 739/ 1338), *el-İdâh fî Ulûmi’l-Belâğa*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Keleş, Ahmet, “Sünnet Vahiy İlişkisi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Diyarbakır, 1999.
- Kelvezânî, Ebu’l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed (ö. 510/1116), *et-Temhîd fî Usûli’l-Fıkh*, I-IV, Dâru’l-Medenî, Cidde, 1985.

- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî (1875-1933), *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005
- Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.
- Kirmânî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî (ö. 786/1384), *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981.
- Koca, Ferhat, "Mücmel", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2006.
-, "Mutlak", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2006.
-, "Mendup", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2004.
-, "İslâm Hukuk Usûlünde Daraltıcı Yorum Metodu Olarak Tahsis", *İslâmî İlimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2003.
- Koçak, Muhsin, "Cüzâf", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1993.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Hadisde Nâsîh-Mensûh*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1985.
- Koçyiğit, Talât (1927-2011), *Hadîs Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 1997.
-, *Hadîs Usûlü*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
-, *Hadîs İstılahları*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.
- Köksal/Dönmez; A. Cüneyd/İbrahim Kâfi, "Usûl-i Fıkıh", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2012.
- Köktaş, Yavuz, *Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları*, STS Yayınları, Ankara, 2015.
- Kudûrî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 428/1037), *et-Tecrîd*, I-II, Dâru's-Selâm, Kâhire, 2004.
-, *el-Muhtasar*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Kurtubî, Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm (ö. 656/1258), *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*, I-VII, Dâru İbn Kesîr/ Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimeşk/Beyrut, 1996.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Takrîr", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2010.

- Lâlekâî, Ebu'l Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen (ö. 418/1027), *Şerhu Usûl'i-İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, I-II, Mektebetü Dâru'l-Basîre, İskenderiye, 2001.
- Leknevî, Bahrululûm Muhammed Abdülali b. Nizameddin (ö. 1225/1810), *Fevâtihu'r-Rahamût fî Şerhi Müsellemi's-Sübût*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Mağribî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Saîd (ö. 1119/1707), *el-Bedrü't-Temâm Şerhu Bulûgi'l-Merâm*, I-V, Dâru'l-Vefâ, Riyâd, 2004.
- Mahallî/Süyûtî, Celâleddin Muhammed b. Ahmed/ Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 864/1459- 911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2011.
- Mahallî, Celâleddin Muhammed b. Ahmed (ö. 864/1459), *el-Bedrü't-Tâlî fî Halli Cemi'l-Cevâmi*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- Mahmud et-Tahhân, Ebû Hafs Mahmud b. Ahmed, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd, 1996.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Ashâbî (ö. 179/795), *el-Muvatta*, Mektebetü'l-Furkân, Ummân, 2003.
- Macit, Yusuf, "Beden Dili: Hz. Peygamber Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, Nisan 2012.
-, "Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, I-II, DİB Yayınları, Ankara, 2008.
-, "Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Samsun, 2003.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî (ö. 845/1442), *İmtâu'l-Esmâ bimâ li'n-Nebıyyi mine'l-Ahvâlî ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ*, I-XV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I-V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *el-Hâvi'l-Kebîr*, I-XVIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

- Mâzerî, Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî (ö. 536/1141), *Şerhu't-Telkîn*, I-VIII, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrut, 1997.
-, *Îzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl*, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Tunus, t.y.
- Meccâcî, Muhammed Sükhâl, *el-Mühezzeb mine'l-Fıkhi'l-Mâlikî ve Edilletühü*, I-III, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2010.
- Mehmed Salâhî (1856-1910), *Kâmûs-ı Osmânî*, I-IV, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, h. 1313.
- Merdâvî, Ebu'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Süleymân b. Ahmed (ö. 885/1480), *Tahrîru'l-Menkûl ve Tehzîbü İlmi'l-Usûl*, İdâretü'ş-Şüünü'l-İslâmiyye, Katar, 2013.
-, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fi Usûli'l-Fikh*, I-VIII, Mektebetü'r-Rüsd, Riyâd, 2000.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr (ö. 593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- Mervezî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ (ö. 294/906), *es-Sünne*, Dâru'l-Âsime, Riyâd, 2001.
- Mevsılî, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd (ö. 683/1284), *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke (1909-1978), *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem/Dâru'ş-Şâmiyye, Dimeşk/Beyrut, 1996.
- Miras, Kâmil (1875-1957), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza (ö. 834/1431), *Fusûlü'l-Bedâi' fi Usûli'ş-Şerâi'*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- Molla Gürânî, Şemseddin Ahmed b. İsmail (ö. 893/1488), *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdisi'l-Buhârî*, I-XI, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2008.
- Muhammed el-İtribî, Muhammed Salâh, *et-Türükü'n-Nebeviyye*, İdâretü'ş-Şüünü'l-İslâmiyye, Katar, 2012.

- Muhammed el-İtyûbî, Ali b. Âdem b. Musa, *Zahîratü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, I-XL, Dâru'l-Mi'râc, Riyâd, 1996.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm (1865-1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmiî't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf (ö. 1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiî's-Sağîr*, I-VI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîh-i Müslim*, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, Riyâd, 1998.
- Nas, Taha, "İcmâ Teorisi ve Bakıllânî'nin Etkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 30 (2014/2).
- Nedvî, Seyyid Süleyman (1884-1953), *Tahkîku Ma'na's-Sünneti ve Beyânü'l-Hâceti İleyhâ*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kâhire, h. 1377.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (ö. 303/915), *Sünen-i Nesâî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005.
-, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I-III, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed (ö. 537/1142), *Tilbetü'l-Talebe fî'l-Istulâhâti'l-Fıkhîyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2010.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, I-XVIII, Müessesetü Kurtuba, y.y., 1994.
-, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
-, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, I-XXIII, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, t.y.
-, *Minhâcü't-Tâlibîn*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2005.
- Osmânî, Şebbîr Ahmed (ö. 1369/1949), *Fethu'l-Mülhim bi-Şerhi Sahîhi Müslim*, I-VI, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2006.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1991.

- Öz, Mustafa, “Tafdîl”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2010.
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
- Özdemir, Recep, “İmam Mâlik’in Fıkında Sünnet Kavramı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 67, Güz: 2016.
- Özkan, Halit, “Tahrîr”, *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2010.
- Özkan, Halit, *Tahrîrî Sünnet ve Sahîh-i Buhârî’deki Tahrîrler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000.
- Özmen, Ramazan, *Hanbelî Mezhebi Fıkıh Usûlcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- Özön, Mustafa Nihat (1896-1980), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkilâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1979.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006.
- Pezdevî, Ebu’l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 493/1100), *Ma’rifetü’l-Huceci’ş-Şer’iyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2000.
- Pezdevî, Ebü’l-Usr Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 482/1089), *Kenzü’l-Vüsûl ilâ ila Ma’rifeti’l-Usûl*, Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karaçi, t.y.
- Polat, Salahattin, “Hadis İlmi: Temel Kavramları ve Alt Dalları”, *Hadis Tarihi ve Usulü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015.
-, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDV Yayınları, Ankara, 2010.
-, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
-, “Din, Vahiy ve Peygamberlik Işığında Hadis ve Sünnetin Mahiyeti”, *İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Kutlu Doğum Sempozyumu-2001, TDV Yayınları, Ankara, 2003.
- Püsküllüoğlu, Ali (1935-2008), *Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/1108), *el-Müfredât fi-Garibi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, t.y.

- Ramazan el-Bûtî, Muhammed Saîd (ö. 1434/2013), *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrut, 1991.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahmân (ö. 360/971), *el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984
- Remlî, Ebû Abdullâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 1004/1596), *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Rûkî, Abdullah b. Mâni', *Nitâcü'l-Fikr fi Ahkâmi'z-Zikr*, Dâru't-Tedmüriyye, Riyâd, 2014.
- Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed (ö. 502/1108), *Bahru'l-Mezheb fi Fürû'l-Mezhebi's-Şâfiî*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Sââtî, Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed (1884-1958), *el-Fethu'r-Rabbânî li-Tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-XXIV, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, y.y., t.y.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001.
- Sa'd b. Nâsır eş-Şesrî, Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz b. Muhammed, *Şerhu Muhtasari'r-Ravdati'n-Nâzir*, I-II, Dâru't-Tedmüriyye, Riyâd, 2010.
-, *Şerhu Risâle fi Usûli'l-Fikh*, Dâru Künûzi İşbilyâ, Riyâd, 2007.
- Sahnûn, Ebu Saîd Abdüsselam b. Saîd b. Habib (ö. 240/854), *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Safiyüddîn el-Hindî, Muhammed b. Abdurrahîm (ö. 715/1315), *Nihâyetü'l-Vüsûl fi Dirâyeti'l-Usûl*, I-XI, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke, 1996.
- Sancaklı, Saffet, *Sünneti Doğru Anlamak*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.
-, "Sünnet Vahiy İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 43, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2007.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara, 2007.
-, "Müdlîc", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2006.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 875/1471), *el-Cevâhirü'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, I-V, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1998.

- Sehârenfûrî, Halîl b. Ahmed b. Mecîd (1852-1927), *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, I-XX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Sekkâkî, Ebû Yakub Sirâceddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alaüddin Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144), *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, Metâbiu'd-Devhati'l-Hadîse, y.y., 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Ahmed b. Ebû Sehl Ahmed (ö. 483/1090 [?]), *Usûlü's-Serahsî*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
-, *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1989.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed (ö. 489/1096), *Kavâtu'l-Edille fî'l-Usûli'l-Fıkh*, I-V, Mektebetü't-Tevbe, Riyâd, 1998.
- Seyyid Sâbık (ö. 1420/200), *Fıkhü's-Sünne*, I-III, Dâru'l-Feth li'l-İ'lâmi'l-Arabî, Kâhire, t.y.
- Sibâî, Mustafa b. Hüsnî (ö. 1384/1964), *es-Sünne ve Mekânetühâ fî't-Teşrîl-İslâmî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1976.
- Sofuoğlu, Mehmet (1923-1987), *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XVI, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987.
- Subhî es-Sâlih, Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî (1926-1986), *Ulûmü'l-Hadîs ve Mustalahü*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2009.
- Sübki, Ebû Nasr Tâceddîn Abdülvehhâb b. Ali (ö. 771/ 1370), *Cemu'l-Cevâmî fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
-, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâci'l-Vüsûl*, I-II, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1981.
-, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
-, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, I-IV, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1999.
-, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, I-X, Matbaatü İsâ el-Bâbi'l-Halebî, y.y., 1964.

- Sülemî, İyâz b. Nâmî, *Tahrîru'l-Makâl fîmâ Tesihhu Nisbetühû li'l-Müctehidi mine'l-Akvâl*, Külliyyetü'ş-Şerîa', Riyâd, h. 1415.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekr (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2006.
-, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
-, *Tenvîrü'l-Havâlik Şerhu alâ Muvatta'i Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
-, *Târihu'l-Hulefâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.
-, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (Terc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, Ankara, 2004.
- Şâfî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204/820), *el-Ümm*, I-XI, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, 2001.
-, *er-Risâle*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
-, *İhtilâfî'l-Hadîs*, (el-Ümm içinde), Dâru'l-Vefâ, Mansûra, 2001.
- Şâmî, Ebû Abdullâh Şemseddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali (ö. 942/1536), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, I-XII, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kâhire, 1997.
- Şâşî, Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc (ö. 335/946), *el-Müsned*, I-III, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, el-Medînetü'l-Münevvere, 1993.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
-, *el-İ'tisâm*, I-III, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, 2008.
- Şemseddin Sâmi (1850-1904), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîkî İlmi'l-Usûl*, I-II, Dâru'l-Fadîle, Riyâd, 2000.
-, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, I-IX, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1993.

-, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2007.
- Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad (ö. 189/805), *Muvattaü'l-Îmâm Mâlik Rivayetü Muhammed*, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Kâhire, 1994.
-, *Kitâbü'l-Hücce alâ Ehli'l-Medîne*, I-IV, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.
-, *Kitâbü'l-Âsâr*, Dâru'n-Nevâdir, Dimeşk, 2008.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhîm b. Al b. Yûsuf (ö. 476/1083), *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib/Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Beyrut, 1995.
-, *Şerhu'l-Lüma'*, I-II, Dâru'l-Ğurabi'l-İslâmî, Beyrut, 1988.
-, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-Îmâmi'ş-Şâfîi*, I-VI, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Dimeşk/Beyrut, 1996.
-, *et-Tebşıra fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 1983.
- Şîrbînî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (ö. 977/1570), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, Mektebetü İbn Teymiyye, y.y., t.y.
-, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1995.
-, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî (ö. 310/923), *Târîhü'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, I-XII, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1968.
- Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî (ö. 321/933), *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I-V, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1994.
-, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XVI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- Tâhir el-Cezâirî, Muhammed Sâlih b. Ahmed (1852-1920), *Tevcîhün Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, I-II, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb, 1995.
- Tâhirü'l-Mevlevî, Mehmet Tahir Olgun (1877-1951), *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

- Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl (ö. 1231/1816), *Hâşiyetü't-Tahtavî ala Merâki'l-Felâh Şerhu Nûru'l-İzâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Tayşi, Mehmet Serhan, "Kıyâfe", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2002.
- Teftâzânî, Sadeddin Mes'ûd b. Ömer (ö. 792/1390), *Muhtasaru'l-Meânî*, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, h. 1326.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid (ö. 1158/1745), *Keşşâfû Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I-II, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî (1892-1974), *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1972.
-, *İ'lâü's-Sünen*, I-XXII, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan, h. 1415.
- Tekineş, Ayhan, "Muhtelifü'l-Hadîs", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2006.
- Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed (ö. 771/1370), *Miftâhu'l-Vüsûl ilâ Binâi'l-Fürû ale'l-Uşûl*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892), *Sünen-i Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005.
-, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, t.y.
- Tosun, Cemal, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2005.
- Toven, Mehmet Bahaettin (1881-1959), *Yeni Türkçe Lügat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî' Necmeddîn Süleyman b. Abdilkavî (ö. 716/1316), *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, I-III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.
- Tuncer, Âdem, *İbn Hazm'ın Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
- Ubeydullah el-Mübârekfûrî, Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed (ö. 1414/1994), *Mirâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I-IX, el-Câmiatü's-Selefiyye, Hindistan, 1984, y.y., t.y.

- Uğur, Mücteba (1936-2005), *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara, 1992.
- Ukberî, Ebû Ali Hasan b. Şihâb (ö. 428/1037), *Risâle fî Usûli'l-Fıkh*, Mektebü'ş-Şüûnü'l-Fenniyye, Kuveyt, 2010.
- Ulu, Arif, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2015.
- Uludağ, Süleyman, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1997.
-, "Ağıt", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 1988.
- Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012.
- Urmevî, Sirâceddîn Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Hâmid (ö. 682/1283), *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.
- Urmevî, Tâceddîn Muhammed b. Hüseyin (653/1255), *el-Hâsıl mine'l-Mahsûl*, I-II, Câmîatü Karyûnus, Bingazi, 1994.
- Useymîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih (ö. 1421/2000), *Şerhu Muhtasari't-Tahrîr*, Müessesetü Şeyh Muhammed b. Sâlih el-Useymîn el-Hayriyye, Riyâd, h. 1434.
-, *eş-Şerhu'l-Mümti' alâ Zâdi'l-Mütekanni'*, I-XV, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, h. 1422.
-, *el-Usûl min İlmi'l-Usûl*, Dâru İbnü'l-Cevziyye, Riyâd, h. 1430.
- Uysal, Muhittin, "Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, Güz 2006.
- Üsmendî, Ebu'l-Feth Alâiddîn Muhammed b. Abdülhamîd (ö. 552/1157), *Bezlü'n-Nazar fî'l-Usûl*, Mektebetü Dâru't-Türâs, Kâhire, 1992.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Meğâzî*, I-II, Âlemü'l-Kütüb, y.y., 1984.
- Yaman, Ahmet, *Âdet Gören Kadının İbâdeti*, Mehîr Aile Dergisi, Yaz 1998.
- Yardıın, Ali (1939-2006), *Hadis I-II*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Vahiy", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2012.

- Yeniél/ Kayapınar, Necati/Hüseyin, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, I-XVI, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987-2003.
- Yıldırım, Mustafa, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2001.
- Yılmaz, Hayati, "Kudsî Hadis", *DİA*, I-XLIV, TDV, Ankara, 2002.
- Yiğit, Metin, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), *el-Mûkaza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü Matbûâtü'l-İslâmiyye, Haleb, h. 1405.
-, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, I-XVII, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrut, 2003.
-, *el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr*, Mektebetü Edvâü's-Selef, Riyâd, 1995.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin (1915-1977), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-III, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2012.
- Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn (ö. 926/1520), *el-Gureri'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
-, *Gâyetü'l-Vüsûl ilâ Şerhi Lübbi'l-Usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, Mısır, t.y.
-, *Minhatü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2005.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşâf*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009.
-, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahâdır (ö. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadîs, y.y., 2006.
-, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, I-VI, Dâru's-Safve, Kuveyt, 1988.

-, *Teşnîfü'l-Mesâmi' bi-Cem'i'l-Cevâmi*, I-III, Mektebetü Kurtuba, Kâhire, 1998.
- Zeydân, Abdülkerim (1917-2014), *el-Medhal li-Dirâseti's-Şer'iyyeti'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2011.
-, *el-Vecîz fî-Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü Kurtuba, y.y., t.y.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullah b. Yûsuf (ö. 762/1360), *Nasbü'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*, I-V, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1997.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahreddîn Osmân b. Alî (ö. 743/1343), *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, I-VI, Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, Mısır, h. 1314.
- Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkhî'l-İslâmî*, I-II, Dâru'l-Hayr, Dimeşk, 2006.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa (1932-2015), *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, I-II, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 1986.
-, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, I-VIII, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1985.
- Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf (ö. 1122/1710), *Şerhu'l-Muvatta*, I-IV, Matbaatü'l-Hayriyye, y.y., t.y.
-, *Şerhu'l-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.